

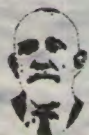
دکتور فراسیاد وراے

کوردر ستماپشت و ففاس

دو کبہ ی ناظرہ کافہ پریمی سو فیست بہ سلامبر بہ کدھ کافہ نئے و لافہ

پیدا چو ونه و ناماده کردن

سدیق سالج

بنکوی زین

منتدی اقرأ الثقافی

www.igra.ahlamontada.com

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

دکتۆر ئەفراسیاو ھەورامی

کوردستانی پشت قەفقاس

(دۆسیەى تاوانەکانى رژیمی سۆڤیەت
بەرامبەر بە کوردی ئەو وڵاتە)

پیداچوونەوه و نامادەکردن
سەدیق سەلح

بەنگەى ژین

سەلیمانی ۲۰۰۶

۹۴۷،۵

۹۳۲ ھەورامى، ئەفراسىياو

كوردستانى پشت قەفقاس (دۆسيەى تاوانەكانى پڙىمى سۆڧىتى
بەرامبەر بە كوردى ئەو ولاتە)/ نووسىنى ئەفراسىياو ھەورامى. -سلىمانى:
بنكەى ژين، ۲۰۰۶.

ل: نەخشە، بەلگەنامە، (۵،۱۶ × ۲۳ سم).

۱- كوردستانى پشت قەفقاس-مىژوو ئ-ناونىشان

كتىبخانەى گشتى سلىمانى زانىيارى سەرەتايى پىرست و پۆلىنى نامادە كردوۋە

سەرپەرشتى لە چاپدراوۋەكانى بنكە: سدىق سالىح

زنجىرە: ۳۸

كتىب: كوردستانى پشت قەفقاس (دۆسيەى تاوانەكانى پڙىمى سۆڧىتى بەرامبەر بە
كوردى ئەو ولاتە)

نووسەر: دكتور ئەفراسىياو ھەورامى

پىداچوونەوۋە نامادە كردن: سدىق سالىح

تايپ: بەختيار ئەپرەحمان

مۆنتاج: پىنوار

بەرگسازى: قادر مىرخان

خەتى بەرگ: ئەحمەد سەعید

تىراژ: ۱۰۰۰

شوئىنى چاپ: سلىمانى، چاپخانەى شىقان

ژمارەى سپاردن: ۶۴۲ى سالى ۲۰۰۵

لە بلۆكراوۋەكانى

بنكەى ژين

بۇ بوژاندەنەوۋەى كەلەپوورى بەلگەنامەى و پڙئامەوانى كوردى

ھەرىمى كوردستانى عراق- سلىمانى، گەرەكى ۱۰۴ ناشتى، كۆلانى ۳۹، ژمارەى خانوو ۱۰،

(بەرامبەر بە قوتابخانەى سەرەتايى ئەردەلان)، سنووقى پۆست: ۱۴

تەلەفون: ۲۱۳۳۱۰۵ مۇيایل: ئاسيا ۰۷۷۰۱۴۸۴۶۳۳ يا ۰۷۷۰۱۵۶۵۸۶۴

E.mail: bnkaizhin@yahoo.com

پیرست

۵	پیشەکی
۱۸	شونى نىشتهجىي كورد: له ئەرمنستان
۱۹	له ئازەربايجان
۱۹	له كاناخستان
۱۹	له تورکمنستان
۲۰	له جۇرجيا (گورجستان)
۲۲	کوردستان و کورد له فەرهنګ و ئىنسىکلۇپىدىي پووسى-سۆڤىتىدا
۲۵	بەختيارىه كان له فەرهنګ و ئىنسىکلۇپىدىيەکانى پووسىدا
۲۷	کورد له سەرژمىريه كاندا
۵۲	کورد يا کوردستانى قەفقاس له سەرچاوه پووسيه كاندا
۶۱	سروشتى کوردستانى پشت قەفقاس
۶۳	داشناکهکانى ئەرمنستان و موساواتيهکانى ئازەربايجان
۷۱	کوردستانى پشت قەفقاس له بەلگەنامە و سەرچاوهکانى سۆڤىتىدا
۷۹	کوردى پشت قەفقاس له سەرژمىريهکانى پووسى و سۆڤىتىدا
۸۹	پوونکردنەوه
۹۳	ژمارەى کوردى سۆڤىت له سەرژمىريه كاندا
۱۰۴	بەلگەنامەى نوى له بارەى کوردەکانى سۆڤىتەوه
۱۰۴	دەورى تورکيا له سياسەتى کوردى سۆڤىتدا
۱۱۴	کونفرانسى سەرتاسەرى کوردناسى
۱۲۱	بەلگەنامەکان
۱۵۰	هيندى پاستى مىژۋوى
۱۷۶	کۆمەلکۆڤى (جېنۇسايد) به هەموو مېتۆدو ئامرازىهکانىهوه
۱۸۰	گەلانى بەزۆر پراگويىزاو (سەردەمى حوکمى ستالين)
۱۸۴	کورتە زانبارىيەك سەبارەت به گەلانى دوچارى شالۆى بەزۆر پراگويىزانى ستالين و پرىئمەكەى
۲۰۴	لىكۆلىنەوه و كتيپ دەربارەى گەلانى بەزۆر پراگويىزاو:

- ۲۰۴ - ۱ - كىتېبى "ئەمە ئاۋا بو"
- ۲۱۳ - ۲ - گەلان لە قافلە شەمەندەقەرەكاندا
- ۲۲۹ - ۳ - كىتېبى "كۆنقىدراسىيۇنى گەلانى سەركۆتكراۋى پووسىيائى فېدراڭ"
- ۲۴۹ - ۴ - كوردەكانى ئازەربايجان
- ۲۵۱ - نامە و پاپۇرت و بىرلەرەكان
- ۳۱۹ - بىرەۋەرەكانى پاگواستن
- ۳۵۴ - نامەكانى نىردراون بۇ سەركردايەتى سۆقىت و پووسىيائى فېدراڭ
- ۴۰۱ - ئىزدىەكان
- ۴۰۹ - كورد لە ئەرمىنىا
- ۴۱۶ - پووخانى ئىمپىراتۇرى سۆقىت و قولبىونەۋى تراژىدىيائى كەمەنتەۋى گەلانى دەرەدەركراۋ
- ۴۲۴ - بىرلەركى بى سەروىەر لە پووسىيائى لەبارەى كوردە ئىزدىەكانەۋە
- ۴۳۲ - تراژىدىيائى كودرەكانى سۆقىت و بى دەنگىيەكى گشتى
- ۴۵۸ - سىياسەتى پابوردوۋ و ئىستائى پووسىيائى بىرەمبەر بە كىشەى كورد
- ۴۶۵ - بەلگەنامەكان

پيشه‌كى

مەبەستىم لە نووسىنى ئەم كىتەب، زياتر چۆنىەتى دامەزراندنى كوردستانى سوور (۱۹۲۳-۱۹۳۰) و ھەلەشەنە ھەي ئەم قەوارە كوردىيە لە بەشىكى نىشتمانەكەيدا سەرەنجام دەربەدەر كوردنىان لە سەردەمى ستالين (لە سالى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ و...) بوو. لە پال ئەو دۆخە كارەساتبارەدا كە پاش تىكچوون يا پووخانى يەكيتى سۆقیت كوردەكانى ئەم ولاتەى زياتر تووشى نەھامەتى و دەربەدەرى و توانە ھەو پراوە دوونان كرد. بەختە ھەرانە لەم بارەيە ھەندى بەلگەو سەرچاوەى نويم لە ئەرشيغەكانى ئەم ولاتە دۆزىيە ھە، ئەگەرچى زۆر شتى دىكە ماوە لىكۆلىنە ھەي لەسەر بىرى. بۆيە پرسىياري زۆرم بۆ ھاتە پيش و دەبايە ھەر بەرەو دواتر بگەرپمە ھە، واتە پيش گرتنە دەسەلاتى بەلشەويكەكان لە پووسياو لەويشە ھە بۆ كاتى دەست بەسەرداگرتنى پشت قەفقاس لەلایەن پووسياو لە سەرەتاي سەدەى نۆزدەھەمدا و چۆنىەتى ژيان و بەسەرھاتى كوردى ئەم بەشەى كوردستان و، لەويشە ھە بۆ ئەو سەردەمانەى كە ھىشتا قەفقاس ھەك مىرايەتییەكى خان و سەردارنشین لە چوارچىوہى پادشايەتى ئىرانداو بەشىكىشى جاروبار لەژىر دەسەلاتى ئىمپراتورىيەتى عوسمانيدا بوو ھە سەربەخۆ يا نيوہ سەربەخۆ بوون، پىويست بوو لەم بارەيشە ھە بەلگەو زانىارى پىويست كۆبىرىتە ھە، بەتايبەتى سەرچاوەى ئىرانى يا توركى عوسمانى. بەلام لەبەر دەست پرانەگەيشتنم بەو سەرچاوانە لەلایەكە ھەو بەرفراوانبوونى بابەتەكە لەلایەكى دىكە ھە، بىيارم دا ئەم بەشەى ھەك بەرگى يەكەم بۆلۆيكەمە ھە، بەو ھىوايەى كە بەشى دووھەميشى ئامادە بىرى. ديارە ئەم بابەتە كە ميژووى بەشىك لە گەل و ولاتەكەمانە، پىويستى بە دەيان لىكۆلىنە ھەي ھەمەلایەنە ھەيە.

به پێی ئەو بەلگەو سەرچاوانە کە لەم بەرگەدا ناویان هاتوو، هیچ گومان لەو
 ناکرێ کە بەشێک لە خاک و نەتەوێ کورد هەر لەکۆنەو کەوتووە ناو هەریمی
 پان و بەرینی قەفقاس و، ئەگەر ئەو بۆچوونێ هەندێ میژوونووسیش
 لەبەرچاوبگرین کە کورد لە قەفقاسەو بەرەو نیشتمانەکە شۆپبووەتەو، دەبێ
 ئەم بەشە نیشتمانەکە بە یەکەم جێنشینی کوردان دابنرێ. جگە لەو ئەم
 هەریمە کە ئەودەمە لەگەڵ بەشەکانی دیکە کوردستاندا سنوورێکی لەنیواندا
 نەبوو، نە کە هەر کوردی تێدا ژیاو، بەلکەو خاوەنی دەسلەت و قەوارەیش بوو،
 سەرچاوەکانی چەند سەدە پابوردو کە باسی هەبوونی کورد لەم هەریمەدا
 دەکەن و، لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی پروسیاو سۆفیت زیاتر بە ناوی کوردی
 پروسیا یا سۆفیت یا قەفقاسەو ناویان نراو (وەک چۆن سەرچاوەکانی دیکە
 زیاتر بە وشە کوردی تورکیا یا ئێران یا عێراق یا سوریا ناوی دەبن). میژووی
 جێگیربوونی کورد لە هەریمی قەفقاسدا، لە هێ زۆر گەل دیکە ئەم هەریمە کە
 ئەمڕۆ دەولەت و قەوارەیان هەیە یا نیانە، کۆترە.

کوردی ئەم بەشە کوردستان لەبەر هەلکەوتی جوگرافیایی کەوتووەتە سەر
 سنوور (پەراوێزی) ولاتەکان و، هەمیشە وەک قەلغان، یا بلین یەکەمجار
 کەوتوونەتە بەر هێرشێ داگیرکەر و، پاشانیش بەهۆی شەڕ دەستدرێژی و
 پەلاماری ئیمپراتۆریەکانی عوسمانی و پروسەو، زۆرجار بووەتە گۆڕەپانی
 بەیەكدادانیان و تووشی کۆشتار و پاونان و کاولکردن و زیانی گیانی بووەتەو،
 بەتایبەت لە شەپەکانی پروسیا لەگەڵ ئێران و تورکیای عوسمانیدا لە سەدە
 نۆزدەهەمدا. بۆ وێنە زیندووی بەوردی بڕوانە کتێبی (ئاقیرنۆڤ، کورد لە
 شەپەکانی پروسیا لەگەڵ ئێران و تورکیادا لە سەدە نۆزدەهەمدا، وەرگیڕانی
 ئە. هەورامی). کوردی ئەم بەشە کوردستان گەلیک زیاترو، بگرە لە هەندێ
 باریشەو بەراورد ناکرێ لەگەڵ کوردی بەشەکانی دیکە کوردستاندا، بەتایبەت
 لە سەردەمی سۆفیتدا، تووشی جینۆساید و کارەسات بوو، جگە لە تواندنەو
 لە نیشتمانی خۆی دەرکراو.

لەم سالانەى دوايیدا، بەتایبەت پاش شەپرى نىۋان ئەرەنستان و ئازەربايجان لە ۱۹۸۸و تا پراگەياندىنى سەربەخۆيى كۆمارى قەرەباغ لە ۱۹۹۱دا (كە ھىشتا كەس دانى پىدانەناو) گەلىك كىتب و وتار لەلەين ھەردوولاو بىلەن كراونەتەو، ھەركامىشيان بەپىئى بەرژەوندىەكانى دەيەوئى بلى ناگۆرنا قەرەباغ ھى ئەو. بەلام ھىچ كاميان بەلگەيەكى مۆۋويى بەدەستەو نىيە ئەو بىسەلمىنى. لەكاتىكدا ئەوناوچەيە سى نەتەوئى سەرەكىي: كوردو ئازەرو ئەرەن و ھەندى نەتەوئى دىكەى تىدا ژياو. سەرژمىرىەكانى پىش ۱۹۱۷و سەرەتاي سەدەى بىستەم نىشانى دەدەن كە ئەم ھەرىمە فرەنەتەو بوو (كوردستانى سووريش دەكەوتتە ناو چوارچىوئى ئەم ھەرىمە).

پاش يەكەمىن جەنگى جىھانى دانىشتوانى ئەرەنى و ئازەرى ئەم ھەرىمە لەزىادبونيكي يەكجار زۆرو ئاناسايىدا بوون و، دىموگرافىاي ناوچەكە گۆراو، ھەردوولاي ئازەرى و ئەرەنى ھەلىيان دەدە بۇ جىگىر كوردنى نەتەوئەكى خويان، بارودۇخەكە بە قازانجى خويان سەقامگىر بكن يا بقۆزەو. ئەرەنىەكان ژمارەيەكى زۆرى ئەرەنى كە لە توركيا و ئىران و ولاتانى دىكەو ھەلەتەوون يا پەنايان بۇ سۆقۇت بىردبوو، بگرە لە ئەرەنىيا خۇيشى، لەوئى جىگىر كران. ئازەرىەكانىش، ھەروا ئەو ئازەرىانەى كە لە ئەرەنستان دەردەكران، يا لە كۆمارەكانى دىكەى پىشووئى سۆقۇتەو دەگەرەنەو بۇ ئازەربايجانى ئىران و، بگرە نەتەو تورك زمانەكانى دىكەى وەك تاتارو تورك و قەرەپاىخ و... لەوئى جىگىر دەكران. پاشتر لە سەردەمى سۆقۇتدا پووس و گەلانى دىكە لەوئى جىگىر كران.

لەم ناوئەدا تەنبا ژمارەى كورد كەم دەكرایەو و لەناو دەچوو و قەوارەكەى ھەلەوئەشايەو، سەردەمى حوكمى ستالين بەكۆمەل بۇ ئاسىيائى ناوەرەست و كاراخستان و سىبىريا دەگوزارايەو. ئەمە مەبەستى سەردەكى ئەم لىكۆلنەوئەيە. پاشماوئى كوردەكانىش لەكاتى شەپرى ئەرەنى و ئازەرىدا لەسەر ناگۆرناقەرەباغ، يا لەبەر شەپ ھەلەدەات يان لەترسى ئەرەنىەكان ھەلەدەات و ئاوارە دەبوو.

ھەرىمى ناگۇرناقەرەباغ لە سەردەمى دەسەلاتدارىتى ئىرانەۋە تا سەرەتاي
 سەدەي نۆزدەھەم لە بارى سىياسى و بەرپۈەبردەنەۋە مېژوۋىيەكى تايىبەتى ھەيە؛ لە
 سەردەمى داگىرکردنى پووسىياشدا ھەروا بوۋە. واتە قەۋارەيەكى تايىبەت بە
 نەتەۋەيەكى نەبۈۋە سەر بە پارىزگاي ئەلىزاقىتەپول بوۋە. ئەم پارىزگايە بۇ چەند
 ناۋچەيەك دابەش كراۋە، ناۋو چۈنەيتى بەرپۈەبردنى ئەم ھەرىمە چەندىن جار
 لەلەين كارىبەدەستانى پووس و سۇقۇتەۋە گۆردراۋە، كە ھەركام لەمانە
 بەسەرھاتىكى دوۋردىرئى ھەيە ئىستا ناچىنە سەريان. باسى ئەۋەيش ناكەين
 كە بولشەۋىكەكان لەسەر كەلاۋەكانى موساۋاتىيەكانى ئازمارى و داشناكەكانى
 ئەرمەنستان، ئىمپراتۇرىيەتى پووسىياۋ كۆمارى ئەرمەنستان و ئازەربايجان
 دروست كرد، پاش ئەۋەي زۆر گەلى ۋەك كوردو تاليش و تاتارو بەيى ئەۋەي
 مافىكىيان پى پەۋا بىيىرئىۋ، ھەندى گەلى دىكەي بچوۋكىش بە نەتەۋەۋ
 نىشتەمانەكەيانەۋە خزانە سەر ئەم كۆمارەۋ، كەۋتنە بەر شالۋى
 پەگەزپەرەستانەۋە تۈۋەندەۋە تەنگ پى ھەلچىن و دەرکردن. نەك ھەر ماف و
 قەۋارەيەكىيان پى پەۋا نەبىنرا، بەلكو مافىيان لە چۈرچىۋەي ئەم دەۋلەتەنىشدا بۇ
 مەسۇگەر نەكراۋ، ئازارو كارەساتى ئەم گەلانە پاش پوۋخانى ئىمپراتۇرىيى
 سۇقۇتۇش زياتر بوۋن.

مېژوۋنوۋوسان و دەرگاكانى راگەياندىنى ئەم دوۋ نەتەۋە دەسەلاتدارە يا ئەم
 دوۋ كۆمارە، لە سەردەمى سۇقۇتۇدا، بە شانۋالى دەسەلاتدارانى پووس و
 سۇقۇتۇياندا ھەلدەدا، وپراي سوپاسكردىيان ۋەك پزگارگەر ناۋيان دەبردن كە
 لەژىر دەستى چەندىن سەدەي پاشايەتى ئىران و مەترسى توركيای عوسمانى
 دەرپان ھىناۋن. بەلام ئەمپۇ ھەردوۋلاي ئەم دەۋلەتە (پووس و سۇقۇت) بە
 تاۋانبار دەزانن، لەبەرئەۋەي خاكى ئەمىيان داۋە بە ئەۋى دىكە. ئەرمەنيەكان
 دەسەلاتدارانى سۇقۇت تاۋانبار دەكەن كە ناگۇرناقەرەباغ و ھەندى ناۋچەي دىكە
 كە دانىشتۋانى يا خاكى ئەرمەنيەكان بوۋە، داۋيانە يا خىستوۋيانەتە سەر
 كۆمارى ئازەربايجان، يا ھەندى ناۋچەي دىكەيان داۋە بە كۆمارى گورجىستان يان

تورکيا و خيانه تيان لیّ کردوونو، دهلین خاکی ئیمه یان داوه به خه لکی دیکه. ئازهریه کانیش هه روا گه لیک په خنهو ئا په زایی خو یان ئاراسته ی سو قیّت یا پروسیا ده کهن. بۆ وینه دهلین: به درێژی حه فقا سال ئازهریا یجان (به تایبهت نهوت) ی تالان کردووه و، ئهرمه نیه کان توانی یان به چه کی سو قیّتی پروسی ناگورناقه ره باغ له ئازهریا یجان جیا بکه نه وه. به لام نه ئهرمه نی و نه به تایبهت ئازهری ئالین: به شیک له کۆماره که یان خاکی گه لانی دیکه یه و ئه وانیش خاوهن مافی خو یانن و به درێژی میژوو له ئاوچه که دا ژیاون و خزمه تی هه مه لایه نه ی ئه م کۆمارانه یان کردووه و ده وری به رچاویان له ئاوه دان کرد نه وه و پێشکه و تن و پێگه یان دنی ئه م کۆمارانه دا هه بووه و سه دان زانا و پروناکیرو هه نه رمه ندو نووسه رو پیاوچاکیان هه بووه که خزمه تیان کردووه. بۆ وینه، نووسراوه کانی دوینی و ئه مرپویان سه رژمی ری کوردو تالیش و تاتار به نیوه چلیش به ده سه ته وه نادهن، یا هه ر باسیان نا که ن، چونکه ئه گه ر بی توو باسی بکه ن، مانای وایه ئه و گه لانه کیشه یه کیان هه یه چاره سه ر نه کراوه.

هه ردوولا، بۆ خۆده ربازکردن له کیشه ی گه لانی کۆمارو ده وله ته که یان، دانیش توانی ولاته که یان (ئیمه لی ره ته نیا مه به ستمان ناگورناقه ره باغه) به سه ر موسلمان و ناموسلمان یا ئازهری و ئهرمه نیدا دابه ش ده کهنو، هه یچ لایه کیان باسی دروست بوونی کوردستانی سوورو سه رژمی ری کورده کان و، سه رچاوه میژووییه کانیش سه بارهت به کورد له م ئاوچه یه دا نا که ن. دروست بوونی قه واره و ناسنامه یه کی کوردی یا به ری وه به ری تییه کی کوردی که سنووره کانی دیاریکراو زۆریه ی هه ره زۆری دانیش توانی کورد بووه و ده سه لاتدارانی سو قیّت دانیان پێدا ئاوه، فاکتیکی میژووییه هه یچ لایه کیان ناتوانن خو یانی لیّ بدزنه وه، به لام به ئه نقه ست باسی نا که ن.

چاوخشان دنی که به میژووی ناگورناقه ره باغدا، ئه و راستییه ده سه له مینی که ئه م هه ری مه هه یچ کاتی که و له هه یچ به یاری که دا سه ر به خاکی ئازهریا یجان یا ئه رمینیا نه بووه، چونکه زۆری نه ی دانیش توانی له هه یچ کام له و نه ته وانه پێک نه ها تبوو (با

لەو ھەگەرین کە- ھەك پيشتەر باسماڭ كورد- چۆن دەسەلاتدارانی ئازەری و ئەرمنی پاشتر پەنابەر و ئاوارە و دانیشتوانی دیکە خۆیان ئارە ئەوی و لەوی جیگیریان كورد و قەوارە دیموگرافیای ئەویان تیک دا، چونکە ئەگەر ئەم ھەرمە ھەر لەسەرەتادا، چ لە باری دانیشتوان و چ باری میژوووییە، سەر بە ئەرمنیا یا ئازەربایجان بوايە، دەستبەجی و بەبی چەندوچوون دەکەوتە سەر یەکیك لەو کۆمارانە، ھەك ئاوجە ھەرمەکانی دیکە کە پيشتەر پیکەو کۆیان كوردنەو ھەو کۆمارانەیان لی پیکەیان. بۆیە بەلشەویکەکان دەیانزانی ئەم ھەرمە کیشەو شەپی لەسەر ساز دەبی و کۆسپیکي گەرە بۆ سەقامگیرکردنی دەسەلاتداریتی سۆفیت لە ئاوجەکەدا دروست دەکات. لەلایەکی دیکەو، دەیانزانی کورد جگە لە ئازەری و ئەرمنی، سێھەم دانیشتووی ئاوجەکەيە. جگە لەویش بەلشەویکەکان نەیان دەویست دلی ھەریک لە ئازەری و ئەرمنی لە خۆیان برەنجین. ھەر بۆیە بریاریان دا ئەم ھەرمە واقعیکی تایبەتی خۆی ھەبی و دابەشیان نەکرد، چونکە جگە لە ئازەری (لە ھەندی نووسراودا تاتار یا تۆرک ھاتووە) و ئەرمنی و کوردی تیدا دژی. لەبەر ئەو، پاشان بریاری دروستکردنی کوردستانی سووریاڭ دا. ئەمە خۆی بیرھێنانەو ھەرمەنی و ئازەری بوو کە جگە لەوان گەلانی دیکە تیدا دەژین. ھەر ھەگەر گەلێک گوندو ئاوجەو شارۆچکە دانیشتوانی تیکەلن و، جگە لە کوردو ئازەری و ئەرمنی، گەلانی دیکە تیدا ژیاون و نەگونجاو دابەش بکریڭ.

لە ھەمووی گرنگتر، ھەوارگەو لەوەرگا دەولەمەندەکانی ئەم ھەرمەن کە بژیوی نەك ھەر دانیشتوانی ھەرمەکە، بەلکو ھی ئاوجەکانی دەورپشتیش بوون و، بەدریژایی سەدان سال مولکی گشتی ئەو گەلانە بوون و نەشیاو دابەش بکریڭ، چونکە لەوانە بوو بە دابەشکردن سبەینی ئەو لایەنی کە دەیدریتی، نەھیلی چی دی گەلانی دیکە ھاتوچۆی ئەوی بکەن. بەکورتی، جیاکردنەو ھی ئاگۆرناقەرەباغ لە قەوارەیکي جیاوازا زۆر شت دەگەيەنی و، دواتر بەسترایەو بە کۆماری ئازەربایجانەو، کە بریاریکي بی بناغەو پوانەتی بوو، چونکە کۆمارەکانی ئازەربایجان و ئەرمنستان و کۆماری ئۆتۆنۆمی ئاگۆرناقەرەباغ

ھەرسى سەر بە دامودەزگاۋ ياساۋ چوارچىۋەى يەككىتى سۆڧىت بوون. پاش داڭىركردنى پشت قەققاس (قەرەباغ لە سالى ۱۸۰۵) لەلايەن پروسىياۋ، قەرەباغ لەگەل زەنگەزور (زەنگەزور ئەودەمە سەر بە "ئىرەقان"ى پارىزگاي ئەرمىنيا بوۋ، لە گۆرپىنكى دىكەدا پارىزگايەكى نوپيان بەناۋى ئەلىزاقىتەپولەۋە دوست كردوۋە).

ناگورنا قەرەباغ، لە سەردەمى دەسلەتدارىتى سۆڧىتدا، بوۋ بە ناۋچە يا كانتۇنىكى ئازادو سەر بە ھىچ لايەكيان (ئازەربايجان و ئەرمەنىستان) نەبوۋ. كەچى ھەردولا بە پشت بەستىن بە ھەندى بېرىرى خۇيان لە ئاستى سەرمەۋو خوارەۋەدا، راگەياندىن و نووسىنى چاپەمەنىەكانى ئەو سەردەمەيان (كە ھىچ كامىشىيان لەلايەن دەسلەتدارانى ناۋەند. واتە مۇسكۆۋ. ۋە لە ئاستى پەرلەمان و دەۋلەت و پارتەكەياندا پەسند نەكراۋە) دەيانەۋى بېسەلمىن قەرەباغ ھى ئەۋانە، بەلام ئەمانە نابنە بەلگەۋ دىكۆمىنت. تەئانەت بەلگەۋى ئەۋتۈش ھەيە كە ھەردولا بۇ سەلماندنى بۆچۈنەكانى خۇيان كەلكيان لى ۋەرگرتوۋە. بۇ ۋىنە، كۆيۈنەۋە يا كۆنگرەى ئەرمەنىەكانى ناگورناقەرەباغ لە ئابى ۱۹۱۹دا بېرىرى داۋە، بە لەبەرچاۋگرتنى بارودۇخى ئالەبارى ناۋچەكە (شەرى ناۋخۇۋ پاونانى ئەرمەنىەكان لەلايەن تورك و موساۋاتىەكانەۋە، دەست تىۋەردانى ئىنگلىز لە ناۋچەكە...، ھەورامى) كە ھەر چەشەنە تىكەلچۈنكى تىدا دەيىتە ھۆى لەناۋچۈننى خەلك لە ھەموولايەك و ھەموو نەتەۋەكان، ناگورناقەرەباغ بخرىتە ناۋ چوارچىۋەى ئازەربايجان. بەلام لە ھەندى شوپىن و بەتايىبەت نووسراۋى ئەرمەنىەكاندا، لە دىرژەى ئەم بېرىردا ھاتوۋە كە بەشۋەيەكى كاتى بېرىريان داۋە بخرىتە سەر ئازەربايجان، تا بەلاداخستنى لە كۆنفراسى ئاشتىي پارسىدا. بەلام پاش (۹) مانگ كە ئەم كىشەيە لە كۆنفراسى پارسىدا نەخرايە بىر باس، دىسانەۋە ئەرمەنىەكان ئەم بېرىريان ھەلۋەشانەۋەۋ بېرىرى لكاندنى ناگورناقەرەباغيان دا بە ئەرمەنىستانەۋە.

ئازەرىەكان، بەتايىبەت موساۋاتىەكان، ھەرەشەى ھىنانى سوپاي توركىيان كرد لە ئەرمەنىەكان. ئەودەمەيش توركەكان گەلىك ئازاۋەيان لە ناۋچەكەدا نابوۋەۋ

كەوتىۋىنە كۈشتى و پاونانى ئىرمەنىەكان. جگە لەو، سولتانوۋۇ كە بە پەگەز ئازەرى و پارىژگار يا حاكىمى ئاگۇرناقەرەباغ بوو و لەلايەن پىژىمى موساۋاتىيەكانەو داندراو، دەۋرىكى گلاۋى لە تەنگ پىۋەلچىن و پاونان و چەوسانەۋى كوردو ئىرمەندا دىو. تەنەت ھەندى سەرچاۋە ئامارە بە كۈشتى ئامارەيەكى زۆرى ئىرمەنى سالى ۱۹۲۰ لە ئاگۇرناقەرەباغ دىكەن. ئىمە پاشان تاۋانى موساۋاتىيەكان و بىنەمالەي سولتانوۋۇ و داشناكەكان لە زمانى بوکشىپانەۋە باس دىكەن.

لەو سەردەمەدا، بارودۇخى ئاۋچەكەو دىئا لە بەرژەۋەندى ئازەرىەكاندا بوو. موساۋاتىيەكان پەيوەندىيەكى نىزىكان لەگەل تۈركىيا و بىرىتانيادا ھەبو؛ تۈركىيا ھاپەرەگەزى ئازەرو دىۋى ئىرمەنى و، ئىنگلىس لەبەر نەوت و شۈيىنى ستراتىژى ئازەربايجان و، مەبەستى ھەردوۋلا جياكردنەۋى ئازەربايجان و دەست پىۋەلچەيشتى بەلشەۋىكەكان بەم كۆمارەو، كۆمەلە فاكترىكى دىكەش كە دواتر لە سەردەمى سۇڧىتدا ئامارەيان پىۋەكەين، پاش سەقامگىرپوۋنى دەسەلاتى سۇڧىت لە ئازەربايجان، بەلشەۋىكەكان زىاتر بايەخىيان بەو فاكترەنەۋى سەروە دا. سەرنەجام بەلشەۋىكەكان بەكردەۋە بەفەرمى يا ئافەرمى ئاچار بوۋن لايەنى ئازەرى بگرن.

گەرچى مشتومپو ئاۋكۈيەكى زۆر لە ئاستى سەركردەكانى قەفقاسى پارتى كۆمۇنىستى سۇڧىتدا لەسەر ئەم كىشەيە كەۋتەۋە (جگە لە پىكادان و كۈشتارى ئازەرى و ئىرمەنى)، كارگەيشتە نامەنۋوسىن بۇ لىنىن و ستالين و... لە مۇسكۇو، نەيانتۋانى كىشەكە چارەسەر بگەن و، ئەندامانى سەركردايەتتى كۆمىتەى ئاۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ھەرىمى قەفقاس (ۋەك نەرىمانۋۇ ئورجونىكەزەو ماخارادزەو ئازەرتيان و كىروۋ و فىگاتنىر مياسنىكۋىيان) كە ئىرمەنى و ئازەرى و جورجى و... بوۋن، ھەرجارىك كە باسى ئەم كىشە ئالۋەريان كىردوۋە، نەگەيشتوۋە ئىنجامىك. بۇيە ۋەزىرى كاروبارى ئىۋەدەمى سۇڧىت لە ۱۷ى ئەپىلوۋى ۱۹۲۰دا بە داخۋازى لىنىن بەم چەشەنە لەسەر ئەم كىشەيە ۋەلامى داۋەتەۋە:

((ھىچ كەسنى شىك لە ئازەربايجانىەكان ناسىڧىتەۋەو، قەرەباغ بۇ خۇى كىشەى لەسەرەو، ئەو ھەرىمە ئىستا بەشىۋەيەكى كاتى لەلايەن ھىزەكانى

سۇقۇتتەۋە داڭىركراۋە، ئىمە بەشىۋەيەكى كاتىش نە دەيدەين بە ئەرەنىەكان و نە بە ئازەربايجانىەكان. بەم چەشەنە ھىچ لايەكىان لىمان زویر نابن. ھەر پىگەيەكى دىكە بۇ كىشەى ناگۇرناقەرەباغ ھەلبىزىردى، ئىمە بەدرۇ دەخاتەۋە. واتە چاۋپۇشى لە يەكىكىان دەكەين، بە زىانى ئەۋى دىكەيان دەشكىتەۋە. من لەم بارەيەۋە لەگەل نوپنەرانى ئەرەنىدا كە بۇ بەشدارىكردن لە ئىنتىرناسىۋنالى سىنەمدا ھاتوون. لەگەل ئەندامانى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئەرەنستاندا كە ئىستا ھاتوونەتە ئىرە - واتە مۇسكۇ -، لەگەل ئالىاۋ و كىروۋ و ھى دىكەدا زۆر دوۋام بىرلەرەكەى ئىمە تاقە پىگەيە. ئىمە نايدەين بە ھىچ كاميان. ئەگەر بىدەين دژى ئەۋ سىياسەتە ئاشتىخۋازىيە كە بانگەشەى بۇ دەكەين))^(۱). ديارە سەرکردايەتى سۇقۇتتەۋە كە ئەم بىرلارى داۋە، جگە لە فاكتەرە مىژۋىيەكان و پىژەى دانىشتۋان، فاكتەرى نەۋت و دەۋلەمەندى و شوپنى ستراتىژى ئازەربايجانى پەچاۋ كىردۈۋە، بەتايىبەت ھاۋسنوۋرى لەگەل دەرياي كاسپى (خەزەر يا مازندەران) و ئىران و توركىدا كە دەكرى لەۋپۈۋە پەل بەاۋىژىتە ۋلاتانى پۇژمەلات، بەتايىبەت ئىران. ئەۋ سەرکردايەتە لەۋدەمەدا سەرقالى ناردنەدەرەۋەى شۇپشى بەلشەۋىزمى بوو بۇ ئىران و باكۋورى ئىران، بە مەبەستى دەرکردنى ئىنگىلىز لە ئىران كە كىشەيان لەپىگەى ئىرانەۋە بۇ بەلشەۋىكەكان نابۋەۋە. گاردى سىپى سەر بە پىژىمى پىشۋوى پوسىياش لە ناۋچەكەۋ ئىراندا ھەبوو.

ھەر بۇيە ھەۋلىان دا، سەرەتا دەسەلاتى سۇقۇتتى لە ئازەربايجان سەقامگىر بكن. ئەۋە بوو دەسەلاتى موساۋاتىەكان لە ئازەربايجان پىچرايەۋە، ۱۹۲۰/۴/۲۳ دەسەلاتى سۇقۇتتى لەۋى پاكەيەنرا (بەلام دەسەلاتدارىتتى سۇقۇتت لە ئەرەمىنيا ۱۹۲۰/۱۱/۲۹، واتە چەند مانگ پاش ئازەربايجان، دامەزرا). ئەمە كارىگەرى زۆر بوو كە ناگۇرناقەرەباغ لە بارى بەرپۈۋەردنەۋە سەر بە ئازەربايجان بى. ئەمە جگە لەۋەى كە خاك و دانىشتۋانى ئازەربايجان لە ئەرەنستان زىاترە،

^(۱) ئەرشىقى كۆمىتتىن (ر. س. خىد. نى)، فۇندى ۶۴، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱، ۸۵ ل.

پاشتریش نزيكبوونهوى بهلشهويكهكان و كهماليهكانى هاوپرگهزى نازهریهكان له كيشهى ناگورناقهريباغ، كاريگهرييهكى زورى ههبوو بۆ پاشتر بهسترانى پهيماى ستراتيژى و دۆستانه لهنيوان بهلشهويك و كهماليهكاندا. سۆقيت بۆ زياتر نيشاندانى ئهو دۆستايهتیه به كهماليهكان، لايهنى نازهریهكانى گرت. سهريارى ئهوه، كهماليهكان گوشاريان لهسهر بهلشهويكهكان ههبوو كه ههرىمى ناگورناقهريباغ نهدریته ئهرمهنستان و سهربه نازهریایجان بى. پيشتر باسمان كرد چۆن بهلشهويكهكان (قارس و ئهردههان)يان پيشكەشى كهماليهكان كرد.

لهلايهكى ديكهوه، بهلشهويكهكان لهوباوهردا بوون كه نابى بيانوو بدریته دهستى ولاتانى پۆژههلات و ئيسلامى (موساواتى و ئينگليزهكان) كه ئهوانه گهلانى ناموسولمانيان زۆر بهلاوه گرنگتره له موسلمان. واته ئهو پروپاگهندهيهى كه موساواتيهكان و دره سۆقيتيهكان دهيانكرد، بهلشهويكهكان بۆ پووچهلكردنهوى ئهو چهشنه پروپاگهنده، بهباشيان دهزانى جارى نهدریته ههچ كاميان و دواتر بدریته نازهریایجان. پاشانىش دهورى چارهنووسسازى ستالين وابوو دهنگى لهگهڵ ئهوانهدا بى كه دهيانويسست ههرىمى قهرهباغ نهدرى به ئهرمهنستان، چونكه ههندى ناوچهى گورجستانیش كه ستالين خۆى خهلكى ئهوى بوو، دانیشتوى ئهرمهنى زۆر بوو و ئهرمهنيهكان داوايان دهکردو تائيستایش داواى دهكهن، بهلام له سهردهمى ستاليندا نهيانویراوه ئهم كيشهيه به زهقى باس بكهن. ئهوهبوو ستالين له كۆبوونهوى كۆميتهى ناوهندى بىروى قهفقاسى پارتى كۆمونيستى پروسيادا (بهلشهويك ۱۹۲۱/۷/۵ دهنگى دا كه ناگورناقهريباغ سهربه نازهریایجان بى^(۷)). نازهریهكان ههندى جار ههپهشهيان دهکرد كه ئهگهر بىتوو ناگورناقهريباغ بخريته سهربه ئهرمهنستان، ئهوان پيگهكان دهپن و، بهتاييهت ناهيلن سووتهمهنى بگاته ئهرمهنستان، چونكه ئابوورى ئهرمهنستان و پهيوهندى ئهم ولاته بهدهرهوه لهپيگه نازهریایجانوه بووه.

(۷) ئهرشيفى كۆميتيرن (ر-س-خيد-نى)، قۆندى ۶۴، ئوپيسى ۱، ديلاى ۱، ۸۵ل.

بېريارى يەكجارى له ۱۹۲۳/۷/۷ داو ناگورناقه رەباغ خرايه وه سەر
 نازەربايجان. وهنەبى ئەم بېرياره راست و پەوا بووبىو، پېژەو پای دانىشتوان و
 فاكتەرە ميژوويى و جوگرافيه كانى تېدا لەبەرچا و گېرابن و، بەشيوديه كى ياسايى
 و دووربينانە ئەم بېرياره درابى. ھەر ئەو ھېش بوو كە پاش پووخانى سۆفیت
 كارەساتىكى گەورەى بۇ دانىشتوانى كورد و نازەرى و ھى دىكەى ئى كەوتەو،
 ئەوانە ھەموو شتىكى خويان لەدەست داو دەركران و تائيستايىش لە ئۆردووگا و
 دەرپەدریدا دەرژين. شتىكى شاراوە نىيە كە يارمەتى ھەمەلايەنەى پووسيا بە
 ئەرمەنيەكان، بەتايبەت لە بوارى چەكدا، بوو بەھوى ئەو ھى كە ھەرىنى
 ناگورناقه رەباغ لەلايەن ئەرمەنيەكانەو داگېركى و، دانىشتوانى نائەرمەنى
 ئەوئى كە ژمارەيەكى زۆريان كورد بوون دەرېكرىن. بەو، كورد بۇ ھەتاهەتايە لە
 نىشتمانى باوباپىرى خوى ھەلکەندرا. ئەگەر يارمەتى پووسيا نەبوايە،
 ئەرمەنيەكان ئەو توانايەيان نەبوو. بەلام پووسيا بۆچى ئەو ھى كرد؟
 وەلامدانەو ھى ئەم پرسىيارە سەخت نىيە. نزيكبوونەو ھى نازەربايجان، پاش
 پووخانى سۆفیت لە پۇژئاو و تورکياو، بەتايبەت ھاتنى كۆمپانيا نەوتیەكانيان
 بۇ ئەم ولاتەو تەنگ پى ھەلچىنى كۆمپانيا نەوتیەكانى پووسيا و كۆمپانياكانى
 دىكەيان و، بەگشتى نەھىشتنى بەرژەوئەندە ھەمەلايەنەكانى پووسيا لەم ولاتەداو،
 وتوويز و نزيكبوونەو ھى نازەربايجان لە پەيمانى ناتوو پاكىشترانى بۆرى نەوتى
 نازەربايجان لە دەرەو ھى سنوورەكانى پووسياو بۇ بازارەكانى دنياو، گەليك ھوى
 دىكە كە بابەتى باسەكەمان نين، لەو ھوىە ديارانەن. پووسيا بەم چەشنە سزای
 نازەربايجانى داو، بەپىچەوانەو پەيمانى لەشكرى و ستراتيژى و دۆستايەتى
 لەگەل ئەرمەنستان و ئيرانيشدا بەست، لەترسى ئەو ھى كە ھەندى دەرنگوباس لە
 نازەربايجان سەبارەت بە يەكگرتنەو ھى ھەردوو نازەربايجان ھەبوو و نازەربايجان
 لە پۇژئاو نزيك بوو.

تورکيا، ئەم كۆمارە ئىسلامىيە، پىئوئەندى نەژادى و ئاينى ھاوبەشى لەگەل
 نازەربايجاندا خستە لاو ھەموو چەشنە يارمەتيەكى ئەرمەنستانى دا. ھەولنى

دو دۆلەتى ھاوسى ئازەربايجان و ئەرەنستان، بۇ چارەسەركردنى كىشەى ناگۇرناقەرەباغ بە ناوېژىوانى ولاتانى دىكە، بەتايەت ولاتانى ئەرۇپايى، بە ئەنجام ئەگەشت و، ئەرەنەكانى قەرەباغ سەرەخۇيى ئەم ھەرئەمەيان لە ۱۹۹۱دا، ەك دۆلەتلىكى سەرەخۇيى خاوەن ئالۆ نىشانەو سەرودى نىشتەمانى و ياساى بىنچىنەيى و دامودەزگاي دۆلەتى خۇي پراگەياند، گەرچى تائىستا جگە لە ئەرەمىنيا ھىچ ولاتىكى دىكە دانى پىدا ئەناو. ئەوانە رېفراندۇمىكى (پايرسى گشتى) پۈللەتتەيان لەناو دانىشتوانى ئەرەنەيدا كەرد، لەكاتىكدا زۆربەى دانىشتوانى ئەوئ، بە كوردو ئازەرى و گەلانى دىكەو، لەوئ دەرەرابوون و، بگرە تەواو دانىشتوانى ئەرەنەنى ئەوئش لەوئ ئەبوون. ئەنجامەكەى كە لە دەزگاكانى پراگەياندنى ئەرەنەنى و پروسىدا بلاؤكرايەو، گوايە ۹۵٪ ى دانىشتوانى ئەوئ ئەرەنەن و ۱۰۸۶۱۵ كەس دەنگيان داو و ۹۹،۸۹٪ ى دەنگەران لەگەل سەرەخۇيى ئەم ھەرئەمەدان^(۷). ئەم سەرژمىرىيە بە ھىچ شىوہەك لەگەل سەرژمىرىيەكانى ھەموو ئەتەوہكانى سەردەمى سۆقئىتى ناگۇرناقەرەباغدا يەك ناگرتەو. واتە ۱۰۸۶۱۵ كەسى ئەرەنەنى كە مافى دەنگدانىان ھەبو، لەوئ ئەژياون. جگە لەو، رېفراندوم بەبئ دانىشتوانى دىكەى ئەم ھەرئەمە پاش دەرەردنىان، بەرپۆو چوو. ئەرەنەكان بۇ ئەوہى خۇيان بەرامبەر بە كۆمەلگەى نىۈنەتەوہيى تاوانبار ئەكەن، ئەم ھەرئەمەيان ەك دۆلەتلىكى سەرەخۇ پراگەياند، بۇ ئەوہى كۆمارى ئەرەنستان تاوانبار ئەكرئ بەوہى گوايە ئەم كۆمارە دەستى لە داگىركەندىدا ئەبوو سەبەنى لىئى بېچىرتەو (گەرچى ژمارەيەكىش لەگەل ئەوہدا بوون كە ناگۇرناقەرەباغ بلىكىنرئ بە ئەرەنستانەو). زۆربەى چەكدارو كاربەدەستى ناگۇرناقەرەباغ خەلكى ئەرەنستان بوون، ئەك ئەرەنەنى ناگۇرناقەرەباغ.

ئەرەنەكان بەلىنى زۆريان بە كوردەكان (ى ئەرەنستان)دا كە پاش ئازادكردنى ناگۇرناقەرەباغ، كوردستانى سوور سەرلەنوئ دادەمەزىننەو، بۇ

(۷) لە بەيانتنامەى ئەنجامى رېفراندومى ناگۇرناقەرەباغ، كانوونى يەكەمى ۱۹۹۱.

ئەۋەى كوردە ئىزدىەكانىش بەشدارى ئەو شەرە مالىورانكەرە بكەن و، ژمارەيەكى
نۆريان بكوژى و برىندار بىي. بەلام يەك كورد نەيوپرا بگەپتەۋە ئەۋى و ياسى
كوردستانى سوور بكات^(۴). لەلايەكى دىكەۋە، دەسەلاتدارانى ئەرمەنى
ناگۇرناقەرباغ لە بانگەوازو ياساى بنچىنەيياندا بۇ فرىودانى كۆمەلگەى
نىۋنەتەۋەيى، گەرانتى مافى گەلانى نائەرمەنى ئەۋى و ھەرۋەھا مافى مەۋۇ و
ياسا نىۋنەتەۋەيىەكان دەكەن. بەپشت بەستەن بە ياساى بنچىنەيى يەكىتى
سۇقۇت و ياساى نىۋنەتەۋەيى مافى چارەى خۇنۋوسىنى خۇيان و دەرچوون لە
چوارچىۋەى ولاتىكى دىكە پادەگەيەنن.

---

(۴) وتارىكم لەم بارەيەۋە نووسىۋە.

شۋىنى نىشتەجىي كورد

- لە ئەرەنستان

ناوچەكانى ئالاران، ئارتاشات، ئارتى، قىدىن، باسارگىچار، دىليجان، كوتائىس، تالين، ئەچمىيادزىن، شائوميان، ناوچەي ئاپاران، ئەكتىمىريان و شارى ئىرەقان.

(كوردە سوننىەكانى ئەرەنستان لە ناوچەكانى باسارگىچار، ئارتاشات ژياون)

كوردى پشت قەفقاس لە سەدەي ۱۹-مەو تا سەرەتاي سەدەي بىستەم

۱. كوردى ناوچەي ئاپاردان لە گوندو شارۆچكەكانى ئالاگىز، گونداخسان

(قونداخسان) جارجارىس، كوربولاخ، پامپى كوردى، كوروبوگان، جاموشلوى

بچوك، مىراك سەنگار (سەنگىار)، چوبان ماز كەخىل و ھوزەكانى، مەمەدى

پوژكى، سىپىكى بىلا (بىئىلا).

۲. كوردى ناوچەي باسارگىچار لە گوندەكانى گەيسو (غەيسو)، كەيا باشى،

كوربولاخ كەير (كەير) كە ھۆزو خىلەكانى باشكى، كەرالى، شاقلىكى.

۳. كوردى ناوچەي دىليجان، لە گوندەكانى گولەقىنو، سىمىنوفكا زۆربەيان لە

ھۆزى جەلالين.

۴. كوردى ناوچەي ئوكتەمىين لە گوندەكانى ئايگىشات، ئايكەقان،

مەرگەشات سۆقىتەكان كە ھۆزو خىلەكانى پوموشى و شەركى تىدا دەژين.

۵. ناوچەي تالين لە گوندو شارۆچكەكانى ناكسكو، بايسىز، گىلتو(گىلتو)،

دىان زاقىستان، كەلاش بەگ، كەلاخ تالا، كىشل نامار، كانارلاگ، كانارخاچ،

كامىرگوخ، سادون چى، سايرانس، سىچانلو (ئاقتونا)، سوريك تەليك (تەلەك) كە

ھۆزو خىلەكانى زوكورى، ئورتولوو، پەشى، پوژكى، سىپىكى، حەسەنى لەوین.

۶. ناوچەى شائومپان (تا ۱۹۶۶ ناوى زەنگى باسارو پېش ئەوېش ناوى ناوچە ئارتاشات بوو) نەچىرلوى سەروخوار كە ھۆزۈ خىلكانى بىروكى.
۷. ناوچەى ئەچمىادىزىن لە گۈندەكانى ئايارلو، كوروكىند (كىيوروكىند) كە ھۆزۈ خىلەكانى شەركى، دىقنا تىياندا دەژىن.

- لە ئازەربايجان

- لە ناوچەكانى زەنگىلان، كەلباجار، قوباتلى، لاچىن، ئىسماعىل لە سەدەى نۆزدەمەمەو تا سەرەتاي سەدەى بىستەم
۱. لە ناوچەى زەنگىلان.
۲. ناوچەى كەلباجار لە گۈندۈ شارۆچكەكانى ئاخجەكند، زەيليك، ئورجولو، سويوخ بولاغ شورتاني سەرو شورتاني خواروو.
۳. ناوچە قوباتلى لە گۈندەكانى زىلانلى، كورت ماخروزلو، مىزك و ىردى مەلای سەروو (مولوى سەروو) مەلای خوارو، سىلالى (جەلالى).
۴. ناوچەى لاچىن لە گۈندۈ شارۆچكەكانى ئاخ بولاغ، ئاخجەكند، بوزلو، زىرتى قەلاجە، كەمالى، قەرەكشىش، قەرەقشلاق، لاچىن، مین كىند، مىرك چىراكلى، شەيلاىلى.

- لە كازاخستان

لە ھەرىمى ئالماتا.

- لە تۈركمەنىستان (ئەبىوھردى)

- لە عەشق ئاباد، مارى و گوئىك تەپە، كاڭاخكىن (لە گۈندەكانى باقىر"باگىر"و فىروزە، چولىن، گەرماب ... ھتد) ھەروھە لە ناوچەكانى تۈركمەن-كالىن، بارمە عەلى (لە كوردەكانى خاننشىنى دەرەگەز، قەلات، پودكان، كوچان و بجنوردن).
- كوردى ناوچەكانى مارى، بارامەعەلى لە ناوچەكانى پىرى كوپتىداغ لە سالانى ۳۰ ى سەدەى بىستەمەو ھاتوون. ھەروھە لە تاشاۋز، چوارجوو، جەسارقەلا، كورىن و مىخەئلى دەژىن.

بەپېنى نووسىنى مەمەدنازاروۋ. ئاكا لە نامەى دىكتوراكاى "كوردەكانى توركمەنىيا"دا كە سالى ۱۹۶۴ نووسىويە، ژمارەى كوردى توركمەنىستان ۷-۸ ھەزارە، بەلام بەپېنى سەرژمىرى ۱۹۲۶ ژمارەى كوردى ئەم ولاتە ۲۳۰۸ كەسە (واتە پاش نىزىكەى سى سال ژمارەيان ئەك تەنیا زيادى ئەكردو، بەلكو كەمىش بوو تەو، ھەورامى). نووسەر دەلى: ئەم جىياوازييە لەبەر ئەو يە كە ۱۹۳۰ بەشيك لە كوردەكانى توركمەنىستان كۆچبارى ئىران بوون (ھۆكەيشى ديارە. ئەگەر ژيانيان باش بوايو مافيان پارىزراو بوايو، كۆچبار نەدەبوون و، ژيان و چەوسانەو تەنگ پىئەلچىنى كوردەكانى توركمەنىستان لە ژيانى كوردى ئازەربايجان و ئەرمنستان و جۇرجيا جياواز ئەبو، ھەورامى). ھەروەھا نووسەر دەلى: ژمارەى كوردەكانى توركمەنىستان زۆر لەو زياترە كە لە سەرژمىرى رەسمىيەكاندا ھاتو. ژمارەيكى زۆر لەوانە لە پاسپۇرتدا بە توركمەن و ئىرانى (فارس) و ئازەربايجانى نووسراون^(۵).

مىژووى كوردەكانى توركمەنىستان لەگەل كوردى خۇراساندا ھاوبەشە؛ بەشيك لەوانە بەھوى دانانى سنوورى نوپى پووسيا و ئىرانەو، خزانە ناو چوارچىوھى ئىمپىراتورى پووسياو، بەشيكى تريان بە ھوى سياسى و ئەنجامى شىكىستى راپەرېنەكانى كوردى خۇراسانەو لەترسى دەسلەتدارانى ئىران، بەتايبەت لە كۇتايى سەدەى ۱۹ و سەرھەتاي سەدەى بىستەمەو پەروازەى ناو خاكى پووسيا يا يەكپىتى سۆقۇت بوون.

- لە جۇرجيا (گورجستان)

زۆربەيان ئىستا لە شارى بىلىس (پايتەخەتى جۇرجيا) جىگىرن و، پىش گواستەنەويان لە ۱۹۴۴دا كوردەكانى جۇرجيا لە ناوچەكانى باشوورى جۇرجيادا كە ھاوسنوورى توركيان، واتە ناوچەكانى ئاخالتىسخ (مىسخيتى) - (جەواختى)، ئادىگى، ئەسپىندزە، ئاكا كەلاك، بورچالين و لە گوندەكانى خۇيان منيادزە،

مەمەدنازاروۋ. ئا، كوردەكانى توركمەنىيا (ئىقتىسادىيەت)، ۱۹۶۴، ج ۷. (۵)

بوستاوی، تسکالیتبالا، ناکه لاکفی، تسوند... ھتد. بەپێی سەرچاوەکان، کوردە موسلمانە سوننیەکان (جگە لە ئیزدییەکان) لە ۲۲ گوندی میسخیتیدا دەژین. شوینی نیشتهجیی کوردان لە قرقیزستان لە ناوچەی ئوش، تالاس، جەلال ئاباد و فرونزە شوینی نیشتهجیی کوردان لە ئۆزبەکستان ھەریمی تاشکەنت، سەمەرقەند، فەرگانە، بوخارا، کاشکادەرین (لە ھەوت ھەریم و ۴۳ ناوچە جیگیڕکراون.

دیارە ئیوە ھاوڕیکانتان لە بیرویی سیاسی حیزب، پێبازیکی پاستان گرتووە بەرو ئەم ئەرکە بەتەواوی و بەبێ خوینەرشتن و ئاشتیانەجیبەجیی دەکەن ئیوە لە ئۆکرانیا و تتان: ((مسۆگەرکرنی مافی نەتەوەکان لە شیوەی جۆراوجۆرەو بەگرە تا دروستکردنی ناوچە و ھەریم یا شوورای نەتەوایی نوێ دیتە دی)).

كوردستان و كورد

له فهرهنگ و ئينسكلۆپېديه كانى رووسى - سوڤييتيدا

- فهرهنگى ئينسكلۆپېديايى، بەرگى ۱۷، چاپى رووسى ۱۸۹۶، ل ۷۰-۶۹:

كوردستان، به ناو له ژيړ دەسه لاتی توركيای عوسمانى و پېرسيا (ئيران) دايه. نه دهربارى عوسمانى و نه ئيران ئەوەندە هيژو توانايان نه بوه كه بتوانن تهواوى ئەم ولاته بخه نه ژيړ دەستى خوڻان و ملكهچ و فهرمانبەريى بكن. كاتيك ئيران ته سلىمى عەزەبەكان بوو، كوردەكان ئامادەنبوون فهرمانبەردارى خليفەكان بن و، هەميشە مايەى ژانەسەرو ئانارامى بوون بۆيان. ميژووى عەزەبەكان زۆرجار باسى لەشكرکيشيان بۆ سەر كوردستان و ته سلىم بوونى دانىشتوانى سەرکەشى دەكات. سەلاحەددىنى كورد سەددى دوانزەهەم بنەمالەى حوکمدارى بەناوبانگى ئەيووبەهەم كانى دروست کرد كه كوردستانيش دەكهوتە چوارچيوى ئيمپراتوريەكهيهوه.

- فهرهنگى ئينسكلۆپېديايى، بەرگى ۳۶، چاپى رووسى سالى ۱۹۱۴، مۆسكۆ، ل ۲۲۱-۲۱۹:

كوردستان واتە ولاتی كوردان، شوينەوارىكى شاخاوييهو دهكهويته ئاسياوهو به شيكى له چوارچيوه ئاسياييهكهى توركيادايه كه ئەم ويلايه تانه دهگريتهوه: دياربەكر، بتليس، مەعمورەت ئەلەعزیز (معمورة العزيز) و وان و، له بهشهكهى ئيرانى-هەريمه كانى ئەردەلان و ئازەربايجان و به شيكى چياكانى تاور (تورۇس) (ديارە زاگروسة، هورامى) و دهگاته زەنجيره چياكانى ئەرمينيا تا كۆتايى زەنجيره چياكانى پوژئاواى ئيران دهگريتهوه. به شيك له دانىشتوانى كوردستانى ئيران (كوردە كۆچەرەكان) زستانى خوڻان له ناو خاكى توركيادەبەنه سەر. گرنگترين شارى كوردستانى ئيران سنە (سەنەندەج) له كه دهكهويته

باکووری-پۆژئاواى هه‌مه‌دان. کورده‌كان هه‌روه‌ها به تىكه‌لى له‌گه‌ل گه‌لانى دىكه‌دا له‌ ناوچه‌كانى پووسىاو ئىيران و توركىاشدا ده‌ژين.

كورده‌كان له‌ پووسىادا له‌ ناوچه‌كانى قارس پارىژگا (گوبرنى)كانى (ئه‌للىزاوئىته‌پول و ئىره‌قان)دا ده‌ژين. هه‌روه‌ها ژماره‌يه‌ك كوردىش له‌ ناحيه‌ى ئاخالتسىخ و پارىژگاي تفلىس ده‌ژين. ئه‌وان له‌ ته‌واوى ئه‌م شوئنانه‌دا هه‌موو پىكه‌وه له‌يه‌ك شوئىن ناژين، وه‌ك دوورگه‌ى بچوك بچوك و له‌ گه‌لانى دىكه‌ زياترن. به‌لام له‌ هه‌يچ ناحيه‌يه‌ك يا ناوچه‌يه‌كدا زۆربه‌ى هه‌ره‌زۆرى دانىشتوان پىك ناهيئن. له‌ توركىا ئه‌وانه‌ له‌ ويلايه‌ته‌كانى ئه‌رزه‌رۆم و خارپووت و دياربه‌كرو وان و بتلىس و ئالپ و مووسل و، له‌ ئىران ده‌توانين بلىين كه‌ نزىكه‌ى ته‌واوى پۆژئاواى ئه‌م و لا‌ته‌ له‌ گۆلى ورميۆه به‌ره‌و باشوورى پۆژه‌لا‌تى كرماشان و، بگه‌ زياتریش به‌ره‌و باشوور. له‌ توركىا و ئىران له‌ناو دانىشتوانى كورددا ژماره‌يه‌كى به‌رچاو له‌ ئه‌رمه‌ن و ئاسوورى خاچپه‌رست و تورك و عه‌ره‌ب و فارس ده‌ژين. ژماره‌ى دانىشتوانى كورد له‌ چوارچىوه‌ى پووسىادا، به‌پىنى سه‌رژمىرى ۱۸۹۷، نزىكه‌ى سه‌د هه‌زار كه‌سه‌. كورده‌كانى توركىا و ئىران سه‌رژمىر نه‌كراون. ئه‌و سه‌رژمىريانەى كه‌ له‌ هه‌ندى شوئىن كراون و ژماره‌ى گشتى كورده‌كان به‌ دوو مليۆن و نيو تا سى مليۆن ده‌خه‌ملئىن، زۆر نزىكه‌راوه‌يه‌.

كورده‌كان له‌ بارى ئاترۆپۆلۆژىيه‌وه خراپ لىكۆلئنه‌وه‌يان له‌سه‌ر كراوه‌. كورده‌كان به‌گشتى نزىكه‌ به‌ فارسه‌كان و قزڤه‌ش و چاوپه‌شن، بالايان له‌ مامناوه‌ندى (۱، ۶۸۴سم) زياتره‌. چوارشانه‌و مىشك ئه‌ستوور (ئىندىكسى سه‌ريان ۷۸، ۲۹). له‌بارى زمانه‌وه‌ ئه‌وانه‌ سه‌ر به‌ زمانه‌ ئىرانىه‌كان، زمانه‌كه‌يان چه‌ند زاراوه‌ى هه‌يه‌ كه‌ تايبه‌ته‌ندىيه‌كيان نىيه‌، به‌لام له‌يه‌كه‌وه‌ دوورن.

له‌بارى دىنىيه‌وه‌، زۆربه‌ى هه‌ره‌زۆرى كورده‌كان موسلمانى سوننن و كه‌مايه‌تىيه‌كيان قزلباش و ئىزدين. زانىاربه‌كانى دىنى قزلباشى تىكه‌له‌يه‌كى سه‌رسوپه‌ئنه‌و له‌ ئىسلام و مه‌سىحىيه‌ت پىك هاتووه‌. كورده‌ قزلباشه‌كان له‌ چه‌ند شوئنى جياواز له‌يه‌كدا ده‌ژين، له‌ باكوور - پۆژئاوا له‌نيوان ئه‌رزنجان و خارپووت و

لەسەر سنووری تورکیا- ئێران لە چیاکانی زاگرووس دەژین. ئێزدیەکان لەناو سنوورەکانی پووسیای شۆیئێکی دیکە دەوروبەری مووسل و چیاکانی سنجارد دەژین. زۆربەى کوردەکان تانیستا ژيانى كۆچەرى خۆیان پاراستوو و زیاتر خەریکی ئاژەلدارین، بەشیکی کەمیشیان کە جیگیر و کۆچەر نین، خەریکی کشتوکال و پیشەسازین. کوردەکانی تورکیا و ئێران تارادەیهکی زۆر سەرەخۆی خۆیان پاراستوو و بەشیوەی ھۆز خێل (عەشیرەت) سەرەخۆ دەژین و، لەلایەن شیخ و ئاغاکانیانەو بەپێوە دەچن و دەسلاتی دەولەتانی تورکیا و ئێران بەسەریانەو زۆر لاوازە.

ئەوانە بۆ دەسلەتدارانی تورک، هیچ کاتێک کێشەى زۆریان پێک نەھێناوە. لەلایەکی دیکەو، پەرشویلاوی و لەیەکداپرانى ھۆز خێلەکانی کورد (لەناو تورکیا زیاتر لە ۲۰۰ سى سەد ھۆز خێل) و ھەستی لاوازی نەتەوەییان، بوونەتە کۆسپی بەردەم یەگرتنی پاپەڕینی کوردەکان دژی تورکیا. جگە لەو، دەولەتی تورکیا توانی کەلک لە دوژمنایەتی کورد و ئەرەم و ھەریگری و کوردەکان دژی ئەرەم ھان بدات. کوردەکان لە سەردەمی عەبدولحەمیددا دەوریان لە سەركوتکردن و جێبەجێکردنی كوشتارە خویناویەكەى ئەرەمەكاندا بینی.

- ئێنسکلوپیدیای میژوویی سوڤیت، بەرگی ھەشتەم، مۆسكۆ، ۱۹۶۵، ل ۳۱۱-۳۱۰:

کوردەکان لەکاتی خەلیفەکانی عەرەبدا دینی ئیسلامیان وەرگرت و عەرەبەکان لە بەشیکی زۆری کوردستاندا جیگیر بوون و دەستیان بە بەعەرەبکردنی دانیشتوانی کورد کرد. ئەم پرۆسە یەش (تواندەو) لە سەردەمی سەلجوقیەکان (سەدەکانی ۱۱-۱۲)یشدا ھەر بەردەوام بوو. لە سەرھاتی سەدەى ۱۹ وە (بەپێی پەیمانەکانی گولستان سالی ۱۸۱۲ و تورکمانچای ۱۸۲۸، بەشیکی کوردستان کەوتە سەر خاکی پووسیای).

به ختياريه كان له فهرهنگ و ئينسكلوپيديه كانى رووسيدا

- فهرهنگى ئينسكلوپيديايى، بەرگى ۳، چاپى رووسى ۱۸۹۱، ل ۲۱۴:

به ختياريه كان ئەو ھۆزۈ خېلانەن كە ژمارەيان دەگاتە ۱/۲ مليون كەس و لە پوژئاواي ئيران لە دولەكانى پوژھەلاتى ھەرىمى لوپستان و خوزستان دەژين. بنەچەو پەچەلەكى بەشيكيان لە فارس و بەشيكيشيان لە كوردەكانە، بەلام بەرپادەي يەكەم ئىحتىمالى ئەو زۆرتەرە كە به ختياريه كان زياتر لە ھۆزە لوپەكانى خزمى كوردەكان پىك ھاتىن.

به ختياريه كان موسلمانن و بە زاراۋەكانى كوردى دەدوين و، بە وتەي پىچ ئەوانە كوردى ھەرە پەسەنن (خوين پاكترينى كوردن). به ختياريه كان بەھيزو بەقەلەفت، گەنم پەنگ و قژرەشن، بە نيوچاوان و بەرزى پشت مل(گەردن) لە فارسەكان جيا دەكرىنەو. به ختياريه كان گەلىكى سەركەش و جەنگاۋەرن، زۆرجار كاروانە بازىرگانىھە كان تالان دەكەن. بەلام ميواندارىيە نازادو كراۋەكەيان زۆر لەو ميواندارىيە دروزنانەو نەينىھەكانى فارسەكان جياۋازە. لە پوژئاواي ئەسفەھانەو زەنجىرە چياكانى به ختيارى كە بەرزترينيان عەلى جوگە(؟)و بەرزايىھەكى ۶۳۶۷ مەترەو بە لەو پەگە بەرزو تەنگە بەرەكانىانەو بە باشترين لەو پەگەكانى ئيران دەژمىردىن.

- فهرهنگى ئينسكلوپيديايى نوؤ، بەرگى ۵، ل ۴۶۱:

به ختياريه كان ھۆزۈ خىلى كۆچەرى پوژئاواي ئيران و، لە دولەكانى پوژھەلاتى ھەرىمەكانى لوپستان و خوزستان دەژين. بنەچەو پەچەلەكى ھەندىكيان فارس و،

ھەندىكىشىيان كوردە. ژمارەيان دەگاتە ۳۰ سى ھەزار بىنەمالە، زۆرىەيان موخەمەدىن (موسلمان)، بە زاراۋەدى كوردى دەدوۋىن. ئەوانە بۇ سى ھۆزى مەزن دابەش دەكرىن، پاشان ئەوانىش دەبنە خىل و تايغەو بىنەمالەو بەستراۋنەتەۋە بە دەۋلەتى ئىرانەۋە. بەختىارىەكان لەلەين سەركردەكانىانەۋە بەرپوۋەدەبرىن، ھاۋىنان كۆچ دەكەن و بە زىستانانىش لە دۇل و گوندو ھۆبە و ئەشكەوتەكان (بە بىست تا سى مال) دەژىن. ھۆزىكى بەختىارى بەناۋى جامىكى تووتنەوانن و، تەۋاۋى تووتنى ھەرىمى خوزستان مسۆگەر دەكەن. بەختىارىەكان گەلىكى جەنگاۋەرن، بەلام مىۋاندانن. پىشان ھىزى سۋارەى تايبەتەيان لە بەختىارىەكان پىك دەھىنا. ئىستا ئەوانە چالاكىيەكى زۆريان لە بزۋوتنەۋەى مەشرووتەدا ھەيەو دژى محەمەدەلى شا پاپەپرېون. ھۆزەكانى ھەزارەى پۇژئاۋى ئەفغانستان كە بە رەچەلەك مەغۇلن، ھەلگىرى ناۋى بەختىارىن (خۇيان بە بەختىارى دەزانن).

كورد له سه رزميره كاندا

شوپيڤ. منى دهنووسى: ژماره‌ى كورده‌كانى ئهرمه‌نستان (هەريمى ئيره‌قان) له سه‌ره‌تاي سەده‌ى ١٩دا ده‌هزارو چه‌وتسه‌دو هه‌شتاو هه‌شت كه‌س بووه^(٦). به‌ختاد زه. ى. ل. دهنووسى: له ١٨٨٦دا، ژماره‌ى كورده‌كان له پاريزگا (هەريم)ى ئيره‌قان ٣٦٠٥ بنه‌ماله‌ بووه، زۆربه‌يان كۆچەر بوون^(٧). چه‌تويڤ. خ. م. به‌پشت به‌ستن به‌ سه‌رچاوه‌كانى پووسى، ده‌لێت: ١٩٠٣ له هەريمى ئيره‌قان ٣٧٠٦٨ كورد ژيان، كه ٦٤٦١ له ناوچه‌ى ئه‌چميا دزين و ١٥١٥ كه‌س له سورمالين و ٣٩٦٢ كه‌س له ئه‌ليكساندەرپول و ١١٤٩٣ له هەريمه‌كانى ئيره‌قان و نه‌خچه‌وان و ٢٧,٤٪يان نيشته‌جئ و ٧٢,٦٪يان كۆچەر بوون. بۆ سه‌ره‌تاي سەده‌ى داهاتوو ده‌توانين بليين ٣/٤ ى كوردى هەريمى ئيره‌قان ژيانيان به‌ كۆچەرى ده‌گوزەرينن^(٨). بۆ سه‌ره‌تاي يه‌كه‌مين جه‌نگى جيهانى دانىشتوانى كوردى هەريمى ئيره‌قان ٤٠١٥٩ (جگه‌ له نازەربايجان و گورجستانى ئەمپۆ، هەورامى) كه‌س ده‌بن كه ٦٨,٥٪يان كۆچەرى بوون و له‌م شوینانه‌دا ژيان:

١. ناوچه‌ى ئه‌ليكساندەرپول (له ١٢ گوند و شوين).
٢. ناوچه‌ى شارئورادارال گيز (له ٣ گوند و شوين).
٣. ناوچه‌ى ئه‌چميا دزين (له ٥٧ گوند و شوين).
٤. ناوچه‌ى نه‌خچه‌وان (له ٥٧ گوند و شوين).
٥. ناوچه‌ى نوڤار بايه‌زید (باييزدى نوئ) (له ٦ گوند يا شوين).

(٦) چه‌تويڤ. خ. م. كورده‌كانى ئهرمه‌نستانى سؤڤيتى ١٩٢٠-١٩٤٠، ئيره‌قان، ١٩٦٥، ل ١٢.

(٧) ه. س، ل ٢٠.

(٨) ه. س، ل ٢٤.

۶. ناوچەى سورمالين (له ۹۹ گوندو شوين).

۷. ناوچەى ئىرهقان (له ۳۵ گوندو شوين) كه سەرجهم له ۲۱۳ گوندو شوين
ژياون^(۹).

كهچى وهك له سەرژمىريهكانى ديكهدا دهبين، ژمارهى كوردەكان پاش سەد
سال له ئەرەنستان زيادى نەكردوو، له زۆريەى ئەو گوندو شويناى
سەرەویدا هەر بەيەكجارى بنپكراون و، ناوى گوندەكانيشيان وهك لهسەرەو
ئامازەى پيكر، له سەرەتاي يەكەمىن جەنگى جيهانىدا ۱۵۹/۴۰ بوو^(۱۰).

ژمارهى دانىشتوانى ئەرەنى، بەپيى سەرژمىريهكانى سۆقيتى و ئەرەنى، له
سەرەتاي سەدى بيستەمەو تا كۆتايى ئەم سەدى، لانی كەم چوار ئەوئەندە
زيادى كردوو، كه دەبى ژمارهى كوردیش هەر لەم ولاتە (ئەرەنستان)دا ئەوئەندە
زيادى كردبايەو، ئىستا لانی كەم ۱۵۰ هەزار كورد لەم ولاتەدا بژيايە. بە هەمان
پێژە كوردى نازەربايجان و گورجستان و توركەنستانیش، دەبى شان بەشانی
ئەو گەلەنش زياديان كردبى، گەرچى بابەتى ليكۆلينەوهكەى ئیمە لێرەدا
بەروردكردنى ژمارهى كوردەكان لەگەڵ دانىشتوانى ئەوكۆمارانەدا نىيە كه كوردو
نىشتمانەكەيان بەسەردا دا بەش كراو. ئەمەش كاريكى گران نىيە، چونكه
چەندىن جار له يەكيتى سۆقيت سەرژمىرى كراو، ديارە ژمارهى ئەو كۆمار و
گەلە چەند زياديان كردوو بوچى ژمارهى كوردەكانيان كەم نووسيو؟ وەلامى
ئەمە زەحمەت نىيە. كورد بەدریژايى دوو سەد، له سەردەمى چ پووسياو چ
سۆقیتدا، له ولاتەكەى خۆى دەرکراو و تویندراو و قەوارەى نەبوو. واتە
گەلێك ناسنامەى نەبى و حاشای ئى كرابى، ژمارهى بە كەم نووسراو و بە دوو

(۹) ه. س، ل ۲۷.

(۱۰) ئەرەنىەكان و هەندى له بەكرىگراو بەناو كوردناسەكانى كورد دەنووسن: پاش
يەكەمىن جەنگى جيهانى ژمارەيەكى زۆر كوردى تورکیا پەنايان بۆ ئەرەمینیا بردوو.
بەقسەى ئەوانە بى، دەبى كورد چەند ئەوئەندە زيادى كردبى، كهچى لەماوێ چەند سالدا
نزیکەى سێ ئەوئەندە كەمیان كردوو.

نەتەۋەى جىاۋازى كوردو ئىزدى، موسلمان و ناموسلمان، كۆچەرى و نىشتەجى، پەنابەرو ئاپەنابەر، بە دابەشكراوى (كوردى نەرمەنستان و ئازەربايجان و جۇرجيا)و، سەرئەنجام بە كوردى پرووسيا يا پشت قەفقاس يا كوردى سۇقۇتتى نووسراۋە، يا بەپىي خىل و ھۆز، يا ھەندى جار نووسراۋە كوردى سەر بە تورگيا يا ئىران، يا لە بارى چىنايەتى و كۆمەلەيتى و زاراۋەيى... بە جياجيا وتارو لىكۆلئىنەۋەيان لەسەر ئامادە كراۋە؛ بەبى ئەۋەى پىشېنەى مېژوۋىيان پوون بىرئىتەۋەو، ۋەك كىشەيەكى سىياسى، مۇقايەتى، جۇگرافىيى مامەلەى لەگەلدا بىرئى، بەتايىبەت پاش ئەۋەى لە سەردەمى ستالىندا بەزۆر بۇ كازاخستان و سىبىريا و ئاسىياى ناۋەراست گواستراۋە. ئىتر باسى پىژەى كوردى ئەو كۆمارانە كراۋە. ئەمانە ھەموۋى بۇ يەك مەبەست بوۋە: كىشەيەك نەبوۋە بەناۋى كىشەى كوردى پرووسيا يا سۇقۇتتى يا ئەو كۆمارانەى كە كوردىان بەسەردا دابەش كراۋە. واتە كورد ۋەك ژمارەيەكى كەم يا ۋەك كەمەنەتەۋە لەو كۆمارانەدا، بەبى ھېچ شىتېكى ھاۋەش كىشەيەكىان نەبوۋە لەيەكتەر دابراۋن. دەسەلاتدارانى پرووس و سۇقۇتتى و كۆمارەكانى دىكە ھەنگاۋىكى ئەۋتۇيان بۇ يەكخستەۋە و ئاساندنى ئەم گەلە ھەژارە نەناۋە. ناۋەندىكى لىكۆلئىنەۋەى مېژوۋىيى، كۆمەلەيتى، ئابوۋرى، كولتوۋرى... يان بۇ پىك نەھىناۋن. ھەرچەندە ئەرشىقەكانى كۆمارى ئەرمىنيا و ئازەربايجان تائىستايىش بۇ غەيرە ئەرمەنى و غەيرە ئازەرى، بەتايىبەت بۇ لىكۆلئىنەۋەى كوردى داخراۋن. بەلام ھەندىك بەلگە لەمەۋلا پراستەوخۇۋ ناپراستەوخۇۋ پەردە لەسەر گەلېك تاۋانى دەسەلاتدارانى ئەرمەنى بەدرىژايى سەدەكانى ۱۹ و ۲۰ بەرمابەر بە گەلى كورد لادەدەن.

گەرچى سىياسەتى پەگەزپەرستانەيان، بەبى بەلگەۋ دىكۆمىنت لاي كوردانى ژېردەستى شاراۋە نىن. كوشتن و پراۋانى كوردو دەست بەسەرداگرتنى زەۋى وزارى كوردو ھىنانى خەلكى ئەرمەن لە ولاتانى دىكەۋ جىگىرکردنىان لە گوندو ناۋچە كوردنشىنەكان، بەتايىبەتى ئەۋانەى كە دەكەۋنە قەدپال يا داۋىنى چىاي ئاگرى (ئارات)و، دابەشكردنى كورد لە بارى ئولىيەۋە (زىيەۋە) بە كورد

(موسولمان) و (ئىزدى) و دەرىپە پاندنى كوردى موسلمان بۇ ئازەربايجان و ئىران و توركييا، سەرئەنجام بەئەرمەنى كردنيان و، بوارئەدانيان بە گەشەدان بە زمان و كولتورى خۇيان و گۆپىنى ناوو ئەتەو... سىياسەتتىكى پۇژانەو ھەمىشەيى دەسەلاتدارانى ئەرمەن بووە تا ئەمپۇش ھەر پىپرەوى دەكەن. چەتۇيۇ، نووسەرى كىتئىيى كوردەكانى ئەرمەنستانى سۇقۇتتى، سەرەپاي ھەندى پىداهەلگوتن بە شانوبالى دەسەلاتدارانى سۇقۇتتى و ئەرمەنىدا (بەبى) ئەوەش نەدەكرا كىتئەكەي (بلاويىتەو) ھەندى زانىارى و بەلگەي گرىنگمان بەدەستەو ئەدا. ديارە ھەولى زۆرى داو، تا ئەو جىگايەي كە بوارى پىدراو، بەلگە لە ئەرشىقەكانى ئەرمەنستان دەست بخات. جگە لەو بەلگەنەي كە ئاقىرپانۇ لەم بارەو لە كىتئەكەيدا "كورد لە شەرەكانى پروسىادا لەگەل ئىران و توركيادا" ھىناونىو و دەرى دەخەن كە ھەر بە داگىركردنى پشت قەفقاس لەلايەن پروسىا دەسەلاتدارانى ئەرمەنى و ئازەرى و جۇرجى تەنگيان بە كورد ھەلچنىو. ئەرمەنى دەست پىشخەرى تىكدانى پىكەوژيانى كوردو ئەرمەن بوو، واتە ھەشتا تا سەد سال بەر لەوۋى ئەرمەن لە توركييا بکەوئتە بەر شالوۋى گرتن و كوشتن و پاونان. بەداخەو نووسەرە ئەرمەنىەكان زۆرىەيان كورد بە بەشدارى تاوانەكانى پزىمى توركييا دژى ئەرمەن لە شەپرى جىھانى يەكەمەو دەزانن، كەچى باسى تاوانى دەسەلاتدارانى خۇيان بەرامبەر بە كوردەكانى ژىردەستيان ناكەن.

چەتۇيۇ، بەپشت بەستن بە ئەرشىقى ناوەندى دەولەت مىژۋى كۆمارى ئەرمەنستان دەنووسى "لە دىكابرى ۱۸۷۰ دەولەت، بەبى پەچاوكردنى ئەوۋى كە زەوۋىەكانى دەشتى ئاراس زستانەھەوارى دانىشتوانى كوردن، بەكرى دەياندەن بە ژىنرال كاخەنوۋى سەرۆكى بەشى پۇستى ناوچەي قەفقاسو پىشنيار بە كوردەكان دەكات كۆچ بکەن بۇ زەوۋىە بىئاوۋەكانى نىوان ئاراراتى بچوك و گەرە. بەلام كاتىك كوردەكان ئامادەنابن بۇ ئەو شوپانە كۆچ بکەن، بەبى دەستورى سەرۆكى ناوچە (مودىرى ناحىيە) ئەچمىادىزىن، ۷۲ مالى ھۆزى پادىكانلى كورد كاۋل دەكەن. جگە لەو، مۇلەت بەو كوردە زىيانلىكەوتوانەش

نادەن بۇ ھاوینەھەواری ئاگمەگان (بائیزدی نوئ) كۆچ بکەن. كوردەكان كه
 لەوەپرگەكانی زستانەھەوارو ھاوینەھەوارەكانیان بئەش دەبن، دەپرسن: (چی لە
 بنەمالەكانی خۆمان بکەین و لەکوئ ئاژەلەكانمان بلەوہ پئین؟). پارێزگاری
 ئیرەقان لە وەلامی ئەم سکالایە کورداندا، بئەشەرمانە پئیان دەلی: ئەو،
 دەستووری وئرانکردنی مالەکانیان داهو، بەداخیش نییەو، ئامۆزگاری
 کوردەكانی ھۆزی پادیکانلی دەکات پڕۆن بۇ ئیران یا تورکیا. بەم چەشنەو بەم
 پئزەوہ دەسەلاتدارانی دەولەتی لەسەر خاکەکەیان دەریان دەکەن^(۱۱). تەنانەت
 کاربەدەستی دەولەتی پووسیای قەیسەری وەك ئافیریانو، باسی ھەژاری و
 خراپی باری ئابووری دانیشتوانی کوردو ھەژاری گشتی دانیشتوانی کوردی
 کردوہ. لە کتیی "پیشەسازی دەستی لە قەفقاس"دا، سەبارەت بە کورد
 نووسراوہ: بۇ ئەوہی کوردەكان خیزانی خۆیان بەخیوبکەن تا ۸۷,۳٪ی
 پیاوانیان ئامادە کەردن و، لەملاو لەولا بەدوای کاردا دەگەران و، لەلایەن
 خەلکی دیکەوہ بۇ شوانی و درەوکردن بەکری دەگیران و، خوییان لە کولپیەوہ بۇ
 ئەلیک نەرەپول و ئەچمیاندین و تالیش دەھینا. ھەرەھا حەمبائی و ئاوکیشتانیا
 لە کولپی و تفلیس دەکردو، لەلایەن خەلکی دیکەوہ بە پەنجەری و نۆکەری
 بەکری دەگیران^(۱۲).

نازانم ئەوہ تا چ پادەیک راستە. دوو کەسی ئاشنای کوردی جورجیایش
 بۆیان گێڕامەوہ کە سەردەمی سۆڤیئتیش ۹۰٪ی حەمبائەكانی کۆماری جورجیا
 کورد بوون. لە کۆنگرە دووھەمی شووراکانی ئەرمەنستاندا دیسەمبەری ۱۹۲۳،
 جانیان. ک. چ نوینەری کوردەكانی ناوچە سى ئەلیک نەرەپول دەلیت:
 (ژمارەیکى زۆری کورد بەھۆی تیکەلچوون و ئاژاوەی نیوان نەتەوہکانەوہ ناچار
 بوون خاکی ئەرمەنستان بەجئەھێلن و کۆچ بکەن. بە سەقامگیربوونی دەسەلاتی
 سۆڤییتی لە ئەرمەنستان، دانیشتوانی کوردیش بە کەلک وەرگرتن لەو ئازادییە

(۱۱) چەتوئیف سەرچاوەی پئشو، ل ۲۱.

(۱۲) ھ. س، ل ۲۵.

بۇ ۋىلايەت بۇ رايونغا بىر قانچە يىل (ئەمەش پاست نىيە. سەرچاۋەكانى سەرژمىرى ئەرمەنستانى سۆڭىتى و يەككىتى سۆڭىت، كە پىشتىر باسما كىردى، نىشانەنى ئاراستىنى ئەۋەن، ھەۋرامى). چەتۇڭ، ھەر بەشت بەستىن بە كىتېنى "گەلانى ئاسىي پىشەۋە"نى بىلۈكرەۋە ئاكادىمىي زانستى يەككىتى سۆڭىت چاپى مۇسكۇ، ۱۹۵۷، نووسىيە: ((... تا كاتى دروستىۋونى كۆمىرى توركىيا، لە ھەندى ھەرىمى ئەنادۇل نىزىكە ۳ مىليۇن ئەرمەنى و كوردو ئاسوۋرى لەناۋىران)). سەرەپاي ئەۋە، گەلانى ئاۋىراۋ لەكاتى تەنگەندە يارمەتى يەككىرىن داۋە. عەبدولەزىزى يامولى نووسىيە: ((ئەگەر ھەندى ئەرمەن لە ئەنادۇل مابىن، يا لە مردن پىزگارىن بوۋى، لەبەر ئەۋە بوۋە كە ۳/۴ لەلەين كوردانەۋە پىزگار كران و ھەشاردران)). چەتۇڭ ئامارە بە سەرچاۋەيەكى ئەرشىقى كۆمىرى جورجيا كىردۈۋە، وتوۋى: ئەرمەنىكى زۆرىش سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانى لەلەين كوردانى دىرسىمەۋە پىزگاركران^(۱۳). عەبدا بەكىان نووسىيە: ھۆزە كۆچەرە كوردەكان تا سالى ۱۸۴۰ مالىياتى سەرەنەۋ سىروشتىيان دەدا، بەلام لە ۱۸۴۲ بەداۋە لەباتى مالىياتى سىروشتى پارەيان دەدا. سەرىارى ئەۋە كە ھۆزە كۆچەرەكانى كورد كەلكيان لە پىگەۋىان و قوتابخانە... ۋەرنەگىرتىۋ، دەۋو ئەۋان مالىياتيان بەدەيە كە ھەمىشە بەرەۋ زىادىۋون دەچو. ئەگەر بىنەمالە كوردەكان تا سالى ۱۸۶۰ ۷ تا ۸ پۇڭل مالىياتى سەرەنەۋ زەۋى و ئازەلىان دەدا، سەرەتاي ۱۸۶۲ ئەم مالىياتەيان بۇ دوۋ ئەۋەندە زىادكىردۈۋە^(۱۴).

۲۳ ئۇگۇستى ۱۹۱۷، نوينەرى كۆمىتەى تايىبەتى پىشت قەفقاس لە ناۋچەى ئەچمىادىزىن، برووسكەيەكى لە ئاشتارەۋە بۇ تىغلىس كىردۈۋە وتوۋى: ((لە گەشتە سەركۈتەكرەنەكەدا، تەۋاۋى ئازەلى خەلكى ئاسىي و بىتتاۋانى ناۋچەكە، كە زۆربەيان ھى كوردەكان بوۋن و پىتر لە دەھەزار سەر دەۋون، بە تالان بران.

(۱۳) چەتۇڭ، سەرچاۋەى ئاۋىراۋ، ل ۴۰.

(۱۴) عەبدا بەكىان خ، ئا، كىشەى زەۋى لە ئەرمەنستانى پۇژھەلات (۱۹۱۷-۱۸۰۱)، ئىرەقان، ۱۹۵۹، ل ۴۱۶-۴۱۷ (بەزمانى ئەرمەنى).

كۆمىتە سەربازانى ئەو ھىزە گەيشتۈرە بېرىدىغان ئاژەلەكان بە سەربازەكان بېرىش. نۆربەي دانىشتۈرۈش ئاساسى كورد بەم چەشەنەك ھەر بىر بەش كراون، بەلكو سەرو سامانىشىيان بە تالان براۋو ژيانىكى ھەژارى و ئاۋارەيى دەژىن و لەناو كوردەكاندا بىرسىتى^(۱۵). بىلۋە (پالېشت بە ئەرشىقى ماركسىزم . لىنن سەر بە كۆمىتە ئاۋەندى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى ئەرەنستان). كەچى گەلىك نووسەرى ئەرەن، بەپىچەۋانەي بەلگەي ئەرشىقەكانى خۇيانەۋە، ھەر لە پىنگرى و دزى و تالانى كوردان دەۋىن. لە پاپۇرتى شوراي كۆمىسەرەكان (شوراي ۋەزىران)ى كۆمارى ئەرەنستانى سۇقۇتيدا ۱۹۲۰-۱۹۲۲ ھاتوۋە، كە: ((لە يەكەم سالەكانى سەقامگىرپوۋنى دەسلەتسى سۇقۇتيدا لە ئەرەنستان، بارى ئابوۋرى و تفاق و كشتوكال ئەۋپەرى دژوار بوۋە. دژوارى بارودۇخەكە، بەتايبەتى پەيوەندى بەۋەۋە ھەبوۋ كە جگە لە دانىشتۈرۈش ئاۋچەكە، سەدۇچل ھەزار جووتيارىش لە ئاۋچەي سورمالىن و ھەرىمى قارسەۋە بەرەۋ ئەۋى كۆچيان كوردبوۋن، زياتر لە سەدەۋەز كەس لە گەلانى دىكە لە سەردەمى دەسلەتدارىتى بژىمى داشناكەكاندا جىۋپى خۇيان بەجى ھىشتۈرۈش ئاۋارە بوۋن))^(۱۶).

كاتى ھىرشى سوپاي تورك ۱۹۱۸-۱۹۲۰ بۇ سەر قەققاس و داگىركردنى بەشىك لە خاكى ئەرەنستان، كە ھەۋلى لەناۋىردنى دانىشتۈرۈش و داگىركردنى خاكەكەيى دەدا، مانگى مايسى ۱۹۱۸ سوپاي تورك تەۋاۋى ئەۋ پىۋانە كە لە تەمەنى كاركرىندا بوۋن لە ۱۲ گوندى كوردنشىنى ئاۋچەي ئەلىك نەرەپول كۇيان كوردنەۋەۋە بىردىننە توركيا. لەۋانە تەنبا تاك و تەرايان گەپانەۋەۋە، ئەۋانىش نۇرى پىنەچوۋ لەبەر نەخۇشى مردن و، ھەر لە گوندىكى بچوۋكى كوردنشىنى پامب، توركەكان ھەشتا كوردى ئىزدىيان لەگەل خۇياندا بىرد.

(۱۵) چەتۇيىف، سەرجاۋەي ئاۋىراۋ، ل ۲۹.

(۱۶) ھ. س، ل ۴۵.

لە كىتەبى "پىشكەۋىتى ئابوۋرى ئەرەنستان" ۋەرگىراۋە، بەشى يەكەم نووسىنى تومانيان. ئو. ي، چاپى ئىرەقان، ۱۹۵۴.

لە شەپرى دەۋرۈبەرى (سەردار ئاباد)دا مانگى مايسى ۱۹۱۸، ئەر مەن و كورد
كە ژمارەيان چوار ھەزار كەس و نژىكەى ھەتسەد كەسيان كورد بوون،
قارەمانانە بەرەنگارى توركەكان بوونەو^(۱۷). خاتوو ئارىستوفا كە بۇ خۇى
چارەكە سەدەيك خەرىكى لىكۆلىنەو بوو لەسەر كوردەكانى سۆڧىت و سەردانى
ناوچە كوردنشىنەكانى پشت قەققاسى كردو، سەبارەت بە رىگەوبان و ئامرازى
ھاتوچۇ پەيوەندى كوردەكانى پشت قەققاس نووسىويە:

((كوردەكان لە ناوچە كوئىستانى و بلىندەكانى پشت قەققاس، بەتايبەت
ئازەربايجان، دەرژىن. تا شۆرشى سۆشاليستىي ئۆكتۇبەرى ۱۹۱۷ و لە سالانى
سەرەتاي دەسلەتدارىتتى سۆڧىتدا، رىگەى ھاتوچۇى ەمرەبانەيان نەبو. تەنيا
تولەپرى و كۆپرەرىگەكان ھەبوون، ھەر مرۇڧ و لە ھەندىكىشياندا بە ئەسپ
دەتوانرا ھاتوچۇيان پىدا بكرى و، گوندەكان و ناوچەكان بەيەكەو بېستىتەو.
زۆرەى ئەو تولەپرىيانە ھىندە سەخت و شاخاوى بوون، زۆرچار سوار ناچار
دەبوو داببەزى. ھەتا ھەرس و لافاويش كە لە چياكانەو سەرموخوار دەبوونەو،
بەتايبەت لە ناوچە شاخاويەكاندا، بۇ ماويەكى زۆر رىگەى ھاتوچۇى ئەم
گوندانەى دەگرت. پووبارىش پىويست بوو پىيدا بېرەنەو. گوندەكانيان
دەكەوتنە ناو چياكان. بۇ وىنە، گوندەكانى ئوروجلو، ئاغجەكەند، سويوغبولاق لە
ناوچەى كەلجاچار، كە لە باكورەو زنجىرە چياى موراڧداغ و لە باشوورەو
قەرەباغ و لە پۇژئاواو چياكانى ئالاگىز دەورەيان دابوون، بە ھىچ شىوەيك
ھاتوچۇيان تىدا نەدەما. ناوچەى لاچىنىش، بەھۇى چياكانى قەرەباغەو، لە
ناوچەى كەلجاچار دادەپرا.

كورد تا شۆرشى ئۆكتۇبەرو، بگرە سالانى بىست و سەرەتاي سىيەكانىش،
لەم چەشنە گوندە سەختەنادا بوون و، مرۇڧ بە ھىچ شىوەيك پىى نەدەكرا خۇى
بگەيەنیتە كەلجاچار. وەك بوكشپان وتوويە: نەك تەنيا رۆيشتن بۇ ئەوى زەحمەتە،
بەلكوو بۇ كوردەكانى قەققاس پرمەترسىش بوو (ل ۱۰۴). دووھەزار بىنەمالەى

(۱۷) ھ. س، ل ۳۰.

كورد سالى ۱۸۸۶ لە ھەريىمى ئىرقان زەوييان نىيە، بەلام دواى دوانزە سال ئەم ژمارەيە دەگاتە ۵ ھەزار بىنەمالە (نارىستۇقا، ت. ف، كوردەكانى پشت قەفقاس، ل(۵۱).

ئەگەر ھەر بىنەمالەيەك تىكرا ۵ كەس بوويى، واتە ۲۵ ھەزار كوردى تىدا نىشتەجى بوو، جگە لەوانەي كە خاوەن زەوى بوون، ئەويش ھەر لە ھەريىمى ئىرقان. ئەمە بەدەر لە ئازەربايجان و جۇرجيا. ھەرەھا زۆربەي كوردەكانى ئەوى ئازەلداريان كردوو، ئەك زەويدارى و كشتوكال. لەبەرئەو ھەرزىمىرەيەك گشتى ئەودەمە لەبەردەستدا نىيە، تا بزانرى ژمارەي گشتى كوردەكانى ئەرمينيا چەند بوو. سەرەپاي ئەو، وەك لە گەلەك سەرچاوەدا ھاتوو، ئەم سەرزىمىرەيە پاش تەواوبوونى شەركەكانى پووسياو توركيەيە كە سەربەند و دواى شەركەكان ژمارەيەك زۆر كوردى ئەو ھەريىمە بەھوى جۇراوجۆرەو كۆچبارى توركيە بوون. بەلام دەبينىن ژمارەي كورد لە سەدەي بىستەمدا لەو كۆمارەدا زۆرجار لەو كەمتر نیشان دراو، لەكاتىكدا ژمارەي زۆربەي گەلان لەماوەي سەد سالدا ۶ تا ۱۰ قات زىادى كردوو، لەلەيەكى دىكەو، ئەو دەگەينى كە دەست بەسەر زەوى ئەو سى ھەزار مالدە گىراو كە بىگومان لەلەيەن دەسەلاتدارانەو بوو^(۱۸). كوردەكانى ئەرمينيا لە بەھاران و ھاوينايدا گەرميان و كوستانيان كردوو، بۇ بەخيوكردى ئازەلەكانيان كۆچيان كردوو بۇ لەوەرگەو ھەوارگەكانى چىاي ئاگرى (ئارات) و لە پايزو زستانانىش ھاتونەتەو بۇ دۆلەكان و دەشتەكانى لىواری پووبارى ئاراس.

پاش داگيركردى ھەريىمى قەفقاس لەلەيەن پووسياو، زۆربەي ھەوارگەو لەوەرگەكان لەلەيەن كاربەدەستانى پووسياو، بەتايبەت ئەفسەرە ژەنرالەكانيان،

^(۱۸) بەپىچەوانەي زۆر بۆچوونى چەوت و سەر بە دەسەلاتدارانى ئەرمينيا كە زۆربەيان بۇ پاكانەكردى ئەم تاوانە گەورانە و سەربەندەي بوونى كورد نووسىويانە: لەلەيەن ئاغاو شىخ و ھەربەگى كوردەو داگيركراو، ئەي باشە دەسەلاتدارانى ئەرمينيا لەكوئى بوون؟! لەلەيەكى دىكەو بەلگەي زۆر بەدەستەوہيە كە ئەم ئەرزانەي كورد دراوون بە ئەرمەنيەكانى ھەم پيش يەكەمىن جەنگىي جىھانى، واتە ھى كاتى شەركەكانى پووسيا لەگەل توركيە ئيراندا لە سەدەي نۆزدەھەمداو، ھەم ھى پاش دووھەم جەنگى جىھانى كە لە توركيە و ئىران ولاتانى تر ھەلاتوون.

دەستيان بەسەردا گىراۋە و، ئەگەر پېشان ئاژەلدارانى كورد كرىنى ھەوارگەو كانىيان دەدايە ئاغاو شىخ و دەرەبەگەكانى كورد، يا بىپارە بوو، ئەمجارە دەبوايە بياندايە بە كاربەدەستانى پووسىيا، ئەویش بە چەندايەتییەكى زۆرترو ھەتمى و بە پىكوپىكى لىيان وەرگرتوون. بۇ وىنە، كوردەكانى گاگورىن دەبوايە بۇ ھەر ئاژەلنىكى شاخدارى گەرە ۱۰ كەپىك و بۇ ھەر پەزوو مەپىك ۳ كەپىكىان لە مانگىكا بەدايە بە ژەنرال كاخانوفى پووسى (ھ. س ۵۵ل).

كەلخۆزەكانى كورد لە كۆمارى ئەرمىنىاي سۆقىتى، زۆربەيان لە ناوچەكانى ئاپاران و تالىن. كەلخۆزەكانى دىكە، كە جگە لە كورد لە نەتەوہەكانى دىكە پىك ھاتوون، لە دۆلەكانى ئارات، واتە لە ناوچەكانى ئەچمىادىزىن و ئوكتەمىريان. لە ئازەربايجانىش، كەلخۆزەكانى كورد لە ناوچەكانى كەلجاچارو لاچىن. كەلخۆزەكەكانى تر، كە جگە لە كورد نەتەوہەكانى دىكە كاريان تىدادەكەن، لە ناوچەكانى قوباتلى و زەنگىلان (پروانە: خشتەكانىيان كە لەنىوان ۱۹۵۹- ۱۹۵۷د ئامادەكراون (ھ. س، ۶۴ل).

ئاستى خويىندەوارى نەتەوہە ھەرمەگەرەكانى كۆمارى ئەرمىنىيا لە ۱۹۳۹ و ۱۹۵۹د

لە ھەر ھزار كەس ئەوئەندە كەس خويىندى ئالۆ ئاۋەندى و ھەروەھا خويىندى ئاتەواۋى ئاۋەندىيان ھەبە			
تەواۋى دانىشتوانى		سالى ۱۹۳۹	سالى ۱۹۵۹
شارو گوندىش	تەواۋى دانىشتوان	تەواۋى دانىشتوان	نیشان ھەبە
پياو / ئەرەمەن	۱۱۶	۳۳۴	۵۵۱
ژن / ئەرەمەن	۶۷	۳۰۸	۵۲۱
پياو / ئازەرى	۶۱	۳۰۷	۵۴۰
ژن / ئازەرى	۹	۱۷۷	۳۳۶
پياو / پووسى	۱۴۵	۳۵۳	۵۲۵
ژن / پووسى	۱۱۵	۴۷۳	۵۶۴

۱۹۷	۱۰۷	۲۴	پیاو / کورد
۴۶	۲۵	۲	ژن / کورد
۴۳۳	۲۳۸	۸۲	پیاو / ئاسوری
۳۰۰	۱۶۹	۳۴	ژن / ئاسوری

ئەم خەشتەيە گەلیك ئەنجام بەدەستەو دەدات، بەلای خۆیەو بارودۆخی کوردەکانی ئەرمەنستان لە ھەموو کومارەکانی دیکە سۆقیتی پێشوو باشتەر بوو. گوايە لەوئ ھەموو مافیکی ھاوولاتیان ھەبوو. جگە لەو، گوايە قوتابخانەو پۆژنامەي کوردییان ھەبوو. بەلام ئەم خەشتەيە پێچەوانەي وتەکانە، وەك دەبینین پڕژەي کورد لە باری خۆیندەوارییەو لە ھەموو گەلانی دیکەي ئەو کۆمارە کەمترە، ئاستی خۆیندەواری بەرزیان یەكجار کەمەو زۆرتر ئەوانە دەگرێتەو کە خۆیندنی ناوەندیان تەواو نەکردوو. ئیتر باسی کوردە بەزۆر راگوێزراوەکانی دیکە لە کازاخستان و ئاسیای ناوەراست و سیبیریا ناکرێ، کە تەنانەت دەرفەتی خۆیندنی سەرەتاییشیان بۆ ھەلنەکەوتوو. خۆیندنی کوردەکان بە زمانی ئەو کۆمارانەيە کە تییدا دەژین و، بە زمانی کوردی ١٪ ناگرێتەو. ھەروەھا کوردەکان نەیانئوتوانیو لە پەیمانگەو زانکۆو ئاکادیمیە ناودارەکان بخوینن، بۆ ئەوێ سبەینی ئیش و کاریان لە دامودەزگا دەولەتی و حیزبی و دیپلۆماسی و لەشکری و... بدەیتێ. کورد کە لە پوانگەي دەسەلاتدارانی کریملینەو، گومان لێکراوو... بوو و دوورخراوەتەو قەوارەو ناسنامەي ئی سەندراوەتەو لە ولاتەکەي خۆی دەرکراو، ئەگەر ئاستی خۆیندەواری بە چەشنە بووبێ کە لەم خەشتەيەدا ھاتوو، چۆن لە کۆمەلگەي خۆی یا سۆقیتیدا پێش دەکەوێ و چ دەوریکێ دەبێ. لەکاتیکی پڕژوبلاو و دابەشکراو سەدان و ھەزاران کیلۆمەتر لەیەك دور و بێ پەیمانگەو بێ چاپەمەنی و بێ پێکخراو بوو!

سەرژمێری گشتیی یەکییتی سۆقیت، بەرگی ٥، ١٠٧-١٠٧:

ژمارەي کوردی سۆقیت بەپێی سەرژمێری ١٩٨٩ی ئەم ولاتە

بېلىق بېسىشچى كوردان ۋە كۆمۈر كەندى بەلگىسى سۈپىتى	ژمارە يان		زمانى زىگماتى		زمانى دورەمىيان ۋە بىئارزادى قىسى بىئادەكەن (رووسى)
	بەلگىسى	بېلىق بېسىشچى %	سۈر ۋە بىئارزادى جۈزى بېلىق %	زمانى رووسى بېلىق %	
كۆمۈرى سۈپىتى سۆسيالىستى ئەرمېنىيا	۵۶۱۲۷	۵۰,۸	۷۹,۷	۰,۶	۶,۵
ك.س.س. جۇرجيا (گورجستان)	۳۳۳۳۱	۴۸,۵	۷۴,۷	۱۲,۳	۲۶,۲
ك.س.س. ئازەربايجان	۱۲۲۲۶	۵۰,۳	۶۵,۲	۰,۳	۶,۷
ك.س.س. گازاخستان	۲۵۴۲۵	۵۱,۰	۹۵,۳	۲,۸	۶۲,۵
ك.س.س. قرقىزستان	۱۴۲۶۲	۵۰,۶	۹۷,۳	۱,۰	۵۹,۶
ك.س.س. تۈركمەنىستان	۴۳۸۷	۵۱,۱	۳۹,۳	۱۴,۶	۴۹۵
ك.س.س. رووسىا	۴۷۲۴	۵۸,۹	۸۰,۵	۱۲,۶	۶۲,۶
ك.س.س. ئۆزبېكستان	۱۸۳۹	۵۲,۶	۸۴,۸	۵,۴	۵۳,۵
ك.س.س. ئەستونىيا	۱۳	۷۸,۹	۶۱,۵	۳۰,۸	۶۱,۵
ك.س.س. ئوكرائىنا	۲۳۸	۶۳,۴	۵۶,۵	۳۲,۴	۴۷,۵
ك.س.س. لىتۋانى	۳	۱۰۰	۶۶,۷	—	۳۳,۳
ك.س.س. لاتۋىيا	۱۱	۷۲,۷	۲۷,۳	۵۴,۵	۲۷,۳
ك.س.س. تاجىكىستان	۵۸	۵۸,۹	۷۴,۱	۲۰,۴	۶۱,۱
ك.س.س. بېلاروسىا	۶۶	۶۲,۱	۳۶,۴	۳۳,۳	۵۴,۵
ك.س.س. مۆلدافىا	۹	۵۵,۶	۴۴,۴	۱۱,۱	۶۶,۷
كۆمۈر	۱۵۲,۷۱۷				

* كوردى شارنىشىن ۶۰۲۷۶ ۋە كوردى گوندنشىن ۹۲,۴۴۱.

** به پێی سەرژمێریه‌کان له ۳۳۳۳۱ کوردی کۆماری جۆرجیا ۳۰۲۹۹
 کهسیان له شاری بتلیس ده‌ژین (نیشانه‌یه به گواستنه‌وه‌ی کورد له گوندو
 شوینه‌کانی خۆیان، واته له‌سه‌ر سنووره‌وه بۆ ناوه‌ند).
*** له شاری باکو به پێی هه‌ر ئه‌م سەرژمێرییه ۲۶۸ کورد ده‌ژین (له شاری
باکو ده‌بی باسی له‌سه‌دا چه‌ندی دانیشتوانی ئه‌م شاره بکری که کوردن).

**** کورد له کازاخستان چه‌ند ئه‌وه‌نده‌ی ئه‌م سەرژمێرییه ده‌بن.
 کورده‌کانی پشت قه‌فقاس که هه‌شتا نه‌که‌وتبوونه ژێر ده‌سه‌لاتی پووسیا، به
 به‌لینیکی زۆری کاربه‌ده‌ستانی پووسیا، سه‌ره‌نجام که‌وته چوارچێوه‌ی ئه‌م
 ئیمپراتۆریه. به‌لام به‌پێچه‌وانه‌ی به‌لینه‌کانی پووسیاوه که گوايه بارودۆخیان له
 کوردی به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستان باشت ده‌بی و خاوه‌ن مافیکی یه‌کسان له‌گه‌ڵ
 گه‌لان و نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م ئیمپراتۆریه ده‌بن و ده‌سه‌لات و نیوچه
 سه‌ربه‌خۆیه‌که‌یان ده‌پاریزی، به‌و ده‌رده‌ی بردن که ئه‌نجامه‌که‌مان یینی،
 به‌تایبه‌ت وه‌ک له‌ کتییی "کورد له‌ شه‌ره‌کانی پووسیا له‌گه‌ڵ ئێران و تورکیادا"
 ها‌توه. به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتداریتی ئازهری و ئه‌رمه‌نی و جۆرجیدا دابه‌ش وکران و
 تووشی پاونان و ده‌رکردن بوون. پاش یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی که
 موساواتیه‌کانی ئازهریایان و داشناکه‌کانی ئه‌رمه‌نستان و مینه‌شه‌ویکه‌کانی
 جۆرجیا سه‌ربه‌خۆیی خۆیان راگه‌یاند، به‌هه‌مان شێوه‌ی ئیمپراتۆری پووسیا
 به‌لینی زۆریان به‌ کورده‌کان داو، ته‌نانه‌ت بۆ گه‌یشتن به‌ مه‌به‌سته‌کانیان ده‌سته‌ی
 چه‌کداریشیان ئی پێک هه‌یان. به‌لام به‌ره‌به‌ره ئه‌وانیش کورده‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی
 خۆیانیان به‌وپه‌ری په‌گه‌زپه‌ره‌ستییه‌وه تووشی هه‌موو چه‌شنه چه‌وسانه‌وه
 ده‌رکردن و تونده‌وه‌یه‌ک کرد. داشناکه‌کان کوردیان دژی تورکیا به‌کار هه‌ناو،
 بگه‌ به‌ شه‌ری سالی ۱۹۸۸ی نیوان ئه‌رمه‌نستان و ئازهریایاندا له‌سه‌ر
 ناگورناقه‌رهباغ، له‌ دوو به‌ره‌ی جیاوازی دژ به‌یه‌کدا که‌لکیان لی وه‌رگرتن یا
 ناچاریان کردن شه‌ر بکه‌ن و، زۆریه‌یشیان به‌هۆی به‌لینی (وه‌ک دروستکردنه‌وه‌ی
 کوردستانی سوورو گه‌راندنه‌وه‌ی کورده‌کان بۆ جی‌وپی‌ی خۆیان) تیکه‌ڵ به‌و

شەپەرە کران و زیانیکی گیانی زۆریان لی کەوت. پاشانیش کە بەلشەویکەکان لە قەفقاس دەسەلاتیان گرتەدەست، کوردەکان لەبەر بەلێن و بانگەوازی فریبودەرانیان هاوکاریی زۆریان کردن، تا دەسەلاتی سۆڤییتی سەقامگیر بوو، تەنانەت هیزی چەکداریشیان لی پێک هێنان. چەتوێف بە پشت بەستن بە هەندی بەلگە ئەرشیفی نووسیویە: ((فیرایەری ۱۹۲۱ هیزیک سوارە بە سەرکردایەتی شامیلی تەیموڕۆف کە کورد بوو، بەشدارییەکی چالاکانە ی شەری دژ بە داشناکەکانی کرد.

هەروەها لە شەپەرە خەباتی دەسەلاتدارانی سۆڤییتیداژنی باندە داشناکیەکان، ئاپریلی ۱۹۲۱، هیزیک تاییبەتیان لە کوردەکانی مینکەندی سەر بە ناوچە ی حەواشیر پێک هێنا. ئەم هیزە سەر بە وەزارەتی دەریایی کۆماری ئازەربایجانی سۆڤییتی بوو))^(۱۹). بەشداری و دەوری کوردەکانی پشت قەفقاس لە سەقامگیرکردنی دەسەلاتی سۆڤییتیدا لە ناوچەکەدا زۆر چالاکانە بوو، گەلیک شەهیدیان داوە و شان بەشانی سوپای سوورو گەلانی دیکە ناوچەکە دلسۆزی خۆیان نیشان داوە، پیشوازییان لە دەسەلاتی نویی سۆڤییتی کردووە، بەو هیوایە کە ئەم دەسەلاتە نوییە ئاسەواری سیاسەتی رەگەزپەرەستانە و تواندەوێ دەسەلاتدارانی سەردەمی پووسیای قەیسەری و دەسەلاتدارانی خۆجییی ناوچەکە بەرامبەر بە گەلی کورد نەهێلی و، بەپێی بانگەوازیەکانی دەولەتی نویی سۆڤییتی سەبارەت بە یەکسانی و مافی دیاریکردنی چارەنووسی گەلان، گەلی کوردیش بە مافی خۆی بگات. گەلیک بەلگەو سەرچاوە لەسەر بەشداری کوردەکانی هەریمی قەفقاس لە سەقامگیرکردنی دەسەلاتی سۆڤییتیدا لە ناوچەکەدا هەیە.

چەتوێف نووسیویە: ۱۹۲۱/۳/۲۸ کاتیک سوپای سوورو ملە ی سپیتاکی گرت و بەدوای هیزەکانی داشناکدا بەرەو گوندی کوردنشینی پامب پیشپەرەویی کرد، دانیشتوانی کورد ئەرمنی بەهائای سوپای سوورووە چوون. سەرپرای بەفرو

^(۱۹) چەتوێف، سەرچاوە ی پیشوو، ل ۳۷.

سەرماو پرهىنلەيەكى زۆر پىگەيان بۇ سوپاي سوور لە بەفر پاك كردهوه (پاشان نووسەر كۆمەلە ناويكى نووسيوه كه پيشپرەوو چاوساغي سوپاي سوور بوون)^(۲۰). هەر وهما گەلێك بەلگه و سەرچاوه لەسەر بەشدارى كوردهكان لە جىبه جىكردنى پلانەكانى ئابوورى ناوچه دا، بەتايبەت لە كەلخۆزو سۆفخۆزەكاندا و لە دووهەمىن جەنگى جيهانىدا هەيه.

يەكەمىن ئەلفويىي كوردى لە ۱۹۲۲دا بە پىتى ئەرمەنى بوو، بۇ كوردهكانى ئەرمەنستان و جۆرجياى سۆفئىتى دانرا (ئەك كوردى ئازەربايجان). بەلام لەبەرئەوهى پىتى ئەرمەنى وەلامدەرەوهى فۆنۆتىكى تايبەتى زمانى كوردى نەبوو و زۆر پىت و دەنگ يا فۆنۆتىكى كوردى لەناو پىتەكانى ئەرمەنى و زمانەكەياندا نەبوو، كوردهكانى دەرەوهى ئەرمىنيا (ئازەربايجان، جۆرجياو كوردى پارچەكانى دىكەى كوردستان) نەيانتوانى كەلكى لى وەرېگرن (پىت و زمانى ئەرمەنيان نەدەزانى)، بۆيه برىارى گۆرئىيان دا لە ۱۹۳۵ دا، ئەويش پاش داواكردنىكى زۆرى چەند سالەى دانىشتوان، بەتايبەت پروناكبىرو پسپۆرانى زمانى كوردى هاتەدى. واتە لەماوهى ئەو سى سالەدا كه هيشتا زۆربەى هەرەزۆرى خويندەوارانى. كوردى ئەرمەنستان شارەزاي ئەو پىتانه نەبوون (تەنيا لەبەر نەبوونى مامۆستاو كادىرو پسپۆر)، هەندى كتيبي قوتابخانە يا چۆنيەتى فيربوونى زمانى كوردى (بەپىتى ئەرمەنى) لەلايەن دامودەزگاكانى دەولەتى ئەرمەنستانەوه بلاقرايەوه، كوردهكان پيشوازييان لى نەكرد. دواتر پاش سى سال، واتە لە ۱۹۲۸دا، دەسەلاتدارانى ئەرمەنى پەزەمانەندى خويان بۇ دانانى ئەلفويىي نووى كوردى بەپىتى لاتىنى نیشان دا. پاش ساليك، واتە لە ۱۹۲۹دا، دەست بە دانانى ئەم ئەلفويىيە كرا. پۆژنامەى "پىيا تازە" لە ۲۵ى مارتى ۱۹۳۰دا چاپ كرا و لە ۱۹۳۸دا وەستىئرا، يا بە واتايەكى دىكە لەلايەن دەسەلاتدارانى سۆفئىتى و ئەرمەنيەوه داخرا. هۆكەيشى ئەوه بووه گوايه دەيانەوى ئەلفويىي كوردى كه بەپىتى لاتىنييه، بىگۆپن بە ئەلفويىي پووسى، تا كوردهكانى يەكئىتى سۆفئىت ئاساتر بتوانن

(۲۰) چەتويف، ه. س، ل ۳۶-۳۷.

شارەزاي ئەدەبىيات و كولتورى دەولەتمەندى گەلى مەزنى پووس و گەلانى دىكەى
 يەككىتى سۇقۇت بىن و، لە بەرژەۋەندى گەلى كورددايە. ھەندى بەناو نووسەرو
 كوردناسى كوردى سۇقۇت، مۇرى پەسندىكردن و پاكانەيان بەم كىرەۋە دژە ياساۋ دژە
 كوردىيەدا ناۋە، نەيانوۋىراۋە لەم بارەۋە بچوكتىر پەخنە بگىر. ئەم كىرەۋەيەى
 دەسەلاتدارانى سۇقۇت ئەلقەيك يا بەردەۋامى ئەو شالاۋەيە دژ بە كورد، كە پاش
 ھەلۋەشانەنەۋەى. كوردستانى سوورو بەزۇر راگواستنى كوردەكانى لە ۱۹۳۷داۋ
 داخستنى قوتابخانە كوردىيەكانى ئى كەۋتەۋە. مەبەستىيان سىرپەنەۋەى ناسنامەى كوردى
 ئەم ولاتە بوۋە، ئەم دەرىپىن و پاكانەكردنە فېرى بەسەر راستىيەۋە نىيە. لەبەرئەۋە ئەگەر
 بەپىي مەنتىقى ئەۋان بى، دەۋايە يەكەمجار ئەلفوۋىي نۇيەكە (بەپىتى پووسى)
 ئامادەكرايە تا خەلك فېرۋايەۋە كىتىب و قوتابخانە و كادىرى بۇ ئامادەكرابە، پاشان
 راستەۋخۇ پۇژنامەكەيش بەپى داخست و راگرتن ھەر بەو پىتانه (پووسى) لە
 بلاۋكردنەۋەيدا بەردەۋام بۋايە. لەلەيكەى دىكەۋە، پىتى پووسىش ۋەك پىتى ئىرمەنى
 ۋەلامدەرەۋەى زمان و فۇنۇتىك و دەنگەكانى كوردى نەبۋە، ئەۋىش ۋەك پاشتر
 دەرنەكەۋى بەكەلك نەھاتۋە و ناچار بوون دىسانەۋە بىگۇپن. لە ھەمۋەى گرېنگىر،
 بەپىي سەرچاۋە پەسمەيكەكانى ئەو سەردەمە، زۇرپەى دانىشتۋانى كورد نەك تەنبا بە
 كوردى، بەلكو بە زمانەكانى دىكەيش (چ پووسى چ ئىرمەنى و ئازەرى و جۇرجى
 و...) نەخویندەۋا رېۋون. لە ئازەرىايان چەندجارىك ئەلفوۋىي كوردى گۇپدراۋە بە
 لاتىنى و توركى و كرىلى و پووسى. لە ماۋەيەكى كورتدا چوارجار ئەلفوۋىي (ئەۋىش
 جىاجىا، ئىرمىنىا بەجىاۋ ئازەرىايان بەجىاۋ، ھەركام بەشىۋەيك و بەپىتى
 جۇراۋجۇر كە ھى يەكدى ناتوان بىخویننەۋە) بۇ كورد دانراۋە. ديارە خوینەرى ئەم
 بابەتە ۋەك نووسەرەكەى پىرسىيارىشى بۇ دىتە پىش. كاتىك كوردستانى سوور
 ھەلۋەشاۋەتەۋە قوتابخانە پۇژنامەكان داخراۋن، ئەو ئەلفوۋىي نۇيە لەكوى
 بگۇترىتەۋە بۇكى دانراۋە؟

ئەگەر كورنۇلۇژىاي دانانى ئەم ئەلفوۋىي كوردىيانە بنووسىن، لەگەل
 كورنۇلۇژىاي ئەو كارەساتانەى كە دەسەلاتدارانى سۇقۇت بەسەر كوردەكانى ژىر

دەسلەپتىكى ھىندىستان بىلەن، بۇمان دەردەكەيى كە كوردى سۆڭىتى نەك تەنبا ئەلغوبىيەكى يەكگرتوۋى نەبۇ، بەلگۈ نەۋەيەكىش بە ھىچ كام لەۋ ئەلغوبىيەنە پەرۋەردەۋ فېرى كوردى نەبۇ. ھەر دوۋسى سال جارىك ئەلغوبىيى كوردى بە پىتى جۇراۋجۇر گۇراۋ، ماۋەيەكى دىرژ ھەر بە ھىچ كام لەۋ پىتانە نە قوتابخانە نە پۇژنامە نەبۇ. پاشان راگۋاستىنى بەزۇر بەكۆمەلى كوردى ئەرەنستان و جۇرجيا دەستى پى كىرۋە، تا مەردى ستالىن لە ۱۹۵۲، بگرە پاش چەند سالىكىش دۋاى مەركى ئەۋ دىكتاتورە، دەۋلەتى سۆڭىتى ھىچ بەرنامەيەكى بۇ گىرپانەۋەى مافە زەۋىتىراۋەكانى ئەم گەلە كۆلە نەبۇ.

دەسلەپتىكى سۆڭىتى لە دانانى ئەلغوبىيى كوردىشدا، تەننەت پىسپۇرى كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستان و پىسپۇرى زەمانەۋانى كوردى ناۋ پارتە كۆمۇنىستەكانى ۋلاتانى داگىركىرى كوردستانىيان بانگ نەكرد. لە ئەرەنستان، تا سەقامگىرىۋونى دەسلەپتىكى سۆڭىتى ۹۰٪ دى دانىشتۋانى ئەم ۋلاتە نەخويندەۋار بوۋن، ژمارەى نەخويندەۋار لەناۋ كەمەنەتەۋەكانى دانىشتۋانى ئەم كۆمارەدا ھىشتا زىاتىرۋو^(۲۱).

لەكاتى دەسلەپتە گىرتتە دەستى داشناكەكاندا، ژمارەى دانىشتۋانى ئەرەمەنى لەگەل پەنابەرو راكردەۋەكاندا، يەك مىليۇن و دوۋسەۋو ھەفتاۋەك ھەزارو دوۋ كەس بوۋە. بەلام تا كۆتايى ۱۹۲۰، ۋاتە كاتى پوۋخانى دەسلەپتىكى داشناكەكان، تەنبا ھەۋتسەۋو بىستۋدوۋ ھەزار كەسىيان ماۋن. ئەۋانى دىكە بە بىسىتى و نەخۋشى و شەپرى نىۋان گەلەكانى ناۋچەكەۋ ئازۋەگىپرى داشناكەكان لەناۋ چوۋن^(۲۲).

چەتۇيىف، بەپشت بەستى بە بەلگەكانى ئارشىقى كۆمارى ئەرەنستانى سۆڭىتى، لە جىگەيەكى دىكەدا نوۋسىۋىيە: ئەگەر ژمارەى دانىشتۋانى ئەرەنستان سالى ۱۹۲۸ (۱۹۲۸۰۵) كەس بوۋى، بۇچى سالى ۱۹۳۳ ژمارەى

(۲۱) چەتۇيىف، ھ. س، ل ۱۰۶.

(۲۲) چەتۇيىف، ھ. س، ل ۳۱. بە پشت بەستى بە كىتېبى دوستۇردەۋەى بارى ئابۋورى ئەرەنستانى سۆڭىتى ۱۹۱۸-۱۹۲۱، ئاكادىمىيەى زانستى ئەرەنستان-ئىرەقان، ۱۹۵۸، ل ۵.

دهگاته(۱۱۲۴۴۱۷) كهس؟ له هه مان كاتدا، ژماره ی دانیشتونى كوردی
نهرمه نستان نیوانى ۱۹۲۸-۱۹۳۳ له ۱۶۳۳۰ كه سه وه گه یشتوه ته ۲۲۶۸۸^(۲۳).

مینۆرسكى باسى به شداری چالاكانه ی كورده كانى له شه پره كانى پووسیا دا
له گه ل تورکیا و ئیراندا كردووه و گوتوویه: له شه پرى ۱۸۲۸-۱۸۲۹ دا پولكه
(ههنگه) سواره كانى كورد كه ژماره یان چوارسه د سوار ده بوو. ههروه ها له شه پرى
كریم (قریم) ۱۸۵۳-۱۸۵۶ دا، دوو پولكى كوردی (پولكى قارس و پولكى
ئیره فان) به شدارییان كردو، كاتى شه پرى ۱۸۷۸-۱۸۷۷، هه زارو سینه د كهس
(۱۳ سه دى یا ۱۲ سوتنى) ی كورد شان به شانى سوپای پووسیا دژى سوپای
تورك به شدارییان كرد^(۲۴).

گه لىك به ناو نووسه رو كوردناسى سوڤیتى، به تایبه ت كورده كانیان، له
نوو سینه كانیاندا وا دهرده خه ن كه گوايه ته نیا كوردی سوڤیت خاوه ن مافو له هه موو
چه و سانه وه یك پزگاریان بووه، یه كه م ئه لفوپی كوردی و خویندن به زمانى كوردی
و... له سوڤیت ده ستى پى كرده وه! چۆنیه تى ئه و ئه لفوپی كوردیه و خویندن و
به سه ره اتى كورده كانمان له م لىكۆلینه وه دا باس كردو، پىو یست به دووپات
كردنه وه ناكات. به لām ده بى ئه وه يش بگوترى كه ئه لفوپی كوردی یا خویندن و
دهر كردنى پۆژنامه یه كه مجار له پارچه كانى دىكه ی كوردستان و له دهر وه ی
كوردستان ده ستى پى كرده وه؛ یا له زۆر جىگه باس له وه ده كه ن كه گوايه پاش
داگیر كردنى پشت قه فقاس له لایه ن پووسیا وه له سه ده ی نۆزده هه مدا، به شىكى
گه لى كورد (نه ك كوردستان) كه وته ناو چوارچیه ی پووسیا و له زۆلم و زۆرى
چه و سینه رانى تورك و فارس پزگاریان بوو و، بواری په یوه ندی و ده ست
پى پراگه یشتنیا ن به دنیا ی دهر وه و دنیا ی پىشكه وتوو بۆ ره خساو، به م چه شنه به
داگیر كردنى قه فقاس له لایه ن پووسیا وه كۆسپى چه ند سه د سألئو بارگرانى كورد
نه ماو، ته نه ات پووسیا به تا قه پزگاركه رى كوردو... دانراوه. به لām هه روه ك

(۲۳) ه. س. ل. ۹۰.

(۲۴) مینۆرسكى ف. ف، كورده كان یاداشت و بیره و مریه كان، سان پیتزبورگ، ۱۹۱۵، ص ۴۲.

باسمان کرد، خەمبارترین و تراژیدیاترین بەسەرھاتی کورد لەچاو بەشەکانی دیکە کوردستاندا، بەر کوردستانی بێ دەستی پووسیا کەوتوو، کە لە نیشمانی خۆیان دەرکراون و، سەرئەنجام ناسنامەیی کوردیان سەریوەتەو. ئێو نووسەرێکە بۆ هەنگاو پێشکەوتووکانی پووسیا یا سۆڤیەت بۆ کورد دەکەن وەک:

۱. نیشته‌جێکردنی کوردە کۆچەرەکان.

۲. نەهێشتنی دەسەلاتی ئاغا و دەرەبەگ و شیخی کورد و دابەشکردنی زەوی و زارەکانیان.

هەر دوو هەنگاوی ناوبراو گەورەترین کارەسات و برسێتی و ھەژاری بۆ کورد بەدواوە بوو. ژبانی زۆریەکی ھەرە زۆری دانیشتوانی کوردی پشت قەفقاس ئازەرداری و کۆچەری بوو؛ بەھۆی بەزۆر جێگیرکردنەوە مەرومالەتەکیان لەدەست داو زۆریەکیان پشت قەفقاسیان بەرەو کوردستانی ئێران و تورکیا بەجێھێشت و، سەقامگیرکردن یا بەزۆر نیشته‌جێکردنیان بەجێ ئیش و کار بوو ھۆی بڵاوبوونەویان بۆ شارەکانی دیکە پووسیا یا سۆڤیەت، تا پاروێکی بۆ مەل و مندالیان پەیدا بکەن.

لەلایەکی دیکەوە، سەندنەوی زەوی و زار یا لەوێرگە لە ئاغا و شیخ و دەرەبەگی کورد و دابەشکردنیان بەسەر ئێرمەنی و ئازەری ھورد، یەکیک لە گەورەترین تاوانەکانی پێشکەوتوو دەرخەق بەم گەلە کلۆلە (وەک بەعسی سووریا لە کوردستانی سووریا زەوی کوردەکانی بەسەر عەرەبی ھورددا دابەش کرد، ئەم کردەوێی بەعسی فاشی بەناوی ئیسلاماتی ئێرازییەوە بەتایبەت لەلایەن پارتی کۆمونیستی ئەم ولاتە ولاتانی دیکە بە ھەنگاوی پێشکەوتوانە لەقەڵەم دراو، ئەنجامەکی بە عەرەبکردنی کوردستان بوو). ئاغا و شیخ و دەرەبەگی کوردی پشت قەفقاس، سەرپرای چەوساندنەوی کوردەکانی ژێردەستیان کە کەس ناتوانی پاکانەیان بۆ بکات، بەلام ھەر ھیچ ئەبێ نانێکی مەرەومەزنیان بە کوردەکانی ژێر دەستیان داوە. کەچی دەسەلاتدارانی سۆڤیەت و ئێرمەنی و ئازەری، لەباتی ئەوەی زەویەکانیان بەسەر کوردەکاندا دابەش بکەن، بەسەر گەلانی غەیرە کورددا

دابەشیان کردوون، یا کردوویانەتە مانی حکوومەت و مانی گشتی کەنخۆزو سەفخۆزی ئی دروست کراوە، کە زۆریە فەرمانبەر و کرێکارەکانیان کورد نین. سەرئەنجام پاش بەکۆمەڵ گواستەنەوێ کوردان لە ١٩٣٧ و ١٩٤٤دا، ئەم کوردانەش بۆ هەمیشە مائناواییان لە نیشتمانی باوباپیرانیان کردووە و بەیەکجاری بوونەتە مولکی ئەرمنی و ئازەری. گومانم لەوەدا نییە کە تاوانی لەئەژمارنەهاتووی وێنە دەسەڵاتدارانی پووس و سۆفیت لە ئاستی گەلی کورددا، لە جیهاندا دەگمەنە، لەداهااتویشدا لیکۆلینەوێ زیاتری لەسەر دەکری.

کاتیەک سەرقالی لیکۆلینەوێ ئەم بابەتە بووم، چاوم بە هەندێ لەو کتیب و بلاوکراوانە کەوت کە کورد بلأوی کردوونەتەو. زۆر نوسینی کوردەکان بە دەسکەوتی مەزن و پڕپایەخ لەقەڵەمی داوون و بەشاناژییەو بەسی کردوون، گواوە تیرازیان ئەوەندە زۆر بوو، لەوانە "ژیان و بەسەرھاتی لینین و کارل مارکس و فریدریخ ئینگلس و، مانیفیستی حیزبی کۆمونیستی سۆفیت و، میژووی شۆرشی ئۆکتۆبر، کەنخۆز و قازانجەکانی و کۆمەڵە بەرھەمی شیەرو ھەرگێرداوو....".

ئەم بەرھەمانە پۆژانە لە دامودەزگاکانی ڕاگەیانندنی سۆفیتی و پۆژنامەو تەلەفزیۆن و ڕادیۆو لەسەریان نووسراوە. وای لێ ھاتوو خەڵک لە دیتنیان بێزار بوو. ئەو شتانە بەبێ ڕاسپاردەیی دامودەزگای حیزبی و دەولەتی سۆفیتی، بە واتایەکی دیکە بە فەرمان، ھەردەگێرداوە سەر زمانی کوردی. زۆریە کوردی سۆفیتی نەخویندەوار و، لە تاراوگەیی کازاخستان و سیریا و ئاسیای ناوەراست بوون. تا کاتی لەچاڵدانێ ئەو بەرھەمانە چوارجار ئەلفویتی پێژمانی کوردی گۆرداوە. ئینجا خوینەری کورد چۆن توانیویە بێخوینیتەو یا بەدەستی بگات؟ جگە لەو، ھیچ پەییوەندییەکی کولتووری نیوان کوردی ئەرمنستان و ئازەریایان یا کوردە دوورخراوەکانی ئاسیای ناوەراست و کازاخستان و سیریا نەماوە، لە سەرووی ھەموویشیانەو ئەو بەرھەمانە کە فەرموودەکانی لینین و مارکس و ستالینیان تێدا چاپ کراوە، کە بەکردەو ھەمووی ھەر قەسە سەر

كاغەزن. كورد چۆن باوەپ بەو شتانه بكات و، شۆپشى ئۆكتۆبىر كە كارەساتى بەسەر كورددا ھىناو، چۆن ئارەزووى خويندەنەوھى كىتېبى شۆپشى ئۆكتۆبىرى ھەبى، ئەويش لە تاراوگەو دور لە نىشتەمانى خۆى كە بەدەستى مىراتگىرانى شۆپشى ئۆكتۆبىر دورخراونەتەوھ؟ چۆن باوەپ بە چارەسەرى كىشەى نەتەوھكان بكات، كاتىك لە نىشتەمانەكەى خۆى پاونراو، يا باوەپ بە تىزەكانى پىبەرى مەزنى پىرلىتارىاو زەحمەتكىشانى جىهان ھاوپى ستالېن بكات كە كىشەكانى نەتەوھى چارەسەركراو، لەكاتىكدا ھاوپى ستالېن بە پىچەوانەى فەرمودەكانى خۆى جوولاًوئەتەو پەفتارى كردو. يا نووسراوھكانى پۆژنامەى "پىيا تازە" كە ھەرگىپراوى بىرلارەكانى كۆنگرەو سىياسەتى دەولەتى سۆڧىتى تىدايە، چ خزمەتىكى بە فەرھەنگ و كولتور و مېژو و زمانى كوردى كردوھ؟ ھەر ئەو حىزبەو ئەو دەولەتەو ئەو پۆژمە يەك لەداوىيەكانە نىن، ئەو ھەموو كارەساتەيان بەسەردا ھىناو.

ھەرەك ئامارەمان پىكرد، بەتايبەت بەپىئى بەلگەنامە ئالوگۆپكراوھكانى نىوان بەپىرسانى پووس و سەركردەو خاوەن دەورى كوردو، بەپىئى ئەو نامانەى كە فەرماندەكانى سوپاى پووس لەكاتى داگىركردنى ھەرىمى پىشت قەققاسدا بۆ كوردەكانىيان نووسىوھو لە كىتېبەكەى ئاقىرپانۆڧ و گەلەك شوىنى دىكەدا بلأوكراونەتەو، دەسەلاتدارانى پووس گەلەك بەلنىيان بە كوردەكان داو، كە ماف و دەسەلاتىيان لە ناوچەكەدا دەپارىزى. تەنبا پاش ئەم بەلنىانە كوردەكان ئامادە بوون بگەونە ناو چوارچىوھى ئىمپىراتۆرىيەتى رۇسىيا. لەپراستىدا تا ماوھەكى درىژ ئەم دەسەلات و دەورەى كورد ھەر ماوھو، لەباوگەو بۆ كۆپەكانىيان ماوھەتەو پەيوەندى راستەوخۆيان بە كاربەدەستانى مەدەنى و سەربازى رۇسىياو ھەبو، بەپىئى ئەوھى كاربەدەستانى ئەرەمنى و ئازەرى بتوان دەست لە كاروبارىيان ھەردەن و دەولەتى رۇسىياى تزارى (قەيسەرى)ش بايەخىكى زۆرى بەم پەيوەندى و بەرپۆھبەرىتېيە كوردىيە داو. پەيوەندى نىوان كوردو دەولەتى پووس، بەشپۆھەكى رەسمى و دان پىدانراو بوو، بەلگەو

دىكۆمىنتەكانى ماون. بەلام پاشان ئەم پەيوەندىيە بەھۆى ئاژاۋەنانەھەى دەسەلاتدارانى ئەرمەنى و ئازەرى تىك چوۋە، حاكىمى قەفقاس كە كابرايەكى بەتمەن و نەخۇش بوۋە، ئەرمەنىەكان بۇ بىردنەپېشى سىياسەتى خۇيان كىژۇلەيەكى ئەرمەنىيان ئى مارە كىدوۋە. سەرئەنجام وای ئى ھاتوۋە حاكىمى قەفقاس بەھۆى ئەو ژنە ئەرمەنىەۋە (كە دەسەلاتدارانى ئەرمەنى لەپىشتىەۋە بوون)، بەتايەت كاتىك حاكىمى قەفقاس نەخۇش كەوتوۋە، بەكرەۋە بەرپوۋەبىردنى سىياسەتى پووس لە ھەرىمى پىشت قەفقاسدا كەوتوۋەتە دەستى ئەم ژنە ئەرمەنىيە. ئىتر كەوتوۋنە پىلانگىپران دژى كوردەكانى ئەو ھەرىمە، دەستىيان لە كاروبارىيان وەرداۋە تەنگىيان پىئەلچنىون و دەستىيان بە كوشتن و پاونان و دەركردىيان كىدوۋە، گەلىك شەپرى خۇيناۋىش لەنىۋان كوردو ئەرمەندا پووى داۋە. لەبەر ئەۋەى دەسەلاتدارانى مەدەنى و سەربازى پووس لە ھەرىمى قەفقاس پىشتى ئەرمەنىەكانىيان گىرتوۋە، كوردى بىئەدەرتان و بىپىشتىۋان لە ھەلاتن بۇ كوردستانى بىندەستى ئىزان و توركىا زىاتر ھىچ پىيەكىيان لەبەردەمدا نەبوۋە، بەشىكىيان كە ماونەتەۋە تەسلىمى قەزاۋ قەدەرى دەسەلاتدارانى پووس و ناۋچەكە (ئەرمەنى و ئازەرى) بوون و چارەنۋوسىيان بەو پۇژە گەپىشت.

لىزەدا ئاماژە بە ھەندى بەلگە دەكەين كە دەسەلاتدارانى پووسىيا كاروبارو بەرپوۋەبەرىتى كوردەكانى ھەرىمى پىشت قەفقاسىيان ھەر لە دەستى خودى كورداندا ھىشتەۋەتەۋە. گىرنگ ئەۋەيە بىريارو فەرمانەكانى دەسەلاتدارانى پووسىيا لەم بارەۋە لە ئاستى بەرزى پايتەختى ئەو سەردەمەى پووسىيادا، واتە سان پىترسبۇرگ (لىنىنگراد)، دەركراون. لە گەلەلى مەدەنى بەرپوۋەبىردنى خانەنشىنەكانى ئىرەقان و نەخچەۋان و، ھەۋرەھا ناۋچەى ئوردوئاباددا كە ۱۸۲۷/۱۲/۱۵ لە پىترسبۇرگەۋە بۇ شازادە پاسكەۋىچ حاكىمى قەفقاس نىردراۋە، ھاتوۋە: "كاروبارى كۆچەرەكان با ھەر لە دەستى سەرۆك ھۆزۈ خىلەكانىياندا بى (۲۵) ۱۱۷.

(۲۵) بەلگەكانى كۆمىسيۇنى ئارخىۋگرافىي قەفقاز، بەرگى ۷، ل ۴۳۵.

ھەروەھا لە دەستووری ۱۸/۱۲/۲۸، ۱۸۴۷، کاروبارو بەرپۆھبەریتی تەواوی ھۆزو خیلە کوردەکانی ئازەربایجان (جگە لە کوردە ئیزیدیەکان) خراوتە ئەستۆی سەرۆکی ھۆزی پارێزگە (پارێزگە) جەعفەر ئاغا کە ناسناوی عیڵ بەگی بوو^(۳۶)، و کاروباری کوردە ئیزیدیەکانیش کە لە ئەستۆی ھەسەن ئاغا بوو، تا ساڵی ۱۸۶۹ بەرپەسەمی بەردەوام بوو^(۳۷). ھەک دەبینین بەرپۆھبەریتی کاروباری ھەریەمی قەفقاس ھێشتا بەپێی خانەشین و ناوچەکان بوو، و ھێشتا ئەرەمی و ئازەری و گەلانی دیکە بەرپۆھبەریتی یا قەوارەییەکی یەکگرتوویان نییە، تەنیا پاش شوپشی ئۆکتۆبەر ۱۹۱۷ ناوچە ئەرەمی و ئازەرنشینەکان لە چوارچێوەی بەرپۆھبەریتی کەدا کۆراوەتەو، پاشان دوو کۆماری جیاوازیان ئی دروست کردوون، و ھەر بەشیکی کوردستانیش خراوتە چوارچێوەی ئەم دوو کۆمارە دەستکردو، تالیشستانیش خراوتە چوارچێوەی ئازەربایجان، ئەریش بەو مەرجە کە مافی گەلانی دیکە ھەک کوردو تالیش و نەتەوەکانی دیکە لە چوارچێوەی ئەو دوو کۆمارەدا پێزی ئی بگێرێ.

کاربەدەستانی بالائی دەولەتی رۆسیا، بەپێچەوانە کە کاربەدەستانی خۆجێی بەتایبەت ئەرەمی و ئازەرییەو، ھەولێ زۆریان داو بەرپۆھبەریتی کوردەکان جیا و سەرەخۆ بی، و جگە لەو دەستوورو پێڕایانە کە لە سەرەو ئامارەیان پێ کرا، ھەندئ گەلانی دیکە سەبارەت بە کوردەکانی ھەریەمی پشت قەفقاس پێشنیارو ئاراستە کراون. بەلام بەداخو ھێچ کامیان نەیانھێشتوو تاسەر جیبەجی بکێن، و یەک لەدوای یەک خراوتە پشت گوی یا رەت کراونەتەو. بو وینە، پالکۆفنیکی لوریس میلیکوف گەلانی دیکە بەناوی "پەپرەو (پروگرام) یی بۆ بەرپۆھبەریتی کوردەکان" ھەو ئاراستە کردووە. گەلانی دیکە لە ۱۸۴۵ دا لەلایەن ژەنرال مایور سوسلوفو بۆ بەرپۆھبەریتی ئەو کوردانە کە لەتورکیاوە ھاتوونەتە ناوچە ئێرەقان، پێشکەش کراوە. ھەروەھا گەلانی نازاروف پارێزەری ئێرەقان لە ۱۸۵۷ و

^(۳۶) سەقامگیربوونی دەسەلاتی پووس لە قەفقاز، بەرگی ۱۲، تیفلیس، ۱۹۰۱، ۳۵۷-۳۶۱.

^(۳۷) رشتون. ق، ریفۆرمی جووتیاری لە ئەرەمنستان لە ۱۸۷۰، ئێرەقان، ۱۹۴۷، ۱۰۹.

گەلەلەي حاكىمى قەفقاس لە ۱۸۶۹ و ... ئاراستە كراۋە. بەلام ھىچ كاميان نەيانھيشتووھ سەربگري، ۋەك چۆن كوردستانى سووريان ھەلۋەشاندەۋە. كوردەكانى پشت قەفقاس كە زۆربەيان بە ئازەلدارىەۋەو ژمارەيەكيشان بەكشتوكالەۋە يا بەھەردووكيانەۋە خەريكن، ھەر ھۆزۈ خيلىكيان ھاوينەھەۋارو زستانەھەۋارو لەۋەپگاي تايبەتى و ديارىكراويان ھەيەو، سالنامە يا پۇژژمىرى قەفقاس ديارى دەكات، بۇ ويىنە لە ھەريمەكانى ئىرەقان و ئەليزافىتەپول و تيفليس و كۇتائيسى گرىگرتىن و دەۋلەمەندترىن ھاوينەھەۋارى كوردەكانى تۆماركردوۋە، ۋەك ئايرى جان، ئاغ مەغان(ئاخ مەخان - تاق مەخان) بۇ ئالاگىزۈ مىس خان سىناك، چىنىگىل و ئاگرى (ئارارات)^(۲۸).

دواي سەقامگىركردنى دەسلەتلى سۆفئىتى لە ئەرەنستان، بەپىيى دابەشكردنى پارىژگاۋ شارو ئاۋچەو ھەريمى نوئى، كوردەكان زياتر لەيەكتر دادەبەريىن و، سەرنجام بە جىگىركردنى ئەو ئەرەننىيە پەنابەرو ئاۋارەو ھوردانەۋە نەك تەنيا لە توركيوا ئىران و ئازەربايجانى سۆفئەتەۋە، بەلكو لە ولاتانى دىكەۋەو، لە زۆر گوندى كوردنشىن پىژەي دانىشتوانى بە قازانجى ئەرەننىيەكان گۆپرداۋ كوردەكان دەبوونە كەمىنە. بەپىيى دابەشكردنى نوئى بەپىۋەبەريىتى ئاۋچەو ھەريمەكان، ۋەك نووسەرانى ئەرەن دەلئىن، لە ھىچ كاميان دانىشتوانى كورد زۆرىنەي پىك نەمىنا. ھەروەھا نووسەرانى ئەرەننى و ھەندى بەناو نووسەرو كوردە كولۆلەكانى ئەرەمىنيايش، ھەولئى ئەۋەيان داۋە و نىشان بەدەن كە ژمارەيەكى زۆرى كوردى ئەم كۆمارە لە كوردە ھەلەتتوۋ و پەنابەركەكانى توركيوا ئىران و، ئامازە بە ھەندى داخۋازى سەروك ھۆزۈ خيلى كوردى توركيوا ئىران كراۋە، كە داۋايان كردوۋە بىنە ھاۋولاتى پووسيا. بەلام ئەم كوردانە بە دىژايبى مېژوۋ، بگرە پىش و پاش ئەۋەيش كە پووسيا قەفقاس داگىر بكات و سنوورىك دانرى، بەبى ھىچ كەندو كۆسپىك ھەر لەو ھەريمەدا ھۆبەو ھەۋاريان ھەلداۋە. پاش ئەۋەي پووسيا (دواتر سۆفئىت) چەند پەيمانىكى لەگەل ئىران و توركيادا

^(۲۸) سەرچاۋەي ئاۋبراۋ، تيفليس، ۱۸۹۹، بەشى سىيەم، ۴۲ل.

مۆركردو سنوورەكانيان ديارى كراو بەربەست خرايە بەر ھاتوچۇ بۇ كوردەكانى
ئەمبەرو ئەوبەرى سنوورەكان، ھەندى لەو ھۆزو سەرۆك خىللە كوردانە بۇ بژيوى
ناژەلەكانيان ۋەك پابردوو ناچار بوون مۆلەت لە دەسەلاتدارانى پووسيا
ۋەريگرنو، تەنەت بۇ بژيوى ژيانى خۇيان داۋاي مانەۋە ھاۋولاتى بوونى
خۇيان لە پووسيا كرد. گەرچى ھەندى نووسەر نووسىويانە ئەمانە پەناپەر
بوونو، ئەمەيش ناۋى ئەو ناۋچانەيە كە كوردەكانى لە ئەرمەنستانى سۆڧيتدا
تيدا دەژين: ناۋچەكانى ئاپران، ئالين، ئوكتيمبريان، ئەچمياڧزين، ئارتاشات،
ڧيدنسكى، ئاشناراك، كالىنين، ئاڧتخين، كوتائيس، باسارگيچەر.

کورد یا کوردستانی پشت قهفقاس له سه رچاوه رووسیه کاندا

چورسین له ژیر سردیری کوردهکانی نازهربایجاندا، که سالی ۱۹۲۵
بلاو بووه ته وه، دهلی: بهلگه و نیشانه ی وا هیه که کوردی پشت قهفقاس له نیوان
سه دهکانی ۸-۱۴ لیره ژیا بن^(۲۹).

مینورسکی کوردناسیش باسی دهسه لاتداریتی بنه ماله ی به ناوبانگی کورد،
واته شه دادیه کان له ناوچه یه (پشت قهفقاس) دهکات که له نیوان سه دهکانی ۱۰-
۱۲ لیه هه ریمیک ی پانو به ریندا، له پووباری "کوری" یه وه تا پووباری "ئاراس"،
له ژیر دهسه لاتیاندا بووه، بارگه و ناوه ندهکانی هم بنه ماله کوردیه گه نجه و دوین
(دقین) بووه^(۳۰). نیکتینی به ناوبانگیش له سه ره هم بنه ماله دهسه لاتداری کورد

---

(۲۹) چورسین. گ. ف، "کوردهکانی نازهربایجان" (یاداشتهکانی نه تنوگرافی)، له (زانیاری یا
پاگه یانندهکانی په یمانگی میژووی- فیلوژیای قهفقان)، بهرگی ۲، تیغلیس، ۱۹۲۵.
(۳۰) minorsky, V. Studies in Caucasian History, London. ۱۹۵۳،

ههروه ها پروانه کتیبی: ئارستوفا. ف، کوردهکانی پشت قهفقان، ل ۲۲.
له فهرهنگی ئینسکلۆپیدیای سوؤفتی، مۆسکو، ۱۹۸۰، ل ۳۶۸. له سه ره شاری دونیه
(رفینه) ده نووسی: ((که شاریکی کوئی ئهرمینیا یه دهکویته ۳۵ کیلومه تری ئیریغان و
سالی ۶۴۰ ناوه ندی ئیمارتهی عهرمی ئهرمینیا بووه له سالی ۱۲۷۶ وه له لایه ن تاتارو
مه غۆلکه نه وه تیگ دراوه و شوینه واری کاو له بووی باره گاو مالی ماوه)).

دیاره ئو نووسهره ئهرمه نی بووه هیچ ئاماژه یه که به بوونی کوردو ئهوی پیوه ندی بهم
شاره وه یا دهسه لاتی کورد یا دانیشتوانی هم شاره ناکات، له کاتیگدا له کتیه که یدا ئاماژه
به هیچ سه رچاوه یه که ناکات. وه ک زۆر نووسهری دیکه ی ئهرمه نی که دهستیکی بالو

له قهفقاس، دهلیت: ئەم بڼەمالەیه سالی ۹۵۱ لەلایەن مەحمودی شەدادییەوه له هۆزی ڕاوهندی دامەزرێوه.^(۳۱)

خاتو ئارسیتوفا. ت. ف، بەپشت بەستن بە سەرچاوهکانی دیکە، سەبارەت بە کوردەکانی پشت قهفقاس دەنووسی: پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەدەبیاتیکی زۆر هەیە، باسی بوونی کوردەکان لە قهفقاس لەنیوان سەدهی ۱۲-۱۴دا، بگرە کۆتیش دەکات^(۳۲). جگە لەوه، میژووی خانەکانی میرنشینهکانی قەرەباغ و شەگین و گەنجە و ...، پێش ئەوهی لەلایەن ئێران و تورکیا و پاشتریش پووسیاوه دەستیان بەسەردا بگیری، نیشانی دەدەن کە کورد لە چوارچیوهی ئەو میرنشینهدا ژیاون و دەسلاتیان هەبوو، یا بەشداری دەسلات بوون. هەروەها ئەوانەیی کە لیکۆڵینەوهیان لەسەر شەرەکانی پووسیا لەگەڵ ئێران و تورکیای عوسمانیدا لە سەدهی ۱۹هەمدا یا میژووی داگیرکردنی قهفقاس لەلایەن ئیمپراتۆری پووسیا توێژینەوهیان کردووه، باسی کوردەکانی ئەم هەریمەیشیان کردووه، بەتایبەت ئاقیریانوفا، بەوردی لە دەوری کورد و دەسلاتی کوردو سەرژمێری کوردو جێ و ڕێیان و ... دوواوه. پەیماننامەکانی دواي شەش شەپری پووسیا لەگەڵ ئێران و تورکیای عوسمانیدا، سەدهی نۆزدەهەم، وەک پەیماننامەیی گولستان و تورکمان چای و ئادریانەپول، سان ستیفانوفا و قارس و ...، فاکتەرێکی ترە کە باسی هۆزو خیل و بڼەمالەو گوندو ناوچە کوردنشینهکانی سنوورە دەستکردەکانی ئیمپراتۆریەکانیان کردووه. هاناو داخوای

سەرەکیان لە نووسینەوهی فەرھەنگ و ئینسایکلۆپیدیای پووسیا (سۆڤیت)دا هەبوو، ئەوەندە پێیان کرابوو هەولیان داوه ناوی کورد بپەرنەوه، گەر هەر نەبی کورد بەدناو بکەن. تەنانەت کاتی باسی ئەرمنیای گەوره، یا شارەکانی کوردستانی باکوور دەکەن، هەمووی بە ئەرمنستان دادەنێن؛ بەتایبەت کە باسی کوردی سۆڤیت لەپشت قهفقاس دەکەن، پشت بە سەرچاوه کۆنە پووسی و بیانیەکان نابەستن کە کورد لەو هەریمەدا ژیاون و، دەنووسن ئەوانە لە تورکیا و ئێرانەوه هەڵباتوون.

(۳۱) نیکتین. ف. پ، کوردەکان.

(۳۲) ئارسیتوفا. ت. ف، کوردەکانی پشت قهفقاس، ل ۳۶.

فەرماندەكانى پووسيا لە قەفقاس بۆ حاكم و سەردار و مەركەكانى كورد لە سەدەى نۆزدەھەمدا، ئەك تەنیا قەفقاس، بەلكو بەشەكانى تەرى كوردستان، بەتایبەت سەرۆك ھۆزەكانى كورد كە لە گەلێك كەتیبى پووسیدا ناویان ھاتوو، یارمەتى پووسیا بدەن، یا بەكوئە چوارچێوەى ئیمپراتۆرى پووسیاو، فاكترى تەن حاشایان ئى ناكړی. ئەمەیش بەرپەرچدانەوى ھەندى نووسەرە كە دەلێن: ئەو كوردانە ھیزی لەشكرى و سنوورپاریزی توركیای عوسمانى یا ئێرانى شاھانشاھى بوون، یا كوردی پشت قەفقاس لەبەر ھۆى سیاسى و ئابوورى، زۆربەیان لە سەرەتای سەدەى بیستەم و پاش یەكەم شەپرى جیھانى لە ئێران و توركیاو ھەلھاتوون... كوردناسەكانى پووس و سۆڤیەتى باسى بەشداری ھۆز خیلەكانى كوردی پشت قەفقاس لە پاپەرینەكانى كوردی بەشەكانى دیکەى كوردستاندا دەكەن.

پۆژنامەكانى پووسیاو دەسەلاتداریەتى بەلشەویكەكانیش لەسەرەتادا سەرچاوەى دیکەن كە لە بوونی دانیشتوانى كوردو گوندو ناوچەى كوردنشین دەدوین و، بگرە سەردیپى ھەندى ھەوال و ھاگەیاندنیشیان بە ناوى (لە كوردستانەو) دەست پى دەكەن.

بۆكشیان نووسەرى كەتیبى "كوردەكانى ئازەربایجان" بەشە كوردنشینەكەى ئازەربایجانى سۆڤیەت بە كوردستان ناو دەبات و، بەپێى بەلگەو سەرژمێرەكانى پووسیاو سۆڤیەتى، بوونی بەشێكى كوردستانمان لە چوارچێوەى پووسیدا پى نیشان دەدات. ھەرەھا نووسەر ئاماژە بە كۆچ و پەروەى كوردەكانى پووسیا (پشت قەفقاس) دەكات، بەھۆى سیاسەتى پەگەزپەرستانەى دەسەلاتدارانى قەفقاس (ئەرمەنى و ئازەرى و جۆرجى) پووسیاو سۆڤیەتو ھە بۆ ئێران و توركیا. نووسەرەكانى دیکەى ھەك ئاقیریانوۆ و نیکیتین و، خاتوو ئاریستوۆ و خالفین و نووسەرانی دیکە ئاراستەوخۆ ئاماژە بەم راستیانە دەكەن، سەدەى ١٩ھەم و سەرەتای دەسەلاتداریەتى بەلشەویكەكان لە قۇناغى جۆرەجۆردا گەلێك كوردی پشت قەفقاس بەرەو كوردستانى ژێردەستى ئێران و توركیا، تەنانت عیراق و

سوورىيائى ئەمپىرۇش، ناچار كراون كۆچ بىكەن. گەلىك بىنەمالە ۋە ھۆز ھەن بەسەرھاتى خۇيان دەگىرنەۋە، يا لە باۋوباپىرانيانەۋە بىستۈويانە دەلىن لە قەققاسەۋە ھاتۈن. ئەمەش فاكتەرىكى گىرنگە، باسى ئەۋە دەكات كە كوردى پىشت قەققاس، بەرىگە تەنگ پىئەلچىن ۋە دەر كىردن يا تۈاندەۋە، بەرەۋ كەمى پۈشتۈۈن ۋە بەراۋرد ناكىرن لەگەل ئەۋ كوردانەدا كە پاشان لە دەست پۈشمەكانى توركيائى ئىران ھەلھاتن بۇ قەققاس. ئەگەر بەپىئى نوۋسىنى ھەندى نوۋىنەرى پەگەزىرەست ۋە شۇقىنى ۋە دۋى كورد بى، كە دەلىن كوردى ئازەربايجان يا ئەرمەنستان ھەلھاتۋى ئىران يا توركيان، يا بۇ كار كىردن ۋە لەۋەپگەۋ... ھاتۈن، دەبى ژمارەى كوردى پىشت قەققاس ھەر لەزىادىبۈۈن ۋە، چەند قاتى سەرمىزىيەكانى دوو سەدەى پابىردۈۈ بۈۋنايەۋ، سەرمىزىيەكانىش پىچەۋانەى بۇچۈۋنەكانىيان.

كوردە دەرىبەدەركانى پىشت قەققاس، بۇ خۇيان دەگىرنەۋە كە زۇر جار كوردى مۇسلمانى ئەرمەنستان يا كوردى ئازەربايجان يا جۇرجيا (گورجىستان)، لەم كۇمارەۋە بۇ ئەۋ كۇمارۈ بەبىانۋى جۇراۋجۇر دەر كراون (ۋە دۋاجارىش ستالين ھەر لە قەققاسەۋە بەزۇرۈ بۇ ئاسىيائى ناۋەپراست ۋە كازاخستان ۋە سىبىريا پايگۋاستۈۈن). كەچى نوۋسەرانى شۇقىنى ۋە دۋى كورد كەلكيان لەم كارەيش ۋەرگرتۈۋە، كە لەسەر كوردى ئەرمىنيا دەنۋوسن، دەلىن ئەمانە لە ئازەربايجانەۋە ھەلھاتۈن، يا لەسەر كوردى ئازەربايجان دەنۋوسن: گۈايە ئەمانە لە ئەرمىنياۋە ھاتۈن. نوۋسەرانى پۈۋس ۋە سۇقىتىش كە لىكۈلىنەۋەى مەيدانىيان لەسەر كوردى پىشت قەققاس كىردۈۋە، پاستەۋخۇۋ ناپاستەۋخۇۋ ئامازە بەم كىشەيە دەكەن. تاۋانى جىنۇسايىدو سېرنەۋەى قەۋارەۋ ناسنامەى كوردى پىشت قەققاس ھىندە گەرەيە، ھەمۋولايەك (مۇسكۈ. ئىرەقان. باكۇ. تىفلىس) بەرژەۋەندىيان تىدا ھەبۈۋە، ھەلىيان داۋە بەۋ نوۋسىن ۋە سىياسەتانەيان ئەم تاۋانە گەرەيە بىسپنەۋە، بەلام بۇيان نەچۈۋەتە سەر. بۇ ۋىنە، گەلىك گۈندى كوردنىشىنى ئەرمەنستان كە دانىشتۈۋانى سەرجەم لە سەدەى ئۆزدە يا لە سەرەتاي سەدەى

بیسستم کۆچباری ئیران یا تورکیا بوون، یا ناچارکراون بگوازنهوه بۆ ئازەربایجان، دراونه کوردی ئیزدی یا ئەو کوردانەى که له تورکیاوه هه‌لهاتوون بۆ قه‌فقاس، ته‌نانه‌ت ئهرمه‌نه هه‌لهاتوه‌کانی تورکیا و ئی‌رانیشیان تیدا نیشه‌جی کردووه و، ناوی گونده‌کانیان گۆپیوه و، دواتر میژووی گوندو دانیشه‌توانی ئەو گوندانەیان به‌و شیوه‌یه که خۆیان ئاره‌زوویانه نووسیوه‌ته‌وه. بۆ وینه، ده‌نوسن گونده کوردنشینه‌کانی ئهرمه‌نستان زۆریه‌یان له‌لایه‌ن ئەو کوردانەى که له تورکیاوه هه‌لهاتوون بنیات نراون و ئاوه‌دان کراونه‌ته‌وه. هه‌ر ئەو گوندانەى که له داوینی چپای ئاگری یا پۆخه‌کانی پووباری ئاراس بوون. گوندیکی غه‌یره کورد له‌نیوان ئەو گوندانه‌و گونده‌کانی کوردستانی تورکیا و ئی‌راندا نه‌بوه، یا له یه‌ك هۆزوخیل و بنه‌ماله‌ی کورد بوون.

بۆ نمونه، گوندی ئاکۆ له ناوچه‌ی تالین، گوايه له‌لایه‌ن کورده موسلمانه‌کانه‌وه بنیات نراوه‌و، دانیشه‌توانی له‌نیوان ۱۹۱۷-۱۹۱۸دا به‌ره‌و تورکیا هه‌لاتوون. نووسیویانه: پاش ئه‌وه ئیزدی هاتوونه جیگه‌که‌یان، وه‌ك بلیی لی‌ره ئیزدی کورد نین و نه‌ته‌وه‌یه‌کی جیاوازن و، گوايه ئەو گوندانه خاکی کوردان نه‌بوون.

هه‌ندی له سه‌رچاوه‌کانی سو‌فیتی، بۆ زیاتر به‌دناوکردنی کوردی پشت قه‌فقاس، باسی ڕیگری و دزی و تالانی کورده‌کان دژ به‌گه‌لانی ناوچه‌که‌و به‌تایبه‌ت ئهرمه‌نه‌کان ده‌که‌ن، پاش ئه‌وه‌ی قه‌فقاس له‌لایه‌ن پووسیاوه داگیر کراوه و، ده‌سه‌لاتی ئه‌وی دراوته ده‌ستی کاربه‌ده‌ستانی خۆجییی؛ یا نووسیویانه: کورد خاکی ئهرمه‌نیه‌کان داگیر ده‌که‌ن، یا له‌به‌ر هۆی دینی پیکدادان و شه‌رو کیشه له‌نیوانیاندا سه‌ری هه‌لداوه، که‌چی به‌لگه‌کانی ئارشیف و گێرانه‌وه‌ی کورده‌کان به‌پێچه‌وانه‌وه له‌م باره‌وه ده‌دوین.

پاش ئه‌وه‌ی قه‌فقاس له‌لایه‌ن پووسیاوه داگیرکرا، به‌تایبه‌ت پاش هاتنه سه‌رکاری به‌لشه‌ویکه‌کان و داخستنی سنووره‌کان، که ڕیگه‌ی هاتوچۆی کۆیستان و گه‌رمیانی هۆزه کورده‌کانی سه‌ر سنووری ده‌ستکردی ئه‌م سی

دەولەتە داگیرکەرەى كوردستان (توركيا و ئيران و پرووسيا) بەسترا، ئەم كوردانە سەدان سال بوو پيشتر كەس پىگەى پى نەگرتوون و ئازاد بوون، ئىتر دەبوو لەو دەولەتانە مۆلەتى پەسمى وەرەگرن و باج و سەرانیان پى بەن، تا بواریان پى بەن پەزو ئاژەلیان لە شوینی جارن بلەوهرپنن. داگیرکەرانى كوردستان ئەم کارانیان کردووە بەلگە، گوايه فلان سەرۆك هۆز یا دەرەبەگ و ئاغا داواى هاتنى خۆى و هۆزەكەى بۆ ئا و خاكى پرووسيا کردوو، كەچى بەتەواووی كاتى هۆبەكەیان گەراونەتەو بۆ شوینی جارنى خۆیان. ئەم چەشنە تەنگەتاوکردنە بۆ یەكێك كە زانیارییهكى قوولى لەسەر كیشەكە نەبى، ناشى باوەرى پى بكرى، لەكاتێكدا راپۆرت یا نووسراویك سەبارەت بە گەراوەیان، یا لەسەر كۆچى هەمیشەى كوردەكانى خۆیان كە لەبەر هۆى سیاسى ئاودیوى بەشێكى دیکەى كوردستان بوون، بەدەستەو نادن. كورد ئەگەر لەمبەر و ئەوبەرى سنوورە دەستكرەكانى ولاتەكەیدا بژى، یا پەناوەر و كۆچەرى بى، داگیرکەرانى ولاتەكەى لەبەر هۆى سیاسى یا ئابوورى بە بێگانەیان دادەنن و، لەسەر خاكى باووباپیرانى دەبێتە میوان و، داگیرکەرانى ولاتەكەیش مەتبەارى دەكەن و باج و سەرانیە لى وەرەگرن.

ئەم دیاردەیه زیاتر لە كوردستانى داگیركراوى باكورو پۆژەلات و باشوورى كوردستان بەرچاو دەرەو، بەتایبەت بۆ هۆز و خێلە كۆچەر و ئاژەلدارەكانى كورد كە ژیانیان بە گەرمیان و كوێستانى ئەمدیوى سنوورەكانەو بەستراوەتەو، زۆرجاریش بوو تە کارەساتێكى دلتەزىن بۆیان و، خراونەتە مامەلە بۆ پینكەتانی دەولەتانى داگیرکەرى كوردستان و لەمبەر و ئەوبەرى سنوورەكانەو بۆ قوولایى ولاتەكەیان دوور خراونەتەو ناوچەكانیان پى چۆل کردوون. بە وتەى خۆیان، لەبەر هۆى ئاسایش دەستیان بەم تاوانە کردوو. کارەساتى دانیشتوانى سەر سنوورە دەستكرەكان و چۆل بوونیان نیشانەى ئەو راستییهن. ئەگەر دەولەتێكى داگیرکەریان بواری بە گەرمیان و كوێستانى كوردەكان نەدایى، ئەوا ئاژەلەكەیان لەناو چوو و بە دەستكورتى و هەژارى ماونەتەو.

شەپە مائۇيرانكەرەكانى پووسياو توركيياى عوسمانى و ئىرانى پاشايەتى، لە سەدەى نۆزدەھەمداو، بگرە لەپاش يەكەمىن جەنگى جىھانىشەو، زۆربەى ھەرە زۆريان لەسەر خاكى كوردان پوويان داو. كورد زىيانكى يەكجار زۆرى گيانى و مالى لى كەوتوو، چەند جارېك سنوورەكانى نىوان ئەم سى دەولەتە داگىرەرە بەھۇى ئەم شەپانەو ھەر لەسەر خاكى كوردستان گوڭدراون و، ھەردەمىك دەسەلاتى يەككىيان بەسەر ھەندى ناوچەو ھەرىمى كوردستانەو بوو، بەو چەشنەى كە خۇيان ويستويانە لەگەل دانىشتوانەكەيدا جولاونەتەو؛ دانىشتوانەكەيان يا دەرکردوو يا ناچارىان كردوون بۇ شوپىنى دىكە بگوازنەو، بۇ تىكدانى دىموگرافياو پەوشى ئەتتىكى و قەوارەى ناوچەو ھەندى لەو ھەرىم و ناوچانە، بۇ وىنە قارس و ئەردەھان و خۇى و ماكوو سەلماس و....

ئىمە لىرەدا ئامارە بە قارس دەكەين، كە لە شەپە ناوېراوكاندا بوو گۆرەپانى دەستدەزى و ھىرش و كوشتارو تالان و ئاوارەبوونى دانىشتوانەكەى. باسى مېژووى كۆنى ئەم ھەرىمە ئاكەين. قارس بەرلەوۋى سالى ۱۸۷۷ لەلەين پووسياو داگىرېكى، لەژىر دەسەلاتى ئىمپېراتورى عوسمانىدا بوو، بەپىئى پەيمانى سان ستيفانوۋ لە ۱۸۷۸ دا بەرەسمى خراوتە سەر خاكى پووسياو، مانگى مايسى ۱۹۱۸ پاش ۵۹ سال ئەم شارە لەلەين ھىزى توركيياو داگىرېكەو. پاش شكستى توركييا لە يەكەمىن جەنگى جىھانىدا، داشناكەكانى ئەرەمستانداگىريان كردو، سەرئەنجام بەپىئى پەيمانى قارس لە ۱۹۲۱ دا درايمەو بە توركييا.

جىي داخ و كەسەرە، كاتىك ئەم شارو ناوچەو ھەرىمانەى دىكە لەژىر دەسەلاتدارىتى پووسياو داشناكەكاندا بوون، زۆربەى ھەرەزۆرى دانىشتوانى كە كورد بوون، تووشى پاونان و دەرکردن و كوشتن بوون، بە چەشنىك كوردەكان بوونە كەمىنەى دانىشتوان، يا وەك گەلانى ھاوردەى دىكە يەكسان بوون. لەم بارەو ھەندى فاكت و سەرژمىرى ھەيە كە نووسەرانى سۆڧىتى نەيانتوانىو بەرامبەريان بىدەنگ بن يا خۇيانى لى گىل بكن. بۇ وىنە، خاتوو ئارىستوفا نووسىيو: ((بە وتەى باكرادزە، د. ز. سالانى ھەفتاى سەدەى نۆزدەھەم زۆربەى

پاشان نووسەر دەلێت: بوونی ھۆزو خێلە کوردەکان کە خەریکی ئاژەنداری و کشتوکال بوون، تا ئیستایش ئەو گێڕانەووە ئەفسانە لەبیرمان کە پشتاوپشت لەسەر جی و پێ و گوندکانی خۆیان و تراون و، سەرچاوەکانیان دەگەرێتەووە بۆ سەدەکانی پێش سەدە ی نۆزدەھەم^(٢٥).

ھەرۆھا نووسەر دەلێت: بەپێی پەیمانەکانی تورکمانچای ١٨٣٨ لەنیوان پووسیای ئێراندا و، ھەرۆھا دواي پەیمانی ئادریانەپول لەنیوان پووسیای تورکیای عوسمانیدا لە ١٨٣٩، بەشیک لەو خاکانەی کە دانیشتوانی کوردو ئەرمن بوو و لەسەر خاکی تورکیا (ئەرزپۆم و قارس و...) بوو، کەوتە بەر خاکی پووسیای... ھۆزو خێلەکانی کوردی ئەوناووە کە سەر بە مەزھەبی سوننە و شیعو ئیزدی بوون، سوننیەکان کە بریتی بوون لە جەلالی و بروکی و پادیکانلی میلان و سیپکی و گالتوری (قوتوری) و... شیعیەکانی قەلخانی و قەرەچولی و... و ئیزدیەکانی حەسەنی و... سالی ١٩٣٥ باریان کرد بۆ تورکیا^(٢٦). بەپێی ھەندی سەرچاوەی زارەکی، ھۆزو خێلەکانی پوزافی و سیپکی و پاموشی و بروکی، نیوھیان موسلماننی سوننی و نیوھیان ئیزدین.

دواي یەکگرتنی جۆرجیا (گورجستان) لەگەڵ پووسیادا لە ١٨٠١ داو، خاننشینەکانی گەنجەو قەرەباغ و شەکی (کە زۆریە دانیشتوانەکی کوردن) ی پووسیایش بوونە خاوەن کوردی خۆیان^(٢٧).

ھەمان سەرچاوەو لاپەرە. (٢٥)

ھەمان سەرچاوە، ل ٦٥. (٢٦)

ئافیریانو، پ.ی، کورد لە شەپەکانی پووسیای لەگەڵ ئێران و تورکیادا، ل ٢٤. (٢٧)

خوێنەری بەرێز دەتوانی تەماشای ئەم کتێبە بە کوردی بکات کە لەلایەن نووسەری ئەم بابەتەو ھەرگیزدراوە و سەرچاوەی زۆری لەسەر ئەم بابەتە تێدایەو ھەولم داوە کەمتر لەم نووسینەدا کەلکی لی و ھەرگرم.

سروشستی کوردستانی پشت قهفقاس

بوکشپان لهم بارهوه دهلی: ((هریم یا ناوچهی پینشووی کوردستان (بهتایبته ناوچهکانی لاجین و کهلباجار)، پره له کانزای سروشتی و بهنرخه وه که لووزی بهرد، خوینی نیتره (بارووت)، بهردهپی، نازییست. خاکی ئینفوزورنا پریهتی له ناسن و مس و... و خاوهن که رهستهیهکی دهوله مهندی "خه لووزی سپی"یه، بهتایبته له پووباری تهرترو پووباره بهخوپهکانی دیکه و کانی ئاوی کانزایی و گهراوو پزیشکی، (بهتایبته کانیهکانی ئیستی سوو که له دهرویه رهکانیاندا سهیرانگهی پشوودان دروست کراوه و هیچی له ئاوی کارلسبادی بهناویانگی ئهمریکا که متر نییه. بهلام کهک وهرگرتن لهوانه بۆ تهواوی دانیشتوانی کۆماری ئازهربایجان و ههموو یهکیستی سۆفیت، پیویستی به پینگه (جاده) و هۆی گواستنوه هیه که دهبی جیبهجی بکیرن^(۲۸).

لهو سهردهمهدا که ئیش وکارو بژۆوی زۆربهی ههره زۆری دانیشتوان لهسهر ئازهلداری بووه، ئهویش لهسایهی دهوله مهندی و لهوهرگه سروشتیهکانی کوردستاندا بهتایبته چیاکانی، بووه. بوکشپان دهلیت: ههوارگهکانی (لول بیر)ی لاجین و، ئهوانهی کهلباجار، نهک تهنیا ههوارگهی دانیشتوانی کوردی ناوچهکهن، بهلکوو کۆچهره ئازهلدارهکانی دیکهی ئازهربایجان پوو دهکهنه بۆ ئهم ههوارگه دهوله مهندو بئوینهیه. وهک نووسهر دهلیت: باشتیرین لهوهرگه و ههوارگهکانی ئازهربایجان لهم ناوچهیه دایه، کۆچهرهکانی موغان و میل و قهرهباغ و، ههروهها

(۲۸) بوکشپان، ه. س، ل ۴۷.

كۆچەرەكانى ئەفشار كە سەدان كىلومەتر پېگە دەپىن و دېنە ئەم ھەوارگانەو،
 تەننەت ئاژەلدارەكانى دەوروبەرى پووبارى كوريش دېنە ئىرە. كويستانە ساردو
 پەر لە گياو لەوەرگەنى پووبارە بىئەژمارەكانى كە سەرچاوەكانىيان لە چياكانى ئەم
 ناوچەيەو ھەلدەقولئىن، كۆچەرەكانى ئازەربايجان بۆلاى خۇيان پادەكىشن^(۳۹).
 پاشان نووسەر بەوردى كاروانە پىئى كۆچەرەكان بەدرىژايى سالّ لە
 تابلۇيەكدا دەكىشى و، تىيدا كاتى مانەوەيان لە پىگەو، كات بەسەرىدنىيان لە
 ھەوارگەكان كە بۆ چەند ھەوارگە كۆچ دەكەن لەگەل ناوى ھەوارگەكاندا ديارى
 دەكات^(۴۰).

ھەمان سەرچاوە، ل ۱۳. (۳۹)

ھەمان سەرچاوە، ل ۱۷. (۴۰)

داشناكەكانى ئەرمەنستان و موساۋاتىيەكانى ئازەربايجان

داشناكەكان دىۋى شۇپشى ئۆكتۇبر لى ۱۹۱۷مىۋە تا مانكى۱۱ ۱۹۲۰ لى ئەرمەنستان دەسەلاتىان گىرتە دەست، بى پىچەۋانەى دىۋو دەلەسەى زۇر نووسىرى سۇقۇتتى و كوردەۋە، نەك تەنىا ھىچىيان بۇ كوردى چوارچىۋەى ولتەكەى خۇيان نەكردۋەۋە بەرامبەرىيان بىلەن نەبۋون، بەلكو دىۋى كورد جولاۋونەتەۋە، پاش پووخانى سۇقۇتتىش كە ھاتنەۋە سىر دەسەلات، دىۋىزەيان بىو سىياسەتە دا، بەلام بەشىۋەكى دىكەۋ ناپاستەۋخۇۋ نادىار (ئىمە لىبىر دىۋىزى بابەتەكە لىۋەدا خۇدەپارىزىن و، ئامازە بە چەند قەسەى بوکشپان خۇى ۋەك شاھىدى پوۋداۋەكان ۋەۋ كوردانە كە دىۋنى ئەكەين) ((باندەكانى داشناك بە سىر كىردەيتى ژەنرال "دىرو" لەگەل موساۋاتىيەكانى ئازەربايجاندا كوردەكانىيان ناچار كىردىۋو پاكەن بۇ توركىاۋ ئىران))^(۴۱). كوردەكانى ئازەربايجان، تا گىرتە دەسەلاتى بەلشەۋىكەكان كەمايەتتىيەكى نەتەۋەىي چەۋساۋە بوون. دەۋلەتى موساۋاتىيەكان ۋەك پووسىيائى تىزلى لىو پوانگەيەۋە تەماشائى كوردەكانىيان كىردۋەۋە كە ئەكرى دىۋى ھاۋسىكانىيان كەلكىيان لى ۋەرىگىرن. سىياسەتى موساۋاتىيەكان بەرامبەر بە كوردان لە گەلىك لاۋە لى ھى پووسىيائى تىزلى زىاتىر توند بوۋە))^(۴۲).

موساۋاتىيەكان لەرىگەى ئۆكەرەكانىيانەۋە، ۋەك فىۋدالە گەرەكان و فەرماندارى قەرەباغ خەسرەۋ بەگى سولتانوۋ، بىرىريان دابوۋ سىياسەتى نەتەۋەىي خۇيان بەرىۋەببەن ۋەستەى چەكدارى پىك بىئىن.

(۴۱) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۷.

(۴۲) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۸.

ستیکلوڤ. ئا، له ليکولینهوه کهیدا سهبارەت بە هیزى سوپایی موساواتیهکان، نووسیوه: بۆ پاراستنى سنوورەکانى خۆيان له هیزش و مەترسى ئەرەمەنیهکان بۆ سەر قەرەباغ، داشناکهکانى ئەرەمنى گەلەکهیان بە سەرکردایەتى وهزیری شەپرى دەولەتەکهیان نارد بۆ دەرەوهى قەرەباغ. ماوهى خزمەتکردنیاى دوو سال و جلوبەرگی لهشکرییان پى دراوه و چەك و مەشق و بارهینانیاى بۆ دایین کراوه، بەلام لهکاتى مەشق و بارهیناندا دەرەکهیان تهواو نهکردووهو بهلشهویکهکان ناوچهکهیان گرتووه^(٤٣).

جگه له به"قهزاقکردنى کوردەکان" (وهك حەمیدیهکانى سەردهمى عەبدولحەمید، هەورامى) مالیاتیکی یەكجار زۆریان لهسەر کوردەکان داناو، لهلایەن چهكدارى بهگهکانى قوتورلینهوه هیزش بۆ گوندە کوردو تورکەنشینەکانیش دەکرا، بەلام زیاتر دەکرایه سەر گوندە بىدیفاعه کوردنشینەکان و تالانیاى دەکردن و خەلکیان بەسوغره پاپیچی کارکردن دەکرد، ئازەلیان بەتالان دەبردو، بگره دەرغلودانى خەلکیان تالان دەکرد. ئەمە کوردەوهیهکی ئاسایی و باوى موساواتیهکان بوو. بۆیان گیرامهوه له یەکیك لهو هیزشانهى چهته بهگهکانى تورکدا که موساواتیهکان چاوپۆشییان لى کردوون بۆ چاو ترساندنى خەلک، زۆرجار تهقهیان له گوندنشینەکان کردووهو، پاش ئەوه داواى حەقى ئەو گوللانەیان لى کردوون که تهقاندووینان. ئەگەر پارهکهیان نهدابایه یا دهبوه بیانووێک که ئەو چهتانه سامانى هەموویان بەرن، بەرەرهکانیش دژی ئەوانه دهبوه هۆی کوشتنیان. ئەو بهگانه، لهباتى هەر کهسیکی کوژراویان، تهواوى بنەمالهیهکیان لهناو بردووهو، ئەو کوردانهش که تۆلەیان سەندووهتهوه، دهبوو پابکەن و، بگويژنەوهو تهواوى سامانى خۆیان بهجى بهیژن.

چەوسانەوهى کوردەکان پەرهى سەندووهو، گالتهو سووکایەتى به زمانى کوردی کراوه. کورد دهبوه مایهى گالتهو بابەتى قسەى پینکەنین و، زۆرجاریش

(٤٣) هەمان سەرچاوه، ل ٦٩-٧٠.

نەمە دەبۇە ھۆی ئەۋەى كە گۇندە كوردنشىنەكان واز لە زمانى كوردى بىنن. ئەو زمانەى كە بەگ و موساۋاتىەكان كوردبۇويان بە كەرەسەى گالتەو پىكەنن و نوكتە (بۆ) وىنە كەر. ۋەر يا كەرە. ۋەرە)، من بۆ خۆم بەرەۋپوۋى ھەندى لەو پووداۋە خەمبارانە بوومەۋە، كاتىك كە كوردەكان سویندىان دەخوارد واز لە زمانى زگماكى خۇيان بىنن (بۆ وىنە، لە گۇندى كەمالى لە ناۋچەى لاچىن). ئەم پووداۋانە بەپىى چەوسانەۋەى زىاترى فىۋدال و مولكدارەكان زۆرتەر پەرەيان دەسەندو، زىاتر كوردەكانى تووشى تۈاندنەۋە، كۆمەلگەكەيانى دوچارى داخستى و داپران دەكرد. زمانى توركى كە زمانى پەسمى و زمانى دەۋلەتى و دەسەلاتدارى نەتەۋەى سەردەست بوو، زمانىكى ئاشكراۋ (ئاۋالە) بوو، كەچى زمانى كوردى ەك زمانىكى (داخراۋ) لەناۋ مالى خۆو لەناۋ كۆمەلى بچووك بچووكدا قسەى پى دەكرا.

جگە لەۋە، پروسەى تۈاندنەۋەى كوردەكان، بەھۆى بارودىخ و پىشھاتى دىكەۋە، دەكراۋ، لەم بارەيشەۋە گەۋرەترىن ھۆكار كە لەم پروسەيەدا دەۋرى دەبىنى، ئەۋەبوو كە كوردەكان ەك كەمەنەتەۋەى پشت قەققاس و داپراۋ لەيەك، بەتايبەت داپرانى كوردەكانى ھەرىمى نەخچەوان و ئىرەقان كە لە گەمارۆى دانىشتۋانىكى زۆر "زۆرىنە"ى بەربلاۋى توركدە بوون، شوینەۋارى خۆى بەجى ھىشتۋە (۴۴).

دەتۋانن بلىنن لە ھەموو گۇندەكاندا، ئىمە ژنەينانى كوردەكانمان لەگەل ئافرەتى توركدە بىنى (بنەمالەى ھاۋبەش). لە ھەندى شویندا، بۆ وىنە لە گۇندى زىرتى، ژنە توركەكان فىرى زمانى كوردى بوون، بەلام زۆربەيان ھەر بە زمانى توركى قسە دەكەن. لە وتوۋىژەكانماندا لەگەل كوردەكاندا كە ژيانى ھاۋبەش يا ھاۋسەرىيان لەگەل توركەكاندا ھەيە يا لە گۇندە توركنشىنەكاندا دەژىن، ئەۋەيان دەست نىشان دەكرد كە ژنەينانىيان لە توركەكان، ھەندى جار دەيىتە ھۆى ئەۋەى كە ئەوان بۆ خۇيان بەرەبەرە زمانى كوردىيان لەبىر بچىتەۋەو منالەكانىشيان ھەموو كاتىك ناتۋان فىرى زمانى كوردى بىن. تىكەلىيان لەگەل

(۴۴) ھەمان سەرچاۋە، ل ۷۱ و ۷۲.

تورکە کۆچەرەکاندا لە ھاوین و زستانە ھەوارەکاندا کە زۆریە ی ھەرە زۆریان بە تورکی دەدوین و، ھەرەھا کاروباری بارزگانی و دەولەتی کە لە دەستی تورکەکاندا یە، لە گەڵ خزمەتکردنیان لە سوپای ئازەربایجاندا، ئەمانە و زۆر شتی دیکە، پرۆسە ی تواندەنەوی کوردەکانی زیاتر بەرەوپێش بردووەو بوونەتە ھۆی سەرەکی تواندەنەویان. بەلام ئەم تواندەنەویە یە کجار قوول نەبوو و ھەموو شوینیکی نەگرتەو، دروستبوونی ناوچە ی کوردستانی ئازەربایجان بەری بەم پرۆسە یە گرتو، زۆریە ی دانیشتوانی کوردستان کە پێشتر خۆیان بە تورک لە قەلەم دەدا، ئیتەر خۆیان بە کورد دادەنا^(٤٥).

بوکشیان ئامارە بە وتە ی یە کێک لە بیرمەندەکانی موساوات بەناوی وەلییڤ م. گ. ھەرە (کە ناسناوی بە ھارلییە) و جلوبەرگی دەگوێی و لە چاپەمەنیەکانی سۆڤیئتیدا بیروپروا نووسراوەکانی خۆی بڵاودەکاتەو و بۆچوونی موساواتیانە دژی شۆرشێ خۆی ناشاریتەو و لەسەر مردنی زمانی کوردی دەدوێ و دەلی: ((زمانی تورکی لە ئیستادا زیاتر پتر دەسکەوتی ھەیەو تەنگی بە زمانەکانی دیکە ھەلچنیو، ئەو زمانانە ی کە کۆنەو داپزاون و سەردەمیان بەسەرچوو و باویان نەماو، وەک زمانی تاتی و تالیشی و لیزگینی و کوردی و ... ھتد))^(٤٦).

نووسەر دەلیت، بەپێی نووسراو و بۆچوونەکانی موساواتیەکان، بەتایبەت لە گۆڤارەکیانەو (ئۆدلو-یورت، ژمارە ٢٢٠، سالی ١٩٣٠) کە لە ئەستانبول دەرئەچوو، بوون یا ئازادکردنی زمانیکی دیکەو (مەبەستی زمانی کوردییە) لە کۆماری ئازەربایجاندا، دەبیته ھۆی دابەشبوونی گەل و نیشتمانی ئازەربایجان. بڵاوکردنەوی ئەو چەشنە بۆچوونە دژە شۆرشیانە تائیستا لەقاو نەدراو، بەداخو و دامودەزگاکی سۆڤیئتیش بواری بڵاوکردنەوی ئەو چەشنە بۆچوونانە دەدەن. تا سالی ١٩٣٠ ھەندێ لە بەرپرسیانی دامودەزگاکی پەرەدەر و فیژکردنی ئازەربایجان، ئەم سیاسەتە شۆڤینستیانیان بەرامبەر بە کەمەنەتەوکانی

(٤٥) ھ. س، ٧٣ و ٧٤.

(٤٦) ھ. س، ٧٥.

نازەربایجان بەرپۆوەبردوو. ئەمە پێچەوانەی سیاسەتی لینینیە، سەبارەت بە کێشەیی نەتەوایی و چارەسەرکردنی (داشناکەکانیش کاتی خۆی بۆ گەشتن بە مەبەستە ناپاکەکانیان باسی خزمایەتی کورد و ئەرەم نەکەن، کۆمیتەی ناوەندی پارتی داشناک سوتون شوباتی ١٩٣١ لەم بارەییوە نووسیویە، کوردەکان ھاوسێی ئێمەن و لەگەڵ ئێمە ئەرەمەیدا لەسەر یەک خاک دەژین و خزمی خۆینی ئێمەن و...) (٤٧).

موساواتیەکان چەکیکی پوچییان دا بە هەندێ لە پێڕەوان و بەرپرسارانی فەرمانبەری وەزارەتی پەرەوێوە پراگەیانندی نازەربایجانی سۆقیتی بۆ دژایەتیکردن و بەرپۆوەنەبردنی سیاسەتی نەتەوایی لینینی و چارەسەرەکردنی کێشەیی کەمەنەتەوکان و کردنەوێ قوتابخانە بە زمانی خۆیان و، گەشەپێدانی کولتوووریان، کە کورد و نەتەوکانی دیکەیی نازەربایجانی گرتەو. ئەم سیاسەتە بەتایبەت لە کۆبوونەوێ ھاوبەشی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمونیستی نازەربایجان و وەزارەتی پەرەوێوە بارهینانی نازەربایجان مانگی حوزەیرانی ١٩٣١ سەبارەت بە کێشەیی کەمەنەتەوکان، ئەم سیاسەتە پەگەزپەرستانەییە لەقادر. لەم کۆبوونەوێدا کە بە دەستپێشخەری و پێشنیاری پارتی کۆمونیستی کۆماری نازەربایجان پێک خرا، ئەو دەست نیشانکرا کە هەر لە سالی ١٩٢٤وە هەندێ لە کاربەدەستانی کوردستانی گەرچی لەپراستیدا بەشیوێکی ترسنۆکانهو لیبرالانە کێشەیی کردنەوێ قوتابخانەیی کوردییان بە زمانی زگماکی کوردی خستە بەردەمی وەزارەتی پەرەوێوە بارهینانی نازەربایجان، یەکیک لە بەشداران ئێمە کۆبوونەوێ ھاوێ ئیلیاسوێ بوو کە بەرپرسی بەشی بەرپۆوەبەریتی پەرەوێوە بارهینانی پیشووی کوردستان بوو، باسی میژووی پەسندکردنی ئەلفوویی کوردی کرد کە ئەو دەمە لەسەر ئەلفوویی تورکی بوو، وتی:

((کاتی خۆی لە نازەربایجان لەم بارەییوە چەند هەنگاوێک هەلگیرا، یەکەم کتییی ئەلفوویی لە سالی ١٩٢٤ ئامادەکرا و نێردرابوو وەزارەتی پەرەوێوە

(٤٧) ه. س، ل ٧٦.

بارهینانی نازهربایجان، بهلام بهداخهوه ئهلفوییهکه (وهک کتیبی ئهلفوی) هیچ ههستیکی ئهوانی نهبزواندو ههر لهویشدا مرد و، ئهم کیشیههش راگیرا)) (٤٨).

بهلام ههر ئهوه هاوپی ئیلیاسوفا "ئیلیاسوفا" له لهم وتارهیدا جهختی لهسهر ئهوه دهسکهوته مهزنانه کردووه که له بواری کولتورییهوه له کوردستان بهدی هاتوون و، وتی: تهنیا له یهکیک لهو سی ناوچانهی کوردستانی پیشوو، واته ناوچهی لاجین، ئیستا ئیعه زیاتر له سهده قوتابخانهی سههتایی و شهش قوتابخانهی ناوندی و جهوت ساله یهک پهیمانگی کشتوکال و ئاژهنداری و دواژه کتیبخانهی سی کلوب و... ههیهو، زیاتر له چوارسهده پهنا کوردی لاو له قوتابخانه ناوهندیهکانی نازهربایجان دهخوین و دکتوو ئهندازیاری کوردیمان ههیه، ئاکادیمیای پیشهسازی پهیمانگی پیشهسازی نهوتیان تهواو کردووه... (٤٩) و، بۆ سی سالی داهاتوو له جیبهجیکردنی پلانی پینچ سالهدا پیمان وایه و گومانیشیمان نییه که دهتوانین نهخویندهواری نههین و، ئهگهر نهتوانین لهسهدهسهده، لانی کهم لهسهده ههشتای نهخویندهواری له دانیشتوانی کوردی نازهربایجان لهناوهیرین، دهتوانین له سالی ١٩٣١ دا خویندنی سههتایی گشتی مسوگهر بکهین، به پلانی وهزارهتی پهروهدهو بارهینان. ئیعه جگه له چاککردنهوهی قوتابخانه کۆنهکان، دهستمان کردووه به دروستکردنی ١٤ قوتابخانهی نوی له سی ناوچهی کوردستان، وهک له کهلباجارو قوباتلی و لاجین. سههراپی پهخنهی پارتی بهلشهویکی سۆفیتی له ههلهکان و، ههندی له کاربهدهستانی وهزارهتی پهروهده که سیاسهتیکی بۆگهن و چهپهلیان لهم بارهیهوه پیپهوه کردووه (تا سالی ١٩٣٠)، بهلام تانیستا ههنگاوی پیویستیان بۆ گهشهپیدانی زمانی کوردی و، قوتابخانهو ئهلفوی و نووسین به زمانی کوردی و کولتوووو برایهتی و ئینتهرناسیونالیزم و... بۆ کوردهکان ههلهگرتوووه،

(٤٨) ه. س. ل ٧٧ (له کوپی پاپورتی کۆبونوهی سییهمی توژینهوهی کیشیهی

کهمهتهوهیهکانی کۆماری نازهربایجان له ١٧ی ئهییونی ١٩٣١).

(٤٩) ه. س. ل ٧٧.

دەتوانىن بلىين لە تەواوى كۆبۈنە ۋە كەمسەمۆلەكان و، كۆبۈنە ۋە كەمسەمۆلەكانى خەلگى ئاسايى و ھەژارو كەلخۆزچىەكان و زەحمەتگىشانى كوردو توركدە، كە ئىمە لەكاتى گەشتەكانماندا لەگەلئاندا كوردوومانە، بەشداران پەخنەو گەلەيى توندى خۆيان بەرامبەر بە سىياسەتى ۋەزارەتى پەروەردەو بارھىنانى ئازەربايجان تا سالى ۱۹۳۰ پوون كەردەو، ئەم ۋەزارەتە نەك تەنیا سالانىكى دورودريژ لەم بارە بىدەنگ بوو، بەلكو كاتى خۆى كۆسپ و تەگەرەيان بۇ كەردنەو قوتابخانەو بوژاندنەو كۆلتور بە زمانى زگماكىش بۇ كوردەكان ناوئەتەو^(۵۰).

بۆكشپان سەبارەت بە بنەمالەى سولتانوۋە و بەگەكانى قوتورلەين كە خزمى يەكن و بە پەسەن توركن، دەلەت: كە موساۋاتىەكانى ئازەربايجان، پاش حوكم گرتنەدەست، پوويان داىە دەسەلاتدارىتى چەوسىنەرەنەى ئەم بنەمالەى، شەرىعيەت و قانونيان بەسەر ناوچە كوردنشىنەكانى كوردستانى ئازەربايجاندا سەپاندو، يەككە لەو بەگانەيان بەناوى خوسرەو بەگى سولتانوۋە، كەرد بە فەرماندارى قەرەباغ و، تا سەقامگىرپوونى دەسەلاتى سۆڧىتى ئازەربايجان لە ناوچەى كەلئاجارى ئەمپۆ، ھەشتا ھەزار ھىكتار لەوەرگەو زەوى چاندن و ۴۵ ھەزار ھىكتار لىرەوار (جەنگەل)ى ناوچەكەيان بەدەستەو بوو.

جووتيارانى ناوچەكانى لاچىن و قوياتلى، لەبارى ئابورىيەو بەوانەو بەستراپوون و، زولم و زۆرىكى بىوینەو نەبىستراويان لەو خەلكە كەردووە (لە مالىات و باج ۋەرگرتنەو، تا مافى سوورانە، واتە شەوى يەكەمى بووك). ئەم جووتيارانە تائىستا ناتوانن بە ئارامى ناوى ئەو چەوسىنەرە دېندەيە بەيئەن و، دەيان وینەى دەستدرىژى و لىدان و كوشتن و تالانكردنەيان بۇ باس كەردووين.

بۆكشپان كە لە گەشتەكەى خۇيدا گەلەك پەخنەى خۆى و دانىشتوان و، پەخنەو بەلىنى بەرپرسانى دەولەتى ئازەربايجانى، بەتايبەت لەو كۆنفرانسەى كە بە پيشنيارو دەست پيشخەرى پارتى كۆمۇنىستى ئازەربايجان سەبارەت بە

(۵۰) ھ. س، ل ۷۸.

كىشەى كوردو چارەسەركردنى تۆمار كردوو و، گەلىك بەلنن و گەلآلە لەم بارەو
دراون و دەرچوون، نەك تەنیا هېچ ئالوگۆپىك لە ژيانى كوردەكاندا نەكراو،
دەولەت هېچ ھەنگاوىكى نەنا، نۆزى پىنەچوو لەوى بەزۆر گواستياننەو بۆ
ئاسىيائى ناوەرەست و كازاخستان و سىبىريا.

ھەرچۆنىك بى، لەم بەرھەمەدا بەلگە زۆرە لەسەر سىياسەتى كوردى سەردەمى
پووسىاو دەسەلاتدارىتى موساواتىيەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى
ئازەربايجان و دەسەلاتدارانى سۆڧىتى، كە يەك لەيەكتەر نامرۇفانەتر بوون، ئەوى
سەردەمى سۆڧىتى بالى بەسەر ھەموياندا كىشاو.

كوردستانى پشت قەفقاس لە بەلگە نامەو سەرچاوەكانى سۆڧىتىدا

كاتىك سەرقالى كۆكردنەوى بابەت و ليكۆلینەو بوم لەسەر ئەم كىشەيە، جگە لە سەردانى ئەرشىقەكان و خويىندەوى چەند سەرچاوەى وەك كىتىب و ليكۆلینەو، هەولى زۆرم دا لە مۆسكۆ چاوم بە پۆژنامەكانى ئەو سەردەمەى كوردستانى پشت قەفقاس بگەوى، بەتايبەت پۆژنامەكانى "قىزل كوردستان- كوردستانى سوور" و " كوردستانى سۆڧىتى يا سۆڧىتسكى كوردستان" كە لەو سەردەمەدا بلاويوونەتەو لە ئەدەبىيات و سەرچاوەكاندا ناويان ھاتووە. بەلام بەداخووە بۆم نەدۆزرانەو، زۆر گەرەم و توانای سەفەر كردنم بۆ كۆمارەكانى ديكەى سۆڧىتى پيشور نەبوو بۆ دۆزینەوھيان. بۆيە ناچار بووم چا و لە چاپەمەنيەكانى ديكەى ئەو سەردەمە بكەم، دەبينم لە چەند پۆژنامەدا كە دواتر باسيان دەكەين، بەتايبەت پۆژنامەى "زاريا وەستوك" سەردىڤرى بابەت و ھەوالەكانى لەژىر ناوى"لە كوردستانەو" يا "ناوچەى كوردستان" نووسيوھ، يا كە لە پووداوەكان دەدوين نووسيوويانە فلان گوندى سەر بە فلان شارى كوردستان يا ناوچەى كوردستانە (ئەمە جگە لەو بېريارنەى كە دەسەلاتدارانى دەولەتى و حيزبى سۆڧىتى، بەتايبەت لە ئازەربايجان لەسەر ناوچەى ئۆتۆنۆمى كوردستانى ئازەربايجان داويانەو بلاويوونەتەو). بابەتى ئەم پۆژنامانە، بەلگەيەكى ديكەى زيندووى حاشاھەلنەگرو ميژوويى و ياساىيە لەسەر كورد و كيشە پەواكەى و نيشتمانەكەى و دانى پيدانراوہ. دان پيداننەكە بەپىي بەلگەى ميژوويى، نۆڤەى ھەرمەزى ھەم دانيشتوانەكەى كە كورد بوون و ھەم خاكەكەى كە لە بەشەكانى ديكەى كوردستان دانەچراوہ و دريژەى خاكى كوردستانى باكوورو پۆژھەلات و... گرتوھتەو.

یهکم نووسەری سۆقیت، لە ئازەربایجانی سۆقیتی، که غەیرە کوردو گوایە بەرەچەلەک جوولەکه بوو، بە ئاشکرا وشە ی کوردستان و کوردستانی ئازەربایجان " یا کوردستانسکی ئویزد"، واتە ناحیە یا ناوچە ی کوردستانی بە کارهیناوهو بەلگەیشی لەم بارهوه هیناوهتەوه. بوکشپان لەژێر سەردیپی "تریتۆری (خاک) و سنوورەکای کوردستانی ئازەربایجان"دا، بەپشت بەستن بە بریارە حیزبی و دەولەتیهکانی ئازەربایجانی سۆقیتی، دەلی: ناوچە ی کوردستان وەک یەکەیکە بەرپۆهەبەرتی سەرەخۆ لە ۱۹۲۳دا دامەزراو، پاش هەلۆهشانهوی لە ۱۹۲۹داو سەرلەنوی بەشکردنی بەرپۆهەبەرتی ناوچەکانی بەسەر ئازەربایجان، کرا بە "کوردستانسکی ئوکروگ" (۵۱) (بە کوردیهکە ی هەر ناوچە ی کوردستانه) که لە باکوورەوه بۆ باشوور ئەم ناوچانە ی دەگرتهوه: کەلەباجار، لاچین، قوباتلی و بەشیک لە ناوچە ی جەوانشیری ئەمڕۆ.

سنوورەکانی باکووری ناوچە ی کوردستانی پیشوو بە هینلی سەرآورد (خط الرأس) زنجیرە چیاکانی موراف داغی ئەم ناوچە یه لە ناوچە ی گەنجه جیا دەکاتەوه (واتە لە باکوورەوه زنجیرە چیاکانی موراف داغ کوردستان لە ناوچە ی گەنجه جیا دەکاتەوه، هەورامی) و بە هینلی سەرآورد زنجیرە چیاکانی کانگور-ئالانگیز (۵۲) کوردستان لەگەڵ ناوچە ی نور - بانیژدی سەر بە ئێرمینیا هاوسنوورەو، لە باشووری پۆژئاوايشەوه کوردستان هاوسنووری ناوچەکانی شارئورا-دەریلاگیز (دارالگین) و زەنگەزوری کۆماری ئێرمەنستان سۆقیتە.

سنوورەکانی کوردستان لە باشووری پۆژههلاتەوه بە پووباری ئاکیردا دەپوات، تا سنوورەکانی ناوچە ی پیشووی جەبرەئیل که لە گوندی (ئەفەندیلس) هوه دەست پێدەکات، تا لەو شوینە ی که لقی لای چەپی ئەم پووبارەوه، واتە میل خیلوڤ، دەپژیتە ئەم پووبارەو، سەرئەنجام کوردستان لەگەڵ ناگورناقەرەباغ هاوسنوورەو،

(۵۱) لە جیبی خۆیهتی ئەگەر لەبری ناوچە هەریم بەکاربینین، چونکە کوردستانی ئازەربایجان چەند ناوچە دەگریتەوه.

(۵۲) ئالان گیزیان کردووه بە ئالانگیز تا ناسنامە ی کوردی پێوه نەبی، که تا ئەمڕۆیش هەموو دانیشتوانی کوردن.

بە باشورى پۆژمەلاتەو، واتە لەو شوێنە کە پووبارى ميل خيلوق دەپژێتە پووبارى ئاکيرەو، هەتا زنجيرە چياکانى موراقداغ^(٥٣).

نووسەر کە باسى سنوورەکانى کوردستان دەکات، پاش ھەلۆەشانەو، یەکەم لە ١٩٢٩داو داپرینی زۆر ناوچەو گوندو چياى کوردستان، واتە پاش بچوک و تەسککردنەو، ئەو ناوچانەى ھاوسنوورى کوردستان، نووسەر وایان دەدوێ کە بەشیکی دیکەى کوردستان بون. ھەر بەپێى سەرچاو پووسى و سۆفیتیەکان دانیشتوانیان کورد بوو، ھەندیکیشیان بەتایبەت ئەوانەى ئەمڕۆ دوينى خزانە سەر کۆمارى ئەرمینیا، تائىستایش دانیشتوانیان کوردن. ئەمە بۆ خۆى فاکتەریکی میژوویی و حاشائەنەکراو کە خاکی کوردستان لەنیوان ئەو دوو کۆمارەدا لەلایەن دەسەلاتدارانى سۆفیتیەو دابەش کراو. جگە لەو بەلگانەى کە باسمان کردن، بەتایبەت ھى سەدەى نۆزدەو سەدەکانى دیکە، بەرپەرچدانەو، ئەو نووسەر پەرگەزپەرستانەى کە بەبێ بەلگەو سەرچاو ھەول دەدەن بۆ کوردی ئەرمەنستان زۆربەیان ھەلھاتووی تورکیا و ئێران و....

نووسەر پەرخنە لەوانەیش دەگرێ کە شتى بێ سەرۆبەریان لەسەر کوردەکانى نازەربایجان یا سۆفیت نووسیو، خۆیان لە بەکارھێنانى وشەى کوردستان و گەلى کورد وەک نەتەو، ھەرەھا ئەو ناوچەى کە پێى دەوترى کوردستان و زۆربەى دانیشتوانى ئەو پێک دێن بۆاردو، بەئەنقەست بايەخى کێشەى کوردی سۆفیت کەم دەکەنەو بە چاویکی سوک تەماشایان دەکەن.

ھەرەھا نووسەر پەرخنەیش لە کاربەدەستانى سۆفیتی (نازەربایجانى) دەگرێ کە بۆ لیکۆلینەو، کەبى بابەت و بەلگەى ئەرشیفی و سەرچاو، یان نەخستو، تە بەردەستى، یا بەئەنقەست نەیانداو، یا ھەلیان نەگرتو، یا لەناویان بردو، ھا شەکرایان نەکردو^(٥٤). نووسەر ھەرەھا دەلێ: گەرچى کێشەى کوردستانى نازەربایجان زۆرجار بابەتى کۆبوونەو، کاربەدەستانى حیزبى و دەولەتى

(٥٣) بۆکشپان ئا، کوردەکانى نازەربایجان، باکو، ١٩٣٢، ل ١٠ و ١١.

(٥٤) بۆکشپان. ئا، ھ.س، ل ٥٠.

ئازەربايجان بوو و كۆمىسيۇنى تايىبەتى بۇ ديارى كراوه، كه سنوورو چۆنيەتى بەرپۆهەبەرىتى ناگۇرناقەرەباغ و كوردستان ديارى بكات، ئەم كۆمىسيۇنە ھىچ گومان و كۆسپىكى لە دروستکردنى ئۆتۆنۆمى بۇ ناگۇرناقەرەباغ نەبوو و برىارى داوه و دروستيان کردوو. بەلام لەسەر كوردستان يا بۇ كوردستان يا بەپىچەوانەوه، كىشەى كوردستان چەند مانگ باس و تويزىنەوهى لەسەر كراوه. سەبارەت بە ناوچەى كوباتلى (قوبادلى يا قوباتلى) كه پاشان بوو بە ۵/۱ (پىنج يەكى كوردستان) چەند برىار دراوه و گۇراوه^(۵۵). ماوهى مانگى ۱۱ و ۱۲ى سالى ۱۹۲۲ سى برىار لەلايەن سەرکردايەتى ئازەربايجانەوه (۱۹۲۲/۱۰/۲۱) و ۱۹۲۲/۱۱/۲۰ و ۱۹۲۲/۱۲/۳۰ لەسەر ناوچەى قوبادلى دراوه؛ يەكەميان برىارى ھەلۆەشانەنەوه و دانەكەى دوايى برىارى كاتى بوو لەسەر ھىشتەنەوهى كىشەكە و باسکردنى (واتە كىشەكە ھەيە، بەلام ھىچ برىارىكى تەواو لەسەرى نەدراوه و جارى راگىراوه، ھەر كاتىك بيانەوى دەتوانن بگەرپنەوه بۇ باسکردنى ئەم كىشەيەو برىارى لەسەر بدەن، ھەورامى). لە ۱/۱۳ / ۱۹۲۳ كىشەكە لەلايەن سەرکردايەتى كۆمىتەى ئازەربايجانەوه باس كرايەوهو، بە نيازى دروستکردن يا پىگىخستنى بەرپۆهەبەرىتى كوردستان، ناوچەى قوبادلى بە شىوہەيەكى كاتى سەرەخۇ بوو^(۵۶)، تا ھاويى ۱۹۲۳ كىشەى جياکردنەوه (ديارىکردنى سنوورو چارەنووس)ى كوردستان لە كۆبوونەوهى مانگى ھەوتى ۱۹۲۳ لەلايەن ئەو كۆمىسيۇنە تايىبەتەوه كه باسماں كرد تاوتوتوى كرا.

ئىمە دوو پىرۆتۆكۆلى ئەم كۆمىسيۇنەمان ھەيە كه ھى ئەرشىقى حىزبىي پەيمانگەى مېژووناسى "ستىيان شائوميان" ناوہ كه سەر بە كۆمىتەى ناوہندى

(۵۵) ھەمان سەرچاوه، ل ۵۰.

(۵۶) بىروانە بەندى يەكەمى پىرۆتۆكۆلى سەرکردايەتى كۆمىتەى (تسيك) ئازەربايجان. ئەرشىقى ناوہندى دەولەتى ئازەربايجانى سەر بە كۆمىتەى (تسيكى) ئازەربايجان، دىلاى ژمارە ھەوت، بەرپۆهەبەرىتى چارەسەرکردنى زەوى بە كۆمىسارىا (وزارەنخانىە)ى زەويوزار لە ۱۹۲۳، ل ۲۵. بۆكشپان، ھەمان سەرچاوه، ل ۵۱.

پارتى كۆمىنىستى ئازەربايجان (بەلشەۋىك) ە. كىشەي كوردستان، لە يەكەم كۆبونەۋەي كۆمىسىيۇنەكەدا، لە ئاستى چۆنىەتى و شىۋازى بەرپۆەبردندا ديارى كرا. ئىمە كۆپى نووسىنى تاۋوتۇيكردەكەمان لەسەر ئەم كىشەيە بەدەستەۋە نىيە. بەلام تىكىستى بېرىارەكە ھىچ گومانى تىدا نىيە، لەسەر ئەۋەي كە ئەندامانى كۆمىسىيۇنەكە سەبارەت بە كىشەي كوردستان بىرۋاپى جىاۋازو مەبدەئىيان ھەبە، بۆيە بۋارى چارەسەرکردنى يەكجارى و خىرايان نەبۋە^(۵۷).

ئەم بۆچۈنە لە پرتۇتۇكۇلى كۆبونەۋەي كۆمىسىيۇندا بەم چەشەنى خوارەۋە رەنگى داۋەتەۋە:

خالى. ۴. دوو پىشنىار كراۋە:

۱. كوردستان بىكرى بە بەرپۆەبەرتىيەكى يەكگرتوو و، مافى ناۋچەي (ئويۇزدى) ھەبى و، راستەۋخۇ بەناۋەندەۋە بىەستى و جەۋانشىرو شوشەۋ قوبادى لە چۋارچىۋەي كوردستاندا بن. (ھۆكانى): دوورى كوردستان لە ناۋەندەۋە، واتە لە باكورەۋە، دابپان و دوورى كوردستان لە قەرەباغەۋە كە دەكەۋىتە نزمىي و قوۋلايىەۋە دانىشتۋانىشى كەم نىيە، واتە نىزىكە شەست ھەزار كەسە. تا ئىستايىش ناۋەند بايەخىكى ئەۋتۋى پى نادات و، پىۋىستىەكانى جىيەجى ناكات، لەبەر ئەۋەي ھەندى ناۋچەي قەرەباغى پىۋە بەستراۋە.

^(۵۷) ديارە يەكەمەنگ نەبۋون، يا زۆرەيان نژى چارەسەرکردنى كىشەي كوردستان بوون و، جىاۋازىيان ھەبە لەسەر سنوورى كوردستان و، ئەۋەي كە ناۋچەي كوردستان راستەۋخۇ سەر بە باكو يا ناگورناقەرەباغ يا ناۋچەكانى دىكەۋە بىەستىتەۋە، دەسلەتلى ناۋچەي كوردستان تا چ ئاستىك بى و، ناۋكەي چى بى: ناۋچەي كوردستان يا ھەرىمى كوردستان يا ئۇتۇنۇمى كوردستان و.... بى گومان باسى ئەۋە كراۋە كە جگە لە ناۋچە كوردنىشەنەكانى ئازەربايجان و نەخچەۋان، ناۋچە كوردنىشەنەكانى ئىرمىنىياش بخىتە سەرى يا نەخرى. بەلام گومان لەۋەدا نىيە كە سەرکردەكانى ئەۋ سەردەمەي ئازەربايجان ئازەرى و ئىرمەنى و گورجى بوون و، ھەمويان بەرژەۋەندىيان لە چارەسەرىكى بىناغەيى كىشەي كورددا نەبۋە. لەلايەكى دىكەۋە، ديار نىيە نوۋنەرانى كورد لە كۆپۈنەۋەكان و كۆمىسىيۇنەكەدا بەشدار بوون، يا پىرس و داخۋازى دانىشتۋانى كوردىان لەبەرچاۋ گرتىبى و، ھەروەھايىش دەۋرو ھەلۋىستى مۆسكۇ چى بوۋە؟

۲. كوردستان، وەك ناوچەيەكى سەر بە قەرەباغ بەيلىرىتەوہ.

لەم بارەوہ دەنگەكان دابەش دەكەين (بۆچوونى جياواز دەبى، ھەورامى) و كىشەكە بە كراوھى دەمىنىتەوہ. مەن پىم وايە ئەنجامى دەنگدانەكەيش كىتوپر نابى. لايەنگرانى جياگردنەوہى كوردستان، ناتوانن بەپىي بۆچوونەكانى خۇيان قەناعت بەوانى دىكە بكەن و سەرىكەن. ھەروەك لە بىرانامەكەدا دەبينن، بۆچوونەكانى ئەوان ھەر لەسەر خاك يا تريتورىيەى كوردستان بوو و، لەم بارەيەشەوہ دەنگدانى "دژ" و "لەگەل" يش ھەبوہ.

داپران و پەيوەندىيەكى يەكجار دژوارى نيوان ئەو ناوچانەى كە دەبوايە بكەونە چوارچىوہى كوردستانەوہ، واين دەكرد ئەم ناوچانە لە بارى بەرپۆھبەرىتەيوہ سەربەخۇيان بپاريزن. ئەم بارودۆخە راستەوخۆ دژى ئەو پيشنيارە بوو، كە داواى يەكگرتنەوہى ئەو ناوچە سەخت و دوورو ناوبراوانەى دەكرد كە چياكان بە شىوہەيەكى سەروشتى لە يەكى جياگردونەتەوہ.

لە ھەوارى خاكىشەوہ، ئەو يەكگرتنە پيشنيارەكراوہ ناوھۆكىكى دەستكردى دەبوو و، وەلامدەرەوہى راستەقىنەى پرنسيپى كارى كۆمىسيۆنەكەو پيشنيارى لايەنگرانى جياگردنەوہى كوردستان بوو، سەرنەنجام ھەروەك لە يەكەم پيشنياردا ديارەو ھاتوہ، ھەول دراوہ پەيوەندى نزيكترو راستەوخۆتر لەگەل ناوھەندى كۆمارى سۆفيتى سۆسيالىستى و كۆمارى ئازەربايجاندا، واتە باكوى پرولىتەرى، بىسەترى.

ئيمە دەمانەوئى جارى باسى بارودۆخى جوگرافيايى و سەروشتى ناوچەكە بكەين، لەبەرنەوہ ھەروەك ئاماژەمان پيكرە ھى دىكە بۆ جياگردنەوہى كوردستان نەبوو. لانى كەم ھىچ رەنگدانەوہەيەكى لە يەكەم پيشنياردا نىيە.

لە كۆپوونەوہى دواترى ئەم كۆمىسيۆنەدا كە ۱۹۲۳/۷/۷ گىراوہ، بە بۆچوونى ئيمە، بە شىوہەيەكى چاھەروانەكراو بپارى لەسەر دراوہ. ئەوھتا لە كۆپىيەى نووسراوى دووھەمدا ھاتوہ:

گوئ گىرا	بپارازدا
۲-سەبارەت بە كوردستان.	۲. ئۆتۆنۆمى كوردستان پيكرە بى كە ناوھەندى سنوورەكانى لە چوارچىوہى ئۆتۆنۆمى ناگورنا قەرەباغدا بى.

دریژە میژووی ئەم کیشەیه مان بۆ پوون نەبوەوە و نەمانتوانی پوونی بکەینەو. بەلام دیارە بپیریاری ناوبراو بەهۆی ئەوەوە کە لەلایەن پێکخراوە پایەبەرزەکانەو پەسند نەکراوە، دەستبەجێ جێبەجێ نەبوە. بەلام هەرچۆنێک بێ، دەتوانین بڵێن کوردستان لەم کەین و بەینەدا، وەک ناوچەیەکی یەکگرتوو لە بواری بەرپۆوەبەریتی و سەربەخۆییەو، لە چوارچۆی ئەو سنووراندە کە لە گەڵ ئەو یەکەمدا هاتوون و باسەمان کردن، جیا کرایەو.

ئەو مەو ئابی ١٩٢٣ ھارپی خوالیخۆشبوو حوسە گاجییف "حوسەین حاجییف"، بە سەرۆکی کۆمیتە بەرپۆوەبەریتی (حکومەتی خۆجیی) دیاری کرا. لە ئەرشیفدا نووسراوی ئەو وتووێژانە حوسە گاجییف کە راستەوخۆ بە تەلەفۆن سەبارەت بە هەندێ کیشە پەیوەندییدار بوو ھەنگاوانە یەکەم کردوونی سەبارەت بە پێکخستنی ناوچە کوردستان بوون، لەگەڵ سەرۆکی شوورای وەزیرانی کۆماری ئازەربایجان دوووە، بە زمانیکی ساکار ناوی کوردستانیان لی ئاوە^(٥٨).

بوکشیان وتەیکە بەنرخ و ژیرانە ی ھەبو دەلی:

دروستکردن و جیاکردنەو کوردستان لە ناوچەیکە تایبەتدا بەناوی کوردستانی ئازەربایجانەو، لە ١٩٢٣ دا ئاونرا. بێگومان بوو بە کەش و ھەوایەکی لەبار کە دانیشتوانی ئەو ناوچە (وەک پێشتر باسەمان کرد، زۆریەیان لە تورک پێک ھاتبوون و بە تورک خۆیان لەقەڵەم دەدا) ئیتر خۆیان بە کورد داناو کوردبوونی خۆیان لەو خاکە (کوردستان) دا کە تییدا دەژین سەلماند^(٥٩).

ھەلە ی پێکخراو دام و دەزگاکانی خۆجیی لە بەرپۆوەبردنی سیاسەتی نەتەوایی، ھەلسەنگاندنی بایەخی ئەم کیشەییەدا، لەبری ئەوەی کە لە قونایە یەکەمدا کیشە سەرکێکە، واتە کیشەیی نەتەوایی (سیاسەتی نەتەوایی)، چارەسەر بکەن، ھەنگاوی "خێرخوازانە" ی دیکەیان ھەلناوە، ئەمەیش ئەم کیشەیی زیاتر دژوار کردووە، بەبێ ئەوەش کیشەییەکی بۆ خۆی ئالۆز بوو.

(٥٨) بوکشیان. ئا، ھ، س، ل، ٥٢، ٥٣.

(٥٩) سەرچاوەی پێشوو، ل، ٧٤.

ئاسەوارى ئەم سىياسەتەيان ھەتا ئەم دوايىش لەناو نەبرا. لەم بارەيەو شتىكى زۆر سەيرتان بۆ باس دەگىرمەو. كاتى گەشتەكەمان بۆ ناوچەكانى لاچىن، فەرمان درا بە پىكخراو و دامودەزگاكان، ئەو كەسانەى كە بە زمانى كوردى قسە دەكەن مانوفاكتورىيان بىرىتى. گومان لەو دە نىيە كە ژمارەى ئەوانەى خۇيان بە كوردزمان لەقەلەم دا، لەم كاتەدا يەكجار زۆر بوو و، دەستبەجى ژمارەى دانىشتوانى كورد يەكجار زۆر بوو، ھاوسەنگى پىكھاتەى دانىشتوانى نيوان كوردو توركى بە يەكجارى گۆپى. ئەگەر لە پابردوودا زۆربەى دانىشتوانى ناوچەكە بە تورك (نازەربايجان) زمان لەقەلەم درابى، پاش بەرقەرارىبوونى ھەرمى كوردستان، بە پىچەوانەو دەرچوو و سەرژمىرى ١٩٢٦ ئەم راستىيەى سەلماند. جگە لەو، كوردەكان بە شىوہەيكى ھەرەوہزى و پىكەوہ لە ناوچەكەدا دەژىن و بەسەر گوندە توركنشىنەكاندا بلاونەبوونەتەوہ و زمانى كوردىيان لەبىر نەچوہتەوہ و بە زمانى زگماكى كوردى خۇيان قسە دەكەن^(٦٠).

ھەمان سەرچاوە. (٦٠)

كوردی پشت قهفقاس له سەرژمیریەکانی ڕووسی و سۆڤیئتیدا

ئیمە بەوردی سەبارەت بە سەرژمیریەکانی سەردەمی سۆڤیئت دوواین و، وەك بوکشیان دەلیت: تەنانتە هیچ بایەخێك نەدراوە بە سەرژمیری و دیاریکردنی ژمارە کوردەکان (واتە وەك شتەکانی دیکە). دیارە ئەم وتنەی نووسەر زۆرشت دەگریتەو. جگە لەوەی کە جیاوازیەکی زۆر لە سەرژمیریەکاندا هەیە، بگرە هەندێ سەرژمیری کورد لەچاو سەرژمیری پیشوودا کەمتر دەرچوووە، تەنانتە لە هەندێ سەرژمیری ناوی کوردی هەر نەهاتوو، یا لەچاو پێژەری یا زیادبوونی ژمارە دانیشتوانی گەلانی دیکە سۆڤیئتدا کەم کراوەتەو، یا بەپێی پێژەری زیادبوونی دانیشتوانی گەلانی دیکە ناوچەکە نەبوە. کارەسات و چەوسانەو هەمەلایەنە لیڤو لەوێ کە بەسەر کوردی پشت قهفقاسدا هاتوون. کاتیك دەسەڵاتدارانی قهفقاس لە سەردەمی ڕووسیای قەیسەریدا کەوتنە پانون و دەرپەدەرکردنی کورد، دواتر دەسەڵاتدارانی ڕەگەزپەرستی ھاوسیی کورد لە ئازەری و ئەرمنی و جۆرجی هاتنە سەر دەسەڵاتی موساواتیەکانی ئازەربایجان و داشناکەکانی ئەرمنستان و مەنشەویکەکانی جۆرجیا، پاشانیش درێژەیان بە هەمان سیاسەت دا، کە دەسەڵاتدارانی قهفقاس لە سەردەمی سۆڤیئتیدا پێڕەیان دەکرد، هەموویان هەولی سڕینەوێ ناسنامو تواندەوێ کوردیان دا. سەرئەنجام سەردەمی ستالین بەتۆپزی گۆڤزانەو بۆ ئاسیای ناوەرپاست و کازاخستان و سیبری. کاتیك کورد بۆ دوو نەتەوێ جیاواز (کوردو ئێزدی) دابەش کرا، لە ترسی دەسەڵاتداران و دەستکاری نەکردنی ئیش و کارو سامان و

مالیان، ناوو نەتەوہ یا زمانی زگماکی خۇیان لەسەر نەتەوہی دەسەڵاتداری نەو کۆمارە نووسی کە تییدا دەژیان. کاتیک کورد قەوارەییەکی نەبوویی و...، دەبی لەو بارودۆخەدا سەرژمێری راستەقینەیی کورد چۆن کرابی.

دەسەڵاتدارانی پووسیا، دەبواوە وەک نازەری و نەرمەنی بەرپۆوەبەریتی یا ناوچە یا ھەرمێکی جیاوازیان بەپێی ژمارەیی ئەو سەردەمەیی کوردی قەفقاس و نیشتمانەکەیان، بۆ پێک ھێناباوە. سەردەمی سۆڤیەتیش ھەرا. کاتیک قارس و ئەردەھان بوونە بەشیکی پووسیا، پیویست بوو کورد بەپێی پێژەیی دانیشتان و پان و بەرینی خاکەکەیی، یا بۆ ڕاکیشتانی کوردی پارچەکانی دیکەیی کوردستان بۆ لای سۆڤیەت و... ئەگەر کۆماریکی جیاوازیان بۆ پێک نەھێنراباوە، کۆماریکی ئۆتۆنۆمییان بۆ بەرقرار کراباوە. بەپێچەوانەو، کوردو نیشتمانی جی و پێی سەدان سائەتی باووباپیرانیان، بەسەر کۆمارەکانی نازەریباچان و ئەرمینیا و جۆرجیادا داوەش کران و، وەک خەلات و دیاری پێیان دران. بگرە لە چوارچێوەیی یەکیەک لەو کۆمارانەیش نەھێلرێنەو، چونکە ئەگەر کورد بەمیانەتەو، قورسایەکی دەبوو. دەبواوە وەک گەلانی دیکە قەوارەیان ھەبواوە، بەپێی دروشم و بانگەوازە درۆزانەکەیان کە گەلانی سۆڤیەت مافی چارەنووسینیان بەدەست خۆیانەو...، وەک گەلانی دیکە ھەمان مافی یەکسانیان ھەبواوە. کوردیش وەک گەلانی دیکە داوای ئەو مافانەیی دەکرد، بەلام سەركوتکردن و ڕاوانان و تواندنەوہی یەك لەداواییەك و بلۆوھێنکردنیان، بواری بەم گەلە چەوساوەیە نەدا داوای مافی خۆی بکات و ڕاپەڕی. پێژمەکانی پووسیاو سۆڤیەت (لەگەڵ پێژمە خۆجێییەکانی نازەریباچان و ئەرمەنستاندا) ھەمیشە سەرژمێری راستەقینەیی کوردەکانی پشت قەفقاسیان ئاشکرا نەکردووە، تا ئابرووی خۇیان نەچی و، کەس پرسیار نەکات بۆچی ئەم گەلە بەو ژمارە زۆرەو ھیچ مافیەک و قەوارەو بەرپۆوەبەریتی جیاوازی نییە، لەکاتیکدا زۆر گەل کە ژمارەیان لە کورد زۆر کەمتر بوو، قەوارەیان بۆ پێک ھێنان! سەرچاوە میژووییەکان، میژووی جیگیربوونی گەلی کوردی لە ھەرمیی قەفقاسدا لە ھی زۆر گەلی دیکە کۆتەر داناوە. کورد، بە پێچەوانەیی زۆر گەلی

ھەرىمى قەفقاسىدە كەلگەن خاھىش ۋە قەشقەرلىك خۇيان بولۇپ، لەبەر دەسلەپكى ئادەتلىرىنى پۈتتۈرۈپ، مەھەللىسىدە ئولتۇرۇپ، ھەلەتتە بۇ ئۆز دەسلەپكى تۈرك ۋە ئىران.

بۇكىشپان دەلىلى: سەردەمى دەسلەپكى پۈتتۈرۈپ، زانبارىيەنى ئۆتۈپ كەم يا زۆرى لەپەستىيە ۋە نىزىك، لەبەر سەردەمى كوردەكان لەبەر دەستىدا نىيە. لەبەر ئەمەل دەرى كوردەكانى ئازەربايجانى ئەمەل (ۋە ھەرىمى ئەللىزىلەپتەپۇلى پىشور) لە ئاۋچە سەر سەنۋەردەكاندا، بۇ ھەلە ۋەلى كە دەۋلەتى پۈتتۈرۈپ تەنبا ۋەك ھەزىكى لەشكەرى كەلەك لە كوردەكان ۋە رىگەرى دۆلى درۋىشلىكىنى، ۋە كوردەكانى ئەللىزىلەپتەپۇلى لەۋانى دىكە، واتە بەناۋ دانىشتۋانى مۇسلمان، جىيا ئەلەكەدەتەۋە^(۶۱).

ئاقىرىيانۇقىش لە كىتەبى "كورد لە شەپەردەكانى پۈتتۈرۈپ لەگەل ئىران ۋە تۈركىيادا" لەم بارەۋە نۇسسىيە: ((كوردەكانى ھەرىمى ئەللىزىلەپتەپۇلى " يەكجەرى لە كوردەكانى دىكە پۈتتۈرۈپ (كوردە پۈتتۈرۈپ) داپراۋى، لەبەر دەۋە دەكەرى بىلەن ئەۋان بەھەل چىا سەختەكانەۋە، ئاۋچە بى پىگەكانى نىشەتەجىيەر كە پانتايىيەكە ۱۳۰-۱۵۰ قەشقەر، لە كوردەكانى ھەرىمى ئىرەكان جىيا كەۋەتەۋە. بۇ ھەلەبەر ئەم دەۋرەكەۋەتەۋە يا داپراۋەيان لەيەكتەر، بى گۇمان بايەلى سىياسى ئەۋانى لە ئۆپەراسىيۈنەكانى لەشكەرى ئىمەدا دۆلى تۈركىيا ۋە ھەلە ھەلە ئىرانىش نەھەشتەۋە. ئەگەر بىتۈر شەپەردەمان لەگەل ئەم ۋەلەتەشدا بى، دەكەرى بىلەن ھەچ دەۋرەكە نەبىن، لەبەر ئەۋەلى ئەۋانە كەۋەتەۋە ئاۋچە قۇۋل ۋە كۆپۈر دەۋرى بەشى ھەرىمى ئەللىزىلەپتەپۇلى^(۶۲).

بۇكىشپان لە پۈتتۈرۈپەكە پەختەگەنەۋە لەم بارەيەۋە دەلى: ((پىۋىست بە ۋەن ناكات كە ئەم بارەۋەخە كوردەكان لەم بارەيەۋە دەۋرەكە چارەنۇسسىزى بىنى، ۋە تەننەت كوردەكانى ئازەربايجانىش سەردەپەلى ئەۋەلى كە ژمارەيان بەرچاۋ بۇ، ھەچ

(۶۱) بۇكىشپان، ھ.س، ل.۵۸.

(۶۲) ئاقىرىيانۇقى، ل.۳۲۵.

بايه خيكيان پي نهدرا. بويه لهم بارهيهوه مروڤ سهرى لهو سهرژميړيانه ي كوردهكانى نازهرپايجان سوړ دهمني كه هه ندي نووسهرو سهرچاوه داويانهو، نازاني كاميان راسته يا له راستييهوه نزيكه. بوكشپان ناماز به هه نديكيان دهكات:

ثاثيريانوڤ ژماره ي كوردهكانى هه ريمي نه ليزاڅيته پول له كوڅايي سده ي ۱۹د۱، به ۳۵-۴۰ هزار كهس داناو. پالكوڅنيك كارتسوڅيش به ۲۴۱۶۱ كهسي داناو. به پي هه سهرچاوه يي كه دير، ثا. م نامازي پي دهكات، واته (سالنامه ي قهفقاس)، سهرژميړيه كي تهواوي ديكه مان له سهر نهو كوردانه ي كه به زما ني زگماكي خو يان دهوي نه بدهسته وه دهكات. هه لېژارده يا وي نه يه كي نهو خشتانه تان دهخي نه بهرچاو كه كوميته ي ناوه نديي سهرژميړه كان له ۱۹۵۰د۱ دهري كردووه، كه به پي سهرژميړي ۱۸۹۷ ناماده كراوهو به ناوي "دابه شبووني دانيشتواني قهفقاس به پي زمان له سهرژميړي ۱۸۹۷د۱" وه (بروانه تابلو خشته كانى ژماره ۱و ۲و ۳)^(۶۳).

سهرژميړي ۱۸۹۷ كه بنه مايه كي راستي نيه، نهو كوردانه دهگريته وه كه به زما ني زگماكي خو يان دهوي نه. نه ي نهواني ديكه كه يا زما ني كوردي نازان و يا له بهر ترس و گه ليك هو ي ديكه خو يان سهر به زما نه كانى ديكه يا نه ته وه كانى ديكه نووسيوه؟! نه ي نهو كوردانه ي كه به وته ي خو يان هه نديكيان له ناوچه شاخاوي و دهست پي رانه گه يشتوو و بې ريگه دا ده ژين و، فرمانبهراني كوميته ي سهرژميړيكه ريان پي نه گه يشتوو؟! نه م سهرژميړيانه هه موو ناوچه و گوندي كوردن شيني پشت قهفقاسيان نه گرتوه ته وه. جگه له وه ي كه فرمانبهراني كوميته ي سهرژميړي ناوچه، لهو نه ته وه دهسه لاتدارانه بوون كه به دريژايي سياسي ره گه زپه رستانه ي خو يان نه به كرده وه نه به دم و نووسين د ژايه تي كورديان نه شار دوه ته وه و ژماره ي كورديان هه ميشه كه م نووسيوه.

له سهرژميړي ۱۹۱۷د۱ به پي دين، سهرژميړي كورد كراوه، واته محه مه دي (موسلمان) و ئيزدي، نهك نه ته وه. بوكشپان ره خنه ي توندي خو ي ناراسته دهكات و

(۶۳) بوكشپان، ه. س، ل ۵۹.

دەلى: بۇ تائىستايىش ئەم جىياۋزى و دابەشكردنە ھەر بەردەوامى، بوو بە بنەماي سەرژمىرەكانى سۆڧىتى^(۶۴). بە پەرحمەت بى بوکشپان ئەما تا دواتر درىژە بە بەرھەمەكى خۆى بدات و بە چاۋى خۆى ببىنى ئەمپۇ چۆن كوردى ئىژدىيان بە نەتەۋەيەكى جىياۋز داناۋە، زۆر دىلگران دەبو ئەگەر لە سەردەمى ئەودا ئەو كارە كرابايە، كوردى موسلمان (مەمەدى) كوردى ئىژدى بە جىيا بنووسرىن، ەك ئەمپۇ كراۋنەتە دوو نەتەۋەى جىياۋزو، بوو بە سىياسەتى پەسمى كۆمارى ئەرمىنيا.

خوينەرانى بەرپىز دەبى ئەۋەيان لەپىش چاۋ بى كە مىژۋى سەرژمىرەكانى دنيا، بەتايبەت سەرژمىرەكانى سەردەم، پرسىيارى زۆر بەپىي پىشكەوتن و دواكەوتنى ۋلات و پىژمەكان، لە ئانكىتى پىكردەنەۋەى قۇرمى سەرژمىرەكاندا كراۋە دەكرى. من نامەۋى لىرەدا بەوردى لەو بارەيەۋە بدویم. من دى ئەۋە نىم لەگەل پرسىيارى نەتەۋەبووندا، پرسىيارى ئولى و زمان و ئىشوكارو ئاستى خويندن و داھات و... لە دانىشتۋان بكرى، تەنانەت دى ئەۋەيش نىم مەۋە ئازاد بى و خۆى بە نەتەۋەيەكى دىكە بنووسى. بەلام لەم سەرژمىرەكانى دەسەلاتدارانى پووس و سۆڧىتى و پىژمە خۇجىيەكانىندا لە ھەرىمى قەفقاس بە ئەنقەست و بە مەبەست ساختە كراۋە، گەلىك پىلان لەپىشتىۋە ھەبۋە بۇ تۈاندەۋەى گەلان و بى قەۋارەكرىدىان. پىژمە دواكەوتوو و پەگەزپەرستەكانى داگىركەرى كوردستان، تائىستايىش ھەر درىژە بەو رىبازە گلاۋەى پىشىنانى خۇيان دەدەن.

بەپىي سەرژمىرى ۱۸۹۷، ژمارەى كوردى پىشت قەفقاس ۹۹۸۳۲ كەس بوو:

۱. كوردى قەفقاس بەپىي سەرژمىرى ۱۸۹۷:

ناۋچە	پىاۋ	ئى	سەرچەمى ئىرومى	كۆى گىشتى
ھەرىمى باكو	۶	۲	۸	
داغستان	۱۱	۱۱	۲۲	
ھەرىمى ئەلەزاقىتەپول	۱۶۶۳	۱۳۷۹	۲۰۴۲	
ناۋچەى قارس	۲۲۶۳۲	۲۰۳۳۶	۴۲۹۶۸	

بوکشپان، ھ.س، ل. ۶۰. (۶۴)

هەرمی کونایسی	۹۳۵	۸۸۹	۱۸۲۴	
ناوچهی تیرسکی	۱۳	۶	۱۹	
هەرمی تیفلیس	۱۴۰۰	۱۱۳۸	۲۵۳۸	
شاری چورنمو	۲۲	—	۲۲	
هەرمی ئیرهفان	۲۶۲۳۹	۲۳۱۵۰	۴۹۳۸۹	۹۹,۸۳۲

۲. سەرژمیری کوردی پشت قەفقاس تا ۱۹۱۶/۱/۱:

ناوچه	مەمەدی (موسلمان)	نیزدی	کۆی گشتی
هەرمی باکو	۵۰۱	۱۹۱	
هەرمی ئەلزاوتەبول	۳,۸۰۲	—	
ناوچهی باتوم	۵۵۲	—	
ناوچهی قارس	۴۹,۷۵۲	۱۷,۶۹۸	
هەرمی تیفلیس	۵,۹۳۲	۴,۶۹۷	
هەرمی ئیرهفان	۳۶,۵۰۸	۱۲,۶۲۴	
کۆی گشتی	۹۷,۰۴۷	۳۵,۲۱۰	۱۳۲,۲۵۷

سەرژمیری کوردی	سەرله ناوی شووژای گوند	ناوی گوند	ژمارە دانیشتوان	بە زمانی کوردی دەدوین	ناوی تایفەو بنەمالە (خێل) بە سەرەکیەکان
	عەبدەللەر	زیرتی (زرتی)	۲۳۹	۲۳۹	فاتو- ئەللاویردی شاھسواری- تاروللی (شاھ وێردی-لەر)، مامەلی شەرەفلی، کرافلی، شەرەفلی
	مین کەند	مین کەند	۱۳۵۵ (لەوانە) ۵۹ یان (تورکەن)	۷۶۱	لیرگی، میری، کوچەری سەفی قوئی، ئاغەلی ئوغلی (ئیسماعیللەر)، ئەسەدەلەر، خودی-لەر
	بوزلو	بوزلو	۳۵۰	۳۵۰	ئیسخانلەر، مەمەدەر شەفیقلەر، چیچکلەر
		کەمالی	۴۰۵	۴۰۹	
		قەلاجە	۶۹	۶۹	

	چراغ لی	۱۹۱	۱۹۱	قەرەکشیش
	ئاغچه کەند	۲۳۱	۲۳۱	
	قەرەکشیش	۴۷۵	۴۷۵	
	شیلانلی	۲۹۰	۲۹۰	
	کاتوس بنیا	۳۰	۳۰	
	چای بنیا	۲۰	۲۰	
بارچە و کەندەلەر	چیراخ	۳۱۵	۳۱۵	چیراخ
	سویوغ بولاخ	۱۸۹	۱۸۹	
	زارس	۵۸۱	۵۸۱	ئاغچه کەند
	ئاغچه کەند	۴۴۰	۴۴۰	
	ئوروجلو	۲۹۴	۲۹۴	
	خەلانلی	۲۵۶	۲۵۶	
	ئەقیلی، گوتی (گوتیدی) حوسەین قوللەر، قولوق کور نیریکلی، عەلی پەزالی، میرگلی، کەچیرلی، قەرەخانلەر، حوسەینلەر، مایلەر، میشادیلەر، ئەلیاسلەر، شوکورلەر.			

(ئەمە بەپێی زمان). کەچی پاش بیست سال، واتە بەپێی سەرژمێری ۱۹۱۷، ژمارەیان بەپێی دین و مەزھەب (موسلمان و ئیزدی) ۱۳۲۲۵۷ کەس، واتە ۳۲۴۲۵ (سودوو ھەزار و چوارسەد و بیست و پێنج کەس) زیادی کردوو. ئەگەر بەپێی ئەم پڕۆژە ژمارە ی کورد زیادی کردبێ، یا بەپێی زیادبوونی سەرژمێری گەلانی قەفقاس و سۆڤییتی پیشوو بەگشتی زیادی کردبێ، دەبێ چەند بن؟! دەبێ ئەو ھەربچاو بێ کە کوردی قارس ژمارەیان یەكجار زۆرەر، قارس بەپێی پەیمانی ۱۹۲۱ دراو بە تورکیا.

بوکشیان دەلیت: سەرەرای ئەو ی ئەم سەرژمێریانە کە بە شیووی جۆراوجۆر (بەپێی زمانی زگمەک لە ۱۸۹۷دا، یا دین لە ۱۹۱۷دا) و لەسەر بنەمایەکی یەكگرتوو ھەراون، مەوقە سەری ئی دەشیووی ناتوانی ئەنجامێک بە دەستەو ەدات. بەلام ھەرچۆنێک بێ ئەم ژمارە زۆری کورد، ھەرچاوەو کاریگەری لەسەر دیاریکردنی قەوارە یا ناسنامە یا جیاکردنەو ی کوردستان بە ھەرپۆلەبەریتییەکی

يەكگرتوو ھەبۇە، چۈنكە زۆرىيە ھەرە زۆر يا زۆرىيە دانىشتوانى ناوچە كوردنشىنەكانى ئازەربايجان، بەپىئى سەرژمىرىيەكان كورد بوون و، لايەنگرانى گەللەي جياكردنەوھى كوردستان نەيانتوانى كەلك لەم تاكە راستىيە كە لەدەستياندا بوو ھەربىگرن و، بەجىئى بگەيەنن (يا بىيسەپىنن بەسەر گەللەو بۆچوونەكانى دىكەدا، ھەورامى). بەلام بوكشپان دەللىت: ((بەلام ھەك لە خواروھ دەبىين، ئەم بۆچوونەي ئەوان بناغەيەكى پتەوى نەبوو)):

((ئەو بۆچوونە بە ھىچ شىوھەيك لەگەل راستىدا ئاگونجى، كە گوايە دانىشتوانى ناوچەي كوردستانى پىشوو زۆرىيە ھەرزۆرى كوردەو، بە چەشنىك تۆماركراوھ كە تائىستايىش ھەر لەسەر ئەو يىروباوھەرن و بەسەر بۆچوونەكانى دىكەدا زالە. جىئى سەرسوپمانە كە بەپىئى ئەو سەرژمىرىيە نزيككراوھەي كۆمىتەي پلاندانانى كۆمارى ئازەربايجان كە لەكاتى گەشتەكەمدا دەستم كەوت، ژمارەي كوردەكانى ناوچەي لاچىن ۹۹,۲٪ و ھى ناوچەي كەلباچار ۹۹,۵٪ و، ھى توركەكان لە ھەردوو ناوچەكەدا ۱۸۰ (!) كەسە، واتە ۱۰۸ كەس لە ناوچەي لاچىن و ۷۲ كەس لە كەلباچار.

بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، كە ھاوپىئ ئەلياسوف ژمارەي كوردەكانى ئەوئى بەپىئى زمانى زگماك ئامادە كىردو، ژمارەي كوردى پىنچ (ناوچەي) بەم شىوھە بوو:

ناوچە	ژمارەي گشتى	ژمارەي ئەوانەي كە بە زمانى زگماك دەدوين
ناوچەي قەرەقشلاق	۶۰۳۳	۱۷۵۸
ناوچەي كەلباچار	۱۱۹۹۳	۱۴۳۸
ناوچەي كوردخاجىن	۸۱۷۳	۶۹۱
ناوچەي موزادخانلى	۶۱۵۹	۴۲۹
ناوچەي فونورلىن	۵۸۸۵	۹۵۵

ژمارى كوردەكانى ناوچەي قوباتلىن بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، لە بارى ژمارەو لە زمانى زگماكەو، دووسەد كەسە. ژمارەي گشتى كوردستانى ئازەربايجان، بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، بە ۳۷,۱۸۲ كەس ديارى كراوھ كە ۷۲,۲٪ ي ناوچە

کوردنشینه کانی نازهربایجان پێک دێنێ، بهلام لهوانه تیکرا ۳۱۲۳ کهسیان بهکوردی دهوێن^(۶۰).

نوووسەر پەرخەنە لەو سەرژمێرییەکان دەگەڕێت کە ۹۹,۲٪ ی دانیشتوانی ناوچەی لاچین و ۹۹,۵۹٪ ی دانیشتوانی کەڵباجار کە کوردن، بەپێی سەرژمێری ۱۹۲۶ گوتراوە ۷۲,۲٪ ی دانیشتوانی کوردستانی ئازەربایجان کوردن. هەرچۆنێک بێ، زۆریەکی هەره زۆری دانیشتوانی کوردستانی ئازەربایجان کوردن. ئەو بووچووانەکی دیکە ی نووسەر کە پیشتر ئامارەمان پێکردوون، ژمارەکی کورد سەربەری پارووان و تواندەوێت گۆڕانەوێت چەوساندەوێت هەمەلایەنە، زۆر زیاتر لەوێ کە سەرژمێرییە پەرسەییەکانی سۆڤییتی داویانە. بەلام لەبەر ئەوەی سەرژمێریەکان هێ سەرەتای دامەزراندنی کوردستانی ئازەربایجان، زۆر لەسەری ئاڤۆن، چونکە نووسەر بوو خۆی لە جێگەیەکی دیکە دا دەنێت: کوردستانی ئازەربایجان پێش ئەوەی ناسنامو قەوارەکی هەبێ، زۆریەکی هەره زۆری کورد خۆیان بە تورک دادەنا، بەلام پاش ئەوەی ترسیان نەما بەپێچەوانەو زۆریەکی هەره زۆریان خۆیان بە کورد دادنا. لەلایەکی دیکەو قوتابخانە بوو فیزیوونی زمانی کوردی کرایەوێت گەشە بە کۆلتووڕو هونەری کوردی درا. بەپێی ئەو ئامارانەکی کە نووسەر لەسەر ئەو پێنج ناوچەیە داوێ، ژمارەکی دانیشتوانی کوردستانی ئازەربایجان بەپێی سەرژمێری (۱۹۲۶) ۳۸,۴۴۳ کەسە، ئەک ۳۷,۱۸۲، جگە لە کوردی ئێرمینیای جورجیا. هەر بەپێی ئەم سەرژمێرییە تەنیا ۳۱۲۳ کەسیان بە زمانی کوردی دەدوێن، واتە لە ۱۲ کەس یەک کەسیان. ئەمە بوو خۆی هەمووشتێک دەگەینێت و، چەوساندەوێت تواندەوێت ترس ...بێگومان لە سەرژمێریەکاندا رەنگی داوەتەو، واتە بە کەم نووسراون.

نووسەر له خشتهی ژماره ۱۰۳ که بو خوی دایناوو، له نهجامی گهشتهکهیدا پاش تیپهپهرونی ۵ سال بهسەر سه‌ره‌ژمیری یه‌که‌می سوڤیتدا، واته ۱۹۲۶، به‌و نه‌جامه ده‌گات که کورده‌کان چیدی خویان به نه‌ته‌وهی دیکه دانائین و زمانی کوردی به زمانی سه‌ره‌کی یا زگماکی خویان داده‌نین.

(۶۵) مہمان سہرچاوہ، ل ۶۱.

((گه‌وره‌ترین گوندی ناوچه‌ی لاجین که ده‌که‌ویته ناوه‌پاستی ئەم ناوچه‌یه،
واته گوندی مینکه‌ند، به‌شیکی دانیشتوانی تورکن، له‌و تورکه هه‌له‌اتوانه‌ن که
سالی ۱۹۱۹ له ئهرمه‌نستانه‌وه کاتی ده‌سه‌لاتدارایتی و دژایه‌تی موساوات و
داشناکه‌کان هاتوونه‌ته ئیژه^(۶۶) .

گوندی کاری کاخ که گوندیکی کوردییه، له ۲۸۰ که‌سی دانیشتوانی، ئی‌مه
ته‌نیا ۵ که‌سمان له‌ناویاندا بینی زمانی کوردییان له‌بیر مابی و، ئەویش
به‌زحمه‌ت له‌بیریان ماوه‌(دوو پیاوی ته‌مه‌ن به‌سال‌اچوو و سی پیره‌ژن) و، هه‌موو
دانیشتوانی تورکن و به‌تورکی قسه‌ ده‌که‌ن. له گوندی میریکیش که ژماره‌ی
دانیشتوانی ۳۷۴ که‌سه و له ۷ تایفه یا بنه‌ماله‌ی کورد پیک هاتوون، هه‌موو به
زمانی کوردی قسه‌ده‌که‌ن. جگه له هه‌ندی به سال‌اچوو که زمانی کوردییان
له‌بیرماوه، ئەویش به‌خراپی له‌بیریان ماوه.

۱. تایفه‌ی ئاپورلو ۷ که‌س.

۲. ده‌موله‌ر ۲ که‌س.

۳. کالی له‌ر ۳ که‌س.

۴. پوتوکلۆ ۳ که‌س.

۵. قه‌ره‌خاله‌ر ۵ که‌س.

۶. ئەحمه‌دلی ۱ که‌س.

۷. ئیمایلی ۱۰ که‌س.

سه‌رجه‌م ۳۱ که‌س، واته ۲۰ پیره‌ژن و ۱۱ پیره‌میرد.

گوندی تاتارله‌ری سه‌ر به شوورای گوندی کیشات که ژماره‌ی دانیشتوانی
۲۲۵ که‌سه‌و سه‌ر به تایفه‌کانی شانالی جه‌عفرلین، ته‌نیا ۴۰ که‌س زمانی
کوردییان له‌بیر ماوه‌و، ئەوانه‌ی که ته‌مه‌نیان له ۴۰ سال زیاتره، به زمانی کوردی
ده‌دوین^(۶۷) .

(۶۶) . سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۳

(۶۷) سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۶.

روونكردنهوه

له كۆمهله و تارو ليكولینه وهیه كدا كه هه ندىكیان پيشتر بلاوكراونه ته وه، هه ولم داوه به پى به لگه و سه رچاوه ی نوئ بۆ توژینه وه ی میژووی كورده كانى سۆفیت ههنگاويك هه لىبگرم و به رپه رچى ئه و بۆچوون و نووسینانه بده مه وه كه تا پروخان و، بگه پاش پروخاننى ئیمپراتوریى سۆفیتی، گه لیك درۆو ده له سه یان سه باره ت به كورده كانى سۆفیت ده ردخواردی خوینهرانى كوردی به شه كانى ديكه ی كوردستان داوه، گوايه كوردی سۆفیت وهك گه لانی ديكه خاوه نى مافى یه كسان و... و، كوردی ئه وى كوردی دنیا یه كى ديكه یه و به خته مهر و پيشكه وتوون و، ئه وه ی بۆ كورد كراوه له هه یچ ولاتیكى ديكه ی دنیا دا نه كراوه، گه لیك درۆی شاخدارو هه لبه سترایى له و چه شنه.

جیى داخ و كه سه ره، نووسهرانى ئه و بابه تانه (چ كوردو چ سۆفیتی) خۆیان شاهیدی ئه و تراژیدیانه بوون، یا لانی كه م ئاگاداریان بوون یا بۆیان گێراوه ته وه. كه چى به وتاریكیش له سه ره ده مى پیرىستۆيكای گۆرباچۆفدا ئه م تاوانه گه وهریان له قاو نه دا، به تایبه ت كوردناس و پۆژه لاتناسه كانى سۆفیت كه توژینه وه یه كى بابه تیان وه زانستیا یانه یان ته رخانى كیشه ی كورده كانى سۆفیت نه كرد، له كاتیكدا به ناو چه ند ناوه ندىكى كوردناسیيان هه بوو و، ده رگای ئه رشیه كانى سۆفیتیش كرابوونه وه و ئازادى ده ربهرین و نووسینیش هه بوو، ترسى كورده كانیش تارا ده یهك شكابوو تا چۆنیه تى به سه ره اتى خۆیان بۆ ناوه ندو به شه كوردناسه كانى سۆفیت باس بكه ن (چ له ئاستى په یمانگه و زانكۆكان و چ ئاستى كۆمارو شاره كاندا). پێویسته بگوترى به شیه ك یا ناوه ندىكى سه ره به خۆی تایبه ت به كوردناسى كه دام و ده زگا و شوین و... هه بى، سالانه بودجه ی جیای بۆ ته رخان بكرى و، قوتابى وه ربگرى و كادیر بۆ داها توو په ره ره ده بكات و، گۆفاریكى وه رزانه یا سالانه ی هه بى و، كۆپو كۆبوونه وه و سیمینار له سه ره كیشه ی كوردو به شه كانى كوردستان رێك بخت، یا په یوه ندى و

ھاوکاری لە گەڵ ناوەندە کوردناسیەکانی دەرەودا ھەبێ و بانگی یەکتەر بکەن، نەبوو تائیسستایش نییە. تائیسستا ئەم بەش یا ناوەندە کوردیانە کوێکیشیان بۆ کیشەیی کوردەکانی سۆقیت نەبەستوو.

گوتمان بەش یا ناوەندیکی کوردناسی لە سۆقیت نەبوو، ئەوەیش کە ھەبۆ بە پوڵەت بوو یا لە ژووریکدا (بەبێ تابلۆ) و، ناویان کامنیدرا ( ) یا بە لابراتوریا ( ) یا گروپی کوردناس بوو، لە بەشی پۆژەھەلاتناسی پەیمانگە یا زانکۆکاندا یا بەشی ئێرانناسی یا زمانە ئێرانیکاندا بوو. وەك ئاشکرایە زەھێزو ولاتە کۆلونیالیستەکانی پۆژئاوا بە ئیمپراتۆریەکانیانەو گەلیک ناوەندو مەلەبەندو بەشی لیکۆلینەوھیان بۆ بەرژەوندی خۆیان لە ولاتانی خۆیاندا لە سەر ولاتان و گەلانی جیھان بنیات ناو، جگە لە لیکۆلینەو ئابووری و عەسکەری و سیاسەکان، لیکۆلینەوھێ میژوویی و زمانناسی و کولتووریش دەکەن، خزمەتیکی گەورە بوون بۆ ناساندنی ئەو گەلانەو کادیری زۆریان بۆ پەرەردە کردوون کە دەوریکی بالایان لە پەيوەندیەکانی ھەردوولادا گیراوە.

جگە لەو ناوەندو مەلەبەندانە، لە ڕێگەی بالیۆزخانەو کونسولخانەو دەزگا سیخوپی و ناوەندە کولتووریەکانیانەو لیکۆلینەوھێ ھەمەلایەنە لەسەر گەلان و ولاتانی جیھان دەکەن. لەکاتی پێویستدا دەتوانن کەلکیان لێ وەرگیرن بۆ بەرژەوندی خۆیان. کوردناسی سۆقیتیش ھەر ئەو مەبەستەیی ھەبۆ. نزیکی جوگرافی کوردستان لە سۆقیت و ئەندامیاتی تورکیا لە ناتۆ دۆستایەتی ئێران لە گەڵ پۆژئاوادا، کاریکیان کرد بەرژەوندی ئەم ولاتە لەودا بێ کە ئەک تەنیا ئاگای لە بارودۆخی کوردستان بێ، بەلکوو تا بۆی بکری بزوتنەوھەکی بەرو لای خۆی ڕاکیشی و، لەباری سیاسیشەو بێخاتە ناو بازەنی سیاسەتی دژی پۆژئاوای خۆی و بە نووسینی کتیب و چاپەمەنی لەسەر کیشەیی کورد پەرەوێدەکردنی کادیر کەش و ھەوایەکی لەباری بۆ خۆی لە کۆمەلگەیی کوردەواریدا دروست کرد. لەبەر ئەوەی کۆمەلگەیی کوردەواری و ھێزە سیاسەکانی دژی ئەو پڕژیمە داگیرکەرانی کە لەلایەن پۆژئاواوە پشتیوانی

دەكران و بەرامبەر بە كېشەى كورد بىدەنگ بوون، لايەنگرىى سۆڧىت و بىرو بۆچوونى چەپ برەوى زۆر بوو. لەراستىدا، سۆڧىت توانى زۆربەى ھىزەكانى كوردو بىروپاي گشتىى كورد بەرەولاي خو پراكىشى، پروگرامى ھىزە سىياسىيەكانى كورد شاھىدى ئەم راستىيەن.

بەرەمى زۆربەى كوردناسەكانى سۆڧىت پىش ئەوى زانستىانەو مېژووى و بابەتيانە بى، ئايدۆلۆژيانەو بەمەبەست بوو، بەگشتى سۆڧىت توانى بزوتنەوى كورد لە پەيوەندى گرتنى بە پۆژئاواو دابىرى و دورى بخاتەو. لىرەدا مەبەستم نىيە بلىم ئەوى كە لە بارەى كوردناسىيەو لە سۆڧىت كراو، بىكەلك بوو يا شتىكى ئەوتۆ نەكراو. نا، گەلىك مروڧى پووناكېرو بەتواناو پسپۆر لەناو كوردەكانى سۆڧىتدا ھەبوو ھەيەو ويستويانە گەلىك شت بكن. بەلام بواريان نەدراو و پشتىوان و ھاوكارىيان نەبوو، يا بەشى ئىرانناسى يا زمانە ئىرانىيەكان كروويەو لەلايەن دەولەت نەكراو ھان نەدراو. كوردەكانى سۆڧىت لەپىناوى خزمەتى نەتەوگەياندا ويستويانە گەلىك ھەنگاو ھەلېگرن، بەلام بەرەبەست كراون و، بگرە ھەندىك پووناكېر بە تاوانى جۆراوجۆر زىندانى يا دورخراونەتەو لە ئىشوكار دەكراون. گۆيزانەوى زۆرەملىى كوردەكانى سۆڧىت بو كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشوو و، دابىرانيان بە سەدان ھزار كىلۆمەتر لەيەكتر، نەوونەيەكى ئەو بارودۆخەيە. ناوەند يا مەلېەندىكى كوردى نەبوو كە بتوانى پەيوەنديان لەگەلدا بكاو چاپەمەنى و كتىبى قوتابخانەو... يان بگەيەنیتە دەست و، پىنوئىنى و سەرپەرشتىيان بكات، يا كادىرى و تنەوى زمانى كوردى و مامۇستاو... ئامادەبكات. ئىتر باسى ئەوەيش ئاكرى كە كوردەكان لەو كۆمارانەدا بە زمانى قرقىزى و كازاخى و ئۆزبەكى و ئىرمەنى و ئازەرى و پووسى و جورجىايى و توركمەنى و.. خویندوويانە. پاش ھەلەوەشانەوى سۆڧىتتیش، كوردەكانى سۆڧىت نەيانتوانى بگەپنەو بۆ شوئىنى باووپايرانيان و ھەولى داواكردى مافە زەوتكراوەكانى خوئيان بەدەن و، قەوارە يا ناوەندىك بۆ خوئيان پىكەوە بنىن. نەك ھەر نەيانەنشت بگەپنەو، بەلكە بارى ئابوورى و سىياسى پزىمە

ناسيونالىستەكانى ئەو كۆمارانە دەرفەتيان پىئەدان بگەپىنەو. ئەو كىتەپ و چاپمەنىانە كە پىشتەر لە بوارى زمان و چىرۆكدا بە زمانى كوردى نوسرابوون، لەبەر نەزانىنى زمانى كوردى لىي بىبەهرە بوون و پىيان نەگەيشتوو. گەلىك پرسىارم لەم بارەو لە كوردەكانى سۆفىت كردوو، تەننەت يەكىيان دەىگوت ئىمە تائىستا كىتەپكەمان لەسەر مېژوو و ئەدەبى خۇمان بە هىچ زمانىك نەدىتوو.

ژماره‌ی کوردی سۆفیت له سه‌رژمیرییه‌کاندا

به‌پێی سه‌رچاوه‌ پووسی و تورکیه‌کان، له‌ ئه‌نجامی شه‌په‌کانی پووسیا-
تورکیا و پووسیا- ئێران له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا، ژماره‌یه‌کی زۆری دانیشتیوانی
قه‌فاس (به‌تایبه‌ت له‌ نیوه‌ی سه‌ده‌ی ۱۹دا) ئاواره‌ی تورکیا و ئێران و ولاتی
دیکه‌ بوون، کوردیش به‌شی تێدا هه‌بوو. جگه‌ له‌وه، ژماره‌یه‌کی زۆری گهلانی
ئه‌م ناوچه‌یه‌ به‌هۆی ئه‌و شه‌پانه‌وه‌ تووشی مالدیوانی و کوشتار بوون، پاشان
یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی، شوێشی ئۆکتوبر و جیگربوونی ده‌سه‌لاتی سۆفیتی
(پووبه‌پوونه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی ئازهریایان "موساواتیه‌کان" و
ئه‌رمینیا "داشناکه‌کان" و جۆرجیا "مینشه‌ویکه‌کان" دژی ده‌سه‌لاتاریه‌تی
سۆفیت، که‌ به‌ شه‌پی ناوخۆ ناسراوه‌، چه‌ند سالیگ درێژی کێشاوه‌. ئه‌مانه‌و
گه‌لیگ هۆی دیکه‌ی وه‌ک برسیتی و وشکه‌سالی و زیان گه‌یاندنی قه‌ره‌بوونه‌کراو
به‌ ئابووری هه‌رێمه‌که‌ (له‌ژێر ناوی خه‌باتدا دژی کۆلاک و ده‌ره‌به‌گ و
ده‌وله‌مه‌ندو...)، کاریگه‌ری راسته‌وخوێان له‌سه‌ر دانیشتیوانی هه‌رێمه‌که‌ داناو،
له‌به‌ری زیادبوونی ژماره‌یان، به‌ره‌و که‌می چوون.

سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کان، ئه‌و راستیه‌ ده‌سه‌لمێنن که‌ هاتنی هۆزه‌ تورک زمانه‌کان
بۆ هه‌رێمی قه‌فاس و ناوه‌راست، ته‌نگی هه‌لچنی به‌ دانیشتیوانی ئه‌و هه‌رێمه‌،
له‌وانه‌ گهلانی ئێرانی زمان (کوردو ئه‌سه‌تین و تاته‌کان...) به‌تایبه‌ت له‌نیوان
سه‌ده‌کانی (۱۰-۱۴).

یه‌که‌م سه‌رژمیری پووسیا قه‌یسهری (ئیمپراتۆری پووسیا) سالی ۱۸۹۷
به‌پێی ئه‌م سه‌رژمیرییه‌، ۱۴۶ نه‌ته‌وه‌و گهل له‌م ولاته‌ به‌دی کرا. به‌لام

پاش شۆپشى ئۆكتۆبىر لى ۱۹۱۷دا، يەكەم سەرژمىرى گىشتى (۱۹۲۶) لىم ولاتىدا كرا، پىر لى ۲۴ نەتەوگىل و زمان و زاراول تۆمار كرا. زۆر لى گەلانى تورك زمان لى سەرژمىرىكاندا بى تاتار نووسران. بۆ وئىنە، لى سەرژمىرىدا ئازىرىكان بى كازاق و قرقىز بى قرقىز يا تورك نووسران. گەرچى كوردەكانى پروسىيا لى سەرژمىرى ۱۸۹۷دا بىجىا نووسران و ژمارەيان ۹۵،۹ ھىزار (واتە نىزىك بى سەدەھىزار) كەسە، پاش سەد سال ھىر ئەوئەندە نووسران و ھىر دەلىلى كوردەكان زاووزىيان نەكردو، كەچى زۆر گەل ھىيە لىوئەمەو تا ئەمىر ژمارەيان ۶ تا ۱۰ ئەوئەندە زىادى كىردو. فارس و يۇنانى و ئىرمەنى بى زمانى ئەم بىنەمالىيە دانراون و، تاجىكى و ئىفغانى و كوردى و تالىش و تاتى و ئىسەتىنى لىسەر زاراولى بىنەمالى زىمانە ھىندوئوروپايىيەكان نووسران. ھىر بىپى سەرژمىرى ۱۸۹۷، گەر ژمارەى گەلىك لىو سەردەمەدا لى ژمارەى كوردەكان كەمىر بوپى، ئۆتۆنومى و قەوارەى خۇيان پى دراول. بۆ وئىنە، ئەگەر بىپى سەرژمىرى ۱۸۹۷ بى، ژمارەى كورد ۹۹،۹ ھىزار و ھى ئازىربايجان ۷۳،۱ ھىزار كەس و چىركەسەكان ۴۶،۲ ھىزارو كاباردىنەكان ۹۸،۶ و ئىنگوشىيەكان ۴۷،۴ ھىزارو كومىيەكان ۸۳،۶ ھىزار و قەرە چاقىيەكان ۳۷،۲ ھىزار كەس بوو. ئەمىر ژمارەى ھەندىكىان دە بىرابەر زىاترەو تا ئەمىر زىش قەوارەى خۇيان ھىيە) بىوانە: نەتەوكانى يەكىتى سۇفىت، نووسىنى كىزولۇ. قى، موسكو، ۱۹۷۵، ل ۳۶ و ۳۵).

لەلەيكى دىكەو، ھەندى لىو گەلانى سەرەو گەلانى دىكە كە ئەمىر بوئەتە خاوەن قەوارەى نەتەوئى خۇيان، پاش دروستبىونى "كوردستانى سوور" لى ۱۹۲۳دا ئەم قەوارەيان پى پەوا بىنرا. كەچى كوردە كۆلەكە، نەك تەنبا قەوارەكەى لى سەندىرەو (لە ۱۹۳۰دا)، بىلكو پەرەگەندە كراو لى ولاتەكەى خۇى وەدەرنراو، بىسەر گەلىك كۆمارو شارى سۇفىتى پىششودا دوور لەيەكتر دابەش كرا. بىلشەيكەكان، كە تووشى ھەموو چەوسانەوئەك بىوون و، تەناتە بى ھاوولاتى پلەدو لى قەلەم دەدران، پوسىيى تزارىيان بى زىندانى گەلان ناودەبرد. ھاوولاتى پلەيەك سلاقيانەكان بوون كە دەسەلاتيان لەدەستدا بوو و، لى

نيۋەي دانىشتۋانى ئەم ئىمپېراتۇرىيە كەمتر بوون، كەچى ھاتتە سىر حوكم. سەرەپاي
 بەلئىنى زۆر بۇ چارەسەرى كىشەي نەتەۋەكان، تاۋانى ئەۋتۇيان كرد كە وئىنەي لە
 بژنمەكانى سەردەمدا نەبوو. مەن لىرەدا گەلى كوردى بىن دەستى سۇقۇتەم مەبەستە.
 كاتى دانانى سنوور بۇ كۆمارو ئۇتۇنۇمىيەكانى سۇقۇتە، گەلىك ھەلەو تاۋانى
 مېژوۋىيى كراو زولم و زۆرىكى لەرادەبەدەر لە ھەندىك گەل و نەتەۋەي بچوك و گەرە
 كرا و، مافى ھەندى گەلىش لەبەرچاۋنەگىرا. ئەنجامەكەي ئەۋە بوو كە ھەندىك لەو
 گەلانە، بەتايىبەت كورد، لە قەۋارە خۇي بېيەش كراو، بەھۇي سىياسەتى
 رەگەزپەرستانەۋە توۋشى تۈاندنەۋە بوو. دابەشكردنى سنوور دەستكردەكان پاش
 تىكچوۋنى سۇقۇتە، گەلىك شەپرى خۇيۋاۋىي لەنۇۋان گەلان و كۆمارەكانى سۇقۇتە
 پىنشودا نايەۋەو، ئەۋ كىشەيە تائىستا بەبى چارەسەر مارەتەۋە. ئەۋ ناۋچانانەي كە
 كىشەيان لە سەرە، دەبى مافى زىاتر بۇ ئەۋ گەلە رەچاۋ بىكرى كە لە بارى كۆمەلەيەتى
 و ئابوۋرى و كولتورىيەۋە دواكەۋتوۋن و، يارمەتى ھەمەلەيەنەيان بىرى. ئەۋ
 كوردەكانى نەگرتەۋە. بۇ وئىنە، ناگۇرناقەرەباغ كە كوردستانى سوور دەكەۋتە
 چوارچىۋەي ئەم كۆمارە ئۇتۇنۇمىيە سەر بە ئازەربايجان بوو، كىشەي تىدا لەسەر
 ئەم ھەرىمە ھەبوو، چۈنكە جگە لە سى نەتەۋەي سەرەكى ئەرەمەن و ئازەرى و كورد،
 گەلانى دىكە لەۋى دەژيان؛ ئەۋ ناۋچەيە بەناحق خرايە ناۋ چوارچىۋەي
 ئازەربايجان و، ئىستايىش بەشەپ لەلەيەن ئەرەمەنستانەۋە داگىر كراۋەو كورد بوو بە
 قورىانى ئەم دابەشكردنە ناسروشتىيەۋ، ھەر كوردەكەيش بىپشتىۋان و بىپەناۋ
 بىقەۋارەو ماف مايەۋە. ئەرەمەنەكان كۆمارى خۇيانىان ھەبوو، ئازەرىەكانىش ھەروا
 لەكاتى لىقەۋماندا پەنايان دەبرە بەر كۆمارەكەي خۇيان، يا پشتىۋانى و يارمەتتىيان
 دەدرا. كوردەكە بەيەكجارى لەۋى ھەلكەندراۋ، كىشەكە ئىستا بوۋەتە كىشەي نۇۋان
 ئازەربايجان و ئەرەمىنياۋ، لايەنى سىئەم واتە كورد ۋەلانراۋەو، ھىچ كاميان باسى
 ناكەن و، دەژان ئەۋ بەشەي كوردستان سەردەمانىك بە كوردستانى سوور ناسرابوۋ
 و، دانى پىدانراۋو. سەرەپاي ھەموو سىياسەتى چەوسانەۋەو تەنگ پىنەلچىن
 بەدرىژايى سەدەي ۱۹ ۋ ۲۰، سەدى ھەفتاۋىيىنچى دانىشتۋانى كورد بوون، بەپىي

سەرچاۋى پېشوو، ژمارەى كوردەكانى سۆڧىت لە سەرژمىرى ۱۹۷۰دا ھەشتاونو ھەزارە، كە ۳۷ ھەزارىيان لە كۆمارى ئەرمىنىيا و ۳۱ ھەزار لە كۆمارى جۇرجيا دەرژىن. واتە لەو ۸۹ ھەزار كەسە، ۵۸ ھەزارىيان (۷۰٪) لەم دوو كۆمارەدا دەرژىن. كەچى بەپىي سەرژمىرىەكانى پېش دووھمىن جەنگىي جىيەنى، نۆزىي ھەرە نۆزى كوردەكانى سۆڧىت لە ئازەربايجان دەرژىان. پاش شەر (كاتى شەر) نۆزىي ھەرە نۆزى كوردەكانى سۆڧىت بە فرمانى ستالىن لە ئازەربايجانەو دوورخراڻەو بۆ كازاخستان و ئاسىي ناوەرپاست و ئۆزبەكستان و قرقىزستان و سىبرىا (ئىدى باسى كوردى توركمەنستان ئاكەم)، و، جىگەيەكى زۆر زۆر كەمىان لەم سەرژمىرىەدا ھەيەو، بەھىچ شىۋەيەك لەگەل ژمارەى راستى كوردەكاندا جوت نايىتەو.

كوردەكانى سۆڧىت بەھۆى پەروازەبوون و دەرکردنەو لە نىشتمانەكەيان، لە كۆمارو شارەكانى سۆڧىتى پېشودا لەناو نەتەو دىن و كولتورە جىياكاندا دەرژىان و، نووسىنىيان بە زمانى ئەو نەتەوانە بوو و قوتابخانەى كوردى و دەرژاكانى پاگەياندىيان بە كوردى، وەك پوژنامەو گوڤارو چاپەمەنى دىكەو رادىو تەلەفزیو، نەبوو و تووشى تۋاندنەو بوون. ھەرچەند ئەنجامى سەرژمىرىەكانى سۆڧىت، بەتایبەت ئەوانەى سەردەمى دەسلەتدارىتى ستالىن كراون، لەلایەن زانایانى سىياسى و پىسپۆرى سەرژمىرى و كىشەى نەتەوايەتییەو لە سەردەمى سۆڧىت و پاش پووخانىدا، پەخنەيەكى زۆریان ئى گىراو، بگرە بەدرۆيش خراونەتەو. لەم بارەيەو، ئەو بەلگە نەيىنى و شاروانەى كە دەيان سال پووناكىيان نەدیتبوو، ھەندىكىيان ئاشكرا كراون. ئەو بەلگانەى كە پەيوەندىيان بە سەرژمىرىەكانەو ھەبوو، لەگەل ئەو فرمانە نەيىيانەدا كە پېبەران و كاربەدەستانى سۆڧىتى داويانە، نىشانى دەدەن نەك ئەنیا دەستكارى زۆریان تىدا كراو، بەلكو ئاوەژووش كراون.

بە تەماشاكردنى ئەنجامى ئەو سەرژمىرىانە، زۆر زانایارى ھەيە ئەو پرسىيارو شتە گرنگانەى كە لە زانستى ستاتستىكا "سەرژمىرى"دا ھەيە، لە پىزى سەرژمىرى كوردەكاندا نەنوسراون، يا خەتيان بەسەردا كىشراو و جىگەكەيان بەتالە. لىرەدا شتىكى زيادو بى جى نىيە چەند پرسىيارو لىكۆلىنەو ھى خۆم ئامارە

پى بكم، وەك پرسىيارم لە چەند كوردى بە سالاچووى دانىشتووى كازاخستان، كە سەردەمى ستالېن لە ئۆردوگا زۆرەملىكاندا ژىابوون. گوتيان ئىمە لەكاتى سەرژمىرى ۱۹۵۹دا ھىچ پرسىيارىكمەن لى نەكراوە بەلگەى سەرژمىرىيان نەدىتووە، ئەگەرىش كرايى، لەسەر لىستى دوورخراوەكانى كوردى ئەوى كراوە كە لەژىر دەستى دەزگا داپلۇسىنەكانى پۇلىس و ئاسايشدا بوون. لىستەكان پەركراونەتەو، تا بگەنە ئەوى وەلامى پرسىيارى لىستى سەرژمىرىەكان بەدەنەو: شۇنى لەدايكبوون، لەكەيەو لىرەن، چۆن ھاتوونەتە ئىرە، يا چۆن گەيشتوونەتە ئىرە؟، ئىش و كارتان چىيە؟ چەند وەردەگرن، ئاستى خویندەوارىتان، چەند كەستان لەرى مردوون و....

زۆر جارىش لە سەرژمىرىەكاندا، ھەندى كوردى ئازەربايجان و ئەرەنستان لە ترسى گوشارو ئەزموونى تالى پابردو و بۆ خۆلادان لە زۆر كىشەو تەنگ پىھەلچىن، خۇيان بە نەتەوى دىكە نووسىو، يا لە ئەرمىنيا خۇيان بە ئىزدى ناوئوس كردووە. ئەم تراژىدىانە ھەر بەردەوامە.

پژمى سۆقئىتى كە ئەو ھەموو ھەراوھورىيەى لە دنياىدا سازكردبوو و، پارتە براكانى لە جىھاندا ئەوھيان گەورەتر كردبوو كە كىشەى نەخویندەوارى چارەسەر كردووە، لەكاتىكدا سەردەمى سۆقئىت و بەتايبەت ئىستائىش ژمارەىكى زۆريان نازانن ناوى خۇىشىان بنووسن. ئەمە وەك ئەو بوو كە دەيانگوت كىشەى نەتەوى چارەسەر كراوە ھەموو گەلانى سۆقئىتى مافى يەكسانيان ھەيە. ژمارەى گەل و نەتەوكانى سۆقئىت بەپىئى سەرژمىرىەكان بەرەو كەم بوون چوون. وەلامى ئەو پرسىيارو پەخنانە بۆ ھەندى گەل و نەتەو لە لىستى سەرژمىرىەكاندا نەھاتووە و، ژمارەى ھەندى گەلىش بە شىوھەىكى سەرسوڤھىن زىادى كردووە. پاكانە بۆ ئەم سىياسەتە ئالەبارە كراوە، كەچى ئە. ئالەبارىيەىش بەپىچەوانەو لەسەر كورد پەنگى داوھتەو. بۆ وینە، گوتوويانە: ھەندى گەل كە زمان و پەسەن و كەلەپوورىان نەزىكە، با لە بارى جوگرافىاود نەزىكى يەكتەر يا تىكەل بە يەك بژىن و بە يەك نەتەو بژمىردىن يا قەوارەيەكيان بۆ پىك ھىنراوە. كەچى كوردەكەيان كردووەتە دوو

بەش، موسلمان و ئىزدى و بە دوو نەتەۋەى جىاواز دانراون. ھەندى گەلىان پىكەۋە
لكاندو قەۋارەيەكىيان بۇ پىك ھىنان، لەبەر ئەۋەى ناسروشتى و زانستيانەو
ئارەزوۋمەندانە نەبوو، بە ھەلۋەشانەۋەى ئىمپراتورى سۇڧىتى ئەۋانېش
ھەلۋەشانەۋە. بۇ وىنە، چىچنى-ئەنگوشىيەكان يا كاباردىن و بالكارىيەكان،
قەرەچايف و چىركىسەكان.

ئەم بەشە كە تايبەت بەو سەرژمىرانەيەو لە سەردەم و پاش پووخانى سۇڧىت
چاپ و بلاۋكراۋەتەۋە، ئىمە تەنھا سەرژمىرى كوردەكانمان مەبەست بوۋە.
بابەتەكە زۆر گرنگ و پىۋىستەو، لىكۋلىنەۋە پىۋىستى بە كات و دىسوزى و
تواناى ماددى و بايەخدان ھەيە. پوۋىشتى بۇلاى كوردى قەزاخستان و ئوزبەكىستان و
تۈركمەنىستان و قرقىزىستان و ئازەربايجان و ئەرمنستان و پووسىيا و ئۇكرائىنا و
گورجستان و شارو گوندەكانيان ھەروا ئاسان نىيە. نووسەر پتر لە ۱۰ سالە چەند
جارىك ئەم پىشنىارەى خستۋەتە بەرچاۋى ھىزە سىياسىيەكانى كورد. گرنگ بوو من
پىشنىار بىكەم تا خۇيان دەست بەكار بن، بەلام مخابن. لە سەرژمىرى ۱۹۳۷د، واتە
دوۋەمىن سەرژمىرى دانىشتۋانى سۇڧىت پاش ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور
لە ۱۹۳۰ داو، يەكەم قۇتاغى قەرمى (پەسمى) بەزۆر راگويزانى كوردەكانى سۇڧىت
ھەر لە سالى ۱۹۳۷ەۋە بەرپوۋەچوو. بەپىى ئەم سەرژمىرىيە، ۴۳۳۹۹ كورد لە
يەكىتى سۇڧىت دەژىن^(۶۸).

لەكاتىكدا بەپىى سەرژمىرى ۱۹۲۶، ژمارەى كوردەكان لە تەۋاۋى يەكىتى
سۇڧىت كە بەجىاو بە شىۋەيەكى پەسمى نووسراۋە، ۵۲۳۸۱ كەس^(۶۹) بوۋە.
بەلام ھەر بەپىى ئەم سەرژمىرىيە كە ژمارەى كوردەكانى تىدا بەجىا نووسراۋە (لە
كۆمارى ئازەربايجان ۴۱۲۸۳، واتە ۱,۸٪ تەۋاۋى دانىشتۋانى ئەم كۆمارە، لە
كۆمارى ئەرمنستان ۱۵۲۶۳ كەس، واتە ۱,۷٪ تەۋاۋى دانىشتۋان و، كۆمارى لە
جۇرجيا (گورجستان) ۱۰۳۹۷، واتە ۹,۷٪ تەۋاۋى دانىشتۋانىان. ھەموۋى

(۶۸) بىۋانە: سەرژمىرى گشتى يەكىتى سۇڧىت لە ۱۹۳۷د.

(۶۹) جۇگرافىاي پىشت قەققاسى، تىڧلىس، ۱۹۳۰، ۲۴۱ل، ۲۹۹، ۳۰۰.

پێكهوه ٦٦,٩٤٢ كوردی تێدا ژیاوه، نهك ٥٢,٣٨١ كهس). ئه مه جگه له وهی كه ژماره ی كوردهكانی كۆماری توركمانستان و گه لێك شوینی دیکه یان نه نووسیوه .
 سه ره پای ئه وه ی كه ده سه لاتدارانی خو جییی كۆمارهكانی پشت قه فقا س (نازه ربایجان- ئه رمه نستان و گورجستان) هه ولێ سهرینه وه ی كورد و قه واره كه یان داوه به ده ربه ده ركردن و توانده وه یان، ده بێنن ژماره ی كورد له سه رژمیری ١٩٢٦ دا نزیكه ی ١٤ هه زار كه سی له سه رژمیری ١٩٣٧ زیاتره، كه چی ده بی به پێچه وانه وه بووی.

له كتیبی جوگرافیای پشت قه فقا سدا سه باره ت به كوردهكان هاتوه، كوردهكانی ئه م هه رێمه هه ر له كۆنه وه لێره جیگیر بوون. ئه رمه نستانی ئیستا ته نانه ت له سه ده ی ٩ ی پیش زاین و، له نازه ربایجان له كۆتایی سه ده ی شازده وه تێدا جیگیر بوون (ل ٣٠٠). كوردهكان باله به رزو، قزو چاو په شن، كه پوو یان پێكو پێك و كه می دیمه ن درێژن. كوردهكانی ئه رمه نستان پێكه وه و نزیك به یه كت له گونده كوردنشینهكان ده ژین، به شێکیان جیگیر و به شێکیان نیوه كوچه رو ناژه لدارن، به لām كوردی نازه ربایجان زۆربه یان خه ریکی كشتوكال و جیگیرن.

له كوردستانی نازه ربایجاندا، به شێکی كوردهكان له ئه شكه وته سه روشتی و ناسه روشتیه كاندا ده ژین (ئه وانیش پێكه وه ده ژین). كوردهكان ته نیا له مینكه ند، له خا نووبه ره ی به به رد دروستكرا ودا ده ژین. له ئاجارستان، كوردهكان زستان له گوند و هاوین له چیاكان ده ژین^(٧٠). خا نووبه ره یان په نجه ره یان پێوه نییه، ته نیا سه ربانی كونیکی تێدا به بو ده رچوونی دوو كه ل و پوو ناکی. ژنانی كورد چارشێو له سه ر ناكه ن و، له چاو ژنانی گه لانی دیکه دا نازادترن و، له وتووێژه گه شتییهكان و جه ژن و شادی له گه ل پیا وندا به شداری ده كه ن. ناستی خوێنده وارییان سه رفه، تا ئه م ماوه یه ی دواییش نووسراو یان نه بوو، له نووسراوی عه ره بی یا ئه لفو بیی ئه رمه نی كه لك وه رده گرن^(٧١).

(٧٠) هه مان سه رچاوه، ل ٣٠١.

(٧١) ه. س، ل ٣٠٤.

ستالین لە سەرژمێری ۱۹۳۷ ناپازی بوو. بەپێی ئەم سەرژمێرییە ژمارەى دانیشتوانى یەکیتمى سۆڤیەت ۱۶۲ ملیۆن کەس بوو، بەلام پێشبینى زۆرتى کردوو. بۆیە فەرمانى داوە پاش دووسالى دیکە، واتە لە ۱۹۳۹، سەرژمێرییەکی دیکە بکړیتەوه، گوايه پێژەى سەرژمێرى ۱۹۳۷ لەچاو ولاتانى سەرمایەداریدا کەمتر بوو. بەلام ئەو کوشت و کوشتارەى کە خوێ لە گەلان و پووناکبیران و ئۆپوزیسیونى کرد، هەروەها برسیتی سالى ۱۹۳۲-۱۹۳۳ و کارى هەروەزى سیاسى بێپرەحمانەى پاش شۆرشى ئۆکتۆبر کە ملیۆنەها کوژراوى بەداوایە بوو، بە سەرژمێرییەکەوه دیاربوو. تەنانت وەک مرقى زيانبەخش و بەمەبەست، بە تاوانى دۆزمنى گەل و جاسووسى ولاتانى بیگانە و ترۆتسکیزم و لایەنگیری بوخارى مامەلەى لەگەڵدا کردوون. ستالین لە کۆنگرەى حەڤدەى پارتى کۆمۆنیستى یەکیتمى سۆڤیەتدا کوتایى ۱۹۳۳، گوتبوى ژمارەى دانیشتوانى یەکیتمى سۆڤیەت ۱۶۸ ملیۆن کەسە (چوار سال بەر لە سەرژمێرى ۱۹۳۷، دەبوايه لە ۱۶۸ ملیۆن زیاتر بوايه)^(۷۲). واتە لە سەرژمێرى ۱۹۳۷دا ژمارەى تەواوى دانیشتوانى یەکیتمى سۆڤیەت بە ۱۶۲ ملیۆن کەس ڕاگەیاندوو. ئەوه بەدرۆخستنهوى وتەى ستالینى ڕابەر، سەرئەنجام ئابرووچوونى سیستەمى سۆسیالیستیه کە پێژەى زیادبوونى دانیشتوانى لەچاو ولاتانى کاپیتالیستى لەخوارەوه بوو. بۆیه ستالین فەرمانى داوە سەرۆکى بەرپۆهەبەرتى کۆمیتەى هەلبژاردنى گشتى کرافال، ى.ئا، و، سەرۆکى بیروى سەرژمێرى ۱۹۳۷ کيفیتکین، ئو.ئا. گوللەباران بکړین.

ستالین، مۆلەتوڤى کردە بەرپرسی سەرژمێرى ۱۹۳۹ و، تەنانت دامودەزگاكانى ڕاگەیاندى سۆڤیەتیش هەپەشەیان لە خەلك کرد کە هەر کەس خۆى ناوئوس ئەکات دادگایى دەکړی. بەلام سەرژمێرى ۱۹۳۹یش وەلامدەرەوى ویست و خواستى ستالین ئەبوو و ژمارەى دانیشتوانى سۆڤیەت

(۷۲) بەلام بەپێى پێشبینى پلاندانانى دەولەتى سۆڤیەت، دەبوايه ژمارەى دانیشتوانى یەکیتمى سۆڤیەت لە سەرژمێرى ۱۹۳۷دا ۱۸۰۷ ملیۆن بوايه.^(۱)

۱۶۷،۲ دەرچوو و پانەگەيەندرا. ئەو بۇ ستالین فەرمانى دا لىستە زىادەكان و، ئەوانەى كە پرنەكراونەتەو، بىرىنە زىندانىەكان تا پىران بىكەنەو (پىشتىر زىندانىەكان سەرژمىرى نەدەكران). لەو سەردەمەدا، بەپىنى سەرچاوەكان، نىزىكەى دوو مىليۇن كەس لە زىندان و ئۆردوگا زۆرەملىكاندا بوون. پاش پىكردەنەوئەى ئەم لىستانە، ژمارەى تەواى دانىشتوانى سۆفئىت لەلەيەن ستالىنەو لە كۆنگرەى ۱۸، بە ۱۷۰،۲۸ مىليۇن و، لە پۆژنامەى "پراڤدا"دا بە ۱۷۰،۵ مىليۇن پاگەيەنرا (ئاشكرايە ژمارەى زىندانى و دەرگراو و دوورخراو و بىكارو نەخويندەوار بىلاو ناكىتەو). بەلام پاش مردنى، ناوى ھەموو ئەوانە بە لىست و بەلگەو دۆكيومىنتەو بىلاو كرايەو، تائىستايىش لىكۆلىنەويان لەبارەو بەردەوامە. لە لىستى سەرژمىرىەكاندا، گەلنىك پىرسىارى سەرژمىرى نەووسراو يا پرنەكراوئەو، ەك شويىنى لەدايكبوون، چەند سال لەوى ژياوى، ئىستا لەكۆى دەژى و، چەند سالەو لەكەيەو لە شويىنى تازەى دەژى و، سەبارەت بە داھات و ئىش و ئاستى خويندەوارى، تا تاوانى پۆژىمى ستالین (بەتايبەت بەرامبەر بە كورد بۆچى گويىزانەتەو...) ئاشكرا نەبى. خالىكى دىكە كە جىي بايەخ و سەرنجدانە، لە سەرژمىرى ۱۹۲۶دا چەند گەل يا نەتەويان پىكەو بە يەك نەتەو يا گەل نووسىو. بۇ وىنە، چەند گەل (كورامەكان، كىچىكەكان و فىرگانەكان و توركەكانى سەمەرقەند) بە ئۆزىەك نووسراون و لەسەر ئۆزىەك حسابيان كىردوون؛ يا ھەندى گەل نىزىك بە تاتارەكان، ەك مىشارەكان و تىپتارىەكان و ناگاي باكيەكان بەجيا لە سەرژمىرىەكاندا نووسراون. كەچى لە سەرژمىرى ۱۹۳۹دا، ئەمانە ھەموويان بە تاتارى كرىم نووسراون. يا لە سەرژمىرى ۱۹۳۷دا، ژمارەيەكى زۆر لە توركەكانى سۆفئىت (توركى مىسخىتى، باتووم و سوخوم) و قەرەپا پاخەكان كە لە سەرژمىرى ۱۹۲۶دا بەجيا نووسراوون، بە ئازەرى نووسراون؛ يا ئاجارەكان و مىگرىلى و شىقانى و خىمىشىنەكان لە سەرژمىرى ۱۹۳۹دا بە جۇرجى (گورجى) نووسراوون^(۷۲). ئەم

^(۷۲) سەرژمىرى سالى ۱۹۳۹ى دانىشتوانى يەكئىتى سۆفئىت، چاپى ۱۹۹۲، ۲۴۴-۲۶۳.

بابەتە لىكۆلئەۋەيەكى دورودرىژى دەۋى. بەلام مەبەستىم تەنھا يەك خال بو،
ئەۋىش ئەۋەيە كە ھەندى لە گەلان گوايە لە بارى زمانەۋە نزيك بەيەكتىر بوون،
بەيەك نەتەۋەيان داناون، كەچى كوردىيان كىرەۋەتە دوو بەش كوردو ئىزدى
(كوردى موسلمان و ناموسلمان)، واتە بە دوو نەتەۋەي جىاواز لە سەرژمىرەكاندا
ناونووس كراون.

لە (سەرژمىرى سەرانسەرى دانىشتوانى يەكيتى سۇقۇتدا سالى ۱۹۷۰،
چاپى مۇسكۇ، ۱۹۹۲-۱۹۹۱) باسى بىر كىرەنى كىشەي نابەرامبەرى ئابوورى و
كولتورى گەلانى يەكيتى سۇقۇت كراۋە، بە شانازىيەۋە خۇيان بە مۇۋ و
ھاۋولاتى يەكيتى سۇقۇت ناۋ بىرەۋە. ئەم ۋلاتە لە چارەسەر كىشەي
نەتەۋەيەتە بوۋەتە نمونە بۇ جىهان. لە ۋلاتەكەي ئىمەدا پىرۇسەي
نزيكبوۋنەۋەي گەلان پەرەدەستىنى و بەرەبەرە بەرە يەكگرتنى تەۋاۋ دەچى.
پىرۇسەي تۋاندەۋەي ئىتتىكى (تېكەلبوۋنى گەلان يا تۋاندەۋەيان لەناۋ
يەكەيدا). ھەندى گەل پىكەۋە لەسەر خواستى خۇيان و دور لە ناچار كىرەن، واتە
ھەندى گەل يا نەتەۋە زمان و كولتور و ژيانى ئەۋى دىكەي ۋەرگرتۋە و،
ئەنجامەكەي بوۋەتە ھۆي زىادبوۋنى نەتەۋەيەك و كەمبوۋنەۋەي نەتەۋەي دىكە.
بەلام ئەۋ پىرۇسانەي كە بىرژىنىقى سەرۋكى سۇقۇت و حىزبەكەي بە بۇنەي پەنجا
سالەي دامەزراندنى يەكيتى سۇقۇتەۋە پايانگەياند، كوردى ئىزدى و ئائىزدى
(موسلمان) نەگرتەۋە، لەكاتىكدا ھىچ نەبى بە يەك زمان قسە دەكەن كە
كوردىيە، ئىدى باسى شتى دىكە ناكەم. ئەم پىرۇسانە بۇ كورد پىچەۋانە بوون.

لەناۋ جوۋەكانى يەكيتى سۇقۇتدا، جگە لە ئەشكەنازەكان كە لە سەرژمىرى
۱۹۲۶د بە جوۋى پەسەن نووسراون، ھەندى گروپى تايبەتى دىكەي جوۋ ۋەك
جوۋەكانى ئاسىي ناۋەراست و بوخاراۋ جوۋەكانى جۇرجىاۋ جوۋەكانى كىرە
(كىمچاكەكان) و جوۋەكانى كوردستان (لالوى يا لالوىي)، ئەۋانىش بەجىا لە
سەرژمىرى ۱۹۲۶د نووسراۋون، ۋەك نەتەۋەي جىاواز لەقەلەم دراۋون،
لەكاتىكدا ئەۋانە بە زمانى جۇراۋجۇر قسەيان كىرەۋە. بەلام لە سەرژمىرى

۱۹۳۹دا ھەموو پىڭكەۋە سەر بە نەتەۋەى جوو نووسراون. ئەمەيش ئەنجامى خەباتى خودى جوۋەكان بوۋە كە بواريان ئەداۋە بەجىايباننوسن. ھەروەھا چەند گروپى دىنى تاتار بەجىا نووسراون. بۇ ويئە، تاتارى ناموسلمان يا ئەوانەى كە بە زاراۋەى دىكە قسە دەكەن يا لە بارى جوگرافىيەۋە لە شوئىنكى دىكە دەژىن، بەجىاۋ ۋەك نەتەۋەى سەرپەخۇ نووسراون. پاش خەباتىكى زۆر، دەسەلاتدارانى سۇقۇت ناچار كران زۆرىەى ئەوانە بە تاتار بنووسن، بەلام كوردى سۇقۇت ھەر بەجىاۋ ۋەك دوو نەتەۋەى جىاۋاز، واتە كوردو ئىزدى، نووسران.

سالى ۱۹۵۹يش سەرژمىرىيەكى دىكەى گشتى لە يەكىتى سۇقۇتى كراۋە، واتە پاش بەزۇر پاگوستنەۋەى كورد لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴دا بۇ كازاخستان و ئاسىيائى ناۋەپراست و سىيرىيا. لەم سەرژمىرىيەدا ژمارەى كوردى ئازەربايجان ۵۸۸۷ كەسە (كەچى لە سەرژمىرى ۱۹۲۶دا ھەر لەم كۆمارە ۴۱۲۸۳ كەس كورد بوۋە)، ژمارەى كوردى ناگورناقەرەباغ ۱۷۹۰، لە كۆمارى گورجستان ۱۶۲۱۲، لە قرقىزىيا ۴۷۸۳، لە ئىرمىنيا ۲۵۶۲۷ كەس بوۋە. لەكاتىكدا ژمارەى كوردى كازاخستان و توركمەنستان و ئۆزبەكستانى تىدا نىيەۋ، زۆرىەى ھەرە زۆرى كوردەكانى ئازەربايجان و ئىرمەنستان بەزۇر بۇ كازاخستان و ئۆزبەكستان گواستراۋنەۋە. بەپىي سەرژمىرى ۹۷۰، ژمارەى كورد لە يەكىتى سۇقۇت بە ۸۹ ھەزار كەس نووسراۋە، بەپىي سەرژمىرى ۱۹۷۹يش ژمارەى كوردى سۇقۇت ۱۱۶ ھەزار كەسە.

بەلگە نامەى نوئى لە بارەى كوردەكانى سۆفیتەو

- دەورى تورکيا لە سیاسەتى كوردی سۆفیتدا

بەپێى بەلگە میژووییە کۆن و نوێیەكانى پووسى-سۆفیتى، بەشیکى كوردستان لە سەدەى نۆزدەهەمى زایندا، لە ئەنجامى شەڕە درێندانەكانى پووسیاو تورکیای عوسمانى و ئێراندا، کەوتە سەر خاکی ئیمپراتۆری پووسیا. بە واتایەکی دیکە، بە ھۆى سەرکەوتنى پووسیاو لە شەڕەكانى تورکیا و ئێراندا، ئەم بەشەى كوردستانیش خرایە سەر ئیمپراتۆری پووسیا. واتە تا کۆتایى یەكەمین جەنگى جیهانى كوردستان لەنیوان تورکیا و ئێران و سۆفیتدا (پووسیاى پێشوو) دابەش کرابوو. پاش یەكەمین جەنگى جیهانى، وەك ئاشکرایە، بەشەكەى ژێر دەسەلاتى تورکیای عوسمانى، بوو بە سێ بەشەو: دوو بەشى خرایە سەر دەولەتە دەستكردەكانى عێراق و سووریا، بەشیکى دیکەى ھەر لە چوارچێوەى دەولەتى تورکیادا مایەو. بەشەكەى پووسیایش، پاش ھاتنە سەر دەسەلاتى بەلشەویكەكان، بەتایبەت قارس و ئەردەھان خرایە یا درایە تورکیای ھاوپیەمانیان. ئەم دابەشکردن و ئالوگۆڕو فروشتنانەى خاکی كوردستان، ھەر لەكۆنەو تا سەردەمى دەسەلاتداریتى بەلشەویكەكان ئانارمزمەندانەو بێپرسکردن و ئاگادارى گەلى كورد بوو، گەلى كوردی تووشى كارەسات كردوو. جگە لە وێرانبوونی كوردستان و كوشتارى دانیشتوانەكەى و تالانکردن و دوورخستنەو بەعەرەبکردن و فارسکردن و توركکردن (لە كوردستانى سۆفیتیش بە ئەرمانى كردن و ئازەرى كردن)، لە چەند قۇناغیشدا لە ھەموو بەشەكانیدا گەلیك جار تووشى جینۆساید بوو، سنوورى كوردستان تەسك كراوەتەو بەرەبەرە حاشا لە

بوونى كوردو كوردستان كراوه، سەرئەنجام لە بەشىكى ئەم ولاتەدا - وەك كوردستانى سۆڧىت - كوردەكان لە چەند قۇناغدا لە ولاتى باووباپىريان پاگويزاوانو قەلاچۇ كراون (ئەو كارەى كە پزىمە داگىركەرەكانى دىكەى كوردستان لەتوانايندا نەبوو بىكەن). گەلىكى بى ولات و ولاتىكى بى گەل، كوردستانى سۆڧىت و كوردى سۆڧىت چاوەرپريان دەكرد. ئەگەر بە تاقە تاوان (لە ئاست و ناوەرپۇكدا) دابىرى، خۇ بە يەككە لە تاوانە دەگمەنەكانى سەدەى بىستەم دەژمىردى. دەگمەنىكەى لەو دايە لە قوولايى تراژىدىاكەيدا بەشىكى كوردستانى سۆڧىت وەك قارس و ئەردەهان، بە ھاتنە سەر حوكمى بەلشەوىكەكان، پىشكەش و مامەلەى پى كراو، درايە توركيا. ئەویش كە مايەو بەسەر دوو كۆمارى ئازەربايجان و ئەرمىنيادا دابەش كراو، ھەر لەناو ئەم دوو كۆمارانەيشدا ھەر ناوچەو شارىكى درايە يا خرايە سەر بەرپۆەبەرىتى ھەرىم و شارەكانى ئەم دوو كۆمارە. واتە دوو بەشى كوردستانى ئازەربايجان و ئەرمەنستانى سۆڧىت، بى بەش كرا لەوەى وەك بەشىكى يەكگرتوو كە سەر بە شار يا ھەرىم و ناوچەيكە بن و، پىكەو بن و لەيك نزيك بن. واتە بەرەبەرە ئەو پەيوەندىە ھەمەلايەنانەى كە پىشتەر لەنيوان كوردەكانى سۆڧىتدا ھەبوو، پچرا.

بەرپۆەبردنى سىياسەتى رەگەزپەرستانەى دەسەلاتدارانى ئازەربايجانى و ئەرمەنستانى سۆڧىت (وەك نووسىنى كوردەكانى ئازەربايجان بە ئازەرى و ئەرمەنستان بە ئەرمەنى و، داسەپاندنى ناوو فامىلى ئازەرى و ئەرمەنى و بى بەشكردنيان لە خويندن و زمانى زگماك و موسلمان و ناموسلمان بوونيان لەسەر ژمىريەكاندا و...)، پىستىر و تاوانبارترين كردەوەى بەلشەوىكەكان بوو. جگە لە ھەلەوەشانەوەى كوردستانى سوور لە (۱۹۳۰-۱۹۳۲) داو دورخستەنەوەى قۇناغ بە قۇناغى كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان، بەتايبەت لە سەردەمى دووھەمىن جەنگى جىھانىدا بۇ كۆمارەكانى دىكەى سۆڧىتى پىشوو، بۇ سىبىراو قەزاخستان و ئاسىياى ناوەرپاست و قرقىزستان و ئۆزبەكستان و شارو گوندى دىكە (كە سەدان و ھەزاران كىلومەتر لە نىشتمانى باووباپىريانىان

دووركەوتنەو، لە ھەمووی خراپتر لەیەك دووركەوتنەو، چونكە لەگەڵ یەك و پێكەو نیشتهجێ نەكران و، ھەموو پەيوەندیەكانی نیوانیان پچڕینرا. سەفەرکردنیان ئەك تەنیا بۆ لای یەكدی و بۆ شارو كۆمارەكانی دیکە ئی قەدەغە كردن، بگەر لە سەردەمی ستالیندا ناسنامەى ھاوولاتییان ئی سەندرایەو. سەرنجام تاوانی ھەرە گەورەى بەلشەویكەكان بەرامبەر بە گەلى كورد ئەوە بوو، پاش دووھەمین جەنگی جیھانی و مردنی ستالین تا پووخانی ئیمپراتۆرەكەیان بواری مۆلەتی گەڕانەوێان پێ نەدراو، بۆ ھەمیشە لەوئ مانەو و پاش پووخانی سوڤیئت و دروستبوونی دەولەتانی نوێ تووشی گەلیك كارەساتی دلقەزینتر بوون. بۆیە دەلیم ئەگەر تاوانیكي بێوینە نەبێ، دەگمەنە. پیم وایە ئەو گەورەترین تاوانی پژیمی بەلشەویكەكان بوو دژی كورد. من لێرەدا نامەوئ بچمە ناو قوولایی باسەكو بەلگە مێژوویەكانەو، بەلكو ئاماژەم بەم چەند بەلگەنامە داو و كورتەيەكیم نووسیو. دروستکردنی كوردستانی سوور لەلایەن بەلشەویكەكانەو ھەنگاوێكي پەواو سروشتی و مافیكي سەرەتایی گەلى كورد لەم بەشەى كوردستان بوو، چونكە:

۱. زۆریەى دانیشتوانی ھەرىمەكە كورد بوو.

۲. دەسەلاتدارانی سوڤییتی نەیان دەتوانی گەلى كورد لەو پرۆسەو بانگەوازی كە بەلشەویكەكان رایانگەیان دبوو، وەك ئازادی و یەكسانی گەلانی یەكیتیى سوڤیئت و مافی چارەنووس و... لابەدن. لەكاتیكدا گەلیك قەوارەو ئۆتۆنۆمییان بۆ گەلانی دیکە دروست كەردبوو.

۳. بەپێچەوانەى خواستی دەسەلاتدارانی ئەرمنستان و ئازەربایجانەو كە كوردستانیان دا بەش كەردبوو و، ئامادە نەبوون بەرەسمی مافی كورد بەسەلمیئن و لانی كەم ئۆتۆنۆمی كولتوری یا ئیداری پێ پەوا ببینن، مۆسكۆ بریاری پێكەینانی كوردستانی سووری دا بۆ پاكیسانی كوردی پارچەكانی دیکە، بەتایبەت لە كوردستانی عیراق و داڕینیان لە ئیمپریالیزمی ئینگلیز و ھاندانیان لەدژی ئینگلیز (لەم بارەیشەو بەلگەو دیکومینت ھەيە).

۴. شەرقىي كىشەي نىۋان ئىرمەنستان و ئازەربايجان، پېش و پاش ۱۹۱۷،
(تەننەت پاش سەقامگىر بوۋى دەسلەتلى سۆقتى لە ھەردو كۆمارەكەدا) لەسەر
ناگورناقەرەباغ كە بە دروستبوۋى كوردستانى سوور ئەم دوو كۆمارەي
جيا كەردە، يا كىشەكەي كزتر كرد (كىشەي نىۋان ئازەرى و ئىرمەن بەدرىزايى
دەسلەتدارىتى سۆقتى ھەر بەردەوام بوو، ئەو بوو پاش پووخانى سۆقتى
تەقىيەو)، ھۆيكەي دىكەي پىويستى دروستكردنى كۆمارى كوردستانى سوور
بوو. سەير ئەو ھەردو لايەنى ئازەرى و ئىرمەنى لەكاتى شەرقەكانىدا دانيان
بە بوۋى كوردستاندا دىناو كوردەكانىان بانگ دەكرد تا ھاوكارىيان بىكەن دۆى
لايەنى بەرانبەر بەلىنى نۇريان پى دەدان.

۵. فاكتەرى سەرەكى لە دروستبوۋى كوردستانى سووردا، داواكارى
دانيشتوانى ئەم بەشەي كوردستان بوو، كە ئەوانىش ەك گەلانى دراوسى خاۋەن
قەۋارەي خۇيان بن.

۶. بەلىنى دەسلەتدارانى پووسيا لە سەردەمى داگىركردنى قەفقاسدا لە
سەدەي نۆزدەھەمدا بە سەرۆكەكانى كوردى ئەۋى كە بە چاۋىكى جيا لە
دەسلەتدارانى تورك و فارس تەماشايان دەكەن و مافى خۆبەرپۆھەردىيان لە
چوارچىۋەي پووسياي تزارىدا بۆسۆگەر دەكەن، دەسلەت و پلەۋپايەي
سەرۆك ھۆزەكانى كورد ەك خۆي دەمىننەۋەو بۆ ئەم مەبەستەيش پلەۋپايەي
ھەندىكيان بەرزەكرىتەۋە (لەم بارەيشەۋە گەلىك بەلگەنامە نامەي
كاربەدەستانى پووسيا بۆ سەرۆك ھۆزەكانى كورد ھەيە كە بلاو دەكرىنەۋە)،
ئەمانە گەلىك ھۆكارى دىكە پىشىنەيەكى مېژوۋى بوۋن دەسلەتدارانى سۆقتى
نەياندەتوانى لەپىش چاۋيان نەگرن.

۷. سەرئەنجام نەھىشتىنى قەۋارەي كوردى (كوردستانى سوور) قەلاچۆكردنى
ئەم بەشەي كوردستان، وپراي دەۋرى ناپاكى كاربەدەستانى توركيا و ئازەرى و
ئىرمەنى، دەسلەتدارانى سۆقتى لەو بەرپرسىيە پزگار ناكات، چۆنكە بىرپارى
سەرەكى لە مۆسكۇ دراۋە، ئەو ھەموو تاوانەيش بەبى پەسندكردن يا بىدەنگى

سەرانی سۆڤیت پرویان نەداو. جگە لەو کوردەکانی سۆڤیت ھەر لە سەرەتای دروستبوونی سۆڤیتەو تا ھەلەشاندنەوێ ئێم دەولەتە، داوای گەڕانەوێ مافە پەواکانی خۆیان کردوو، لەو ھەموو تاوانە ئاگادارکراونەتەو (لەم بارەبەرەو ھەلگە زۆر. بۆ وێنە، نامەکانیان بۆ خرۆشچۆ و بریزنیف و گۆریاچۆ).

گومان لەویدا نییە کە بەپێی ئێم بەلگەنامەو دۆکیومێنتانە، تورکیا دەوری سەرەکی لە نەھیشتنی قەوارەو ناسنامەو کوردی سۆڤیتدا گێراو. دواتر پەگەزپەرستەکانی ئازەربایجان و ئێرمەنستان ئێو ھەسەسیەتەو کە تورک بەرامبەر گێشەو کورد نواندوو، ئێمانیش زیاتریان کردوو، ھەموو وزەو خۆیان بۆ بەرگری کورد لە گەشتن بە مافەپەواکانی بە خەرج داو. ئێم پێماندا داگیرکەرەو کوردستان ھەولێ زۆری داو و دەدات، ئەک تەنیا کوردی پارچەکانی دیکەو کوردستان مافیکیان نەدریت، بەلکەو بە ئامانجی خۆیان نەگەن تا بە کوردەکانی لای خۆشی دەگات. بۆیە بوو تە سەرچۆپیکیشی داگیرکەرانی دیکەو کوردستان، تا پێکەو نەھێن ئێم گەلە چەوساوەیە ئاھێک بە بەریدا بیتەو، لە ئانکاراو دیمەشق و تاران کۆبنەو دژی کوردستانی باشوور پیلان بگێرن. جێی داخە کە یەکیشتی سۆڤیت لەباتی ئێو ھەلوێستیکی مرفانەو ئاشکراو پتەو ھەبو، نەھێلی تورکەکان دەست لە کاروباری نیوخۆی سۆڤیت وەریدەن، ھەنگاو بە ھەنگاو پاشەکشەو بەرامبەر کرد، تا وای ئی ھات تەنانت دەسلەتدارانی سۆڤیتی ناچار کرد پێشی چالاکو کولتووری و زمانەوانی کوردەکانی سۆڤیت بگرن. پاکانە بۆ ئێم ھەلوێستەو سۆڤیت ئاکری.

پاشەکشەو سۆڤیت بەرامبەر بە داخوازەکانی تورکیا کە کوردەکانی سۆڤیت ھێچیان نەدریت، سەرئەنجام سنووردارکردنی چالاکو کوردەکانی سۆڤیت و، پاشانی پەشیمان بوونەو لەو بێریارو بەلێنانەو کە پێیان دان، واتە بەستنی کۆنفرانسی کوردناسی لە شارو شوێنەکانی دیکە یاسا کرا. بەلشەویکەکان بە بیانووی ئێو کە پەیوەندیە ئاجیگرەکانیان لەگەڵ تورکیادا تێک نەچی، بەکردەو مەرجەکانی دەولەتی تورکیای پەسند کرد. سۆڤیت لەباتی ئێو

سنووریک بۇ تورکەکان دابنۇ دەست لە کاروباری ناوڤوی سۆڤیت وەرنەدەن. ئەودەمە تورکیا پیویستی بە یارمەتی و پشتیوانی سۆڤیت ھەبوو، ھەر یارمەتی بەلشەویکەکان بوون کە کەمالیەکانی بە دەسلەت گەیاند. ئەمە بۇ کورد بوو مایە کارەسات. تورکەکان هیچ پەخنەیان نەبوو دژی دروستکردنی قەوارەو ناسنامە گەلانی دیکە غەیرەکورد نەبوون. بۇ وێنە، دژی ئەرمینیا نەبوون، کە دژمنایەتی لەنیوانیاندا ھەبوو، یا دژی دروستکردنی قەوارە ئازەری نەبوون، چونکە ھاوچەگەزی خۆیان بوون.

کوردستانی سوور لە ۱۹۳۰دا ھەڵوەشیندراوە، سالی ۱۹۳۵ نەیانھێشت کۆنفرانسی کوردناسی لە باکو بگیری و، پاشان ھەموو دام و دەزگا پەیمانگەو قوتابخانەکانی کوردی لە سۆڤیت داخران. تورکیا دەوری سەرەکی لەم تاواناندا ھەبوو، کەچی لە سەردەمی دووھەمین جەنگی جیھانیدا، پزیمی بەلشەویکی سۆڤیتی بە سەرۆکایەتی ستالینی پێبەری کرێکارانی جیھان و ئازادکەری گەلانی چەوساو، فەرمانی دا کوردەکانی سۆڤیت لە کۆمارەکانی ئازەربایجان و ئەرمەستانەو بۆ سیریا و ئاسیای ناوەراست بگوازیڤنەو، بە بیانوی ئەو کە ئەم کوردانە ھاوھەستی دەولەتی تورکیای ھاوپیەمانی ئەلمانیای نازین و، بە نزیکبوونەو سوپای ئەلمان و تورکیا ئەوانە یارمەتییان دەدەن دژی سۆڤیت. لەکاتی کە ئەم تەنیا کوردی سۆڤیت، بەلکوو کوردی بەشەکانی دیکە دژی ھاوپیەمانانی ئەلمانی نازی- واتە تورکیا و ئێران- بوون.

وا بزانم ناوھەپۆکی کۆنفرانسی ھەو و تارەکان و کیشە تورکەکان لەگەڵ سۆڤیتەکاندا، پیویستییان بەشیکردنەو نییە. لە ناوھەپۆکی پۆژنامە "پیا تازە"دا دیارە، ئەم تەنیا باسی کیشە کورد و میژوو و زمان و کەلەپووری کوردی نەکردووە، بەلکوو بوو پۆژنامەییکی زمانی حالی پارتی کۆمۆنیستی ئەرمەستان و سۆڤیت و، وەرگێڕانی وتاری چاپەمەنیەکانی سۆڤیتی بۆ کوردووەتەو، خۆنەری نەبوو نە بە پووسی و نە بە کوردی، لەبەر نەخۆیندەواری کوردی ئەرمینیا. جگە لەو، بۇ کوردی ئازەربایجانیش

نەنئىرداۋە. پاشان لەبەر گۆپىنى ئەلفويى كوردى (تائىستا پىنچ چار گۆپاۋە)ۈ، نەبوۋى قوتابخانە بە كوردى ۈ، پاشتر گواستەنەۋەى كوردەكانى ئەۋى، بە فەرمانى مۇسكۇ پۇژنامەكە داخراۋە. سەرەپراى ئەۋە، ژمارەيەك لە نووسەرۈ كوردناسى كورد بە تاۋانى پەيوەندىگرتن بە كوردى دەرەۋە، يا ناردنى پۇژنامەۈ چاپەمەنى كوردىيەۋە بۇ يەكدۈۈ كەس، يا لىدوان ۈ ئامازەكردن بە كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستان، يا ھەلۋىستى پووناكېرانەۈ نىشتەمانپەرۋەرەنە، دەستگىر كراۋن ۈ دوور خراۋنەتەۋەۈ زىندانى كراۋن. ئەمەيش بابەتتىكى تايبەتەۈ پىۋىستى بە وتارىكى دووردرىژ ھەيە.

سالانى پووداۋەكانى پاش كۇنفرانسى كوردناسى سالى ۱۹۳۵، نىشانى دەدەن كە نەك تەنيا بېرىارەكانى كۇنفرانسەكە جىبەجى نەكران، بەلكوۈ تا پوۋخانى يەككىتى سۇقىت كۇنفرانسىكى دىكەى كوردناسى نەبەسترايەۋەۈ، پەيمانگەۈ ناۋەندىكى كوردى دانەمەزىنرا، بگرە پاش ئەۋەى كە توركىا لە ۱۹۵۱دۈ بوۋە ئەندامى ناتۋو ئىرانى شاھەنشايىش بوۋە پىگەۈ دۇستى پۇژئاۋا، كۇنفرانسىك لەسەر كورد نەگىرا.

كاربەدەستانى سۇقىت زۇرجار جەخت لەسەر ئەۋە دەكەن كە نابى كوردى سۇقىت ئالوگۇپى چاپەمەنىى (تەننەت لە بوارى زمانناسىدا) لەگەل كوردى دەرەۋەدا ھەبى، يا پەيوەندىى بەيەكەۋە ھەبى ۈ، كوردى دەرەۋە بۇ ئالوگۇپى ئەزموۋن ۈ زانىارى سەردانى سۇقىت بكەن؛ لەۋانە، بەشدارى لە كۇپو كۇپوۋنەۋەكاندا بكەن، يا كوردى سۇقىت بۇ ھەمان مەبەست بانگى دەرەۋە بكرىن، يا كەلك لە چاپەمەنى يەكتەر ۋەرىگرن. ئەۋ تاۋانە گەۋرەيەر، ئەۋ كرددەۋە يا سىياسەتە نامرۇقەنەيەى سۇقىت بە ھىچ شىۋەيەك پاكەنەى بۇ ناكرى. ئەمە لەبرى ئەۋەى كوردستانى سۇقىت يا كوردى سۇقىت بېنە ويئەۈ پەناگەۈ پالپىشتى كوردى پارچەكانى دىكەۈ، ھۇى پاكىشان ۈ دۇستايەتلىكردنىان لەگەل سۇقىت!

كاربەدەستانى تورك نەك تەنيا باۋەرپان بەۈ بەلئىن ۈ سوئندەنەى كاربەدەستانى سۇقىت نەكرد كە كۇنفرانسى كوردناسى تەنيا سەبارەت بە بوارى

زمانناسى و كولتورىيە، بەلكو داوايشيان كرد هيج چالاكيەك بۇ دانانى
ئەلفويىنى كوردیدا نەكرى. وەك ئاشكرايە زۆربەى زۆرى كوردەكانى سۆڧىت،
ئەدەمە لە چوارچىۋەى كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمىنىادا دەژيان، ئەو دوو
كۆمارەيش زۆر سيخوپو كۆنسولى توركى لى بوو. بەپىيى بۆچۈنەكانى
كاربەدەستانى سۆڧىت (لەژىر گۆشارى توركەكاندا)، باشتىر و ابوو كاروبارى
كوردو كوردناسى بگوازىتەو بۇ تىفلىس، چونكە ئازەربايجان و ئەرمىنىا
هاوسنور يا لە توركيانە نزىكتىن، تا چىتر لەگەل توركىدا تووشى كىشە نەبن.
واتە ئەگەر چالاكى بكرى، لەناو كوردەكاندا نەكرى. پاشان لە تىفلىس شتىكى
ئەوتۇ نەكرا، لە سان پىترىبۇرگ و مۇسكۇ ھەندى شت بەناۋى كوردناسىيەو كرا
(ئەۋىش ئامادەكردنى ھەندى پىسپۇپو كوردناس بوو بۇ پىۋىستىيەكانى خۇيان، تا
ئاگادارى كىشەى كورد بن و بتوانن لەكاتى پىۋىستىدا كەك لە كىشەى كوردى
بەشەكانى دىكەى كوردستان وەربىگرن بۇ بەرژەۋەندى دەۋلەتەكەيان).

لاى بەلشەۋىكەكان، ھەروەك لە بەلگەنامەكاندا ھاتوۋە، ئەۋەى لە دەرەۋەى
سۆڧىت سەبارەت بە كوردناسى كراۋە، بە دەستى يا بۇ بەرژەۋەندى ئىمپىريالىزم
كراۋە، تەنانت گەر لە بوارى زمانناسى يا دانانى ئەلفويىنى كوردىشدا بووبى،
بگرە ئەگەر لەلايەن كوردەكانى دەرەۋەيشەۋە كرابى. بۆيە نەيانھىشت كوردى
سۆڧىت نە بانگەۋازى كەس بكات و نە بچىتە دەرەۋە. ھەروەھا پىيان نەدا
ئالوگۇپى چاپەمەنىيە ھەبى. بۆچۈنى بەلشەۋىكەكان ھەر لەسەر كوردناسى و
كوردو كۆبۈنەۋەى كوردان نىگەتىقائە نەبۈ، بەلكو بزۈوتنەۋەكانى كوردىشى
لە توركىيا يا بە كۆنەپەرستانەۋ سەر بە ئىمپىريالىزم، يا بە ئاژاۋەۋ ھاندانى
داشناكەكان و... تاوانبار كردوۋە. ئەۋەيش ھەر بۇ رازىكردن و دلخۇشبوۋنى
توركەكان بوو. گەرچى بۆچۈنى كاربەدەستانى سۆڧىت لەسەر پىلان و
ئاژاۋەگىپىرى سيخوپەكانى دىپلۇماسى توركىيا بەگشتى و، كىشەى كورد
بەتايىيەتى، سەرلەبەر وەك يەك نىيە، بەلام لە ئەنجامدا ئەو يىرو بۆچۈنە
سەرەكەۋتن و جىبەجى كران كە لە بەرژەۋەندى داگىركەرانى كوردستاندا بوون. بە

وتەى خۇيان، ھەرچۇنىڭ بىى نەيانويست لەسەر كۇنفرانس يا كۇبونەوئەيەكى كوردناسى تووشى سەرئىشە بىن و، گىروگرفت بۇ خۇيان سازىكەن.

بە ليكۇلىنەوئەى دەورى كورد لە شەرەكانى پووسىادا لەگەل توركياءو ئىراندا، بۇم پوون بووئەوئە كە پووسىا پاش داگىركردنى قەققاس، بەشىكى كوردستانىشى داگىر كرد. ھەر ئەو توركياءو ئىرانەى وا باسى ھاوولائىيانى كوردو برايانى موسلمانى خۇيان دەكرد كە كەوتوونەتە ژىردەستى داگىركەرى پووس و خوازىارى گەپانەوئەن بۇ باوئەشى دايكى نىشتەمان. ئىستائىش مافى ئەلفوبىنى كوردى يا ھەر مافىكى دىكە بۇ ئەو ھاوولائى و برا موسلمانانە لە ولاتىكى دىكە بەرەوا نابىنن. گىرانى كۇنفرانسىكى كوردناسى بۇ دانانى پىژمانى كوردى، يا دەرچوونى پۇژنامەيەك بە زمانى كوردى، بە مەترسىيەكى گەرە بۇ سەرورەى و يەكپارچەيى خاكى توركياءو دانەنن. ترسنۇكى و بىى شەرمى ھەندى كاربەدەستى سۇقۇت بە رادەيەكە تەنەت فەرمانيان داو و تارو بابەت و ھەوال نە لە چاپەمەنيەكانى سۇقۇتداو نە بەدەمىش لەسەر كوردو ئەو كۇنفرانسەى كە بۇ دانانى ئەلفوبى گىراوہ بلاونەكەنەوئە، سى پۇژنامەدا كە وىنەكەيان لەگەل بەلگەكاندا ھاتوئە، گوتراوہ سەربەخۇ بلأويان كردوئەوئەو، دەبى سزا بدرىن و، فەرمانىشيان پىدەدەن لەمەولا شتىك لەوبارەوہ بلاونەكەنەوئە.

ھەندى لە كاربەدەستانى ئەرمانى پىشنىاريان كردوئەو، لەبەر ئەوئەى نۇربەى كوردەكانى سۇقۇت لە ئازەربايجانى سۇقۇت دەژىن، دەبى لەوى كۇنفرانس و كۇپو كۇمەلى كوردى بىبەستىن. ژمارەيەكى نۇرى كوردەكانى ئەرمانىا زمان و كەلەپوورى ئەرمانىيان وەرگرتوئەو بە زمانى كوردى نادوین و بە ئەرمانەن كراون، بە چەشنىك كە لە ئەرمانەكان جياناكرىنەوئەو خۇيان بە كورد نازانن. پىشنىاريان كردوئەو ئەگەر لە باكۇ نەبەستى، لە تفلېس بىبەستى، وەك بلئى ئەوانىش دەيانەوى كوردو كىشەكەى لەكۇل خۇيان بكەنەوئە (ھەرەك بەدرىژاى مىژوو بە بىانوى جۇراوجۇر سەرەتا كوردى موسلمانى ئەوييان دەركدو، كوردە ئىزدىەكانيان وا ئى كرد ناچار بن خۇيان بە نەتەوئەيەكى جياواز لەقەلەم بەدەن.

بەلام بەۋەيشەۋە ۋازىيان نەھىئاۋ، لە سەردەمى ستالىندا ژمارەيەكى زۆريان دوورخرانەۋە. باسى ئەۋە ناكرى پاش دەستگرتنى ئەرمەنى بەسەر ناگورناقەرەباغدا كە كوردستانى سووريش بەشىكى، چىيان بەسەر كورددا ھىئا. پاش تىكچونى سۇقتىش، لە دوو سەرژمىرى ئەرمىنيادا كوردى ئىزدى بە نەتەۋەى ئىزدى دانراۋە كوردىش بەجىا. جىي داخە ھەندى كارىدەستى سۇقتى پىشنىاريان كردوۋە: بۇ ئەۋەى توركەكان چىتر لەسەر چالاكى كوردناسى پەخنەيان ئى نەگرن، نابى بەرپرس و فەرمانبەرانى دەۋلەتى لەو چەشنە كۆبونەۋە كۆنفرانسەدا بەشدارى و قسە بكنە، ئەو جۆرە كۆنفرانسە دوور لە سنوورەكانى توركيان لە ناۋچە ناۋەندىەكانى پروسيا بەرپوۋە بىرىن. واتە بۇ گەلىك لە گەلانى ۋلاتەكەى خۇيان و ھاۋولاتى خۇيان و لەژىر ئالاي سۇسياليزم... نابى بەرپرس يا فەرمانبەرىكى دەۋلەتى پىنۆنىي و پشتىوانىيان بكات و بەلىنى يارمەتى و ھاۋكارىيەكيان بداتى و بە ئاشكرا لەسەريان بدوى و بنووسى. كۆنفرانس و كۆبونەۋەيەكىش كە لەسەر كورد دەكرى، دەبى لە كۆمارى پروسيا كە ھەزاران كىلۆمەتر لە شويىنى نىشتەجىي كوردانەۋە دوورە، بگىرى و كەس ئاگاي ئى نەبى، بۇ ئەۋەى تورك پەخنەيان ئى نەگىرى و پىي نەزانى. بەكورتى، ئەو سىياسەتەى كە سەرانى سۇقت بەرامبەر بە ھاۋولاتيانى كوردى خۇيان ھەر لە سەرەتاۋە گرتوۋيانەتە بەر، بەرامبەر بە ھىچ گەلىكى دىكە بەو چەشنە نامرۇقانەۋ گلاۋ نەبۋە.

زۆرىەى ئەو راپۇرتنووسانەى كە لە بەلگەكاندا ناويان ھاتوۋە، ئاگادارى بارودۇخى ھەموو پارچەكانى كوردستان بوون و، بەو زولم و زۆرىيان زانىۋە كە لەلايەن داگىركەرانى كوردستانەۋە لىيان دەكرى؟ ھەستىيان بەۋە كردوۋە كە سۇقت خۇي بە پشتىوانى گەلانى چەوساۋە دادەنى و، گەلى كوردىش يەكىكى ئەو گەلانىە كە ھاۋسىيەتى و، پىۋىستە كە لە كوردەكانى خۇيەۋە دەست پى بكات، كەچى بە پىچەۋانەۋە پىستىرىن و پەشتىرىن مىژوۋيان بەرامبەر بە كوردەكانى خۇيان تۆمار كردوۋە.

- كۇنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى

* زاريا ۋەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۱۶۲

ئېرەقان (لەرېنگە تېلگرافىيە) ۱۹۳۴/۷/۹ لە مالى فەرھەنگ (معارف) يەكەم
كۇنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى (لە ئاستى يەككىتى سۇقۇتدا) لەسەر
داخۋازى پەيمانگە مېژۋى كولتورەكانى ئەرمىنيا ۋە كومىتە ئەلفوبىيى نوپى
سەر بە دەۋلەتى ئەرمىنيا دەستى پىئى كىرد. لەم كۇنفرانسەدا، نىزىكە (۳۰) سى
نوپىنەرى زەخمەتكىشەنى كوردى ئەرمىنيا ۋە ئازەربايجان ۋە جورجيا ۋە ھەرىمى
نەخچەۋان ۋە ئاجارستان ۋە كوردناسى شارە ناۋەندىەكانى يەككىتى سۇقۇت
بەشدارىيان تىدا كىرد. كۇنفرانسەكە بۇ تاۋوتۇيكردىنى كىشەكانى دروستكردىنى
زمانى ئەدەبىيى كوردى ۋە پىنۋوس ۋە گراماتىك ۋە... زمانى كوردى پىك ھاتۋە.
سكىرتىرى كۆمىتە ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى (بەلشەۋىكى) ئەرمىنيا ھاپى
ئاكۇپۇۋ ۋە، نوپىنەرى دەۋلەتى ئەرمىنيا ھاپى مارتىكيان ۋە، سەرۋكى بەشى
پروپاگاندە ماركسىزم-لېنىنىزمى سەر بە كۆمىتە ناۋەندى پارتى
كۆمۇنىستى (بەلشەۋىكى) ئەرمىنيا ھاپى ئارىسيان ۋە، سكىرتىرى دەۋلەتى
ئەرمىنيا ھاپى دەشتويان ۋە... بەشدارىيان تىدا كىرد. كۇنفرانسەكە لەلايەن
ھاپى مارتىكيانەۋە كرايەۋە، دەستى بەكاركرىد، ھاپى ئارىسيان لەلايەن
كۆمىتە ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئەرمىنياۋە سلاۋ بەخىرھاتنى بەشدارانى
كىرد، ھاپى كارىنيان لەلايەن ۋەزارەتى پەرۋەردە ئەرمىنياۋە، ھاپى شامىلوۋ
لەلايەن كۆمىتە سەرتاسەرى ئەلفوبى نوپىيەكانەۋە وتارى بەخىرھاتن ۋە سلاۋ
گەياندىنيان خويىندەۋە. وتارى "شۇرشى ئۇكتۇپرو پىكەپنىانى كولتورى
نەتەۋەيى زەخمەتكىشەنى كورد" لەلايەن ھاپى ئارىسيانەۋە خويىندرايەۋە.

كۇنفرانس تېلگراممىكى پىرۋىزايى ۋە سوپاسى بۇ سەرۋكى كۆمىتە ناۋەندى
پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقۇت (بەلشەۋىك) ھاپى ستالېن ۋە، ھەرۋەھا
بەرپرسى رېكخراۋى حىزبى لە ھەرىمى پىشت قەققاسى پارتى كۆمۇنىستى

(بەلشەۋىكى) ھاۋپى بەدىيى و ھاۋپى خانجانىان ئارد. لە يەكەم كۆبۈنەۋەي كۆنفرانسەكەدا، وتارى ھاۋپى حاجى جوندى سەرۋكى بەشى كوردى لە پەيمانگەي ميژوۋى كولتورەكان لە ئەرمىنيا، چالاكى ئەم بەشە بۇ كۆكرەنەۋەي بابەتى دەۋلەمەندى فۆلكلورى و لەچاپدانى كىتەبى قوتابخانە بۇ قوتابيان و پۇژنامەي كوردى "پىيا تازە" و بەشى چاپەمەنى و بۆلۈكرەنەۋەي كوردى خويندرايەۋە.

* زاريا ۋەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۱۶۲

دریژەي پاپۇرت لەسەر كۆنفرانسى كوردناسى

ئىرەقان (ئاژانسى تىلگرافى پشت قەفقاس) دووھەم پۇژى كۆبۈنەۋەي كۆنفرانسەكە، تايبەت بوو بە پەسندكردى بىياتنانى زمانىكى لىتراتۇرى (ئەدەبىي) كوردى. لەم بارەۋە كوردناسە گەنجەكان و قوتابىيە كوردەكانى خويندنى بالاي قوتابخانەكانى ئەرمىنيا وتارىان خويندەۋە، پەخنەيان لە پروفېسسور خاچاتۇريان گرت كە ھەلەي زۆرى لە پىژمانى كوردى (گراماتىك) دا كردوۋە. سەبارەت بە پرنسپىيەكانى زمانى ئەدەبىي كوردى يارىدەر سيوان و ھەرۋەھا پروفېسسور خاچاتۇريان و... قەسەيان كرد. لە پۇژى سىنەمى كۆنفرانسەكەدا زۇر شت تاۋوتوئى كرا، كە بە ھەموۋىيەۋە نىزىكەي (۳۰) سى كەس سەرنج و تىيىنى خۇيان خويندەۋە. لە كۆبۈنەۋەي ئىدارەي كۆنفرانسەكەدا، لەلايەن كۆمىتەي حىزبى قەفقاسەۋە، ھاۋپى بىدى (بەدى) و، جىگرى سەرۋكى شووراي ۋەزىرانى ئەرمىنيا ھاۋپى ئەرزىنكىيان و، جىگرى سەرۋكى بەشى كۆپى زانىارى (ئاكادىمىيەي زانستى) پشت قەفقاس ھاۋپى پىژنومۇ و، سەرنووسەرى پۇژنامەي "زاريا ۋەستوك" نامادە بوون.

ھاۋپى رپان ئىرزىنكىيان و پىژنومۇ بەخىرھاتنى بەشدارانى كۆنفرانسەكەيان كرد. لە كۆبۈنەۋەي بەيانى كۆنفرانسەكەدا لە ۱۹۳۴/۷/۱۲، بىرپارلەسەر بەشەكانى كارى كۆنفرانسەكە، واتە پىكەينانى بەشەكانى زمانىكى ئەدەبىي يەگىرتوۋى كوردى و زاراۋەسازى (تىرمىنالۇگيا) و پىژنوس و گراماتىك دراۋ پىك

خران. كۇنفرانسىگە بە يەكەدەنگى بېرىرى دا زامانى كوردەكانى ئەرمىنىيا بىرئىتە بىناغەيەك بۇ بۇ زامانىكى يەكگرتووى ئەدەبى كوردى. ھەروھە بېرىرى پىكەوھەنانى ناوھەندىكى كوردناسى بۇ كاركردن لەسەر ھەموو كىشەكان و پىكەپىنانى كولتوورى زەحمەتكىشەنى كورد درا.

* كۇتايى كۇنفرانسى سەرتاسەرى (يەككىتى سۇقۇت) كوردناسى

زاريا وەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۶، ژمارە ۱۶۴

ئىرەقان (لەپىگە تىلگرافىو) يەكەم كۇنفرانسى سەرتاسەرى سۇقۇت لەبارەى كوردناسىيەو كە شەش پۇژى خاياند، كۇتايى بە كارى خۇى ھىنا. جگە لە كاروبارى ئاسايى و كۇبوونەوكان، بېرىرى دوستكردى ھەندى بەش، واتە پىكخستنى كۇمىسيۇنەكانى زامانىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى و پىنووس و زارلەوسازى زامانى كوردى درا. لە دواين كۇبوونەوھى كۇنفرانسەكەدا كە ۱۹۳۴/۷/۱۴ گىرا، گۇئى لە پىكەپىنانى كۇمىسيۇنەكان گىراو پەسند كرا. كۇنفرانس بېرىرى دا لەمەولا، بۇ گەشەپىندان بە زامانىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى، ھاوولتايانى كوردى سۇقۇتتى زىانى كوردەكانى ئەرمىنىيا وەك بىناغەيەك بۇ ئەم زامانە بەكارپىنن، لەبەرنەوھى ئەوانە ئىدى ئەدەبى خۇيان ھەيە. بېرىردا كەك لە زارلەو زىندووەكانى كوردەكانى ئازەربايجان و جۇرجياو توركەنستان بگىرى.

ھەروھە كۇنفرانس بېرىرى دا: ناوھەندىكى كوردناسى سەرتاسەرى (لە ئاستى سۇقۇتدا) پىك بى، ئەركى كاركردن و لىكۇلىنەوھە لە كىشەكانى زامانى ئەدەبى و زانستى بخرىتە ئەستۇى. شوپىنى ئەم ناوھەندە، دەپن لەلايەن كۇمىتەى سەرانسەرى ئەلفوبىئ نوپىيەكانى سۇقۇتەوھە دىارى بگىرى. دووھەم كۇنفرانسى كوردناسى، بېرىردا سالى ۱۹۳۵ لە ئازەربايجان بېەسترى. ھەروھە بېرىردا بەشىكى كوردناسى لە زانكۇى ئەرمىنىيا پىك بخرى. كۇنفرانس لەلايەن سكرتيرى تسىك (ئەنجومەنى جىبەجىكردن) ئەرمىنىياو ھاوپى دەشتويان داخرا. ئەو، لە وتارەكەى خۇيدا، گرنگى زۇرى سياسى و ئەدەبى كارى يەكەم كۇنفرانسى كوردناسى لە ئاستى يەككىتى سۇقۇتدا دەستنىشان كرد.

* ۋەرگىپراۋى پۇرئانامەى ئاياستان خوروردان (ئەرمەنستانى سۇقۇتتى) وتارى بەخىرھاتنى سەرۋكى ناۋەندى كۆمىتەى جىبەجىكەرى ئەرمەنستانى سۇقۇتتى (شوراي ۋەزيران) ھاپۇئى مارتىكىيان لە كۇنفرانسى كوردناسىدا ۱۹۳۴/۷/۱۱ گەلى كورد بەدرىزىيى سەدان سال لەژىر بارى چەوسانەۋەى شىخ و ئاغاۋ بەگ و كاربەدەستانى پروسىيى تزارى (قەيسەرى)دا بوۋە گيان و توانايى دروستكەرەنى ئەم گەلە لە تارىكى و دواكەوتندا خنكىندراۋە، كۆمەلانى زەحمەتكىشى كورد تەنيا لە سەردەمى دەسەلاتى سۇقۇتتىدا لەگەل گەلانى دىكەى يەكىتتى سۇقۇتتىدا بوۋى پزگارېوونيان لە ھەموو چەوسانەۋەىك پى دراۋە، تا بتوانن ژيانىكى باش بۇ خۇيان پىك بىنن. تەنيا لەساىەى ئەم دەسەلاتەۋەىە كە دەستان داۋەتە چاپكردى كىتېى خۇۋ ئەدەبىياتى خۇۋ كولتورى نەتەۋەىى خۇۋ كە ناۋەپۇك و شىۋازىكى پزۇلىتارىانەيان ھەيو توانىۋانە پىكى بىنن. ئەۋەتا ئەمپۇ لەم كۇنفرانسەدا نوئىنەرانى زەحمەتكىشانى كورد ھاپۇئىيانى كورد خەرىكى تاۋوتۋىكردن و لىكۇلىنەۋەى گەشەدان بە كىشە كولتورىەكانن، بۇ بوۋژاندەۋەى كولتورى خۇيان پىگە بۇ داھاتوۋ دەكەنەۋە. مېژوۋ دياردەىەكى ئەۋتۇى بە خۇۋە نەبىنىۋە، تەنيا لەساىەى سەرى دەسەلاتى پزۇلىتارىاي شۇرېشگېرو سەركردايەتەكەىەۋە، واتە پارتى كۆمۇنىستى يەكىتتى سۇقۇت و، بەرپۇۋەبردىنى سىياسەتى نەتەۋەىى لىنن و ستالېن ئەم بوۋەريان بۇ پەخساۋە. ئىستا مېژوۋى گەلى كورد لەم كۆمەلگە سۇسىيالىستىدا شان بەشانى گەلانى دىكەى يەكىتتى سۇقۇت شۇىنى خۇى دەگرى. گەلى كورد بە زمان و ئەدەبىياتى خۇى كولتورىكى سۇسىيالىستى لەگەل سامان و ژيانىكى سۇسىيالىستىدا پىك دەخات.

گەلى كورد قوتابخانەى خۇى و پۇرئانەۋ گراماتىكى زمانى خۇى پىك دىنى و، بەۋ زمانەى خۇى لىكۇلىنەۋەۋ ژانىارى خۇى لەسەر سۇسىيالىزم و كىشەكانى دىكەى دروستبۋونى سۇسىيالىزم ئەنجام دەدات. بەكورتى، گەلى كورد ھاتە پزى جىھانى پىشكەۋتۋانەۋ پوۋناكېرانەى كولتورى سۇسىيالىستى و، دەگات بە بەشى سامانى لەبن نەھاتورى كولتورى خۇى. ھاپۇئىيان وشەۋ پستەىەك نىيە ۋەسفى كارى

به‌كۆمه‌لى زه‌حمه‌تكيشانى كوردى پى بكه‌م كه له هه‌موو بواره كۆلتوو‌رييه‌كاندا خۆى ده‌نوێنى. كرىكارانى كورد، كه‌لخۆزیه‌كان و پروناكيرانى كورد فێرى ئهو ئه‌رك و كاره ده‌بن كه زمان و ئه‌ده‌بىيات و كۆلتوو‌رى كوردى له‌ژێر سه‌ركردايه‌تى پارتكه‌ماندا به‌رپه‌رايه‌تى سه‌ركرده‌ى مه‌زن و ژيرو زانا هاوپه‌ى ستالين پێگه‌ى بۆ كرده‌وه‌يه‌ته‌وه‌.

له‌و باوه‌رهدام كۆنفرانسه‌كه‌ ده‌توانى به‌بێ هه‌چ كۆسپێك ئهو كيشه‌و پرسيارانه‌ى كه له‌به‌رده‌مدان، چاره‌سه‌ر بكات، هه‌يژىكى زۆرى بۆ پيشخستنى كۆلتوو‌رو ژيانى زه‌حمه‌تكيشانى كورد ده‌بێ.

وتارى حاجى جوندى: هاوپه‌ى جوندى به‌ وردى له‌سه‌ر ئه‌م چالاكويه‌ واكه به‌ستنى كۆنفرانسه‌كه‌، كه ماوه‌ى ساڵێك خه‌رىكى بوون و، توانيويانه‌ فۆلكلۆرىكى زۆرى كوردى و وشه‌و پێزمان و سه‌رچاوه‌ كۆيكه‌مه‌وه‌، دوا وتار چيه‌ كه له‌كۆتاييدا گوته‌ى: ته‌واوى ئهو ده‌سكه‌وتانه‌ى كه ئێمه‌ ئێستا هه‌مانه‌، له‌سايه‌ى سياسه‌تى نه‌ته‌وه‌يى لينينيه‌ كه گه‌لى زه‌حمه‌تكيشى كورديش بۆ په‌رپه‌يدانى كۆلتوو‌رى سۆڤيێتى به‌شدارى تيدا ده‌كات.

وتارى هاوپه‌ى گه‌نج شيبان سه‌رنووسه‌رى پوژنامه‌ى "پێنا تازە": پوژنامه‌كه‌مان بۆ زه‌حمه‌تكيشانى كوردو ژنانى كۆيله‌ ده‌ستىكى نزيكه‌و، به‌گه‌شتى بۆ هه‌موو چين و توێژى كورديه‌يه‌. وتارى هاوپه‌ى جليل جليلوڤ: به‌پێى راپۆرتى ناوبراو له ١٩٣٩دا دوو كتيب به‌ تيرازى پينچ هه‌زار دانه‌ دهرچوون، له ١٩٣٠دا پينچ كتيب به‌ ده‌هه‌زار دانه‌، له ١٩٣١دا هه‌شت كتيب و تيرازيان پانزه‌ هه‌زارو، له ١٩٣٣دا هه‌رده‌ كتيب كه تيرازيان سى و پينچ هه‌زارو، له ١٩٣٢دا بيست و دوو كتيب كه تيرازه‌كه‌يان چل و پينچ هه‌زارو، له ١٩٣٤دا بيست و پينچ كتيب كه نه‌وه‌ هه‌زار تيرازيان بووه‌.

* پوژنامه‌ى "خو‌رورداين"، ژماره ١٦٣

كۆنفرانسه‌ى كوردناسى چ بريارىكى دا

١٩٣٤/٨/١٤ دواين كۆبوونه‌وه‌ى سه‌رتاسه‌رى يه‌كه‌يتى سۆڤيێت له‌سه‌ر

كوردناسى بوو، كه ٤ مه‌به‌ستى خواره‌وه‌ى له‌به‌رده‌مدا بوو:

١. پێكخستنى زمانىكى ئه‌ده‌بى يه‌كگرتووى كوردى.

٢. پێكوپێك نووسينه‌ى زمانى كوردى و ئه‌لفوبى بۆ ئه‌م زمانه‌.

۳. پېژمان.

۴. چۆنچەتى زاراۋەسازى و پېنوس بەپېكوپېكى.

ھەندى پېشنيار لەم بارەو ڪراو، بېريارى يەكجارى بۇ ڪاركردن لەسەر كېشەكان خرايە بەردەم پەيمانگەى ميژۋوى كولتورەكانى ئەرەنستان. بەپېى بېريارى كۆنفرانسەكە، بناغەى زمانى كورد دەبىى زمانى كوردى كوردەكانى ئەرەنستان بى، واتە زاراۋەى ڪرمانجى. ھەرەھا كۆنفرانس ھەندى كېشەى پېكخستن و دروستكردنى ناوەندىكى سەرتاسەرى كوردناسى لە ئاستى سۆڤىتدا خستە بەردەمى كۆمىتەى ئەلفوبېى نوڤى كوردى سەر بە كۆمىتەى ناوەندى (تسيك) يەكېتى سۆڤىت.

بېريارە دووھەمىن كۆنفرانسى كوردناسى لە ۱۹۳۵دا لە ئازەربايجان بگىرى و، بېريارە بەشى كوردناسى لە پەيمانگەى دەولەتى (لە ئىرەقان) بگىرەتەو. ھاوپى داوەتيان سەبارەت بەوى كە ژئانى كورد لە كۆنفرانسەكەدا بەشداريان نەكردو، ئارەزايى خۆى نەبېرى و، داواى كرد لە كۆنفرانسى داھاتوودا نەك تەنيا ژئانى كورد بەشدارى بن، بەلكو دەبىى وتارېش بخوڤننەو. پاشان ھاوپى شاميلوۋ بەناوى كۆنفرانسەكە سوپاسى پەيمانگەى ميژۋوى كولتورەكانى ئەرەنستانى كرد كە يارمەتى بەرپوھەردى كۆنفرانسەكەى دا. پاشان ھاوپى دەشتويان كۆتايى ڪارى كۆنفرانسەكەى پاگەيانەكە بە چەپلەلېدان كۆتايى پىھات.

* پۆژنامەى "كۆمۆنىست"، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۴

"كۆنفرانسى كوردناسى كۆتايى بە ڪارەكانى خۆى ھىنا"

يەكەم كۆنفرانسى سەرتاسەرى يەكېتى سۆڤىت لەسەر كوردناسى كۆتايى پىھات. كۆنفرانسەكە شەش پۆژى خاياندو، ۹ كۆبوونەو شەش بەشى ھەبەو، كە ليكۆلېنەوى تېدا لەسەر ئەدەبىياتى زمانىكى يەكگرتوى كوردى، پېژمان، پېنوس و زاراۋەسازى (وشەپۆنان) ڪراو. لە كۆبوونەوى دواى كۆنفرانسەكەدا لە ۱۴ى ۱۹۳۴/۷، بېريارنامەيەك سەبارەت بە زمان، و پېژمان و پېنوس و زاراۋەسازى و كېشەى پېكخستن خوڤندرايەو پەسەندكرا. كۆنفرانسەكە، بېريارى

دا زماڻى كوردەكانى ئەرمەنستانى سۆڧىتى بۇ بناغەى زماڻىكى ئەدەبى كوردى كە ئىتر ئەدەبىياتى خۇيان پىڭ ھىناو، وەك بناغەىك كەلكى ئى وەرېگىرى. ھاوگاتىش دەبى زاراوەكانى كوردى ئازەربايجان و جۇرجياو توركامنيا بۇ ئەم مەبەستە لەبەرچاو بگىرىن. كۆنفرانس بە پىۋىستى دەزانى ناوەندىكى كوردناسى لە ئاستى سەرتاسەرى يەككىتى سۆڧىتدا پىڭ بىنى. ئەم ناوەندە كوردناسىيە، دەبى كاروبارى خۇى لەسەر كارگردن بۇ ئەدەبىياتىكى زانستيانەو كىشەكانى زمانناسى كوردى كۆپكاتەو. شوينى ئەو ناوەندە كوردناسىيە، لەلايەن كۆمىتەى ناوەندى سەرتاسەرى سۆڧىتەو لەسەر ئەلفوبىن ئويىەكان ديارى بگىرى.

دووھەم كۆنفرانسى كوردناسى، بېريار وايە سالى ۱۹۳۵ لە ئازەربايجان بگىرى. ھەروەھا بېريارش لەسەر ئەو دراوہ كە پىۋىستە بەشىكى كوردناسى لە زانكۆى ئىرەقان بگىرتەو. لە كۆتايى كۆنفرانسەكەدا، سكرتېرى كۆمىتەى جىبەجىكەر (سەرۇكى وەزيران)ى ئەرمەنستانى سۆڧىتى ھاوپى گ.دەشتويان قسەى كردو، پاش ئامازەگردن بە ئەجمامى كۆنفرانسەكە، بەم قسانە كۆتايى بەكارى كۆنفرانسەكە ھىنا: كۆنفرانسەكە گرنگىيەكى يەكجار زۆرى لەبوارى سياسى و كولتوریدا ھەيە. بەرھەمى وتارو بەلگەكانى ئەم كۆنفراسە لەلايەن پەيمانگەى مېژووى كولتورەكانى ئەرمىنياوہ چاپ دەرگىن.

* پۆژنامەى "كۆمۇنىست"، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۲

"لە كۆنفرانسى كوردناسىيەو"

ئەمپۇ يەكەم كۆنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى سۆڧىت، كە چەند پۆژ لە ئىرەقان بەرپۆھچوو، كۆتايى پىھات. كۆنفرانس كارى لەسەر دروستگردنى زماڻىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى كرد. پۆژى دووھەمى كۆنفرانسەكە، باسكى دىژو زىندووى لەسەر دروستگردنى زماڻىكى ئەدەبى كوردى تاووتوئى كرد. لە تاووتوئىگردنەكەدا، ئەم كوردناسە گەنجانە وتاريان خوئندەو: قوتابى قوتابخانەى بەرز شاميلوڧ، قوتابى زانكۆ-زمانناس ھاوپى كوردوئىڧ و ھەندى قوتابى كوردى خوئندى بەرزى قوتابخانەكانى ئەرمەنى قسەيان كرد. لەسەر

پرنسیپه‌کانی دروستکردنی زمانیکی ئەدەبی کوردی، یاریدەری مامۆستای زانکۆ سیواک و پروفیسۆر خاچاتۆریان و، لە تاووتۆیکردنەکاندا پروفیسۆر چوپان زاده لە ئازەربایجانەوه بەشدارییان کرد. لە پۆژی سیپه‌مدا تاووتۆیکردنی کێشەکان بەردەوام بوو، زیاتر لە (۳۰) سی کەس بەشدارییان تێدا کرد. هەروەها لەم کۆنفرانسەدا سەرۆکی بەشی پروپاگەندە ی مارکسیزم-لینینیزمی هەریمی پشت قەفقاس هاوێی بیدیاو جیگری سەرۆک وەزیرانی ئەرمینیا هاوێی ئیرزینکیان و، جیگری پۆژنامە ی "پێیا تازە" هاوێی گریگوریانو بەخیرهاونی بەشداریانی کۆنفرانسەکەیان کردو سلاویان لێ کردن. هەروەها زانای لاوی کورد هاوێی ئەمیر عەودالیش لەسەر ئەلفوێی و پێنوس قسە ی کرد.

- بەلگە‌نامه‌کان:

* نەینێ

پەيوەندی نیوان یەکییتی سۆفیت و تورکیا لە سالێ ۱۹۳۴دا

(پەيوەندی سیاسی) ۱۹۳۵/۵/۲۸

کۆنفرانسی کوردناسی لە ئێره‌قان، بووه‌ مایه‌ی ئەوپه‌ری بێزاری دەسه‌لاتدارانی تورکیا. گه‌رچی ئەم کۆنفرانسە هیچ مەبەستیکی سیاسی نەبوو، بە‌لکو تەنیا بۆ دروستکردنی ئەلفوێی زمانی کوردی و نەهێشتنی نەخوێندەواری لە‌ناو دانیشتوانی کوردی یەکییتی سۆفیتیدا بە‌سترا. تورکەکان ئەم کۆنفرانسەیان بە مەترسییه‌کی گه‌وره‌ بۆ بە‌پێوه‌بردنی سیاسەتی ناو‌نه‌تەوه‌یی (سپێنه‌وه‌ی ناسنامە ی کورد) ی کوردەکانی تورکیا تەماشای کرد. تورکەکان، تەنانه‌ت گومان و دوودلی خوێان لە‌وه‌ دەرپه‌ری کە ئایا هەنگاوێکی سیاسی لە‌ژێر پەردە ی ئەم چالاکییه‌ زمانناسیه‌دا بۆ یە‌کگرتنی کوردەکانی ولاتانی دە‌وروپه‌رو لە‌وانه‌ کوردانی دانیشتووی تورکیای بە‌دواوه‌ نابێ؟ بۆیه‌ دە‌وله‌تی یە‌کییتی سۆفیت بێزاری دا کاروباری پە‌روه‌ردە‌کردنی کوردەکانی سۆفیت بە‌ زمانی خوێان بێ، لە‌ چوارچێوه‌یه‌کی تەنگ و سنوورداردا بە‌پێوه‌بچێ، تا بە‌م چە‌شنه‌ هەم

سیاسەتى نەتەۋەيى يەككىتى سۆڧىت خەۋشدار نەكرى و، ھەم سەربارى ئەمە خۇ
لابدات لە تىكەلچوون لەگەل توركەكاندا. بەتايىبەت جەخت لەسەر ئەمە كرا كە خۇ
بپارىزى لە پەيوەندى كردن بە زمانناسەكانى بيانىيەۋە كە لەبۋارى گەشەپىدان بە
كولتۋورو زمانى گەلى كورددا كاردەكەن و، پەيوەندييان پىۋە نەكرى.

سەبارەت بە ئارمى يەككىتى سۆڧىت كە وىنەى چياكانى ئاراراتى پىۋە
ديارە و، ئەم چيايانە لەناو خاكى توركيادان، دەۋلەتى توركيە ھەندى لۆمەى
كردىن و پەخسەمان ئى گىرا. بەلام دواى پوونكردنەۋەيەكى زارەكى ھاوپى قەرەخان
لەگەل ۋەزىرى ناوخۇى توركيادا، چىتر ۋەزىرى ناوخۇ پىنى لەسەر تىيىنيەكانى
خۇى دانەگرت^(۱).

باليۋىزى يەككىتى سۆڧىت لە توركيە ليف ميخائىلوۋىچ قەرەخان

ۋىنەى بۇ ھاوپىيان

۱. لىتقىنۇۋ.

۲. كرىستىنسكى.

باليۋىزى يەككىتى سۆڧىت لەتوركيە

ليف ميخائىلوۋىچ قەرەخان

* بۇ كۆمىسارى كاتى (بەۋەكالەت) لە كاروبارى دەرەۋەى يەككىتى سۆڧىت

(ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋە) ھاوپى كرىستىنسكى ن.ن

سەبارەت بە كۇنفرانسى كوردى

بەر لەۋەى واسىف سەبارەت بە كۇنفرانسى كوردەكان بدوى كە مانكى ھەوتى
سالى پىشوو لە ئىرەقان گىرا، شوكر كاتى چاوپىكەۋەتنى لەگەل ھاوپى قەرەخاندا
پەيامى پەجەب پەيكەرى سكرتېرى گشتى پارتى گەلى توركيەى سەبارەت بە
چۇنيەتى ئەم كۇنفرانسە پى پاگەياندو، داۋاى لە ھاوپى قەرەخان كردبوو كە
مەبەست و ئەركى ئەم كۇنفرانسەى بۇ پوون بكاۋەۋە. ۋەلامى زارەكى ھاوپى
لىتقىنۇۋ لەم بارەۋە، لىرە درا بە واسىف، منىش ھاۋكات ئەم پەيامەم گەياندە

پوشتى ئاراس. پەيامەكان، جىي پەزامەندى تەۋاى توركەكان نەبوو. ئىستا توركەكان چىتر باسى ئەۋەمان لەگەندا ناكەن كە ئايا ئەو كۆنفرانسە لەژىر پەردەى كىشەى زمانەوانىدا مەبەستى سىياسىي بەدواۋە نەبوە؟ ھەرۋەھا چىتر باسى ئەۋەيش نەكرا كە ھەموو جموجۆل و چالاكىيەكى ناو كوردەكان بېيئە ھۆى بەرزبونەۋەى ھۆشيارى نەتەۋايەتى كوردەكان و بتوانى لە داھاتودا مەترسىيەك بۇ توركىا دروست بكات. دەتوانىن بەم شىۋەيەى خوارەۋە ئامارە بە بۆچوون و تىگەيشتنى ئەۋان بكەين:

چۆن كورد لە توركىادا ھەيە، ئاۋايش كۆمەلىكى زۆرى كورد لە عىراق و سوورىاۋ ئىران دەرژىن، بەتايبەت لە سى ۋلاتى يەكەمدا كەوتۈنەتە بەر شالۋى پرۇسەى تۈاندنەۋەى ئەو پزىمانە. ئەگەر بەرامبەر بە سىياسەتى تۈاندنەۋەى كوردەكان و، لەناۋىردنى ئەو جىاۋازىيە ئىقتىكىيەى كوردەكان لەگەل نەتەۋەى دەسەلاتدار (تورك)دا كە دوو نەۋەى كورد كەوتۈنەتە بەر شالۋى ئەم سىياسەتە، توركەكان بەردەۋام پاكتاۋى پەگەزى گەلى كورد دەكەن. بەلام پرۇسەيەكى پىچەۋانە لەناۋ خاكى يەكىتىى سۆڧىتدا دەرچىتە پىش، كە لەۋانەيە ھىزىكى بەرھەلىستكار لە ئەنجامى ئەم پرۇسەيەدا دژى تۈاندنەۋەى كوردەكانى دەرەۋەى سۆڧىت پىك بىۋ، ئەم نارەندە بچووكەى كوردەكانى سۆڧىت بېيئە ھاندەرۈ پالئەرى كوردەكانى دەرەۋەى سۆڧىت لە خەباتياندا بۇ ھۆشيارى دىيارىكردى مافى چارەنۋوسى گەلەكەيان. پەرۋشى توركەكان ئا لىرەدايە كە مەترسى بۇ سەر بارودۇخى ناوخۆى كۆمارى توركىا ھەبى، بۆيە لەم بارەيەۋە نىگەرەنن و بە ئابەدلىيەۋە دەرۋاننە پرۇسەكە.

دەبى ئەۋەيش بگوترى كە ھەندى نىشانەۋ بەلگە بەدەستەۋەن، باسى گەيشتنى ھەندى چاپەمەنى كوردى دەكەن، سەبارەت بە چالاكى كوردەكان، بۇ ناۋ خاكى توركىاۋ بۆلۈكرەنەۋەيان لەناۋ دانىشتۋانى كوردى ئەۋى. لەم بارەيەشەۋە ۋەزىرى ناوخۆى توركىا شوكر كەيا بە راشكاۋى پىي پاكەياندم كە زۆر ئاگادارى بارودۇخەكەيە. لەلايەكى دىكەۋە، توركەكان لەۋەيش نىگەرەنن كە

ئەم جۆرە كۆنفرانسانە لە شوئىنك بەرپۆدەچى كە دەكەوتتە سەر سنوورى توركيا، واتە شارى ئىرهقان. جگە لەو، بېيارە كۆنفرانسى داھاتوو لە باكۆ بەرپۆدەچى، كە توركەكانى زياتر نىگەرەن كىردوو لە سەرەخۆى كوردەكان. گەرچى ئاراس و شوكر كەيا چالاكى ناو كوردەكان بە كاربەدەستانى ئەرمەنستانىيەو گرى ئادەن. بەلام مەن پىم وایە ئەو پاست نىيە، ئەگەر بگوتى بۆچوونىكى وایان نىيە، چونكە سەركى بەرپۆدەبەرىتى وەزارەتى كاروبارى دەرەو لە وتوویژىكى دووقۆلىماندا ئاماژەى بەوئى كرد كە بزووتنەوئەىكى سىياسى كوردو ئەرەمەن دژى توركىاو تورك بەرپۆدەچى. دەتوانىن وا لە ئاماژەكردنى ناوبراو لەم بارەو تەبىگەين كە بواردان بە بووژاندنەوئەى كولتورى كوردى لەلایەن ئەرەمەنستانى سۆفیتەو، پەيوەندى و ھەلوستى نالەبارى توركەكانى توندتر كىردوو، سەبارەت بەو پىشھاتانەى كە لەناو خاكى يەكىتى سۆفیتدا پوودەدەن. بەم چەشنە ئەگەر ئەو ھەموو درۆو دەلەسانەى كە بە شىوئەى پەسى و ناپەسى لە راپۆرتى دامودەزگا سىخوپرەكانى توركىادا ھاتوون، سەبارەت بە چالاكى سىياسى لەژىر پەردەى بووژاندنەوئەى كولتورى ناو كوردەكاندا وەلابنىن، ھەر ئەوئەندە بەسە توركەكان ھەلوستى نىگەرەنى و ناپەزایى خۆيان بە بوونى چالاكى و بووژاندنەوئەى كولتورى لەناو كوردە دەرپەن. لە دیدارەكاندا لەگەل ئاراس و شوكر كەيا، جەختە لەسەر ئەو كوردەو كە ئەم چالاكىيە كولتورىانە، بگرە ئەو راستىيەيش كە دامودەزگاكانى دەولەتى ئىمە گەشە بەو چالاكىانە دەدەن، نابى بە شىوئەىكى دىكەى جىاواز وەربگرین و، ئەمە جىبەجىكردنى سىياسەتى نەتەوئەى دەولەتەكەمانەو، بووئە ھۆى بەرزكردنەوئەو گەشەپىدانى كولتورى گەلەك نەتەوئەو گەلەكە دانیشتووى ولاتەكەمان، كە تا سەقامگىرپوونى دەولەتى سۆفیت مافیان پىشیل كرابوو. كەواتە نابى بىیتە ھۆى نىگەرەنى و ناپەزایى دەولەتى توركىا. ئاراس كە نەیدەتوانى لەم راستیانە تەبىگات، لە وەلامدا گوتى: ئەو دژى ئەو نابى ئەگەر دەولەتى يەكىتى سۆفیت دەورىكى كەم و كز ببىنى، لەو پروسەيەدا كە بۆ

بوورژانەوێ کولتووری ناو کوردەکان دەیکات. بەلام پێی وایە، لەبەر بەرژەوێندی
 پەيوەندیەکانی یەکییتی سۆقیت و تورکیا، پێویست بە هاندان و پەرەپێدانی ئەم
 پرۆسەیە ناکات، تەنانەت گەر کوردەوێکی بەدواوە نەبێ. جگە لەو، ناوبراو گوتی: من
 (ئاراس) هەنگاوێکی ئەوتۆیشم دژی چالاکی کولتووری لەناو تورکستانێەکانی
 دانیشتووی تورکیادا بەجێگەیانداوە. (واتە تورکیايش نەیهیشتووە ئەوانەى که له
 سۆقیتەوێ رایان کردووەتە تورکیا، چالاکی بنوینن، هەورامی). من بۆ خۆم زۆر کەم
 شارەزای بزوتنەوێ نەتەواوەتی کوردو، ئەو هەنگاوو چالاکیانەم که لەراستیدا لەناو
 کوردەکاندا دەکرێن. بۆیە ناتوانم هیچ پێشنیارێکی کۆنکریت لەم بارەوێ بکەم.
 مەبەستی من لەم نامەیە ئەوێە که سەرئێختان بۆ ئەوێ راپکێشم کەوا پێویستە ئێگەرانى
 و ئارەزایەتى و پەرخەنگرتنى تورکەکان ئەهێلێن، ئەویش لەرێی بەدرۆخستەوێ ئەو
 درۆدەلەسانەوێ که سیخوێەکانی تورکیا کردوویانە. ئەو راستیەیش، واتە
 بەرپوێمەردنى چالاکیی کولتووری لەناو کوردەکانی سۆقیتدا، لانی کەم دەتوانی
 مەترسیی تورکەکان کەم بکاتەوێ، سەبارەت بەوێ که هەندێ کەس لەژێر پەردەى
 چالاکیی کولتووریدا زەمینەى چالاکیی سیاسى دژی تورکیا خۆش ناکەن. لەوانەیشە
 ئەم هەنگاوانەى ئێمە وای نیشان بەدێ که ئەم کۆنفرانسانە تەنیا ناوێپۆکیکی
 تەکنیکیان هەبێ، بەرپرسیانى ئەولەتیشمان بە وێارەوێ بەشداری لەم کۆنفرانسانەدا
 نەکەن و، دەکری ئەم کۆنفرانسانە دوور لە سنوورەکانی تورکیا لە شارێکی دیکەى با
 بێلێن ناوچە ناوێەندیەکانی یەکییتی سۆقیت یا باکووری قەفقاس بەرپوێەچن، ئەک لە
 هەرمێی پشت قەفقاس. دەبێ ئەم هەموو کێشانە تاووتوێ بکری.

گرنگ ئەوێە، ئەم کێشەى نابی بخریتە ئەرشیقەوێو بخریتە پشتگوێ. پێمان وای
 نەبێ هەموو شتێک ئاساییە، بەتایبەت دواى ئەوێ که ئەو پوونکردنەوێ تیگەیاندا
 پێویستانە بە واسیف راکەیهەندران^(٧٤).

هاوړتێان

زال گیند گ.

(٧٤) هەمان سەرچاوە، ل ١٣٧.

* بۇ نوپۇس بىرپىرىسى ۋەزارەتى كاروبارى يەككىتى سۆڧىت

لە كۆمارى فېدراىتىڧى پىشت قەققاسى پروسىيائى سۆڧىتى

هاوپى ئاستاخوف، ۱۹۳۵/۹/۵، ژمارە ۲۰۹۳

بەپىز گىئورگى ئەلىكساندروڧىچ

ۋەركىپراوى يادداشتىكى ھاوپى نىكىتنتان بۇ دەنېرم كە سەبارەت بە سەردانى عىسمەت پاشا بۇ ئەرمىنيا لە چاپەمەنىەكانى توركىيادا نووسراۋە (بېروانە پەيوەستى يەكەم). سەرىجتان بۇ ئۇ جىگەيە رادەكىشم كە ھىلەم بەپىرىدا كىشاۋە: ئەمانە ھەر درۋى ئاشكراۋ پوۋتن كە كۆنسۆلى توركىيا لە ئەرمىنيا كاتى سەردانەكەى عىسمەت بۇ ئىرەقان پىكى خىستۋە. چۆنىەتى شىۋازو ۋشەكانيان لە پاپۆرتەكانياندا دەناسمەۋە شارەزايانم. ئاشكرايە ئۇ پاپۆرتەى كە سەبارەت بە كوردەكان نووسراۋە، لەلەين كۆنسۆلخانەى توركىياۋە نووسراۋە.

مىژۋى ئەم كىشەيە بەم شىۋەيە: مانگى ۷ سالى پابردوۋ كاتى سەفەرەكەم بۇ ئەركىكى راسپىردراۋ، سەردانى دەرەۋى ئىرەقانم كىرد. كۆنفرانسىكى كوردناسى لىۋى بەپىۋەدەبرا، سەركى بەشى ئەكادىمىيائى ھەرىمى قەققاس ھاوپى پىرئوموۋ كە تىندا سەرخۋش بوۋ، قسەى دەكرد: (كەنىاكى لائى ئىمە زۆر بەپىزە). ۋتارىكى زۆر ناسەركەۋتوانەۋ بىئاۋەپۆكى خۆئندەۋە. بۇ ۋىنە، پىستەى بەم چەشەنى دىگوت: ((دائىناكەكان لە پاپۆپىكى نوقومكراۋدا پايان كىرد، لەكاتىكدا كوردە كۆلنەدەرۋ ئازاكان خۆئىيان بەسەر لوتكە سەرختەكانى چىيائى ئاراراتدا دەرژاندو سەربەخۋىيى خۇيان پاراست)). كۆنسۆلەكانى توركىيا كە دەستكىزو سىخوپرى خۇيان لەناۋ پەيمانگەى تەكنىكى كوردىدا ھەيە، ئىستا كۆنسۆلەكانى توركىيائى لەم بارەۋە ئاگادار كىردەتەۋە. كۆنسۆلەكان پاپۆرتىيان بۇ سەفەرەتى خۇيان ۋ، ئەۋانىش يادداشتىكى پىرۋىستىيان بۇ ئىمە نووسىۋە. دۋاى ئەمەيش دامۋەزگا بەپىرسۋ دەسەلاتدارەكان فەرمانىيان داۋە كە دەپى چۋارچىۋە سىنورىك بۇ كاروبارى كوردەكان دابىرى. بەلام بەداخۋە ئەم بىرپارانەى كە لەلەين كارىدەستئانى پاىەبەرزەۋە دەدرىن، زۆرجار پەچاۋ ئاكرىن (بېروانە پەيوەستى ژمارە ۳۹۲).

بارودۆخی کیشەکه بەم شیوەیە: OKPL (دیاره دەزگایەکی بەرزی دەولەتی یا ئاسایشی سوڤیەتە، هەورامی). لیڤەدا گلهییەکی کرد، کە دەبێ پەیمانگە ی پەيوەندی (پید تیخنیکوم) کوردی بەپێی ئەم گلهییە بگۆردی و هەلبوەشیتریتەو، بەهاری ئەمسال بگۆردی بە قوتابخانەی حیزبی. بێرێر دراوێ بەشیکی پەروەردە لەم پەیمانگەیدا بکریتەو کە لە ماوەی دووسالدا مامۆستای کوردی ئامادە بکات. بەم چەشنە لە ئێرەقان، لەبەری دوو پێکخراو یا دەزگای کوردی، ئێمە دەتوانین سیمان هەبێ (واتە قوتابخانەی حیزبی سوڤیەتی و پوژنامەی "پێیا تازە").

تورکەکان کە لە قوتابخانە کوردیەکاندا سیخوپی خۆیان هەیه، ئاشکرایە هەموو دەنگ و بایەسەکان بە کۆنسۆلەکان دەگەیەننەو. کۆنسۆلەکانیش دەستبەجێ راپۆرت سەبارەت بە چالاکتەرپوونی ئێمە لەناو کوردەکاندا دژی تورک دەدەن بە بەلۆژی خۆیان. جگە لەو، دەکرێ بێن هەردوو کۆنسۆلخانەکانی تورکیا پوژانە راپۆرتی خۆیان سەبارەت بە پەرەپێدانی چالاکیهکانی ئێمە هاندانی ئەرەمەنیەکان دژی تورکیا ئاراستە ی بەلۆژەکیان دەکەن. گوا یا ئەرەمینیا گۆپالیکیە یەکیەتی سوڤیەتی دژی تورکیا ئامادە ی دەکات و، هەموو دانیشتوانی ئەم وڵاتە بە هەلۆیستیک دژی تورکی پەروەردە دەکرێن و، لەباری لەشکرپەروە ئامادە چەکداریان دەکات. لەشکری ئەرەمەنی بەشیکی جیاوازی هێزی کوردی تێدایە، بە شیوەیەکی تایبەت ئامادەدەکرێن بۆ هێرشکردن بۆ ویلايەتەکانی پوژەهلاتی تورکیا، کیشە ی کورد کیشە ی ئامادەکردنی سواری جەنگاوهری کوردو ئارتیاسیون (پروپاگەندەکەس) ی کورد بە ییروپای کۆمونیستی دژی تورکیان.

من لەگەڵ ئەو گەلەلەییە OKPL دا نەبووم و، تەنانت پێم وابوو وا باشترە ئەم پرسیارە لە کۆبوونەوێکی داخراویشدا باس نەکری. بۆیە من داوام لە هاوڕێ ئاکۆپۆف کرد واز لەم پرسیارە بێنن و، ئەو بوو هەلگیراوا لایرا.

لەم بارەو بە پێویستی دەزانم ئەم هەنگاوانە هەلگیرێ:

۱. مەرجە لە هەردوو قوتابخانەی کوردیدا پاکسازی بکری، واتە ئەو کەسە گومان لێکراوانەو، ئەوانە ی کە لەم بارەو پەيوەندیەکی ناپەسندیان هەیه (پەيوەندی بە تورکەکانەو یا گومانلێکراو)، دەربکری.

۲. لەم بارەو دەبىي ئەم دوو قوتابخانەيە بۇ تىفلىس بگوازىنەو. لەم بارەيەشەو مەن وتوويژم لەگەل ھاوپىيان خانجانيان و ئاكوپوفو، دامودەزگا بەرپرسەکاندا کردوو. بەلام پىيان وايە ئەگەر ئەم پيشنيارە لەلایەن ئيرەقەنەو بەرى، جوان نييە (لەوانەيە وایک بدريتهو کە گوشار دەخريته سەر کەمەنەتەوکان). بۆيە لە ھەمووی پيوستەر ئەويە، ئەم کيشەيە لەلایەن ئيوەو پووبەپووی دامودەزگا و کاربەدەستانی پشت قەفقاس بەرى^(۷۰).

لەگەل سلاويکی ھاوپىيانەمدا

نەيمارک

* بۇ سەرۆکی کاتی بەشی پۆژھەلاتی و مزارەتی کاروباری دەرەووی یەکییتی سۆفیت ژمارە ۱۷۳۹، پیکەوتی ۱۹۳۵/۷/۲۵ نھینى

میژووی ھاتنی دەستەي کوردناسی بۇ ئیرە، بەم چەشنەيە: ۱۹۳۵/۶/۱۱ دەستەيەکی ھەشت کەس (شەش قوتابی و دوو کەسی سەرکردەیان)ی کوردناس دینە تفیلس. ئەوانە دەچنە پەیمانگەي قەفقاسناسی، نەک ھەر فەرمان و پینوینی پيوستیان پى ئەدابوون کە چۆن ھەلس وکەوت بکەن، بەلکوو ھاوپى سکويیلو قيشيان لە ھاتنيان ئاگادار نەکردبوو، گەرچی پەیمانگەي قەفقاسناسی لەو بینایەدایەو نوینەراییەتی و مزارەتی کاروباری دەرەویش ھەر لەوی بوو، بەبى پەچاوکردنی دەستووری دامودەزگاکانی بەرپرسی پەیمانگەي قەفقاسناسی و بى پايوژکاری و پەسندکردن، ھاوپى سکويیلو سەبارەت بە ھاتنی کوردناسەکان بابەتیکی لە پۆژنامەکانی تفیلسیدا بلۆکردبوو (تەماشای پەيوەستی ژمارە ۱ بکە).

کوردناسەکانی ئیرەقان لە ۱۹۳۵/۶/۱۹ دینە ئیریقان، لیڕە دەکەونە ھەراووریو خووناندن، ئەوانە بەبى پەزامەندی مەن ئاگادارییەکیان سەبارەت بە ھاتنی کوردناسەکان لە پۆژنامەدا بلۆکردووتەو (تەماشای پەيوەستی ژمارە ۲ بکە). کۆنسولی تورکیا پاپورتیکی دووردیژی لەم بارەو بۇ مۆسکۆ ئاردوو، ناوہۆکەکەي جارى بۇ مەن پوون نييە.

(۷۰) ھەمان سەرچاو ل ۴۴.

ئىستا قوتايىبەكانى پەيمانگە لە ناوچەكان خەرىكى پراكتىكىن: كوردۇيىف و سالىخۇف (كە ھەردوو لە بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پابردوو بوون)، لە ناوچەى ئاپران و، ئاقىليانى و جانويىف (ئەوانىش بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پابردووون) لە ناوچەى تاللىن و، مىزايىف و يوكوف بە ھەوارگەكانى داويىنى ئالاگىزدا دەگەيژىن. بەلام سەبارەت بە سەرپەرشتانان، واتە ھەوارپى شامىلوۋ و ھەوارپى جەغفەروۋ كە لە بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پيشوون، ئەوانە لە ئىرەقان سەرقالى ئىشكرىدن. بەلام تا ئەوكاتەى ئەوانە كەوتوونەتە گەشتوگوزارو سەردانى تەلەوى ئەو ناوچانەى كە كوردان تىدا دەژىن، جارى پىويستە ئەم ھەنگاوانە ھەلبەگىژىن:

۱. سەبارەت بە نووسىنگەى پوژنامەكان، دەبى پىيان بگوتى و گەراتتى ئەوئەش ھەربەگىرى ئەمەولا، بەبى پارزىبوون و پەسەندىكى ئىمە، ھىچ شتىك سەبارەت بە كاروبارى كوردەكان لە پوژنامەكانياندا بۆلەنەكەنەو.

۲. سەبارەت بە كوردناسەكان، دەبى فەرمانيان پى بدەى كە كوتايى بە خۆدەرخستەن و پەروپاگەندەى خويان لەبارەى چالاكىەكانيانەو بەيژىن. دووھەم ھەنگاوا كە پىم وايە بەگويەرى پىويست نىيە، ئەوئەى كە دەبى ھەنگاويكى وا لە مۆسكۆ ھەلبەگىردى كە بەرگى لە ھاتن و دەرگەوتنى كوردناسەكان بۆ ناو خاكى يەكيتى سۆفىت بگرى و، دەبى مۆلەتى ھەزارەتى كاروبارى دەرەوئەى يەكيتى سۆفىت مەسۇگەر بگرى. بۆ ئاگادارى، كوردەكانى ئازەربايجان پاست دوو ئەوئەندەى كوردەكانى دانىشتووى ئەرمەنىستان و، لەوى پىكەو دەژىن و، ژيان و كەلەپوورى خويان پاراستووە. لەكاتىدا زۆرەى كوردەكانى ئىرە (ئەرمىنيا) ئەوئەندە بە ئەرمەنىكران كە خويان بە كورد نازان. ئەوانە ھەك گروپى بچووك لەناو زۆرىنەى دانىشتوانى ئەرمەنىدا دەژىن. لە بارودۇخىكى ئەوتۇدا، كۆپوونەوئەى كوردناسى و كۆكرەنەوئەى فۆلكلورى كوردى لە ئەرمەنىستانى سۆفىتى و، ھاتنى بە ھەراوھۆزىاى كوردەكان ھەربۆ ئەرمىنيا، ئازەربايجان ئاتوانى ھەك شتىكى بى مەبەست و پىشتەر دانراو ھىسابى بۆ ئەكات (۷۶).

فەرمانبەرى دىپلوماسى

نەيمارك

* بەشى يەكەمى پۇرۇشەلەتتى ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەى يەكەتتى سۇقۇت

ژمارە ۸۲۷۱، پىكەۋتتى ۱۹۳۵/۶/۲۹

سەبارەت بە بەشى يەكەمى نامەى فەرمانبەرى دىپلۇماسىيى سەر بە ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت لە ئىرەقان ھاپۇئى نەيمارك، ژمارە ۳۹۱ پىكەۋتتى ۱۹۳۵/۶/۲۹، لەسەر كىشەى كورد. مەن قىسەم لەگەل ھاپۇئى باقىرۇفدا كىرد، پىيى ۋايە ئەر چالاكىانەى لەناۋ كوردى ناۋچەكانى ئالاگىزۇ كەللىباجارى ئازەربايجان بەرپۇۋە چوون، ئاتۋانن بىنە بىنەمايەك بۇ سكالۇ پىرۇتتىستى تۈركەكان^(۷۷).

فەرمانبەرى دىپلۇماسى ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت

ئىلىنسكى

* بۇ فەرمانبەرى دىپلۇماسى ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەى يەكەتتى سۇقۇت لە باكۇ

ھاپۇئى ئىلىنسكى، ۱۹۳۵/۶/۲۹، ژمارە ۸۲۷۱

ئەمسال، ۱۵۱ مانگى شەش لە ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەمان فەرمان بە خۇتەن دراۋ، كۆپىيى نامەى ھاپۇئى "نەيمارك" ئىشتان لە ۱۹۳۵/۶/۲۹ دا پىننىشان درا. داۋامان كىردىۋو بىزانن ئىۋە چ ھەنگاۋىكتەن لەسەر ئەر شتەنەى كە لە نامەكەدا ھاتۋە، ھەلگىرتۋە. بۇ ۋىنە، لەسەر كوردەكان ۋ فروشتىنى مەلەكەى كۆنسولنى تۈركىيا لە ئىرەقان ئىلماز (مەلەكەى ئىلماز لە باكۇيەۋ دەيەۋى بىقۇشۇ)^(۷۸).

يارىدەدەرى سەرۋكى بەشى ۋ.ك.د. سۇقۇت

مىلىر

* بۇ سەرۋكايەتتى كاتى ۋەزىرەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت

ھاپۇئى كرىستىنسكى ن.ن

زۇر بەرپۇز نىكولاي نىكولايۇقىچ

---

(۷۷) ھەمان سەرچاۋە، ل. ۵۰.

(۷۸) ھەمان سەرچاۋە، ل. ۵۳.

ئەمە زىياد دەكەم بۇ نامەي پېشوم، واتە نامەي ژمارە ۸۴ى نەينى رېكەوتى
۱۹۳۵/۳/۲۷ و پادەگەيەنم:

بىريارى دەولەتى لەسەر كېشەي كورد بەم چەشنەي خوارەو جېبەجى كراوہ:
۱. ئەو كۇنفرانسەي كە بىريارە مانگى ۷ى ۱۹۳۵ لە باكۇ بەريوہەجى،
هەلۋەشىندراوہتەوہ.

۲. تەواوى كاروبارى بەريوہەريتى لەلايەن ئەنيسيتيوت (پەيمانگە)ى
قەققاسناسى لە تىفليس (كە راستەوخۇ سەر بە بەريوہەريتى ئاكادىمىيەي
زانبارى يەككىتى سۇقىتە) بەريوہەجى و، بەشى كوردىي تىدا رېك خراوہو،
بەريپرسى ھاوپرى كاروينەو، تىكەلى بەشى گەلانى بىخاوەن كراوہو، كەم
نوسراوہ (ئەوانەي ھىشتا ئەلفويى و نوسراويان بە زمانى خويان نىيە)، گەرچى
دو بەشى دىكە ھەيە، واتە بەشى ئەتنۇگرافى و ميژوويى، كراون و بىريار دراوہ
كاروباريان تەنيا لە بواري زانستيدا بەريوہەجى.

۳. ھەموو ئالوگۇرېكى كوردناسى لەگەل دەرەوہدا، دەبى بەتوندى بخريتە ژىر
كۇنترۇلى بەشى پروپاگەندەي كولتورى پەيمانگەي قەققاسناسىيەوہ.

۴. سەرنوسەرى پۇژنامەي "رېيا تازە" لەكار لابراوہو، پۇژنامەكەيش
خراوہتە چوارچىوہي خزمەتگوزارى و بىريارە دەولەتيەكانەوہ.
۵. پىشتىگىرى و بەرگىرى لە ناردنى پۇژنامەو چاپەمەنى كوردى بۇ دەرەوہي
ولات كراوہو، لەم بارەوہ فەرمان بەدامودەزگاكانى بەريپرس دراوہ كە نەھىلن
پۇژنامەو چاپەمەنى كوردى بىرىنە دەرەوہ.

۶-پەيمانگەي پەرورەدەي كوردى ئىرەقان (ئىرەفانسكى كوردسكى
پىدتيخنيكوم) ھەلۋەشىندراوہتەوہو، گۇراوہ بە قوتابخانەي حىزىي سۇقىتى بە
بەشى پەرورەدەوہ (ئەم كېشەتان لە نامەي ژمارە ۷۷۸۰ى رېكەوتى
۱۹۳۵/۳/۱۱دا بۇ نىرراوہ). بەپىي بىريارى دەولەتى، تاووتويكردن و ھىشتنەوہي
پەيمانگەي پەرورەدەي تەكنىكى كوردى لابراوہو پەت كراوہتەوہ^(۷۹).

(۷۹) ھەمان سەرچاوہ، ل ۵۳.

لەگەل سلاوی ھاوپېیانیەمدا

نۆینەری بەپرەسی وەزارەتی دەرەووی یەکییتی سۆفیت

م. سکویلوۋ

* بۆ سەرۆکی کاتی بەشی پۆژەلانی وەزارەتی کاروباری دەرەووی یەکییتی

سۆفیت

ھاوپېتسوکیرمان

ژمارە ۱۲۱۲، پێکەوتی ۱۹۳۹/۶/۹

بەپێی ئەوانیاریانەی کە هەمە، ماوەیک لەمەوێر ئارال و ئیلماز پاپۆرتیکی نەینیان سەبارەت بە کێشەیی کورد نووسیوە. دەتوانین بۆ ئێمە ناوێرێکەکی بەم شێوەیە:

(لەم پۆژانەدا دەرچوانی خۆی بەناو پەیمانگەیی تەکنیکی کوردی لە ئێرەفان، گواپە ژمارەیی ئەو دەرچوانە پەنجا کەسە (بەلام لەپراستیدا هەژدە کەس، نەیمارک) زۆر زیاتر لە پێویستیەکانی قوتابخانەیی گوندە کوردنشینەکانی ئەرمینیا (بەلام لەپراستیدا بەش ناگەن، نەیمارک).

هێشتا، لە ئێرەفان پۆژنامەیی کوردی "پێیا تازە" دەرەچیی. کە بوونی ئەم پۆژنامەییە لەسەر سنووری تورکیا خۆی لەخۆیدا مایەیی مەترسی و دۆژمانیەتیە (دۆژمانکارانەییە یا هەپەشەییە بۆ سەر تورکیا، هەورامی). زۆریەیی چالاکیی کوردی لەو شوێنانەیی کە دەکەوێتە چوارچێوەیی ئازەربایجانی سۆفیتی، واتە ئەو ناوچانەیی کە وەک ئۆتۆنۆمیەکی یەگەرتووی کوردستان دینە بەرچاوی، قەرەباغ بە ئەرمینیاوە گری دەدەن. لەو، پۆژنامەیی تورکی بەناوی "قیزل کوردستان" و دوو پۆژنامەیی دیکی کوردی دەرەچیی. ناوێرێکی ئەم پۆژنامانە، سەرەپای ئەووی کە یەکییتی سۆفیت بەلێنی دۆستایەتی لەگەل تورکیادا هەیی، بپوای بەو بەلێنە هەیی، بەرامبەر بە تورکیا نەفرەت ئەنگیزو دۆژمانەن).

بە تەماشاکردنی ناوێرێکی کورتی ئەم پاپۆرتە، دەبینین سەرینجی تورکەکان بە شێوەییەکی سەرەکی هەر لەسەر کوردستانی ئازەربایجانە (واتە ناوچەکانی لاجین و

كەلماقچى ئازەربايجان). لەپاستىدا يىرۆكەي پىكخستنى ناچەي ئۆتۈنۈمى كوردستان لەم ئاۋچانەدا ھەبۇو، بەلام پاشان ئەم يىرۆكەي پىشت گوى خرا. وا ديارە ھەندى ئاسەۋارى پىرەر و لايەنى ئەم يىرۆكەي لەوى ماۋن. بەپىي ناۋى پۇژنامەي "قىزل كوردستان" بى، ئەم يىرۆكەي ۋازى ئى نەھىراۋە. پىۋىست بوۋ ھاۋپى ئىلىنسىكى سەرنجى لەم شتە بدات.

سەبارەت بە كىشەي دامودەزگا كوردىەكان (ۋاتە پۇژنامەي پەيمانگەي پەرۋەردى تەكنىكى پىدتيخنىكوم) لە ئىرەقان، لە ديدارىكدا لەگەل ھاۋپى خانجانياندا، ئاۋبراۋ پىي گوتە: ئەگەر ئەۋانەيان لىرە لە ئەرەنستانى سۇقىتى ھەلگرتابەو بگويژرانايتەۋە بۇ تىفلىس، كە شۋىنىكى لەبارو جىي خۇيانەو پارى دىۋون، جىي سۋپاس دەۋو. بەلام ئەم بۇ خۇي ئەم كىشەيە ناھىنىتە گۆپى، باسى بكات. ئەم زۆر پىي خۇشە ئەگەر ئەم كىشەيە لەلايەن ۋەزارەتى كاروبارى دەرۋەي سۇقىتەۋە لە مۇسكۇ يا تىفلىس، پىرارى لەسەر بدىي يا پىنۋىنى بىرى.

مىنىش لەلايەن خۇمەۋە پىم ۋايە زۆر باشترو پىۋىستە فەرمان بە نۆينەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرۋەي سۇقىت بدىي لە تىفلىس، تا كىشەي گۋاستنەۋەي پۇژنامەي "پىيا تازە" ۋە پەيمانگەي پەرۋەردى تەكنىكى كورد لە ئىرەقانەۋە بۇ تىفلىس بخاتە بەردەمى كۆمىتەي حىزىي ئاۋچەكە. ئەمپۇ شتىكى زۆر سەرنجراكىشم زانى كە پەيۋەندى بە نوۋسەرانى ئەم پاپۇرتەۋە ھەيە. سەركۇنسولى تۈركيا، ۋاتە ئىلمان، كە پىشتەر ۋەك سكرتېرى كۇنسولخانەي تۈركيا لە باكۇ ئىشى كىرەۋە، لەوى مالىكى باشى ھەبۋە لە گەرەكى پايمەرزانى دەۋلەتى. كاتىك ئىلمان دىتە ئىرە، ھەر ئەم مالىە بۇ دەھىلنەۋە. بەلام نازانم بۇچى؟ ماۋەيەك لەمەۋبەر زانىم ئاۋبراۋ دەيەۋى بە پارەيەكى باش بىفرۇشى ۋ، بۇ مۇسكۇ نوۋسىۋە دەيەۋى بىرۋات بۇ باكۇ، بۇ ئەۋەي ئاگادارى ھەندى كاروبارى ئىمە ۋ كوردەكان بى ۋ زانىارى ۋەرىگىرى. ئەۋە بوۋ بە فېرۆكە چۈۋە باكۇ خانۋەكەي ئىۋىي بە پانزە ھەزار پۇل فرۇشت ۋ، بە گەرەنەۋەيشى لەگەل ئارالدا پاپۇرتىكى نوۋسى كە ئاۋەپۇكەكەيم لىرەدا بۇ نوۋسىون^(۸۰).
فەرمانبەرى دىپلۇماسى لە ئەرەنستانى سۇقىتى

نەيمارك

(۸۰) ھەمان سەرچاۋە، ل ۵۴.

* بۇ بەشى يەكەمى پۇرۇشەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى سۇقۇت
ھەرەھا بۇ فەرمانبەر نوینەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى
سۇقۇت لە ئیرەقان نەیمارک
ژمارە ۸۱۰۵۰

پیکەۋتى ۲۶ مایسى ۱۹۳۵

سەبارەت بە نامەكەتان كە ۳۰ ى نىسانى ئەمسال بە ژمارە ۳۰ ى زۇر نەینى
نوسرابوو، بەشى يەكەمى پۇرۇشەلاتى ۋەزارەتى دەرەۋەى يەكىتىى سۇقۇت
پادەگەيەنى، كە لەگەل بۇچوۋنەكانى خان جانىاندا ھاوپان لەبارەى ئارمى
ئەرمەنستانى سۇقۇتەۋە. دواتر لەبەرئەۋەى ئىستا توركەكان چىدى باسى ئەم
كىشەيە ناكەن، شتىكى زۇر پىۋىست و راست بوو كە ئىمە بۇ خۇمان زياتر
سەرنچ لەم كىشەيە بدەين و جەختى لەسەر بكەينەۋە دەستپىشخەرى گۆپىنى
ئارمى دەۋلەتى يىن. داۋاتان ئى دەكەم ئەم ھەلۋىستە بگەيەننە ھاوپى خان
جانىانى سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇرۇشەلات تسوكىرمان.

بناغە بۇ ئەم شتە (ئەۋەيە: ئارارات دەكەۋىتە ناو خاكى توركىا، لە ئەرمىنيا
ھىچ ناوبانگىكى نىيە. ئەۋىش بەۋەدا ديارە كە يەك گۆرانىش لەسەر ئارارات
نىيە، لەكاتىكدا كەم گۆرانى ھەيە ئامارە بە ئالاگىز نەكات. بوۋنى چىاي ئارارات
لە ئارمى ئەرمىنيادا، پىۋىست بە بىرھىنانەۋەى ئەو پابردوۋە تال و پەشەى
پابردوۋە نىيە. گرنگ نىيە ئەم ئارمە لاي توركەكان دەپىتە ھۆى گومان لە نيازى
تۆلەسەندەۋەى ئىمە^(۸۱).

سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇرۇشەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت
ھاوپى تسوكىرمان

كۇنسۇلەكانى توركىا ديسانەۋە دەستيان بە بىرھىنانەۋە ھىنانەكايەى
ئاسورىيەكان كردوۋە، واتە چالاكى كۆمەلەى گشتى و سەرتاسەرى

(۸۱) ھەمان سەرچاۋە ل ۵۵.

ئاسسورىيەكانى يەككىتى سۆڭىت، بەتايىبەت بەشەكانى ئەم كۆمەلەيە لە ئىرەقان و لىنىيەكان. پىيۇستە ئامارژە بەو بەكم كە ھەر ئەودەمەي كۆنفرانسى ئاسسورىيەكان ھاۋىنى سالى ۱۹۳۴ لە تىڧلىس بەرپۇەچو، ئەوانە لە راپۇرت و وتارەكانى خۇياندا ھەلۋىستى سىياسىيان دژى توركيا گرتەبەر. بىگومان بەم بارەيشەو توركەكان راپۇرتى خۇيان لەسەر ئەم كۆمەلەيە دەنوسن. پىيۇستە بگوتى تەواۋى ئىش و كارى ئەوانە ئەنجامەكەي بىبەرەم دەبى، لەبەرئەو:

۱. بىگومان لەناو ئەم كۆمەلەندە مرۇڧى سەركىش ھەن كە دەتوانن كىشەمان بۇ دروست بىكەن. ئەگەر لەگەل توركەكاندا بۇمان دروست نەكەن، بىگومان لەگەل ئىنگلىزەكاندا بۇمانى دەكەن.

۲. كۇنسولى توركيا لە لىنىيەكان، واتە ئارال، مرۇڧىكى ئەوتۇيە كە تەوانى ئاژاۋەگىپانى ھەيە، كىدەو (بى كىدەو بى بەرەمەكان يا چالاكى) ى ئەم كۆمەلەيە بە شىۋەيەكى وا بنووسى كە دەرەكەۋى دژى توركيا خەرىكى پىلان گىپانە. بۇيە مەن پىشنىار دەكەم كە زۇر پىيۇستە ئەم كىشەيە بخىتە بەردەمى دامودەزگا بەرپرس و دەسەلاتدارەكان و، چارەسەر بىكى و، لانى كەم نەھىلن ئەم كۆمەلەيە كە دەتوانن كىشەي زۇرمان بۇ بنىتەو پىيۇستەمان پىنى نىيە، نەھىلن و ھەلبەشەندىتەو. ئەركى ئەم كۆمەلەيە بىرىتىيە لە يارمەتيدانى بەزىكردنەۋى كولتور و ئابور و بارى ژيانى زەحمەتكىشانى ئاسورى. بەلام،

۱. لەبەرئەۋى ئەم كۆمەلەيە تەنبا لەسەر كاغەز ناو بۇنى ھەيە بىگوتارو ناۋى خۇى خەلك دەترسىنى،

۲. لەكەيەۋە، تاكەي سىياسەتى نەتەۋەيى لىنىيى ئىمە لەرەكەي ئەم جۇرە كۆمەلەۋ رىكخراۋ ناۋەندە ئۇتۇنۇمىە كولتورىانەۋە بەرپۇەچى.

پىم وايە، ئىمە بەگۈرەي پىيۇست ئەۋەندە دامودەزگاى خىزى سۆڭىتىمان ھەيە، كە زىادىشەن، بۇ ئەۋەي سىياسەتى نەتەۋەيى لىنىيى بەرپۇە بىبەن. بۇيە پىيۇستە كۆمەلەي ناچۇر بىناۋەزۇكى ئاسسورىيەكان ھەرچى زووترە، لە ئاستى ھەموو يەككىتى سۆڭىتدا ھەلبەشەندىتەۋە لاپىرى^(۸۲).

فەرمانبەرى دىپلۇماسى نىمارك

(۸۲) ھەمان سەرچاۋە ل ۶۰.

* بۇ بەشى يەكەمى پۇژھەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت

لەسەر نامەى ژمارە ۷۷۱۹ى ئىۋە

پىكەۋتى ۱۹۳۵/۲/۲۲

لەم بارەۋە دەگەپىنەۋە بۇ كۆپىيى پۇتۇكۇلى كۇنفرانسى كوردناسى. دەپى
بلىم تىكىستى تەۋاى پۇتۇكۇلى كۇنفرانسەكە بە پىكۇپىكى پىك خراۋە (دانه
پووسىيەكەى ئەم پۇتۇكۇلە لەلەين منەۋە چاك كراۋە ۋەرگىپراۋە ئەرەنەكەى
بەفەرمانى كۇمىتەى ناۋەندى حىزب، لەلەين يەكىك لە فەرمانبەرانى
سەركرىيەتى حىزبەۋە ۋاتە ھاۋپى سىرىك داۋەتپان نووسراۋە، تەۋاى ئەۋ
شۋىنە نالەبارانەى پۇتۇكۇلەكە بەۋردى ھىلى بەژىردا ھىنزاۋە.

بەپىيى بىريارى دامۋەدەنگاكانى ئىرە، تەۋاى كاروبارى كۇنفرانسە
كوردناسىيەكە لە پەيمانگەى كەرەستەكانى كولتورى ئەرمىنيا ۋەرگىراۋە دراۋە
بە بەشى كۆپى زانىارى قەفقاسى سەر بە كۆپى زانىارى يەكىتى سۇقۇت،
ئەۋىش ھەر لەۋ بىنايەدايە كە بەپىۋەبەرىتى نوپنەرايەتى بەشى ۋەزارەتى
كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇتى لىيە.

بە ھەلۋەشانەۋە نەھىشتىنى بەشى قەفقاسناسى سەر بە كۆپى زانىارى
يەكىتى سۇقۇت، كاروبارى كوردناسى دراۋە بە پەيمانگەى قەفقاسناسى قەفقاسى
سەر بە كۇمىتەى ناۋەندى جىبەجىكەر (شوراي ۋەزىران). دواتر لەبەرئەۋەى ئەم
پەيمانگەيەش ھەر لەۋ بىنايەدايە كە بەپىۋەبەرىتى بەپىرسى نوپنەرى ۋەزارەتى
كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇتىشى لىيە، ئەم بەپىۋەبەرىتىيەى ۋەزارەتى دەرەۋە دەتۋانى و
ئاسان دەپى ئاگادارو كۇتۇرۇلى ئىشۋكارى كوردناسى بكات تا توۋشى ھەلۋە لادان
نەبى. لە پەيۋەندى لەگەل ئەمەدا، دەمەۋى بلىم تەۋاى كاروبارى ئامادەكرىنى
بانگەۋازى كۇنفرانسى كوردناسى بىرىتە دەستەى بەشى پىشت قەفقاسى كۆپى
زانىارى يەكىتى سۇقۇت، ئەۋىش شۋىنەكەى ھەر لەۋ بىنايەدايە كە نوپنەرايەتى
ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتى سۇقۇتى تىدايە. جگە لەۋە، نوپنەرايەتى
ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋە لىرە ئەك تەنبا لەسەر بانگەۋازى بەستىنى كۇنفرانسى

ئاگادارى كىرىمىمەن، بەلكىم كاتى كۆنفرانسىدا ئارادىمى بۇ لىنىيە، واتە كاتىك كۆنفرانسىدا دەستى پى كىرىمى، واتە ئەمدى كە ئىتر پىرىمىمەن واتە پىر لە درۆ دەلىسى ئابروپىيەلىكى خۇ دابو.

پىرىمىمەن، پۇرۇ بەرىكەتنى لە ئىرقانە، لە بەرىپىيەلىكى نۆپىيەلىكى وەزارەتى كاروبارى دەرەۋى سۇقۇت بوو، ھاپى سىكوىلۇ ئەك تەنیا لەم بارەۋە ئابروپى پىرىمىمەن نەكىرىمىمەن ھەرقانى پىرىمىمەن پى نەداۋە، بەلكىم پاشانىش كاتىك ھاپى سىكوىلۇ بۇ لىكۆلىنەۋە دەپىنەلىكى ئەۋى، راپۇرتى درۆدەلىسە ئاراستە وەزارەتى كاروبارى دەرەۋە دەكات لە ئىرقان. ھىشتا ئەم شتەنە ئەمەن:

۱. پۇرۇنامە كوردى "پىيا تازە".

۲. تىخنىكومى كوردى (پەيمانگە ئامادەلىكى مامۇستايان، ھەرقان).

پۇرۇنامە شەش پۇرۇ جارىك دەرەۋى، لە ئىتر دەستى وەزارەتى كىشوكالىدىمى، تەنیا خەرىكى بەزىكىرىمەن بارى ژيان، كۆلتورى بارودۇخى ئازەلىرى جوتىيەرنى كوردە لە كەلخۇزى ئاۋچەكانى تالىن، ئابرا، كۆتائىس و ئاتخىن لە ئىرىمىيا، زۆركەم ھەۋال لەسەر كەلخۇزە كوردەكانى ئاۋچە (قىدىن) سىر بە كۆمارى ئىرىمىستانى سۇقۇتى ھەرقان نەخچەۋان بۆلەكەتەۋە.

تەنەت لەكاتى كۆنفرانسى درۆنەكى كوردناسىدا، پۇرۇنامە "پىيا تازە" ھىچ كىشەيكى جىھانى بۆلەنەكەتەۋە، ۋەك راپردى دەنگىياسى كەلخۇزەكانى بۆلەنەكەتەۋە. ئەم پۇرۇنامە بەردى لەلەن دامودەزگا بەرىپىسەكانى ئىرىمىستانەۋە كۆتۇرۇل كراۋە بەرىپىيە دەپى. لەۋى كە ئەم پۇرۇنامە تا چ رادەيك دۈرەپەرىزە، دەۋان بەۋەدا بىسەلمىن كە كۆنسۆلەكانى توركىا نەپانقانى ھىچ بىيانو و پەخنىيەكى ئى بدۆنەۋە، سەرەپى ئەۋى كە ھەموو ژمارەكانى ئەم پۇرۇنامە لەلەن ۋەركىرەكانىيەۋە بۆيان ۋەردەگىردىن.

ئىدى تىخنىكومى كوردى ھەۋەشاۋەتەۋە، كراۋە بە قوتابخانە خىزى و بەشىكى بچوكى پەردەۋى ھەۋە، سالانە پانزە كەس بۇ ئىشۋەكارى

پەرۋەردەر، ئەۋەندەش بۇ كاروبارى حيزبى ئامادە دەكات؛ لەۋانە ۱۸ كەسيان دەبنە مامۇستاي سەرەتايى لە قوتابخانە كوردىيە كەلخۇزەكانى ئەرەنستان و، ۲ تا ۳ يان ھەر بۇ ئەۋ مەبەستە دەنئىردىن بۇ ھەرىمى نەخچەۋان و، دوويان دەنئىردىن بۇ خويىندى بەرزو، ئەۋانى دىكەش ئىشوكارى سۆڧىتى و پارتايەتايان لە ناۋچە كوردنشىنەكان پى دەسپىردى. كوردىك بە سەرۋكى ئەم قوتابخانە حيزبىيە ديارى كراۋە، كە خۇڭرو لەبارى سياسيشەۋە باش ئامادە كراۋە حيزبىيەۋ زمانى كوردىش باش دەزانى.

۱. وتارى ھاۋپى شامىلوۋ ۱۱/۷/۱۹۳۵:

((ئىمە دەبى لە تەۋاۋى بەرەمەكانى ئىۋە، ديارە مەبەستم ئەدەبىياتى ئەرەننىيەۋ ئەمرو ھەيە، كە باشتىن و لەبارتىن كەرەستەيە، كەلك ۋەرىگىر بۇ دروستكردنى زمانى كوردى، ھەم بۇ كوردەكانى ئىرەۋ ھەم بۇ كوردەكانى دەرۋە. ئەم كارە لەرگەى نوينەرانى ئەم گەلەۋە دەكرى كە ھاتوۋنەتە ئىرەۋ، ۋەك دەبىنن ھىچ جىاۋازىيەكيان لەگەل ئىمەۋ زمانەكەى ئىمەشدا نىيە.))

۲. وتارى پروفىسور چوپانزادە ۱۱/۷/۱۹۳۵:

((ئاشكرايەۋ بىگومان ئىستا شتىكى فەنتازىيە (خەيالىيە) كە باسى كىشەى دروستكردنى زمانىكى جىھانىي كوردى بكرىۋ، دەتوانم بلىم تەنانەت بىرۋەكەيەكى كۈنەپەرستانەيە. ئەركى سەرشانى ئىمە ديارە، ئەۋىش ئەۋەيە كە زمانىكى يەكگرتۋى كوردى بۇ كوردەكانى پىشت قەققاسى سۆڧىتى دروست بكەين. ئىمە دەبى زمانىكى سۆڧىتى خۇمان دروست بكەين، زمانىكى بەرزو بەرەمى بەكۈمەلى ھەموومان بى، بتۋانى بىي بە نموۋنە بۇ كوردەكانى دەرۋەش. جگە لەۋە، بىگومان دەبى ئىمە بنەمايەكى سياسى و كۈمەلەيتىشى پى زياد بكەين. بەم چەشنە ئىمە دەتۋانن كىشەى كوردى لە ئاستى جىھاندا چارەسەر بكەين.))

۳. وتارى ھاوپى سىفاك ۱۹۳۵/۷/۱۳:

((...)) له دەرەوۈ كۆمەلە كوردىكى زۆر ھەن و، ئىمە دەبى زىمانىكى ئەدەبى ئەوتۇ دروست بىكەين كە لە داھاتوودا لەلايەن كوردەكانى دەرەوۈشەو پەسند بىرى و ۋەرىگىردى و پىشۋازى ئى بىرى))

۴. وتارىكى دىكەى پروفىسور چوپانزادە:

((سەبارەت بە دروستكردىنى ئەلفوئى (پىنوس) و شەپۇنان (تىمىنالىگيا) و ... ئىمە ئەزىمىنىكى دەۋلەتمەندىمان لە دەيان كۆمارى سۆقتىدا ھەيە، پىيۈستە تەنيا ئەۋانە ۋەك نىمۇنەيەك كە ئەنجامى بەكۆمەلى لىكۆلەرو زانىارانى يەكىتى سۆقتىمانە، كۆبىرىتەۋە. گۈاستنەۋەى ئەم ئەزىمۇنە بۇ دەرەۋەش پىيۈستە تا يىروپاۋ كارىگەرى بۇرژۋازى لەسەر كاروبارى كوردىناسى نەبى))

۵. وتارى ھاوپى شامىلوۋ ۱۹۳۵/۷/۱۳:

((پروفىسور خاچاتورىان كوتى: كابرايەكى دەرەۋە، واتە لە پروفىسور زانىايەكى ئىنگىلىزى كە بۇ بەرژەۋەندى ئىمپىريالىزم كاردەكات، خەرىكى لىكۆلىنەۋەيە لەسەر زىمانى كوردى، ئەۋىش تەنيا لەبەر مەبەستى ئىمپىريالىستانەى خۇيانەو، پىشنىارمان پى دەكات شتىكى نۆى بېنىنە ناو زىمانى كوردى. وا ديارە ئەو زانا ئىنگىلىزە دەيەۋى وىستى خۆى بەسەرماندا بىسەپىنى و، كارىگەرى لەسەرمان ھەبى))

۶. وتارى (بەخىرەاتن) سەرۋكى بەشى كولتورى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى

كۆمۇنىستى ئەرمەنستانى سۆقتى ھاوپى ئارىسيان

((گرنگى ئەم كۇنفرانسە نەك تەنيا لە چوارچىۋەى كۆمارەكەى ئىمەدايە، بەلكوۋ بۇ دەرەۋەى يەكىتى سۆقتىشە... ئىمە دەبى كولتورىكى ۋا زىمانىكى ئەوتۇ بۇ زەحمەتكىشانى كوردو، ئەدەبىياتىكى ۋا دروست بىكەين كە لەناو جەرگەى زەحمەتكىشانى كوردەۋە ھەلقۇلابى، بتوانى نەك تەنيا دەيان ئەدەبناس

و زانا پەرۋەردە بىكات، بەلكو دەبىي بېيىتە ھۆى بەرزكردنەۋەى ئاستى كولتورى كۆمەلانى زەحمەتكىشى كوردو، ھەرۋەھا بېيىتە ھۆى پاپەراندنى براكانى كوردى دەرۋەى ۋلاتەكەمان. لەبەرئەۋە ئىركى سەرشانى ئىمە، نەك تەنیا ھەر بۇ ئەۋە نىيە كە پەرۋە گەشە بە كۆمەلانى خەلكى يەكىتى سۆقۇت بدەين و بۇ خۇمانى بگەين، بەلكو دەبىي يارمەتى برايانى زەحمەتكىشى دەرۋەمان بدەين و، دەبىي بۇ خەباتى دژى ئىمپىريالىزىمى و چالاكتىرەدنىان رايان بگىشىن و ئاستى ھۇشيارى سياسىيان بەرزىكەينەۋە))

۷. وتارى ھاۋپى پىرئوموۋ:

(لەلايەن بەشى كۆپى زانىارى پشت قەققاسى سەر بە كۆپى زانىارى يەكىتى سۆقۇتەۋە سلاۋو بەخىراتنى بەشدارانى كرد).

((داشناكەكان پاش دەرپرېنى سويسيان بۇ ئىمپىريالىزىم، بە ھاندانى بزۋوتنەۋەى پزگارىخۋازى كورد بۇ پاراستنى بەرزەۋەندەكانى ئىمپىريالىزىم، ئەۋانە (داشناكەكان) ھەر بەردەۋان بۇ جىبەجىكردنى ويستى خاۋەنەكانيان (ئىمپىريالىزىم)... ئەنجامى ئەم ئازاۋەيە كە تراژىدىاۋ كارەساتىكى گەرەى بۇ گەلى كورد بەدۋاۋە بوو، لاي ھەۋان ئاشكرايە.

ئىستا دۋاى شكاندى ئەم پىلانەى ئىمپىريالىزىم، كە داشناكەكان دەرۋىكى بەرچاۋيان تىدا بىنى، ئىمە ئەۋ دەرۋەيان لە وتارەكانى سەركرەدەكانياندا دەبىنن، كە يەكتەر لەقاۋ دەدەن و، داشناكەكان كە خۇيان لەم پاپۆرە نوقمبۋەى كوردەكان پزگاركرد، بە سەرشۋپى و ترسنۆكانە پايانكردو خۇيان شارەۋە، ئەمەيش لەكاتىكدا بوو كە ھەندىك لە كوردەكان قارەمانانە لە چيا سەخت و بەرزەكانى ئاراراتدا لەشەپى نابەرەمبەردا لەپىناۋى سەرپەخۋىيى خۇياندا شەھىدكران)).

((ئىۋە بەم كۆنفرانسە شمشىرىكى تىژتان بەدەستەۋەيە كە گەلى كوردى پى چەكدار دەبىي، بۇ ئەۋەى نەك تەنیا لىرە خەبات بىكات و، ئاستى كولتورى خۇى بەرزىكاتەۋە، بەلكو لەۋىش لە دەرۋەە بتۋانى خۇى لە دەستى ئىمپىريالىزىمى

خوینپېژ پزگار بکات... لېم باره وه کۆبوونه وه که ی ئیوه، بېراره کانی ئیوه بایه خیکى گرنګیان بۆ دهره ویش هیه)).

به پېویستی دهزانم ئه وهش بلیم جگه له و وتارانه ی که له باره ی زمانناسیه وه له م کۆنفرانسه دا پېشکەش کراون، ههروه ها وتاریکی زۆریش له سه رگه شان ه وه ی فیو دالیزم له ناو کورده کاندا خویندرانه وه. ئه وه ی که باس کرا، نیشانی ده دات که کۆنفرانسی کوردی له ئیره فان به یئ گیروگرفت نه بو و، ههروه ک له راپۆرت ه که ی هاو پئ سکو بیلو فدا ها تووه و ئیمه له م باره وه توانیمان وه لامی تورکه کان بدهینه وه. له بهر نه وه به پېویستی دهزانم هاو پئ سکو بیلو ف سه باره ت به کۆنفرانسی دووه می کوردی له باکو ئاگادار بکه نه وه و فه رمان و پړنوینی پښ بدهن. بۆ کاروباری کوردناسی داواتان ئی ده کم کۆبوونه وه یه ک بۆ لیکۆلینه وه و تاوتویکردنی ئه م کیشیه له لای ئیوه، واته له ناوه ند، پړک بخری به به شداری ئه و هاو پنیانه ی که له مۆسکۆن، واته هاو پئ قهره خان سکو بیلو ف و نه یما رک^(۸۲).

* سه روکی به شی یه که ی پۆژه ه لات تسو کیرمان

هاریکاری ئه م به شه میلیر

جیگری کۆمسیاری کاروباری دهره وه (وه زاره تی دهره وه) ی یه کیتی سۆقیت،

هاو پئ کریستینسکی ن.ن، ژماره ۸۳

پړیکه وتی ۲۷ ی مارس ۱۹۳۵

له سه رنامه که ی ئیوه، واته ژماره ۷۷۸۰

پړیکه وتی ۳/۱۱ ی نه مسال ۱۹۳۵

بېراری ده ولتی سه باره ت به چالاکى و، کاروبار له ناو کورده کاندا له برووسکه یه کدا له لایه ن کۆمیته ی هه ری می قه فقا سه وه راگه یه ندراره. بۆ جیبه جیکردنی فه رمانی بیژى کۆمیته ی هه ری می قه فقا س، له ۱۵/۳/۱۹۳۵ دا، به رپرسانی سه رکر دایه تی یه کیتی سۆقیت و ئه رمه نستانی سۆقیتی پړیکه وه

(۸۲) هه مان سه رچا وه، ل ۶۱-۶۳.

بېرياريان داۋ، فەرمانيان پى درا كە دەپى كاربەدەستانى ئەرمەنستان و پىكخراۋە
 ھەلسوۋپاۋەكانى ئەم كىشەيە فەرمانى ناۋبراۋ جىبەجى بگەن. سەبارەت بە
 نامەكەى ئىۋە، من كۆمىتەى ھەرىمى حىزىم لە قەفقاس ئاگادار كردۋەتەۋە.
 كىشەى ھىشتنەۋەى پىدتيخنىكوم (پەيمانگەى پەرۋەردەى) كە بەپىى نامەكەى
 ئىۋە دەپى بىمىنئەتەۋە، لە پۇژانى نىكدا پوون دەكرىتەۋە، كۆمىتەى ھەرىمى
 حىزبى لە قەفقاس دەينىرى بۇ مۆسكۆ، ئەۋانىش لەم بارەۋە فەرمانم دەدەنى و،
 منىش ئىۋە بەۋردى ئاگادار دەكەمەۋە (۸۴).

نوتەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى سۆقۇت

سكۆبلىۋۇم.

* لە بەشى يەكەمى پۇژەلەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى
 سۆقۇت

بۇ نوینەرى ئەم ۋەزارەتە لە تىفلىس ھاۋپى سكۆبلىۋۇ ژمارە ۷۷۸۰ ۱۱۱
 مارسى ۱۹۳۵

كۆپى بۇ نوینەر (باليۇن)ى يەكىتىى سۆقۇت لە توركىا ھاۋپى قەرەخان
 ۋەك ئاگادارن، بېريارىكى دەۋلەتى لەم بارەى كاروبارو چالاكى ناۋ كوردەكانى
 پىشت قەفقاسى كۆمارى فیدرالى قەفقاسى سۆقۇت ھەيە، كورتەيەكى بە چەند
 خال لاى خوارەۋە دەنۋوسىن:

۱. ئەۋ كۇنفرانسە كوردناسىيەى ۋا بېريارە مانگى ھەۋتى ئەمسال لە باكۆ
 بېەستى، بەپىۋەناچى.

۲. ناۋەندى كوردناسى دەگۋانزىتەۋە بۇ تىفلىس، ۋاتە بۇ بەشى كۆپى زانىارىى
 پىشت قەفقاسى سەر بە كۆپى زانىارىى يەكىتىى سۆقۇت و، كاروبارى ئەم
 مەلەبەندە كوردناسىيەىش مەرجە بەتۋندى لە چۈرچىۋەى زانىارىى زمان و
 ئەدەبىياتدا بى.

(۸۴) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۴.

۳. ئالگوڭپو پەيوەندى كوردناسانى سۇقۇت لەگەل زانايانى دەرەودا، بە چاودىرى كۆمىتەى ناوەندى سەرتاسەرى سۇقۇت بۇ دانانى ئەلفوبىيى نوئ و، ھەرودھا لەلەين كۆمىتەى حىزبىيى پىشت قەققاسى سۇقۇتەو دەبى.

۴. پۇژنامەى "پىيا تازە"ى ئىرەقان، دەبى بىيە پۇژنامەيەكى ئاسايى خۇجىيى نەتەوەيى (مىللى). جگە لەو، ئەم پۇژنامەيە بۇى نىيەو نابى باسى كوردەكانى دەرەو بەكات.

۵. بىردنەدەرەو پۇژنامەو كىيىيى خويىندىن و ھەر چەشە نووسراوئىكى كوردى بۇ دەرەو قەدەغەيە.

۶. پەيمانگاي پەرەردەيى (پىد تىخنىكوم)ى كوردى لە ئىرەقان ھەلبەشپىنرئەو، بىرى بە قوتابخانەيەكى حىزبى بۇ ئامادەكردنى فەرمانبەرانى حىزبى و سۇقۇتى، بۇ ئەو شوئفانەى كە زۆرىنەى دانىشتوانەكى كوردن (دەبى) بەشىكى بچووكى پەرەردە لە قوتابخانەى حىزبى سۇقۇتدا بەگۆرەى پىويست بەئىلرئەو.

جىبەجىكردى سى خالى يەكەم خراوتە ئەستۆى كۆمىتەى حىزبى پىشت قەققاس و كۆمىتەى ناوەندى سەرتاسەرى سۇقۇت بۇ كاروبارى ئەلفوبىيى نوئ و، سى خالەكى دىكەى ئەم بىرپارە بە فەرمان و پىنوئىنى كۆمىتەى حىزبى قەققاسى ئەرمەنستان دەبى.

داواتان ئى دەكەم، سەبارەت بەم كىشەيە پىوەندى پىويست بە كۆمىتەى حىزبى و دەسەلاتدارانى ئەرمىنياو بەكن و، وەزارەتى كاروبارى دەرەو سۇقۇت ئاگادار بەكەنەو كە ئەو ھەنگاوانەى بە كىردەو بۇ جىبەجىكردى فەرمانى دەولەت لەبەرچا و گىراون و پىرەوى بەكرىن، بەتايبەت داوادەكەم ئەو خالەنى كە تايبەتن بە ھەلبەشاندەو لای ئىمەو لە ئاستى دەولەتدا بىرپارىان ئى پىدراو، پەرچا و بىكرىن. بىرپارەكەى ئىمە بەپىنى ئەو زانپارىانە بوون كە لەكاتى تاووتوئىكردى كىشەكەدا گەشىتبوون. لەوانەيە پىويستىيان بە تاقىكرىدەو ھەبى بۇ دەرەخستنى و پاراستى و ئاراستى لەجىدا. ئەگەر لە ئەنجامى لىكۆلىنەو

تاقىكرىدەنەۋەدا بۇمان دەرەكتە ئىمە بۇمان داناون و، ئەگەر پىئويست بە
 ھىشتەنەۋە پەيمانگە بىكەت بە شىۋەيەي كە ئەمپۇ ماۋەتەۋە، ئەۋدەم
 پىئويستە لەگەل كۆمىتەي حىزبى قەققاسدا ئاگادارمان بىكەنەۋە بەلگەۋ
 پىرەركەتان لەم بارەۋە لەسەر چ بىنەمايەك دەپن، ئەۋدەم ئىمەيش سەرلەنۋى ئەم
 خالانە تاۋوتۋى دەكەينەۋە^(۸۵).

جىگىرى ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋەي سۆڧىت

گرىستىنسكى

* سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇژمەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەي سۆڧىت

ھاۋپى تىسوكىرمان

ژمارە K ۳۱۱۰ شۋىباتى ۱۹۳۵

بەپىي ئەۋ خالانەي كە دۋىنى بە داخۋازى ھاۋپى كرىستىنسكى لە شارى
 تىڧلىسەۋە نىراۋن، تەۋاۋى ئەۋ بابەتانەي كۇنفرانسە كوردناسىيەكە (بە وتارو
 پىرۇتۇكۇل و ... ۋە) كە لاي مەن، بۇتانى دەنپىر، جىگە لەۋ وتارانەي كە بە زمانى
 كوردى ئووسراۋن و، لەم پۇژانەدا ۋەريان دەگىپىن و بۇتانى پەۋانە دەكەم.
 بابەتەكان بە زمانى پوۋسى و ئەرمەنپىن. ۋەركىپراۋە ئەرمەنيەكان بۇ زمانى پوۋسى
 لە يەكى مارسى ئەمسالدا ئامادە دەپن، ئەۋدەم بۇتانى دەنپىر، بەلام جارى
 كۇپىي ئەسلىتان بۇ دەنپىر.

ئەۋ بابەتانەي كە بۇتانى دەنپىر، ھىشتا پوخت و پىكۇپىك نەكران.
 لەبەرئەۋەي بايەخى بەلگەنامەۋ دۇكىۋمىنتەكان زىاتردەكەن، بەدرىژايى ماۋەي
 بەرپۋەبىردنى كۇنفرانسى كوردناسى يەك جار ناۋى توركيا ھاتوۋە، ئەۋيش لە
 وتارى بەخىرھاتنەكەي ھاۋپى ئارىسياندا كە ھەستىكى تىدا لە خەباتى
 قارەمانانەي گەلى كورد بۇ سەربەخۋىي خۇيان ئاراستەي داشناكەكان دەكات. ھەر
 لەۋ وتارەدا ھاۋپى ئارىسيان داشناكەكان پىسۋاۋ شەرمەزار دەكات كە

^(۸۵) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۶.

كوردەكانيان لە سالانى ۱۹۱۹ و ۱۹۳۵ و ۱۹۲۶ دا دژى توركييا راپەراند. ئەگەر ھەندى وشەو پرستى نالەبارو سەرنەكەوتوو لەم كۆنفرانسەدا لەلایەن بەشدارانى ئاسايى كۆنفرانسەو گوترايى، وەلاى بىيىن. تەوايى گوتارو بابەتەكان تەنيا لەسەر كيشەكە و سوودبەخش بوو و، كەلكى زۆرى بۆ زمان و نووسىنى كوردى ھەبوو.

بەھۆى پەلەكردنەو و منيش سەرلەنووى بابەتەكانم نەنووسىيەو، بگرە پوختەيشم نەكردن. پيم وايە دەكرى سەرلەنووى لە مۆسكۆ چاپ بكرىنەو. ئەگەر پيويست بە ماتريالى ئەو بابەتەنيە، تكيە بياندەن بە كۆميتەى ئەلفوييى نووى توركى سەربە ئەنجومەنى نەتەوەكانى سۆڤيىت^(۸۶).

فەرمانبەرى ديپلوماسى نەيمارك

* بۆ باليوزى كاتى يەكيتى سۆڤيىت لە توركييا

ھاوړى زاليكند

ژمارە ۱۹۳۵/۱۱/۲۳ ۷۵۸۷

سەبارەت بە كوردەكان، لە پۆستەى ديكەدا بەوردى و دوورودرژى بۆتانی دەنووسم. ھەر كە پپۆتۆكۆل و كۆمەلە وتارەكانى كۆنفرانسى ئيرىفانمان پيگەيشت، چاوپرئين بگەنە دەستمان، بە گەيشتنى بۆتانی دەنييرين. جارى دەتوانين تەنيا ئاگادارتان بكەينەو كە ئەو بابەتەنى لەبەر دەستماندان بەھۆى كەموكۆپى زۆرى ئەو پيۆھنديەكانمانەو، زەحمەتە بتوانين سەبارەت بە ناوەرۆكى سياسەتى دەرەوہى كۆنفرانسى ئيرەقان ئەنجاميك بەدەستەو بەدين. كۆپى نامەى ھاوړى سكوييلۆف كە ۱۹۳۴/۱۲/۳۸ بە ژمارەى زۆر زۆر نەينى ۴۷۶، لەم بارەو نووسيو، ھەرەھا وەرگيپراوى ئەو وتارەنى كە لە پۆژنامەى كوردى "پييا تازە"دا بلاوكراونەتەو، پەوانەيان دەكەم بۆتان. ئەوەيش لەبەرچا و بگرن كە وەرگيپرائى ئەو وتارەنە لە كوردییەو بۆ زمانى پووسى لە توانای ئيمەدا نيە، لەبەرئەوہى وەرگيپ زمانە كوردیەكەى زۆر بئداروبارە.

(۸۶) ھەمان سەرچاوە، ل ۷۵.

ھەرچۇنىڭ بى، پېمان وايە دەولەتى تورکيا ھېچ بىنەمايەكى نىيە لەسەر ئەو كۇنفرانسە كوردىيە تا پەخنە (لۆمە يا ناپەزايى) لە ئىمە بگرى، چۈنگە باسى تورکياى تىدا نەكراو، تەنيا كولتورى كوردەكانى ئىرەى تاووتوى كوردوۋە كە زۇر دواكەوتون.

پاگەياندىنى ئاراس سەبارەت بەۋەى كە ئىمە بەمەبەست و بەئەنقەست كەوتويىنەتە چالاكىى كولتورى و نەتەۋەىى لەناو كوردەكاندا، ئەو چالاكىانەى كە ئەوان (تورکەكان) بۇ خۇيان لە ناو گاردە سىپە ھەلاتوۋەكانى پوسىيائى قەيسەرى كوردويانەو، بەۋەى لای ئىمەيان بەراورد كوردوۋە، ئاشكرايە ھېچ بىنەمايەكى نىيەو، دەبى بەتوندى بەرپەرچ بدرىنەۋە. ھېچ شتىك دژى تورکەكان لە چالاكىى كولتورى ئىمەدا لەناو كوردەكان نەكراو. لاف و گەزافى تورکەكان بۇ ئەۋەيە، لەپىناۋى دانانى پىزمانى كوردى و پەرۋەردەو فىركردنى كوردەكاندا دەستەبەرى چالاكىەكانمان بىين. لەلایەكى دىكەۋە، بۇ ئەۋەيە ئىمە دەست لە ھەموو ھەنگاۋىك بۇ بەرگرىكردن لە ھەراۋەوريا لەسەر ئەم كىشەيە ھەل بگرىن، تا دلتيا بن. لەپاستيدا ئىمە پى لە ھەموو ھەولدانىك بۇ بەرگرىكردن لە پىۋەندى نىۋان كوردەكانى تورکياو دەرەۋە بگرىن^(۸۷).

سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇژھەلاتى وەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇڤىت تسوكىرمان

ھاۋكارى بەش مىلير

* بۇ ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتى سۇڤىت

ھاۋپى لىتقىن م

ژمارە نەينى ۷۶۴ لە ۱۹۳۴/۱۲/۲۸

من كۆپىيى پاپۇرتە تايىبەتەكەى ئىۋەم (ژمارە ۸۸ى ۱۹۳۴/۱۲/۲۳) سەبارەت بەو كۇنفرانسەى كە لە ئىرەقان گىراۋە، بەدەست گەيشت. من گىرنگىي كىشەكەو

(۸۷) ھەمان سەرچاۋەو لاپەرە.

ئامادەنەبوونى فەرمانبەرى دىپلۇماسىمان لە ئىرەقان لەبەرچاۋدەگرم. ئىۋارەى
ئەو پۇرۇش ئىرەقانى بەجىھىشتىبوو (ھاۋرى) نەيمارك بەھۋى نەخۇشىيەۋە
پشۋوى ۋەرگرتوۋە، بەرپۇەبەرى كاروبارى شووراي ۋەزىرانى ئەرمىنيا بە
شىۋەيەكى كاتى لەجى ئاۋبراۋ كار دەكات). ھەر لە پروۋسكەكەمدا كە لە
ئىرەقانىۋە پۇزى ۱۹۳۴/۱۲/۲۵ نىردراۋە، بەرپۇەبەردى كۇنفرانسى زانستى
لەبارەى زمان و نووسىنەۋە لە يەكىتى سۇقىت بۇ يەكىك لە كەمەنەتەۋە
دواكەۋتەكان كارىكى ئاسايىيە. پۇتۇكۇلەكانى كۇنفرانسەكە كە ئىستا لە
كۇمىتەى ئەلفوبى ئويىيەكانى سەر بە كۇمىتەى ئاۋەندى (تسىك)دان و، ھاۋكات
ئەو چەند پۇرۇنامانى كە بە زمانى كوردى و ئەرمەنن و دوو يادداشتى ئاۋ
پۇرۇنامە پروۋسىيەكانىشتان بۇ دەنيرىن، ھەموۋيان بەوردى چۇنەتەى كۇنفرانسەكە
دەخەنە پرو. ئويىنەرى كۇمىتەى ئاۋەندى جىيەجىكەرى ئەرمىنيا لە وتارەكەى
خۇيدا ھىچ وشەيەكى سەبارەت بە سەربەخۇيى كوردەكان نەدركاندوۋە
(وتارەكەى لە ژمارە ۱۵۸ى پۇرۇنامەى ئەرمەنىدا ھاۋوۋە). كۇنفرانسەكە داۋاى
پىكىخستى مەلبەندىكى سەرتاسەرى (لە ئاستى سۇقىتدا)ى كوردناسىيى لە
تفلىس كىردوۋە، داۋايشى كىردوۋە كۇنفرانسىكى ئەوتۇ لە سالى داھاۋودا، واتە
۱۹۳۵، لە باكۇ بىيەستى.

بەپىى ئەو بەلگەۋ زانىارىيەنى كە بە من گەيشتوون، ئەو ئەنجامە دەستگىر
بوۋە كە بنەمايەك بۇ ئاۋەزايى ئەم و ئەو (دىارە دوو پىشنىارى سەرەۋەيە) ئابىنم.
تكاىە فەرمانى پىۋىستمان لەم بارەۋە بۇ بنىرن. بىگومان بالىۋزى توركىمان بە
دروۋدەلەسەۋ دۇرۇمانە ئاگادار كىردەتەۋە تىيان گەياندوۋە. دويىنى ئىۋارە
نەيمارك كە لە پشۋودان گەپاۋەۋە بۇ ئىرەقان، لاي من بوو، رايگەياند:

۱. ئەو زانىارىيە درۆۋدەلەسەۋ دۇرۇمانەيە كۇنسولى توركىيا لە ئىرەقان داۋيە بە
بالىۋزخانەى توركىيا لە مۇسكۇ.

۲. نەيمارك لە مانگى ئابدا راپۇرتىكى سەبارەت بەم كىشەيە بۇ سەركى
بەشى يەكەمى پۇرۇھەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقىت ھاۋرى

تسوكيرمان نووسيوھو، زانيارى پىكوپىك و راستى لەسەر كۇنفرانسى ناوبراوى داۋەتتى، بەلەم لەو بارەوھ ئەو ھىچى بە من نەگوت.

بە خويىندەنەوھو لىكۆلەنەوھى بابەتەكانى كۇنفرانسەكە، من بەرەو راستىيەكى ئەوتۇ، واتە نووسىنگەى پۇژنامە كوردىيەكەمان "پىيا تازە" نەك تەنيا پۇژنامەكەى خۇيان، بەلكو كىتەبىش كە زۆرىيەن كىتەبى فېرېوونى زمانى كوردىن و لە ئىرەقان بىلەنەنەوھ، بە پۇستى ئاسايىدا نىردراون بۇ سەرۋكى يەكەك لە ھۆزەكانى كوردى توركىا كە وەك پەنابەرىكى توركىا لە دىمەشق دەژى. ھەرەھا بۇ يەكەك لە كەسايەتە كۆمەلەيەتەكانى كورد لە مووسىل دەنىرى. ئەم دوو كوردە، بەبۇنەى ئەو كىتەبەنەوھ، سوپاسى خۇيان ئاراستەى سەرنووسەرى پۇژنامەكە كىردوھ. سەرەپاى سادەو ساكارى ئەم كىردەوھى، من پىشتىارم بە ھاپرىيانى بەرپىرسى ئەرمەنى (لەوانە ھاپرى تىر گابرىليان سەرۋكى شووراي كۆمىتەى كۆمىسىار"سەرۋكى شووراي ۋەزىران"ى ئەرمەنىستان لەم مەسەلەيە ئاگاداربو) كىرد، بەزوتىرەن كات واز لەم كىردەوھى بەيىن، تەنيا لەو چوارچىوھىدا بەيلىرىتەوھ كە پۇژنامەكە بىنىردى بۇ خويىنەرىكى ئاسايى كە ئابوونە دەدات، بەلەنەىيان پىدام كە جىبەجىيە بىكەن.

من داوام لە ھاپرىيانى ئەرمەنى كىرد بە ھۇشيارىيەوھ مامەلە لەگەل كىشەى كورددا بىكەن و، لىيى دورەپەرىز بىن، بەتايىبەت ھەستىارىيە دەولەتى توركىا بەرانبەر بەم كىشەيە لەبەرچاۋ بىگىن. پەيوەندىيى نىوان كۆنسولەكانى توركىا لە ئىرەقان و لىنىنەكان، لەگەل ھاپرىيانماندا لە ئەرمىنيا لەپىشەوھى ھەموياندا نوينەرانى دىپلوماتان، چاۋەپى بەرەو باشتىرېوونى ئى دەكرى. كۆنسولەكانى توركىا سەبارەت بە پەيوەندى كوردو ئەرمەن گۇشارى تارادەيك توندوتىژيان دەكرىد، دەتوانىن بلىن ئىوانە دژ بە ئەرمەنىستانى سۇقۇتتى دەجوۋلەنەوھ. لەم بارەوھ بەوردى لە نامەى ۲۳ و ۱۲ ... ژمارە ۷۳ى زۆر زۆر نەنىنى ھاپرىى تسوكيرمان ئاگاداركرادەتەوھ.

لەوانەيە، ئەو ھاپرىيانەى ئەرمەنىستان و، ئەو دەورەى ئەم دوو كۆنسولە لە پەيوەندىيەكانى سۇقۇتت و توركىادا دەيىبىن، بىگرە لە مەسەلەى بچووكىشدا، بەتايىبەت

لە بوارى پىرۆتۆكۆلەكاندا "واتە پەيماننامەكان" ھەلئاسەنگىنن. بەداخوھە بۆ يەكەمجار،
 واتە لە ١٣ى تشرىنى دووم (نۆقمەس) توانىم بەرمو ئىرقان سەفەر بکەم. كۆتايى
 مانگى مايس ھاتە تەفلىس و، ھاوپى لىفتاشقىلى جىگرم لە نيوھى مانگى ٧دا تەواوى
 مانگى ٨ لەگەل شاھىن بوو، مانگى ئاب مۆلەتى ھەبوو. لە ئەيلووليشدا بەھوى
 نەخۆشییەو مۆلەتى ھەرگرتبوو. پىم وايە و باشترو پىويستەر زوو سەردانى
 ئىوى بکرى. بە دوورودىژى وتووێژم لەگەل ھاوپىيانى خۆمان و كۆنسولەكاندا
 کردوو. بەمەبەستى پوونکردنەوى كەش و ھەواکە، چەند فرمانم بە نوینەرى
 دىپلوماسىمان ھاوپى نەيمارک داو. ئەگەر بىتوو لە داھاتوويەكى نزىکدا
 پەيوەندىەکانى ئىمەو ئىوان (تورکەکان) بەرو باشى نەپوات، ئەودەم پىويستە
 ھەنگاوى رادىكالانەترىو چارەسەرى كىشەكە بگىریتەبەر.

ھەروەھا چاوپى ئەكرى پەيوەندىەکانى ئىمەو پۆژھەلاتى ئەنادۆلىش بەرو
 باشى بپۆن، ھاوپى پوت تىر كونسولى خۆمان بۆ وەزارەتى كاروبارى دەرەوى
 نووسىو دهنووسى: پەيوەندىە بازىرگانىەکانى ئىمەيش لەگەل ئەنادۆلى پۆژھەلاتدا
 ھەمووى ئاسايى نىيەو، بەکردەو سەروەر لەژىر دەستى دامودەزگاكانى وەزارەتى
 بازىرگانى دەرەودا لە تەفلىس، ئەك نوینەرى بازىرگانىمان، كۆكراوئەتەو. ھەروەھا ھىچ
 چەشنە پەيوەندىەكى كولتورى لەنيوان ھەرىمى پشت قەفقاس و ئەنادۆلى پۆژھەلاتدا
 نىيە. دواى ديارىکردنى ھاوپى پوت تىر وەك كۆنسولى سۆفیت لە قارس مانگى ئاب (تا
 ئەم دەست نیشانکردنەى كۆنسولخانەى ئىمەو بەبى كۆنسول بوو)، ئىستا كاتى ئەو
 ھاتوو ئەم كىشانە لەگەل ھاوپى پوت تىر دا چارەسەر بکرىن و، پىويستە بخرىنە
 بەردەمى دامودەزگاكانى ھەرىمى قەفقاس (لە برووسكەيەكدا لە ١٢/٢٧دا ھاوپى
 كرىستىنىسكىم ئاگادارکردووتەو).

نوینەرى وەزارەتى دەرەوى يەگىتى سۆفیت^(٨٨)

سكوبليوڤ. م

^(٨٨) ھەمان سەرچاوە، ل ٩٣.

هيندى راستى ميژوويى

چارپان و بانگوازو ئەو ھەموو نوسراووپروپاگەندانى دەسلەتدارانى سۆڧىتى ھەر لە سەرەتاي ھاتنەسەر کار تا پووخانيان سەبارەت بە يەكسانی و مافی چارەنوسى گەلان و ئىنتەرناسيوناليزم و چارەسەركردنى كىشەى نەتەوھىي، پشتيوانىكردنى گەلانى چەوساوەو ژێردەست و سەدان دەربېرنى دىكەى بە وتن و نووسين تا جيبەجيبكردن و بوونيان، ئەك تەنيا يەكيان نەگرتەتەو دژ بوون، بەلكوو بەپنجەوانەو بوو. ليرەدا ھەندى بەلگەنامەو دۆكيۇميننت و سەرچاوە لەگەل ئەزموون و ئەو وتوويژانەدا كە لەنزيكەو كرددومن و كەوتوونەتە بەرگويم، دەيانخەينە بەرچاو، تا تراژيدياي كوردەكاني سۆڧيت (يا كوردستان يا كوردى پووسيا يا كوردستانى قەفقاس) لەگەل تراژيدياي كوردى بەشەكاني دىكەى كوردستاندا بەراورد بكەين، دەبينين گەليك كارەساتبارترو خەمبارترە.

مەبەستى ليكۆلینەو كەم چەند خالى سەرەكى بوو، لەوانە:

۱. بەپيى سەرچاوەكاني پووسى-سۆڧيتى، بەشيكي كوردستان لە ئەنجامى شەرەكاني پووسياوە لەگەل توركە عوسمانىيەكان و شاكاني ئيراندا لە سەدەى نۆزدەھەمدا كەوتە سەر خاكي ئيمپراتورى پووسيا. ئەم بەشەى كوردستان دريژەى نىشتەمانى كوردانە، واتە گەليكي دىكە ناكەويژە نيوانيان، بە چەشنەك كە ھۆزو خيل و تەنانەت زۆرينەى مالە كوردەكانيش پاش دانانى سنوورى دەستكردى نيوان پووسياو توركيانو ئيران، كەوتە ناو سنوورى ئەم دەولەتانەو بەسەرياندا دابەش كران.

۲. کوردستانی بن دەستی پووسیا هەتا ھاتنە سەر کاری بەلشەویکەکان لە ۱۹۱۷دا، بەھۆی شەپە مائۆیرانکەرەکانیانەو توشی زەرەر زانیکی مالی و گیانی بوو، بە چەشنێک کە ژمارەیەکی زۆری گوندو خانووبەری کوردان بەیەکجاری وێران و خاپوور کران و، زۆریەکی دانیشتوانیان ناچار بوون بەرەو پارچەکانی دیکەی کوردستان (کوردستانی بن دەستی ئێران و تورکیا) ھەڵبێن و، بۆ ھەمیشە بواری گەڕانەوھیان پێ نەدرێ و، لە ئێران و تورکیایش بەبیانوی ئەوێ کە ئەوان خەلکی ولاتیکی دیکەن، دەیانگواژنەو بۆ دەرەوێ کوردستانی بن دەستیان یا ناھێنن لە ناوچە سەرسنووڕیەکاندا جێگیر ببن (لەم بارەو بڕوانە کتێبی کورد لە شەپەکانی پووسیا لەگەڵ ئێران و تورکیا لە سەدەی نۆزدەھەمدا کە وەرەمگێراوھتە سەر زمانی کوردی).

۳. تراژیدیای کوردی کوردستانی سۆفیت، لە سەردەمی دەسەلاتداریتی بەلشەویکەکاندا تا پووخانی یەکییتی سۆفیت، چەند قوئاغ و کێشە گرنگ دەگرتە خۆ: ھەک سەرزیمیری کوردان بەپێی سەرزیمیریەکانی سۆفیت، دروستبوونی کوردستانی سوور (۱۹۲۳-۱۹۳۰) و ھەلۆشانەوێ کۆنفرانسی کوردناسی ۱۹۳۴، بەزۆر راگوێزانی سالانی ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ و درێژەی تراژیدیای نەگەڕانەوھیان بۆ شوینی باووباپیرانیان و چەند بابەتی دیکە.

۴. تاوانەکانی پژی می سۆفیتی بەرامبەر بە گەلی کوردی ولتەکی خۆی، دەرکێ تەنیا لە چوارچێوەی جینۆسایدو پاکتاوی پەگەزیدا لێی بکوئرتەو؛ ژینوسایدیکی پانەگەیمەراو بێدەنگ و نادیارو دووردرێژو لەسەریەک، ھەک دوورخستەوێ بە ھزاران کیلۆمەتر کورد لە نیشتمانی خۆی و، دابەشکردنیان بەسەر گەلیک کۆمارو ناوچەو نەتەو و زمان و دابو نەرتی جیاوازداو، کەش و ھەمایەکی دیکەو تواندەنەوھیان. واتە کاتێک بۆ مەوۆفیک یا گروپیک یا گەلیک لە خانوو یا گوندو شارو ولاتی خۆی دایەمبێرن و بەزۆر زەوتی دەکەن و، دەیدەن بە خەلکی دیکە، تاوان لەو گەرەترو قورستر نەبوو نابێ، قەوارە بێسپەنەو شوینەواری نەھێنن، لەو قورستر نابێ. لە جێگەیکدا لە دژوارترین بارودۆخدا نیشتمانی بکەن و، بەزۆر کار پێ بکێن،

ناسنامە وەرېځيږتەوه، مافي پوښتن بۇ ئەملو ئەولا نەبى و، تەنانت مافي ھاوولاتيشت له تاراوگەدا نەبى! چۇنيەتى گواستنهوى كوردەكان له نيشتمانى خۇيانەوه بۇ كازاخستان و ناسيائى ناومراست و سيبيريا، به چى گواستوياننهوه، چۇن خەلك له پۇژو وهرزى سالد، لەرې به سەرماو برسيتى و نەخوشى مردوون، چەند بەرېنگەوه بوون، چۇنيەتى بارودوخى نيشتهجيى تازەيان، چەند ھاوارو ھانا بردنه بەر دەسەلاتدارانى سؤقيت تا بگەرېنەوه؟ چۇن وەلام دراونهتەوه؟

كورد، بەھوى شوپشەكان و سياسەتى پەگەزپەرستانەي پڙيمە داگيركەرەكانى كوردستانەوه، تووشى مالىويزانى و پاوانان و گواستنهوه و دەرپەدەرى بوووتەوه، كوردستان به عەرەب و تورك و فارس كراوه و پووبەپرووى ھەلمەتەكانى جينوسايدو ئەنفال و كيمياپاران و... بوووتەوه، بەلام زۆريەيان ھەر لەسەر خاكى باپيرانيان ماونەتەوه، ئەوانەيش دەرپەدەرو ئاوارە، يا تووشى راگويزان بوون. پاش ماوەنەك بەھوى گوڤانى پڙيمە داگيركەرەكانى كوردستان يا به ليپوردن گەپانەتەوه بۇ كوردستان. زۆر جار كورد پەناى بۇ شاخ و چيا و (پيشمەرگە) بەنەمەكەكانى كوردستان بردووه، يا بەھوى وتوويزى ھيزە كوردپەكانەوه لەگەل پڙيمەدا بواريكيان بۇ ھەلكەوتوووه گەپانەتەوه، تەنانت ھەنديكيشيان به واسيتەو بەرتيل و دزيپەوه گەپانەتەوه يا خۇيان تەسليم كردووتەوه. ئەمانە ھيچ كاميان بۇ كوردى سؤقيت نەپەخساوه، تا بگەرېنەوه بۇ سەر ئاوو زەوى باووباپيرانيان. كوردى سؤقيت له شارو گوندەكانى كوردستان گەمارو دراون. ئەوانە شتيكى چاوپەوان نەكراو بووه بويان. شوپشيكيان نەكردووه تا سزا بدرين، دژى دەسەلاتى سؤقيت نەبوون، تا چاوپەري شتيكى ئەوتۆ بكن. بوارى راكردنيشيان بۇ شاخ يا بۇ دەولەتيكى دراوسى يا بۇ شارو گونديكى ديكە نەبوه، وەك كوردى كوردستانى باشوور (بۇ نمونە) تا راپكەن و لە ولاتيكي ديكەي وەك ئيران ببەنە پەنابەرو، لەوى ھاوولاتيه كوردزمانەكانى بين به ھانايانەوه.

تاوانيك پڙيمە داگيركەرەكانى كوردستان بەرامبەر به كورد كردويانە، لەلايەن ھيزو كەسايەتى و... كوردپەكانو، كۆمەلگەي نيوەتەويى و پيڤخراوەكانى مافي

مروۋ ۋ پۇرۇنامەنۋوس ۋ كەسايەتى دەۋلەتەنەۋە، كەم يا زۇر لەقاۋ دراۋە. بەلەم
تاۋانەكانى پۇرۇمى سۇقۇتى، بەتايىبەت ستالىن، بەرامبەر بە گەلى كورد لەقاۋ
نەدراۋە، پەخنىلى ئى نەگىراۋە پۇرۇتسىست نەكراۋە. بەتايىبەت پارتە
كۇمۇنىستەكانى ۋلاتانى داگىركەرى كوردستان كە زۇر لە ئەندام ۋ لايەنگىر
تەنەت ئەندامى سەركىدايەتېشىيان لە سۇقۇت ۋ ئازەربايجان ۋ ئەرەنستان ۋ..
ژياۋن ۋ خۇيىندۋويانەۋ، لە نىكەۋە كەم يا زۇر كوردى سۇقۇتېيان بېنيۋەۋ،
ھەندىكىيان شاھىدى ئەۋ كارەساتانە بوۋن ۋ، بەدىرۇزىيى تەمەنى سۇقۇتى بىۋدەنگ
بوۋن ۋ، يەك ۋتار يا لىكولىنەۋەيان لەم بارەۋە نەۋوسىۋە، بەلكوۋ ھەر بە بەژن ۋ
بالى سۇقۇتدا ھەليان داۋە.

باسى پارت ۋ پىكخراۋە كوردىەكانىش ناكەم، كە خۇيان لە پارتە
كۇمۇنىستەكانى ئىران ۋ عىراق ۋ سوۋىياۋ تۈركيا بە چەپترو ماركسى-لېنىنىتېر
زانىۋەۋ، سۇقۇتېيان بە قەلەۋى ئاشتى ۋ ئازادى ۋ پىشتىۋانى گەلانى چەۋساۋەۋ
كوردو كوردى سۇقۇتېيان ھەر زۇر بە بەختەۋەرتەر دانائەۋ لەچاۋ كوردى پارچەكانى
دىكەى كوردستان، گوايە ھەموۋ مافىكىيان دەستەبەر كراۋە، لەكاتىكدا لە خۇيان
نەپرسىۋەۋ بۇچى قەۋارەى كوردەكانى سۇقۇت ھەلۋەشاۋەتەۋە؟ بۇچى كوردەكان
پاگۇنىزاون؟ بۇ پۇرۇنامەۋ گۇقارو پەيمانگەۋ ناۋەندىكى كوردناسى نىيە؟ ھەزاران
پرسىيارى دىكە. ئەگەر ھەستى مروقاىەتى ۋ نىشتەمانپەرۋەرى ۋ كوردايەتى ۋ
ئىنتەرناسىۋنالىستىيان ھەبۋايە، ئەك تەنبا پىزەكانى ئەۋ حىزىيەى كە تىيدان
بەجىيان دەھىشت، بەلكوۋ پەخنىۋ پۇرۇتسىستى خۇيان ئاراستەى سۇقۇت ۋ
ئۇردوۋگاي سۇسىيالىزم دەكرى، تا نەۋەكانى گەلەكەمان چىتر فرىۋى ئەۋ دۇۋ
دەلەسانەيان نەخۇن ۋ، بەرەۋ ھەلدىريان نەبەن. كورد كادىرىكى زۇرى ئاردەۋەتە
يەكىتى سۇقۇت، دەۋرەى حىزىى بېينىن ۋ فېرىن ۋ بزانن چۇن كىشەى نەتەۋەيى
لەم ۋلاتە چارەسەر كراۋەۋ سۇسىيالىزم بىنات نراۋە؟ بەلەم تۇ بلىيى ئەۋ كادىرانە
جارىك داۋايان نەكرىبى بىاننەن بۇ لاي برا كوردەكانىيان، تا بزانن چۇن دەژىن
ۋچى دەلېن ۋ چۇن كىشەكەيان چارەسەر كراۋە؟ ئەگەر بىتۋو كوردى بەشەكانى

كوردستان بيانزانىبايه به فرمانى هاوړئ ستالين قهوارهكې ههلوهشاووتهوهو
پاگويزاون، ههموو كوردستان له سؤقيت و پارتو كؤمؤنيستهكان ههلوهگهپانهوه،
شهرهف و ئابرووى سؤقيت و پارتو كؤمؤنيستهكانى ئيران و سوورپا و توركيوا
عيراقمان دهچوو.

ئەگەر فاشستىكى وەك ستالين سەردەمى دووهمين جەنگى جيهانى له ۱۹۴۴دا،
بيانوويهكى بئىناغەى بۇ فريودانى خەلك هينابوه گۆږئو، كوردەكانى سؤقيتى لىبەر
هاوسنورى لىگەل توركيادا گواستەوهو گومانى لئى كرىدبون، ئەى ههلوهشانهوهى
كوردستانى سووركه هەر به فرمانى ئهه له ۱۹۳۰ دا جيپهجي كرا، چ بيانوويهكى
هههيو، ئەى بۇ گواستەوهى كوردەكانى ئەرمينيا له ۱۹۳۷و، گواستەوهى كوردى
ديكه پاش دووهمين جەنگى جيهانى، چ بيانوويهكى هههيو؟!

جەنگ كۆتايى هات، بهلام پاگويزان هەر بەردەوام بوو. كوردەكان چاوهږئ
بوون بۇ نيشتمانى خويان بگهږينهوه. بەردەوام داوايان كرىدو پارانهوهو گريان.
سەردەمى دووهمين جەنگى جيهانى و پاش جەنگ، پهيوهندييان به كارەساتى
كوردى، سؤقيت و پڙيمه تاوانبارەكەى سؤقيتەوه ههيه، من بهجيا ليم
كؤليوهتەوهو، تەنيا ئامارەى پئى دەكەم:

د. قازى محەمد سالى ۱۹۴۲ به ياهورى دەستيهكى نوينهرايهتى كوردى
پوژههلات، لهلايهن دهولەتى سؤقيتەوه بانگ كرا بۇ باكو، گوايه سؤقيت له
كوردستانى پوژههلات پشتى كوردى گرتووهو، گەليك بهلئى و قسەى فريودەرو
بئىناوهږوكى پئى داوه. ئەمه لهكاتيكدا پيشتر كوردستانى سوور له ۱۹۳۰دا، هەر
لهلايهن ئەم پڙيمهوه ههلوهشيناوهتەوهو له ۱۹۳۷وه كوردى سؤقيتيان
پاگواستووهو، قورسترين قۇناغى گواستەوهى كوردەكانى سؤقيت ۱۹۴۴ بووه.

چؤنيهتى سەرهلدانى كؤمارى مههابادو ئاشبهتالكردى، يا به واتايەكى
ديكه، فروشتنى ئەم كؤماره به نەوت و شای ئيران، هەر لهلايهن هاوړئ ستالينى
مامؤستاي كرىكاران و زەحمەتكيشانى جيهانهوه تاوانيكي ديكهيه (تيزى نامەى
دوكتؤراكەم بوو، گەليك بهلگەم لەم بارهوه خستوهته ږوو). سؤقيت بهږوالەت

پشتگىرى كوردى كردوو، ھاۋكات لەوبەرى پووبارى ئاراس بەپېچەوانەى ئەمبەرى پووبارى ئاراسەو (كوردستانى پوژھەلات) جوولادەتەو. ئەم فەلسەفەيەى دەسلەتدارانى سۆفیت دەكرى تەنیا لەگەل سیاسەتى پژیمة داگیركەرەكانى دىكەدا بەراورد بكرى. زۇرجار بەناو پشتى كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستانیان گرتوو، كوردەكانى خویان دوچارى كوشتارو گواستەو كوردستانیان كول كردوو. وینەى شای ئیران لە ۱۹۷۰-۱۹۷۵دا.

ب. پاش ھەرس پېھىنانى كۆمارى مەھابادو ھاقتى بارزانى نەمر بو سۆفیت لە ۱۹۴۷دا، ئەو دەمەى بارزانى و ھەقالانى لە ئازەربایجان بوون، ھەندى كاربەدەستى سۆفیت لە ئازەربایجان پېشنیاریان كرد: بو ئەوەى بارزانى لەبەر چاوان نەبى و پەخەنى ئیران و عراق... نەیتە سەریان (ھىشتا سۆفیت بە تەمای نەوتەكەى ئیران بوو و بەلایەكدا نەكەتبوو)، باشتەر ئەوہیە بەسەر ناوچەو گوندە كوردنشینەكانى خویان (كۆمارى ئازەربایجان-كوردستانى سوورى پېشوو)دا دابەش بكرین و، لەناو خیل و ھۆزەكانى خویاندا بن. بەلام لەبەر گەلیك ھو، ئەم پېشنیارە پەسەند نەكرا. پاشان بېریار درا بارزانى و ھاوالانیشى بگوازنەو بو ئۆزبەكستان. ئەویش بەزۆرو بە نابەدلى بارزانىەكان. ئەم پووداوانە لە كتیبى (بارزانى لە ھەندى بەلگەو دىكۆمىنتى سۆفیتى پېشوو ۱۹۵۸. ۱۹۴۷، چاپى ھەولیر، ۲۰۰۲)ى نووسەرى ئەم كتیبەى بەردەستدا بلاوكراوەتەو. نامەوى لیڤرە ئەم سیاسەتە ئابرووبەرو تۆتالیتارەى پژیمة سۆفیتى لەگەل پژیمةكانى دىكەدا بەراورد بكەم.

پ- پاش مردنى ستالینى دىكتاتۆرەكەى كریملین لە ۱۹۵۳دا، ھاتنەسەر كارى خرۆشچوۋ و پەخەنگرتنى توند لە كۆنگرەى بیستەمى پارتى كۆمۇنىستى یەكیتى سۆفیت و، شەرمەزاركردنى ئەو تاوانانەى ستالین بەرامبەر بە گەلان و كۆمەلگەى سۆفیتى كردوونى، تا پووخانى ئەم پژیمة (سەردەمى بېژنیف، ئاندروپوۋ و چىرنىكا و گەرباچوۋ) بوار بە كورد نەدرا بۇ نیشتمانەكەى بگەرپیتەو، قەوارەكەى خوى دابمەزىنیتەو.

۵. بەپىي بەلگەنامە دىكومىنت و نووسراۋەكانى سۆڧىت، پاش گەپانەۋەى بارزانى و ھەڧالەكانى لە سالى ۱۹۵۸دا تا پووخانى، ھەلۆيىستى سۆڧىت بەرامبەر بە كورد ھەر دووپوويى و لەپىناۋى بەرژەۋەندەكانىدا بوو، ئەۋەيش كە وتراۋە نووسراۋە گوايە سۆڧىت لە فلان سالدا بەياننامەى دەرکردوۋە يا يارمەتى شوپشى كوردى داۋە، ھەر بۇ مەبەستى سياسى و بەرژەۋەندى خۇى بوو، خۇى دەست پىشخەرى ئەو يارمەتياۋە بوو. گەلىك جار كورد ھاناي بۇ بردوۋە، لە ئالۆزترىن قۇناغى شوپشەكانى داۋاي يارمەتى كردوۋە، ۋەلامى نەدراۋەتەۋە. بېۋانە كىتېبى "كوردستانى گېگرتوو" كە سالى ۳۵۵۵ لە پووسيا بە پووسى دەرچووۋە، منىش ۋەرمگىراۋەتە سەر زمانى كوردى.

۶. كورد بۇى ھەبوۋە بۇى ھەيە ھەمىشە ئەو پىرسيارە بكات: ئەگەر سۆڧىت ھەلۆيىستى باشى بەرامبەر بە كورد ھەبوۋە، بۇچى جىنۆسايدى كوردەكانى خۇى كردوۋە؟ بۇ پىنگەى پى نەداۋن بگەپىنەۋە بۇ ۋلاتى خۇيان، بۇچى نمونەيەكى باشى نىشانى پزىمە داگىركەرەكانى دىكەى كوردستان و گەلى كورد و جىهان نەدا كە كىشەى نەتەۋەيى چارەسەر كراۋە.

دەسەلاتدارانى پزىمى سۆڧىت ھەر لە سەرەۋە تا خوارەۋە ھەموو سەران و بەرپىسانى ھەر لە سەرەتاي دروستبوۋنى ئەم پزىمەۋە تا پووخانى بەرپىسى ئەو تراژىدىيەن كە بەسەر گەلى كورددا ھىنراۋە، تاۋانبارن بەرامبەر بە مېژۋى مروفايەتى و لىبوردنىان بۇ نىيە، پاكەنىان بۇ ناكى. گومان لەۋەدا نىيە كە ئەم دادگا مېژۋىيەيش ھەر پۇژىك بى بەرپا دەكرى، نەك تەنيا بۇ ستالېن، بەلكوۋ بۇ ئەۋانەيش كە پاش ئەو ھاتوۋنەتە سەر دەسەلات، چونكە بواريان نەدا كورد بۇ شوپنى باۋوباپىرانيان بگەپىنەۋە.

۷. بەلگەۋە بابەتى نووسراۋەكەيش، ۋەلامدانەۋەى ئەو بۇچوۋنە ھەلەيەيە كە بەشىۋەيەك وىستويانە تاۋانەكە بىخەنە ئەستۆى دەسەلاتدارانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان و گورجىستان، گوايە ئەۋان تاۋانبار بوۋن، يا ئەۋانەى پاكەنە دەكەن بۇ خرۇشچوۋ و برىژنىف ... تا بە گۇرباچوۋ دەگات، يا بەرپەرچدانەۋەى ئەو

بۆچۈنلەرنىڭ دەلىل كوردى سۆڭىك خاھىش خاك و نىشتىمانى خۇيان نەبۇن،
 يا ھەندىك دەلىل ئەوانە لە تۈركىيا ئىران و... ھە ھاتۇن. بەرپەرچى ئەو بۇ
 چۈنلەرنىڭ دەلىل كورد لە ھەندەران و تاراۋگە نىشتەجى دەبى و، كارو
 خانوۋى خۇي دەبى و لەگەل زما و كولتۇر كەش ھەۋاي ئەۋى پادى و نايەۋى
 بگەرپتەۋە بۇ نىشتەمانەكەى. ناردنى نامە دەستەى نۆنەرايەتى كوردى سۆڭىك
 بۇ مۆسكۆ، ۋەلەمەرەۋەى ئەم درۋىانەىە. يا نوۋسىۋىانە ئەگەر ھاتبايە
 گەرابانەۋە لەگەل دانىشتۋانى نۆى (ئازەرى و ئەرەمەن و جۇرجى و...) تۈۋشى
 كىشە دەبۇن، كەچى ھەموو چىچنى و ئىنگۈۋەشەكان دەركران و خەلكى دىكەيان
 لە جىيان نىشتەجى كىردو، ھەموۋىان گەرابانەۋە مىۋانە ھاوردەكانيان يا بە
 رەزامەندى خۇيان يا بە ھەرەشە دەركرىدو، نەبۈە مايەى كىشە، چۈنكە بىرپەرەكە لە
 مۆسكۆ درابو. كەس ناۋىرى لە بىرارى مۆسكۆ دەرچى. ھەرۋەھا
 بەرپەرچەنەۋەى ئەو نوۋسراۋانەىە كە بەدرۋ باسى پىشكەۋتن و دەسكەۋتى
 كوردى سۆڭىكتىيان كىردوۋە، تەنەت ھەندى لەۋانە كە گەرەترىن پەلى زانستى
 ۋەك دىكتۇراۋ پىرۇفسىۋى و ئاكادىمىكىيان پىدراۋە، بە كوردناس لەقەلەم دراۋن،
 نەك تەنیا لىكۈلنەۋەىەكى زانستى و مىژۋىيان لەسەر كوردى سۆڭىك
 نەكرىدوۋە، ئەم تاۋانەيان ئاشكرا نەكرىدوۋە، بەلكو لە نوۋسراۋەكانياندا زىاتر
 بۇ خۇشەۋىستىكرىدى خۇيان و ۋەرگىرنى پاداشتى زىاتر بى شەرمانە بەرپەرچى
 ھەندى نوۋسراۋە بەلگەى مىژۋىيان داۋەتەۋە، تەنەت بەشىكى كوردستانى
 باكورىشىيان بە ئەرەمەنستانى پوزىئاۋا دانائە.

۸. كوردى سۆڭىك بۇى ھەيە ھەمىشە داۋاي مافە زەۋتكرۋەكانى خۇي
 بىكاتەۋە، نەك تەنیا لە كۆمارەكانى سۆڭىكى پىشۋو، بەلكو لە داداگايەكى
 نۆۋدەۋەلەتەش بخۋازى كىشەۋ مافەكەى خۇي چارەسەر بىكات. پىژمى ستالين
 بەبى ھىچ بەلگەۋ بىانۋىەك ئەم تاۋانەى بەرامبەر بە كورد كىردوۋە، تائىستا
 تەنەت يەك بەلگە يا ھەۋالىك يا نوۋسراۋىكى تايىبەت بەۋ تاۋانەى كە پىژمى
 سۆڭىكى بۇى ھەلەستىۋو، بەدەستەۋە نىيە، يا ئاشكرا نەكرۋە. كىردەۋە دىرە

مىرقايەتپەكانى ستالىن، نەك تەنیا دىرى ياساى نىۋەنەتەۋەيى و مافى مىرقا، بەلكو دىرى ياساى ئەو سەردەمەى سۇقۇتتىش بوۋە، بەتايىبەت دىرى ياساى بىنچىنەيى سۇقۇت بوۋە. بۇ ويىنە، ھەلۋەشانەۋەى قەۋارە يا بەرىۋەبەرىتى يا گۇرپىنى دەبى بە پەزامەندى و پەسندىكىندى نۆيىنەران يا دەسەلاتدارىتى ئەو گەلە لەگەل ناۋەندەبى، سا ئىدى ئەو ناۋەندە باكۇ يا مۇسكو بى، چۈنكە كوردستانى سوور لە چۈرچىۋەى كۆمارى ئازەربايجاندا بوو كە سانى ۱۹۳۰ بەبى ھىچ بىنەماۋ ھۆيەك ھەلۋەشىنرايەۋە، بەبى ئەۋەى پىرس بە دانىشتۋانى بىكەن. ئىدى باسى بەكۆمەل گواستىنەۋەى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ ئاكرى، باسى ئەو ھەموو خەلگە بىتاۋانە ئاكرى كە كاتى گواستىنەۋەى لە ئۆردوگا زۆرەملىكاندا مردوون. پىشىمى ھىتلىر ھەشت سال بەر لە پىشىمى ستالىن كەۋت، كەچى ئەو گەلەنەى كە پوۋبەپروۋى كوشتارو پاونان و زىيانى ماددى بوون، ھەتا ئەمپۇيش داۋاي قەرمەبوۋكردىنەۋە لە دەۋلەتى ئەلمانيا دىكەن.

گەرچى توركييا ئىران سەردەمى دوۋەم جەنگى جىھانى بەپروالەت بىلايەنى خۇيان بەرامبەر بە شەپ راگەياندىبوو، ھاۋپەيىمانان بىروايان بەو راگەياندىنانەى توركييا ئىران نەبوو. ئەۋەبوو ئابى ۱۹۴۱ ئىرانىيان داگىركرد، بوۋە ھۆى ئەۋەى كە سۇقۇت لە دەرەۋەى سىنۋورەكانى بەرەيەك لەگەل ھىزەكانى ئىنگىلىزدا بو بەرەبەرەكانى ھاتنى سوپاي ئەلمانىاي فاشى بەپىگەى ولاتانى پۇژھەلاتدا، بەتايىبەت ئىران و توركييا عىراق، دروست بىكات. واتە ئەگەر ھاتبايە بەرەى شەپ لە پۇژھەلاتى ناۋەپراست بىكرايەتەۋە، ئەۋا سۇقۇت شەپكەى دوردەخستەۋە لە سىنۋورەكانى خۇى. بەلام دەبىنن پاش سى سال، واتە ۱۹۴۴ كوردو گەلانى دىكەى سەرسىنۋورەكانى سۇقۇت لەگەل ھەريەكە لە ئىران و توركييا گوازانەۋە.

توركييا بە ھاتنى سوپاي ھاۋپەيىمانان بو ئىران زۆر ترساۋ سوپاي خۇى لەسەر سىنۋورەكانى سۇقۇت و ئىران كۆكردىمەۋە. مەبەستىم لىرەدا ئەۋەيە كە بەرەى قەققاس لەلايەن سۇقۇتەۋە پارىزىلەبوو، مايەى مەترسى نەبوو. كەۋاتە بىيانو بو دوردەخستەۋەى ئەو گەلەنە، بەتايىبەت گەل كورد، نەبوو. گواستىنەۋەىشيان لەكاتىكىدا بوو كە فاشىزىم لە بەرەكاندا بەرەۋ شىكىست و پاشەكشى چوو. بەرەكانى شەپ لە

پوژئاواي سۇقۇت بۇ، فاشىستەكان لەوى پىشپەۋەييان كىرەبۇ و خاكى سۇقۇتتايان داگىر كىرەبۇ، نىك لە قەققاس كە سەربازى نازى پىيى نەنابۇە ھىچ شۇنىكى قەققاس.

پوژئاواي سۇقۇت، پىكخراوى سىياسى و چەكدارى و خراپكار و سىخورى سەربە ئەلمانى لەناو گەلانى پىراقاس و پووس زماندا لەچاۋ شۇيەكانى تىرى سۇقۇتدا زىاتىر بۇ. بەلام دىيارە ئەم ھەلومەرجە بۇ ستالىن و ھاۋىكانى بىيانو يا بۋارىكى ھەلگەۋتوۋ بۇ، تەۋاۋ كىردى پاكتاۋ كىردى كوردەكان و گەلانى دىكە بۇ.

كوردى خوار كوردستانى سۇقۇت، واتە كوردستانى پوژئەلات، يارمەتى و خواردىن و گۆرەۋى و ملىپىچ و كىلاۋيان بۇ سوپاي سوور و بەرەكانى شەپ دەناردۇ، كوردى سۇقۇت پىۋاۋەكانىيان لە بەرە شەپدا بۇ. ئەۋانەيش كە مابوون، شەۋو پوژ كارىيان دەكرد بۇ بەرەكانى شەپ. گۋايە لەۋبەرى سنوور سوپاي سوورو ھاۋى ستالىن يارمەتى كوردى كوردستانى پوژئەلاتيان دەدا! كوردى پوژئەلات و باشۋورىش دەھاتنە لاي كاربەدەستانى سۇقۇت لە كوردستانى پوژئەلات و، داۋاي پوۋىشتىنيان دەكرد بۇ بەرەكانى شەپ^(۸۹).

بەلام قاسىدو تەتەر يا پەيامنىرىك نەبۇ، خۇي بگەيەنىتە كوردستانى پوژئەلات و ھەۋالى قەلاچۇكىردى كوردستانى سۇقۇت بە خەلك بگەيەنى و، ھىچ نەبى كۆمەلەي ژىكاف و بارزانى و قازى مەمەدو كەسايەتيەكانى دىكەي بىۋوتنەۋەي كورد ئاگادار بىكاتەۋە، تۇ بلىي ھەلۋىستيان نەگۋابايە؟ توبلىي بىدەنگ بوونايە لەۋ تاۋانە قورسە؟ تۇ بلىي پىرسىارىيان لە خۇنەكردبايە: ئەمە چەندى بە چەندە؟ ئىۋە بەناۋ لىرە پىشتى ئىمە دەگىن، لەۋلايش لاي خۇتان برا كوردەكانىيان قىردەكەن؟! گومان لەۋەدا نىيە كە ھەلۋىستيان شتىكى دىكە، پەۋتى پوۋداۋەكان و چارەنۋوسى گەلى كورد بە شىۋازىكى دىكە پىيازى ھىزە سىياسىيەكانى كورد لە پەنجا سالى داۋىيدا بەرامبەر بە سۇقۇت و چارەنۋوسى گەلى كوردىش شتىكى دىكە دەۋو.

^(۸۹) بىۋانە ھەمان بەرەمى نووسەر، "بارزانى لە ھەندى بەلگەۋ دۇكىۋىنىتى سۇقۇتتيدا

ئەى ئەگەر ھەئەشانەھەى كوردستانى سوورىا لە ۱۹۳۰دا بەوانە
پاگەيەندرابايەو، لە يەكەم قۇناغى بەكۆمەل گواستەنەھەى سالى ۱۹۳۷ى
كوردەكانى سۇقۇت ئاگادار بوونايەو، پەيمان شكىنى ەك ئەھەى بەرامبەر بە
سەمكۆى قارەمان و شىخ مەحمودى نەريان زانىبايەو، لە بەشداری راستەوخۆى
سۇقۇت لە جوانەمەرگکردنى شۆرشەكەى شىخ سەعیدى پيران و پاپەرىنەكەى
ئارات ئاگادارپوونايە!!^(۹۰)

جگەلەو، ئەگەر كوردى مۇسلمانى دانىشتووى سەر سنوور ھاوھەستى نازىەكان
بوون و گواستەنەھەى، ئەى بۆچى نازەرى و ئەرمەنى و جۆرجى نەگوانزەنەھەى! راستە
ھەندى مۇساواتى و مەنشەوىكى جۆرجى و داشناكى ئەرمەنى بەھۆى سىياسىيەھە
گيران يا گۆيزەنەھەى. نازەرى كە ژمارەيان دە ئەمەندەى كوردو ھاوپەگەزو ھاوزمان و
ھاوھەستى تورك و مۇسلمانىش بوون، لەم بارەو مەترسیيان لە كورد يا گەلانى
دیکە زیاتر بوو؟ ئەوان باقىروفیان ھەبوو و، ئەندامى سەركردایەتى پارتە
سەركوتكەرو دەسەلاتدارەكەى دەولەتى سۇقۇت بوو. ئەرمەنى يەككى وەكوو
مىكويايان ھەبوو، كە ئەندامى سەركردایەتى و ھاوپى نزیك و ھاودەمى ستالین بوو
و، جۆرجیش ھاوپى ستالینى ھەبوو كە خۆى خەلكى ئەوى بوو.

پاش شەپ ئەو ھاوپىيانە زۆریەى ھاوولاتیانى خۆیان گەرانەھەى بۆ ولات و
كۆمارەكەى خۆیان. كورد باقىروف و مىكوياينكى... نەبوو. ھەر ئەو
دەسەلاتدارانە نازەرى و ئەرمەنى و جۆرجیان ناردە سەر جى و مال و كىلگە و
ھەوارگەى كوردان و، نازەل و مەرومالات و ئەسپ و گاو مریشك و دانەویلەى ئبۆ
زستان عەمباركراوى كوردەكانیان بەخشى بەوانەو، كوردیش بە برىستى و زستان
پەوانەى كاژاخستان و ئاسىای ناوہراست و سىبىرىا کران و، پاشان ناوى گوندو
ناوچەكانى كوردیان گۆپى.

شەپ تەواو بوو، نیوان سۇقۇت و توركیا و ئیرانى سەر بە پۆژئاواو
ئیمپریالیزم پۆژبەپۆژ بەرەو خراپى دەچوو. كوردە دەرەدەر و ئاوارەكە، كۆچەر و

^(۹۰) پەوانە: بەرمەمى نووسەر، "شۆرشى شىخ سەعیدى پيران و سۇقۇت"، سلیمانى، ۲۰۰۳.

ناژەلدارو نەخویندەوارو نەخۆش و برسی، بە ئاواتی گەپانەووە بۆ نیشتیمان هەر
لە هەندەران مانەووە. پێم وایە لێکۆڵینەووە لە کوردی سۆقیتی پێشوو (کوردستانی
قەفقاس) باشترە بەپێی چەند قوناغیکی میژوویی گەرنگ و، چەند کارەسات و
شەپکی ولاتانی داگیرکاری کوردستان بنووسریتەووە، واتە:

۱. کوردی سۆقیت لە سەردەمی شەپکاندا (میژوویی جیگیربوونیان لەناوچەکەدا).

۲. دابەشبوونیان بەسەر ئیمپراتۆریەکانی ئێران و تورکیادا، تا سەرەتای سەدەی
نۆزدەهەم.

۳. داگیرکردنی بەشیکی کوردستان (کوردستانی قەفقاس) لەلایەن
ئیمپراتۆریی ڕوسیاوە.

۴. کورد لە سەردەمی دەسلاتی سۆقیتدا.

۵. کورد پاش ڕووخانی سۆقیت.

ئێمە کە دەڵێن کوردی ڕوسیا یا کوردی سۆقیت یا کوردستانی قەفقاس یا
کوردستانی سوور، ئەم ناو و ناولێنانانە هەموویان گریمانەن، وەک چۆن دەنووسرێ
کورد یا کوردستانی ئێران و تورکیا و عێراق و سووریا، لەکاتیکیدا ئەو بەشەکانی
کوردستان هەموو لەلایەن ئەو دەولەتانەو داگیرکراون، ئەو ناوانە واقیعی باری
دەولەتی و جوگرافیای سنوورە دەستکردەکانی ئەو دەولەتانەیە، زیاتر لەبەر ئەو
پوودوانەکانی کە بەسەریاندا هاتوون. بە لێکۆڵینەوەی ڕاپەرینەکانیان لە چوارچێوەی ئەم
دەولەتانەدا بێ. کەم یان زۆر گەلی کتیب لەسەر چوار بەشەکانی کوردستان، واتە عێراق و
ئێران و سووریا و تورکیا نووسراوە، ئەو کە لەسەری نەنووسرابێ، بگرە ناویشی
سپاریتەووە و باسیش نەکرا، بەشی پێنجەمی کوردستانی داگیرکراوە، واتە
کوردستانی سۆقیت یا ڕوسیا یا قەفقاس. بۆیە بەگشتی ناوی لە دام و دەزگای هێزە
سیاسیەکانی کوردستاندا نییە، بەلکۆ تاقە جارێکیش بیری کۆمەڵانی خەڵک
ناخړیتەووە کە بەشیکی گەل و خاکیان لەوێیە.

وێنەی سەرچاوە لەسەر میژوویی کوردستانی قەفقاس نەبێ، بەلکۆ کەس بۆ
لێکۆڵینەوەی تەرخان نەکراوە، هێزە سیاسییەکانی کورد کە زۆری پووناکییو

میترو نووسانی کوردیان له دەوری خویان کۆکردووە، هانیان نەداون لەم بارەوە لیکۆلێنەو بکەن، یا ئەو تراژیدیایەکی بەسەریاندا هاتوو لەقاوی بەدەن و، کۆپو کۆمەلگەی جیهانی ئاگادار بکەنەو کە پڕژیمە دیکتاتۆرەکی ستالین قەلاچۆی کوردی کردووە. یا پاش پڕژیمی ستالین، پڕژیمەکانی دیکەی سۆڤییتی ئەو زیانە گیانی و ماددیەکی کە لە کورد کەوتوو، بۆی قەرەبوو بکەنەو. ئەوانە نەک ئەنیا ھەلۆیستیان نەبوو بێدەنگ بوون. بگرە درۆو دەلمەسیشیان لەسەر کوردی سۆڤییت بلاوکردووە، گواپە کوردی سۆڤییت مافی خۆیەتی ھەر دژایەتی پڕژیمەکانی تورکیا و ئێران و سووریا و عێراق و ئیمپریالیزم و زایۆنیزم و... بکات، چونکە لە پوانگەی ئەوانەو داگیرکەر و چەوسێنەری کورد ھەر ئەوان. پەخنە لە سۆڤییت نەگرا لەسەر کورد، نەوێک دۆزمنان پێیان خۆش بێ، و، ئابرووی سیستمی سۆڤییتی بچی کە کێشە نەتەوێکی بە ھی کوردیشەو ھەرەسەر کردووە.

تراژىدىي كوردى سۇقۇت، ھەر گواستىنەۋەيان نەبوو لە ۱۹۳۷ ۋ ۱۹۴۴دا، بەلكوو پاش ھەلۋەشانەۋە كوردستانى سورر لە ۱۹۳۰دا كەوتنە داخستنى قوتاڭخانە و پۇژنامە كوردىيەكان. ئەى بۆ لەودەمەۋە تا پروخانى سۇقۇت كە شەست سالى بەسەردا تىپەرپروە، ئەمە تەنيا بۆ جارىكېش نەبوو بە مايەى ھەلويسىت ديارىكردىنى ھىزىكى سياسىي كوردى، يا وتارى پۇژنامەيەكيان، يا جارېك نوينەر يا دەستەيەكى نوينەر ايەتى كورد كە سەدان جار سەردانى سۇقۇتتيان كردوۋ، سەريان لەو ناوچە كوردنشيناى سۇقۇت نەدا، لەنزىكەۋە دەسكەوتەكانى سۇسياليزم و چارەسەرى كېشەى كوردى ئەم ولاتەو كوۋمارە ئۇتۇنۇميەكەيان ببينن و، ئەزمونىكى لى فىر بېن، تا كاتى گەرانەۋەيان بۆ كوردستان لەرېگەى چاپەمەنيەكانيانەۋە بۆ خەلكى بگيرنەۋە، سەرجەمى ھىزە سياسىيەكانى كورد لە سەردەمى پۇژمى سۇقۇتدا كىبەركىيان بوو كاميان زياتر خوئى لە رۇژمە كوردكوژەكەى سۇقۇت نزىك بكاتەۋە ولايەنگرى بى.

مايهی سهرسوپمانه، سوڤیت نهك تهنیا نهو ههموو ناپهوايي و تاوانهیی بهرامهر به كوردهكانی خوئی كردو، كهس باسی نهكرد. سوڤیت جهندجار به

ئاشكرا كوردو شۆرشەكانى فروشتوو، ھەلومەرجى ئالگوڭپىك لە سياسەتى ھىزە سياسىيەكانى كورد بەرامبەر بە پڙىمى سۆڧىتى نەكرا.

بەكورتى ھەر ئەندام و لايەنگرانى ھىزە سياسىيەكانى كوردستان و، ولاتە داڭىر كەرەكانى كوردستان نەكەوتبوونە ژيژىر كاريگەرى ئەم پىروپاگەندانە، بەلكوو ژمارەيەكى زۆريش لە شاعىرو ھونەرمەندى كورد لەژيژىر كاريگەرىي ئەم درۆدەلەسبەندە بە شىعرو گۆرانى كەوتنە پىدەھەلدان و ستايىشى ئەم پڙىمەو ھۆنراو و گۆرانى گەلپك بەسۆزو جوانيان دانا، كە لە ئەدەبىيات و ھونەرى كەم گەلدا ھەيە. شىعەرەكانى جگەرخويىن، بو وینە، لەلايەن شقان پەروەرەو كرەن بە گۆرانى، ھەك زانستىيى ماركسىزم بخويىنريىن و... بوونە ھوى پاكىشانى خەلك و خۆشەويستىيان بەرامبەر بە سۆڧىت. مەن لىرە مەبەستم پەخنەگرتن يا بەدئاوكردى ئەو بەريزانە نىيە، چونكە ھۆنراو و گۆرانىيەكانى ئەوان لە ھەستىكى نىشتەمانپەرەرى و خۆشەويستى بو كوردايەتى و ئازادى نىشتەمانەكەيانەو سەرچاوى ھەلگرتوو، خزمەتى زۆريان كوردوو ھونەريان نەمرە.

ئىدى باسى ئەو ھەيش ناكرى كە چەند كەس لەسەر نووسراو كلاسىكەكانى ماركسىزم. لىنىزم و ھاوپى ستالىن و بريژنەف و... گىراون و كوژراون، يا وینەكانيان لە مال و گىرفاندا دۆزراونەتەو، بوونە گەرەتري بەلگەى تاوانباربوونيان، يا لەسەر ئالای سوورو چەكوش و داس خراونەتە زىندان.

كوردى سۆڧىت، بەپىي بەلگەو نووسراوكان، ھەر لە سەرھەتاي سەقامگىر بوونى دەسلەلاتى سۆڧىتییەو لە قەفقاس بەھانايانەو چوون و، لە پىلانگىرپانى موساواتىيەكانى ئازەربايجان و، داشناكەكانى ئەرمىنيا يا مەنشەويكەكانى جۇرجيا، كە لەو كۆمارانەدا دژى دەسلەلاتدارىتى سۆڧىت وەستانەتەو، لە يەكەمىن جەنگى جىھاندا لەپىزى ھىزەكانى پروسىيادا دژى بەرەى ئەلمان و توركيا بەشدارىيان نەكردوو، بە پىچەوانەو كوردى باكور بەشدارىيان كورد كوژراو و برىندارىيان داو، بوونە پىنوۋىنى پىنگەى پىشپەرەيكردى سوپاي پرووسيا بو ئا و خاكى توركيا و ھەلگىريان بوون و، بە كەرەستەو خۆراك

يارمه تييان دان و، له پيزه كانى سوپاي توركييا ههلهاتن بۇ ناو سوپاي پووس. هر ئهوانه بون كه پووسيا بهليني پزگار كردنيان له ژيڙده سته يى توركييا پى دابون، لهبرى نازاد كردنيان ئه كاره ساته يان به سهردا هيئان. كه چى ئهوانه ي دژى ده سله لاي سؤقيتى بون و، هاوكارى تورك و هيژشى به ريتا نيانيان بۇ سهر قهفاس ده كرد، وهك كورديش له سهر سنور ده ژيان، قهواره ي بۇ پيكه وهنان و، ئهوانيش وهك كورد پانه گويژان. ئه مه بوو پاداشتى ده وله تى پووسياو، پاشان سؤقيتى بۇ گه لي كورد. گرنگ نه بوو چ پژيم و سيستميك له پووسيا ده سله لاي به ده سته مه بي، گرنگ ئه وه يه كورد له بازنه ي به رژه وهنده كانى شم ولاته دا جوولاه و ته مه. ئه كو مارانه ي كه سؤقيت له قهفاس پيكي هيئان و، پاشان سهر به خو يى خو يان راگه ياند، ئه مپو دژ به پووسياو به رژه وهنده كانى ده جووليه وه. هر ئهوانه ي كه نيشتمانى كورده كانى پى به خشين و، له كو لي ره گه زپهرستى نازهرى و ئهرمه ني و جو رجي كردنه وه، له كو مار يكي وهك نازهر يا جاندا كه جگه له كورد تالشي و لازى، واته تاليشيستان و لازستانى لييه، قهواره ي نه ته وه يى بۇ ئهوانيش پيك نه يئا. به لام ئهوانه وهك كورد له سهر نيشتمان كه يان دهر نه كران و، ئه مپو كه وتونه ته بهر شالوى تنگ پيه له چنن و چه وساندنه وهو تواندنه وهو، كي شه كه يان چاره سهر نه كراو، ئيستا په روشى داهاتووى خويان.

پارتى داشناك كه پاش پووخاندنى سؤقيت له ئهرمه نستان، وهك ۱۹۱۷، ده سله لاي گرته ده ست و، گوايه ئه م پارته دو ستي كوردان بووه، بهرنامه ي هاوبه شى له گه ل كورده دژى ئيمپراتوريى عوسمانى هه بوه، ئه وه فري به سهر راستيه وه نييه. بو چى نه يه يشت كورده كانى كو ماره كه ي بگه رينه وه؟ بو چى كورده ئيزديه كانى به پاره هه لئه تاندو له كوردى جيا كردنه وهو، وهك نه ته وه ي جياواز له سهر ژميريه كانيدا نووسيوني و، تا ناگوپنا قهره باغيان نه گرتبوو، كورده كانى چهكدار كردو به كوشتى دان، گوايه كوردستانى سووريان بۇ داده مه زرينيه وه، كه چى نه يه يشت يهك كورد بۇ سهر ناوو خاكي خوى بگه ريته وه.

ئەم شتانەو گەلەك بابەتە دىكە ھەيە كە نامەوى لىرەدا زۆر لەسەريان بېرۆم، مەبەستەم ئەو ھەيە چەند مېژوومان چەواشەكراوھ درۆى تىدا نووسراوھ، ھەر باسى براپەتە كوردو ئەرمەنمان كوردوھ، زۆرباسى ئەوھ كراوھ كە كوردى ئەرمەنستان خاوەنى ھەموو مافىكە. منىش لەگەل براپەتە كوردو ئەرمەن و ئازەرى و... بەلام ئەى نابى بەم براپانە بلەن بۆ وامان لى دەكەن، ئەى ئەو برا ئەرمەنى و ئازەرىيە پروناكېرو زاناو مېژوونووس و مافپەرەوھرو... لەكوین پەخنە لە دەسەلاتدارانى خۆيان بگرن و، بلەن بۆچى وا بەو گەلە دەكەن؟ بۆ ناھەلن بگەرینەوھ؟ لەكاتىكدا لەو ھەموو تاوانەى بەرامبەر بە كورد كراوھ دەكرى، باش ئاگادارن. ئالەن ئىمە لەگەل كورد ھاوسى و تىكەلەن و زۆر مەسەلە ھەن ئىمەيان پىكەوھگرى داوھ، نە ئىنترناسىيونالەكانى دوتىنى و نە دىموكراتەكانى ئەمپرۆ لەم بارەوھ ھەلمەكەيان لىوھ ھەنەسا.

ژمارەيەكى كەم لەو كوردانەى ئەرمەنستان، بەتایبەت كوردى ئىزدى، ھەر لەگەل ئەرمەنيەكان ئەوانىش كەوتوونە بەر ھەلمەتە پەشەكوژى و لەگەل ئەرمەنيەكاندا پىكەوھ ھالاتوون بۆ ئەرمەنستانى پووسيا (سوقىتى جارن) يا ئاوارەى بەشەكانى دىكەى كوردستان بوون. بەلام بۆ تائىستە چەند جار لەلایەن دەسەلاتدارانى ئەرمەنيەوھ پاونراون و، كوردە موسلمانەكانيان بۆ ئازەربايجان دەرکردوھ. پاش داگیرکردنى ناگورناقەرەباغ پاشماوھى دانىشتوانى كوردستانى سوور يەك كەسيان نەيانویرا لەوى بمىننەوھ، ھەموويان لەگەل ئازەرىيەكاندا ھەلەتەن و تائىستاش لە دەرپەدەرى و ئوردووكاكاندا دەرژەن. بۆچى دانىشتوانى ئەرمەنى ناگورناقەرەباغ براكوردەكانى خۆيان پزگارنەكرد؟ بۆچى سوپاى ئەرمەنستان يا دەولەتەى ئەرمەنستان بانگەوازی مانەوھى بۆ دەرئەكردن كە ژيان و مالىيان لەمەترسىدا نابى؟ يا پاشان بانگەوازیكى بۆ گەپانەوھيان دەرئەكرد، وەك سالانى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ يان لى كردنەوھ. ئەمە تاوانىك نىيە چاوى لى بپۆشرى.

ئایا ھەلەتەنى كوردەكانى ناگورناقەرەباغ، لە ئەنجامى ئەزمونى تانى پابردووە نەبوھ؟ بۆ كوردى ناگورناقەرەباغ جىاواز نەبوھ نىيە، لەوى دەسلەت

ئەرمەنى يا ئازەرى بى. گرنگ ئەۋەيە تائىستايىش ئەو دوو دەۋلەتە ئازەربايجان و ئەرمەنىستان و، ھەرۋەھا كۆمەلگەي نېۋەنەتەۋەيى نەيانتوانىۋە كىشەي ناگورناقەرەباغ چارەسەرىكەن و، لانى كەم پى بە ئاۋارەكان بىدەن بگەپىنەۋە، يا بەپىي سەرمىيىرى دانىشتۋانى ئەرمەنى و ئازەرى و كورد دەسلەتلى ئەۋى دابەش بىكەن، يا ھىزىكى نېۋەنەتەۋەيى پارىزگارى ولات بىكات.

ئەمەيش يەككىلە مېراتە شوۋمەكانى سەردەمى ستالىن و سۇڧىت بوو، كە بىبناغەو ئاغايدىلانە كىشەي نەتەۋەكانى چارەسەركردو، ئەو شەپو كارەساتە خويىناۋىيە بەدۋاۋە بوون. پاشماۋى كوردەكانى كوردستانى سوور، تەنانت ئەۋانەيشيان كە بوونەتە دانىشتۋانى ناگورناقەرەباغ، ۋەك رابردوۋ بەبى ھىچ قەۋارەو تەنانت مافى كولتورى مانەۋە. كارەساتەكە لەۋەدايە، كوردەكانىش لەسەر شەپى ئازەرى و ئەرمەنى بوون بە دوو بەشى دژ بەيەك و، لە دوو بەرى جىۋازو بەرامبەر بەيەكدا، ھەركاميان لايەكەي دىكەيانى بەتاۋانبار دانا، ئەمە سەربارى ئەو ھەموو كوردەي كە لە ھەردوۋلا كوژران و بىرىندارىۋون و بەدىل گىران. كەچى لايەكيان نەيتۋانى مافىكى سەرتايى خويان بەدەست بەيىن و، تائىستايىش پاش تەۋاۋىۋونى شەپ كوردى فەلەستان (ئەرمىنىيا) و كوردى عەجەمستان (ئازەربايجان) مرخ لەيەكتەر خۇش دەكەن، لەبرى ئەۋەي ھەۋلىكى ھاۋىەش بىدەن بۇگەرەنەۋەيان يا داۋاي مافەكانى خويان بىكەن.

كوردو كوردستان بايەخىكى تاييەتى ھەبۋە بۇ پووسيا، بەتاييەت لەو سەردەمەيدا كە بەرەو قەققاس ھات و، دەۋىيىست لەۋىشەۋە خۇي بگەيەنئە ئاۋە گەرمەكانى كەنداۋى فارسى و پوژھەلەتلى ئاۋەپراست و لەپىگەي ئەۋان و ولاتەكەيانەۋە، واتە كوردستان، زۇرچار تۋانىۋىيە گەلىك گوشار بختە سەر توركيۋا ئىران يا ئازۋەيان پى بىنئەۋە. گەلىك جار نوپنەرانى خۇي ئاردۋەتە لايان و نامەي بۇ نوۋوسىيون و داۋەتى گەلىك سەرۋك و ئاۋدارى كوردى كردوۋەو بەلىنى زۇرى پى داۋن. بەلام كە بەلئەكانى نەبىردۋەتە سەر، ئەمە بابەتلىكى دىكەيە. تەنانت زۇرچار كورد ئامادە بوۋە نەك تەنبا يارمەتى پووسيا بدات،

بەلكو و لاتەكەيشيان بکەوتە چوارچىۋە ئىمپىراتورىيەكە يانەۋە، يا دەۋلەتلىكى سەربەخۇۋ دروست بە پشتىۋانى پووسيا دابمەزىنن، بەلام پووسياى تزارى لە سەردەمى سۇڧىتدا كەۋتە چەۋساندەۋەۋ راۋنان و سەرنەنجام قەلاچۇكردى كورد.

كوردى پووسيا يا سۇڧىتى جاران كە لە دەرەۋە نەھاتبوۋ، نەۋەى ئەۋانە بوون كە پووسيا لەكاتى داگىركردنى قەفقاسدا ھاناي بۇۋ بىرەبوون، ئەۋانەى كە لە شەپەكانى پووسيا دا لەگەل توركيا و ئىراندا لە سەدەى نۆزدەھەمدا يارمەتى پووسيايان دا. لە سەردەمى دوۋەمىن جەنگى جىھانىشدا، ھەر كوپى ئەۋانە بوون كە لە پىزى سوپاي پووسيا و دواتر سۇڧىتدا، لەپىناۋى ئەم و لاتەدا شەھىدكران و شەپيان كورد، خەلات و مىداليايان پىشكەش كرا، سنوورپارىزى ئەم و لاتەۋ گويپرايەل و ھاۋولاتى پووسيا بوون و خىزمەتيايان بەم و لاتە كورد دەۋريان لە بۋارى ئابۋورى ئەم و لاتەدا ھەبۋە. چۇن بوۋ ئەم گەلە لەناكاۋدا بە ناپاك و گومانلىكراۋ بىكەك و ھاۋەستى ئەلمانىاي فاشىستى و... دانرا!

كوردى سۇڧىت قەۋارەيەكى نەتەۋەىي نەبۋە، تا ترسى جىابوۋنەۋەى لى بىكرى و، لەبارى ژمارەيشەۋە ئەۋەندە نەبۋە كە ھەپەشە يا مەترىسيەك بۇ سۇڧىت پىك بەيىنى و، پىكخراۋ پارت و بىزۋوتنەۋەيەكى سىياسى يا چەكدارىشى نەبۋە، ۋەك موساۋاتىيەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى ئەرەمىستان و مىنشەۋىكەكانى جۇرجيا و پارت و پىكخراۋى ئاينى و بورژۋازى قەفقاس كە دىرى دەسەلاتدارىتى سۇڧىت بوون، يا بەلگەۋ نووسراۋىك لەم بارەۋە ھەبى، كە سىخوپى ئەلمانىاي فاشى لەناۋياندا كارى كىردەۋە چەك و پارەى بەسەردا دابەش كىردوون و، ھىزى چەكدار و خراپكارى ھەبۋە، تا ۋەك ھەندى لەۋ گەلانەى كە بەم بىيانوۋەۋە دوورخانىۋە، بکەۋىتە بەر شالاۋى كوشتن و، سىياسەتى راگويزانى ستالين. و لاتانى دەۋرەبەريشيان، ۋەك ئىران و توركيا كە داگىركەرى نىشتەمانەكەى بوون، بەدريژاينى مېژۋو كورد بەرامبەريان لە راپەرىندا بوۋە لە سەردەمى دوۋەمىن جەنگى جىھانىدا ھاۋەستى ئەلمانىاي فاشى بوون، تا گومانى لى بىكرى كە كوردى سۇڧىت لەگەل ئەۋانەدا پەيۋەندىي باشە!

ئەگەر تۈرك و فارس و عەرەب، بەھۇي پاپەين و بزوتنەھەي پزگاربخوازي كوردەھە، كەوتوونەتە كوشتن و بەزۇر راگواستنەھەي كورد، واتە بيانوويەك بۇ ليدانى كورد ھەبەھە بۇ بەعەرەب و بەتۈرك و بەفارسكردنى كوردستان، بەلام سۇقۇت چ بيانوويەكى ھەبەھە؟ كام بزوتنەھەي ناپەزايى كورد بووئەتە مايەي بيانووي ئەو تاوانانەيان، كورد، لە سەردەمى يەكەمەين و دووھەمەين جەنگى جىھانيدا، يارمەتى ولاتانى سەركەوتووي داوھ.

كوردەكان، پاش شۇرشي ۱۹۱۷، بەھۇي كارى ھەرەھەزىيەھە، سەرنەنجام بەزۇر راگويزانى كوردەھە زيانىكى قەرەبوونەكراوھى لەم گەلە دا. كوردەكانى سۇقۇت، بە پىچەھانەي گەلانى دىكەھە كە بەزۇر دوورخراپوونەھە، دووجار بەرەسمى لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ دا لەلەيەن پزىمى ستالينەھە قەلاچۇكران. ئەگەر كوردو گەلانى دىكە لە سەردەمى دووھەمەين جەنگى جىھانيدا بە بيانووي جوؤراوجۇرەھە دوورخراونەتەھە، دەكرا ئەم تاوانە پاكانەي بۇ بكرى. ئەي ۱۹۳۷ كە ھىشتا ھەوال و نىشانەيەك لە ھەلگىرسانى شەر بەدەستەھە نەبوو، چ بيانوويەك ھەبوو؟ جگە لەھە، بەرەي شەر لە ناوچەكانى نىشتەجىي كوردان دووربوو. لە ھەمووي گرنگتر، لەو سەردەمەدا سوپاي سوورو ئىنگليز ئىرانىيان داگىركردبوو، واتە ئەوبەرى پووبارى ئاراس سوپاي سوورى ئى بوو، بەناو يارمەتى كوردى كوردستانى پۇژھەلاتيان ئەدا. ئەمە تاوانىكەو پاكانەي بۇ ناكرى. ئەگەر بۇ دواوھىش بگەرپىنەھە، كاتىك بېريارى دروستكردنى كوردستانى سوور لە ۱۹۲۳ دا درا، سەردەمى پەيمانى سىفەرە باسى چارەسەركردنى كىشەي كورد لەلەيەن ئىنگليز و فەرەنساو كۆمەلەي نەتەھەكانەھە لەئارادابوو. ئەگەر ھاتبايەو سەرى گرتبايە، دەولەتتىكى سەرىخووي ھاوسىنى سۇقۇت بەناوي كوردستانەھە دروست دەبوو. بۇيە دەسەلاتدارانى سۇقۇتتىش كەوتنە ھەولدانى دروستكردنى قەوارەيەك بۇ كوردەكانى ژىردەستى خۇيان، تا ھەم وەك گەلانى دىكە ماڧيان ھەبى و، ھەم كوردى پارچەكانى دىكەي كوردستانىيان پى رابكىشەن. مەبەستم ئەوھە دەسەلاتدارانى سۇقۇت خۇيان دەستپىشخەر بوون. ئەو پىرسىيارە دىتە بەر زەين،

ئەۋىش ئەۋەيە بۇچى ھەر بۇ خۇيان ھەلىانئەۋە شاندەۋە؟ ئايا لە ئەنجامى پوۋچە ئېۋنەۋە پەيمانى سىقەرەۋە بوو لە لۇزاندا ؟ كە توركيای لە دابەشكردن پزگاركدو، توركيای دوستى ستراتىژى و ھاۋپەيمانى ئەۋ سەردەمەى سۆڤىت داۋاي لەم دەۋلەتەكرد كوردستانى سوور ھەلىۋە شىنئەۋە؟ يا ھەر خۇيان ئەم بېريەيان داۋ لە ژىر ناۋى سەرلەنۇي رېكخستەۋەى بېريۋە بېرىتى ناۋچەكانى ئازەربايجاندا كوردستانى سووريان ھەلىۋە شاندەۋە، ھەر ناۋچەيەكيان دا بە ھەرىمىك و شارىك. لە ھەموۋى خراپى، نەيانەشت لە ۋلاتەكى خۇياندا بىمىنئەۋە، پاگويززانو، توۋشى ئەۋ تراژىدىا نەبراۋە بوون كە تائىستايىش بەردەۋامە.

تراژىدىاي ئەۋانە، تەنيا دەركدن و داگىركردنى ۋلاتەكيان و ئاۋارەبوون و دەرەدەرى نەبوو، نەك تەنيا لەۋەدا نەبوو بەسەر چەند كۆمارو نەتەۋەدا دابەش بىكرىن و بەريۋە لەكاتى پاگويززانىاندا ھەزاران كەسيان ئى بىرى، بەلكو ئەم تراژىدىا قوۋل و دەرەدەكيان بىسنوور بىبيانو و بوۋە. كاتى گواستەۋە زۆرىنەى مائەخزم و خوشك و براى يەكتى، تەنانەت كوپ لە باوك و دايك دابراۋ، بە شەمەندەفەرۋ قافلەى جۇراۋجۇر بۇ شوينى جۇراۋجۇر گويززانەۋە. "كەلكنياز" ناۋىك لەم بارەيەۋە بۇي گىپرامەۋە: من براكەم لە شارىكى دىكەى كازاخستانو، خوشكم لە كۆمارى قرقىزستانەۋ، ھەندىكمان لە ئازەربايجان ماوينەتەۋە. بۇم دەرەكەۋت لە ھۆز و خىلەكانى كوردستانى داگىركراۋى توركييا و ئىران و ئەۋبەرى پوۋبارى ئاراس و داۋىنى چياكانى ئاگرى (ئارارات)تە.

مردنى خەلك لەپىگەدا، خۇسوتاندىن و خۇكوشتن بەشۋەى جۇراۋجۇرو خۇڤرىدان و ھەلاتن، تەنانەت شەپكردن لەگەل پاسەۋانە جەللادەكان و كوشتىيان، سەربارى لە برساندا خواردنى گۇشتى ئاژەل و سەگ و پشیلەو كژوگياۋ... لە دىمەنەكانى دىكەى ئەم تراژىدىا گەۋرەيە بوون. كاتى گواستەۋە، ھەندى جار لە پىگەدا شەمەندەفەرەكانىان لە ئىستەگەكان پاگرتوۋە بۇ ۋەرگرتنى ئاۋ يا كرىنى شتومەك، يا لەبەر بەرنامەى ھاتوچۇى شەمەندەفەرەكانى دىكە، يا

خواستى خودى پاسەوانەكان، سەرەپاي چاودىرى و كۆتۈرۈلى توند بەسىرىنەو، بە خەلكەكەيان گوتتو: ئەمانە ناپاك و خوقۇش و گومانلىكرارون و ھاوكارى ئەلماناي فاشىن، ئاگاداريان دەكردەنەو كە تخونيان نەكەون، پەيوەندىيان پىۋە نەكەن. ھەندى ئەوانە كە ئاگادارى ئەم تاوانە قورسانە نەبوون و، باوەپريان بە پاسەوانە جەللادەكان كەردو، جىنيويان پى داون و بەردباران و سووكايەتتيان پى كەردوون. لە شويىنى نىشتەجىبوونى نويشياندا ھەمان شت لە خەلكى ناوچەكە گەيەنراو. سەرەپاي كۆتۈرۈل و چاودىرىكرديان لەلايەن دامودەزگا داپلوسىنەكانى پۇرمى ستالىنەو، سنوورىكيان بۇ ديارى كەردوون كە ھاتوچۇى ئەملاو ئەولا نەكەن. جگە لەو، ئەوانە دەبوايە ھەندىكيان پۇژانەو ھەندىكى دىكەيان ھەفتانەو كەسانىكىشيان مانگانە خويان بە كاربەدەستان يا بەرپرسى ناوچەكە بناساندبايەو مۇريان بكرديايە كە لە شويىنى خوياندان و پريان نەكەردو. خراپتر لە ھەمووى، بۇ ھەر پىنچ يا دە يا پانزە مالىك، گەرە يا بەرپرسىكيان لە خويان داناو، كە لە ھەموو كاروبارو پووداويك بەرپرس دەبوو. دەبوايە چاودىرى و كۆتۈرۈلىان بكات و ئاگاداريان بى، چى لەناوياندا پوودەدات بە پاپۇرت يا بەدەمى بەرپرسانى ئى ئاگادار بكاتەو، واتە لە سى لاو كۆتۈرۈل و چاودىرى دەكران:

۱. لەلايەن دامودەزگاكانى ئاسايش و پۇلىس و ھىزى سەربازىيەو.

۲. لەلايەن خەلكى ناوچەكەو.

۳. لەلايەن خويان و خەلكى ناوچەكەيشەو زۇرجار جموجۇل و ھەلاتتى راگويزراوكان، يا ھەستى گلەيى و ناپەزاييان گەياندووتە دەزگاكانى پۇلىس و ئاسايش و، گەلىكيان ئى گىراون، يا زىندانى يا گوللەباران كراون.

ئاي لەم تاوانە شاردرارو و نەينيانە، چەند ئازاربەخشن و قەلەم دەھىنيتە زمان. باسى داوينپىسى و دەستدرىژكردن بۇ سەر نامووس و بەرتىل و پارانەوكانيان ناكرى. ئەو كۆلۈنە نەيانويزراو لەبەر شەرمەزارى و شەرف و نامووس بىدركىنن، بەلام گوتتويانە كى و كى واي لى كەردوون!

پېم وايه كوردی سۆڤیت يه كه م گه له زیاتر له هه موو گهلانی دیکه له م پڙیمی سۆڤیتی ستالینی بهلشه ویکی زیانیکی قهره بوونه کراوی ئی که وتوووه. ئەگەر گهلانی دیکه بۆ جارێک پاگوینزاوون، پاش شەر گهراونه تهوه سەر مال و حالێ خۆیان و قهواره کهیان بۆ دروست کراوه تهوه، یا بۆیان دروست کردوه تهوه، کورده که دوو جار پاگوینزاوه، ئەک ته نیا قهواره ی بۆ دروست نه کراوه تهوه نه یانه یشتوووه بگه پښتهوه سەر مال و حالێ خۆی، به لکوو سه دان تاوانی دیکه یان دهره ق کردوووه. ئەو گهلانه ی که نیردراونه ته شوینه کانیان، وهک نازهری و ئهرمەن و جۆرجی و، به دریزایی میژوو پیکه وه ژیاون و له ژیر زوڵم و زۆری شاکانی ئیران و سولتانه کانی تورکیادا، له خۆشی و ناخۆشی یه کتردا به شدار بوون و ژن و ژنخوازیان له ناودا و دابو نه ریتیان له یه که وه نزیک بووه، شەر کیشه له نیوانیاندا، بیره وه ریه کی تالیا له گهل یه کتریدا نه بووه، زۆریان فیری زمان و خواردن و هه لپه رکئی یه کدی بوون، به تایبهت له کینگه و کارگه هه وارگه کان و به ره کانی شەر و قوتابخانه کانداییکه وه بوون، ئەوانه پازی نه بوون به گهرا نه وه ی کورده کان. هۆیه که نه بووه ئەمانه به ره و پوی یه کدی بکاته وه بیانکاته دوژمنی یه کتر. ئەوه هه میشه ده سه لاتدارانی بالاو خوجینی بوون دو به ره کیان خسته وه ناویان و نه یانه یشتوووه کورد بگه پښتهوه بۆ نیشتمانی باووبایرانی.

کوردی سۆڤیت ئەو هه موو کاره ساته ی به سه ردا هات، کهس له سه ری نه هاته وه ده نگ. ئەگەر دیله کانی دووه مین جهنگی جیهانی، له لایه ن پیکخواوی نه ته وه یه کگرتوه کانه وه به پئی یاسا کانی مافی دیل، ناو پیان ئی ده درایه وه پاریزگارییان لی ده کرا، هه ولی گهرا نه وه یان بۆ ده درا. هه یج لایه که نه بوو پاریزگاریی لی بکات، یان له سه ری هه لبداتی.

ده ولته ی ژاپون، له کاتی به زۆر پاگوینزانی کۆریه کاندایا، نا ره زایی خۆی ئاراسته ی ده ولته ی سۆڤیت کردوووه، ئەم تاوانه گه ره یه ی له قا ودا وه. ده ولته تانی وهک ئەلمانیای و نوان و ئیسرائیل، پاریزگاری و یارمه تیان دا وه ته پاگوینزاوه کانی

خۇيان، زۆربەيان ئېگەرلەپ تەۋە بۇ ۋىلايەت خۇيان. كۆردەكە، كەسى نەبۈە
پىشتىگىرى ئېكەت^(۹۱).

ھاۋلايەتلىك كوردى سۆڭىتى، لەبەر بېكەسى ۋە نەگەيشتىنى ھاۋاريان بە
كۆمەلگەي ئۆيۈنەتەۋەيى ۋە، دورۇ لە ھەموو دابو نەرىتىك ۋە ياساكانى
مۇڭغايەتى، ئەۋ ھەموو تاۋانەيان بەرامبەر كوردون. ھەندى خۇڭرۇشى كورد
تاۋانبارىن كە بۇ پەلەۋپايەي زانستى ۋە دەۋلەتى ۋە بۇ پارە، نەك تەنيا نەيانەيشت
ئەم تاۋانە بىۋىنەيە لەقاۋى بىرى، بەلكو دۇ ئەۋانەيش بوون كە لەملاۋ لەۋلا
ھەۋلىيان دەدا مافى زەۋىتىكراۋى گەلەكەيان بىگەيشتەۋە، پاپۇرتيان لەسەر
دەنۇسەين، بەگرتيان دەدان، چالاكى كۆمەلەيتى ۋە سىياسىيان ئې زەۋىت
دەكرىدەن، دەرگەي ناۋەندۈر پىڭخراۋ سىياسىيەكانيان پى دەگرتىن، بۇ ئەۋەي ۋەك
پاپۇرتىۋ ھەر خۇيان دەمراستى كوردو بە نۆيىنەرى كورد بزانن، ۋەك پاپۇرتىۋ لەناۋ
دەزگەكانى پاراستىدا دەستىيان دەۋىشت ۋە، سەرىش كەۋىتن، بۇ ئەۋەي ئەۋى
تائىستى ناۋىسىۋىيانەۋ گوتۇۋىيانە بەدۇر نەخرىنەۋە.

داخەكە لەۋەدايە كە ھىزە سىياسىيەكانى كوردىش، چ سەردەمى سۆڭىتى ۋە چ
پاش ھەلۋەشاندەۋەي، ھەر پەيۋەندىيان بەۋانەۋە ھەبوۋ، يا ئەۋان تۋانىيان
پەيۋەندى بىكەن بە ھىزە سىياسىيەكانى كوردەۋە، ۋەك جاران بانگيان دەكەن بۇ
كوردستان ۋە ئەۋروپا؛ بەناۋى كاركرىدەۋە بۇ كوردى سۆڭىتى گىرغان پىدەكەن ۋە،
كتىيىكىيان لەسەر ئەم تراژىدىيە نەۋىسى ۋە، خۇپىشاندىان ۋە كۇنفرانسىكىيان
نەگرت، بەرنامەۋ پىپۇرتاژىكىيان لەبارەۋە نەۋىسى.

ئەۋى سەبارەت بە پىژىمى سۆڭىتى ۋە سەركىدەكانى ۋە دەسكەۋت ۋە
دادپەروەرىيەۋە، بە پۇمان ۋە چىۋۇك ۋە ھەلبەست ۋە گۇرانى ۋە سىرۋىدو شانۇۋ فېلىم
ۋە... بە كىتەپەكانى مېژۋوشەۋە نۇسراۋىۋىۋ ۋە بەرھەم ھىنرابوۋىن، دەرەكەۋت
ھەموۋى دىرۇ بوۋ. بە پوۋخانى پىژىمەكەۋ داگرتىن ۋە پەتكىردى پەيكەرەكانيان ۋە

^(۹۱) بېۋانە: ئەۋ ۋتارنە لە "كوردستانى نۇي" دا، ژمارەكانى ۲۷۸۲-۲۷۷۶، سىلىمانى،
۲۰۰۲ ۋە، گۇڭارى "كوردستانى ئەمىرۇ".

سېرنەۋەى ناويان لەسەر گۆرەپان و جادەى شارو شارۆچكەكان و... لەجىى
ئەوان ناوى خەباتگىر و شەھىد و سەربازە ونەكان و... دانران. كىتەبە
مىژووبىيەكان و ھى قوتابخانەكان سەرلەنوى نووسرانەۋەو، تاوانە لە
ژمارەنەھاتەۋەكانى پىيەرانى كرىملەن بۇ مىژوو گىرەنەۋە.

لەكاتىدا سەرقالى لىكولىنەۋەى ئەم بابەتە بووم، ۋەك ئامازەم پىكرى
خويىنەرىش ھەستى پى دەكات، زياتر بۆچوون و ھەلوئىست دەرىپىنى خۆم و
پرسىياركردن لە خۆم و، ۋەلامدانەۋەم بۇ ئەو پرسىيارانەم بۇ ھاتەپىش كە پارتە
كۆمۇنىستەكانى ولاتانى داگىركەرى كوردستان، واتە توركيانو ئىزان و عىراق و
سوورىا (كە زۆر لە ئەندامانى سەركردايەتپان كورد بوون و، تەنەنەت بۇ
ماۋەيەكى دورودرىژىش دوو كورد سكرتېرى پارتە كۆمۇنىستەكانى سوورىا
عىراق بوو) ئاگايان ئى نەبەۋە لىيان شاردوونەتەۋە، بەلام ئەى پاش مردنى
ستالېن، دواى ئەۋەى خرۆشچوۋ لە كۆنگرەى بىستەمى حىزبى كۆمۇنىستى
سۆفۇتدا پەردەى لەسەر تاوانەكانى ستالېن و ھاۋكارەكانى ھەلدايەۋەو، شەرمەزار
كران و داۋاى لىبووردن لە گەلانى سۆفۇت و بەتايبەت گەلانى بەزۇر پاگوىزراو
كرا، بۆچى ۋەريان نەگىرپايە سەر زمانى پەسىمى ولتەكەيان و كۆمۇنىستە
كوردەكانىش ۋەريان نەگىرپايە سەر زمانى كوردى تا گەلەكەيان ئاگادار بى، چى
بەسەر گەلى كوردو گەلانى دىكەدا ھىناۋە. جگە لە كۆنگرەو پلىنۆمەكانى پارتى
كۆمۇنىستى يەكىتتى سۆفۇت، بىريارى پەرلەمان و دەۋلەت و دامودەزگاكانى
دىكەى ئەم ولتە دەيان جار تا پووخانى سۆفۇت ئەم تاوانانەيان شەرمەزار
كردوۋەو دژ بە ياسا ھەلىانسەنگاندوۋەو، خوازيارى قەرەبووكردەۋەى ئەو زولمە
بوون كە لىيان كراۋە، بەتايبەت سەردەمى گۆرپاچوۋ و پاش پووخانىشى بە
شىۋەيەكى بەرپلاۋترو بە بەلگەو بە دۆكىۋمىنتەۋە بەردەوام بوون. بەلام ئەى بۇ
جاريك لاپەرەى پوژنامەو چاپەمەنيەكانىيان يا چەند كىتەبىيان بۇ ئەم تاوانانە
تەرخان نەكرد، بۇ قوتابى و نوينەرەكانى خويان لە سۆفۇت پانەسپارد كە لەم
بارەۋە لىكولىنەۋەيەك بكن. پارتى كۆمۇنىستى سۆفۇت و پارتى دەسەلاتدار

پەردەيان لەسەر ئەم تاوانانە ھەلداوەتەو، ئىدى ترس و كۆسپىك لەپىگەدا نەما؛
يا ترساون بەناشكراکردنى تاوانەكانى حىزبى براگەورەو قەلاى ناشتى و
سۆشپالىزم تاوانى پزىمە دېندەو دىكتاتورەكانى توركييا و سورپا و ئىران و عىراقدا
سپى بكنەو؛ يا لەبەر وەرگىپرانى بەرھەمەكانى ھاوپى ستالين، بەتايەت لەسەر
كىشەى نەتەوہى و چارەسەرکردنى، نەيانوئىراوہ خۇيان بەدرۆ بخنەوہ.

بەھەشتى بەرىنى گەلانى سۆفیت لە سەردەمى ھاوپى ستاليندا زۆريان
لەبارەوہ وەرگىپراوہو كىتب و گوتاريان لەسەر نووسىوہ. پاش مەرگىشى
نووسىويانە: ھاوپى ستالين كىشەى نەتەوہى گەلانى بەپىگەى گرتن و كوشتن و
چەوسانەوہو راگواستن و دەربەدەرکردن و تواندەنەويان لەناو گەلان و كولتورى
جىاجىادا، كىشەكانى (ئىمە تەنیا لىزە باسى گەلى كورد لە سۆفیت دەكەين)
چارەسەر كردوہو، ئەو مىراتە شوومەى بۆ پزىمەكانى پاش خوى
بەجىھىشتوہو، ئەوانىش چارەسەريان نەكردوہ. چما سكرتيرە كوردەكانى
پارتى كۆمۇنىستى سورپا و عىراق، يا ئەندامە كوردەكانى سەركردايەتى پارتە
كۆمۇنىستەكانى توركييا و ئىران و عىراق و سورپا، بۆ جارپىكش بەشپوہىەكى
ھاوپىيانە ئەم كىشەىيان لەگەل سەركردايەتى سۆفیتدا كە زۆرجار يەكتريان
بينىوہو لە مۆسكۆ پىشوازييان لى كردوون، باس كردوہو و، خوازيارى
چارەسەرکردن و گەپاندەوہى برا كوردەكانيان بوون! بىگومان ناكارىگەر
نەدەبوو جاروبار گوپيان لە پارتە براكانيان بگرتايە. ئەگەر گوپگر بوونايە، با بۆ
بىزارى دەربەرىن پىزەكانى پارتەكەى خۇيان بەجىھىشتبايەو، ئەم تاوانە
گەورەيان لەقاوبدايە، دنياى ئەو سەردەمەى دەتەقاندەوہو، دەسەلاتدارانى
سۆفیتىش ناچارەدەبوون بۆ پىنەکردنى ئەم بەدناويەىيان ھەنگاو ھەلگرن. بەلام
بىدەنگ بوون و، ھەر باسى دەسكەوتە مەزنەكانى سۆفیت و فەرموودەكانى
پارتى براگەورەيان كردو، پاش پووختانىشى، قوپيان بۆ پىواو، ئىستايىش ھەر
بەداخن و پارىزگارى لى دەكەن و، نازان ئەو پزىمە داپزاوہ نە بەوان پزگارى
دەبى و نە گەرايەوہو، نە كوردىش ئەو پزىمەى پووختاندوہو يا دەستى لە

پروخاندنىدا ھەبۇە. ھەر نەتەۋە يا گەلىكى دىكە، كەم يا زۇر پارىزگارىيى لەم پزىمە كىردى، گازەندەو لۇمەي زۇرى ئاكرى، بەلام تاك تاكى مۇۋقى كورد لە ھەركۈيەك بى، ئەۋەندەي ھەستى پى كىردى، بۇ نەبۇەو بۇيى نىيە داكۈكى لە پزىمىكى تەۋاۋ فاشىستى ۋەك پزىمى ستالېن ۋە حىزبەكەي بىكات.

پزىمە داگىركەرەكانى دىكەي كوردستان، دوانيان ھاۋسنوۋرى سۇقۇت بوون. بىگومان ئاگادارى ئەزموۋنى سەركۈتكىردى كورد يا چارەسەرى كىشەكەي لەلەين سۇقۇتەۋە بوون ۋ، كەلكيان ۋەرگىرتىۋو. بارودۇخى كورد لە سەردەمى ئەتاتۈركى دۇست ۋ ھاۋپەيمانى سۇقۇتدا، كە سۇپاكەي پەرۋەردەي قۇتابخانەي سۇقۇتتى بوو، بىر بېئىننەۋە، بەھەمان شىۋەيش سۇپاۋ دەزگاي پاراستنەكەي پزىمى بەس (باسى چەك ۋ فۇكەۋ فۇكەۋان ۋ بۇمبا ۋ گازو چەكە ياساگىراۋەكانيان ئاكەم كە دايان بەو پزىمە دۇرى كورد بەكارى ھىنان). باسى ئەۋ سەردەمانە ئاكەم كە لەۋبەرى پوۋبارى ئاراسو، ئەۋدىۋى چىاي ئاگرى (ئارارات)ەۋە، ھەر لە سەردەمى ستالېندا، تۈرك ۋ فارس چىيان بە كورد كىرد. ئەۋە بابەتتىكى دىكەيە ھەمۋى لە قۇناغىكداۋ، لەيەكچۈۋنى مېتۇدى سەركۈتكىردى ۋ سىياسەتەي تەۋاۋكەرى يەكتىرۋ، يەك لەيەك دېندەتر بوون. يەكەك لەۋ مەرجانەي كە بەسەر بىزۋىتەۋەي پىزگارىخۋازى گەلى كورد ھىزە سىياھەكانىدا سەپىندرا، دۇستايەتتى سۇقۇت ۋ ئۇردوۋگاي سۇشايلىزم ۋ، پەنگدانەۋەي ئەم سىياسەتە لە گۇتارو كىردەۋەي كوردداۋ، دۇايەتتى ئىمپىريالىزم ۋ پۇژئاۋا بوو. واتە پاشكۇۋ گۇپرايەلى پارتە كۇمۇنىستەكانى ۋلاتانى داگىركەرى كوردستان بوون. ئەۋە نەبى، سەرنەكەۋن.

كۆمەلكۆزى (جىنۇسايد) بە ھەموو مېتۆدو ئامرازەكانىيەو

گوللەبارانكردن و برسېكردن و نەخۇش خستى و بېكاركردن و لە سەرمادا
پەقبونەو ھەو خۆكۆزى و لەخەم و ئازاردا مردن و سووكايەتيكردن بە ھەموو
شيۋەكانىيەو، ھەك ناچاركردن بە پەفتاركردن ھەك ئاژەل، بگرە تا
دەستدرېژيكردتە سەر شەرف و نامووس و، ئاۋو نەتەو ھەو زماڭ و دابونەريت
گۆپىڭ و، دەركدن و زەوتكدن و داگىركردن نىشتماڭ و، گۆپىڭى ئاۋى گوندو
كانى و شاخ و ھەرد و پووبارى ولات، گۆپىڭىنى مردوھەكان خاپوور بكنەو،
سەردانى كەس و كارو ئاشتىنى تەرمى مردوھەكان، ھەموۋى بە مۆلتى پەسمى
بى و، نىزىنەكان بدىڭ و بى سەرو شويىڭيان بكنە.

ھاۋپى ستالېن دەستبەجى فەرمانى گوللەبارانكردن دەستگىركراۋانى نەدا،
پىۋىستى بە ھىزى كرېكار بوو. پىش مردىڭيان دەبوو كار بۇ كۆمەلگەى
سۆشپالىزىم بكنە، كوشتىنى يەكجارەكپىڭيان كەلكىكى نەبوو، دەبوو كىلگە بكىلن و،
ئاژەل بەخىۋىكەن و، پىڭە پابكىش و، بىبابانە چۆلەكان ئاۋەدان بكنەو، دواتر
بمىڭ. مېتۆدەكانى ھاۋپى ستالېن لە ھىتلەرو سەدام و ئاتاتورك و... ژىرانەتر
بوو، دەبى ئەزمونىڭيان ئى ۋەرىگىرى. شەپ نەدەبوو پابگەيەنرى، نەدەبوو كەس
ئاگاداربى، بژى سەروك ستالېن پىتەرى پىروليتارىي جىھان، بژى سۆشپالىزىم و
سۆفېت، مردن بۇ چەوسىنەران !

دەبوو ھۇنراۋەى شاعىرەكانى كورد بۇ ھاۋپى ستالېن و سۆفېت و ئاللى
سوورو چەكوش و داس و... سەملەنۋى بلىنەو. دەبوو ۋەرىگىرپانى

فەرموودەكانى ھاوپى ستالين سەرلەنۇي بە كوردى بىلەنكەينەۋە؟ دەبوو كۆنگرەو بىرلەشكەن پارتى بىرلەشكەن دەسكەوتەكانى سۆشئاليزم سەرلەنۇي چاپ بىلەنكەينەۋە؟ دەبوو ھەرچى دىۋىيە سەرلەنۇي بىلەنكەينەۋە؟ دەبوو باسى ئەنئەنەۋەكانى سۆشئاليزم بىلەنكەين؟ ئەنئەنەۋە سەرمۇركراۋو پائەلەكەينەۋەكان. دەبوو ئەۋەى ھۇنىۋمانەتەۋە دىۋىيە، بەرلەردى بىلەن بەۋەى كە پوۋى داۋ، لە كىيىنكىدا بىلەنكەينەۋە. دەبوو لە بىرلەشكەن سۆشئاليزم بىلەنكەين چۇن و چى پوۋى دا ؟ با بىلەن بۇ سىبىرئەۋە كازاخستان و ئۆزبەكستان، با سەر لە ئەرشىقەكانى كەى گى بى و پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆشئاليزم بىلەنكەين؟ با بىلەن چ بىرلەشكەن لە كىيىنكەينەۋە دەرچوۋە، چۇن جىيەجى كراۋە؟ با بىلەن چەند نامەۋە سىكالاى كورد گەشئەۋە دەستىان ؟ با مىۋاندارى سەركردەى پارتە كۆمۇنىستەكانى ئىران و عراق و سوۋىيەۋە توركيەۋە كوردستان بۇ كازاخستان و ئۆزبەكستان و قىزىلئەۋە...بىلەن، بىلەن ئىستا چىمان پىلەن.

با گەشئەۋە پى بىلەن بۇ كوردستانى سوۋىيەۋە، با مىۋاندارى كوردانى سۆشئاليزم بىلەن، با پىلەن بىلەن كوردستان فەرموۋە با ئەمجارە لەبرى كىيىن مىۋاندارى ئازەلدارو كىيىنكەين جىيەجى كورد بىلەن، چاۋەپىلەن دەكەن ئەگەر ئەم بانگەۋە پەسەند بىلەن. با سەر لە گۆرستانى كوردە ئەنئەلەۋەكانى سۆشئاليزم بىلەن، كە بە پىچەۋەنى ئەنئەلەۋەكانى سەدام ئاسەۋارىان ماۋە، با بىلەن و تەماشى دىمەنى سەدەكانى ناۋەندى ئەم گەلە بىلەن، با ئەۋەى كراۋە نەيەنكەين سۆشئاليزم بىلەن بىلەنكەين، با لەبەرگىۋەى فەرمەۋەكانى ھاوپى ستالين و بىرلەشكەن پارتى كۆمۇنىست و دەۋەتى سۆشئاليزم بىلەن. با بىلەن، ئەمجارە لەبرى مىدال و نىشانەكانى جارىيان ژمارەى تەنەكەكانى ئوردوۋە زۆرەملىكان و زىندانىەكانى كوردى سۆشئاليزم لەگەل خۇيان بەرنەۋە. با بىلەن كە گەۋەۋە، بەلكو لە ھەموان و، لەۋەنى لەسەر سۆشئاليزم شەھىدو بەدىل گىران، پاكەن بۇ خۇيان و ھەلۋىستان بىلەن و داۋى لىۋوردەن بىلەن.

يەككە لەو بابەتە گىرگانەي كە پىۋىست بوو بەوردى يا بەكورتى لەسەريان بنووسم، سەبارەت بەو جەللادانە بوو كە لە جىبەجىكردىنى دەستورەكانى كاربەدەستانى بالاي يەككىتى سۇقۇتتا دەورىان ھەبوو، بەرامبەر بە ئازاردان و كوشتنى ژن و منداڭ و گواستەنەوى بەزۇرو بەكۆمەلى گەلان، پلەوپايەي عەسكەرى و مەدەنى و پارەو خەلەت و ميدال و نىشانەيان وەرگرتووه. بەلامەو زۆر سەيربوو، كاتىك ھەندى يىرەوهرى نوينەرى ئەو گەلانەم لە گۇقارو پۇژنامەو كتيپدا خویندەو. سەيرە ئەو مۇقائە بەلاي خويانەو لە كۆمەلگەيەكى سۇشايلىستى و بە يىرى مۇقايەتى و ئىنتەرناسىئونال و... پەرەوهرەدەكراون، چۇن ئەوئەندە بىبەزەيى و دور لە ھەستى مۇقائە لەگەل ئەو خەلكە بىتاوانانەدا ھەلسەوكتيان كردووه؟ چۇن وىژدان و كەرامەتيان پىپى داون لە فارگۇنى شەمەندەفەرەكاندا خەلك لەپىش چاويانەو بە سەرماو نەخۇشى و برسيتى بمرن، يا نىيانكوژن و فرىيان بەدەنە خوارەو، يا لە شوينى جىگىركردنى نوپيان بە ھەزاران كەسيان لەسەر شتى سادە يا تاوانىكى بچوك بكوژن، يا زىندانى بكەن، يا بۇ ئۇردوگا زۆرەملىكان بۇ كارى سوغرە بنىردىن. ئەوانە كام ياسايان پەپرەوى كردبوو. ياساكانى سۇقۇت، لە سەرەتاي دروستبوونى سۇقۇتتا، ھەموو ياساى باش بوون. ئەم گەلانە دىلى شەپىش نەبوون. تەننەت ياساى نىۋنەتەوھىيى بوار نادات بەو چەشنە لەگەل دىلەكاندا پەفتارىكرى.

بابەتتىكى دىكە، كە لەوانەيە خوینەران لەكاتى خویندەنەوى ھەندى بەلگەنامەدا سەرنجيان بەدەنى، ناوى كەلخۇز سەفخۇز گوندو ناوچەو شارەكانە كە يا بەناوى جەللادەكانەو ناوئراون، يا بەناوى پۇژ يا كۆپو كۆبوونەو كۆنگرەيەكى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقۇتەو. تەننەت گوند يا كەلخۇز يان سەفخۇزىكىش كە بەدەستى ئەو گەلە راگويزاراوانە بىيات نراو، ناوى ھاوپى ستالين يا مۇلەتۇف يا مىكۇيان يا قەرەشىلۇف يا مالىنكوۋ و...يان لى نراو. يا ناوى شارو گوندىك كە دەيان يا سەدان سائە ناوىكى ھەيە، ناويان گۆپيون و ناوى سەركردەكانيان لى ناو. كەچى زۆرەيان پىش ئەوھى سۇقۇت بپرووخى،

دىسانەۋە گۆپدراۋون، بە مردنى ستالين و گرتن و كوشتنى ھاۋىيەكان و ياۋەرانىيان، ئاۋەكانىيان لەسەر گوندو شارو سەقخۇزو كەلخۇزو جادەو كولان و كارخانەو... ھەلگرتوۋە و، ئاۋىيان نەك ھەر دەسپنەۋە، بەلكو بەدناۋنىشىيان بۇ دەمىنىتەۋەو، مېژوۋىيەكى رەش لەدۋاى خۇيان جىدەھىلن. پەيكەرەكانىيان پەت دەكرىن و دەبرىنە مۇزەخانەكان، ۋەك دەسەلاتدارەكانى ولاتانى داگىركەرى كوردستان، كە يەك لەدۋاى يەك دەپووخىن و، ئاسەۋارىكى باش دۋاى خۇيان بەجىناھىلن.

گەلانى بەزۆر راگوئىزراو (سەردەمى ھۆكىمى ستالىن)

۱. ئاستى تىرۇرو چەوسانەو ھو جىنۇسايدى پۇتىمى ستالىنى . سۇقۇتتى دۇ بە ژمارەيەكى زۆرى گەلانى سۇقۇتتى پىشوو نىشان دەدات (جگە لە ئازادىخوازو پووناكىبرى گەلانى دىكە كە بە تاوانى ئارەوا گىرابوون و كوژران و دوورخرانەو ھو ئاوارەى ھەندەران بوون).

۲. نوينەرە كەسايەتتى و پىكخراوى سىياسى و كۆمەلەيتتى ئەم گەلانى، نووسەرانىان لە كۆپو كۆمەل و نووسراوكانىاندا كە لە ئازارو ئەشكەنجەو كىشەى گەلانى خۇيان دوان، باسى كوردى سۇقۇتتىشيان كردوۋە.

۳. زۆربەيان لە تاراوگە پىكەو لەگەل كورددا ژيان و، ۋەك دەلەن ھاوخەمى يەكتەن.
۴. بۇ ئاشنا بوون لەگەل بەسەرھات و مېژوويان و بەراورد كوردنىان لەگەل كورددا، بە ھەموو بەشەكانىەو ھو چۆنىەتتى دروستبوونى قەوارەو ژمارەى دانىشتوانىان، ھەلوەشانەو ھو سەرلەنوئ پىكەئىنانەو ھو قەوارەكەيان و، گەپانەو ھو ھەرو ھا ئو گەلانى كە قەوارەى نەتەو ھو ھو يا تىرتۇرىيان (خاكيان) نەبوۋە، بەراورد كوردنىان لەگەل كورددا. لەناوياندا گەلى وا ھەبوۋە، پاش كورد قەوارەيان بۇ پىك ھىئراو، يا ژمارەيان لە كورد كەمتر بوۋە، يا پانتايى (پانى و بەرىنى) نىشتمانەكەيان لە كوردستان كەمتر بوۋە.

۵. رېژەى دانىشتوانى ئو گەلانى لەچاۋ رېژەى كورددا كەمتر بوۋە. كورد لە نىشتمانى خۇى لە سۇقۇت زۆربەى ھەرەزۆرى دانىشتوانى نىشتمانەكەى پىك ھىئاو، گەلانى دىكە كەمتر لەناوياندا ژيان، (مەبەستى گەلانى غەيرەكوردە).

۶. كوردەكانى سۆڧىت، بەپىچەوانەى زۆر گەلى دىكەو، پەيوەندىەكانى خاك و ھۆزۈ نەتەوہىيان لەگەل دانىشتوانى ئەوبەرى سنوورە دەستكردەكانى سۆڧىت و ولاتانى ھاوسىدا نەبوە. بۇ وىنە، زۆر ھۆزۈ خىل و بىنەمالەى كوردى سۆڧىت لەوبەرى ئاراس يا چىاي ئاگرى، خزم و ھاوخىل و ھۆزى خۇيان ھەيەو، تەنيا لە سەدەى نۆزدەھەمدا، پاش داگرىكردنى قەفقاس ئەم گەلە لە دوو بەشەكەى دىكەى نىشتمانەكەيدا، واتە كوردستانى بىن دەستى تورك و فارس جىادەكرىتەوہ.

۷. پىششىنەى مىژووى گەلى كورد لە ئاۋچەكەدا، لەچاو زۆر گەلى دىكەو، تەنانەت ئەوانەى ئەمىرۇ خاۋەن و داگرىكەرى كوردستاي سۆڧىتى يا پووسىاي پىشۋون، بەپىي بەلگەو سەرچاۋەكانى مىژووى كۆنترەو، بگرە كورد لە ئاۋچەكەدا دەسەلات و ھوكمرانىي ھەبوە.

۸. كورد لەچاو ھەندى لەو گەلانە زىاترو چەندىن جار دوچارى راگويزان و دەريەدەرى و قەلاچۇكردن بووہتەوہ، بەتايبەت لە سەدەى نۆزدەھەم و كاتى شەرپەكانى پووسىا لەگەل تورك و فارسدا و، سەردەمى سۆڧىتىش بە پەسمى لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴دا لە نىشتمانەكەى دووردەخرىتەوہ. زۆربەى ئەو گەلانە پاش ۱۲ سال دەگەرپىنەوہ بۇ نىشتمانەكەى خۇيان و قەوارەى خۇيان، كوردەكە پاش دەيان سال تائىستايىش بوارى گەرانەوہى پى نەدراوہ.

۹. زۆربەى ئەو گەلانە، پاش گەرانەوہ بۇ نىشتمانى خۇيان و پىكەينانى قەوارەى خۇيان كە زىندووكردنەوہى كولتورو زمان و ئابورى و... خۇيانى بەدواۋە دەبى و، ترس و گوشاريان بەسەرەوہ نامىنى و، ژمارەيان چەند ئەوہندە زياد دەكات. كەچى كوردى بى قەوارەو نىشتمان و دەريەدەرو ئاوارەو دابەشبوو بەسەر چەند كۆمارو گەلى سۆڧىتى پىشۋودا، بەناچارى كەوتە بە زەبرى ژيان و گوشارى نەتەوہى خاۋەن دەسەلاتى ئەو كۆمارانەو، نەك تەنيا دەستبەردارى ناسنامەى خۇي بووہ، بەلكو ئاۋو ناسناۋى خۇيشيان گۆپروہ.

۱۰. كورد لەچاو ھەندىكىاندا كە لە دەرەوہ پىشتىوان و دەولەتيان ھەبووہ، يارمەتيان داۋن، يا لەكاتى تەنگانەدا بۇ نىشتمانى خۇيان گەرانەتەوہ، وەك

كۆرى و يۇنانى و ئەلمانى و...بۇ كورد ئەمە نەگونجاۋە، يەككە لە فاكترە سەرەككەكانى ديارىكردى چارەنووسى كوردى سۆڧىتى بوۋە. كورد دەولەتلىك نەبۈە لەسەرى ھەلبەداتى و، گوشار بختە سەر دەسەلاتدارانى سۆڧىتى.

۱۱. كورد لەچاۋ ھەندىكىاندا، بەپىئى بەلگەى پووسى و سۆڧىتى، ھەموكاتىك دەتوانى داۋاى مافى خۇى لە گەرەنەۋەدا بۇ نىشتمانەكەى بكات، ۋەك ھەندىك لەو گەلەنە پەنابەرۋ ھەلاتۋ نەبۈە، بەلكوۋ نىشتمانى خۇىى ھەبۈە.

۱۲. بەپىچەۋانەى ھەندى لەو گەلەنە، ۋەك ئەلمانى يا توركى و كۆريايى و... سەر بەۋ دەولەتەنە بوون كە دژى سۆڧىت لە بەرەى شەردا بوون، يا رېڭخراۋىكى سىياسى يا چەكدارى دژى سۆڧىت نەبۈە، تا ئىستائىش يەك بەلگەنامە يا ھەۋالىك لەم بارەيەۋە نىيە (گەرچى مەن لەگەل ئەۋەدا نىم كە ئەو گەلەنە بەۋ شتە ھەلبەستراۋانەى پژىمى ستالېن كە سەرلەبەرى گەلىكى پى تاۋانبار كرددوون، ئەگەر بىيانوۋىەكى وايش ھەبۈۋى، ژمارەيەك كەس يا ھىزىكى سىياسى ئەو گەلەنە بەم كرىۋانە ھەلساۋن، نەك تەۋاۋى گەلەكە. واتە پاكانە بۇ ئەۋ تاۋانانەى ستالېن ناكرى).

۱۳. كورد لەچاۋ ھەندى گەلدا كە خاۋەنى خاك نەبوون و پىكەۋە لە ھەرىم يا ناۋچەيەكدا نەژىاون و بەرپلاۋ بوون. بۇ ۋىنە، جوۋەكانى سۆڧىت مافى ئۆتۈنۈمىيان پى دەدرى. لە ھەرىمى دالنى ۋەستوك لە ناۋچەى خابارۋىسك كە ناۋەندى ئەم كۆمارە جوۋە، شارى بىرەبىجانە. جوۋەكانى ئۇكرائىاۋ پووسىا كۆدەكەنەۋەو بۇ ئەۋىيان دەنېرن. بىرۋاپى جىاۋاز لەم بارەيەۋە ھەيەۋ، ھەندىك دەلېن دانىشتۋانى ئەۋى، واتە دالنى ۋەستوك، دۋاى ۱۹۲۴ كە نزىكەى چۋار مىلېۋن كەس دەبن، بەھۋى برسىتى و لە ئەنجامى لەناۋېردنى دەرەبەگ و دەۋلەمەندۋ خاۋەن زەۋى و كارخانەۋ بازىرگان و...، كارى ھەرەۋەزى سەردەمى ستالېنەۋە لەناۋەدەچن و، يا دەبنە پەنابەرى چىن و شوئىنەكانى دىكە و، ئەۋ ھەرىمە چۆل دەبى و، ستالېن بېرىار ئەدات ئەۋ ھەرىمە بە جوۋ و گەلانى دىكە ئاۋەدان بكاتەۋە. ئەۋە بوۋ سالى ۱۹۳۷ كۆمارى ھەرىمى جوۋەكان لەۋى دادەمەزىنى. ھەندىك پىيانۋايە پژىمى ستالېن رقى لە جوۋەكانىش بوۋە، بۇ

خۇپزگاركردن لە دەستيان و كۆترۆلكردنيان، ناردوونى بۇ ئەوى. ھەندىكىش پىيانوايە گوشارى جووهكانى دەرەو و ناوھەى سۆقيت، بەتايبەت ئەوانەى لە ئاستى سەركردايەتى حيزبى و دەولەتى و پەرلەمانيدا دەبن، لەگەل نوينەرانى پووناكپرو نووسەرو زاناو... جووى دانىشتووى سۆقيتدا، كە قسەرپويشتوو بوون و دەوريان ھەبو، داواى پىكھىنانى ئەو كۆمارە ئۆتۆنۆمىيە دەكن.

بەپىى سەرچاوھ مېژوويەكان، گەلى جوو لە سەردەمى دووھەم جەنگى جىھانيدا گەرەتيرىن زيانى گيانى و ماددىى ئى دەكەوى، بەتايبەت لەلايەن پزىمى ئەلمانىاي فاشى و ھاوپەيمانەكانىەو. لەلايەن ھەم ئەلمان و ھەم ئەو ولاتانەى كە ئەلمانىاي نازى و ھاوپەيمانەكانى داگيريان كىردبوون، كەوتنە بەر شالوى جىنۇسايدو قەلاچۆكردن و، ژمارەيەكى نۇريان لە ولاتانى ئەوروپا پەرتەوازەى سۆقيتى پيشوو و ئەمەريكاو كەندەو ولاتانى دىكە دەبن و، ئەم ولاتانە دالەديان دان. بەلام پاش شەر جووهكانى سۆقيتيش بە تاوانى ھاوكارىكردن لەگەل زايۇنيەكانى جىھانى و ئىمپىريالىزم و دژى سۆقيت، ئەوانيش دەكەونە بەر شالوى بىبەزەييانەى پزىمى ستالين و، پاش ستالينيش تەنگيان پىھەلدەچن و، ژمارەيەكى نۇريان ئاوارەو پەنابەرى ولاتانى دىكەى جىھان دەبن، بەتايبەت پاش پىكھىنانى دەولەتى ئيسرائيل لە ۱۹۴۸دا، زۆريەى ھەرەنۇريان پاش تىكچوونى سۆقيت، بەپىى ھەندى سەرچاوھ زياتر لەيەك مليۇن جوو لە سۆقيتى پيشوو تائىستا كۆچەرى ئيسرائيل بوون.

"كۈرتە زانىيارىيەك"

سەبارەت بە گەلانى دوچارى

شاللاوى بەزۆر راگويزانى ستالين و رژىمەكەي"

۱- بالكارەكان

بەپىئى سەرچاۋەكانى پووسى تا ۱۹۱۷ و بلاوكرۋەكانى سەدەي نۆزدەھەم، بالكارەكان بە تاتارە چىيايىيەكان ناويان ھاتوۋە بەناوبانگ بوون. بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۸۹ سۇقۇتتى، ژمارەيان ۸۵،۱۲۸ كەسەو، ۷۸،۳۴۱ يان لە كۆمارى فيدراتىقى پووسيا دەرژين. لەنىۋان سەرژمىرىيەكانى ۱۹۵۹-۱۹۸۹د، ژمارەيان دوۋئەۋەندە زىادەكەت، ئەۋىش بەھۆي تەۋژمى ئاسايى زۆرى مندالېۋون و، بوۋزانەۋەي ھەستى نەتەۋايەتتى ئەم گەلەۋە. دۋاي كاباردىن و پووسەكان، سىيەم نەتەۋەي كۆمارى كاباردىن، بالكار دانىشتۋانى ئەم كۆمارە پىك دىنن، واتە ۹،۴٪ . بالكارەكان لە داۋىننى زنجىرە چىياكانى باكوورى قەققاسدا دەرژين. لە بارى ئانتروپۇلۇژىيەۋە، لە بىنەمالەكانى پەگەزى بالكان- قەققاسن و، سەر بە پەگەزە ئەۋروپىيەكانن. موسلمانى سۈنى مەزھەبن و، ئىسلام لە ناۋەندى سەدەي ھەژدەھەمدا گەيشتۋەتە ۋلاتەكەيان. زمانەكەيان لە گروپى توركى سەر بە بىنەمالەي زمانەكانى ئالتايىن. زمانى ئەدەبىي (نووسراويان) دۋاي ۱۹۲۴ پەيدا بوۋە. سەرەتا بە پىتتى لاتىنى و، پاشان بە پىتتى پووسى نووسىيوانە. لە ھىرشى تاتارو مەنگۈلەكاندا، زىاننىكى زۆريان ئى دىكەۋى و، بۇ ماۋەيەك ئاۋارە دەرەدەر دەپن، تا خۇيان لەدەست قوتار بىكەن. زۆربەيان بە ئازەلدارى و كشتوكالەۋە خەرىكەن. ۱۹۸۸ بىست و شەش كىتەپ بە زمانى بولكارى دەرچۈۋە و، دوو

گۇقارو يەك پۇژنامەيشيان دەرکردوۋە. ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار لە چوارچىۋەى كۇمارى پووسىيائى فیدراتیقدايە. سەرەتا لە يەكى كانوونى يەكەمى ۱۹۲۱ ھەرىمى ئۇتۇنۇمى پىك ھات (تا ئەۋدەمە كاباردىن لە چوارچىۋەى ناۋچەى چىيائى ئۇتۇنۇمى سۇشئالىستى سۇقۇتیدا بوۋە، كە لە مانگى ۱۹۲۱/۱۱ پىك ھات). پاشان ۱۹۳۶/۱۲/۵ لە ئۇتۇنۇمى بالكارو كاباردىن، كۇمارىكى ئۇتۇنۇمى نوئى بەناۋى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بولكارەۋە پىك ھات. مانگى ئازارى ۱۹۴۴، بە دەستورى پەرلەمانى يەكىتى سۇقۇت، دانىشتوانى بالكارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار بەزۇرى و بە ناچارى كۇچيان پىكرا و، ناۋى ئەم كۇمارە ئۇتۇنۇمىيە گۇپا بە كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن (ناۋى بالكارى لەسەر ھەلگىرا) و، تەۋاۋى دانىشتوانى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار گۈزدايەۋە بۇ ناۋچە جۇراۋجۇرەكانى يەكىتى سۇقۇت، واتە قەۋارەۋ دەۋلەتە نەتەۋەيەكەيان ئى سەندرايەۋە. ھۇى گۈاستەۋەۋ دەرکردىيان لە نىشتمانەكەيان، ھاۋكارىكردىيان بوۋە لەگەل ئەلمانىيائى نازىدا و خراپەكارىيان دۇى سوپاي سور، بە پىكەينانى ھىزى چەكدارو پىنۋىنىكردىنى فاشىستەكان لە قەفقاسو ئەۋ شۋىنانەى كە داگىريان كىرەبوۋن و، بەگشتى دۇى دەسەلاتى سۇقۇتى پاپەپىبوۋن.

دۋاى دۈۈدەسەل دەرەدەرى و چاۋدۇرىكردىن، لە ۱۹۵۶/۴/۲۸، پاش دەرچوونى بىريارى پەرلەمانى يەكىتى سۇقۇت، سەبارەت بە ھەلگرتن يا لابرەنى بىريارى پاگۈيۇزى تايەبەتى لەسەر بالكارو كوردو تۈرك و تاتارى كىرىم و خىمىشىنەكان، كە لە سەردەمى شەپرى نىشتمانى گەۋرەدا دۈۈرخاۋونەۋە، ئازاد كران. لە ۱۹۵۷/۱۱/۹ پەرلەمانى سۇقۇت بىريارى گەپرانەۋە پىكەينانەۋەى قەۋارەكەيانى دا، واتە گۇپىنى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن بە كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكارو، بەم چەشەنە گەلى بالكار بۈارى پى درا بگەپىتەۋە بۇ نىشتمانەكەى خۇى. لە سىنەمىن خۈلى كۇبوۋونەۋەى پەرلەمانى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكاردا لە ۱۹۹۱/۱۱/۳۰"بىريارى سەربەخۈيى كۇمارى سۇقۇتى سۇشئالىستى كاباردىن . بالكار درا"و، بەپىنى ئەم بىريارە ئەبوۋ كاباردىن و

بولكارەكان، ھەركاميان ۋەك ئەبىكىن سەربەخۇ لە يەك كۆمارى يەكگرتوودا بژين؛ ھەركاميشيان مافى سەربەخۇيى كۆمارى جياوان، واتە مافى جياپوونەو ھە پىكھيئاننى دەولەتلىكى سەربەخۇيان ھەبى^(۹۲).

لە كىتئى قەققاس، سەرچاۋى ئامازەپىكرارو لاپەرە ۲۹۹ دا ھاتوۋە، كە لە ۶۲ گوندو شارۋچكەى بالكارەكان، پاش گواستەنەو تا گەرانەو ۱۸ يان دەمىننەو، ئەوانى دىكە دەپووخىن و، بالكارەكان لەو سەردەمەدا بەپىئى سەرژمىرى پەسمى دەولەتى ژمارەيان ۳۵ ھەزار كەس بوو. كەچى ئەم گەلە كۆلنەدەر، سەرەپاي ئەو تراژىدىا كەندو كۆسپەى ھاتە سەر پىنگەيان، گەرانەو بۇ نىشتەمانەكەى خۇيان.

۲. يۇنانىيەكان:

پگومىوسەكان كە لە وشەى پۆم يا پىم واتە "پۆمىيەكان" ئەو ھاتوۋە، خاۋەنى ئىمپىراتورىيەتى پۆم بوون و، بەھۇى بۆلۈپوونەو ەيانەو لە يۇنان، پووسيا، ئۇكرانيا، جۇرچياۋ ئازەرى و... ھتد. يۇنانىيەكان لە سەدەكانى ئاۋەندادا كاكلى دىروستبوونى ئىمپىراتورىيى بىزانتى بوون. بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۸۹ ى سۆقىتى، لەم ۋلاتەدا ۲۵۸,۰۶۸ يۇنانى دەژين، يۇنانىيەكانى سۆقىت بە ھۇ و چۆنايەتى جۇراۋجۆرە ھاتوون و، نىشتەجىبوونىان لە سۆقىتدا لەيەك جياۋان.

ھەندىكىان ھەر لە سەدەى ۵-۷ ى پىش زايەنەو نىشتەجى بوون، بەتايبەت لە دورگەى كرىم و ۲۹ گوندىان داۋودەزگاي بەرپۆەبەرايەتتىيان ھەبە. لەكاتى گرتنى (كرىم) دا شارنى پووسيا يكاترىناى دوۋەم لە ۱۸۵۹ دا بېرىرى پراگويژانى داۋن. بەلام يۇنانىيەكانى قەققاس، بەھۇى ئەو زولم ۋەگەر بگەرپىنەو بۇ دواۋە، كاتىك توركە سەلجۇقىيەكان زۆرە نەتەۋەىي و دىنى سولتائەكانى عوسمانىيەو، نىۋان سەدەكانى ۱۸ و ۱۹ لەتوركىاۋە ھاتوونەتە ئەم ھەرىمە. ئەۋانە بەرەو قەققاس كۆچيان كىردوۋە بۇ پاراستنى نەتەۋەو دىن و زمان و گيانى خۇيان.

(۹۲) ھ.س، ۲۵۷-۲۵۸.

ناوچەكەيان داگیر کرد، كەوتنە تەنگ پى ھەلچىنى يۇنانىيەكان. يۇنانىيەكان، نەك تەنيا لە توركىيا بەلكوو لە ئازەربايجانى ئىرانىشەو كۆچيان کرد بەرەو قەفقاس. بەكۆمەل كۆچکردنى يۇنانىيەكان لە ئانادۆلەو لە نيوە دووھەمى سەدى ئۆزدەھەمەو دەستى پىكردووە. كاتى شەرى پووسيا. توركىيا لە ۱۸۲۸-۱۸۳۹دا، پاش پەيمانى ئاشتى ئىوان ھەردو دەولەتى ئاوبرا، كۆچى بەكۆمەلى يۇنانىيەكان لە پاشايەتى ئەرەزەمەو بۇ جۇرجيا دەستى پىكردووە، كۆچى يۇنانىيەكان لە توركىياو بۇ پووسيا تا سەرەتای سەدى بىستەھەمىش ھەردەوام بوو.

كاتى يەكەمىن جەنگى جىھانى (۱۹۱۴-۱۹۱۸)، سەرلەنوئى يۇنانىيەكان لە توركىياو كۆچىن کرد بۇ قەفقاس و، سەرەنجام بەپى پەيمانى لۇزان ۱۹۲۲-۱۹۲۳ ئالوگۆپى دانىشتوانى ئىوان توركىياو يۇنانىيەكان كرا. واتە توركەكانى دانىشتووى يۇنان گۆردرانەو بە يۇنانىيەكانى دانىشتووى توركىياو، لەم كاتەدا زۆرىەى يۇنانىيەكانى توركىيا ئامادە نەبون بگەپىنەو بۇ يۇنان، بەلكوو كۆچيان کرد بەرەو يەكيتى سۇقۇت و، بۇ ھەرىمى قەفقاس. لەكاتى دووھەم جەنگى جىھانىدا، بەشىك لە يۇنانىيەكانى جۇرجيا و كریم، ەك گەلانى دىكە، ھەربى تاونە ھەلبەستراوانە بەزۆر گۆزىرانەو بۇ كۆمارەكانى ئاسىي ئاوەراست و كازاخستان و، ئىستا دەيانەوئى بگەپىنەو بۇ يۇنان. سالى ۱۸۱۴ يۇنانىيەكانى ئۇدىسا لە پووسيا پلانى راپەرىنى دژى توركىيا عوسمانىيان داپشت، كە پاشان بوو بەھوى راپەرىنى چەكدارانە بۇ سەربەخوىى يۇنان لە ۱۸۲۱-۱۸۲۹دا. تەنانت بەشىكى يۇنانىيەكان لە كۆتايى سەدى ۱۸دا كە زمانى توركىيان بە زمانى داىكى خۇيان پەسند کرد، لە كوشتارو تەنگ پى ھەلچىن پزگارىيان نەبوو. ھەربۇيە يۇنانىيەكانى سۇقۇت ھەموويان زمانى يۇنانى نازان و، بەشىكىيان زمانى داىكىيان توركى و پووسى و تاتارى كریم و...ە. جگە لەو، ئەوانەش كە بە يۇنانى دەپەيقن، سەر بە چەند زاراو، بەلام ھەستى نەتەبەريان ھەيم، ھەولئى فېربوونى زمانى خۇيان ئەدەن.

سالانى ۲۰ و ۳۰ سەدى بىستەم چاپەمەنى بە زمانى پۆمى (يۇنانى) بلأو دەبوو، يۇنانىيەكان لە قوتابخانەكاندا بە زمانى يۇنانى و تاتارى كریمى

دەياخويند. پۇژنامەى كۆمۇنىست كە نىۋان ۱۹۳۶.۱۹۳۷ لە پەستوف نادانو بۆلۈدەكرايەۋە، تىرىبونى تەۋاۋى يۇنانىيەكانى يەككىتى سۆڧىت بوو و، لە ئانجازيا پۇژنامەى "كوك كىنوس كاپانس" و لە ئۇكرانيا پۇژنامەى "كەلىك تى قىستىس" بۆلۈدەبۈۋە. سالى ۱۹۳۷ بوۋژانەۋەو پىشكەۋتنى سىروشتى كولتورى يۇنانىيەكانى دانىتسك ۋەستا، كەسايەتتە كولتورى و پووناكېرەكانى يۇنانى گېران و دوورخانىۋە يا دەرېدەركران. پۇژنامەو قوتابخانەكان داخران و، بەزۇر خويندنى يۇنانىيەكان بوۋە زمانى پووسى.

يۇنانىيەكانى جۇرجيا كە لەبارەى زمانەۋە دابەش بوون بۇ دوو دەستە، واتە تورك زمانەكان "ئورومى" كە بە زاراۋەى توركى ئانادۆلى و، گروپپىكى دىكە كە بە زمانى يۇنانى "پۇمى" قسە دەكەن، قوتابخانەو چاپەمەنىيەكانيان داخران.

بەپىئى بەلگەنامە مېژوۋىيەكان و ئاسەۋارو دەستكردى يۇنانىيەكان، ھەر لەكۈنەۋە تائىستا كە مارن، بەھۇى پىشكەۋتنى كولتورىيەۋە دەرىكى بەرچاۋيان لە ھەموو بۋارەكانى ژيانى يەككىتى سۆڧىتدا بىنىۋە؛ گەلىك شارو گوندىان ئاۋەدان كىردۈتەۋەو رازاندۈتەۋەو، گەلىك پىرۇژەى ئابورى و كولتورىيان پىك خىستۈۋە. ۋەك گەلانى دىكە، لە ۱۹۴۴دا بەزۇر لە شوۋن و جىگەى خۇيان راگوۋىزانو، دەست بەسەر ھەموو شتىكىاندا گىرا، ھەر بەو تاۋانە حازىرەدەستانە تۆمەتبار كران كە ئاراستەى گەلانى دىكە كراون. سەرەپاى ھەموو دەستور بىرپارەكانى دەسەلاتدارانى سۆڧىتى و پووسى و كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشۋو، تائىستا نەيانتۋانىۋە بۇ شوۋنى خۇيان بگەپىنەۋە.

۳. فېنەكان يا فېنلەندىيەكانى سۆڧىت (ئىنگىرماندسكن)

لە سۆڧىت بە فېنەكانى لىنىنگراد ئاسراون، بەپىئى سەرژمىرى سۆڧىتى لە ۱۹۲۶دا ژمارەيان ۱۳۴،۰۰۷ كەسە، بەلام بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۸۹ ژمارەيان ۶۷،۳۵۹ كەسە. سالانى كارى ھەرۋەزى و سەردەمى دوۋەمىن جەنگى جىھانى و دۋاى شەپ، گەلى فېن يان فېنلەندىيەكان ۋەك گەلانى دىكە كەۋتنە بىر شالۋى لىدان و راگواستن. سالى ۱۹۴۲ بەشىك لەم گەلە (۶۲ ھەزار كەس) لەلايەن ھىزەكانى

ئەلمانەۋە بەدىل گران و بەزۇر بۇ كۆمارەكانى پرى بالتىك و فينلەند گويىزانەۋە. دواى پەيمانى ئاشتى لە ۱۹۴۴دا بواى گەرەنەۋەى پەنجاو پېنچ ھەزار كەسيان درا، بەلام نەيانەيشت لە شوينى پېشوو، واتە نىشتەمانەكەيان، بژين و، بلاۋەيان پى كىردن و، بەشىكيان بۇ سىبىريا گويىزانەۋە. ئەمانە ھەموو، بوونە كۆسپى گەرەى بوورەنەۋە پېشكەوتنى فينەكان و قوتابخانە چاپەمەنيەكانيان بە زمانى فينى داخران.

ئىنگوشەكان

يەككە لە گەلە كۈنەكانى باكوورى قەفقاسن. بەپىى سەرژمىرى ۱۹۸۹، ژمارەيان ۲۳۷، ۴۳۸ كەسە، ئازەلدارى و كشتوكال پېشەى سەرەكياىنە. كاركىردن لەسەر خاكى ئىنگوشەكان زۆر زەحمەتە، چونكە شاخاۋىيە دەپى ھەموو سالىك لە بەرد پاك بىكىتەۋە. ئىنگوشەكان، خان و ئاغاۋ دەرەبەگيان بەخۇۋە نەديۋە، ئازادانە كۆمەل بە كۆمەل خۇيان بەپىۋە بردوۋە. موسلمان و سونى مەزەبن. ۱۹۳۴/۱/۱۳، كۆمارى ئۆتۈنۈمى چىچنى ئىنگوش دامەزرا.

بەپىى بېريارى پەرلەمانى سۇقۇت لە ۱۹۴۴/۳/۷دا، ئەم كۆمارە ھەلۋەشايەۋە، دانىشتوانى بەزۇر بۇ ناۋچەۋ شوينەكانى دىكەى يەككىتى سۇقۇت راگويزانەۋە، بە تاۋانى ھاۋكارىكىردنى ئەلمانىاي نازى و پىكەيىنانى دەستەى چەكدارو پاپەپىن دژى دەسەلاتدارىتى سۇقۇتتى و كوشتن و تالانكىردنى خەلك و... زولمىكى زۇريان لى كرا، ئەگەرچى پىى سەربازىكى ئەلمانىا نەكەۋتبۈە خاكى ئىنگوشەكانەۋە.

بەپىى بېريارى ۱۹۵۶/۷/۱۶، لە تاراۋگە كۆتۈرۈل و چاۋدىرييان لەسەر ھەلگىرا و، بە بېريارو دەستوورى پەرلەمانى يەككىتى سۇقۇت لە ۱۹۵۷/۱/۹دا سەبارەت بە دروستكىردنەۋەى قەۋارەى نەتەۋەيىى ئەم گەلەۋ گەرەنەۋەيان، كۆمارى چىچنى . ئىنگوشى لە چوارچىۋەى كۆمارى پووسىيائى فېدراتىف دەرچوو و، ۱۹۹۳/۶/۴ بەپىى ياساى كۆمارى پووسىيائى فېدراتىف كۆمارى سەربەخۇى ئىنگوشى لە چوارچىۋەى پووسىيائى فېدراتىفدا راگەيەنرا و لە چىچنيا جىابوونەۋە.

۵. كالمىكەكان

بەپىي سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹ى يەكيتى سۇقۇت ژمارەيان ۱۷۳،۸۲۱ كەس بوو؛ زامانيان لە بنەمالەي زمانە مەنگۇلى (مەغۇلى) يەكانە، لە چەند زاراۋەيەك پىك ھاتوۋە. كالمىكەكان لە سەدەي ۱۶دا كەۋتە بەر پەلامارى خالغا . مەغۇلەكان و چىنيەكان و كازاخەكان، كە بوۋە ھۇي ھەلاتن و ئاۋارەبوۋنى ئەم گەلە. سالى ۱۶۰۸-۱۶۰۹، بەپىي پەيماننامە بەلگەنامە، بە شىۋەيەكى ئارەزوۋمەندانە ھاتنە ناو ئىمپېراتورىيەتى پووسيا. كالمىكەكان لە تەۋاۋى شەپەكانى پووسياو بزوۋتەنەۋەي جوتياريدا بەشدارىيان كردوۋە. لەكاتى لەشكركىشانى پىتر (قەيسەرى) يەكەم بۇ سەر ئىران، چالاكانە بەشدارىيان كرد و، سالى ۱۸۱۲ لە رىزى لەشكرى پووسيادا گەيشتەنە پارىس.

زۆربەي كالمىكەكان سەرەتاي سەدەي نۆزدەھەم، لە ئاۋچەكانى گوپىرنى (محافظە)ى ئاستراخان نىشتەجى بوون. كالمىكەكان كارىدەستىكى زۆريان لەناو دەسەلاتدارىيتى دەۋلەتى پووسيادا ھەيە. ۱۹۳۰/۱۱/۴ بېريارى پىكەيىنانى ھەرىمى ئۇتۇنۇمى كالمىك دەرچوو، ۱۹۳۵/۱۰/۲۰ ئەم ھەرىمە ئۇتۇنۇمىيە بوۋە كۇمارىكى ئۇتۇنۇمى.

بېريارى ھەلۋەشانەۋەي كۇمارى كالمىك لە ۱۹۴۳/۱۲/۲۷ درا، بە تاۋانى ھاۋكارىكردن لەگەل ئەلمانىاي نازى و، راپەرىن دىشى دەسەلاتدارىيتى سۇقۇتتى و، تەۋاۋى دانىشتۋانى بەزۇر بۇ ئاۋچەكانى دىكەي سۇقۇت پراگويىزان.

سەرەتاي ۱۹۵۷ دەستورى گەرانەۋەي كالمىكەكان و پىكەيىنانەۋەي كۇمارەكەيان درا و، دۋاي شەمش مانگ، واتە لە ۱۹۵۸/۷/۲۹دا، ئەم كۇمارە ئۇتۇنۇمىيە كالمىك دامەزايەۋەو، ۱۹۹۰/۱۰/۱۸ پەرلەمانى كالمىك بېريارى گۇپرىنى كۇمارى ئۇتۇنۇمى دا بە كۇمارىكى سەرىخۇلە چوارچىۋەي پووسياي فېدراتىقدا.

۶. قەرەچايقەكان

بەپىي سەرژمىرى ۱۹۸۹، لە يەكيتى سۇقۇت ۱۵۵،۹۳۶ كەسن. زمانەكەيان لە دەستەي زمانەكانى كىپچايق، يا زمانى قەرەچايق . بالكار، يا بنەمالەي زمانەكانى باكۋورو پۇژئاۋاي ئالتايەو پەيوەندىەكى زۇرو نىزىكى لەگەل زمانى

ئەسەتتىن ئىدى ھەيە. موسلمانى سۈنە مەزەبن. ھەرىمى ئۆتۈنۈمى قەرەچايف .
چىركەس لە ۱۹۲۲/۱۱/۱۲ دامەزرا. بەپىي بىر يارى پەرلەمانى سۇقۇت لە
۱۹۴۳/۱۰/۱۲ دا، ئەم ئۆتۈنۈمىيە پىشت بەستۈ بە تاوانە ھەلبەستراۋەكانى پىژىمى
ستالېن ھەلۋەشايەۋە، تەۋاۋى دانىشتۈنەكەي بەزۇر بۇ شۈيۈنەكانى دىكەي
سۇقۇت دورخراۋەۋە، ئەم كۇمارە سەرلەنۇي لە ۱۹۵۷/۱۱/۹ دامەزرايەۋە.

پاش دەرچۈنۈ بىر يارو دەستۈرەكانى دەۋلەتى و حىزبى و پەرلەمانى و،
داۋودەزگا ياسادانەرەكان، پىشنىار كرا كە گەلانى ۋەك بالكارو قەرەچايف، لەبەر
كەمبۈنۈ ژمارەيان، پىۋىست بە پىكەيئانەۋە قەۋارە ئۆتۈنۈمىيەكەيان ناكات،
بەلام با بگەپىنەۋە بۇ ۋلاتى خۇيان و درىژ بە ژيانيان بەدەن. واتە ۋەك گەلانى
مىۋان و بەزۇر نىشتەجىكرۋى ۋلاتەكەيان پىكەۋە بىژىن و، دەبى لە ھەندى
شۈيۈنە خاۋەن خاكەكە ۋەك كەمايەتى بىژىن، يا بە گىشتى خاۋەن خاكەكە لەچاۋ
دانىشتۈنۈ مىۋاندا كەمترو كەمەنەتەۋە بى، ۋە خانەخۈيى نۇي يا مىۋانى
ۋلاتەكەيان كە بۋارىان داۋە بگەپىنەۋە قەرزارىشيان بكەن و سوۋكايەتىشيان
بەرامبەر بنۈيۈن. ئەۋانە تاۋانبارن و، بە ۋتەي ھاۋپى ستالېن، دۈژمن و گومان
لىكرۋان و، ئەۋ بەدناۋىيەيان ھەر لەسەر دەمىنەتەۋە، دەستىش بەسەر سەر
سامان و خاكەكەياندا گىراۋە و، سالتا تا ئەۋانە لە تاراۋگە بن ، ھاۋرەكان
كەلكيان ئى ۋەرگرتۈۋە و، كردۈۋىانە بە مۈلكى ياسايى خۇيان و، ھەردەلىي لە
باۋوباپىرانىانەۋە بۇيان ماۋەتەۋە، لە شىرى دايكيان ھەلەترە و، ئامادەيش نابن
بگەپىنەۋە جى و شۈيۈنۈ پىشۋى خۇيان، چۈنكە بە دەستۈرى ھاۋپى ستالېن
جىگىر كراۋن ! گىرمەۋ كىشەي زۇر خۇيۋاۋى زۇرجار لەم بارەيەۋە پۈۋى داۋە،
لە پۈانگەي ستالېن و ھاۋبىرەكانىيەۋە سۇقۇت نىشتەمانى ھەمۋانەۋ، ھەر كەس
كۈيى پى خۇش بى دەتۈنۈ تىيدا بىژى، برايەتى و يەكسانى و...ى گەلان
مىۋگەر كراۋن.

بەلام ئەم شەپىيۈرۈشتەنە بۇ ھەندى گەل بايەخىكيان نەبۈۋ، گەرەنەۋە
نىشتەمانەكەي خۇيان و، بۇ ھەندى گەلى ۋەك كوردىش بەپىچەۋانەۋە بۈۋ.

۷. كۆريەكان

ژمارەيان بەگشتى لە دنيادا ۶۵ مليۇن كەسە، ۴۱ مليۇن كەسيان لە كۆرياي باشوورو ۲۰ مليۇنيان لە كۆرياي باكوروو، ۲ مليۇن لە چين و ۶۷۰ ھەزاريان لە ژاپۇن و ۳۶۵ ھەزار كەسيان لە ئەمەريكا دەژين. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹ى يەكيتىى سۆفيتيش، ۴۳۸۶۵۰ كەسيان لە وڵاتە دەژين و، بەسەر چەند كۆمارو شارو ھەريى يەكيتىى سۆفيتدا بۆلۆبونەتەو. سەر بە ئايىنى بوزان و، بەشيكيان لە سەدەى نۆزدەھەدا ئايىنى مەسيحىي وەرگرتوو و، نەوہى كۆنیش ھەنديكيان تا ئىستايىش سەر بە ئايىنى دىرىنى شامانن. بە چەند زاراوہەك قەسەدەكەن. ھۆى پىرژۆبۆو بوونەوہى ئەم گەلە بۆ دەرەوہى نىشتمانەكيان، ئالۆزىى بارى ئابوورى و كۆمەلەيتى و سياسىيان بوو. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۲۶، ژمارەى كۆريەكانى سۆفيت ۸۷ ھەزار كەس بوو. كۆريەكان دووجار، لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴، بە تاوانى جۇراوجۇرو بەزۆر بۆ كۆمارو ناوچەو شارەكانى سۆفيتى پيشوو راگويزراون.

۸. ئەلمانىەكانى سۆفيت

لەنيوان سەدەى ۱۸ و ۱۹دا بەرەو پووسيا كۆچيان كردوو، سەر بە ئول و زاراوہى جياوازن. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹، لە يەكيتىى سۆفيت، ۲،۰۳۸،۶۰۳ ئەلمانى دەژين. نزىكەى يەك مليۇنيان لە كازاخستان و ھەشتەدو پەنجا ھەزار كەسيان لە پووسياو، سەدەھزار كەسيان لە قرقىزستان و چل ھەزار كەسيان لە ئۆزبەكستان و سىوھەشت ھەزار لە ئۇكرانياو، ئەوانى دىكە لە كۆمارو شارەكانى دىكەى سۆفيتى پيشوو دەژين.

زۆربەى ئەلمانىەكان لە نيوہى دووھەمى سەدەى ھەژدەھەم و سەرەتاي سەدەى نۆزدەھەدا دواى بانگەوازي شارنى پووسيا خاتو يەكاترىناى دووھەم لە ۱۷۶۲-۱۷۶۳دا ھاتوون. ئەم بانگەوازه برىتى بوو لەوہى كە ئەوانەى دەيانەوئ بىنە پووسياو لەسەر زەوىى ئازادو نەكىتراو ئيش بكەن، زەوى وزاريان پى ئەدرئ (لە زەوىوزارە بەپيتەكانى پۆخەكانى پووبارى قۆلگا).

قۇناغى دووھەمى ھاتنى ئەلمانىيەكان بۇ پووسيا، ھەر سەردەمى يەكاترىناى دووھەم بوو، كاتىك پووسيا دەستى بەسەر دورگەى كرىمدا گرت. ئەلمانىيەكانيان بۇ پاراستن و پاسەوانى سنوورەكانى پووسيا بانگ كرد. پاشانىش چارەكى يەكەمى سەدەى نۆزدەھەم و سەردەمى دەسەلاتدارىقتى ئەلىكساندەرى دووھەم، ژمارەيەكى زۆرى دىكە لە ئەلمانەكان پاكىشران بۇ پووسياو، لە چەند شوئىنى ئەم ئىمپراتۆرىيەتەدا جىگىر كران.

سەردەمى يەكەمىن جەنگى جىھانى، ئەلمانىيەكانى دانىشتقوى پووسيا، ئەوانەى كە لەنزىكى بەرەكانى شەپدا دەژيان، گويزرانەوہ بۇ ناوچەكانى دىكە. كاتى دووھەمىن جەنگى جىھانى، بەپىئى بىريارى كاربەدەستانى سۆقئىت، ئەلمانىيەكانى دەرووبەرى قۇلگا بەزۆر گوزارنەوہ بۇ ناوچەكانى دىكەى سۆقئىت و، ئۇتۇنۇمىيەكەشيان ھەر لەو سالىدا ھەلۈەشىندرايەوہ.

سەدوپەنجا ھەزار كەسيان كە لەكاتى ھىرشى سوپاي ئەلمانىاي نازىدا فرىاي گواستەنەوہ نەكەوتن، بە خەلكى ئەلمانىا لەقەلەم دران و، لەكاتى پاشەكشەى سوپاي ئەلمانىاي قاشىدا لە يەكئىتى سۆقئىتەوہ گويزرانەوہ بۇ ئەلمانىا.

پاش مەرگى ستالىن لە ۱۹۵۵/۱۲/۱۳، كۇتروۇ و چاودىرييان لەسەر ھەلگىرا، بەلام لىبوردىنى تەواويان لە ۱۹۶۹/۸/۲۹ بۇ دەرچوو. بەلام بواريان نەدان بگەرپنەوہ قەوارەكەيان پىك بەيننەوہ. تەنانەت لە كۇمارى كازاخستانىش، پەرلەمان بىريارى مافى ئۇتۇنۇمىي بۇ ئەلمانىيە پاگويززاوہكانى ئەم كۇمارە لە چوارچىوہى كازاخستاندا دەرکرد و، ئەويش جىبەجى نەكرا. سالانى ھەفتاي سەدەى بىستەم، ژمارەيەكى زۆر لەو ئەلمانىانە گەرانەوہ بۇ ئەلمانىاي پۇژھەلات (بۇ ئەلمانىاي سۇشياىلىستى سەر بە سۆقئىت). سالى ۱۹۸۹ سەدەھەزار كەس و، ۱۹۹۰ سەدوپەنجا ھەزار كەسى دىكەيان گەرانەوہ بۇ ئەلمانىا و، ئەم كۇچە بەكۇمەلە تانىستاش ھەروا بەردەوامە.

۹. تاتارەكانى كرىم (قىرىم)

نىۋان سالانى ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۹، ژمارەى ئەم گەلە لە ۱۳۲،۲۷۲ كەسەو گەيشتە ۲۷۱،۷۱۵ كەس، واتە دووقات زىادىيان كرد. ئەمەش پەيوەندىيەكى سەرەكىي بە ھۆشيارى نەتەومىيەو ھەيە. ئەم گەلە زۆرىەيان، تا ماوەيەك لەمەوېر، وەك نەتەو خۇيان لەسەز نەتەوكانى تر دەنووسى. بۇ وىنە، تاتارەكانى پروسىا ژمارەيان لە سالى ۱۹۷۰ دا دوو ھەزار و ھەشتەسەد و پەنجادوو كەس و، سالى ۱۹۷۹ ژمارەيان بە پىنج ھەزار و سەدو شەست و پىنج كەس نووسراو و، ئەوانى تر لەسەر ژمارەى كۆمار و نەتەوكانى تر، يا سەر بە تاتارەكانى تر نووسراون. دەتوانىن بلىن، ژمارەيان ئەمرو دەگاتە چوارسەد تا چوارسەد و پەنجا ھەزار كەس.

لەكاتى پاگواستىنياندا، بەسەر كۆمارەكانى ئۆزبەكىستان و تاجىكىستان و ھەرىمەكانى كراسنادار و ستافراپول و ئۇكرائىن و شويئەكانى تتردا دابەش كران. موسلمانى سونىن و، زمانەكەيان لە بنەمالەى زمانە توركيەكانە.

پاش داگىركردنى كرىم لەلایەن ئىمپېراتۆرىەتى پروسىاوە، بەتايبەت پاش شەپرى كرىم، زياتر لە دووسەد ھەزار كەسيان كۆچيان كرد بۇ توركيە.

سالى ۱۹۲۱ لەكاتى دروستكردنى ئۆتۆنۆمى كرىمدا، تاتارەكانى كرىم ۵/۱ پىنج يەكى دانىشتوانى ئەوييان پىك دەھىتا. ئەم كۆمارە لە ۱۹۴۴ دا ھەلوەشىندرايەو و، دانىشتوانى تاتارى كە لە دووسەد ھەزار كەس زياتر بوون، لەگەل گەلانى تردا بەزۆر پاگويززان بۇ دورگەكان. پاش لىبوردىنى ۱۹۶۷، مافە دەستوررە بنچينەيەكانيان بۇ گىرېدرايەو و، ھىواى گەرەنەو و دروستكردنەو ئۆتۆنۆمى كرىم پەرەى سەند.

بەپىي سەرژمىرى قىرمى سۆقىت لە ۱۹۸۹، ژمارەى تاتارەكان ۲۷۱،۷۱۶ كەسە.

۱۰. توركە مىسخىتيەكان

بەپىي سەرژمىرى ۱۹۸۹ى سۆقىت، ۲۰۷،۵۱۲ توركى مىسخىتى ھەن. لە ماوەى سى(۳۰) سالدا ژمارەيان پىنج قات زياتر بوو، بەتايبەت لەنىۋان ۱۹۷۹- ۱۹۸۹ دا ژمارەيان دووقات و نيو زياد بوو. ئەمەش تەنيا لەبەر زاووزى ئاسايدىيان نەبوو، بەلكو بەھۆى بووژانەو ھەستى نەتەوايەتيايەنەو بوو،

چونكى لەپاڭدەردا خۇيان يا ئىوانيان لەسەر نەتەۋەكانى تر دەنووسى. لە سەرژمىرىيە رەسمىيەكاندا، بە توركيان نووسىيون يا لەژىر ناۋى نەتەۋەكانى تردا ھاتوون و، ھەندى جار بە ئازمىرى يا ئۆزىكە يا تاتار يا موصلمان و قەفقاسى نووسىويانن و، يا پىرسىياريان ئى نەكردون لە چ نەتەۋەيەكن. لەلايەكمە، بەشنىك لە توركە مىسختىيەكان بەئەنقەست خۇيان بە نەتەۋەى تر نووسىيە، بۇ ئەۋەى لەسەركار لائەبىرن، يا ۋەريان بگرن. لەلايەكى ترەۋە، ۳۱ سىيەكى توركە مىسختىيەكانيان بە تورك داناۋە. تا ۱۹۴۴ توركە مىسختىيەكان لە گوندەكانى نىۋان پوبارەكانى كورى و چاروخى جۇرجىاي سۇقۇتدا لەگەل جۇرجى و كورد و تورك و ئازمىرىدا ژياۋن.

لەسەر نەژادى نەتەۋەيى توركى مىسختى، يىرۋاي جياۋاز ھەيە. لە سەدەى يانزەھەمدا، خاكى مىسختى بە شانشىنى ئاخالتسىخ ناسراۋە. بەپىي كۆمىتەى پارىژگارى دەۋلەتى يەككىتى سۇقۇت لە ۱۹۴۴/۱۱/۱۴، زياتر لە سەد ھەزار كەسيان لە ۲۰۹ گوندى مىسختىيەۋە گواستراۋە بۇ ئاسىيائى ناۋەپراست، بەبيانۋى پاراستنى سنوۋرەكانى جۇرجىاۋە لەگەل توركيادا. تراژىدىيائى نوپيان ۱۹۸۹، لەپىش چاۋى ھەموو دنيادا پوۋىدا، واتە بەزۇر دەريانكردن لە تاراۋگەى دۆلى فەرغانەى ئۆزبەكىستان و، جارىكى تر ئاۋارەى شار و كۆمارەكانى يەككىتى سۇقۇت بوۋنەۋە. بەلام بەداخەۋە سەردارى ئەۋ ھەموو پىيار و دەستوورانەى كە پاش مردنى ستالين سەبارەت بە گەلانى سەركوتكراۋ دەرجوۋە، بەۋانەۋە كە پاش پووخانىش لە پووسىيا و كۆمارەكانى ترو بەتايىبەت كۆمارى جۇرجىا دەرجوۋن، ئەم گەلە بۋارى گەپانەۋەى پى نەدراۋە بۇ شوپىنى خۇى و كولتورى نەتەۋەيى و زمان و داب و نەرىتى لەناۋ دەبرىۋ، ۋەك سەھۇل لەبەر ھەتاۋى گەرمى ھاۋىندا دەتۈيەنەۋە و، خەرىكە ۋەك گەلانى تر لەسەر ئەم ئەرزە بتۈيەنەۋە و نەمىنى.

نۇرچار ئەم گەلە، بەتايىبەت پاش پووخانى پىژمى سۇقۇتتى، توۋشى كارەسات بوۋە، بە چەشنىك كە تەلەفزيۇن و چاپەمەنيەكانى پووسىيا ناچار بوۋن باسيان بگەن. بۇ ۋىنە، ھەندىك لە توركە مىسختىيەكان، پاش ئەۋەى دەسەلاتدارانى جۇرجىا نەيانھىشت بگەپنەۋە و ئاۋارەى ئۆزبەكىستان بوۋن و لەۋىش دەركران و

زۆريان ئى كۆژا، پەنايان بۇ پووسيا برد و، ھەندىكىيان لە ھەرىمى كراسنادار جىگىر بوون و، لەوئىش لەلايەن كارىبەدەستان و دانىشتوانى ناوچەكەمە تەنگيان پى ھەلچنرا. ئەمە بوو ھۇ تىكەلچوونيان لەگەل پۇلىس و دانىشتوانى ناوچەكەدا. ژمارەيك لەو تۈركە مىسخىتيانە كۆچيان كرد بۇ تۈركيا و، بەپىى ھەندى سەرچاۋە، گوايە لە كوردستانى باكوور (تۈركيا) جىگىر كراون.

لە كىتپى قەفقاس، ل ۱۵۳۱۶ ھاتوۋە، كە تۈركە مىسخىتيەكانى بەشدارى شەپرى جىپھانى دووھەم، قارەمانى كارو پووناكىيرانيان لە ئۆزبەكستان سالى ۱۹۶۴ كۆمىتەيكى كاتىيان دروست كرد و داۋاي گەرەنەويان لە كارىبەدەستانى سۆفئىت كرد بۇ كۆمارى جۇرجيا. لەرەلامدا پىيان وترا: بە لەبەرچاۋگرتنى ئەۋەى كە ئەۋانە (تۈركە مىسخىتيەكان) لە تاراۋگەدا ھەموو كارو خانوۋىرەيان ھەيە و گىرە و كىشەيان نىيە، گەرەنەويان پىۋىست نىيە يا نابى بگەرئەۋە. با ۋاي دانىن واش بوو، بەلام خۇ ھىچ شويئىكى تر نابىتە نىشتەمان بۇ ئەۋان و نىشتەمان نىشتەمانە، خۇ جوان و ئاۋەدان و دەۋلەمەندىش نەبى، ئاگۆرپرئەۋە.

سالى ۱۹۸۶ ايش ژمارەيكىيان لە ئۆزبەكستان گەرەنەۋە بۇ جۇرجيا. بەلام نە خانوۋ نە كارىيان پى نەدرا و ناچار بوون بگەرئەۋە بۇ ئۆزبەكستان و، بەشىكىيان كۆچى كرد بۇ كراسنادار و ستافراپول و، لەوئىش دوچارى تەنگ پى ھەلچن و دەرکردن بوون و، پىيان وترا لەكوئە ھاتوون بگەرئەۋە بۇ ئەۋى و، ئەو شويئەش كە لىۋەى ھاتبوون، ھەروايان پى وتبوون برونەۋە بۇ ۋلاتى خۇتان. بەلام نىشتەمانيان داگىر كرابوو.... ئەمەيە ئازارى بىۋلاتى و بىكىيانى و بىناسنامەيى و بىنالايى. مانگى دووى سالى ۲۰۰۴ ۋلاتە يەكگرتۈمەكانى ئەمەرىكا پايگەياند: دەھزار كەس لەو تۈركە مىسخىتيانەى سۆفئىتى پىشوو ۋەك پەنايەر ۋەرگىراۋە.

۱۱- چىچىنيەكان

بەپىى سەرژمىرى ۱۹۸۹، لە يەكئىتى سۆفئىت ۹۵۶۸۷۹ چىچىنى دەژىن. زمانەكەيان سەر بە لەفەك لەناخ و قىناخى زمانەكانى قەفقاسە، كە جگە لە زمانى چىچىنى، زمانى ئىنگوۋشى و باتس بىش دەگرئەۋە. چىچانىەكان دو زاراۋەى

چىيىي و دەشتىيان ھەيە. تا سەد ساڭ لەمەوبەر ولاتى چىچنى بە دارستان داپوشرابوو، بەلام ئەم دارستانە ئەمەيۆ لە شويئە بەرزەكان و داويئى چىيكاندا ماوه، موسلمانى سونين و ئەم ئاينە لە سەدەي ۱۶مە بووئە ئاينىكى گشتى و پەسميان.

۱۹۳۴/۱۱/۱۵، كۆمارى ئۆتۆنۆمى ھەريى چىچانى-ئىنگوشى دامەزىنرا و، لە ۱۹۳۶/۱۲/۵ دا بوو كۆمارى ئۆتۆنۆمى لە چوارچىوئەي پووسىيائى فيدراتيقيدا.

۱۹۴۴/۳/۷ ئەم كۆمارە ھەلدەوشىندرايەو و، تەوايى دانىشتوانى و ھەرەھا چىچانى دەوروبەري ئەم كۆمارە بەزۆرەملى دوورخرائەو.

پەرلەمانى چىچنى-ئىنگوشى بىريارى لەسەر سەرەخۆيى ئەم كۆمارە دا.

لە ۱۹۹۲/۳/۳۱ دا، بەيئى پەيمانىك لەنيوان دەولەتى ئاومەندى پووسيا و كۆمارى چىچنىدا، سنوور و دەسلەلاتى ئىوانيان ديارى كرا. بەلام نوينەرانى چىچانيا ئەم پەيمانەيان مۆر نەكرد. گەرچى پووسيا ئەم كۆمارە بە كۆمارىكى سەرەخۆ لە چوارچىوئەي پووسىيائى فيدراتيقيدا ناساند و، بە پىچەوانەي كۆمارەكانى ترەو دەسلەلاتى زياترى پى دا.

چىچانىەكان، زۆرەي ھەرە زۆريان گوازرائەو بۆ كۆمارى كازاخستان و قرقىزستان. پاش مەرگى ستالين، بىريارى ئازادكردن و گەرپانەو و دروستكردنەوئەي قەوارەكەيان درا، بۆ ئەوئەي نەگەرپنەوئەي لاي كارىدەستانى نوئ و ئاشەرى و ئاچىچانى، پىشنىيار و ھەيلىكى زۆريان دا كە نەگەرپنەوئەي، لەبەر ئەوئەي گوايە ئىستا خەلكى تر لە شويئەكانيان دەژين و پازى نين بگەرپنەوئەي و تووشى گىرە و كىشە و شەر دەبن و، پىشنىياريان كرد جۆرە ئۆتۆنۆمى يا بەرپۆەبەريەتى يا ئۆتۆنۆمىيەكى كولتوورىيان لە كازاخستان و قرقىزستان بديرتى، كە چىچانىەكان دژى پاندەوستن و سوور بن لەسەر گەرپانەو بۆ ولاتەكەي خويان. لەلايەكى ترەو، دەسلەلاتداران و دانىشتوانى قرقىزستان و كازاخستان دژى ئەو چەشنە پىشنىيارانە بوون كە قەوارەي تايبەتيان لەسەر خاكەكەيان بۆ دروست بكەن. مۆسكۆش لەگەل ئەوئەي بوو كە ئەوانە لە ھەندەران بگەرپنەوئەي، بەلام لەبەرئەوئەي كە ئەو بەپىچەوانەي دەستوور و بىريارەكانى پىشووئەي خويان بوو، نەيانويئەي بەرگرى لە گەرپانەويان بكەن. وەك وترا، پاش

ھەلۋەشانەۋەي كۆمارى چىچانى-ئىنگوشى، نىشتمانەكەيان بەسەر چەند ناۋچە و كۆمارى تردا دابەش كرا و، خەلكى تر نىردرانە جىيان و، دەست بەسەر ھەموو شتىكىاندا گىرا. واتە ھەم دەسلەتدارانى نوئى و ھەم دانىشتۋانى نوئى، واتە ھاوردە، دژى گەرانەۋەيان بوون و، بىنانوۋى زۆرىش گىرا كە گوايە پارە و كەرەستە نىيە بۇ گەرانەۋەيان، يا پارەي قەرەبوو كەردنەۋەي زىانەكانيان و دروستكردنى خانوۋىرە و قوتا بخانە و..... نىيە. لەلەيەكى ترەۋە، دەيانوت ناۋچەكە بەرگەي ھەلگرتنى ئەۋ ھەموو خەلكى ناگرى و....

بەلام ئەم وتە گىچەل پىرۋشە كۆلى بە چىچنى و ئىنگوشەكان ئەدا و چۆكيان بە دەسلەتدارانى سەرەۋە تا خارەۋە دادا و، ھەموو پىلانەكانيان پوۋچەل كەردەۋە. لەلەيەكى ترەۋە، چىچنى و ئىنگوشەكان لە كۆمارەكانى كازاخستان و قرقىزستان دژى پىكەينانى ئۆتۈنۈمى يا ئىدارەيەك بوون لەسەر خاكى گەلانى تر و، پىيان لەسەر ئەۋە داگرتبىو كە ئۆتۈنۈمى و زىيانيان لەسەر خاك و نىشتمانى باۋوباپىرانى خۇيان دەۋى و دەبى داي بىمەزىننىۋە. وپراي سوپاس و ئەمەكناسى بۇ گەلى مىۋاندار و دەسلەتدارانى كازاخستان و قرقىزستان كە ھەلۋىستى چىچنى و ئىنگوشەكان جىي رەزنامەندى ھەردوۋى ئەۋ دوو كۆمارە بوو، گەرانەۋە. ئەۋەش چىچنى و ئىنگوشەكانى نەترساند لەۋەي كە دەۋلەت پارە و كەرەستەي نىيە بۇ گەرانەۋەيان و، جارى دەبى چاۋەپوان بىن، يا لەۋى شوپىن و خانوۋىرە و ئىش و كارىيان نابى و، دەبى ھەرچۈنك بى بە پارە و بە كۈلەمەرگى خۇيان بگەيەننەۋە نىشتمانەكەيان. مەۋە يا گەلىك بەبى نىشتمان، ئەگەر لەناۋىش نەچى، بەرە بەرە ھەموو شتىكى خۇي لەدەست ئەدات. زمان و كۈلتۈر و داب و نەرىت و، بگرە ناۋو نەتەۋەكەيشى، دەتۈپتەۋە، پىز و قەدرى لەناۋ گەلانى تردا نابى و، دەكەۋىتە بەر تانە و تەشەر و سووكايەتى و، تەمانەت تەنگ پى ھەلچىن و دەر كەردن.

ئەي ئەگەر كۈردەكانىش سوور بوونايە لەسەر گەرانەۋە و، سەرەخۇ دەستيان بە گەرانەۋە بىكردايە و، بەبى ئەۋەي چاۋەپوانىيان بىكردايە، بگەرانايەتەۋە و، لەۋى بەرامبەر بە بارەگاكانى پارتى كۆمۇنىست و دەۋلەت و لەسەر جادە و

گۆپەپان و ھیلە ئاسنینهكان ئۆردوگا و چادريان ھەلبدايه، چونكه بەپێی بریار و دەستوورەکانی حیزب و دەولەت و پەرلەمانی سۆڤییتی، ھەك گەلانی تر مافی گەڕانەوھیان ھەبوو. دەسەڵاتدارانی ئازەربایجانی و ئەرمنستان و جۆرجیا و ھەك دەسەڵاتدارانی نوێی ولاتی چیچنزی و ئینگووشی با ھەر دژاھەتسان بکەرداھە. ئایا کوردەكان پێکھەر و ھاندەریان نەبوو، یا فریوی بەلێنەکانیان خواردو چاوەڕێیان کرد؟ بەلام دواي چەند سال ھەست و ھیاکانیان بەرە بەرە توانەو، یا دەسەڵاتدارانی کریملن نەیان دەویست ئەوانە بگەڕێنەو و درۆیان لەگەڵدا کردن. یان با وای دابنێن کوردەكان بۆ خۆیان ھەولیان نەداو، یا بواریان پێ نەدراو، ئەو پرسیارە دیتەپێش کە بۆچی دەسەڵاتدارانی مۆسکۆ خۆیان دەسپێشخەری گەڕانەوھیان نەبوون، خۆ بریار و دەستوور و یاساكانیان بۆ ھەموان بوو؟ تاوانەكەش دانێ پێدانراو و دەبێ بەکەردەو پاکانەي بۆ بکری، نەك ھەر لەسەر کاغەز بھێنیتەو. یاسا چ مانایەکی ھەیە، ئەگەر بێتو جێبەجێ نەکری و بەرھەمی نەبێ یا ھەستی پێ نەکری!

کۆماری چیچنزی-ئینگووشی کە ١٩٤٤ کۆمارەکیان ھەلەو شاندەو و بەسەر جۆرجیا (ئەستینی باکوور) و داغستان و ستاقراپولدا دابەش کرا، واتە ھەركامیان بەشێکی ئەم ولاتەیان بەرکەوتبوو و کۆمارەکی خۆیان لەسەر حسابی گەلانی تر و خاکی تر پەرەپێداو، خەلکی خۆیان واتە ھاوردەیان تێدا جێگیر کردبوون و نامادە نەبوون نە چیچنزی و نە ئینگووشەكان بگەڕێنەو نیشتمانی خۆیان و بەشە بەزۆر لکێندراوەکی ولاتەكەشیان بەدەنەو بە خاوەنەكانیان، بەتایبەت دەسەڵاتدارانی ئەستینی باکوور کە تانیستاش ھەندێ ناوچەیان نەگەڕاندووەتەو بۆ ئینگووشی و چیچانیەكان.

كاتێك لە ئەرشیف بەدواي بەلگە و دیکومینتی تایبەت بە کورددا دەگەڕام، راپۆرتێکی یەكجار زۆرم لەسەر ئەو گەلە بەزۆر دوورخراوانە دی، ھەروەھا لەسەر دیلە ئەلمانیهكانی سەردەمی شەری جیھانی دووھەم کە چۆن و لەکوێ دژوارترین کاریان پێ کردوون، ھەك کاری ئیجباری و پێگەوبان و خانووبەرە دروستکردن.

ھەندىكىيان ھەر لەوئى لەسەر ئىش مردوون، يا خۇيان كوشتوھ و ھەر لەوئى ناشتوويان. ھەروھا ھەندى بەلگە باسى كەسايەتيە كۆمەلایەتى و ئاينىەكانى چىچنىو ئىنگووشى و گەلانى تر دەكەن، چىيان وتووه و لەكوئى و لەگەل كئ قسەيان كىردووه و دژى سۆقئىت و ستالين و حىزب و دەولەت ناپەزاييان دەبرپوھ، بەشدارىيان لە جەژنەكان و پئوپرەسمەكانى سۆقئىتدا نەكردووه، يا لە ھەلپژاردنەكاندا بەشدارىيان نەبوھ يا دەنگيان بەو نوئەرانە نەداوھ كە پژئىمى سۆقئىتى پالائوتوويان و، پەخنەيان گرتووه كە دەبئ لە نەتوھكەى خۇيان بئ. باسى بەجئەئىنانى پئوپرەسمى ئوسوولئى و نوئژكردن و بەجئەئىنانى داب و نەرىتى خۇيان نەك سۆقئىتيان كىردووه. لەسەر ئەمە بانگ كراون و خرونەتە زىندان و ... ھتد. نەدەكرا وئە يا كۆپىيان ھەلگرم، چونكە يەكجار زۆر و دلتەزئىن بوون. لەوئى ھەستم بەبئ بەزەئى مرقەكان كىرد، بەوھى كە پژئىم بە چەشنىك پەروھەدى كىردوون تەنبا بۆ ئازاردان و كوشتن و سىخوپىكردن بشئىن. ھەستم بە ھئندئى تاوان كىرد كە لە پابوردوودا و لە ژيانمدا نەمبىستبوون. ھەستم كىرد ھەرچى لەسەر ئەم پژئىمە بئئىن و بنووسىن ھئشقا كەمە.

لە ئەرشىف ژمارەى لىكۆلەرانى ئەلمانى لە تەواوى سەرجمى لىكۆلەرانى تر زياتر بوون و، زۆرىەشيان لەوانە بوون كە بەپەلە فئىرى زمانى پووسى ببوون و، دەورەيەكى كورتىان بىنىبوو، يا خەلكى ئەلمانىاي پۆژەلەت بوون و، دەولەتى ئەلمانىا پارەيەكى زۆرى بۆ ئەم لىكۆلەرانە تەرخان كىردبوو. ئەوانە بەلگەكانىيان كۆپى دەكردو بە كۆمپىوتەر دەياننووسىيەوھ، سال بەسال ژمارەيان زىاد دەبوو. لەماوھى چەند سالئى كاركردنمدا، كوردئىكم لە ھىچ ئەرشىفئىك نەدئت. ئەرشىفەكانى سۆقئىتى پئىشوو (پووسىاي ئەمپۆ) زۆر دەولەمەندن و، زۆر جارئش بۆ ئەم مەبەستە نامو پئىشنىارم خستوھتە بەردەم ھەندئى كوردو پارتە كوردىەكان.

پاشان كۆمەلە پئىپۆرتاژئىكى تەلەفزئىونئى پووسىم لەسەر ئەم بئىنا گەورە پئىگە دوورو درئژو تونئىل و پپۆژەى نەئنىى تر بىنىوھ كە بەدەستى ئەو دئىل و گەلە تاوانباركراو و مرقە سىياسىو پووناكبىرە ناپازىانە لە پژئىمى سۆقئىتى

سازكراپوون. بە يېنىنى بەلگەكان و فيلم و چەند يېنای گەرە لە مۆسكۆ كە بە دەستی دیلەكان دروست كراون، تاوانەكانم لەلا زیندوو دەبوونەوهو، ھەستیكى پەر لە ناسۆرم لەلا دروست دەبوو.

۱۲. ئێرانیەكان و نەتەھەكانى تر

ئێرانیە پەنابەرەكانى ناوچەى قەفقاس و ئاسىيائى ناوەرەست و شوینەكانى تر، لە ریزى ئەو گەلانەدا بوون كە بەزۆر دوورخراونەوه. ئەوانە سەر بە نەتەھەكانى ئێران و، ژمارەيەكى زۆریش كوردیان لەناودا ماوه؛ ھەرەھا بەشدارانى شۆرشى جەنگەل (كۆمارى گیلان لە باكورى ئێران)یش كە دواى ھەرس پێھىنانى جوولانەھەكانیان ئاوارە و پەنابەرى سۆڤىت بوون، بەشدارانى شۆرشەكانى كورد لە خۆراسان، واتە خەو (خودایار)خان و سەردارى جەنگ و لەھاكخانى باوەند (كە بەجیا لەسەرم نووسىون و بېارە گۆڤارى "ھاوار" لە ئەلمانیا ئەم بابەتە بڵاویكەتەوه). ژمارەيەكیش لەوانە سەر بە پارتى عەدالەت (پارتى كۆمۇنىستى ئێران كە پاشان بوو تەودە، بوون، لەگەڵ چەند كرێكارىكى ئێرانیدا كە بۆ كار چوونەتە سۆڤىت، ھەندىكيان كادیرى حیزبىيان بۆ شۆرشى سۆسیالیستى ئى پێگەيەنراوه و ماونەتەوه، تەنانت ھەندى كادىرى حیزبى عەدالەت (كۆمۇنىستى ئێران) كە لە ئێران بە نەھىنى چالاكى دەكەن و ئاشكرا دەین و بۆ سۆڤىت پادەكەن، لەوین.

بەكورتى، ئەو ئێرانیە چارەپەشانە لە چەند قۇناغى جیاوازدا ھاتوونەتە سۆڤىت و، زۆربەیان پاش ھەرس پێھىنانى شۆرشى گیلان ھاتوون و، سەرەتا لە ئازەربایجان بوون و، ھەندىكيان خەرىكى خۆیندن و كاركردن بوون.

ژمارەيەك لەو ئێرانیانە چ ئەندام و لایەنگرى پارتى عەدالەت و چ بەشدارانى شۆرشەكانى خۆراسان كە پەختە لە سیاسەتى تاوانبارى ستالین دەگرن سەبارەت بە كۆتابى ھىنان بەو شۆرشانە، چونكە (پژمى سۆڤىتى لەگەڵ كاربەدەستانى ئێراندا پێك ھاتوون و پىشتى شۆرشەكانیان بەرداوه)، پىش گواستەھەیان زیندانى كراون و دوور خراونەتەوه، ھەندىكيان كۆژراون یا خۆیان كوشتووه. لەكاتى شەرى جیھانى

دووه مېشدا، پښمى ستالين هەلىكى لەبارى بۇ هەلکەوت تا زۆرەى ئىرانىەکان بگوازیتەوه، ئەویش ھەر بەتاوانى ئىرانى بوون و گوايه ئىران (ئىرانى پەزاشا که لایان بردبوو و، دوورخراپووهو، کورەکیان لەجنى ئەو دانابوو. ئىرانیش لەلایەن ھیزەکانى سۆڤیت و بریتانیاوہ داگیرکراوو) ھاوہەستى ئەلمانیاىو، لەوانەىە ئەو ئىرانىانە سیخوڤى بکەن و ھتد. لەلایەکی ترەوہ ئەم ئىرانىانە بەلای خۆیەو پەروەردەى قوتابخانەى خۆیان بوون، سیاسىو پووناکیرو بەرھەلستکارى پښمى شای ئىران بوون و، ئەوانە زۆرەیان بە ھۆى سیاسىو ئابوورییەوہ لە دەستى پښمى شا ھەلاتبوون و، تەنەت زۆرەشیان پاسپورتى سۆڤیتیان وەرگرتبوو و، بووبوونە ھاوولاتى سۆڤیتى. بریندارو زیندانى کرلوى پښمى پاشایەتییان لەناودا ھبوو. جگە لەو، بە دەست پیکردنى شەڤى جیھانى دووہەم، ژمارەیکى زۆریان چوونە بەرەکانى شەڤى نڅى فاشیزم و کوزراوو برینداریان ھبوو و، میدال و نیشانەى قارەمانیەتییان وەرگرت.

لینگۆلینەوہ لە چارەنووسى ئىرانىە بەزۆر راگوڤزراوہکان، پڤیوستى بە کات و وردبوونەوہو ماندووبوون ھەىە. تراژیدیای ئەو ئىرانىانە دیمەنیکى ترى نامرؤفانەو بئەرحمى پښمەکەى ستالین نیشان ئەدا. کاتیک لە ئەرشىقى کۆمینتیرن خەرىكى لینگۆلینەوہ بووم، نەوہى یەکیک لەو ئىرانىانەم بینى که ھاتبوو زانیارى لەسەر باپىرى کۆپکاتەوہ. بەداخوہ ئەودەمە منیش سەرقالى بابەتیکى تر بووم و، نەمتوانى بەگوڤرەى پڤیوست زانیارى بەدەمى و، پڤیان گوتبوو دەبئ ئەو بابەتە لە ئەرشىقى ک. گ. ب. (KGB) بەداویدا بگەڤڤى. پاشان که بیینمەوہ، گوتى بواریان نەدامى بچمە ناو ئەو ئەرشىقى. دووسى کەسى ترم بینى پووس و یەکیكى ئىرانى که پەنابەرى فەرانسا یا ئەمەریکا بوون، ئەوانیش بەدوای زانیاریدا بۇ بابەتى پەیوہندیەکانى دەولەتى سۆڤیت ھەم لەگەل پښمەکانى ئىران و ھەم لەگەل ئۆپۆزسیۆنى ئىراندا دەگەڤان.

نۆرى پئەنچوو کاتیک بۇ بەلگەو دیکومینت لەسەر کۆمارى مەھاباد دەگەڤام، بابەتى باشم لەسەر کۆمارى گیلان و شۆڤشەکانى کوردى خۆراسان و حیزبى تودە دەست کەوت. که ئەویش وەک کۆمەلە گوتاریک ناردوومە تا بلأوبییتەوہ.

لە سەرژمیری گەلە بەزۆر ڤاگوئیزراوەکاندا، لە زۆر ڤاپۆرتدا ناوی "گەلانی تر" یا "هتد، می تر" هاتوو، کە ژمارەیان زۆرەو ئەمانە سەر بە گەل و نەتەو و ئاین و بیروپای جیاوازن. لەناو ئەوانیشدا بیگومان کورد هەیە و دەبی لە ئەرشیفی ئەو کۆمارانەدا کە جیگیر دەکری بەدوایاندا بگەڕین، چونکە هیشتا لیستی ناوی ئەم گەلانیان لە مۆسکۆ ئاشکرا نەکردوو، و، ناهیلن دەستیان پێ ڤابگات. واتە ناوی تەواوی ئەو گەلانی لە کام گوندو شارو شارۆچکەو کۆمارەو هاتوون یا نێردراون و لە کام ئۆردوگا جیگیر کراون.

جگە لەو، زۆر کورد لە ترسان تەنانت لە ئاوارەبوونیاندا خۆیان بە جۆرجی و ئەرمنی و ئازەری لەقەلەم داو، بەلکوو لە داھاتوودا بگەڕێنەرە بۆ ئەو کۆمارانە. نامەوی جاری لەسەر ژمارە ی گشتی کوردی سۆقیت دەست پێشخەری بکەم و بی بەلگە بلیم ژمارەیان ئەوەندە، چونکە کەس تانیستا نازانی چەندن. بەلام شکم لەوەدا نییە کە کوردی سۆقیت پینج تا شەش ئەوەندە ئەو سەرژمیریە درۆزنانە یە کە دواین جار پینش ڤووخانی سۆقیت کردوویانە. سەرژمیریەکانی سۆقیت بۆ خۆیان ئەو راستیە دەرئەخەن. لەلایەکی ترەو، ئەو گەلانی کە لەگەڵ کورددا بەزۆر ڤاگوئیزان و، پاشان بواریان بۆ هەلکەوت و قەوارە ی خۆیان دامەزراندو، کاتی ک سەرژمیری گەلەکی خۆیان دەکەن، چەند سال (دوای ڤووخانی سۆقیت) چەند ئەوەندە زیادیان کردوو.

لىكۆلىنەۋە كىتەپ

دەربارەى گەلانى بەزۇر راگويزراۋ

۱- كىتەپى (ئەمە ئاۋابو):

نوسسەرەكەى خاتو سقىتلانا ەلىيىقاىە كە باۋكى قەرچايف و دايكى پوسە، سالى ۱۹۹۳ ئەم كىتەپە بەنرخەى كە لە سى بەرگ پى كەتوۋە، بلاۋكردوۋەتەۋە. سەرچەمى سى بەرگەكە ەزارو بىست لاپەرەيەۋ لە مۇسكۇ لەلايەن فۇندى كولتورى نىۋەتەۋەيى پوسىاۋە لە دەزگاي چاپ و بلاۋكردنەۋەى (ئىنسان) ەۋە بلاۋكراۋەتەۋە. گەرچى كىتەپكە دوو سال بەر لە چاپكردنى، واتە بەر لە پوۋخانى سۇقىت، چاپ و بلاۋ كراۋەتەۋە (تىراۋى يەكەمى كىتەپكە پەنجاھەزار دانەيە).

ەسروك نوسسەر بۇ خۇى دەنوسى: ئەم كىتەپە يەكەمجارە بە يارمەتى بەلگەۋ سەرچاۋە سەرژمىرەكان، فاكتە مىژۋىيەكان، يىرەۋەرى و بۇچۈنەكانى خۇم و بلاۋكراۋەكانى تر بلاۋ دەيىتەۋەۋ، دىمەنىكى تابلۇى سىياسەتى نەتەۋەيى گەلانى بەزۇر راگويزراۋى يەكىتى سۇقىتە. خوينەر بە يارمەتى ئەم كىتەپە بولارى تىگەيشتن يا دەربىرىنى بۇچۈۋنى خۇى لەسەر سىياسەت و كىشەى نەتەۋەيى لە يەكىتى سۇقىت و، ەسروەھا ەلۋىستى خۇى بەرامبەر بە "سزادانى" ئەۋ گەلانى لەلايەن ستالىنەۋە دەربىرى و، ئەم سىياسەتە تاۋانبارانەيەى ستالىن تىدەگات.

بەشىكى ئەم كىتەپە بەنرخە تەرخان كراۋە بۇ كوردەكانى سۇقىت و، تراژىدىاي ئەم گەلە. جگە لەۋەش، لە زۇر جىگاي كىتەپەيدا كورد ەيىردىنيتەۋە. وىپراى سۇپاس و پىزانىن و پىز لەم خانەمە دلسۇزۇ ئازايە، بەشىك لەۋ يىرەۋەريانى كە نوسسەر خۇى كۆى كىردۈنەتەۋەۋ، خاتو سقىتلانا يەكەم كەسە لەناۋ كوردناس و نوسسەرى سۇقىتيدا (چ كورد و چ غەيرە كورد) دەستى داۋەتە ئەم ئەرگە پىرۇزە، پىچكەى شكاندو، پاشانىش ەندى دلسۇزى تر لەم بارەۋە شتىان بلاۋكردەۋە.

پیش ئەوەی کتیبی ناوبراو بۆلۆبیتتەو، بزەنم خاتوو سقیتلانا کارێکی وای بەدەستەو، لە ئەرشیفەکان بینیبوو. پاشانیش کە بەلگەو دیکومینتی ئەرشیفەکانم بینی لە هەندیکیاندا ناوی خاتوو عەلییقا.س پێوە بوو، من زیاتر بەدوای بەلگە لەسەر کوردی بەشەکانی تری کوردستانی داگیرکراو بەتایبەت بۆ نامەی دوکتۆراکەم لەسەر کۆماری مەهاباد ئەگەڕام. بێرێم دا ئەو پەيوەندیی بە کوردی هەر پارچەیهکی کوردستانەو، بۆ کۆیکەمەو، تا ئەو جێگەیهش کە توانیم کۆم کردنەو لەسەر کوردی خۆراسان و سۆقیت و شۆرشەکانی کورد لە سەدە یەستەم و.... هێشتا ترس و گومانەکان نەشکابوون، بەتایبەت لەنیوان کەسانیکدا کە یەکتەر نەناسن و نەوێن بەوردی لە مەبەست و لێکۆڵینەو یەکتەر تێبگەن بۆ پشکنینی ئەرشیفەکان و گەڕان بەدوای بەلگە و دیکومینتە نەینەکاندا و پەردەلادان لەسەر تاوانەکانی دەسلاتی سۆقیتی، بۆ ئەو ئالوگۆری زانیاری یا لێکۆڵینەو یەکی هاوبەش بکری و لێکۆڵینەوکان فراوانتر و دەولەمەندتر بن.

دیارە وەک لە کتیبەکە ی خاتوو سقیتلانا دا هاتوو، نووسەر مەبەستی تایبەتی لێکۆڵینەو یە لەسەر گەلانی بەزۆر راگۆزراوی سەردەمی سۆقیتی. بۆیە بێرێم دا لەم کتیبەو ئەوانی تردا لەگەڵ هەندێ بەلگەو دیکومینتی نوێ و بۆچوونی خۆمدا پێکەو وەریان بگێڕمە سەر زمانی کوردی و بیخەمە بەرچاوی خوێنەرانی کورد، بەو هیوایە ئەم لێکۆڵینەو یە پەری پێ بدری و دەولەمەند بکری. دەستکورتی لەپووی ماددیەو بۆ بۆکردنەو یە ئەم بەرەمە بە زمانی پووسی کە زۆر پێویست بوو و، هەروەها سەفەرکردن بۆ ئەو شوێنانە ی کە کوردەکانیان ئی دورخستوونەتەو بۆ ئەو شوێنانەش کە تییدا جێگیریان کردوون، هەر پێویستیان بە توانا و پشتگیریی ماددی هەبوو، کە بەداخەو هیچ کەس و لایەنیک نامادە ی ئەو نەبوو یارمەتی بدات و، تەنانت هەندیکیشیان لە ترساندا گوئی خۆیان کەپرکرد و.... سقیتلانا عەلییقا لە بەرگی یەکەمی کتیبەکەیدا، ل ٣١٨ لەژێر سەردیپری "بۆنی میلیکەکان" (وێنەشەکان) "بەجیا بیرەو یەکی خۆی دەنووسی:

باسى ئەو گۈلە مىلىكانە دەكات كە ھەر لە منالايەو خۆشى ويستون و، بە جوانى و بۇنيان راھاتوۋە، گوايا ھەر لە نىشتمانەكەى لە قەفقاس دەپوین. لە قەفقاس، ھىشتا منال دەبى و لەگەل دايك و باوكيدا دوريان دەخەنەو. باسى چىزكەكان و گىرپانەوكانى باوكى دەكات كە لەوئەو لە ھەندەران بۆى ھۇنيۋەنەتەو لەبىرى ماون و بە ئاۋاتە بگەپتەو نىشتمانى خۆى و بىرەوۋى منالەو چىزك و گىرپانەوكانى باوكى نوئى بكاتەو. ھەموۋى لە دل و دەروونيدا پاراستوۋە ھىۋاى گەپانەو لە مېشك و خەۋنەكانيدا خولاۋەتەو. دەلئ ئەم بىرو ھىۋايانە جىيان نەدەھىشتەم، ئاخىر ئەوئ بۇ من جۋاترەن شوئەن و ھىچ ۋلاتىكى تر ۋەك ئەوئ جۋاتر نەبوو. ۋابزەم گۈل و كانى و پوۋبارە سەرەكەشەكانى لە ھىچ شوئەنكى ترەن. ئەو ۋەنەۋشە بۇن خۆشەى كە ھەر لە سەرەتەى بەھاردا سەردەردىنئ. بەتەما بووم چەپكىك دىارى بۇ خۆشەويستەكەم بچنم. ئىمەيان لە نىشتمان دورخستەو بۇ شوئەنكى ترە ۋلاتىكى تر، كە ھىچى لە ۋلاتەكەى من نەدەچوۋ. لەوئ ئىمە بە گەلىكى تاۋانبارو خراپ ناسىندراين و بە چاۋىكى تر تەماشايان دەكردين. باوكم كە ئەو دەمە ۲۳ سال تەمەنى بوو، فرمىسكەكانى لە ئىمە دەشاردەو. ئىمە قەرەچايغ بوۋىن و، گوايە گەلىكى ئەوتۇ و گەلانى ترىش ئەۋانەى ۋەك ئىمە دورخراپوۋنەو لە سىروشتەنەبوون و نىن.

باوكم قەرەچايغەو بە تاۋانبار لەقەلەم درابوۋ، دايكم پوۋس ئەۋىش ھەر بەو تاۋانە. كە ژنى قەرەچايغىكى مامەكانى كە مېجەرو عەرىف (استوار) بوون و لە بەرەكانى شەپدا بىرىندار ببوون، وتى: باوكم مامە كايسىن قوللىف ئەۋانىش لە بەرەكانى شەپدا شەپيان كەردبوو و، ھەندىكىان بى پلەو مىدال و نىشانە بوون و، ۋەك تاۋانبار دورخراپوۋنەو بۇ فرونزە، من دەمزانى ئەۋانەو منى بچوۋكىش تاۋانبار نىن و، لە قەفقاسيان داپريۋىن.

لەبىرم دئ چۆن دايكم و ھاۋسىكانمان بەرئى كرەن بۇ بەرەكانى شەپو پاشانىش چۆن كۆيان كەردىنەوۋە پايان گواستىن. لەوئ، جگە لە ئىمە، خەلكى ترىان ھىنابوۋ. من لەگەل مندالەكانيان يارىم دەكرە. پاشان كە چوۋمە قوتابخانە،

میان به منډالہ تاوانبارہکان ناساندبوو، منالہکانی ھاوپۆلم نازانم لەکییان بیستبوو، لیم دوورہپەریژ دەوستاند، بە چاویکی تر سەیریان دەکردم، تانەو تەشەر و سووکایەتیم پێ دەکراو، گەلیک جار دلەیان بریندار دەکرد. ... سالی ۱۹۵۱ وەك لە یەکییتی سوڤیت باو بوو، لە قوتابخانەکان خەلکیان دەکرد بە کەمسەمۆل.

... سالی ۱۹۵۲ پۆلیس ھاټبوە مالمەومان و سەرئەنجام میان لەگەڵ خۆیاندا برد. دایکیشم لەگەڵم ھاټ ... لەمۆی فۆرمیکیان خسە بەردەستم و داویان ئی کردم ئیمزای بکەم. ئەمە بەلگەی تاوانباری گەلی قەرەچاییڤ بوو کە لەلایەن ستالین و مۆلەتوفەو پەسند کرابوو. منیش خۆیندەمەو خستەمەو بەردەمی پۆلیسەکە. وتی : ئیمزای بکە، و تەم نایکەم، من خیانەتەم بە کەس نەکردوو. پۆلیس فۆرمەکی خستەو بەردەستم، و تەم نا و دیسانەو خستەو بەردەمی، بە ھیمنی بۆم پوون کردەو، و تەم : ئیو دەزانن ئەم شتە فەری بەسەر راستیەو نییە. چۆن من دەتوانم خیانەت بکەم و نیشتمانم بفروشم بە فاشیستەکان، ئەویش لەکاتیڤدا کە من لەمۆی لە نیشتمان نەبووم، کاتیڤ فاشیستەکان ئەویان داگیر کرد. ئەگەر لەویش بووما یە کاتیڤ نالچیک (پایتەختی ئینگوشەکان)یان گرت، من تەمەنم چوار سال بوو، کە یو چۆن بەو تەمەنەو دەتوانم خیانەت بکەم.

وتی: ئەبێ ئیمزای بکە، دەبێ...

و تەم: ئیمزای ناکەم، من کەمسەمۆلم و....

یەکیکی تر ھاټ و، ھەرەشە ی ئی کردم ئیمزای بکەم و نەکرد. منی بەسەر میژەکەدا ڕاکیشاو جینیوی زۆری پێدام. یەکەمجار بوو جینیوی وا بییستم. قەلەمی دامی و قێراندی بەسەرماو، وتی : لەم ژوورە دەرناچی تا ئیمزای نەکە. پۆیشتە دەری و دەرگاکی بە کلێل لەسەرم داخست. ھەرچۆنیک بێ لە پەنجەرە ی ژوورەکەو پامکردو چوومەو مانی.

مانگی دوو بوو، تەمەنم چواردەسال بو. سەرئەنجام دایک، لەبەر من و خۆی و باوکم، وابزانم ئەو بەلگە دەستکردە تاوانبارکەرە ی لەباتی من ئیمزا کردبوو.

دەبوو ھەموو پۆژیکیش بچم و خۆم پیشان بدهم و ئیمزا بکەم. بەلام دایکم دەچوو، لەبەرئەوێ من ھیشتا لە باری یاسایییەو گەورە نەبووم و، دەرگا دایکم لەباتی من ئیمزای بکات. پاشان دایکم نامەی بۆ یوسیڤ ویساروفیچ ستالین دەنوسی کە ئەو ھەک ئافەرەتییکی پروس لەگەڵ قەرەچاییڤ و بالکارو ئینگووشی و چیچانیەکان بەزۆر راگوێزراوە، داوای لە ستالین کردبوو لەم کێشەییە بکۆلێتەو.

و لەمەکە ی پایز ھاتەو، دایکمیان بانگ کردە پۆلیسخانە و ھزارەتی ناوخوا. پێیان وتبوو: ژنی کابرایەکی قەرەچاییقی، واتە ژنی "عەلیڤ"ی باوکم، ئەگەر بێتوو (لێ جیابێتەو و تەلاق ھەریگرت، ئیمە لە لیستی راگوێزراوی تایبەت لای دەبەین (بەدوو منالەو) و دەتوانی منالەکانیش لەگەڵ خۆی ھەری.

پاش دایکم، منیان بانگ کردو پێیان گوتە: دەبی پاش دوو سالی تر پاسپۆرت ھەریگرم. ئەگەر بێتوو خۆم لەسەر نەتەوێ باوکم بنووسم، پێم نادری و، ھەک راگوێزراوی تایبەت ھەری دەمێنەو. ئەگەر خۆم لەسەر نەتەوێ دایکیشم (پروس) بنووسم، پێم ئەدري و ئازادم بۆ ھەریکۆی بڕۆم و، دەتوانم بۆ خۆیندن بچمە مۆسکۆ.

ژنەکە، ئەو شتانە ی پێ گوتە و، پاشان بەبی ئەوێ ئەوان دەیانویست بینووسم، کاغەزیان دامی و بەزۆر پێیان نووسیم. باش تێکستەکەم لەیر نییە، بەلام ناو ھەریکەکی ئەمەبوو: بە لەبەرچا و گرتن و پێزانینی تاوانی گەلی قەرەچاییڤ ھەرامبەر بە نیشتمان و ھاوێی ستالین، من حاشا لەم گەلە تاوانبارە دەرکەم (واتە لە باوکم و لە گەلەکەم) و داوا دەرکەم نەتەوێ من لە پاسپۆرتەکەدا بە پروس بنووسن. نازانم ئەم بەلگانە تاکە ی ئاشکرا ناکرێن و ھەلیان دەرگن، نازانم ئەم دەستنووسە ی سەر دەمی منایم کە لە نووسیندا ماندوو نەدەبووم ھەر ماو و، تێیدا من حاشام لە باوکی خۆشەویستم و گەلەکەکی کردووە-ئەمە نەنگ و عارییەکی ھەتاهەتاییە بۆم، شەرمەزارییەکە لەیر ناچی و جیم ناهیلی. براکەم بەختی ھەبوو، دوو سال داوی من لەدایک بوو، پاش چوار سال پاسپۆرت ھەریگرت.

تەمەنم پانزە سال بوو، زۆر ھەزم دەرکە لەگەڵ کچە ھاوێلەکاندا لە یەکەم پەژارە و ھیوا و شادی کچانەدا پێکەو یین، بەلام .... لەم ماویدەدا بیستم

سۆنيا كە كچىكى قىسەخۇشى قەرەچايىقى و قوتابى پەيمانگە بوو، بە ئىجازە دەچىتە قەفقاس و، لەوى دەيگرن و ۲۵ سال زىندانى بۇ دەپرنەو.

بەهار، بە پۇژانىكى خۇش و سىروشتى پاك و جوانەو، لە يەكى مارتەو لە فرونزە (پايتەختى قرقىزىستان) دەست پىدەكات و ، ئەم پۇژانە چاوپى تراژىدىا و كارەسات ناكەن، بەلام كىتوپ رادىو پايگەياند:

هاوپى ستالين كىتوپ نەخۇش كەوتوو. كەس باوهرى نەدەكرد، لەبەرئەوئى ئەو بە نەمر لەقەلەم درابوو. لە بەيانىەو تا ئىوارە ھەر ئەم شتانەيان پىدەوتىن، ئىمە لەم بارىەو گۇراندى و سىروودمان دەگوتەو. ئىمە بەناوى ئەوئە سۆيىندمان دەخواردو دەچووين بۇ بەرەكانى شەپ، بەلام كىتوپ ستالين نەخۇش كەوت. چۇن ستالينىش وەك ھەموو مەرقەكان نەخۇش دەكەوى و سەرمای دەبى؟

ئەم لاوازيانە لەگەل ناوى هاوپى ستالين ناگونجى.

هاوپى ستالين ۵ مارتى ۱۹۵۳ كۆچى دوايى كرد، ھەموان بۇ ستالين گريان و، منىش لەگەليان دەگريام. لە ئىمە قوتابيانى كچ، كىشكىچى شەو پۇژيان لەلاى پەيكەرەكەى هاوپى ستالين پىك خست و، پۇلىكى دوورودرىژ، خەك ھەر گولى بەدەستەو بوو، دەھات لەبەردەم پەيكەرى هاوپى سالىن داياندىنا و بە نىشانەى پىزگرتن و سىپاس لە باوكى گەلان، ئەم خەلكە بە گول و گريانەو بە دەورى پەيكەرەكەدا دەسووپانەو. ئەو ناو، پىر لە گول و تاجەگولینە كرابوو. پاشان ئەم خەلكە، وىزانم تەواوى شارىش، لە گۆرەپانى ناوئەندى شارى فرونز بەرامبەر بە شورراى وەزىرانى كۆمارى قرقىزىستان كۆبوونەو، دەگريان و شىوئەنيان دەكرد. منىش لەگل ئەو خەلكە بووم. خەلكەكە لە يەك ھەستدا، واتە لە مردنى ستالين، يەكى گرتبوو.

كە لە كىشكىچىەتى پىزگارم بوو، لەكاتىكا چاوەكانم تەپبوو و، بەرەو مال دەگەرەمەو، لەناكاو گويم لە ژنىك بوو دەگريا و پووى لە پەيكەرەكەى ستالين بوو: ((مىھرەبان، تۆ كەس و كارمانى، يوسىف وىساروفىچ ئىتر ئىمە بى تۆ چۇن بژىن، كى پىمان بلى چۇن بژىن و چى بكەين ؟ دەنگى بەرزى پىاويك ھات

وتەكانى ئەو ژنەى بىرى، كە تەماشام كىرد پىياۋىكى خومارو لاواز كە پالتۆيەكى كۆن و كالاۋىكى بەسەرەويە، بە دەنگى بەرزەو دەيگوت: ستالېن نىيە حىزب ھەيە، سەرم سوپماو، ھەست ئەكەم سەرى خەلكىش سوپماو. پىياوەكانى دەرووبەرى ئەو پىياو بەرەبەرە خۇيان دەكىشايەو بەبى ئەوئى يەكىكىان شتىك بلى ھەمويان دەروپىشتى كابرايان چۆل كىرد و بەملاو بەولادا بلاوئىان ئى كىرد. ئەم وتانەى كابرا مەنى سەرەوخوار كىردەو، زۆر بەلامەو سەير بوو كە وتى ستالېن يەكىكەو يەكەس مەردو، بەلام حىزب ماوئەتەو.

لە رادىئو گويمان لە پەيمانى مالىنكۆف گىرت، كە وتەكانى وەك ھارپى ستالېنى جاران بوو، بەلام ناوەكانىان گۆپايوو...

لە قەفقاس وەنەوشەيەك دەروى بۇنى شتىكى ترە. ئەو نىشتەمانەى كە وەنەوشەكانى ئى دەروىن لە مەنالىيەو لىيان سەندووم... مۆسكۆ ۱۹۸۸.

.... دواى دالتى قۇستۆك (واتە پاگواستنى كۆريەكانى ئەو ناوچەيە لە ۱۹۳۷-۱۹۴۷- ھەورامى) نۆرەى پاكرەدەوئى قەفقاس ھات. ئەم ھەرىمە جوان و پىر بەرەكەتە، دەبوايە لەوانەى كە "سەربار" يا "زىادە"ن و پىيۇست نىن، پاك بىكرىنەو. ئەو بوو كە لە كوردەكانەو دەستىان پىكرەو، سەرەتا ئۆتۆنۆمىي كوردەكانىان ھەلەوەشانەو ھەلەلەو. ئەمەق ئىتر بەتەواوئى ئەو لەبىركراو كە كوردەكان لە ھىچ شۆيىنەكەو نەھاتوونەتە ناو خاكى ئازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجيا (گورجستان). كاتىك بەپىئى پەيمانى ئاشتى توركمەنىان كە لەلەيەن پووسيا و توركيەو بە ھەلەلەنى گەربايەدەق. ئا-گ بەسترا و پاشانىش سەنورەكان لەنىوان پووسياو توركيادا ديارى كرەن، بەشىكى كوردستانى دىرىن و توركيە بىكەوئە چوارچىوئە ئىمپىراتورىيەتى پووسياو. نە كوردەكان و نە توركە مەسختىنەكان لەسەر خاكى ئازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجيا، ئەم سى كۆمارە سۆفئىيەى قەفقاس، نەئىوان. بەشىك لە خاكى كوردستانى دىرىن و پاشان توركيەيان داگىر كىرد سالى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ كوردو توركەكان كە ئامادەى تۈاندەو نەبوون، دەركرەن^(۱۲).

(۱۲) ھ.س، بەرگى ۱، ل ۱۲.

پاگوڤزانی کوردو تورکەکان بەزۆریو بە تاوانبارکردنیان و، بە شیوەیەکی نامرۆقانهو بە دەستووری پەسیمی دەسەڵاتدارانی بالای سۆقیتی بەرپۆه چوو، بەبێ ئەوەی خەڵکەکە ئاگادار بکەنەوهو، بەبێ ئەوەی هەتا ئیستاش پوونی بکەنەوه لەبەرچی.

... کۆریاییەکان و کورد و ئەلمان و قەرەچاییڤ و کالمیک و چیچنی و ئینگووشی و بالکار و تاتارەکانی کریم و یۆنانی و میسخیتینەکان و خیمشینەکان، کەوتنە بەر شالۆی تەنگ پێهەلچنین و تواندەوه، ئەویش بە شیوەیەکی سیستematیک. واتە ئاخاقتن و خویندن بە زمانی زگماکی خۆیان ئی یاساغ کرا و، جگە لەوه، گۆزانیوتن و هەلپەڕکێ بە مۆسیقای خۆیان و لەبەرکردنی جلوبەرگی نەتەوهیی خۆیان و.... ئی یاساغ کرا. وەرگرتنی پاسپۆرت بۆ مەنەکانیان شتێکی پێویستی بژێوی بوو، بۆ ئەوەی بمیئن و بتوانن کاریکەن و داهااتوی مەنەکانیان دااین بێ و بخوینن نانسێۆنالیستەیتی (نەتەوه)ی خۆیان بگۆرن. ئەنجامی ئەم کردەوه نامرۆقانهیه، بۆ دەسەڵاتداران و دانەرانی ئەم سیاسەتە بەرەمەدار بوو. ژمارە ی ئەم گەلانی لە سەرژمێریەکاندا کەم دەبووه و .... (۹۴)

بە هاتنە سەرکاری گەریاچۆڤ لە ۱۹۸۵ داو گۆزینی کەش و هەوای سیاسی، بواری چارەسەرکردنی کێشە ی کوردی ئەم ولاتە- واتە سۆقیت- لە سەردەمەکانی تر (سەردەمی بریژنیڤ و خروشچۆڤ و....) زیاتر بوو. گەلی کورد کە بەزۆر لە نیشتمانەکی خۆی دەرکراوو، بەپێی ئەو بێریار و دەستوور و پێزانینانی کە پاش مردنی ستالین لەلایەن حیزب و دەولەت و پەرلەمان و.... سۆقیتیهوه دەرچوو و بواری پێنەدرابوو بگەریتەوه، ناوی لەناو ئەو گەلانی دا بوو کە ناویان لە بێریار و دەستوور و پێزانینەکاندا هااتبوو. ئاکادیمیک "ئاندرە ی دیمیتریڤیڤ ساخارۆڤ" دۆست و پارێزەری کورد و تاقە مۆڤیک بوو کە لەسەر هەلەبجە ی شهید لە سۆقیت وەجواب هات و، نامەشی لەم بارەیهوه بۆ سکرێتیری پێکخراوی نەتەوه یەکگرتووەکان نووسی و، ولاتەکی خۆشی لەم بارەیهوه بە تاوانبار دانا

(۹۴) ه.س، بەرگی ۱، ل. ۱۴.

(چەند نامەى خۆى و خىزانى، واتە يلىنا گىئورگىفنا بونىر ھەيە و، لە كوردستان بىلاوكرائونەتەو). لە كۆبوونەوئى پەرلەمانى سۆڧىت لە ۱۹۸۹/۱۱/۱۴ سەبارەت بەو گەلانەى كە پڙىمى ستالىنى-بەلشەوىكى سۆڧىت بەزۆر گواستېوونىەو و تا ئەوكاتە بوارى گەرانەو و دروستكردنەوئى كيانى خۆيان پى نەدرايوو دەلىت:

((... دەولەتەكەى ئىمە نە تەنیا جىڭرى قانونى، بەلكو مىراتگرى راستەقىنەى ئەو پڙىمە دىكتاتورەى ستالىنە كە ئەو ھەموو تاوانەى كرد. ئىمە دەزانىن بۆ وىنە دەولەتى ئەلمانى فیدرال (ئەلمانىاى پوژئاوا) ئەو بەرپرسىيەى لەبارەى قەرەبووکردنەوئى زەرەر و زیانىكى ماددى كە پڙىمى فاشىستى ھىتلەر لە خەلكى دابوو، بە ئەستوگرت و، دەولەتى ئىمەش نابى بەو چەشنە ئەرکە ھەلنەسى و خۆى لايدات....

بە پادەى يەكەم و گرنگتر، دەبى دەولەتى سۆڧىتى بەبى ھىچ كەند و كۆسپىك گەرانەوئى ئەو گەلانە مسۆگەر و داين بكات، لەگەل دروستكردنەوئى ئەو شىوازى كيانە دەولەتىەى كە ھەيانبوو و، نابى ئىمە بىرى لى بكەينەو. دەبى دەست بەكار بىن و ھىچ بۆچوونىكى پراگماتىكى ناتوانى پىشى ئىمە لەم بارەو بەگرى. من لەوپەرى باوەردام كە ئەوانەى ئىستا لە شوئەكانيان دەژىن، لەگەل گەراوكاندا پىكەو لە ئاشتیدا دەژىن و، ئەگەر پىويسىتىش بىتو ھەندى لاين بەرگرى لەم كارەكەن، دەبى پاليان پىو بەرى.

بۆ چارەسەركردنى ئەم كىشەيە لەوانەيە رىگەى تر ھەبى، بەلام جىبەجى نەكردنى ئەم ئەرک و قەرزە ھەقخواز و عادىلانە و پىويستە، ئىمە ماقمان نىيە...)).

ئەو بىريار و دەستوور و ياساينەى كە سەبارەت بە گەرانەوئى گەلانى زولم لىكراو و دوورخراو، ھەرەھا گەرانەوئى تەواوى مافەكانيان كە ھەر لە سەردەمى خرۆشچۆقەو تا گەرباچۆقە لەم بارەيەو دەرچووبوون بۆ ھەموان بوو. جىبەجىكردنىشىيان ھەر لەسەرەو تا خوارەو ھەتمى بوو و دەبوو ەك بىريار و دەستوورەكان جىبەجىيان بەكردايە. بۆ تەواوى كۆمارەكان و دامودەزگاكانى حىزبى و دەولەتى و.... ھەتمى بوو، بەلام بۆ ھەندىكيان جىبەجىكرا و بۆ ھەندىكىش نا.

۲- قەفقاس: گەلان لە قافلە شەمەندەفەرەکاندا:

یەکیکی تر لەو کەسانەى که پەردەى لەسەر تاوانەکانى پژیى ستالىنى- سۆڤىتى بەرامبەر بە گەلانى بەزۆر ڤاگوڤزراو، لەوانە گەلى کوردیش، لە سۆڤىت هەلدايەوه، نیکولای فیدروڤیچ بوگایە که دکتۆرى زانستى میژوو و پروفیسۆرە و بەرپرسی بەش و گروپى لیكۆلینه‌وه‌یه لە گەلە که مایەتیەکانى سۆڤىت (پوسیا) لە پەیمانگای میژووی پوسیاى سەر بە ئەکادیمیای زانستى یەکیتى سۆڤىت (پوسیا) و ئەندامى پەیمانیری ئەکادیمیای سلاقی و، ماوێهەکی جیگرى وەزیری کاروبارى گەلانى پوسیا بوو. خاوەن بەرهم و لیكۆلینه‌وه‌یه‌کى زۆرە، لەوانە: ۱- ى. ستالین، ل. ییریا: "ئەوانە دەبێ ڤاگوڤزراو"، مۆسکۆ، ۱۹۹۲. ۲- کوردەکانى سۆڤىت بە هاوبەشى دوو کورد، ریواس و تاجەدبى براڤ (مۆسکۆ ۱۹۹۳).

۳- لە.ل. ییریاوہ بۆ. ى. ستالین "بەپێى دەستوورەکانى ئێو"، مۆسکۆ، ۱۹۹۵.

۴- قەفقاس: گەلان لە قافلە شەمەندەفەرەکاندا (سالى ۲۰ تا ۶۰ ى سەدەى بیستم)، بە هاوبەشى عەسکەرەى مونایدوڤیچ گونوف، مۆسکۆ، ۱۹۹۸. لەم کتیبەدا ڤەخەنە لە دەسەلاتدارانى کۆمارەکانى پێشوو سۆڤىت گىراوہ که ئەوانە بواری گەڤانە‌وه‌ی ئەو گەلە بەزۆر ڤاگوڤزراوانەى سەردەمى ستالینیان نەداوہ بۆ کۆمارەکانى خۆیان. سەرەڤای ئەوێ که بەدەم و بە نووسراو و بەبێ ئیمزاکردنى بېیارە هاوبەشەکانیان که دەبێ لەم بارەيەوه هەنگاو بنین، بەلام تائىستا نەیانناوہ.

لەوانە ((پیکهاتن یا پەیمانى سەبارەت بە سەرلەنوێ دروستکردنە‌وه‌ى کيانى ئەو گەلانى که بەزۆر ڤاگوڤزراو)) و ۷ کۆمارى سۆڤىتى پێشوو ئیمزایان کردووه. ئەم پەیمانە ئۆکتۆبەرى ۱۹۹۲ لە پایتەختى قرقیزیا (بېشکېک) بەسترا. وەك بېیارەکانى ڤاڤردووی سۆڤىت، لە کۆمارە نوێکانى سۆڤىت، واتە لەو شوێنانەى که سەردەمى ستالین گەلانىکى زۆر ڤاگوڤزراوون، جیبەجى ناکرێن. سەربارى ئیمزاکردنى زۆر پەیمان و ڤرۆتۆکۆلى نیونەتە‌وه‌یى سەبارەت بە مافى مەروۇ لەلایەن ئەم کۆمارە نوێیانەى سۆڤىتى پێشوووه، هەنگاویک بۆ

جېيەجىكردىن يان ھەننەگىراۋە. نووسەر ئامازە بە گەلىك بېريارى سەرۆك كۆمارى دەۋلەتەن و پەرلەمانەكانى ئەم كۆمارانە داۋەد پەرخنەى ئى گرتتوون. ئىيە لەم لىكۆلىنەۋەيەدا ئامازە بە ھەندى لەو سەرچاۋانە دەكەين.

كۆمىسارى ناوخۇ (ۋەزىرى ناوخۇ) كۆمارى سۇسيالىستى جۇرجيا كارانادزە (قەرەنادزە) لە نامەى ۱۲/۴/۱۹۴۴دا بۇ بېريال دەنۋوسى: ((لەماۋەى ئەم چەند سالەى دواييدا، ھەندى لە دانىشتۋانى كورد و نازەرى كۆمارى جۇرجيا كە لە كارى كەلخۇز دوورەپەريز كەوتوون و سەرەخۇ كاروبارى خۇيان بەجىھىشتۋە و ھاتۋنەتە تىبلىس (پايتەختى جۇرجيا) و بە مەيلى خۇيان لە دەۋرۋەرى شار لە گەرەكەكانى سابورتالو، گەرما-گالى، بەرازىيەكانى لوتكىن، مناتۋپىسكى توپىك و دەۋرۋەرى قەبرىستانى كوتائىس دايان كوتارە و نىشتەجى بوون، بەشىكى زۇريان خەرىكى كارى گشتى و كۆمەلەيتى بوون)).

(لە ترسا چۈنەتە تىبلىس، بۇ ئەۋەى پايان نەگويزن بۇ سىبىريا و كاراخستان و ئاسىيى ناۋەزاست و شوينى تر، ھەورامى).

ھەموو ئەمانە، بوو بەھۋى ئالۋزىى ناۋشار لەسەر پەسندىكردى بېريارى ۋەزارەتى ناوخۇى يەكيتى سۇقىت. ۲۵/۳/۱۹۴۴ شەشسەد و ھەشت بىنەمالە واتە ۲۲۴۵ كەسيان گواسترانەۋە بۇ ناۋچەكانى تسالكىن، بورچانلىن، قەرەيازى كۆمارى جۇرجيا. تەنيا بىنەمالەكانى بەشدار و كەم ئەندامى زيان لىكەۋتۋوى شەپرى گەرەى نىشتەمانى و فەرمانبەرانى پەرۋەردە و قوتابيانى پەيمانگەكان كە بە ھەموويانەۋە ۳۱ بىنەمالە بوون، ھىلراۋنەتەۋە))^(۹۵).

ۋتوۋىژى پۇژنامەى "نارۋدىنى ئەبىرازەۋانى"ى جۇرجيا (۱۹۸۹/۷/۳۰)، يەككىك لەو دوكمىنتانەى ئەو سەردەمەى ھىناۋەتەۋە و، نووسەر دەلى: مانگى مايىسى ۱۹۴۴ چۈار ھەزارو نۆسەد و نۆ بىنەمالە (۲۵۵۰۰ كەس) لە ناۋچەى ئاخال كەلاۋە ۵۴۵ (۳۰ ھەزار كەس) لە ناۋچەى ئادىگەۋ، ۴۲۲۰ بىنەمالە، واتە ۲۱۰۰۰ كەس لە ناۋچەى ئاسپىندىز گوازانەۋە. لە ئەنجامدا بە ھەموويەۋە ۱۲۸۶۰ بىنەمالە، واتە

^(۹۵) بۈگەى.ن.ف، قەققاز: گەلان لە قاقلىكاندا نىۋان سالانى ۲۰ تا ۶۰ سەدى بىستەم، ۲۱۲.

٧٧٥٠٠ کەس، گوازانەوه. هەروەها بېریار بوو جارێ لەسەرەتادا دووسەد بێنەمالە ی پەنابەریش بگوازیڤنەوه^(٩٦).

بېریا وەزیری ناوڤۆ یەکیڤتی سۆڤیت له ١٩٤٤/٧/٢٤ داوا ی پەسندکردنی گواستەوه ی دانیشتوانی ناوچه سنوورنشینەکانی جۆرجیا له گەل تورکیادا دەکات که ١٦٧٠٠ بێنەمالە ی کورد و تورک و خیمشین بوون و، بیانووش بۆ ئەمە باشتکردنی بارودۆخی پاراستنی سنوورەکان بووه. ئاشکرایە ستالینیش ئەم بېریارە تاوانبارانە یە ی پەسند کرد.

بەپێ ی بېریاری ژماره ٦٢٧٩ له ١٩٤٤/٧/٣١، ژماره ی ئەو کوردانە ی که دەوو بەزۆر له کۆماری جۆرجیا رابگو یزێن، ٨٦٩٤ کەس بوو. هەروەها بېریاریش درا کوردی کۆمارەکانی دراوسێ له گەل جۆرجیادا بگوازیڤنەوه^(٩٧). باراڤه شقیلی.ک له وتاری خۆیدا له پۆژنامە ی "لیتراتوری یا گروزی" دا ژماره ی پۆژی ١٩٨٩/١١/٨، له ژێر ناوی "ئیمە ی میسخی" شتیکی زۆر سەرئێج پاکیشی گیراوه تەوه و، وتوو یه: ئەوانە ی بەزۆر رابگو یزێن، هەر ئەوانە بوون که نیوانی ١٩٤١-١٩٤٤ کاتی دروستکردنی ئەو پێگه ئاسنە ی ١٩٤٤، هەر بەو پێگه یه دا گواستراڤه وه. واڤه پێگه ی ئاسنی بورژومی وال. ژماره یه کی زۆر لهو رابگو یزاوانه کتیبه کان ی "ستالین" یان وهک "مارکسیزم و کیشە ی نەتەوه یی" له گەل خۆیاڤدا برد^(٩٨).

((ئەو ژنه کورد و تورک و خیمشینانە ی که میڤدیان به نەتەوه کان ی تر کردبوو، پانه ده گو یزێن. له گەل ئەمە شدا جهخت لەسەر ئەوه کرابوو که ئەوانە ی به هەر هۆ و شیوه یه ک بێ کاتی گواستەوه له جێ ی خۆیاڤ نابن، بەزۆر بگوازیڤنەوه (دیپهرتاتسیا).

تاوانەکانی ستالین و پۆژیم و داڤوده سته که ی، بێ سنوورن و ئاسه واری تراژیدیای بەزۆر رابگواستەوه، بۆ بێنەماله یه کی زۆر لهو گه لانه، له خودی

---

(٩٦) هەمان سەرچاوه و لاپه ره.

(٩٧) ه.س، ل ٢١٣.

(٩٨) ه.س، ل ٢١٥.

تراژىدىياكە تراژىدىياتر بوو. ھەزاران بىنەمالەيان لەبەرھەلۈەشانىدوۋ. ئۇن لە مىرد
 يا مىرد لە ئۇن يا مىنالىيان لە باوك جياكردوۋەتەو. من بۇ خۇم گەلېك جار لە
 تەلەفزيۇن و چاپەمەنيەكانى سۇقۇيت (پووسيا)دا و، ئەنەت لە زمانى زۇر
 كەسەو، بىستومە گەلېك ئافرەتى نەتەوكانى تر مىردىيان بە پياۋى گەلان (كە
 كوردىش دەگىرتەو)ى بەر شالاۋى پاگواستىن كەوتوۋ كىردوۋ، لە ترسى گىيانى
 خۇيان و كەس و كار و ياخود مىنالىيان، يا لەبەر نەگواستىنەو ىيان وازيان لە
 مىردەكانى خۇيان ھىناو و حاشايان لىكردوۋ، يا تەلاقىان لىۋەرگرتوۋ يا
 پىيان ۋەرگىراو، ھەم كاتى گواستىنەو و ھەم بەتايىبەت لە پىۋجىنى نوپىيان، بۇ
 ئەۋەى لە جەھەنەمى مەنفا و تاراۋگە پىزگارىيان بى. سەير ئەۋەىيە چەند جارېك كە
 تەلەفزيۇن بەرنامەى تايىبەتايان لەسەر تاۋانەكانى ستالىن بىلۋەكردەو، گويم لە
 ھەندى ئافرەت و مىنەلكانىيان بوو كە بە ھەمان باۋەپى قەرموۋەدەكانى ھاۋپى
 ستالىنەۋە ئەۋگەلانەيان بە جىۋى گومان و خائىن و ھاۋەستى ئەلمانىاي فاشى
 زانىۋە، بۇيە بېرياريان داۋە لەبەر بەرژەۋەندى ۋلاتەكەيان لە مىردەكانى خۇيان
 جىبابىنەۋە، ناو و ناسناۋ (لەقەب) و نەتەۋەى مىنەلكانى خۇيان گۇپىۋەو
 گەپراۋنەتەۋە بۇ شوينى خۇيان يا بۇ شوينىكى تر و مىردىيان كىردوۋەتەۋ يا بى
 مىرد ماۋنەتەۋە. پاش مەرگى ستالىن، بە تايىبەت لە سەردەمى پىرىستروىكا و
 پوۋخانى ئىمپىراتورىيەتى سۇقۇيتدا، ئەم تاۋانانە يەك لەدۋاىيەك ئاشكرا بوون و
 مىنەلكانىيان بەدۋاى باوك و گۇپى باوكياندا گەپراون و ناۋو ناسناۋو نەتەۋەى
 خۇيان ساغ كىردوۋەتەۋە. ئەم پىژىمە نەفرەت لىكراۋە كە ئالاھەلگىرى
 ئىنتەرناسىيۇنالىزم و دۇستايەتى و براىەتى گەلان بوو، بەم چەشەنە تەنيا
 نەتەۋەكانى ئەم ۋلاتەى لەيەك نىزىك نەكردوۋەتەۋ، بەلكوۋ كىردوۋنى بە دوزمنى
 يەكتىر. بە تىكدانى بىنەمالەكان و جياكردنەۋەيان لەيەك لەسەر پىرنسىپى
 نەتەۋەىيى يا دىنى يا شوينى ژيان، مۇقەكان دابەش كراون و، دىيارى كراۋە ماف
 بۇ كى پەۋاۋ بۇ كى ناپەۋا بى و ھاۋولاتيان لە چەند پەلەدا دابەش بن و لەكوۋ
 بىژىن و لەگەل كى بىژىن و كىيان خۇش بوۋ و مىرد بە كى بىكەن و چۇن بىژىن و چ

ئىشوكارىك بىكەن و چ ياسايەكى تايىبەتيان بۇ دابىرى. ئاسەوارى ئەم سىياسەتە بىشەرمانەيەى ستالين، تەننەت پاش دەيان سال تىپەپوون بەسەرىدا، بەتايىبەت پاش ھەلۋەشانەۋەى يەكىتىى سۇقۇت، ھەر ماۋەو، پووداۋەكانى چىچانیا و قەققاس و كۆمارەكانى دەۋرى بالتىك و.... ويىنەى زىندوۋى ئەم راستىيەن.

بەگوۋىرەى مەنتىقى ستالين و دارودەستەكەى، ئەگەر ئەنە چىچنى يا كورد يا جور يا بالكارىا.... لەپوۋى خۇشەۋىستىيەۋە مىردى بە جورجى يا ئەرمەنى يا ئازەرى يا پووسىك كىردى، چۈنكە مىردەكەيان لە پىزى گومان لىكراۋو..... نىن، مافى مانەۋەيان ھەيە. ئەى ئەر ئافرىتەنەى كە دايك و باوك و خزم و كەسوكار و نەتەۋەكەيان كەۋتوۋنەتە بەر شالۋى بەكۆمەلى گواستەۋەى ستالين، چىيان لى ئەكرى، چ ھەست و ھەلۋىستىكىان دەپ، يا بە پىچەۋەنەۋە كورد يا چىچيانىك يا.... كە ئافرىتەكى پووس و جورجى يا ئازەرى و ئەرمەنى و.... يان ھىناۋە و لە پوۋى خۇشەۋىستىيەۋە بوۋە و كەم يا زۆر پىكەۋە زىاون و، كەم يا زۆرىش منالان لى كەۋتوۋەتەۋە، بۇ دەپن جىبابىنەۋە؟ ئەر جىبابوۋنەۋەيەش بەزۆر يا بە ھۆى فرىودان بوۋە، يا بارودۇخىكىان بۇ پەخساندوۋن كە جىا بىنەۋە. ئەى تاۋانى مەنلەكانيان چىيە و سەپىنى چۆن ۋەلاميان بىرەتەۋە؟ دىيارە نوۋىنەرى ئەر گەلە بەزۆر پاكۆنزاۋەنەى كە لە بارى پەگەزى و دىنى و نەتەۋەىيى و پەنگى پىست و زمان و كۆلتوۋرى جىاۋازەۋە ژنىان لە نەتەۋەكانى تر ھىناۋە، با بلىن كوردىكى موسلمان ژنىكى خاچپەرىستى جورجى يا پووسى ھىناۋە، ماناى ئەۋەيە ئەم كوردە خۇشەۋىستى و مۇقايەتى بەپىچەۋەنەى ئىنتەرناسۇنالىزەمەكى ستالين و براپەتى و دۇستايەتى و پىكەۋەژيان لە يەك ۋەلاتدا (يەكىتىى سۇقۇت) بەلاۋە لە كىشەكانى تر گىرگىترە. ئەر كە بىنەمالەيەكى ئەۋتۇى لەگەل خىزانى پىك ھىناۋە، يىرى لە پوژىكى ئاۋا نەكردەۋەتەۋە كە بەر چەشەنە توۋشى كارەساتىكى ئەۋتۇبى.

لايەنى كۆمەلەيتى و سايكۇلۇژى و بىنەمالەيى و.... ئەم تاۋانانەى ستالين، پىۋىستى بە لىكۆلەنەۋەى جىا و تايىبەت ھەيە، ئىمە لىرە مەبەستمان شىكردنەۋەيان نىيە-ھەۋرامى.

لە ۱۹۴۴/۱۱/۱۵، لە برووسكەى راپاڧ ۋەزىرى پاراستنى كۆمارى جۇرجىيائى سۇسىيالىستىدا بۇ بىرئاي ۋەزىرى پاراستنى يەككىتىى سۆڧىت ،سەبارەت بە جىبەجىڭردنى دەستورەكەى، ھاتوۋە:

ئۇپراسىيۇنەكە (عملىيات) لە بەرمەيائى ۱۹۴۴/۱۱/۱۵ دەستى پىڭرد و بۇ سەعات ۱۸ى ئىۋارەى ھەمان پۇژ ۲۵۵۹۱ كەس سۋارى سى قافلەى شەمەندەفرى كراون و، ئەۋانى تر كە ماون خەرىكى كۆكردنەۋە ناردنىيانى.

پۇژى ۱۹۴۴/۱۱/۱۷ تا سەعات ۱۶ى ئىۋارە ۸۱۳۲۴ كەسى تورك و كورد و خىمىشىن بە ۲۵ قافلەى شەمەندەفرى بەرئى دەكرىن. لەگەل قافلەى شەمەندەفرى ۱۰۵۱دا دوو فاگۇن قەرمچىشمان ناردوۋە، بارودۇخىيان سامناك بوو: بىپىلئو و بىتقاق و خواردەمەنى، بى ھىچ شتىك بۇ مانەۋە و بىژوويان.

پاشان نووسەر ئامارە بەۋە دەكات كە ئەۋانە (كورد و تورك و خىمىشىن) لە ۹ ناۋچەى كۆمارى جۇرجىيا كۆكراۋنەتەۋە و بەپىئى راپۇرتى كۆزنىتسۇڧ سەرۋكى بەشى راگۇنزاۋە تايبەتەكانى ۋەزارەتى ناوخۇى يەككىتىى سۆڧىت ۶۰۰۰۷ ئارژەلى شاخدار و ۲۲۷۷۷ گاي مى و ۱۸۲۰۵ گاي نىر و ئارژەلى شاخدارى بچووك ۳۰۰۴۹ و ۳۷۴۰۴ پەز و، لە ناۋچەكانى ئاجار ۱۷۶۶۳ پەز و بالدارو مرىشك و قاز و... ۲۸۱۷ ۋەركىراۋ تۇمار كرا. ھەرۋەھا لەۋانە ۸۲۵۲ ھەزار تەن گەنم و ۳۲۲۶ ھەزار تەن گەنمەشامىيان ئى ۋەركىراۋە.

۱۹۴۴/۱۱/۲۸ بىرئاي راپۇرتى جىبەجىڭردنى تەۋاۋى گواستەۋەى تورك و كورد و خىمىشىنەكان ئاراستەى ستالين و مالىنكوڧ و مولەتوڧ دەكات و ھۇى گواستەۋەيان (پەيۋەندىى خزمەيتىيان لەگەل دانىشتۋانى توركىادا) و ھەرۋەھا زانىيارى كۆچكردنىان بۇ ئىۋى و مەيلى بەشدارىيان لە بىۋوتنەۋەكانى راپەرىنداۋ بە سىخوپىكردن ناساندوۋنى (پاشان ھەرچۇنىك بوۋە لە سى كۆمارى كازاخستان و ئۆزبەكستان و قرقىزستان جىڭىركراون).

....بۇ ۋىنە ئەۋانەى كە نىردراۋنە كۆمارى ئۆزبەكستان، لە ۷ ھەرىم و ۴۳ ناۋچە جىڭىر كراون، كە بە ھەموۋىيەۋە ۵۳۱۶۳ كەس بوون، ۱۰۸۱۳ پىياۋ و ۱۶۱۲۷ ژن و ئەۋانى تر مندال بوون^(۹۱).

(۹۱) ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۱۶-۲۱۷.

زۆر سەيرە ژمارەى ئافرەت (ئەك ئافرەتى مەندال) يەك و نيو كەرەت لە پياو پترە.
ئەمە ديارە زۆرىەى پياوئەكان لە بەرى شەر، يا ئۆردوگای كارە زۆرەملیەكان بوون، يا
لەسەر داخواری خویان بۆ پاراستنی نیشتمان پۆشتیوونە بەرەكانی شەر، يا لەپشت
بەرەكانی شەرەو خەریكى كار بوون، ئەگینا ژمارەى ئیر، بەپێى تەواوی
سەرژمێرەكان، لە مێ زیاتر بوو.

۱۷۶۳ بىمەلە (۱۰۶۱۱ كەس)ى كورد و تورك و خیمشین تا ۱۹۴۴/۱۱/۳۰ جیگیر
دەكرێن. بەگشتى تا كۆتایى سالى ۱۹۴۴ بە ھەموویەو ۹۴۹۵۵ كەس گوازانەو بۆ
كۆمارى كازاخستان. گواستنەوى ئەم گەلانە و گەلانى تر سالى ۱۹۴۵ یش ھەر
بەردەوام بوو.

بەپێى سەرژمێرى وەزارەتى ناوڤۆى يەكێتى سۆڤیەت، ژمارەى مردووی
پاگواستراوكان تا مانگی ۷ى ۱۹۴۸، واتە تورك و كورد و خیمشین، ۱۴۹۸۵ كەس
واتە ۱۱,۸٪ بوو. بە وەتى باراڤشتیلى ژمارەى مردوكان (كە لە بەلگەكاندا تۆمار
نەكراون) ۳۱ى پاگوێزراوكان بوون كە زیاتر لە ۱۷ ھەزاريان تەنیا مەندال بوون^(۱۰۰).
پژم سەرژمێرى پاگوێزراوكانى كورد و تورك و خیمشینى لە كۆمارى جۆرجیاو
تا ئۆكتۆبەرى ۱۹۴۵ بە ۸۸۸۰۰ كەس دانائەو. كەچى لە سەرژمێرى ۱۹۵۰دا، بە
۸۱,۹۵۵ كەس دانراو^(۱۰۱).

لەباتى زیادكردن، پاش پینج سال ۷ ھەزار و سەدوپەنجا و پینج كەسیان كەم
كردووە. بە لەبەرچاوەگرتنى ئەو كە لەوانەى بە ماوەى ئەو ۵ سالەدا سێڤاتى
مردوكان (كەمكراوكان) مەنل لەدايك بووبن، كەچى...؟ ئەمە جگە لەو كە بەپێى
پاڤۆتەكان لە ۱۹۴۵ بەولاو، پاگواستنى ئەو گەلانە لە كۆمارى جۆرجیاو ھەر
بەردەوام بوو.

خالیكى گرنگ كە پێوەندى بە تاوانانەو ھەيە كە بۆ گەلانى سەرسنوورى
جۆرجیا و ئازەربایجان و ئەرمینیا بێ بناغە و بەناشكرا ھەلبەسترا بوون. مەبەست

^(۱۰۰) ھ. س، ل ۲۱۸-۲۱۹.

^(۱۰۱) ھ. س، ل ۲۲۰.

ئەو بۈۋە، گەلانى گومانلىقراۋى ھاۋەست و سىخوپى دۆستانى ھىتلەر، واتە ئىران و توركىيا، پېش ئەۋى بېنە ھاۋولاتى خۇيان (۱۹ ھەمدە)، بەلىنمان دراۋەتتى كە پرووسيا (پاشان سۇقۇت) لە تۈرك و فارس باشتى دەپى بۇيان. ئەۋە بوۋ ھەرچۇنىك بوۋ كران بە ھاۋولاتى و بە نىشتمان و مۇقەۋە خزانە خزمەتى ئىمپىراتورىيەتى پرووسيا و سۇقۇت. ۋاباۋە كە ۋلاتىك لەلەيەن دەۋلەتلىكى ھاۋسنى يا دەۋەككىيەۋە دەكەۋىتە مەترىسيەۋە، خەلكى سەرسنۈور چەكدار دەكرىن و، لەگەل ھىزى لەشكرى ئەۋ ۋلاتەدا پارىزگارى لە نىشتمانەكەيان دەكەن؛ چۈنكە ئەۋان زىاتىر شارەزاي كۈن و قۇزىنى ناۋچەكەن و ئامادەى فېداكارىن بۇ نىشتمان و مال و گۈند و بىنەمالەكەيان. كەچى لە سۇقۇت بە پېچەۋانەۋە بوۋ، كە شەرىش دەستى پىن كىرد، ۋاباۋە ژن و مىنال و پىر و پەككەۋتەۋەكان بىگۈازىنەۋە بۇ پىشت بەرە، نەك بە سەدان و ھەزاران كىلۈمەتر و لە كەش و ھەۋايەكى تردا نىشتەجى بىكرىن. ۋا باۋە بوۋە دەۋلەتەكە پىشتىر شوپىن و جىگا و كەرسەستەى بۇ لىقەۋماۋان ئامادە كىردۈۋە و داۋاي لە ھاۋنىشتمانان كىردۈۋە يارمەتى لىقەۋماۋان بەدەن. كەچى لىرە بە پېچەۋانەۋە بوۋە. پىرسىار ئەۋەيە: بۇچى جۇرجى و ئىرمەنى و ئازەرىي سەرسنۈورەكان نەگۈيزرانەۋە، خۇ پىكەۋە دەژيان، يا بۇ ئەۋان ياسايەكى ترەبۈۋو !

ئەم پىژىمە تۇتالىقتار و بىۋىنەيە، پاش ئەۋى ئەۋ خەلكانەى بەزۇر گۈزەتەۋە و خەلكى تىرى ئارە جىگايان، بە دانىشتۋانى نوپى پراگەياندا، ئەگەر كەسىك يا كەسانىك گەپانەۋە، يا كەسىكى بىگانە لە خۇتان دىت، دەستبەجى بىگىر يا ئاگادارى كارىدەستان بىكەن. ھاتۇچۇش بۇ ئەۋ ناۋانە، چ بە ماشىن و چ شەمەندەفەر، لەژىر كۇتۇلۇ تەۋايى دەزگا سەركۈتەرەكانى پاراستنى سۇقۇتتى (ك. گ.ب.دا بوۋە. ئەۋانە دەۋو يەكەم كەس بەپى پاسپۇرت سۈر نەكەن و پاسپۇرتەكان بەباشى تەماشى بىكرىن و ئەگەر مۇرى "مافى سەفەر كىردى نىيە"ى پىۋەبى، دەسبەجى كارىدەستان ئاگادار بىكەنەۋە. جگە لەۋە دەۋو ئەۋانە لىستى موسافىرەكان بەدەن بە كارىدەستانى پۇلىس و پاراستن. ھەر بۇيە كاتى گۈاستنەۋەو

لە جىي بەزۇر جىگىر كىردىن، پاسپۇرت لە زۆربەيان وەردەگرنەوە يا مۆرى "مافى سەفەرنە كىردىن"ى ئى ئەدەن.

ژمارەيەكى زۆر لەو گەلە بەزۇر پاگويززاوانە كە پادەكەن، لە بەلگەكاندا ھاتوو و لىرە دووپاتى ئاكەينەوە كە چەندىان لەوئى گرتىن (واتە لە شوينى نوئى پاكردن) و چەندىان لەپى گرتىن و كوشتىن و چەندىان لەوئى (لە نىشتەمانيان) گرتىن و كوشتىن و دەورى ئەو دانىشتو نوياانە لە گرتىن و كوشتىندا چى بوو.

پىنگەى خۇشاردەنەوە لە شار و كۆمار و گوندىكى ئەم و لاتە كە بالى پەشى دەزگا داپلۇسىنەرهكانى ك. گ. ب. بوو لەپشت دىوارە ئاسنىنەكانەوە، كاتى شەپ بەبى پاسپۇرت يا بە پاسپۇرتى مۆرى "مافى سەفەركردنى نىيە" دەبى چەند سەخت و ئالەبار بووبى و پاكردنىش بۇ ئەودىوى سنوورەكان كە بە سەگ و سەرباز و مەن چىنراو، خۇگەياندىن بۇ ئەوئى بە درىژايى سەدان و ھەزاران كىلومەتر و لەناو ئەو ھەموو پۇستە ەسكەرى و كۆتەرلەدا دەبى لە تواناى كىدا بووبى. دەبى چەند كەس لەم پاكردنەدا گىرابىن و كوژرابىن ؟ نەينىيەكە دەبى لە سەرزىمىرى ونبوو و مردوو و پاكردوكان بدۆزىنەو.

دەبى چەند ئافرەت و چەند باوك و دايك و چەند مەندال چاوپەئى گەپرانەوەى ئەوانەيان كىردى ؟ چەند دەزگىران و ئەويندار چاوپەئى خۇشەويستەكەيان كىردى، چەند ژن و كچى لاو بەتايبەت لەناو كوردەكاندا بە بىوژنى و مېردنەكراو مابنەو و بەلئىنى خۇشەويستى و داب و نەرتى كوردەوارى پىرى كىردىن، ەك ژنەشەھىد و پ.م و گىراو و ھەلھاتوو و ئەنفالكرارەكانى كوردستان، دەبى چ ئاواز و بەستە و ھۇنراوەيان بۇ ھۇننەو و..... لەكى پىرسىن و چۆن تۇماريان بكەين، كى خۇى بگەينەيتە لايان..... ئايا ئەوانىش ەك زۆر نەينى ئەم دنيايە دەچنە گلەو، ەك مېژووى نەزانراوى گەلەكەمان نانوسىرنەو. كى بى و كەى بى سىمفونىايەكى نەتەوەيى ئەم كارەساتەى كورد داپەئى، پەيكەر و مۆزەيان بۇ دروست بكەن.

پروڤيسۆر نىكۇلاى فېئودروپچ بوگاي و دىكتۇرى زانستى مېژوو ەسكەربەيى مۇئەيەدوفچى گونوڤ، لە لىكۇلەينەوە بەنرخەكەياندا كە پشت بە بەلگە و

سەرچاۋەكان دەبەستى، دەنۇوسن: تا سانى ۱۹۴۷ (۲۴۳۲۴ كەس) ى پاكىزدوى نەتەۋە جۇراۋجۇرەكان (لە تاراۋگە-مەنفا) لەلەين دامودەزگاكانى سۆڧىتەۋە گىران، ۹۹۱۷ كەسىيان گىران و ۲۰۶۲ كەسىيان درانە دادگاى تاوان^(۱۰۲). جگە لەۋە دەنۇوسن تەنبا بە تاۋانى سىياسى لە ۱۹۳۷دا، نىزىكەى سىيسەد و پەنجا ھەزار كەس تىرپاران كران^(۱۰۳).

بەپىئى بەلگە و دىكومىنتەكان، تا يەكى ئۆكتۇبەرى ۱۹۴۸، دوو مىليۇن و سەدۇچار ھەزار و ھەتسەد و پەنجاۋىەك كەسى گەلانى سۆڧىت، لە تاراۋگە (مەنفى) پاگويىزۋاى تايبەت بوون و، ھەفتاۋھەت ھەزار و پىنچسەد و چلۋىەك كەسى پاكىزدو و، بىست ھەزار و نۇسەد و پەنجاۋىنچ كەس لە پاكىزدندا بوون. گەرچى ژمارەى پاكىزدوۋەكانى كورد بەتەۋاۋى پوون نىيە و بەجيا نەدراۋە، بەلام لەگەل نەتەۋەكانى تورك و خىمىشىندا، ئو سى گەلە پىكەۋە نووسراون. سەرجهمى ئو سى گەلە لە تاراۋگە ۸۱۰۷۴ كەس و، سەرجهمى پاكىزدوۋەكانىيان ۲۳۱۰ و ژمارەى ئەۋانەى كەلەپاكىزدندا بوون بە ۳۶۱ كەس نووسراون.

بەپىئى لىكۆلىنەۋەى زانستىانە و بە بەلگەى ژمارەيەكى زۇرى زانايانى سۆڧىتى پىشوو (پووسىيائى ئەمپۇ و كۆمارەكانى قىرى پىشوو سۆڧىت)، جگە لە زىيانى گىيانى، ئو زىيانە ئابوورى و كۆمەلەيتى و كولتورى و... كە لە گەلانى پاگويىزۋا بەتايبەت و لە ئابوورىى ۋلات (سۆڧىت) بەگشتى كەۋتوۋە، بىئەژمار و قەرەبوۋنەكراۋە بوون.

پرۇسە ئابوورىەكانى شوينى نىشتەجىئى پىشوو گەلانى بەزۇر پاگويىزۋا، پاگىراون، چ لە بوارى پىشەسازى و چ كشتوكالى. كارگە و كارخانەكان بى كرېكار و بى كەرەستەى خاۋى بەرھەمەتپان ماۋنەتەۋە و باغ و كىلگەكان بەبى جوتيار و، ئاژەلدارى و سەفخوز و كەلخۇزەكانىش زۇريان ۋەستاۋن يا كەموكۇپىيەكى

---

^(۱۰۲) ھ. س، ۲۳۷. ھەرۋەھا بېۋانە: گەلانى سەركوتىراۋى پووسىيا چىچنى و ئىنگوۋشى، ۱۶۴-۱۶۵.

^(۱۰۳) ھ. س، ۲۲۷.

زۆريان بووه و، ئەو خەلگەش كە نيردراونەتە جييان يا نەزان بوون يا خۇيان لەو كارانە نەداوه يا بەشيان نەكردووه و بەكاروبارەكان پانەگەشتوون. خانوبەرە و گوندیكى زۆر كە لە شوینە سەخت و چیاپیەكان بوون، دوور لە پێگە و شارەكان، كەسیان تێ نەچووه و كەس ناگای لییان نەبووه و پووخابون.

لە بارى كولتورىيشەوه، جگە لەو شوینانەى كە نامارژەمان پى كردن، كتیپ و پۆژنامە بە زمانى ئەو گەلانە لە چاپ نەدراوه و، بە زمانى ئەوانیش نە پادىۆ و ن تەلەفیزیۆن هەبووه. پووناكییر و نووسەر و ھونەرمەندى ئەم گەلانە زۆربەیان گىراون يا گوللەباران كراون، يان ماوهى چالاكىی پى نەدراوه و... ئاسەوار و مۆزەخانە، كتیبخانە، شانۆ و ئامرازى مۇسیقا و، بەگشتى ئەوهى كە ھەیانبووه، لە دەستیان داوه و لەناو براوه.

جیى فيركردن و پسپۆرى ئەم كولتورە كە بۆ ماوهیەكى زۆر لە نیشتمانەكەى خۇيان دوور بوون، پاش گەرانەویان، لەبەر خراپىى بارى ئابورى و كیشەكانى تر، ماوهیەكى زۆرى پى چووه تا كەم يا زۆر دەستیان بە زیندووكردنەوهى ئەم كولتورە كردووه. زۆربەى ئەو گەلانە، پاش دە تا پانزە ساڵ، دوور لە نیشتمانی خۇيان ژیاون و ئینجا گەرانەتەوه. واتە لە ۱۹۴۴دا بەزۆر كۆچیان پى كردوون و، پاش مەرگى ستالینی دىكتاتۆر دەستیان كردووه بە گەرانەوه. بەلام خۆ كوردەكە پىش ئەوان، واتە بۆ جارى یەكەم ۱۹۳۷ دوورخراپەوه و، بۆ جارى دووھەمیش لەگەڵ زۆربەى ئەوانەدا لە ۱۹۴۴دا كۆچى پى كرا. لەلایەكى ترەوه، كوردە كۆلۆ و بىبەختەكە تائیستاش (سالى ۲۰۰۴)، پاش ۶۷ يا ۶۵ ساڵ، نەیتوانیوه بەگەڕیتەوه. دەبى لەچاوه ئەوانى تردا چىی ئى ھاتبى! دەبى چەند لەناو كولتورى زياتر لە دە گەل و نەتەوهدا كە بەسەریاندا دابەش كراوه، شۆرابیتەوه يا تواییتەوه. دەبى ئەم چەند وەچەیهى كە لەدايك بوون و گەرە بوون، لە تاراوگە چ كولتورىكى خۇيان ھەنگرتبى بۆ ئەوهى يا نەوهكانى پاش خۇيان. ئیتر باسى ئەوێش ناكرى كە تەلەفیزیۆن و پادىۆ و شانۆ و ناوھندیكى لىكۆلینەوهى زمان، میژوو، ئابورى، كولتور، پەیمانگە و قوتابخانە و كتیبخانە و مۆزەخانە و... ھتدیان نەبووه و نییە.

پووناكبير و زانايانى سۇقۇتتى، ئەوانەنى كە پىسپۇرى تايىبەت بە بوارى
 مېژووى و ئابوورى و سىياسى و كولتورىن، بەھۇى جۇراوجۇرەۋە لە سەردەمى
 ستالىندا، نەك ھەر بى دەنگ بوون و شتىان لەم بارەيەۋە نەنوسىيە، بەلكو
 ئاۋىشىيان كىردوۋە بە دەستى پىژىمەكەى ستالىن و كىردەۋەكانىدا، يا پاكانەيان بۇ
 كىردوۋە و، بىگرە تائىستاش پاشماۋەى ئەو بىروباۋەرە ماون و پارىزگارى لە
 سىياسەتى ستالىن و پارتى كۆمۇنىست و دەۋلەتى يەككىتى سۇقۇت دەكەن، بە
 ھى قۇناغى پاش ستالىنەۋە تا ھاتنە سەركارى گەرباچۇۋ. جاران ئەگەر دىۋى ئەو
 بۇچوۋنە راستانەى ناحەزى سىستەمى سۇقۇتتى و تاۋانەكانى ئەم پىژىمە
 رادەۋەستان، ئەمپۇ بەھۇى ئاشكراكىردى بەلگەنامەكان و كىتپ و وتار و سەدان
 بەرنامەى رادىۋىي و تەلەفېزىۋىنى كە كەسانى شاھىد و زىيانلىكەۋتو و بەزۋى
 پووناكبير و كەسانى سىياسى و كۆمەلەيتى و زانستىن و ناسراون، شتەكان
 دەگىرنەۋە و، ئاۋىرن ياخود ۋەلامىكىيان بۇ ئەۋ ھەموۋ فاكىت و بەلگە و راستانە
 نىيە. ئەوانەنى كە پلەۋپايەيان لە ستايشى ستالىن يا حىزى كۆمۇنىستى
 سۇقۇتداۋ، پارە و مال و ماشىن و پىشۋودان و گەپان بە ۋلاتانى تىران لەلەين
 حىزب و دەۋلەتەۋە ۋەرگىرتوۋە، ئەمپۇ ئەۋ دەۋلەت و حىزبە نەماۋە. ئەوانە ئەگەر
 دورىۋون لە راستىەكان، يا لەلەين حىزبەۋە پىيان راسپىردىرابوۋ كە ۋا بنوسن،
 يا سەر بە نەتەۋەى بالادەست و دەسەلاتدار بوون، يا بەشدارى ئەۋ ھەموۋ تاۋانە
 نامرۇقايەتە بوون، بەلەى نەتەۋە زۇرلىكراۋەكانەۋە زۇر گىرنگ نەبۋە و نىيە،
 چونكە بەرھەمەكانيان لەم بواردە لەگەل كەۋتنى پىژىمەكەدا ۋەلانران. بەلام داخ
 لەۋەدايە كە چەند كوردىكى سۇقۇت، ئەوانەنى بىنەمالەكانيان نەكەۋتنە بەر
 شالۋى زولمى ستالىنى و پلەۋپايە و پارە و.... ۋەرگىرتن، ئەمپۇ پاش
 دەرەكەۋتنى ئەۋ ھەموۋ بەلگەنە، بەپىچەۋانەى ئەۋەۋ كە نووسىيۋويان و
 بەدۋىرەكەۋتنەۋە، ھەۋلى راستكىردنەۋەى ھەلەكانى خۇيان و ھى خەلكى تىران
 نەداۋە؛ لىكۆلىنەۋەيان لەم بارەيەۋە نەكىردوۋە و، تەنانت دىۋى بۇچوۋنى خەلكى
 تىرى كورد و ناكورد پراۋەستاۋن. ئەوانە ۋەك بارودۇخى ژيانى خۇيان تەماشاو

باسى بارودۇخى كوردى سۇقۇتقان كىردوۋە. سەير ئەۋەپە كە چاۋىشىيان بە كوردىكى ئۆزبەكىستانى يا كۆمارەكانى تر دەكەۋى، بە پووسى قسە دەكەن، چونكە بۇيان ئاساترە و باشتريش لەيەكتىر تى دەگەن. بىست سى سالى تر، ئەو زمانە كوردىيە شېر و سەقەتكراۋى كوردەكانى سۇقۇت كە زۆر زۆر كەوتبۈە بەر كارىگەرى زمانى پووسى، پاش پووخانى سۇقۇت، دەبى كوردانى ئازەربايجان يا كازاخستان و پووسيا و قرقىزستان و ئەمانى تر كە كەوتوونە بەر كارىگەرى زمانى رەسمى ئەو كۆمارانە، سبەينى چۆن لەيەكتىر تى بگەن. زۆربەى كوردەكانى سۇقۇتتى پىشوو، چ پىش و چ پاش پووخانى، لە كازاخستان و پووسيا و ئۆزبەكىستان و قرقىزستان و ئەرمىنيا و ئازەربايجان ژيان و دەژين. ئەوانە سەردەمى سۇقۇت، نەك تەنيا پەيوەندىيان پىكەۋە نەبۈە و نىيە، پۇژنامە و گۇقارىكى گشتىيان نەبۈە و نىيە، كىتېبى قوتابخانە و مامۇستاي قوتابخانەيان نەبۈە. دەبى لە كام پىشكەۋتن و كام ماف بدوۋىن كە زۆر لاپەرەى كىتېبى كوردناسەكانى سۇقۇت، بەتايىبەت كوردە نووسەرەكان، تەرخانى ئەم درۆ و دەلەسانە كراۋن.

كۆمارى ئەرمىنيا، بۇ وىنە، باس كراۋە گوايە كورد لەۋى ھەموۋشتىكى ھەيە، بە پىچەۋانەى كۆمارەكانى ترى سۇقۇتەۋە. باسى ئەو تەنگ پى ھەلچىنەى كوردىيان پىش ۱۹۱۷ لەلەين ئەرمەنەكانەۋە نەكردوۋە. پاش ۱۹۱۷ ايش ھەروا، چۆن زەۋىوزارى كوردەكانىيان داگىركردوۋە. باسى دەركردىنى كوردە موسلمانەكانى ئەۋى نەكراۋە لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ داۋا دەركردىنى كورد لە ناگۇرنا قەرەباغ و دابەشكردىنى كوردى موسلمان و ئىزدى وەك دوو نەتەۋەى جياۋاز. باسى ئەۋەش نەكراۋە كە پاش مردنى ستالېن كوردەكان تاكە تاكە گەپراۋنەتەۋە، گرتوۋيانن و بۇ داۋا نىردراۋنەتەۋە. ئىتر باسى ئەو ھەموو كىتېب و وتارانەى نووسەرانى ئەرمەنى ناكەين كە چ بوختان و درۆ و دەلەسەيەكيان بۇ كورد ھەلپەستوۋە و، بەناحق و بەبى بەلگە ناۋى كوردىيان زپاندوۋە و چەند ۋەچەى ئەرمەنىيان بەو كىتېبانە پەرۋەردە كىردوۋە.

يەككە لە ھاوپىيىنى ئىزىكى ستالىن، ۋاتە ئەۋ كەسەي كە ئاڭدارى ھەموو بېيارەكانى كرىملن و بەشدار و پەسندكەرى سىياسەتى دەۋلەتى سۆڧىت بوۋە و ماۋەيەكى دوۋرورىژ لە سەركردايەتى حىزب و دەۋلەتى سۆڧىتدا بوۋە، ئاناستاس مىكۆيان (۱۸۹۵-۱۹۷۸)، ئەرمەنى بوۋە. ۋەك پروسەكان دەلەن لە ئىلىچەۋە تا ئىلىچ بوۋە (ۋاتە سەردەمى قىلادىمىر ئىلىچ لىنىنەۋە تا لىۋنىد ئىلىچ برژىنقىۋە). سەردەمى يەكەم گۋاستنەۋى كوردان لە ۱۹۳۷-۱۹۴۵ و گۋاستنەۋى دوۋەم، جىڭرى سەۋك ۋەزىرانى سۆڧىت (۱۹۳۷-۱۹۵۵) و ئەندامى كۆمىتەي بەرگىرى سۆڧىتى، پاشان ۋەزىرى بازىرگانى، لە ۱۹۶۵-۱۹۷۴ ئەندامى دەستەي سەركردايەتى پەرلەمانى سۆڧىت، لە ۱۹۲۳-۱۹۷۶ ئەندامى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىت و ئىنجا كراۋە بە ئەندامى پۇلىت بىرۇ. ئەم كابرەيە كەسك نەبۋە بىئاڭا لە مىژۋى كورد و كارەساتەكانى سەر ئەم گەلە و كوردى كۆمارەكەي خۇي، ۋاتە ئەرمىنىيا، ئەۋ تراژىدىيەي كە خۇشى دەنگى لەسەر دابوو و بەسەر كوردى سۆڧىتدا ھىزرا بەگشتى. ئەۋپەرى دەستى دەپۇى و ئەيتۋانى ھەۋلى گەپرانەۋى كوردەكان بدات. گۋايە كورد و ئەرمەن بىراي يەكەن و گەلەك كارەساتيان پىكەۋە لەلەيەن دوژمىكەۋە بەسەردا ھاتوۋە و زۇر تىكەل و ھۈسسىي يەكتەن ۋە رابردودا شتى ھاۋبەشيان زۇرە.

كەچى سەرەپاي ئەۋەي پاش مەرگى سەۋكەكەي، ۋاتە ستالىن، ۲۳ سالى تر دەسەلاتى ھەبوو، لە ۱۹۵۶/۱۲/۱۶ گەلەيەك بە سەپەرشتى ئەۋ بۇ گەپرانەۋە و دروستكردنەۋى ئۇتۇنۇمى بۇ گەلە بەزۇر پاڭويزراۋەكانى سەردەمى خۇي و ستالىن ئامادە كرا. كەچى ناۋى كورد لەم گەلەيەدا نەھاتوۋە. باسى دروستكردنەۋى كوردستانى سوور ھەر ھىچ، بەلكو ھەۋلى بۇ گەپرانەۋەشيان نەداۋە. ئەگەر ناۋى كوردى لە پىزى گەلانى تردا بنووسىيە، بىگومان كوردىش دەيتۋانى ۋەك گەلانى تر مافە زەۋتكرارەكەي بۇ بگەپىتەۋە. ئەم كابرەيە قەرەبۋى گوناھ و تاۋانى خۇي و پىژمەكەيى دەكرەۋە و دەۋە فاكترىكى مىژۋىيى بۇ دۇستايەتى ئىۋان گەلى ئەرمەن و كورد.

لە مۆسكۆ دەستورلىكى تايىبەت سەبارەت بە كورد نىيە، گەرچە بۇ زۆربەى گەلانى بەزۇر راگويزراو ھەيە، بەلكو دەستور يا بېريارىكى گشتى ھەيە ئاراستەى دەكەن. لەوئىش، واتە لە ئەرمىنيا و جۇرجيا و ئازەربايجان، چونكە دەستور و بېريارى مۆسكۆ نىيە، ئەك تەنيا دەيكەن بە بيانو و پاكانە بۇ خۇيان، بەلكە دەيانگەرىننەو بۇ دواوہ.

خۇ مرقۇى وردىينى كورد دەيى ئەر پرسىيارە بکات: كە كورد لەو تەنگانە يا تراژىديايدا پىئويستىي بە يارمەتى ھەبوو، ئەك بە ھانايموہ نەچوون، بەلكە دەستىشيان بە پووى گەراوكان، ئەوانەى كە بە پارەى خۇيان گەراپوونەو، ئا. ئەى چى لەو نووسراوانە بکەين كە نووسىويانە گەلى ئەرمن باومشى بۇ كورد ئاوالە بووہ و يارمەتىي داوہ و پىكەوہ ژياون، وەك چۇن نووسراوكانى تر سەبارەت بە شۇپشى ئۆكتۆبەر و كۆمەلگەى سۆسيالىستى و دەولەتى سۆفئيتى فلان و فيسار شتى بۇ كورد كرديوہ و بەختەوترين كورد، كوردى سۆفئيتە! يا دىكومىنت و بەلگەكان لەگەل ئەم لىكۆلئىنەوئەيدا وەلامى ئەو شتانە بدەنەوہ و خويئەرىش بۇ خۇى سەرىشكى ھەلوئىستى خۇى بى. بىگومان لە خۇى ئەپرسى كە كوردى ئەوبەرى ئاراس و ئەولای چىاي ئاگرى چۇن گەيشتوہە كازاخستان و سىيريا و ئاسىاي ئاوپراست و كى ناردنى؟! مرقۇ ھەندى جار كە لەم شتانە ورد دەيتەوہ، گەلىك پرسىيارى بۇ ديتەپىش.

دەستورى ستالين بۇ بەزۇر گواستەوہى كورد و گەلانى تر لە ۲۴ سەعات يا لە چەند پۇژىكدا جىبەجى كرا. كەچى دەستورى ھەر ئەو دەولەتە زلەيزە بۇ گەرانەنەوہى گەلان، گەلىك سالى پىن دەوى و بە نيوەچلى جىبەجى دەكرى و، بېريارەكانيان گەلى كورد ناگرىتەوہ ھەتا پژىمەكە دەپوخى. شتى وا لەگەل مەنتىقدا ناگوئجى. تەنيا مەبەست سەرىنەوہى قەوارە و ھەبوونى كورد بووہ لە ئاوپەو نىشتامنى باوو باپىرائيان، بۇ تەواندەوہ و لەئاوبەردنى ئەم گەلە. ئىنجا چۇن و بۇچى پىشتمان پىن بەستەبوو، ئەمانگوت دۆستمانە؟!

پژىمى سۆفئيتى، زۆربەى ھەرەزۇرى دانىشتوانى كوردى لە شوئىنى خۇيان (نىشتمان) دەركرد و، ئەوانەش كە مابوون، زۆربەيان بە ئازەرى و جۇرجى و بە ئەرمنى کران، يا ئاچارىيان كەردن يا ئاچاربوون خۇيان بە كورد لەقەلەم نەدەن. يا

۳- كىتەبى "كۇنفىدراسىيۇنى گەلانى سەركۇنتىراۋى پووسىيائى فېدېرال"

۱۹۹۰-۱۹۹۲، مۇسكۇ، ۱۹۹۳

ئەم كىتەبە لە ۲۹۲ لاپەرە و شەش بەش پىك ھاتوۋە، مېژوۋىيەكى كورتى ئەو گەلە سەركۇنتىراۋانە و شوۋىنى نىشتەجى و ژمارە و زمان و كولتورىيان، لەگەل كۆمەلە بەلگە و دىكومىنت و وتارى نوۋنەرانى ئەو گەلەنە و پىكخراۋە سىياسىيەكانىياندا و، وتار و ھەلەسەنگاندنى زانايان و پىسپۇر و كەسايەتى سىياسى و كۆمەلەيەتى، پەرلەمانى، مافىرەرە و .... تىايە و بەرېز ئىسماعىل ئىبراھىمۇشېچ ەللىيڭ كۆى كىردەتەۋە. كىتەبەكە زىاتر لەسەر پىكخىستى ئەم كۇنفىدراسىيۇنە و پەپرە و پىرۇگرامى مەبەست و چالاكىيەكانى ئەدۋى، كە بەداخوۋە تەنبا نوۋنەرى كورد ياخود پىكخراۋ و ھىزىكى سىياسى يا كۆمەلەيەتى چ كوردى سۇقۇت و چ (كوردى بەشەكانى تى تىدا ەك مىوان) بەشدار نەبوون و، نوۋنەر و دەستە نوۋنەرايەتى تەۋاۋى ئەو گەلە بەزۇر راگوۋىزراۋانە سەردەمى ستالېن، جگە لە كورد، لە پىكھىنانى ئەو كۇنفىرانسە و بەشدارىدا ەك ئەندامى سەركۇكايەتى ئەم پىكخراۋە، تۋانىۋىانە بەھۋى نامە بانگەۋان، بەشدارىكىردەۋە لە كۇر و كۇنفىرانسە نىۋەلەتەكەكانداۋ چاۋكەۋتەنبا بە نوۋنەرانى دەۋلەتان و پەرلەمان و پىكخراۋە سىياسى-كۆمەلەيەتى و مۇقايەتەكەكانى دىنبا، بەتايىبەت بە پەرلەمانى ئەۋروپا و پىكخراۋى نەتەۋەيەككىرتەۋەكان و مافى مۇۋە و .... پەيۋەندى بگرن و دەنگى خۇيان بگەيەننە دىنبا.

گرنگىيەكى تى ئەم كىتەبە، بەلگە و بېرار و بابەتى كۇنگرەكانى ئەم كۇنفىدراسىيۇنە كە ئاراستەى كاربەدەستان و دەۋلەت و پەرلەمانى كۇمارى پووسىيائى فېدېراتىڭ و كۇمارەكانى تى پىشۋى سۇقۇت و كۆمەلگەى نىۋەتەۋەيى كرارون، و داۋاى يارمەتەيان بۇ گەراندەۋەى مافى زەۋتكرارى ئەم گەلەنە و مىكانىزىمى جىبەجىكرەن و گەلەك پىشنىار و گەلەلەش لەم بارەيەۋە دەۋىنى. ھەمان كات، پەخنى خۇى ئاراستەى كاربەدەستانى سۇقۇت پىشۋو و كۇمارەكانى ئەمۇ كىردوۋە كە بېرار و بەلەنەكانى خۇيان جىبەجى نەكردوۋە.

ئەم كىتەبە بابەتى سى كۆنگرەي (۱۹۹۰-۱۹۹۳) ئەم كۆنفىدراسىيۇنەي تىايە. دەستەي نوينەرەيەتى ئەم كۆنفىدراسىيۇنە سەردانى گەلانى بەزۇر پراگويىزاوى (لە مەنفا و شوينى گەپانەوہيان) كىردوہ و، لەنزيكەوہ فاشناي بارودۇخ و داواكارىيەكانيان بوون و ديدار و پيشنيار و داواكارىيەكانى خويان لەگەل كاربەدەستانى خوجيىي و بالاي كۆمارەكانى سۇقئىتى پيشوو كىردوہ. لەم كىتەبەدا ھاتوہ:

((بۇ ئەوہي يىروپاي كۆمەلگە لەو بۆچوونانەي سەردەمى ستالين كە بۇ ھەندى خەل ك ھەلبەستراپوون، وەك "گەلانى گومانلىكراو" "گەلانى خائين" و .... ھتد بشۇردىتەوہ يا بېرووخىندى و نەمىنى، دەبى ھەنگاو ھەلبىگىرى. گەرچى ئەم پىلانە گلەو بەتەواوى سەرى نەگرتوہ، بەلام ھەر كارىكى قوولى بە شىوہىيەكى نىگەتىقيانە كىردوہتە سەر يىروپاي كۆمەلگەي سۇقئىتى و ئاسەوارى خوى سەبارەت بەم خەلكانە بەجى ھىشتوہ و تائىستا بنېر نەكراوہ. ئەوہ وەك تاوانەكانى ترى ستالين لەبىرناچن ل ۲۶))

((خۇپزگار كىردنى پووسيا لەو تاوانە گەورەيەي كە بەرامبەر بە گەلانى كراوہ، ئەركىكى گەورەي سىياسى و ئەخلاقيە ل ۲۸))

((لەناو ئەو كىشانەدا كە زانستى پووسيا لىكۆلىنەوہي لەسەر نەكردوون كىشەي گەلانى بەزۇر پراگويىزاوى پووسيايە. لە ھەلومەرجى پرىمىكى تۇتالىتارىدا، بواري لىكۆلىنەوہي ئەم كىشەيە نەبوو ل ۳۰))

((ئەمۇ دەتوانين بلىين: سالانى ۳۰-۴۰ سەدەي بىستەم زياتر لە شەست گروپى دانىشتوانى سۇقئىت (واتە ھى سەر بە نەتەوہو گەلانى تر) و ۱۵ گەل بەتەواوى كەوتوونەتە بەر شالەوى كۆچ پىكردن، ل ۳۵)).

((....بەلام نەبوونى زانىارىيەكى پىكوپىك و بەربلاو لەلاي كۆمەلانى گەل سەبارەت بە چارەنووسى ترازىديانەي ئەو گەلانەي كە بەزۇر پراگويىزاون و تائىستاش پىكەوہ لەگەل يەكتىدا دەژين، تا ئەمۇش لە ھەندى پوودە بى باوہىي و گومانلىكراوى و پوالەتى ترى نىگەتىقيانەيان بەرامبەر دەنوینن. بۇيە پىيوستە

بۇ نامادە كىردى بىر بىر باۋەتچىكى راستەقىنە لەناۋ كۆمەلگەدا، لىكۆلئىنەۋەيەكى
مىژۋىيى و زانستىيەنە لەسەر ئەم گەلە زۆرلىكراۋانەدا بىلاۋىتتەۋە، (ل ۶۴)).

بەلگە و بېرىار و بابەتەكانى كۆنقىدىراسىۋنى گەلانى سەركوتكراۋى سۆقۇتتى پىشۋو
لە سەردەمى ستالىندا، گەلەلەي ياساى گەرانندەۋە و قەرەبوو كىردىنەۋە زىانەكانىيان
و... باشتىن پىسپۇرى ياساى و مىژۋىيى و نوپۇسەرانى ئەم گەلەنە و پىسپۇرانى ماقى
مىژۋە و ياساى نۆۋەتتەۋەيى نامادەيان كىردۈۋە، ئاراستەي كاربەدەستانى پروسىيا و
كۆمارەكانى تىرى سۆقۇتتى پىشۋو كراۋە و داۋاى دروستكىردى كۆمىسىۋن يا
كۆمىتەيەكى نوپۇسەرانى تەۋاۋى گەلە زۆرلىكراۋەكانى سۆقۇتتى پىشۋويان تىدا كراۋە،
تا پەيۋەندى بە كاربەدەستانى كۆمارەكانى سۆقۇتتى پىشۋوۋە بەكات بۇ گىرپانەۋە
مافەكانىيان و، پىردىك بىن لەنپۇان ئەم گەلەنە و كاربەدەستاندا.

لە بېرىارنامەي يەكەم كۆنگرەي كۆنقىدىراسىۋنى گەلانى سەركوتكراۋى
پروسىيا فېدېراتىقىدا كە لە ۱۸ خال پىك ھاتۋە و يەكەدەنگ ۱۹۹۱/۷/۳ بېرىار
لەسەر خالەكان دراۋە، خالى سىزىدەھەمى دەلى:

((۱۳) - پىشتىۋانىكىردن لە داخۋازى خۇمالىكىردى سەرو سامانى پارتى
كۆمۇنىستى يەكىتتى سۆقۇت، ئەم حىزبەي كە بەرپىرسى جىنۇسايدى گەلانى
بەزۆر راگۇپىزاۋ بوۋە...، (۱۰۹)). دەكرى بە پارە و سەرو سامانى ئەم حىزبە،
بەشىك لە داخۋازىيەكانى ئەم گەلەنە جىيەجى بىكرىن.

كۆنگرە، لە ھەندى بېرىارى جىاجىادا، داۋاى لە كاربەدەستانى پروسىيا
فېدېراتىق كىردۈۋە ((ناۋى شار و گوند و پوۋبار و چىاۋ شۆپنەكانى تر كە
گۇپاۋن، ناۋە كۆن و مىژۋىيەكانىيان لەسەر دابىرىتتەۋە...، (ل ۱۱۶)).

ۋىپراى سوپاس بۇ بەشداران و پىكخەرانى ئەم كۆنقىدىراسىۋنە، كە بەبىن
نوپۇسەرانى كورد يا بەشدارى كوردىكى ئاسايش يا ناردى پەيامىك بۇيان،
كىشە و كارەساتى ئەۋانپان خىستۋەتە بەردەم كۆپ و كۆمەلگەي يەكىتتى
سۆقۇتتى پىشۋو و دىنيا، تەنەنەت كوردناسىكىش (مەبەست كوردناسى سۆقۇتتى
پىشۋو چ كورد و چ ناكورد) بەشدارى ئەم كۆنگرە و كۆپ و كۆبۈنەۋەكانى

تریان نەکردوو، بگرە لە نووسینەکانی خۆیاندا کەلکیان لەم کتیبانە
 وەرەگرتوو، چونکە ئەوەی کە خۆیان نووسیویانە، بەدرۆ دەخریتەو و
 پێچەوانەی یەکن. پیاو و ئەندام و بەناو نوینەرانی پارتە کوردیەکانی هەموو
 پارچەکانی کوردستان، بەتایبەت کوردستانی باشوور، بە بیانووی ئەوەی کە
 ئەوان دەست وەرنادەنە کاروباری کوردی سۆفیت، خۆیان لە کێشە هاوبەش و
 نەتەواپەتی و مۆقاپەتییەکاندا. کەچی نوینەرانی کۆری و ئەلمان و جو و یۆنان
 و... گەلانی تر لە دەرەو هاتن و، پایانگەیاندا نەتەوکانیان لە سەردەمی
 ستالیندا زۆلم و زۆریان لێ کراوە و پێویستییان بە پشتگیری ماددی و
 مەعنەوی هەیە. مەترسی و گێڕە و کێشەش بۆ هیچ کوردێک نەدەهاتە پێش،
 چونکە ئەو تاوانە چەندین جار پاش نەمانی ستالین، لەلایەن پارتی کۆمونیست و
 دەولەتی سۆفیتی و پووسی و کۆمارەکانی تری سۆفیتەو بە پیستری شێوە
 شەرمەزار و پێسووا کراوە. لەلایەکی ترەو، دەولەتە داڕزاوەکەی سۆفیت نەماوە،
 تا مەترسی لەم بارەو بکری. جگە لەو، هەوائی ئەم چەشنە کۆپ و کۆبوونەو
 یاخود کتیبانە بلۆ ناکنەو و هەولێ وەرگیرانیان نادەن، تا براکانیان لە
 بەشەکانی تری کوردستان ئاگاداری ئەو کارەساتانە نەبن کە بەسەر کوردەکانی
 سۆفیتدا هاتوون.

لە ناوچەیەکی شارێ مۆسکۆ دەژیا، قوتابخانەی کۆریەکانی ئێ بوو.
 دوانیوەپوان و ئیواران و هەموو پۆزانی شەممە و یەکشەممە، قوتابیانی
 هەموو پۆلەکانی سەرەتایی و ناوەندی تایبەت بە کۆریەکان بە زمانی زگماکی
 خۆیان دەیانخویند. ئەو گەلەکی کە وەک کورد دووجار تووشی پاگۆیزان بوو و
 چەند وەچە بوو بواریان پێ نەدراوە گەشە بە کولتور و زمان و کەلەپووری خۆی
 بدات. کاتی کە لەم بارەو پرسیارم کرد، وتیان لە مۆسکۆ چەند قوتابخانەی
 ئەوتۆمان هەیە، جگە لە ناوەند و دامودەزگای تر، گۆڤار و پۆژنامەیان هەیە. زۆر
 جارێش لەو ناوەدا ماشینم بە ژمارەی دیپلۆماسی یا سەفارتی کۆریاوە دەدی،
 کۆپ و کۆبوونەو زۆریان پێک دەخست و گروپی مۆسیقا و هەڵپەڕکێ و... یان

ھەببۇ و گەلانى تىرىش ھەيەنە. ژمارەى كورد لەچاۋ زۆرىەيان زىياترە. راستە لەلايەن دەولەتى كۆريا و بازىرگان و خىرخوازەو پىشتىوانى دەكرىن، ئىمەى كورد دەولەت و بالۆيزمان نىيە. دوو نوپىنەرى دوو حكومەتى كوردستان ھەيە. تواناى ماددى ئەوتۇمان نىيە، بەلام بەگويىرەى توانا -با كەمىش بى- دەمانتوانى لەم بارەيەو ھەنگاۋىك ھەنگرىن و ۋەك چۆن كۆرىەكان و چىچىۋ ئىنگوۋشى و بالكار و قەرەچايقەكان و.... سالانە يادى كارەساتەكانيان دەكەنەو و دەنگاكانى پاگەياندىنى پووسىياش ھەموۋى بلاۋدەكەنەو، ئىمەش وا بگەين. پەرلەمانى كۆمارى ئىرمىنيا لە ۱۹۹۴/۵/۲۵ بىريارى ژمارە ۱-۱۰۶۲ "سەبارەت بە پەسەندىكرەنى گەلەلى ياسايەك لەسەر ئەو كەسانەى (۹) كە بەزۆر راگويزراون"

۱۹۹۴/۶/۱۴ ئەم ياسايە، "سەبارەت بەو كەسانەى كە بەزۆر راگويزراون"، كە بارودۇخى ئەو كەسانە و چۆنىەتى جىيەجىكرەنى تىدا ھاتوۋە، "تيرىپىرووسىيان"ى سەرۆك كۆمارى ئەم دەولەتە ئىمزاى كرد. ھەرۋەھا لەسەر بناغەى ئەم ياسايە، كۆمارى ئىرمەنستان لە ۱۹۹۴/۱۱/۲۹ "چۆنىەتى دانى ناسنامەى تايبەت"ى دايە ئەو كەسانەى كە بەزۆر راگويزراو دەژمىردان يا بە كەس و كارىان (۱۰۴).

ئەو چەشەنە بىريارانەش لەلايەن كۆمارەكانى تىرى سۆفۇتى پىشۋوۋە، بەتايبەت جۇرجيا و ئازەربايجان، دەرچوۋە. ئەۋىش زىياتر لەبەر دىموكراتىخۋازى و پەچاۋكرەنى مافى مۇۋ، لەلايەن كۆمەلگەى نۆۋنەتەۋەيىيەو، بەتايبەت ئەرۋوپا و ئەمريكا، كە ھەندى مەرجيان بۇ دانائە و يارمەتيدانىان بەو جۆرە پىفۇرمانەو گرىداۋە، لەبەر كىشەى (ناگۇرناقەرەباغى نۆۋان ئازەرى و ئىرمەنى و كىشەى ئابخازيا كە لەژىر دەسەلات و چوارچىۋەى كۆمارى جۇرجيا دەرچوۋبوو.....

ئەگەر بە وردى بېروانىنە ئەم بىريارە، باسى تاكە كەس ئەكات نەك نەتەۋە و گەلىك. جگە لەۋەى كە كەسانى كوردى نەگرتەۋەتەۋە و، كورد نەكەۋتەۋەتە بەر ئەم

(۱۰۴) بوگاي ن.ف، گونۇف. ئا.م، قەفقاز: گەلان لە قافلە شەمەندەفەرىەكاندا (سالانى ۲۰ تا

۶۰ ى سەدەى بىستەم)، مۇسكۇ، ۱۹۹۸، ل ۱۳.

ياسايه، تهنيا بۆ ئەرمنيه دهرکراو و پاکردوهکان و ئهوانه بووه که بهتاواني
جوړاووړ سزادراون.

کوردد وهک هاوولاتییهکی ئەرمنستان (یا ئازهربايجان و جوړجیا) که له ۱۹۳۷ و
۱۹۴۴ دا بهزۆر دهرکراوه و دهست بهسهر سهرو مالدیدا گیراوه، بهلگه بهدهستهوه
نییه که چهند شتی پاش خوی بهجی هیشتووه و لای کییه و بهکی دراوه و داوا
لهکی بکات. زۆریه ههرهزۆریان لهژیاندا نهماون و، منال و نهوهکانیشیان
ناتوانن داوای بکهن و بگهړینهوه ئهو گوند و شارهی که باووبایران لیی ژیاون.
گهرانتی ئهو دهولهته یا گهرانتیهکی نیونهتهوهی نییه، تهنانت وهک تاکهکهس یا
هاوولاتی ئهوی بگهړینهوه. جگه لهوه، ئهمرۆ ئهو پاسپۆرتیه که ههیانه، هی
کوومهارهکانی کازاخستان و ئۆزبهکستان و قرقیزستان و پووسیایه. زۆریهیاں لهوی
لهدایک بوون و هاوولاتی ئهوین، واته بیگانهن و دهبی لهکوی لهدایک بوون پرۆنهوه
ئهی. ئهو تاوانهی که پرژیمی ستالین و پرژیمهکانی تری سوڤیتی کردوویانه،
ئهوان لیی بهرپرس نین. کوردهکانی ئرمینیا و جوړجیا و ئازهربايجان لهو
سهردهمه دا زۆریهیاں له کهلخۆز و سوڤخوهکاندا کاریان کردووه که مولکی
دهولهت و بهناو مولکی گشتی بووه. واته وهک پووسهکان دهلین نه هی کهس بوو
نه هی منیش بوو. ئهمرۆ خهلکی تر ئیشی لی دهکهن یا دراوته دهستی یا
فرۆشراوه به کهرتی تایبتهت و ناتوانی بیسهلمینی که تۆش لهوی کارت کردووه و
پیکت خستووه و ئاوه دانت کردوتهوه. ئیترا لهم لاوه دهبرین بۆ ئهولا و لهولاوه بۆ
ئهولا، کهس بهرپرس نییه، چونکه دهولهتهکهیاں لهسهر بنهمایهکی
پهگهزپه رستانه و شوڤینیانه دامهزراوه، تۆ به هیخویان نازانن و جیگای تۆ له
ولاتهکهیاندا نابیتهوه. ئهوانهش که خانووبهره یا پارچه زهوییهکیان ههبووه و له
باووبایرانیانهوه بویان بهجی مابوو، زۆریهیاں تاپۆ نهکرا و، ئهگهر کرابن ئهه
بهلگانه لهلایه دهسهلاتدارانی ئهویوه لهناوبراون. ئیستا خهلکی تریان لی دهژین
و بهناوی ئهوانهوه (هاوپهگهزی) تاپۆ کراوه. جگه لهوه، ناوی گوند و
شارهکانیشیان گوږپوه و ناوه کوردیهکان یا ناوه کۆنهکانیان سپروهتهوه.

لەلایەکی ترمەو، کاتی راگوێزانیان لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ کاتێک هیزە سەرکۆتکەرەکانی لەشکرێ و ئاسایشی سۆڤیەت گەمارۆیان دان و ۲۴ سەعات بواری خۆکۆکردنەوێیان پێدان. خۆ بواری با بڵێن هێنانی بەلگە یا تەحویلدانی سەروسامانیان نەبوو و بۆشیان نەکردوون. لە زۆر گونددا فەرمانبەرائی کریملن سەرو سامانی گوندەکانیان پێکەو نووسیوو، چەند ئازەل و ئەسپ و گەنم و..... ئی بوو. بەلام چەندی هی کئی بوو، ئەیان نووسیوو. پاش راگوێزانیشیان بواریان پێ نەداون لانی کەم بگەرێنەو بەدوای شتەکانیاندا، یا خانووێرە و شتەکانیان بفروشن. خۆ وەك تورك و عەرەب و فارس تەنیا هەندئ ناوچەى كوردستانى نەکردوو بە تورك و عەرەب و فارس، یا زۆر ناوچەى كوردستانى وەك ئەوان چۆل نەکردوو و نەسوتاندوو. وەك پزێمی بەعس، یاسای نەینیی دەرەکردوو کە کورد بۆی هەبێ شت بفروشی و بۆی نەبێ شت بکڕی، یا بەزۆر کورد ناچار بکړی سەر و سامانی خۆی بفروشی و بروت، یا پاش گۆڕینی پزێم و لیبوردنی گشتی و بەهۆی شوێرەو بگەرێتەو جێ و شوینی باووبایرانی.

لێرەدا باسی هەندئ لە پۆژنامەکانی ئەو سەردەمە ناکەم کە کاتی خۆی نووسیویانە کوردەکان لەبەر کاری بێ وچان و پڕ لە بەرەم دام و دەزگاکانی دەوڵەتی و حیزبی، بەتایبەت سەرۆکی کەلخۆز و سەقخوزەکان پزێلێنان و خەلات و نیشانەى کاری سۆشیالیستی و.... بە ناو و ینەو و داوونەتێ. چەند دڵسۆزانە ئیشیان کردوو و چەند سالی تەمەنیان لە پینا و ئابووری و ئاوەدانکردنەو و پێشکەوتنی ئەم وڵاتەدا پێشکەش کردوو، هەمووی بەفێرۆ چوو. لەباتی ئەوێ مووچەى خانەنشینی وەرێگرن، بەزۆر راگوێزاون و، هەبوو لە داخ و خەفەدا لە پێ و تاراوگە مردوو و، هی واش هەبوو ماوەتەو و، نە پێشینەى کاری پێشووی بۆ حیساب کراو و، نە تەمەنى کە بەپێى یاسای کاری سۆشیالیستی و نیوونەتەوێی چیتەر نابێ کاربکات لەبەرچاو گیراوە. بەزۆر کاربکەى و لەژێر چاودێری و کۆنترۆلی پاسەوانەکاندا پلانی سۆشیالیستی پڕ بکەیتەو، ئەگینا ناژی و نانت نادەنێ و ژن و مندالت بە برسییتی دەمیننەو. لە تاراوگە، یاسا و

چوارچىۋەيەكى تايىبەت بۇ گومانلىكراۋ و تاوانبارانى نىشتىمان دانراۋە. باسى ئۆردۈگاكانى ئىجبارى و ئامرازى كلاسكىكى كارگردنيان و كارى سەختى ۋەك كارگردن لە كانگاي خەلووز و دروستگردنى پىگەي ئاسن لە بەفر و سەرماداو، خواردن و جىژيان و سەعاتەكانى كار و ناشتنى مردودەكان لە شوئىنى كارگردن كە تەنەت كەسوكارىشيانى لى ئاگادار ناكرىتەۋە و شوئىن و ئەو پىگەوبانانەي كە دروستيان كردون و ... پىۋىستى بە لىكۆلىنەۋەيەكى تايىبەت ھەيە.

لەپال ئەۋەدا، كوردەكانى سۆڧىت بۋارى گەپرانەۋەيان بۇ شوئىنى باۋوباپىرانيان پى نەدراۋە و، لە چەند كۆمارى سۆڧىتى پىنشودا بە زمانى پەسمى ئەۋى، واتە جگە لە پروسى، بە ئۆزىكى و قرقىزى و كازاخى و.... خويىندۋىيانە و، ئەگەر تا دىۋىنى بوو زمانى پروسى زمانىكى سەرانسەرى و فېرېۋىنى ھەتى بوو، زمانىك بوو ھەموو گەلانى سۆڧىت قەسەيان پىدەكرد و، بەكورتى زمانى ئاخافتن و پەيۋەندىگرتنى گەلانى سۆڧىتى جارەن بوو، ئەمىرۆ - واتە پاشن پووخانى سۆڧىت - ئەو زمانە باۋىكى ئەۋتۋى ئەۋە و، بگەر لە ھەندى كۆمارى سۆڧىتدا قوتابخانەكانى پروسى داخراۋن و زمانى پروسى زمانىكى پەسمى نىيە، بەلكو خويىندن و زمانى دەرگاكانى پاگەيانندن بە زمانى پەسمى نەتەۋەي بالادەست و دەسەلاتدارە و، چەند ۋەجەي كوردىش فېرى ئەو زمانانە بوون. واتە كوردى پاگۈزراۋى كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمېنيا و جۇرجيا، ئەمىرۆ كە دەيان سائە لە كازاخستان يا لە پروسىا و قرقىزستان و ئۆزبەكستان دەرۋى يا لەۋى لەدايك بوۋە، ئىتر زمانى ئازەرى و ئەرمەنى و جۇرجى نازانى. ئەمە ھۋىەكى ترى نەگەپرانەۋەيانە. بەپىئى ياساى نوئى كۆمارەكانى سۆڧىتىش، كەسانىك دەتۋانن پاسپۇرت و ناسنامەي ھاۋولاتى ئەو كۆمارانە ۋەربىگرن، كە ۵ سالى دۋايى لەۋى ژيانن و زمانى ئەۋى بە پەسمى بزانن و شوئىن و... ھەبى. واتە جگە لەۋ شتانەي كە پىشتىر باس كرەن، ئەۋە پەچاۋ ناكرى كە بلىئى باۋوباپىرەنمان لىرە ژيانن و بەزۇر دەرگراۋن.

ئەم بابەتە لىكۆلىنەۋەي تايىبەتى دەۋى. بەۋپىيە، لە بارى ياساىيەۋە، كورد نەك تەنیا مافى نىيە، بەلكو سىستەمى ياساگوزارى ئەو كۆمارانە خۋىلەخۇيدا

سنوورى بۇ گەپرانەۋەيان داناۋە. كوردەكان، تەنيا بە دەست تېۋەردانى كۆمەلگەي نېۋنەتەۋەيى و گەرانى ئەۋان، دەتۋانن بگەپنەۋە ۋلاتى خۇيان، چونكە ھەتا ئەمپۇش زەمىنەي لەبەرچاۋگرتنى مافى مۇۋە و دىموكراسى لەر پزىمانەدا بەدى ناكىرى و چاۋەپزىش ناكىرى لە داماۋىيەكى نىزىكدا لەم بارەيەۋە ھەنگاۋىك ھەلگەن. بەلگەۋ دىكومىنتىكى زۆر لەم بارەيەۋە ھەيە كە چۆن و كەي كوردەكان بەزۆر پاگۋىزاون و لەكۋى جىگىر كراون و، خەلگەكەش بۇ خۇي ماۋە ۋاۋاتەخۋازى گەپرانەۋەن.

گرنگ ئەۋەيە، بە پىشتەبەستىن بە ياساكانى نېۋنەتەۋەيى و مافى مۇۋە، ئەزمۇون لەم بارەيەۋە (ۋاتە گەپرانەۋەي خەلگ بۇ نىشتىمانى خۇيان) لە دىنادا زۆرەۋ، دىناي پىشكەۋتۈۋش دەتۋانى بە سەلماندىن و بە مەرجى ئەۋەي كە ئەۋ كۆمارانە ئەندامى كۆمەلگەي نېۋنەتەۋەيىن، بە يارمەتى ھەمەلايەنە بوارى گەپرانەۋەيان مەسۇگەر بىكات و، تەنانت قەرەبۋى زەرەرو زىانى ماددى و گىيانىشيان بۇ بىكرىتەۋە. ئەمە پىۋىستى بە ھەۋل و تەقەلاي كوردى سۇقىت و كوردى بەشەكانى تىرى كوردستان و ھىزو پىكخراۋە سىياسىيەكانى كوردو پىكخراۋە مۇۋافىيەتەكان و پارىزەرانى مافى مۇۋە و.... جىھانى ھەيە كە ئەم تراژىدىايەۋ چۆنىەتى چارەسەركردنى بگەيەننە ئاستى ناۋخۇۋ نېۋنەتەۋەيى.

خالىكى بايەخدار كە پەيۋەندىي بەم كىشەيەۋە ھەيە، ئەۋەيە كە ئەمپۇ كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان (لەسەر ناگورنا قەرەباغ و كىشەي ئاۋارەكان و....) و كۆمارى جۇرجياش لەسەر ئابخازيا و ئەسەتىن و چەند كىشەي تر خۇيان پەنايان بىردۈۋەتە بەر كۆمەلگەي نېۋنەتەۋەيى (پىكخراۋى UN و پەرلەمانى ئەۋروپا و...) بۇ چارەسەر كىردىيان و، بەبى نېۋنەجىكردنى ئەۋانىش كىشەكانىيان چارەسەر نابى. دەكرى كىشەي پەۋاي كوردى سۇقىتەش لە چۈرچىۋەي ئەۋ كىشانەدا چارەسەرىكى بۇ بىدۆزىتەۋە. ئەمە كارىكى زۆر دژۋارو بى چارەسەر نىيە. دەشنى فاكتەرى مېژۋىي و ئىنسانى كوردىش بېسەرتىتەۋە بە كىشەكانى تىرى ئەۋ كۆمارانەۋە. ۋاتە كىشەي ناگورنا قەرەباغ ھەر كىشەي نېۋان ئازەرى و ئەرمەنى نىيە، چونكە كوردستانى سوور لە

چوارچىۋەى ناگورنا قەرەباغە و لەبەر بى دەسەلاتى كوردو نەبوونى پشتىوانىك
خۇيان ئى بى دەنگ كردووه.

پىم وايە يەكەك لە فاكترمە ھەرە گرنەكان كە كوردى سۇقۇت دەتوانى ھەمووكاتىك
پشتى پى بېسەتتى، ئى برىارو وتارە رەسمىيەنەى دامودەزگاكانى حىزىو دەولەتى
سۇقۇت سەبارەت بە تاوانەكانى پىشىمى ستالىن كە خۇبەخۇ دان پىدانانن و، ھەنگاوانە بۇ
گەرەنەوى بەزۇر پراگوىزراۋەكان بۇ شوپىنى خۇيان و، ھەروەھا پەسندكردنى ئەم
بىرپارەنە لەلەين دەولەت و پەرلەمانى كۆمارەكانى سۇقۇت و، بەتايبەت ئازەربايجان و
ئەرمەنستان و جۇرجياۋە. لەلەيكى ترمە، پاش پووخانى سۇقۇت و سەربەخۇبوونى
كۆمارەكانى پىشوو سۇقۇت، ھەم دەولەت و پەرلەمان و ھەم سەركەكانى ئەم
دەولەتانە، دىسانەو بەجيا يا پىكەو (كۆبوونەوى ۹ى ئۆكتۇبەرى ۱۹۹۲ لە بشىكەك)
دانىان بە تاوانەدا ناو، بەلپىنى گىرەنەوى ئەو گەلانەيان دا كە لە سەردەمى ستالىندا لە
كۆمارەكانىان ھەلەكەندران. واتە ئەمەقۇ داننان بە تاوانەدا، رەھەندىكى نۆنەوۋەيىشى
ۋەرگرتووه. راستە برىارى ھەندى كۆمار، سەبارەت بە گەرەنەوى كەسان يا دەستەو تاقم،
ئەك گەل و نەتەۋەكان، لەئارادىو، باسى پىكەپىنانەوى قەۋارە نەتەۋەيى و دەولەتى بۇ
ئەم گەلانە ناكرى. بەلام كە باسى گەرەنەوى كەسان و گروپ دەكرى، با سەرەتا ئەوانە
بگەپىنەو، پاشان و بەرەبەرە زەمىنە ۋارى مافى كولتورى و زمان و قوتابخانە ...
يان دەپى، تا دەگاتە داۋاي دىروستكردنەوى قەۋارە يا بەرپەۋەبەرايەتى و ئۆتۆنۇمى.
ھەروەك باس كرا، كوردى بەشەكانى تى كوردستان، بەتايبەت ھىزە سىياسىيەكان و،
پووناكېران و كەسايەتەكان، دەتوانن يارىدەدەر و پىنوۋن و پالپىشتى گەرەنەوى كوردى
سۇقۇت بى. بۇ ۋىنە، كوردستانى باشوور ئەمەقۇ دەتوانن دەۋرى راستەخۇيان لە ئاستى
دەولەتى لەگەل كۆمارەكانى پىشوو سۇقۇتدا بۇ رەچاۋكردنى مافى براكوردەكانىان
ھەبى. ھەروەك چۆن دەولەتانى ئەلمان و كۇريا و يۇنان و ئىسرائىل... بە ئاشكرا كىشەى
براكانى خۇيان، كە سەردەمى ستالىن لەگەل كورددا بەزۇر پراگوىزراۋەون، لەگەل
كاربەدەستانى سۇقۇت و پاشانىش حكومەت و سەركە دەولەتانى كۆمارەكانى
پىشوو سۇقۇتدا باس و تاۋوتوى كردو خىرى دايەو.

۱۹۲۳/۷/۷ بېرىرى پېكېننى ئۆتۈنۈمى كوردستان لە چوارچىۋەى ناگورناقەرەباغدا دراۋە^(۱۰۵).

بېرىرى تەۋاۋ سەبارەت بە كېشەى دروستكردى ئوكروگى (ناۋچەى) نەتەۋەى كوردستان، كۆمىتەى ناۋەندى بەرپۆمبەرايەتى ئازەربايجان لە ۱۹۳۰/۵/۲۵ دا "لەبارەى دروستكردى زاكاتال و نوخىن و كوردستانەۋە" دەرى كرد.

۱۹۳۷/۷/۱۷ كۆمىتەى ناۋەندى بەرپۆمبەرايەتى و شورائى ۋەزىرائى يەكېتى سۇقۇت بېرىرى ژمارە ۲۶۷-۱۱۲۷-۱۰۳ يان سەبارەت بە دروستكردى پىشتىنەى ئاسايش (پاراستن)ى سەرسنۋورەكان (ناۋچەى ئاسايش) دەر كرد. بۇيە ۱۳۲۵ ھاۋۋلاتى كورد لە ناۋچە سەرسنۋورىەكانى ئەرەنستان و ئازەربايجانەۋە نىردرانە قوۋلايى ۋلات، ۸۱۲ يان بۇ قرقىزستان و ۵۱۳ يان بۇ كازاخستان. ئەمە بەپىئى بېرىرى بەرپۆمبەرايەتى چولرەمى ۋەزارەتى پارىژكارى يەكېتى سۇقۇت و بە ئىمزاى "كورۇچكىن"ى سەروكى ئەم بەرپۆمبەرايەتىيە^(۱۰۶).

۱۹۳۸/۱/۱۹ بېرىرى گواستەۋەى دوۋەزار بىنەمالە (۶ ھەزار كەس)ى ئىرائى لە ناۋچە سەرسنۋورىەكانى ئازەربايجان لەگەل ئىرائدا درا.

كوردستانسكى ئويۇد (ناۋچەى كوردستان) كە سالانى ۱۹۲۳-۱۹۲۹ ناۋەندەكەى لاجىن بو، لە ۱۹۲۹-۱۹۳۰ دا بوۋە كوردستانسكى ئوكروگ (ناۋچەى كوردستان)ى، لەجئى كوردستانىكى ئويۇد، لە ناۋچەكانى كەلباجار، قوبالكى، قوتورلى، زەنگىلان و بەشىكى ناۋچەى جەبرەئىل پىك ھىئرا. بەم چەشەنە، لە بارى مېژووييەۋە، كوردى سۇقۇت دوو جار ناسنامە يا قەۋارەى نەتەۋەى-ترىتورىيان بۇ پىك ھىئراۋ دانى پىدانرا^(۱۰۷).

تەۋاۋى ئەۋ كەردەۋانە بۇ راگويزانى زۆرەملىى گەلان، نەك تەنيا لە بارى ئايدۆلۆزىيە سىياسىيەۋە لەلايەن كاربەدەستانى دەۋلەتى و حىزبىيەۋە دەرچوون،

(۱۰۵) قەفقاز: "گەلان لە قافلەكاندا (سالانى نيوان ۲۰ تا ۶۰ سەدەى بىستەم)، ل ۱۰۳. (۱۰۵)

ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۰۴.

(۱۰۶) بابەتەكانى كولتورى كوردى پىشت قەفقاز، ل ۷۶.

بەلكو لە بارى ياسايشەو بە برىارى وەزارەتەكانى ناوخۆ شووراي بالاي يەكيتى سۇقۇيتى (پەرلەمان) و دامودەزگاكانى سەر بە شووراي وەزيران و وەزارەتەكانى ناوخۆ پارىزگارى، بەرگە ناوہۆكىكى ياساىيان پى بەخشرا^(۱۰۸). ئەگەر فەرمانى گواستەوہى ئەو گەلانە لەلایەن ستالىنەو دەرچوہو وەزارەتەكانى ناوخۆ پارىزگارى و بەرگرى و... جىيەجىيان کردوہ، دەبوو شووراي بالاي يەكيتى سۇقۇيت (پەرلەمان كە گوايا ھەم نوینەرى ئەو گەلانە ھەم نوینەرى كۆمارەكان و ئۆتۆنۆمىيەكانى تىدایە) بە دەرکردنى برىارى خۆى شەرىعیەت بەو برىارە تاوانبارانە بەدات. واتە دەبوو بەناوى گەلان و ياساوە پەسندو تاووتوئى بکرىن، ياخۇ كەس نەيوپراوہ دژى ئەم فەرمان و دەستوورەى ستالین بوەستىتەوہ يا پەرخنە بگرى و دەنگى بۇ نەدا. ھەر ئەم پەرلەمانەى سۇقۇيت كە گەورەترین دەسەلاتى ھەبوہو نوینەرى گەلان و ياسادانەر بوہ، كە دەبوو بەئى پەسندکردن يا برىارى ئەم دەزگا بالايە ھىچ نەكرى، ئابرووى سىستەمى پەرلەمانتارىى بردوہو ھەموو ياساكانى سۇقۇيت و نيونەتەوہىو ئەخلاقى و مرقايەتیی بە جۆرىكى بئوینە لە دنیادا پىشیل کردوہ (ئەمەش بابەتییكى تايبەتەو پىويستە بەجيا لەسەرى بنووسرى). زۆرجار پەرلەمانەكانى دنيا دژى برىار يا سياسەتى دەولەت يا سەرۆك كۆمار يا سەرۆك وەزیر و ھتد... پراوہ ستاۋن و، تەنانەت داۋاي لاچوون و دادگاىيکردنيان کردوہ، يا ھەمويان دەنگيان نەداوہ؛ يا پارت و ھىزى سياسىى ئۆپۆزىسيۇن لە پەرلەماندا ھەبوون و کردوويانە بە ھەزاو دەنگيان نەداوہ. كەچى پەرلەمانى سۇقۇيت كە ھەمووى ھىزىى بوہو، ھىزىيش واتە سەرۆك ستالین، دەستوورى داوہو دەبوو پەسند بکرى. خۇ تەنانەت نوینەرانى ئەو گەلانەش لەم پەرلەمانەدا (كە كوردى تىدا نەبوہ)، نەيانویراۋە پىرسن كە چۆن ئەو ھەموو گەلانە تاوانبارن؟ باسى ئەوہش نەكراوہ، چى لە ياساى بنچینەىى بکرى كە ھاوپى ستالین و ھىزب بەپىچەوانەىەوہ دەجووئىنەو، ئىرادەى پەرلەمان و نوینەرانى گەلانى

^(۱۰۸) كۆنفىدراسيۇنى گەلانى سەرۆكتكراو، ل ۳۸.

سۇقۇتتىن خىستەتە ژۇر پى. سىستەمى شورايى (بە پروسىيەكە سۇقۇتتى)، كە گوايا باشتىن دەسلەتتى كرىكارو زەخمەتكىش و ھەموو گەلانى سۇقۇتتى و ھەلپىزاردە خەلک و دەسلەتتىكى گەلپىرى بوو و، لە بالاترىن شورايى بالاي يەككىتى سۇقۇت (پەرلەمان) دا خۇي دەبىنيەو، ئەم چەشە تاوانانەي پەسند كىردو و دەنگى پى داو و ناو پۇكىكى ياسايىو گەلپىرى داو و تى و بە چەپلەيدان و بىرى سەرۆك ستالين و سلاو بۇ پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقۇت كۇتايى بە كۆبۈنەو و بىرلەكەن ھىناو. ھەر ئەم دىموكراتىترىن پەرلەمانەي دىنا، تەنەت نەيتوانىو پىشنىار بىكات ئەو خەلکەنە پاش تەواو بوونى شەپ بگەپنەو جىوشۇنى خۇيان.

ھەندى جار كە مۇقۇ، بىر لەم تاوانانە دەكەتەو، سەرى سۇپدەمىنى كە چۇن ئەم پىزىمە لە كۆمەلگەي نىۋەتەو يىدا جى كىراو تەو؟ چۇن ئەو ەندە تەمەنى دىرژ بوو؟ چۇن زووتر نەپروخا؟

لەلەيكى ترەو، سەير ئەو ەيە ھەر ئەم پەرلەمانەي سۇقۇت، پاش مردنى ستالين، بەپىچەوانەي بىرلەكەن چەند سال لەو ەبەرى خۇيەو، سىياسەتى تاوانبارانەو دۇي ياسايى ستالينى شەرمەزار كىرد و داواي لىبوردن و بەلپىنى گەپانەو ەي ئەو گەلەنەو مافە زەوتكراو كەنپان داو، ياسا و بىرلەي زۇرى بۇ ئەو گەلەنە دەر كىرد؛ كەچى نىۋەچل بوون و ھەموو گەلەكەن نەگرتەو تائىستا جىبە جى نەكراون و ھەر لەسەر كاغەز ماونەو. واتە ھىچ ئالوگۇپكى بىنەرتى لە ژيانى ئەو گەلەنە كە نەگەپانەو، نەكراو.

شىتتىكى زۇر سەيرتر و دوور لە ھەموو لۇژىكىك ئەو ەيە، كە دەستەي سەرۆكايەتى كۆمىتەي ناو ەندى پارتى كۆمۇنىست (ھەر ئەوانەي سەردەمى ستالين)، بەبى ئەو ەي پىرس بە ھىچ لەيەننىك بىكات و بەوردى لە كىشەكەن بىكۇلپتەو، بىرلەي دەر كىردو. بۇ وىنە، مىكويان، قەرەشىلو، مالىنكو، بىرپىنىق، بىلپايق بىرلەيكەن ئامادە كىردو و نىردراو بۇ ئەندامانى تى سەر كىرايەتى ھىزب و دەولەت، تا لە داھاتوودا پەسندو دەنگى لەسەر بىرى،

ئەۋىش سەبارەت بە ھېشتەنەۋى چىچنى و ئىنگوشەكان لە كازاخستان و پىكھىنانى چەشنە ئۆتۈنۈمىيەك بۇيان. واتە سەركردايەتى ئەم حىزبە، كە يەككە لەۋانە رېبەرى داھاتوۋى سۆڧىت واتە برىژنىڧ بوۋە، بەبى ئەۋى پرس بە چىچنى و ئىنگوشەكان و كۆمارى ميوان (كۆمارى كازاخستان بە سەركردايەتى و دانىشتوۋانى كۆمارەۋە) بىكات، لە ھەموۋى گرنگىر، بەپىچەۋانەى بىيارو دەستورەكانى پەرلەمان و حىزب و دەۋلەتى سۆڧىتىيەۋە سەبارەت بە شەرمەزاركردنى سىياسەتى ستالېن بەرامبەر بەۋ گەلانە و... ئايا دەبوۋ ئەۋىش ۱۲ سال لە مردنى ستالېن، واتە ۱۹۵۶/۱۲/۲۲^(۱۰۹)، بەئىلى گەلىك لەسەر خاكى گەلىكى تر بەبى پرسكردن بە ھىچ لايەكان بەزۇر جىگىر بىرى؟! ئايا گەلى كازاخ يا گەلى چىچنى و ئىنگوشى دەيانوست لەۋى بىمىننەۋە؟ ئەى نىشتمانەكەى خۇيان كە لىي دەرکراۋن، دەيانويست بگەرىنەۋە بۇي؟

سىياسەتى تاۋانبارانەى ستالېن بەرامبەر بەۋ گەلانە لە كۆنگرى بىستەمى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتى سۆڧىتدا شەرمەزار كراۋە داۋاي لىبوردن لەۋ گەلانە كراۋە و بەئىلى راستكردنەۋەۋ گەپانەۋەى مافە لەدەستچوۋەكانىان و قەرەبوۋكردنى ئەۋ زىانەكان پىدراۋە. بىيار و دەستورەكانى پاشترىش، جەختيان لەسەر گىپانەۋەى مافەكانى ئەۋ گەلانە كىردوۋە. ئەمە ھەموۋ شتىك دەگرىتەۋە، لايەنى سىياسى و كولتورى و نەتەۋەىيى و تىرىتورى و... ھتد. واتە ئەۋ گەلانە مافى گەپانەۋەۋ پىكھىنانەۋەى قەۋارەى خۇيان ھەيە، بە واتاي ۋەرگرتنەۋەى ئەۋ مافانە كە لەدەستيان داۋن. بەلام ئەۋانە بۇچى ناھىلن ئەۋ بىيارانە جىبەجى بىرىن؟ بۇچى كۆسپ و تەگەرە دەخەنە سەر پىگەى جىبەجىكردنىان؟

ئەم لايەنگرانەى پىبازى ستالېن، يا با بلىن لايەنگرانى پىبازى توندەرەۋ، كە ھەر لە سەركردايەتى حىزب و دەۋلەت و پەرلەمان و دەزگاكانى پارىزگاريدا ماۋنەتەۋە، نايانەۋى خۇيان بەدەستەۋە بدەن، يا ۋاز لەۋ پىبازە بەئىن، لە

(۱۰۹) قەفقاز: گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۰۶-۳۰۷.

ئەنجامىشدا ھەر سەردەكەون و درىژە بە تاوانەكانى ستالين ئەدەن و ناھيئەلن ژمارەيەك لەو گەلانەو، لەوانە كورد، بگەپتەو جىئى باووباپيرانيان. ئەوانە بگەر لەژىر پەردەى ترو بەناوئىكى ترەو دەسەلاتىش دەگرنەو دەست. بۆ وئە، برىژنىف كە بۆ ماوہيەكى دووردريژ سەروكى ئەم ولاتە بوو، ئەو كەسە بوو كە نەيدەيست گەلان بگەپتەو نىشتەمانى خۇيان) ؛ يا ملنيكوڤ و ميكويان و قەرشيلوڤ و ... ھتد، كە سەردەمى ستالين و خرۇشچوڤ و برىژنىف دىنگيان بە بېيارى گواستەنەوئى ئەو گەلانە دابوو.

بە بۆچوونى من، ئەگەر ئەو گەلانە بگەپتەو جىئى خۇيان و ديموكراتىيەت لە سۆڤىتدا بەرقەرار بوايە، ئەو گەلانە داواى موخاكەمەكردنى ئەو تاوانبارانەيان دەكرد. كەواتە بۆ ئەوئى شتىكى ئەوتۆ لە داھاتوودا پوونەدات و دەسەلاتيان لەدەست دەرنەچى، دەبىئى نەھيئەن ئەو پروسەيە جىبەجى بگىرى. لە لايەكى ترەو، كەرامەتتى ئەو حيزب و دەولەتە دەشكاو، سەرەنجام لەوانەبوو پزىمەكە لەناوچى و، ھەرواشى ئى ھات و پووخاننى ئەم پزىمە جىئى شك و گومان نەبوو ! پووخواو و كەس پارىزگارىيى ئى نەكردو، كەس بۆى نەھاتە سەر جادە. ئەوانەش كە ويستيان ئەم سىستەمە چاك بگەن و ئەم ولاتە پيش بخەن، سەرەنكەوتن. كودەتاي برىژنىف و ھاويەرەكانى بەسەر خرۇشچوڤدا، يا ئەوانەى ويستيان كودەتا بگەن بەسەر گەرباچوڤدا وئەنى زىندووى ئەم پاستىيەن. بەلام بۆ چارەپەشى گەلى كوردو چەند گەلى تر، ئەم سىستەمە نەگۆرا، بەلكوو پووخواو، بە پووخانەكەشى، تراژىدياي گەلى كوردو گەلە بىقەوارەو بىماف و پزىو بلاوكرادەكانى زياترو سەختەر كرد.

پاش پووخانيشى لايەنگرانى ئەو پزىمە تۆتاليتارو ستالينييە، كە پارتى كۆمۇنىستى پووסיيائى فیدرال يەكئىكە لەوانە، جاروبار بە وئەنى ستالين و سلاوو بژى پارتى كۆمۇنىستى يەكئىتى سۆڤىتەو، لە مەيدانەكانى مۆسكۆدا كۆدەبنەو، وئەنى گەرباچوڤ دەسووتىنن و ھى خرۇشچوڤ بەدەستەرە ناگرن و بە خراپە ناوى دەبەن. من مەبەستم پاكانەكردن بۆ خرۇشچوڤ و گەرباچوڤ نىيە، لە

سەردەمى ئەوانىشدا گەلىك تاوان و كەموكوپى ھەبەو، ئەوانىش ھەر لەلايەن ئەو دەستەو تاقمەى بىروراي كۆنەو بەناوى ئەوانەو كراون. بەلام ھەرچۇنىك بى خۇشچۇۋە و گەرباچۇۋە و ھاوېرەكانيان ئەو تەلىسمە پەشەيان شكاندو، ويستان سىمايەكى مۇقائەو ديموكراتيانە بەو سىستەمەى سۇقۇت بەدەن و، ئاستى ژيانى گەلانى ئەم ولاتە زۇر دەولەمەندو بىلد بكنەو.

ئەوانە سەدان ھەزار زىندانى سىياسىيان ئازاد كرد كه سىمبولى ئازايەتى گەلانى سۇقۇت بوون. زۇر جىئى داخ و كەسەرە، پىش و پاش پووخانى پۇتى سۇقۇتتى، مليۇنەما ئەندامى ئەم حىزبە (كە ھەمان كات بەرپىرس و كاربەدەستى دەولەتى و ئەندامى پەرلەمانى ئەم ولاتە بوون) لە خوارەو ھەتا ئاستى سەركردايەتى پەخنەو تاوانەكانى ئەم پۇتىمەيان ئاشكرا كردو، بە بەلگەو لىكۇلىنەو ھەو بەسەريان نووسىن و بەداخىش نىن كە پۇتىمەكانى پووخا، بگەر گەلىك كەسايەتىو نووسەرىش كە بۇ ئەوئى لە پابردودا نووسىبوويان، وپراى داواى لىبوردين لە كۆمەلگەو خوينەرانىان، ئەمۇ كىتپى نوئى و بەرەمەى تازەيان ھەيە و پەخنە لە نووسىنەكانى پىشوو خۇيان دەگرن. كەچى ئەوانەى خۇمان يا ئەوانەى لەسەر كورد شتيان نووسىو، نەك تەنيا ئامادەى ئەم گۇرانكارىيە نىن، بەلگەو ئەگەر كەسانى تر لەم بارەيەو بدوئىن يا بنوسن دژى پادەوەستن. كارەساتى كوردى سۇقۇت دەبوو بابەتى دەيان كۇنگرەو كۇنفرانس و كىتپ بوايە. بەلام لىئى بئەنگ بوون. وا باوہ كە پووناكېر و نووسەرو لىكۇلەرو پىخراوہ سىياسىيەكانى كوردستان، زۇربەى ھەرە زۇريان لەسەر ئەو پارچەيەى كوردستان دەنوسن يا چالاكى دەكەن كە پىوہى بەستراونەتەو، كەچى كوردى سۇقۇت يا كوردناسى سۇقۇتتى پىشوو و پووسىاي ئەمۇ يا كۆمارەكانى تر خۇيان لەم كىشەيە نەداو. خەلكى پووسىاي يا كۆمارەكانى تر بداخ نىن كە پۇتىمەكانى كەوت و دەسكەوتى كەم يا زۇرى ھەبوو. ئەگەرچى قەوارەو دەولەت بۇ ھەندى گەل پىك ھىنرايەو، ھىشتا ئەوانە دژى پووسىا پاوہستاون و بە قەرزدارى دەزانن. كەچى كوردەكە نە قەوارەى بۇ پىك ھىنراو نە ھىشتيان لەسەر خاكى خۇى بژى !

دەلىن ئەۋى دەيچنى دەيدروۋىتەۋە. پاش تىكچوۋنى يەكىتى سۇقۇت، جگە لەۋ شەپو كىشەنى كە لە ئەنجامى چارەسەر نەكردى كىشەنى نەتەۋەيەۋە لە كۆمارەكانى سۇقۇتتى پىشۋودا پوۋيان دا، پوۋس و زمان پوۋسەكانى ئەم كۆمارانە كە لە بىست مىۋن زياتر بوۋن، ژمارەيەكيان كە ھەستيان بە مەترسى و پاشەپۇژى خۇ كىرد، بەرەبەرە ئەۋ كۆمارانەيان بەجى ھىشت. ژمارەيەكىشيان لەبەر ھۆى ئابوۋرى، نەتەۋەيىۋ ئايدىۋ ... ھتد و، ھەندىكىشيان دەسەلاتداران و ھىزە ناسىۋنالېستەكان و خەلكى ئاسايى پاستەوخۇۋ ئاراستەوخۇۋ ئاچارىيان كىردوۋن بگەپنەۋە، پىيان گوتوۋن بېۋنەۋە بۇ مال و ولاتى خۇتان و، لەسەر دىۋارى مالەكانىان نوۋسىۋەۋ نامەيان بۇ ئاردوۋن، يا لەسەر كارو چاپەمەنيەكان داۋايان ئى كىردوۋن بېۋن، يا بەھۆى داخستنى قوتابخانە و چاپەمەنيەۋە بە زمانى پوۋسىۋ ... ھتد ئاچارىيان كىردوۋن ئەۋ كۆمارانە جىۋېلن. ئاشكرايە ئەۋانىش نايانەۋى زمانى ئەۋ كۆمارانە فىرېن و بدوۋىن و ئىشۋىكارى پىۋ پايى بكن.

سەرەپاي بەستنى پەيمانى دوۋقۇلى يەك يەكى ئەم كۆمارانە لەگەل مۇسكۇداۋ رەچاۋكردى ھەندى ئاكارى ئىۋنەتەۋەيى لەلايەن ئەم كۆمارانەۋە لە بوۋارى مافى مۇۋ و دىموكراسىدا، پاكىردى پوۋس و پوۋسى زمان بەرەۋ پوۋسىا ھەر بەردەۋامە. ئىتر مۇسكۇ ئەۋ ھىزو دەسەلاتە نىيە كە بە ھەرەشەۋ گەمارۇدانى ئابوۋرى ئەم كۆمارانە بىۋانى پىشى ئەم پىۋسەيە بگىرى (ئىنجا كوردى لىقەۋماۋو بىۋەسەلات و بىۋەۋارە و پىشتىۋان كە دەركرارە بۇ كوى بېۋات و كى لەسەرى ۋەجۋاب دىت). بۇ ۋىنە، كۆمارەكانى پىرى بالتىك لىنڭ و لىتۋانى و ئەستەنيا، نە تەنيا ئاشكراۋ ئاراستەوخۇۋ پىيان گوتوۋن بېۋنەۋە بۇ پوۋسىاۋ قوتابخانەكانىان بەستوۋن، بەلكوۋ پاسپۇرتىشيان پىۋنەداۋن و گوتوۋيانە ئەۋانە بە ئاناسايى و ناياسايى ۋەك داگىركەر نىردراۋن بۇ ئەۋىۋ سىۋورىيان بۇ داناون لە چ سالىكەۋە بۇ چ سالىك ھاتىن، ئەۋىش بە مەرجىك فىرى زمانى ئەۋ كۆمارانە بن، ئىنجا پاسپۇرتىيان پىۋ داۋن. ئەمە پۋالەتلىكى دىۋنەنى چارەسەرى كىشەنى نەتەۋەيى بوۋ لە سۇقۇت. ھەرەشەكانى پوۋسىاش لەم كۆمارانە بىۋكەلكە، چۈنكە

ئەوانىش لە دەرەۋە پىشتىۋانىان ھەيە. لەگەل ئەۋەشدا، ئەۋ پووس و پووس زامانە لەگەل تۈرك و فارس و ەرەبى جىگىركراۋ لە كوردستاندا بەراۋرد ناكرىن، بەراۋرد كوردنىان مەبەستى لىكۆلىنەۋدى بابەتەكە نىيە. ئايا پووسىك كە لەو كۆمارانەو كۆمارەكانى تىرى سۆڧىت دەڭى، يا ەرەب و تۈرك و فارسىك كە لە كوردستان دەڭى، نابى فېرى زامانى ئەۋ گەلانە بى، با زامانى قوتابخانەش ھەر بە زامانى خۇى بى؟! واتە تاۋانى ستالېن و پېژىمى سۆڧىتى كە كىشەكانىان چارەسەر نەكرد، نەك تەنیا زۆر گەل، بەلكو گەل پووسىشى گرتەۋە، ئەۋانىش بوون بە قوربانى پاشماۋدى ئەم سىياسەتە.

ھەر كەس شارەزاي مېژۋى سۆڧىت بى، تەنانەت ئەۋ كىتابانەى خويندېتەۋە كە خۇدى نووسەرانى سۆڧىتى لەم بارەيەۋە نووسىۋىانە، دەزانن كۆمارەكانى ئاسىيائى ناۋەپاست (قرقىزستان و ئۆزبەكىستان و كازاخستان و...) لە ھەموو بارىكەۋە لەچاۋ كۆمارەكانى بەشى ئەۋروپاي سۆڧىت و، بگىرە ولاتانى جىھانى سىئەمىشدا دواكەۋتوۋ بوون، بەتايىبەت لە بوارى ئابۋورى و سىياسى و كولتۋورى و كۆمەلەيتى، ھەروەھاش پىشەسازى و خزمەتگوزارىەكانەۋە. ئىنجا گەلانى بەزۆر راگوڧىزراۋ، زۆرىيەى ھەرەزۇرىان بۇ ناۋچەو گوندو بىبابانى چۆل و پووت و ھەڭارى ئەۋ كۆمارانە دوور خراۋنەتەۋە، گەلى كوردىش يەككىك لەو گەلانە بوو. جگە لە جىياكردنەۋەيان لە دىناى دەۋرۋپشت و دەرەۋە، نەبوونى مۆلەتى ھاتوچۆكردن. ئەمە سەرەراى ئەۋ بارودۇخە ناھەموارەى سەردەمى شەپى جىھانى كە ھەموو ئابۋورىى ولات بۇ شەپ تەرخان كرابوو. برسىيەتى نەك تەنیا لەو كۆمارانە، بەلكو لە ھەندى ھەرىمى بەشەكەى ئەۋروپاي سۆڧىتدا ۋاى لە خەلك كىردۋە كە سەگ و پىشیلەو گژوگىيا و... بخۆن و، ماۋەيەكى زۆر (ۋەك لە پاپۇرتەكاندا ھاتوۋە) خەلك پەنایەكىيان نەبوۋە و لە كون و چال و قوڭبىندا ژىاون؛ پاشان ناچار بە گل خانۋى سەدەكانى ناۋەندىان دروست كىردۋە، لەبەر چىرادا و، ھەۋالىكىش لە كارەباۋ تەلەفزیۋن.... نەبوۋە. ۋە نەبى پىشتىر شوڧىن و چادرو ئۆردۋوگىيان بۇ ئامادەكردىن، يا لانى كەم ئىزدىرانبە شارو ناۋچە

ئاۋەدانىكراۋەكان، بەتايىبەت بۇ كۆمارە پېشكەوتوۋەكانى يەكېتىى سۇقۇت كە لە بارى ئابورىى و كۆمەلەيتى و كولتورىى و سىياسىيەۋە پېشكەوتوۋتر بوون. سەردەمى سۇقۇت، پاش ھاتنە سەركارى بەلشەمىكەكان كارى تايىبەت و ئازاد نەبۈۋە، موۋچەى مانگانەى ئەۋ ھەموو خەلەكەش ھەر بۇ بېژۇيان بوۋە، بوۋرى پارەكۆكردنەۋەيان بۇ پۇژى تەنگانە نەبۈۋە، تا لەكاتى گواستەۋەياندا تۋانىيىتتەيان شتۈمەكى پېۋىست بۇ خۇيان بېكەن، يا خانۋى پې بېكەن (كە نەيانەشتۈۋە)، يا پىى دروست بېكەن، يا جلۋەرگەۋ و پېداۋىستىەكانى ئاۋ مال و ژيانى پىدايىن بېكەن. زۆربەى ئەۋ پاگوۋىزراۋانە، ۋەك لە سەرزىمىرەكان و بەلگەنامەكاندا ھاتوۋە، مىندال و ژن و بەسالچۈۋ بوون، پىاۋو لاۋەكانيان بۇ بەرەى شەپ يان بۇ كاركردن بۇ بەرەكانى شەپ (لە كارخانە و كشتوكال و....) نېردراۋن، يا بە تاۋانى جۇراۋجۇر لە زىندان خراۋن.

زۆربەى دىل و كۆيلەكان لە نېرىنە پىك ھاتوۋە. بەلام ژن و مىنال و پەككەوتوۋ، شوۋىنى ئالەبارو نامۇۋقانەيان ھەبۈۋە پەفتارى خراپيان بەرامبەر پېرەۋى كراۋە، ئەۋىش لە ئاۋمراستى سەدەى بېستەم و بەناۋ لەسايەى سىستەمىكى سۇسىيالىستىدا ! بۇچى پېژىم ھەر لەجىدا ئەم گەلانى لەناۋنەبىردوۋە بۇ ھەمىشە لەكۆل خۇى نەكردوۋنەتەۋە ؟ گەلەك بۇچۈۋن لەم بارىەۋە ھەيە، لەۋانە: ئەۋە لە سەردەمى پېژىمى ستالىندا بۇ پېركردنەۋەى بۇشايى ئەۋ ناۋچەۋ ھەرىمانە بوۋە كە كاتى خۇى دانىشتۋانىيان لەناۋ براۋن (بە بەھانەى ژيانى ھاۋبەش و لەناۋبىردىنى كولاك و دەرەبەگ و دەۋلەمەندۈ كەرتى تايىبەت يا دژى شۇپش بوۋنەۋە ھتە).

ھەندىك پىيان ۋايە: پېژىم بەۋ چەشەنە، بەپىى تىۋرىەكانى خۇى، ۋىستۋىەتى گەل يا نەتەۋە يا كۆمەلگەى سۇسىيالىستى دروست بىكات و، ئەۋانى تىكەل كىردوۋەۋ تا بەرە بەرە سىۋورەكان نەھىلى و، ئەۋ گەلە كىۋى و باۋكسالارو بىناسنامەى چىنايەتتە تىكەلى گەلانى تر بىكرىن، تا پىش بىكەۋن و، بەم جۇرە كىشەى نەتەۋايەتتەيان چارەسەر بىكرى.

هەندىك دەلىل: بىباوەرى پزىمى ستالىن بەرامبەر بەو گەلانى مەترسى پاپەرىن و چىابوونەوھيان و، لە سەردەمى شەرى جىھانى دووھەمىشدا لەبەر گومانلىكرائى يا ھاوکارىكردىيان لەگەل ئەلمانىي نازىدا و ناپازىبوونىيان لە سىستەمى سۆفىت و... وای کرد کہ بەو چەشنە لەگەلئاندا بجوولیتەو. بە دەست پىكردى شەرى، ھەلىك و بىانوویەك بۆ جىبەجىكردى ئەم پىلانە تاوانبارانەى پزىمى سۆفىتى پەخسا (گەرچى پىش شەرى پاش شەرىش ئەم تاوانانەى ھەر کردووە). من پىم وایە ئەم تاقىكردنەوھى قوئاغى دووھەمى ئەزموونەكەى پزىمى سۆفىتى بوو، چونكە سالى ۱۹۳۷ و پىشترىش خەلك و، لەوانە كوردى سالى ۱۹۴۴ بەزۆر پاكوازتووە. ئەگەر پزىمى ستالىن تەمەنى درىژتر بوایە يا يا پاش مەرگى درىژر بە رىبازو سىياسەتەكەى بدرايە، ئەم تراژىدىايە چاوەرى گەلىك نەتەوھى ترى دەکرد.

لەلایەكى ترەو، كاتىك زۆربەى ئەم گەلانى بە كۆمەل پاكویزان (۱۹۴۴)، پىشپەوھى ھىزەكانى ئەلمانىي فاشى لە زۆربەى بەرەكانى شەردا پاكىرابوو، يا تىك شكابوون و پىرەو يا چارەنووسى شەرى بە قازانجى ھاوپەيمانان ھەستى پىدەكرا.

۴- كوردەكانى ئازەربايجان:

نووسىنى بوكشپان. ئا باكۆ ۱۹۳۲

ناملىكەيەكى ۹۲ لاپەرەيى و ياداشتەكانى نووسەرە لە ۳۶ پۆژى سەردان (۲ى ئۆگۆست- ۸ى سىپتامبەرى ۱۹۳۱)ى ناوچەى (ئويزدى) كوردستانى ئازەربايجان (لاچىن و كەلباجار) و ناوچەى نەخچەوان و لەلايەن بەشى زانىارى سەر بە وەزارەتى پەرەدەى ئازەربايجان و، ھەرەھا پەيمانگەى زانستى- تويژىنەوەى دەولەتى ئازەربايجان (بەشى پۆژەلەت) بە مەبەستى لىكۆلېنەوەى ئەو كىشە كولتورىيەنى كە پەيوەندىيان بە ناوچە كوردنشېنەكانى ئازەربايجانەو ھەيە سەردانىكى كورتى ناوچەكەى كردووە، كىشەكانى زمان و جياوازى زاراوەكانى كوردى ئازەربايجانى و ئەرەنستان و كىشەى ئاستى پەرەردەو بارھىنان مەبەستى سەرەكى گەشتەكەى بوو.

نووسەر ھەر لە لاپەرەى يەكەمى پىشەكى كىتەبەكەيدا پەرخنەى لە سىياسەتى پەسمى دەولەتى ئەرەمنى گرتووە كە ناو يا نىشانەى دىنىى كوردە ئىزدىەكانى لە بەلگەو دىكومىنت و سەرژمىرە پەسمىەكانى ئەم ولەتەدا بەجيا(وەك نەتەوە يا گەلىنكى جياواز-ھەورامى) ناو بردووە. نووسەر ھەرچەند گوتوويە: ماوەى گەشتەكەى كەم بوو، سەردانى زۆر لە ناوچە كوردنشېنەكانى نەكردووە، زانىارىى زۆر گرنكى تۆمار كردووە؛ بە پشت بەستن بە ھەندى سەرچاوەى كۆن و بەلگەو دىكومىنتى ئارشىفەكان بۆ بوارى مېژوويى و كۆمەلەيەتى و سىياسى و ئابورىى و ... پوونكردنەوەى چاك و ساكار و زانستىيەنى لەسەر كوردى سۆفیت (كوردى پشت قەفقاس يا كوردستانى سوور) ھىناوہتەو. دەتوانىن بلىن: يەكەم نووسەرى سۆفیت يا پروس بوو كە بە ئاشكراو نەترسانە باسى ھەبوونى بەشىكى كوردستانى لە چوارچىوہى سۆفیت (پروسيای پيشوو)دا كردووە، پەرخنەى لە سىياسەتى چەوسىنەرانى پروسيای تىزارى و پاشان موساواتىەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى ئەرەنستان و، تەنانت سۆفیتىش بەرامبەر بە گەلى كوردى ولەتەكەيان گرتووە و، پەردەى لەسەر زۆر درۆو دەلەسەى كاربەدەستانى

سۆڤىتى و چاپمەنىەكان لەبارەى كوردى ئەم ولاتەوہ لاداوہ. ئەم كىتبە بەرپەرچى زۆر بۆچوون و ھەلە دەداتەوہ، سىياسەتى شۆڤىنى و پەرگەزپەرستانەى تواندەوہى گەلى كوردى لەلايەن (ئازەرى و ئەرمنى و...) بە شىوہىەكى پاستەوخۆ و ئاراستەوخۆ پوون كردووەتەوہ. ئىمە لەم لىكۆلىنەوہ يا بابەتەدا ئاماژە بەم سەرچاوہ گرنگە دەكەين، بەو ھىوايەى بەجيا وەرېگىڤردى و بکەوئتە بەردەستى خوئندەوارو لىكۆلى كورد.

نامە و راپۇرت و بىرلەشكەن

* بەشى راپۇرتراوانى سەر بە ۋەزارەتى ناۋخۇي يەككىتى سۇقۇت

ھاۋىي گرىنىيەرگ، شارى مۇسكۇ

يادا شتە راپۇرت

پايزى ۱۹۳۷ ھەزارو سەدو بىستويەك بىنەمالەي كوردو ئىرمەن، لەپشت قەققاسەۋە بۇ كازاخىستان راپۇرتراۋان. بەشىكى زۇرى ئەۋ بىنەمالانە مۇۋى كارىريان نەبەۋ، زۇربەيان مىندالى وردىيان ھەبەۋ، لە مىندالى كەم تەمەن پىك ھاتوۋن. خانوبەرىيەكى ئەۋتۇيان نەبەۋ، لە كۈن و قۇۋىندا ژىاۋن. شوۋراي ۋەزىرائىش لەم بارەيەۋە ھىچ بەرنامەۋ پلاننىكى بۇ سالى ۱۹۳۸ پىشېبىنى نەكردۈۋە ۋەدەستەۋە نەبەۋ.

لەبەرئەۋە، ئەمانە لە بارودۇخىكى زۇر دىۋاردا، بەبى ھىچ داھاتوۋيەكى پوۋن لەسايەي سەرى ھەندى لەۋانە كە كارىكرو چالاك و زىندوۋ ماۋنەتەۋە ژىاۋن. ديارە بەرپىرسانى كەلخۇز و دامۋەزگاكان لە ھەموۋ بارىكەۋە خۇيان تىنەگەياندوۋن. ئەۋانە ناچار بوۋن لە شوۋىنىكەۋە بۇ شوۋىنىكى تر كۆچ بىكەن و داۋاي يارمەتى بىكەن و ... ھتە. بەشىك لەۋانە تا سالى ۱۹۳۹ تۋانىۋيانە سەربەخۇيانە لە كەلخۇزەكانى ناۋچەي ئالمائاتاۋ ناۋچەكانى باشوۋرى كازاخىستان خۇيان بىكەنەۋە، بەشىكى تىريان نە سەقامگىرپوۋن و نە دامەزراۋن.

من لەم بارەيەۋە كىشەكەم خىستە بەردەمى شوۋراي ۋەزىرائى يەككىتى سۇقۇت سەبارەت بەۋەي كە كىشەي راپۇرتراۋانى كوردو ئىرمەن بۇ پلانى سالى ۱۹۳۹ لەبەرچاۋ بگرن. تىكاتان ئى دەكەم بىرلەشكەن پىۋىست لەم بارەيەۋە لەرېگەي

شوراي وەزىرانى كازاخستانى سۇقۇتتەن بىر ۈن، پارەو كەرەستەى پىۋىست بۇ ئەم ۱۱۲۱ بىنەمالەىە داىىن بىرى؟ دەررى لىسەر حىسابى ئەو پارە و كەرەستەىەى كە بۇ كۆرىەكان تەرخان كرارون، وەرەىرىدى.

تىبىنى: پىشەكى لىستى شۇنى نىشتەجى ئەوانەتان بۇ دەنىرم.
سەرۋكى بەشى پاگۇىزراەكانى سەر بە وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇسىالىسى
كازاخستان بەەكالىت. لىنىنانتسى گەرەى دەرگای پاراستنى كازاخستان
گلاذكۇۋ ۱۹۳۸/۱۱/۹ ژمارە ۶۴۳۶۱^(۱۱۰)

* لە وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇقۇتتى كازاخستانەو
ژمارە ۱۰۳۱۹ لە ۱۹۳۸/۹/۱۶

سەبارەت بە نامەى ژمارە ۴۳۸۴۱ى پىكەوتى ۱۹۳۸/۹/۵ لە وەزارەتى ناوخۇى
كۆمارى ئازەربايجانەو، لىستى ئەو كەسانەتان بۇ دەنىرىن كە لە ناوچە
سەرسنورەىەكانى ئازەربايجانەو پاگۇىزراەوون بۇ ئىستەگەى شەمەندەفەرى سىر-
دارىن لە باشورى كازاخستان و سەرەخۇ شۇنى ناوبراوىان بەجىەىشتەو
گەرەنەتەو بۇ شۇنى پىشوروى خۇيان لە ئازەربايجان.

گايكۇقىچ، سەرۋكى بەشى ەشتەمى دەرگای بەرپەبرەىەتى دەرگای پاراستى
لىتىنانتسى بچووك

سىرجنت بايكۇۋ، پىشكىرى بەشى ەشتەمى دەرگای پاراستى^(۱۱۱)

* بۇ سەرۋكى بەشى پاگۇىزراەكانى كازاخستان ەورى ئابىشىف
رادەگەىەنىن كە ۳ى ۶ى ئەمسال ۱۹۳۸/۶/۳ قافلەى واگۇنى شەمەندەفەرى
پاگۇىزراەكان گەىشتە ئىستەگەى شەمەندەفەرى سىر-دارىن و دابەزىندران

---

^(۱۱۰) ئەرشىقى ناوەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۶۹۰، ئوپىس ۱، دىلالى
۱۳، ۸۸ (سەرچاوى ناوبرا، ۱۴۰).
^(۱۱۱) سەرچاوى پىشوروى، ۶۴.ل

ھەموو كوردن و ۱۱۵ بىنەمالەن و بەسەر چوار كەلخۆزى ناوچەى پاختا ئارالدا دابەش كراون و دامەزراون و دادەمەزرىن.

تا دروستكردننى خانوبەرهى نوئ، بەشئوھىيەكى كاتى لە خانوبەرهى كەلخۆزەكان دامەزىندراون. ھەموو ئەو ۱۱۵ سەدوپانزە بىنەمالەيە، كە سالى ۱۹۳۷ بۇ كازاخستان راگويزرابوون، بەشئىكيان لە كائوچوك بروم خوز و بەشئىكيشيان لە كەلخۆزەكانى ناوچەى پاختا-ئورال دامەزرابوون؛ بەلام سەريەخۇ بۇ شويىنى پىشووئى خويان لە نازەربايجانى سۇقۇيتى گەپاونەتەو.

بە راگەياندىنى ئەوھى كە لە سەرەوھە باس كرا سەبارەت بەو ۱۱۵ بىنەمالەيەو ھەرەھا سەبارەت بە خانوبەرهو ئىشوكاريان، داواى بېريار لە ئيوھ دەكەين بۇ پلانى سالى ۱۹۳۹.

سەرۇكى راگويزراوھەكانى وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى كازاخستان دوخوقىچ^(۱۱۲)

* بۇ وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇسياليستى كازاخستان-شارى ئالماناتا لە وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇسياليستى نازەربايجان شارى باكۇ-بەشى ھەشتەمى بەريوھەرايەتى وەزارەتى پاراستنى (ك. گ. ب.) سىيپتامبرى ۱۹۳۸ ژمارە ۴۳۸۴۱

كورتە ناوھرۇكى راگەياندىنىك

بەپىنى فەرمانى بەريوھەرايەتى دەزگاي پاراستن (ك. گ. ب.) KGB ى سەر بە وەزارەتى ناوخۇى يەكيتى سۇقۇيت، رېكەوتى ۱۹۳۷/۱۲/۳ سەدو چلويەك بىنەمالەى دانىشتووى ناوچەكانى سەرسنورى نازەربايجان بە قافلەى واگوئى قەتار بۇ كازاخستان راگويزراون و، لە ئىستىگەكانى شەمەندەفەرى سىردەرو تاشكەنت دايانبەزاندىوون. ژمارەيەك لە گەرەپياوانى ئەم بىنەمالەنە لە ۱۹۳۷دا،

---

^(۱۱۲) ئەرشيغى ناوھەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئويىسى ۱، دىيلاى ۱۳، ۷۳ (سەرچاھى پىشوو، ۱۳۹).

لەلایەن دەزگای پاراستنی وەزارەتی ناوڤۆی ئازەربایجانەو، وەك كەسانی چالاکى دژ بە شۆپش تاوانبار كراون.

پەنجاوچوار بئەمالە لەو ڤاگوڤزراوانە، لە مانگەکانى ٦ و ٧ ى ١٩٣٧دا گەڤاونەتەو دواو. لە تەواوى ئەوانەى كە گەڤاونەتەو پەرسراو: بۆچى گەڤاونەتەو ؟ لە وەلامدا گوتوویانە گوايا ئەوانە لەو شوێنەى كە بۆى ڤاگوڤزراوون لە كازاخستان، وەریان نەگرتوون و مۆلەتیان نەداون لە ھەركوئى پێیان خۆش بى بتوانن بژین. ھەر بۆیە ئەوانیش ڤەریار ئەدەن بگەڤنەو جى و شوینی پێشوویان، واتە بۆ ناوچە سەرسنووڕیەكانى ئازەربایجان.

ھیچ بەلگەو دىكومىنتىكیش سەبارەت بە مۆلەتپێدان و گەڤانەو ناردنەو ەیان لەلای ھیچ بئەمالەيەك نییە.

لیستى ئەو بئەمالانەتان بۆ دەنیرین كە گەڤاونەتەو. داواتان لى دەكەین بە زووترین كات ھۆى ئازادكردن یا بەرەلاكردنى ئەوانەمان پى ڤابگەینەن.

لە وەزارەتی ناوڤۆى كۆمارى سوڤىتى سۆسیالیستى ئازەربایجان مایورى گەورەى دەزگای پاراستن ڤایڤ

سەروكى بەشى ھەشتەمى بەرپۆەبەرایەتى دەزگای پاراستن لیتینانت كوگان^(١١٣)

* لەرینگەى پاسەوانى بەشى جىگىركراوەكانەو

وەرگىراو لە برووسكەو (تیلگرافەو)

بۆ وەزارەتی ناوڤۆى یەكیتى سوڤىت، بەشى جىگىركراوەكان

ھاوڤى ماسلوڤ

كاروانى ژمارە ٥١٠٤٤ ڤىكەوتى ٦ ى ١٩٣٨، كاتریمىرى ھەشت و

بىست و یەك سەعاتى ئیوارە بەكاتى مۆسكۆ، گەيشتە ئىستگەى توركستان.

^(١١٣) ئەرشیڤى ناوەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ١٤٩٠، ئوپىسى ١، دىلاى ١٣،

ل ٦٠ (سەرچاوەى ناویرا، ل ١٣٧).

ئەم قافلە واڭۋەنى شەمەندەفەرە، لەوپەرى دەردىسەر و ئاۋارامىدا گەيشتەجى. چۈنەيتى دامەزاندنى مەۋە و شتومەكەكانيان لەجى، بەپىنى دابەشكردن و دابەزاندنيان لە ئىستەگەكان، بەرپىكوپىكى بەرپەنەچو. تەۋاۋى شتومەكەكانيان بەپى نىشانەكردنىڭ خراۋە ناۋ واڭۋەنى قىتارەكەۋە. ھەر بۇيە گەلىك شت ون بوو و ماۋەيەكى زۆرىشى پىچوۋ تا شتەكانى خۇيان بدۆزۋەۋە، بوو بەھۋى ئاپەزايى گواستراۋەكان. لەلەيەكى ترەۋە، بوو بە مايەى دواكەۋەتنى قىتارەكە. لە پىگە، ھەۋت كەس لە لە پاڭويزراۋەكان مردن و، كاتى دابەزاندنيان و بەتالكردى واڭۋەنى قىتارەكە، دوو مندالى تر بە مردوۋىى دۆزراۋەتەۋە. شانزە مندالەش بە نەخۋشى سۈۋرۈزە ھەشت كەسى گەۋرەش كە توۋشى نەخۋشى مەلاريا بوون و زۆر پەرىشان بوون، لەناۋ پاڭويزراۋەكاندا بوون.

گلاڭكۇۋە ۱۹۳۸/۱۲/۹ شارى ئالمائاتا بەشى پاڭويزراۋەكانى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۋى يەكيتى سۆڧىت كۆمارى كازاخستان^(۱۱۴)

* لەلەيەن ۋەزارەتى ناوخۋى يەكيتى سۆڧىتەۋە بۇ:

۱- ۋەزىرى ناوخۋى كۆمارى سۆڧىتى سۆسيالىستى ئازەربايجان مايور (سەرگورد)ى گەۋرە دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ھاپى ئىمىليانوۋە شارى باكۇ.

۲- ۋەزىرى ناوخۋى كۆمارى سۆڧىتى سۆسيالىستى كازاخستان مايورى دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ھاپى بورداكوۋە شارى ئالمائاتا.

۳- ۋەزىرى ناوخۋى كۆمارى سۆڧىتى سۆسيالىستى قرقىزستان كاپىتانى دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ئابوشىنكو شارى فرونزە. پاڭەياندنىكى كورت

پىشنىار دەكەم ئەۋ ئاۋارەنى كە سەربەخۇ شوينى ئىجبارى (مەنفا)ى خۇيان بەجى ھىشتوۋەۋە گەپراۋەتەۋە بۇ شوينى پىشۋى خۇيان، بەزۆرۈ تۆپىزى

^(۱۱۴) ئەرشىڧى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلالى ۱۱، ل ۱۳ (سەرچاۋەى ناۋبراۋ، ل ۱۳۶).

بيانگەپىننەنە شوئىنى بەزۇر جىگىركردنى پىشوى خۇيان. ئەمانە بىرىتىن لە: پەنجاوچار بىنەمالەى جىگىركراوى تايىبەتى كۆمارى ئۆتۈنۈمى نەخچەوان و خەفتاودوو بىنەمالەى كوردى ناوچەى ئىفلاخ (ئازەربايجان). واتە كوردەكان بۇ كۆمارى قەرقىزستان بگەپىننەنەو جىگىركراو تايىبەتەكانىش، واتە ئەوانەى نەخچەوان، بۇ كۆمارى كازاخستان (ناوچەى پاختار ئارالى كازاخستان).

دەبى چۈنىتەى كاتى گواستەنەوان، لە مانگى مارسدا و ھەرجارى بە سى تا چوار واگۇنى شەمەندەفەر بەپاسەوانەو بگوازيئەو.

خەرجى ھىنانەو ھىان لەلايەن وەزارەتى ناوخۇى يەكىتىى سۇقىتەو ئەدرى. وەزىرى ناوخۇى يەكىتىى سۇقىت يىريا^(۱۱۵)

كۆپىيەى نىردرا بۇ:

۲۳- كۆپىى بۇ شوئىنى ديارىكراو (مەبەست).

۵- كۆپىى بۇ سكرتارىيەتى وەزارەتى ناوخۇ.

۱- بۇ سكرتارىيەتى بەشى سىئەم.

۱- بۇ سكرتارىيەتى بەشى نۆھەم.

* ژمارە ۵۰۲۲۳۳/۵۰۲۲۳۳/۱۷/۱۹۳۹

سەرۆكى بەپىئەبەرايەتىى ئاوارەكانى سەر بە كۆمىتەى بەپىئەبەرايەتىى

پىكخراوى ھەرىمى حىزب لە ئالماناتا ھاوپى گرىشاگىن

داواكارى دوانزە بىنەمالەى كوردى ئاوارەمان بۇ ھاتوۋە، ئەوانە لە كەلخۇزى

"تورك سىب"ى سەر بە ناوچەى (چوى) ئىش دەكەن. داواكەيان ئەوئە كە

يارمەتى بدرىن، تا ئەمسال خانوۋەكانىان تەواو بكەن. ئەوانە لەم داواكارىشدا

پادەگەيەننە كە بەپىئەبەرايەتىى كەلخۇزى "تورك سىب" ھىچ چەشەنە بايەخىك بە

دروستكردنى خانوۋەكان نادات و، لەم بارەوۋ ئاوپىشيان لى نادەنەو. ئەو

^(۱۱۵) ئەرشىقى ناھەندى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳، ل ۶۲

(سەرچاۋەى پىشوو، ل ۱۲۹).

پارەيەش كە بەرپۆەبەرايەتى كەلخۆزى ئاوبراۋ ۋەرىگرتوۋە، بۇ مەبەستى تر خەرجيان كىردوۋە بەكارىان ھېناۋە. پىكخراۋى ئاۋچەيشيان لەم بارەيەۋە ئاگادار كىردوۋەتەۋە، ۋەئانىش ھېچ ئاۋپىكىان ئى نەداۋنەتەۋە دواكارىيەكەيان پىشت گوى خستوۋە.

لەم بارەيەۋە داۋاتان ئى دەكەم بەرپۆەبەرايەتى كەلخۆزى ئاوبراۋ تاقىبەنەۋە بزانن ۋە پارەيەى كە بۇ دروستكىردى خانوۋبەرە بۇ ئاۋارەكان ۋەريانگرتوۋە، ئايا بۇ مەبەستىكى تر بەكارىان ھېناۋە؟ ھەنگاۋ بۇ تەۋاۋكىردى خانوۋەكان لەماۋەى ديارىكراۋدا ھەلگىرن، ۋە لەم بارەيەۋە كەموكۈپىەكان نەھىلن. لەسەر ۋەنجامى تاقىكىردنەۋە لىكۆلېنەۋەكەتان ۋە ۋە ھەنگاۋانەى كە لەم بارەيەۋە ھەلئىدەگىرن بۇ مانگى دەى سالى ۱۹۳۹، ئاگادارمان بىكەنەۋە.

جىگىرى بەرپۆەبەرايەتى ئاۋارەكانى سەر بە شوۋراى ۋەزىرانى كۆمارى سۇقىتى سۇسىيالىستى سۇقىت ياكۆملىق
پىشكىنرى گەرە شىرشىق^(۱۱۶)

* ژمارە ۵۰۳۲۹۲/۵۰۳۲۸/۱۰/۱۰ پىكەۋتى

بۇ سەرۋكى بەشى جىگىركراۋەكانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆەبەرايەتى باشۋورى كازاخستان بەۋەكالت ھاۋپى دروگۇۋ. شارى چىمكەنت
كۆپى بۇ بەشى پاگۈيزراۋانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆەبەرايەتى حيزبى ھەرىمى ئالماناتا ھاۋپى گرىشاگىن

لەگەل بابەتەكانى تردا، داخۋازى "پەۋشە ەلېيىف"تان بۇ دەنېرم كە لە ئىستگەى (ئىس سىك)ى ئاۋچەى سىئەمى ئىنېيك شى ھەرىمى كازاخستان دەۋى، تىكايە -ۋەك داۋا دەكات- مۆلەتى پىبدەن بىرات بەدۋاى بىنەمالەى برا مردوۋەكەيدا كە لە سى كەس پىك ھاتوۋە لە كەلخۆزى (بودىن)ى گوندى

---

^(۱۱۶) نەرشىقى ناۋەندى دەۋلەتى كازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۸، ل ۳۸
(سەرچاۋەى پىشۋو، ل ۱۲۸).

(ئوچباش)ى سەر بە ناوچەى شووراي (سارى سو) دەژىن. داواى بېرىارو مۇلتەتى ئىيۈە لەم بارەيەوۈ دەكەين.

ئىمە لەلاى خۇمانەوۈ پىمانرايە ھاتنى ئەو بىنەمالەيە بۇ لاى ھاۋلاتى عەلىيىف بە مەبەستى مانەوۈيان، دەكرى پەسند بكرى. ئەويش بەو مەرجهى كە ئەم بىنەمالەيە لەراستىدا پىويستى بە يارمەتى خزمەكانى بى.

جىگرى سەرۋكى بەشى ئاۋارەكانى سەر بە شووراي ۋەزىرانى كۆمارى سۇقۇتتى سۇسىيالىستى كازاخستان ياكەقلىف
پىشكىنرى گەرە شىرشنىف^(۱۱۷)

* ژمارە ۵۰۲۲۷۹/۵۰۲۲۷۹/۱۰/۷ پىكەۋتى ۱۹۳۹/۱۰/۷

بۇ سەرۋكى بەشى ئاۋارەكانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆەبەرايەتى پىكخراۋى ھەرىمى حىزبى ئالماناتا ھاۋپى گرىشاگىن
سالى ۱۹۳۷ لە كەلخۇزى "كوركى"ى ناوچەى (چوى) ئاۋارە (بە زۆرەملى دوورخراۋەكان، ھەورامى)دا، عوسمان ئاسانوۋ ناو لە ئازەربايجانەوۈ گواستراۋەتەوۈ بۇ ئىرەو، باۋكى مامۇستا سادىق سادىقۇۋە كە لە كەلخۇزى (بونىاۋا)ى سەر بە ناوچەى (سارىسو)ى باشۋورى كازاخستان دەژىو، ئەويش پاگويزراۋە.

بەشى ئاۋارە يا پاگويزراۋانى سەر بە شووراي ۋەزىرانى كۆمارى سۇسىيالىسى سۇقۇتتى كازاخستان داۋا دەكات تاقى بىكەنەوۈ ئايا عوسمان ئاسانوۋ لەم كەلخۇزەدا دەژى و، ھەرۋەھا بزانن ئايا پەيۋەندى خزمەيتى لەگەل سادىق سادىقۇۋدا ھەيە؟ ئەگەر بەراستى باۋكى سادىق سادىقۇۋە، مۇلت بە ئاسانوۋ بىدەن بىتە كەلخۇزى (بودىن)ى ناوچەى (سارىسو) كە دەكەۋىتە باشۋورى كازاخستانەوۈ.

---

^(۱۱۷) ئىرشىفى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۸، ۱۲۸ (سەرچاۋەى پىشۋو، ۱۲۵).

لەگەڵ ئەمەيشدا داخوای نوابراتان بۆ دەنیرم.
جیگری سەرۆکی بەشی پەنابەران (پاگوئزراوان) ی سەر بە شوورای وەزیرانی
کۆماری سۆسیالیستی سۆڤییتی کازاخستان
یاکەفلۆڤ،^(۱۱۸)

* نەینى

بېریارى شوورای وەزیرانی دەولەتى کۆماری سۆسیالیستی سۆڤییتی کازاخستان
شارى ئالماناتا مالى دەولەت ژمارە ۴۳ پیکەوتى ۱۹۳۸/۱۲/۱
سەبارەت بە پاگرتنى (دواخستنى) پارەى ئاوارەکانى کوردو ئەرمەن لەبىرى
ئەو ئازەلەى کە داویانە بە دەولەت ... ئەوانە لە بارودۇخىكى ماددى يەكجار
دژاردا دەژین و، هیچ پارە و کەرەستەيەکیان بۆ دروستکردنى خانوو و کپىنى
تفاق و خواردەمەنى بۆ زستان نییە. دامودەزگاكانى بەرپرسیش کە بېریار بوو
خانوبەرە بۆ ئەوانە دروست بکەن، هیچیان نەکردوو، ئەو پەنابەرە کوردو
ئەرمەنیانە لە ئەنجامدا بۆ ئەم زستانەى کە لەبەرە، بەبى هیچ پەنایەك ماونەتەو.
بۆیە شوورای وەزیران بېریارى دا:
۱- ئەوانەى کە پارەى ئەوانیان پاگرتوو و خانوبەرە (پەناگە)یان بۆ دروست
نەکردون، دەبى سزابدرىن.
۲- تا دەى مانگی ۱۹۳۸/۱۲ پىویستە چەندایەتى ئەو پارەيەى ئەوان پوون
بکرىتەو، هەروها پيشنيارەکانى لەم بارەيەو سەبارەت بە دانى پارە بە
خاوەنەکانیان، ئاراستەى شوورای وەزیرانی کازاخستان بکرىن.
۳- هەول بەدرى جى و پەنا بۆ ئەوانە دروست بکرى.
۴- بەرپرسى جییه جیکردنى ئەم کاروبارانە بخرىتە ئەستوى لیتیناتى
گەرەى دەزگاكانى پاراستنى هاوپى گلاکۆڤ.

---

^(۱۱۸) ئەرشیفی ناوەندی دەولەتى کۆماری کازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، دیلاى ۴۸، ل ۱۳۹
(سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۲۴).

جيگري سەرۆكى شوراي وەزيرانى كۆمارى كازاخستان تازييف. ى جيگري
كاروبارى بەرپۆۋەبىردىنى شوراي وەزيرانى كازاخستان ساپارگالييف.م (۱۱۹)

* نەينى ژمارە ۸۷۲۸

بۇ ۋەزىرى كاروبارى ناوخۇ كۆمارى سۆڧىتى سۆسياليسى ئازەربايجان
مايورى گەرەي دەزگاي پاراستن (ك. گ. ب.) (KGB) ھاوپى رايڭ شارى باكۆ
لەسەر ژمارەي ۴۳۸۴۴۱

رېكەوتى ۱۹۳۸/۹/۵

سەبارەت بە ۵۴ بىنەمالەكەي ناۋچەي پاختا-ئارال (كازاخستان)، كە
سەربەخۇ ئەۋىيان بەجى ھىشتۋە.
رادەگەينىن كە:

ئەۋ پەنجاۋ چوار بىنەمالەيەي كە لە لىستەكەدا ناۋيان ھاتۋە، سەربەخۇ
ئىرەيان بەجى ھىشتۋە. كەس بەۋانەي نەگۈتۋە لەكۈي پىتان خۇشە بژىن،
بەلكو بەپىچەۋانەۋە پىيان گۈتراۋە ۋوۋبەۋوش بەرپىرسى ئەۋەيان پى
پاگەينەندراۋە كە لە ناۋچەي (پاختا-ئارال) باشورى كازاخستاندا بژىن.

ھەر بۇيە ئەۋانە ھىچ بەلگەۋ دىكومىنتىكىان سەبارەت بە ئازادكردىيان
نەدراۋەتى. داۋاتان ئى دەكەين ئەۋانە بىئىرنەۋە بۇ دواۋە (بۇ كازاخستان)، واتە بۇ
شۈينى نىشتەجىي پىشۋويان كە لەژىر دەسەلاتدارىتى سەرۆكى بەشى
پاراستنى پاختا-ئورالە ۋ بە رېگەي شەمەندەفەردا لە ئىستگەي (سىر-دارىن)ى
ھىلى ئاسنى (تاشكەنت) ۋەۋە بىاننىرنەۋە.

جيگري سەرۆكى بەرپۆۋەبەرايەتى دەزگاي پاراستنى كازاخستان
لىتىناتى گەرەي دەزگاي پاراستن نىزىۋولكو (۱۲۰)

---

(۱۱۹) نەرشىڭى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاي ۱۳،
ل ۲۸ (سەرچاۋەي پىشۋو، ل ۱۲۱-۱۲۳).

(۱۲۰) نەرشىڭى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاي ۱۳،
ل ۶۲ (سەرچاۋەي پىشۋو، ل ۱۲۲).

* كورتهى پاپۇرتىك سەبارەت بە ژمارەيەك لەو كوردانەى كە لە ۱۹۳۷-۱۵
 دوورخراونەتەوہ بۇ كازاخستان
 "بۇ سەرلەشكر (ژەنەرال لىتېنانت) ى دەزگای پاراستن (ك. گ. ب.) (KGB)
 ھاوپى بىرنىر"
 ..... سەبارەت بەو كوردانەى كە لەم شوینانەى خوارەوہ جىگىركراون،
 زانىارىمان بەم چەشنەيە:

۱- ناوچەى پاختاى ئارال

كوردەكان لە سى كەلخۆز نىشتەجى كرابوون؛ بىست بنەمالە لە كەلخۆزى
 (ماياك)، شانزە بنەمالە لە كەلخۆزى (نوقەى پون) (پىگەى نوئى) و حەقدە
 بنەمالەش لە كەلخۆزى "كراسنى ئوكتوبر" (ئوكتوبرى سوور)، واتە بەھەموويەوہ
 پەنجاو سى بنەمالە. پاش سەردانمان بۇ ئەوئى، بۆمان دەرکەوت سى كەلخۆز
 تەنیا دوو بنەمالەو ئەندامىكى بنەمالەيەكى ترى ئى ماون. جگە لەوہ، لە مەلەبەندى
 ناوچەكەدا، واتە گوندى (مسلاقيانكا)، سى بنەمالەى تر دەژىن.

لە گەشتەكەمدا بۇ ناوچەى پاختا-ئارال، بۆم دەرکەوت تا مانگى ۵ و ۱۹۳۸/۶
 شەست و حەوت بنەمالەى كورد كە لە ناوچەى قىزىل-كوم (ى سەر بە چىمكورگان و
 چارىدەن) ھەوہ ھاتبوون، ناويان نووسرابوو. بەلام ئىستا لىرە نەماون و، بۇ كوئ
 پۆيشتوون، ديار نىيە.

بەپىئى ئەو لىستەى كە ھەيە، ئەو كوردانەى كە لىرە جىگىركراون، واتە لە
 ناوچەى (پاختا-ئارال)، تەنیا لەو بنەمالە كوردانەن كە ھەمويان ژن و مندالەن.
 پىاوەكانيان (سەرپەرشت يا گەورەى ئەم بنەمالانە) لەلايەن دامودەزگاكانى
 پاراستنەوہ سەرنگوم كراون.

بەپىئى ئەو بەلگانەى كە ھەن و، بە چاوپىكەوتنى خوشم لەگەل بەرپرسانى
 ناوچەكەدا، بۆم دەرکەوت:

۱- ئەو بنەمالە كوردانەى ئىرە كە ھەمويان لە مندالانى كەم تەمەن پىك ھاتوون،
 بايەخىكى ئەوتۆيان ھەك ھىزىكى كاركەر نىيەو، زۆر زۆر كەم كاريان كەردوہ.

۲- ھىچ ھەلومەرجىكىيان بۇ دروستىكرىنى خانوبەرەو ژيانيان پىك نەھىناو،
ئەوانە لە چادردا دەژىن.

۳- ھىچ ھەنگاويك بۇ پاگرتنى كوردەكان و، پىشگىرى لە پۇيشتىنيان
ھەلنەگىراو. بەلكو بەپىچەوانەو، يارمەتیی پۇيشتىنيان دراو. ھەقى
گواستەو و پارەيان پىدراو بۇ خەرجى پىگەيان، تا بگەنە ئىستگەى
شەمەندەفەرى (چىمكورگان). تەنات ئەوانەى كە پۇيشتوون، پارەى فرۇشتىنى
ناژەلەكەى خۇيان (لە كەلخۇزى مايك) وەرەگرتو و، پۇيشتوون (پاشان
پاپۇرتنووسەكە باسى ئەو دەكات كە چەند كارىيان كردوو و... ھەورامى).

۲- ناوچەى تالاس

لە كەلخۇزى (باسكا-بولاق) نەوت بىنەمالەى كورد ھەن، ھەموو لە كەلخۇزىكى
سەربەخۇدا پەكيان گرتوو، لە ۳۶ خانودا كە ئەسسال دروست كراون، دەژىن. ئەم
خانوانە لە دوو ژوروى بچوك پىك ھاتوون و، بەپەلە لە قوپو تەپالەو سەركەنيان
(سەربان) لە قامىش دروست كراون و، بە زۇپا گەرم دەكرىن. بانەكانيان بە ھىچ
دانەپۇشراو و سواخ نەدراو و، مەترسى ھەمىشەىي ئاگرگرتىيان لى دەكرى و، ھىچ
شتىكىش (وەك كادان و جى زەخىرەو ئاودەست، ھەمام، ئاشپەزخانە- ھەورامى) لە
تەنىشت ئەم مالانە دروست نەكراو. خەمەتگوزارى كولتورى -ژيانى- كۆمەلەيتى
ھەر نىيە و، ھىچ بەرھەم و شتومەكى (كال و خاوى) پىشەسازى و تفاق و خوارەمەنى
ناگاتە ئىرە (لەبەرئەو كاسك بولا سەدو ھەفتا كىلومەتر لە جەمبولەو دوورە).

سەرھەتاي سالى ۱۹۲۸ ھەشتاوحەوت بىنەمالەى كورد دىنە ناوچەى تالاس و،
پاشان سى بىنەمالەى ترىش دەگەنە لايان، واتە بەگشتى نەوت بىنەمالەى (پاشتر باسى
كارو ئاژەلەكانيان دەكات).

۳- ناوچەى سىيىر دلوڧ

بەپىى سەرزىرى كۆمىتەى بەرئەو بەرايەتى حىزب لەم ناوچەدا، بىست وچوار
بىنەمالەى كورد لە كەلخۇزى (كراسنايازاري) "شەفەقى سوور" نىشتەجى كراو، بەلام
پاش تاقىكرىدەو دەرگەوت ھىچ كوردىك لىرە نەبوو نىيە.

۴- ناوچه‌ی سوزاك

كوردەكانى ئىرە لە پىنچ كەلخۆزى ناوچەكەدا جىگىركراون، بەلام ژمارەى تەواويان ديار نىيە. پاش پوونكردنەوه، دەرکەوت بە ھەموويەوه ۹۴ بنەمالەى كورد لە ناوچەى (سوزاكى)ن، لەوانە ۴ بنەمالەيان لە كەلخۆزى (ھاوپى ستالين) ناو و، ۶۳ (شەست و سى) بنەمالە لە كەلخۆزى (ھاوپى كالينين) ناون. ۵ بنەمالە لە كەلخۆزى يەكى ئايار (ماى)، ۱۵ بنەمالە لە كەلخۆزى (ژىكىنشيك) و ۷ بنەمالە لە (ئوش توبە).

بەگشتى، بارى ماددى ژيانيان خراپە، كەس لىيان ناپرسىتەوه. بەم زوانە خانووبەرەكەيان تەواو دەبى.

۵- ناوچى سارى سونسىك

بەپىى سەرژمىرى كۆمىتەى بەرپۆهەرى حيزبى لە كەلخۆزى (ئوموژزاكوڤ)، ۸۶ بنەمالەى ئى بووه. لەكاتى تاقىكردنەوهدا، ھاوپى نىبروت بۆى دەرکەوتوو ۷۹ بنەمالەى لىيە.

۶- ناوچەى چايلان

بەپىى ئەو سەرژمىريانەى كە ھەن، شەست و چوار بنەمالەى كوردە كەلخۆزەكانى (قىزىل جولدوس) جىگىر كراوه.

جىگىرى سەرۆكى بەشى ئاسايشى كازاخستان لىتىنانت (ك. گ. ب. KGB پىترۆڤ ۱۹۳۸/۱۲/۱۴ ئالماتا^(۱۲۱))

* بۆ سەرۆكى بەشى كاروبارى ئاوارەكانى^(۱۲۲) سەر بە كۆمىتەى بەرپۆهەرايەتى ھەرىمى ئالماتا ھاوپى گریشاگىن

---

(۱۲۱) ئەرشىڤى ناوھەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳، ل ۱۱، ۱۲- ۱۶ (سەرچاوەى پىشوو، ل ۱۱۶-۱۲۰).

لەگەل سەرجهمی داوای فەرمانبەرە ئاوارەکانی کەلخۆزدا، داخوای دوو هاوولاتی کوردی ئەحمەد و محەمەدی ئاسانی ئاوانتان کە لە سۆفخوای (گول تابان)ی شوورای گوندی (کوک پیک)ی سەر بە ناوچەی (چوی) ئیش دەکەن، بۆ دەنێرم، کە داوا دەکەن بگوازێنەوێ یا بپۆن بۆ لای خزمەکانیان، کە لە کەلخۆزی (کاس کابولاق)ی سەر بە ناوچەی (تالیس) دەژین. بەپێی داخوای برایانی ئاسانی، هیچ زانیارییەک سەبارەت بە چۆنیەتی خزمەتییان لەگەل ئەوانەدا باس نەکراوە.

ئێوە پێویستە پوونی بکەنەوێ خزمەتی ئەوانە لەگەل دانیشتوانی خزمیاندان لەکەلخۆزی ناوچەی (تالیس) چۆنە و لەجێدا ئەم پرسیارە چارەسەر بکەن و، ئەنجامی بپارەکەتان بە داواکارانی ناوبراو پابگەینن. بەپێی ئەو داخوایەیان، ئێمە گواستەوێ خەلک لە شوێنیکەوێ بۆ شوێنیکێ تر بە پێویست نازانین^(١٢٢).

جیگری سەرۆکی بەشی کاروباری ئاوارەکانی سەر بە شوورای وەزیرانی کۆماری کازاخستان یاکوفلیف

پشکنیر (ئینسپیکتەر) - پیکخەر ئابیکنیوڤ

شوێنی جیگربوونی پراگۆیزراوەکانی کوردو ئەرەمەن لە کۆماری سۆڤییتی سۆسیالیستی کازاخستان تا ۱۹۳۸/۱۱/۵

---

^(١٢٢) ئاوارەکان - مەبەست لەو گەلانیە کە بەزۆر دورخراونەتەوێ. بەواتایەکی تر، دەتوانین بڵێین بەزۆر نیشتهجێکراوەکان یا هینراوەکان یا بەزۆر جیگربووەکان.

^(١٢٣) ئەرشیفی ناوەندی دەولەتی کۆماری کازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپیسى ۱، دیلاى ۴۸، ل ۸۸.

لە کتیی کوردی کازاخستان (عەزیز زیا عەلییف کازاخستان، ۱۹۹۶، بە زمانی پووسی و کوردی، ل ۱۱۵).

ناوچه و شۆين	ژمارى بېنه ساله	گفتى كېس	ژمارى كورن	بېنه ساله نږدېن	خانوو بهر
هر رېمى ئالما ئاتا	۱۰۴	۴۷۷	۵۸	۴۶	دامه زراون،
ناوچه ي چوى	۶۴	۲۹۹	۶۴	-	زۆربىيان
ناوچه ي ئيل					خانوو بهر يان نېيه،
ناوچه ي كراسنا گورسى					زهرىيان پىن
ناوچه ي ئېنېكشى-كازاخسكى	۵۵				نەدراو و دياريش
سەفخوزى پلودونيو ترسيتا ئىسسياك	۳۱	۱۶۹	۳۱	-	نەكراو.
كانوچوك پرموخوز ژماره ۱۳	۱۳۱	۸۲۵	۸۰	۴۱	
ناوچه ي كاسكيلين كەلخوزى مۇلەتوۋا	۳۵	۱۷۵	-	۳۵	
باشوورى كازاخستان	۴۱۰	۲۳۲۳	۲۸۸	۱۲۲	دامه زراون زۆربىيان
ناوچه ي چاپانوۋا	۵۹	۳۱۵	۵۹	-	خانوو بهر يان نېيه
ناوچه ي سارى سو	۶۷	۴۲۶	۶۷	-	زهرىيان پىن
ناوچه ي تالاس	۸۶	۴۳۸	۸۶	-	نەدراو و دياريش
ناوچه ي قىزل قوم	۱۴۰	۶۱۸	۱۴۰	-	نەكراو
ناوچه ي ناوچه ي سوزاك	۹۴	۳۹۲	۹۴	-	
ناوچه ي جەمبول	۲۹	۱۱۶	۲۹	-	
سەفخوزى ونيوترسيت (كاپلان بېگ)	۱۰۱	۳۸۸	۱۰۱	-	
كانوچوك پرموخوز ژماره ۱۲ پاختا-ئارال	۱۳۵	۸۳۸	۱۳۵	-	
ئەنجامەكان بەپىنى ھەرىم و ناوچهكان	۷۱۱	۳۵۶۶	۷۱۱	-	ئەنجامەكان بەپىنى ھەرىم و ناوچهكان
سەرچەم	۱۱۲۱	۹۹۹	۵۸۸۹	۱۲۲	تېكرا

پشكېنېرى بەشى پاگوېنزاو وەكانى سەر بە وەزارەتى ناوخواى كۆمارى
 كازاخستان ئىسپيوۋا^(۱۲۴)

^(۱۲۴) ئەرشىفى ناو وەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳،
 ل ۹۰ (ھەمان سەرچاو، ل ۱۴۳).

* ئەوپەرى نەينى

دۆسيەى تايىبەت

بىريار

بۇ ۋەزىرى ناوخۇى يەكىتىى سۇقۇت

ناۋەپۇك: گواستىنەۋەى تورك و كوردو خىمشىن لە ناۋچە سەرسىنورىيەكانى

كۆمارى سۇقۇتىى سۇسىيالىستى جۇرجيا

ژمارە ۰۰۱۱۷۶ پىكەۋتى ۱۹۴۴/۸/۲۰ شارى مۇسكۇ

لە جىبەجىكردىنى بىريارى كۆمىتەى پارىژكارى دەۋلەتى (ژمارە ۶۲۷۹/ زۆر

زۆرى نەينى)دا سەبارەت بە ((گواستىنەۋەى تورك و كوردو خىمشىن لە ھىلە

سەرسىنورىيەكانى كۆمارى سۇسىيالىستى جۇرجيا، واتە ناۋچەكانى ئاخالتسىخ،

ئادىگى، ئەسپىندىن، ئاخالكەلاك و بەگدان))

فەرمانتان پى دەدەم:

۱- پىۋىستە، بۇ پىكخستىنى ئەم فەرمانە، ھەنگاۋ بۇ ئامادەكردىن و

جىبەجىكردىنى ئەركى گواستىنەۋەيان چواربەشى دەستوبردى چالاكى بەم

شىۋەيەى خوارەۋە پىك بىن: ئ. بەشى ئاخالتسىخ، واتە لە چوارچىۋەى ناۋچەى

(ئاخالتسىخ)دا، ب: ئاخالكەلاك، واتە لە چوارچىۋەى ناۋچەكانى (ئاخالكەلاك) و

(بەگدان)دا. پ: بەشى (ئاسپىن)، واتە لە چوارچىۋەى (ئاسپىن)دا، ت:

ئاخالكەلاك، واتە لە چوارچىۋەى ناۋچەكانى ئاخالكەلاك و بەگدان.

۲- سەۋكى ئەو بەشە چالاك و بەدەستوبردانەى (عمليات-ئوپىراتىقى) و

جىگرەكانىيان دەستبەجى ئەركى سەرشانىيان جىبەجى بىكەن. ۋەزارەتى پاراستىنى

كۆمارى سۇسىيالىستى جۇرجيا كۆمىسارى پلە سىيەم "پانكى ۳" ۋەزىرى

پاراستن ھاۋپى راپايىق و كۆمىسارى ناوخۇ (ۋەزىرى ناوخۇى كۆمارى جۇرجيا

ھاۋپى كەرەندان، پىۋىستە ھەركامىيان پەنجا كەسى چالاك كە شارەزى بارودۇخى

ناۋچەكەن، بۇ ئامادەكردىنى بەجىيەننى ئەم ئەركە تەرخان بىكەن.

۴- چالاكىكە (ئۇپىراسىيۇن) دەبى لە ماۋەى دە پۇژدا، لە ۱۵ تا ۲۵ ى ۱۱ ى

ئەۋسال، جىبەجى بىكرىن.

۵- بۇ مۇسۇلمانلارنى ئەم ئۇپىراسىيۇنە، بەھىزكردىنى پاراستنى سنوورەكانى دەولەتى كۆمارى جۇرجيا لەكاتى جىيەجىكردى ئەم ئۇپىراسىيۇنە، بۇ گواستىنەۋەى ئەم ھىزە لەشكرىانەى خوارەۋە تەرخان بىكىن: لە ھىزەكانى ۋەزارەتى ناوخۇ، ھەنگەكانى چل و دووسەدو ھەشتاۋىك و دووسەدو شەستۋشەش و سىيەم ھەنگى كراسنازنامىنى ۋە ھەنگەكانى ھەشت و دوو و، ھەرۋەا يەكەكانى تايىبەتى يەك و دوۋى لەشكرى مۇسكۆى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ، لەگەل ئەفسەرانى گەۋرەى پەيمانگەى لەشكرى-تەكنىكى مۇسكۆۋ ساراتوۋ، ئورجونكىدزە، لىنىنگرادو خاركوۋى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ، تەۋاۋى ئەندامانى قوتابخانەى سىياسى ۋە خولى پەرۋەردەى بەشى ئۇپىراسىيۇنى سوپاى ناوخۇى يەككىتى سۇقۇت كە ژمارەى ھەمەۋىيان يەنجا ھەزار كەسە، تەرخان دەكرىن.

* بېريارى كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى

۱۹۴۴/۷/۱۴

بە مەبەستى باشتر پاراستنى چۆنىەتى سىنورەكانى دەولەتى كۆمارى سۆسىالىستى سۆقنىتى جۆرجىا، كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى بېريارى دا:

خالى ۱- دانىشتوانى تورك و كورد و خىمىشېن لە ناوچە سەرسىنورىەكانى كۆمارى جۆرجىا، واتە ئاخالتسىنخ ئادەيگىن و ئاسىيىندىزەو بەگدانۇڭ، و كۆمارى ئۆتۇنۇمى ئاجار كە ژمارەيان ۱۶،۷۰۰ شانزەھزارو حەوتسەد بىنەمالەيە، واتە ھەشتاوشەش ھەزار كەس، بگوازىنەو، چل ھەزار كەسىيان بۇ كازاخىستان و سى ھەزارىيان بۇ ئۆزبەكىستان و شانزەھەزارىيان بۇ كۆمارى قرقىزىستان. گواستىنەوھىيان بخرىتە ئىستۇى وەزىرەتى ناوخۇى يەكىتىى سۆقنىت. وەزىرەتى ناوخۇى سۆقنىت "ھاوپىي يىزا" بەرپىسە كە ئەم گواستىنەوانە لە مانگى يانزەى ۱۹۴۴دا جىيەجى بىرى.

خالى ۲- بوار بدرى ھەر بىنەمالەيەك تا ھەزار كىلوگرام شتومەكى جۇراوجۇر، تفاق و خواردەمەنى لەگەل خۇياندا بەرن.

خالى ۳- بۇ پىكخىستىنى وەرگىرتى شتومەك و تفاق و خواردەمەنى، خانووبەرەو باغى ميوەو كشتوكال و سامانى ترى بەجىھىلراوى ئەو راگويزراوانەى ناوچەى سەرسىنور، كۆمىسىيۇنىك بە سەركىردايەتى جىگىرى شووراي وەزىرانى كۆمارى جۆرجىاي سۆسىالىستى ھاوپىي خۇشتارىا پىك بى.

خالى ۴- كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى روسىا (بەلشەويك) و شووراي وەزىرانى كۆمارى سۆسىالىستى كازاخىستان "ھاوپىيان سىقارتىسۇڭ، و ئۇنداستىنۇڭ،" و، لە كۆمارى قرقىزىستان "ھاوپىيان ئاگۇڭ، و كولاتۇڭ،" و، لە ئۆزبەكىستان "ھاوپىيان يوسوپۇڭ، و ەبەدولرەحمانۇڭ،" لەگەل وەزىرەتەكانى ناوخۇى ئەم كۆمارانەدا بەرپىرس بىرىن كە پىويسىتە لەجىدا ھەنگا و بۇ وەرگىرتى ئەو راگويزراوانەو نىشتەجىكىردىيان و شوين و جىي ھەمىشەيىيان بۇ دايىن بىكەن.

خالى ۱۱- ئىجازەو بوار بە شووراي وەزىرانى كۆمارى جۆرجىاي سۆقنىتى بدرى لە ناوچە سەرسىنورىەكانى خالى يەكەمدا، حەوت ھەزار بىنەمالە تا سى

(۳۰) ھەزار كەس، واتە لە كەلخۆزىيەكانى ناوچە كەم زەويەكانى كۆمارى جۇرجىادا جىگىريان بىكات. نىشتەجىگىردىن ھەم تەواوى كەلخۆزەكان و ھەم دەستەى جىاجىيا و بىنەمالەش دەگىرتەخۆ. شۆينەكانى جىگىركىردىن لە ھىلە سەرسنورىيەكاندا بە پەسندىكىردى دەزگاي بەرپۆيەبەرايەتى سويى سىنورىپارىزى وەزارەتى ناوخۆى كۆمارى جۇرجىا دىارىدەكرىن.

خالى ۱۳-A تەرخانكىردى سى (۳۰) مىيۇن پۇبۇل لەلايەن وەزارەتى ناوخۆى يەكىتى سۆفیتەو بۆجىبەجىگىردى ئۆپىراسىيۇنى (چالاکى) دەرکردى و گواستەنەو نىشتەجىگىردى پراگوىزراو تايىبەتەكان و، بۇ شووراي وەزىرانى جۇرجىاي سۆسپالىستىش چوار مىيۇن پۇبۇل بۇ ئەو خەرجيانەى كە پەيوەندىيان بە جىگىركىردى خەلکەو ھەيە لە ناوچە سەرسنورىيەكاندا.

خالى ۱۴- بەرپىسى بەرپۆيەبەرايەتى دابىنكىردى تفاق و خوارەمەنى (تەخنىكى) "ھاوپى شىروكوڭ"، بۇ جىبەجىگىردى گواستەنەويان لە مانگەكانى ئۆكتۆبەر و نۆفەمبەرى ۱۹۴۴دا، كەرەستەى تايىبەت و زىاد بۇ بەنزىنى ماشىن دىارى بىكى: وەزارەتى ناوخۆى يەكىتى سۆفیت ھەوتسەدو پەنجا تەن، شووراي وەزىرانى كازاخستان ھەفتاچوار تەن، شووراي وەزىرانى قرقىزستان ۳۵تەن، شووراي وەزىرانى ئۆزبەكىستان ھەفتا تەن و شووراي وەزىرانى كۆمارى سەدەتەن.

سەرۇكى كۆمىتەى بەرگى دەولەتى يەكىتى سۆفیت
ستالىن.ى (۱۲۵)

* بۇ كۆمىتەى بەرگى دەولەتى

ھاوپى ستالىن.ى.ڭ،

بۇ شووراي وەزىرانى يەكىتى سۆفیت

ھاوپى مولەتوڭ.ڭ.م

بۇ كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى (بەلشەويك) يەكىتى سۆفیت

---

(۱۲۵) ئەرشىڭى دەولەتى پروسپاي فیدرال، فوندى ۹۴۰۱، ئۆپىسى ۲، دىلاى ۶۶، ل ۱۹۱
(سەرچاوەى پىشوو).

ھاۋېي مالىنكوۋ،

۱۹۴۴/۱۱/۲۱

ژمارە ۱۲۸۲۶

بەپىي بېريارى كۆمىتەي بەرگىرى دەۋلەت و ھەزەرەتى ناوخۇي يەككىتىي سۇقۇيت، ئۇپراسىيۇنى (چالاكى راگۇيزانى تورك و كوردو خىمشىن لە ناۋچە سەرسنورىيەكانى كۆمارى سۇسىيالىستى جىبەجىن كراۋە. بەشىكى زۇرى دانىشتوانى ناوبراۋ كە پەيوەندىيەكى خزمەتتەيان لەگەل دانىشتوانى ناۋچە سەرسنورىيەكانى توركىيادا ھەيە قاقاخچىيەتەش ئەمەن و، مەيلى پەنابەرىتەيان تەيدايە بۇ دامدەزگا سىخورىيەكانى توركىيا، سەرچاۋەيەكى باشن بۇ بەكرىگرتن و دروستكردىنى كەسانى سىخورى ناردن و پەرەپىدانى تاقىمى چەتە و پىگىرى ۋلاتەكەمان.

بۇيە پاش ئامادەكارى، گواستەنەۋەيان لە ۹/۲۰ - ۱۹۴۴/۱۱/۱۵ بەريۋەچۈۋە. جگە لەۋە، بۇ پىشتىگىرى ئەۋ كەسانەي كە ھەۋلى پۇيشتن و تىيەپروۋنيان داۋە لە سەرسنورىيەكان، پاراستنى سنورىيەكان لەگەل توركىيادا بەھىز كرا. ئۇپراسىيۇنى گواستەنەۋەيان لە ناۋچەكانى ئاخال كەلاك، ئاخالتىيخ، ئادەيگىن، ئاسپىندىز و بەگادانوۋ لە ۱۵ تا ۱۸ مانكى نۇقۇمىرى ۱۹۴۴ و لە ناۋچەكانى كۆمارى ئۇتۇنۇمى ئاجار لە ۲۲-۲۶ نۇقۇمىرى ۱۹۴۴ بەريۋەچۈۋە.

تەۋلى راگۇيزراۋەكان ۹۱۰۹۵ (نەۋەتۋەيك ھەزارو نەۋەتۋەيىنچ كەسە). تەۋلى كارۋانى (شەمەندەۋەس) راگۇيزراۋەكان، بەرەۋ شۋىنى نۇيى جىگىرپروۋنيان لە ئۆزبەكىستان و كازاخستان و قرقىزىستان نىردىران. ئۇپراسىيۇنى راگۇيزان بەرىكۋىيىكى و، بەيى ھىچ پروۋداۋىك بەريۋەچۈۋە. لەۋ ناۋچە سەرسنورىيەكانى كۆمارى جۇرجىيادا كە باس كران، حىوت ھەزار بىنەمالەي جۋوتيار لە ناۋچە كەم زەمىيەكانى كۆمارى جۇرجىاۋە دەننەرىنە جىگەيان و لەۋ شۋىنانە نىشتەجى دەكرىن (ۋاتە لە شۋىنى راگۇيزراۋەكان).

ھاۋكات ھەزەرەتى ناوخۇي يەككىتىي سۇقۇيتى ھەنگاۋى تايبەتى بۇ بەھىزكردىنى چۆنىەتى پاراستنى ناۋچە سەرسنورىيەكانى كۆمارى جۇرجىاي سۇقۇيت لەگەل توركىيادا ھەلدەگىرى.

وہزیری ناوخوی یەکیټی سۆڤیت بیریا.

له ۱۹۴۴/۱۲/۲ بیریا له نامهیهکدا بۆ ستالین داوا ئەکات که^(۱۲۶):

((لەبەر بەرپۆهەردن (جێبەجێکردن)ی سەرکەوتوانەیی ئۆپراسیۆنی ڤاگۆیزان له ناوچه سەرسنۆریەکانی کۆماری جۆرجیاوه بۆ ناوچهکانی ئۆزبەکستان و کاراخستان و قرقیزیای سۆڤیتی که ژمارەیان ۹۱۰۹۵ کەسی تورک و کورد و خیمشین بوو، وەزارەتی ناوخوی یەکیټی سۆڤیت داوا ئەکات ئەو فەرمانبەرانی وەزارەتی ناوخۆ دەزگای پاراستن و لەشکرانی سوپای سووری وەزارەتی ناوخۆ که بە شیوەیهکی زۆر باش له بەرپۆهەردنی ئۆپراسیۆنەکەدا بەشداربوون، میدالیاکانی یەکیټی سۆڤیتیان پێشکەش بکری. بەپێی لیستی ژمارەیی ئەو کەسانە که پێشکەشیان کراوه له "دۆسیە تایبەتی ستالیندا" ڤارێزان، نیشانەیی پله شەری نیشتمانی به ۲۵ کەس و پله دووی هەمان نیشانە به هەژدە کەس و نیشانەیی "ئەستێرەیی سوور" به ۸۵ کەس و میدالی "لەخۆبەدوویی" یا "نازایەتی" به ۶۷ کەس و میدالی "لەبەر خزمەتی جەنگی" به ۲۱۸ کەس دراوه و سەرجهم ۴۱۳ کەس وەریگرتووه.

* شوورای وەزیرانی گەل

بیراری ژمارە ۳۵

مۆسکۆ-کریملین

۱۹۴۵/۱/۸

سەبارەت به باری مافی ڤاگۆیزراوه تایبەتەکان

۱- ڤاگۆیزراوه تایبەتەکان کەلک له تەواوی ئەو مافانەیی که دانیشتوانی یەکیټی سۆڤیت هەیانە، جگە لهو چوارچۆیهیهی که لەم بارهیهوه سنووری بۆ دانراوه، وەردەگرن.

۲- تەواوی ئەو ڤاگۆیزراوانەیی که توانای کارکردنیان هەیه، بەرپرسن که دەبێ خەریکی کاری کۆمەڵایەتی و بەسوود بن. بۆ ئەم مەبەستەش، شووراکانی نوێنەران

^(۱۲۶) ئەرشیفی دەولەتی پووسیای فیدرالی، فونیدی، ئوپیسسی ۲، دیلای ۶۸، ل ۵۴-۳۱

(سەرچاوهی پێشوو، ل ۱۸۰-۱۸۱).

خەلك لەجىدا بە پىكهاتن لەگەل دامودەزگاكانى وەزارەتى ناوخۆدا بەپرەسن كە بارودۆخى نىشو و كاركردنيان لە بوارەكانى كشتوكاڵ و دامودەزگاكانى پيشەسازىدا بۆ پىك بخەن، ھەروەھا لە پىكخراوو دامودەزگاكانى بىناكارى و سازكردن و كەلخۆزو بوارە ھەروەزىەكاندا كار بكەن.

بە لادانى راگويزراوە تايبەتەكان لە دىسپلینەكانى كار، بەپىتى ياسا بەپرەسيان ھەيە (سزا دەدرين).

راگويزراوە تايبەتەكان مافى ئەرەيان نىيە، بەپىتى مۆلتى قوماندانى سەرکردايەتى راگويزراوە تايبەتەكانى وەزارەتى ناوخۆ، لە ھەروەى ئەرە ناوچەيەى كە تىيدا دەرژين و ھەمانبەردارى سەرکردايەتى قوماندانى تايبەتى ئەرە ناوچەيەيە، بۆنە ھەي. لادان و چوونە ھەروە، بە ھەلاتن دەرژىرىو، لە چوارچىوہى ياساى تاوانكارىدا بەپرەس دەبن.

۴- راگويزراوە تايبەتەكان، گەورەى مائەكان يا ئەندامەكانيان ھەرچەشنە ئالووگۆپىك كە لە ژيان و كارى بىئەمالەياندا ھەي (لەدايكبوونى مائە و مەيگى ئەندامانى بىئەمالە ھەلاتن و...)، ھەي لە ھەروەى سى پۆژدا قوماندانى راگويزراوە تايبەتەكانى سەر بە وەزارەتى ناوخۆى لى ئاگادار بكەنەو.

۵- راگويزراوە تايبەتەكان، ھەي لە چوارچىوہى ئەرە ياساو داب و نەيئە كۆمەلەيەتيەى كە لە شوينى نىشتەجىياندا ھەن، ئەرە سىستەمە بەتەرەوى پەچاو بكەن كە بۆيان دانراو، گۆپرايەلى تەرەوى ھەمانەكانى قوماندانى تايبەتى سەر بە وەزارەتى ناوخۆش بن. لادان لە سىستەمى كۆمەلەيەتى، لە شوينى نىشتەجىبوونى راگويزراوە تايبەتەكان، سزاكەى تا سەد پۆيل يا تا ۵ پۆژ راگيركردنە.

جىگىرى سەرۆكى شووراي وەزيرانى يەكيتى سۆڤىت مەلەتوڤ. م.
بەپەرەبەرايەتى كاروبارى شووراي وەزيرانى يەكيتى سۆڤىت ئادايڤ. ي

* زۆر نەيئى

ژمارە ۰۰۱۴۷۵/۲۷

پىكەوتى ۱۹۴۸/۱۲/۲۲

شارى مۆسكۆ

ژماره ۱- به مهبهستی بهیژکردنی سیستمی پاگوئیزاوهکان له دامودهزگاگانی بالای یهکیتهی سوڤیتدا له سهردهی شهری نیشتمانیدا ، چیچانیهکان و قهرهچایوهکان (کهرهچایفهکان)، ئینگوش و بالکار، کالمیک، ئهلمانی، تاتارهکانی کریم (قریم) و ... هتد (واته کورد و تورک و میسخیتن و... ههورامی) و، ههروهها لهبرئهوهی که لهکاتی گواستنهوهدا ماوهی مانهوهیان (دورخستنهوه یا نیشتهجیکردنیان) دیاری نهکراوه، بهپئی فهرمانی دهستهی بالای سهزکایهتی شورای یهکیتهی سوڤیت (پهرلهمانی سوڤیت) له ۱۹۴۸/۱۱/۲۶ دا، ((سهبارت بهو کهسانهی که له شوینی نیشتهجییانهوه دورخراونهتهوه بۆ ناوچه دورو جیاجیاکانی یهکیتهی سوڤیت، سزادانی تاوانکاریان، ئهگر بیتوو ههلیین، بۆ ههمیشه یا بنهبره)) ؛ ((ئهو پاگوئیزاوهی سهرهوه که بۆ ناوچه دورو جیاجیاکانی یهکیتهی سوڤیت نێردراون و ئیسته نیشتهجی کراون، فهرمان دراوه ههتا ههتا یه لهوی بمیننهوه، بهپئی ئهوهی مافی گهرا نهوهیان ههپئی بۆ شوینی پینشووی خوین))، لهبر سهبرهخو پویشتن (ههلاتن)یان له شوینی حهتمی جیگیربوونیان. تاوانکاران دهرینه دادگای تاوانکاری و، بۆ ماوهی بیست سال به کاری بیگاری کهمرشکین سزا دهرین.

هر بهپئی ئهم بپاره، ئهو کهسانهش دهریتهوه که دهستیان له پهنادان و شاردنهوه یا یارمهتیدانی پاگردنی پاگوئیزاوه لانهکاندا ههیه؛ ههروهها ئهو کهسانهش دهریتهوه که مۆلهتی گهرا نهوهی پاگوئیزاوهکانیان بۆ شوینی پینشووی خوین داوه، دهرینه دادگای تاوانکاری و، ئهم تاوانبارانهش به پینج سال زیندانی بیبهش له نازادی سزا دهرین.

ژماره ۲- بهپئی بپاری شورای وهزیرانی یهکیتهی سوڤیت ژماره ۱۷۲۶- ۴۳۶۳ زۆر زۆر نهینی ریکهوتی ۱۹۴۴/۱۱/۲۴ (سهبارت به پاگوئیزاوهکان) بپاریدراوه ئهو پاگوئیزاوهی که ناویان له سهرهوه هاتوهو سهپینچی له کاروباری کۆمهلایهتی دهکهن، واته ههول ئهدهن ژبانی مشهخوری خوین درێژه پێ بدهن، ئهوانهش دهرین به دادگای تاوانکاری. بهپئی خالی ۱۲ ی بپاری شورای وهزیرانی یهکیتهی سوڤیت ژماره ۷۳۰-۱۸۴۱ نهینی ریکهوتی

۱۹۴۸/۶/۳ (سەبارەت بە بەکارھېنان و جېبەجىڭىردىنى بېرىرى دەستەى بەپىۋەبەرايەتى شۇوراي بەرزى يەكىتى سۇقۇت (پەرلەمان) لە پىڭەوتى ۱۹۴۸/۶/۲ لەبارەى ڤاگۇستىنى ئەوانەۋە بۇ ناۋچە دورەكانى ولات كە بە مەبەست خۇ لە كاروبارى كۆمەلەيتى ناگەيەنن و خۇيان لە چالاكى و كارى گشتى لائەدەن، ئەمە دەيىتە دياردەيەكى دژى كۆمەلگەو ژيانىكى مشەخۇرانە. سنوورى سزادان بۇ ئەم تاوانانە ديارى كراۋە، واتە دورخستەۋەى تاوانبار بگۇڤدىرى بە ئۇردوۋگاي پەرۋەردەو بۇ ماۋەى ۸ سال بخىتە بەر كارى بىڭارى.

ژمارە ۳- بېرىار دەدەين كە:

۱- تەۋاۋى ڤاگۇڤزراۋەكانى سەربەخۇ لە شۇيىنى نىشتەجىنى ناچارىيانەۋە ھەلدەن، تاوانبارن و، لەكاتى ئاشكرايۋونياندا دەستبەجى دەسگىريان بكن و بدېرنە دادگاي تاوانكارى.

۲- چىچانەكان، قەرەچايقەكان، ئىنگوشىەكان، بالكارەكان، كالمىكەكان، ئەلمانىەكان، توركەكان، تاتارەكانى كرېم، بولگارەكانى كرېم، ئەرمانىەكانى كرېم، كوردەكان، خىمشىنەكان، بەپىنى خالى ۲ى فەرمانى دەستەى پىبەرايەتى شۇوراي بالا (پەرلەمان)ى يەكىتى سۇقۇت لە ۱۹۴۸/۱۱/۲۶دا، لە شۇيىنى نىشتەجىنى ناچارىيان، دادگايى دەكرىن.

۳- ئەو كەسانەش كە ھەلاتۋان لە شۇيىنى نىشتەجىنى ناچارىيانەۋە دەشارنەۋە لە بەندى دوۋەمدا ھاتوون، يا يارىدەى ھەلاتنىان دەدەن، تاوانبارن. ھەرۋەھا تاۋانى ئەۋتۇ ئەو كەسانەش دەگرىتەۋە كە مۇلەتى پۇيشتن يا گەڤانەۋە بۇ شۇيىنى پىشۋوى ڤاگۇڤزراۋەكان ئەدەن و، پىۋىستە ئەۋانىش دەسگىر بكرىن و بەپىنى خالى ۴ى بېرىرى دەستەى سەركردايەتى شۇوراي بالاى سۇقۇت (پەرلەمان) لە ۱۹۴۸/۱۱/۲۶دا، دادگايى بكرىن.

۴- ئەو ڤاگۇڤزراۋەنى كە لە خالى ۲ى بېرىارەكەدا ھاتوون و، ھەرۋەھا ئەو ڤاگۇڤزراۋەنى كە بە تاۋانى قىن لەدلى و سەرىچىڭىردن لە كاروبارى كۆمەلەيتى بە ھەشت سال حوكم دراۋن، ئەگەر بىتۋ لە شۇيىنى نىشتەجىيۋونياندا خۇ لە

كاركردن بپارېژن و، درېژه به ژيانى مشهخوړى بدن، دهستگير بكرېن و، به پېنى خالى دووى بهندى تاوانكارى كۆمارى فيدرالى سۆسيالېستى پووسيا و به پېنى بهندى تاوانكارى كۆمارهكانى ترى سؤقيتى، بدرېنه دادگاي تاوانكارى.

۵- ټو راگويزاوانه كې له خالى ۲ى بپرياره كېدا ناويان نه براوه و، به ه لائن له شويى نيشته جيى ناچارىيان تاوانبار كراون، به پېنى ماده ۸۲ى بهندى تاوانكارى كۆمارى سۆسيالېستى پووسياى فيدرال و، هروها به پېنى بهندى تاوانكارى كۆمارهكانى ترى سؤقيت، دادگايى دهكرېن.

۶- ليكولېنه وهى كاروبارى ټو كه سانه كې له شويى نيشته جيى ناچارىيان ه لائون، يا ناردنه وهىيان له ريگه داموده زگاكانى وهزاره تى ناوخوى يه كيىتى سؤقيته وه مهنزل به مهنزل (ئېستگه به ئېستگه) له شوينه وه كه گيراون، له ماوه دې پوژدا بؤ شويى پيشوويان دهنيردريته وه.

۷- پاش ليكولېنه وهى تهواوى دؤسيه ه لائون و، ټوانهش كه خويان له نيش وكارى گشتى دهنزنه وه، دؤسيه يان بؤ ليكولېنه وه دهنيردريته كؤبونونه يه كى تايبه تى سر به وهزاره تى ناوخوى سؤقيت.

۸- دادگا چاوديرىكى به زهر بؤ تهواو جيبه جيكردن و پيكوپيكي بپريارى دهسته شوراى بالاي يه كيىتى سؤقيت (پهرلمان) له ۱۹۴۸/۱۱/۲۶ داو هروها بپريارى شوراى وهزيانى يه كيىتى سؤقيت ژماره ۱۷۲۶-۴۳۶۳ پيكه وتى ۱۹۴۸/۱۱/۲۴، داده نئ.

بپريار (په خشناه) وهزاره تى ناوخوى يه كيىتى سؤقيت و دادستانى گشتى يه كيىتى سؤقيت ژماره ۳۹/۳۲، ۱۴/۲/۱۹۴۷ ه لوه شيندريته وه.

وهزيرى ناوخوى يه كيىتى سؤقيت

كروكلوډ.س

دادگاي گشتى يه كيىتى سؤقيت

سافانوډ.گ

* لە شوورای وەزیرانی یەکییتی سۆڤیتەو

بۆ ھاوێی مولەتوۋ.م

۱۹۴۵/۶/۲۹

ئەو پارچە زەویانەى دەورووبەرى مالى يا بېستانى تايبەتو ئازەل كە ھى
پاگويزراوەكانى باكوورى قەفقاس، واتە كەلمىكەكان و كریم و جۇرجيان، ھەروەك
دانىشتوانى خۆجىيى مالىياتى بەرھەمى كشتوكال و مالىياتى داھاتيان ئى وەرەگىرى
و، بەرپرسىش كە بەرھەمى كشتوكالى سالانەى خويان بە دەولەت بەدەن.

دانى ئەم جۆرە مالىياتانەو ئامادەكردنى بەرھەمى كشتوكال و تەحويلدانى بە
دەولەتیش، زۆر زەحمەتە. لەبەرئەو بەرھەمىكى ئوتۆيان نىيە، ئەويش جگە لەوھى
كە بارى ماددى و ژيانى ئەو پاگويزراوانە لە شوينى زۆر دژوارو سەختدايە.

لەم بارەوہ وەزارەتى ناوخۆى يەكيتى سۆڤيت پىي وايە پىويستە ئەو
پاگويزراوانەى سەرەوہ لە ۱۹۴۵ و ۱۹۴۶ دا لە دانى مالىياتى كشتوكال و مالىياتى
داھات ئازاد بكرين.

گەللەى بىريارى شوورای وەزیرانی يەكيتى سۆڤيت ئاراستە دەكرى.

وہزىرى ناوخۆى يەكيتى سۆڤيت

بىريا.ئا

* بىريارى ژمارە ۱۹۲۷/رېكەوتى ۱۹۴۵/۶/۲۸

شوورای وەزیرانی يەكيتى سۆڤيت

پيشنيارەكانى سەرەوہى پەسند كرددوہ (ھەورامى)

جىگىرى سەرۆكى شوورای وەزیرانی يەكيتى سۆڤيت قەزنەسىنسكى.ن
بەپنۆھبەرى كاروبارى شوورای وەزیرانی يەكيتى سۆڤيت چاډايفى. (۱۲۷)

بەلگەى زانىارى

لەدايكبوون و مردنى پاگويزراوە تايبەتەكان لە سالى ۱۹۴۵ دا

(۱۲۷) نەرشىڤى دەولەتى پووسىيائى فیدرالى، فوندى ۵۴۴۶، ئوپىسى ۴۸، دىلاى ۳۲۸۹، ل. ۵.

ناوی یه که تاییه ته کانی راگويزراو	له دايکبوون	مردن	ناونووسی مندا لان (تايوی ژماره مندا لان، مندا لانی سه زئيرگراو)
له باکووری قه فکاس	۲۲۳۰	۴۴۶۵۲	۱۹۷۸
ئه لمانی خاوهن زمويه کان	۱۹۱۴	۶۹۳۰	۱۵۲۹
(کولاک)	۱۶۹۱	۸۱۹۴	—
له جورجيا	۵۹۹	۶۹۰۲	۱۳۹
له کریم (قریم)	۱۰۹۹	۱۵۹۹۷	۳۲
کالمیکه کان	۳۵۱	۳۷۳۵	۲۹۲
هاوده سته کانی ئلمان	۶	۱۱۸	۱
له کوماری لیتفای سؤفتی	۳	۱۴۲	—
هتد	۱	۷۲	—
کۆ	۷۸۹۴	۸۶۷۴۲	۳۹۷۱

به پئی سهرژمیری به شی یه که تاییه ته کانی راگويزراوی سهر به وهزاره تی ناوخوی یه کیتی سؤفت

سالی ۱۹۴۴ ژماره له دايکبوون ۱۷۷۹۵ ژماره مردوان ۴۴۳۹۱ ناونووسی منال ۱۴۰۶۲ کهس

سالی ۱۹۴۷ ژماره له دايکبوون ۲۰۸۴۹ ژماره مردوان ۳۹۱۰۴ ناونووسی منال ۲۵۸۲۵ کهس

سالی ۱۹۴۸ ژماره له دايکبوون ۳۳۸۳۸ ژماره مردوان ۱۶۱۶۲ ناونووسی منال ۵۸۴۷۶ کهس

سالی ۱۹۴۹ ژماره له دايکبوون ۵۴۱۱۳ ژماره مردوان ۳۴۹۴۰ ناونووسی منال ۴۷۳۰۱ کهس

سالی ۱۹۵۰ ژماره له دايکبوون ۶۲۰۰۱ ژماره مردوان ۳۳۵۱۴ ناونووسی منال ۵۴۴۷۳ کهس

بە ھەموو يەتتە ھەپتە سائى ۱۹۴۵ ھە تا ۱۹۵۰

ژمارى لىدىكى بىر ۱۹۶۶ كەس.

ژمارى مىردان ۲۸۷۷۰ كەس.

ژمارى ئاۋىۋىسى مىن ۲۰۴۱۰۹ كەس.

* لى شىۋىلى ۋەزىرائى يەككىلى سۆڭىتىۋە

بۇ ھاپى مىكولىن. ئا.

۱۹۴۵/۱/۱۳

بەينى بىرلىرى GOKO ژمارى ۶۲۷۹ تەۋا نەينى، پىكىۋى ۱۹۴۴/۷/۳۱، لى

ئاۋچە سىر سىۋىرىيە كىلى كۆمىرى جۇرچىاۋە ۹۲۳۷۴ كەس بۇ كۆمىرى ئۆزبەكىستان و

كازاخىستان و قىزىستانى سۆڭىتى پاكىۋىزىۋىن.

كالى پاكىۋىزىستانى ۸۲۵۲ تەن دانەۋىلە ۲۹۴۸ تەن پەتەۋە سەۋىيە جات و ۴۵۳

تەن مىۋە ۳۱۲ تەن ئازەلى كەۋە شىخدار ۶۰۰۰۷ سەۋىيە بىۋە ۸۰۰۴۹

سەۋىيە لى ۋەزىرائى.

بەينى زۆرى ئەۋ پاكىۋىزىۋىن بەينى تفاق و خوارىمەنى دىگەن شىۋىنى

نىشەتە جىۋىۋىنى نىۋىن. بەم بۆنەۋە، پىم وايە تا ئامادەۋىنى بەرەمىن و

جىسابكىرەن لىگەلىن، پىۋىستە لىۋاتى ئەۋ ئازەل و دانەۋىلە و بەرەم و شىۋەكەۋى

كە كالى پاكىۋىزىۋىن لىۋىن ۋەزىرائى، دىستەبەجى يارمەتى تفاق و خوارىمەنى پى

بەينى، ئەۋ دانەۋىلەۋى كە لى ۱۵ يەكەۋە تا ۱۵ ئازلى ئەمسال ۋەزىرائى، ۋەك

ئاۋانس (پىشەكى) بىۋىزىۋىن، واتە ۱۶ كىلۇ ئازدو چۋا كىلۇ دانەۋىلە بەينى ھە

كەسكىۋى، سەۋىيە تانىستا دىكاتە ۱۴۸۰ تەن ئازدو ۳۷۱ تەن دانەۋىلە.

كەۋەلى بىرلىرى شىۋىلى ۋەزىرائى يەككىلى سۆڭىت ئاراستە دىكى، تىكە لى

بىۋەنەۋە

ۋەزىرى ئاۋخۋى يەككىلى سۆڭىت بىۋىن-ئا (۱۲۸)

(۱۲۸) ئىشەنچى دىۋەتە پىۋىسىۋى فىدەلى، فوندى ۵۴۴۶، ئىۋىسى ۴۸، دىلى ۳۲۱۱، لى

(سەۋىيە پىشەۋى، لى ۱۸۷۷).

* نەينى

جىڭرى سەرۋكى شوراي وەزىرانى يەككىتى سۇقۇت

ھاوپى مۇلەتۇۋ.ۋ.م

۱۹۴۵/۳/۲۰

بىر يارى كۆمىتەى بەرگى دەۋلەتى سۇقۇت، پىكەۋتى ۱۹۴۴/۷/۳۱ و ژمارەى تەۋاۋ نەينى ۶۲۷۹، سەبارەت بە نىشتەجىڭردنى خەلک لى ناۋچە سنورىيەكانى جۇرجىاي سۇقۇتىدا (ۋاتە لەجىنى پاگوۋىزراۋەكان، ھەورامى) چۈرە مىيۇن پۇبلىيان بۇ تەرخان كراۋە، ۶۱۱۰ بىنەمالە ھەتا يەكى مارتى ۱۹۴۵ لى ناۋچە سنورىيەكانى كۆمارى جۇرجىاي سۇقۇتى جىڭرى نىشتەجىڭراۋن. گەرچى ھىشتا تەۋاۋى كارەكان كۆتايى پى نەھاتوۋە، ئەۋ كەرەستەيەى كە بۇ ئاۋاكرەنەۋە دىارى كراۋە، ھىشتا نىۋەى بەدەست گەيشتوۋە.

شوراي وەزىرانى جۇرجىاي سۇقۇتى داۋاي گەياندىنى كەرەسەكان دەكات.

جىڭرى سەرۋكى شوراي وەزىرانى كۆمارى جۇرجىاي سۇقۇتى

خۇشتاريا-س^(۱۲۹)

* زۇر نەينى

۱۹۴۵/۴/۷

بۇ سەرۋكى دەستەى سەرکردايەتى شوراي بالاي يەككىتى

سۇقۇت (پەرلەمان) ھاوپى قەرەشىلوۋ.ك-ى^(۱۳۰)

كۆمىتەى ناۋەندى ئۆزبەكستان پىى وايە كىشەى ھەلگرتن (لابردن) تەۋاۋى سنوردانان بۇ ھەندى لى پلەكانى پاگوۋىزراۋە تايبەتەكان لەجىى خۇيداىە.

---

^(۱۲۹) ئىرشىقى دەۋلەتى پووسىيائى فېدرالى، فوندى ۵۳۳۶، ئوپىسى ۴۸، دىلاى ۳۲۳۲، ۲ل

(.ھ. س. ل ۱۸۹).

^(۱۳۰) ئىرشىقى دەۋلەتى پووسىيائى فېدرالى، فوندى ۷۵۲۳، ئوپىسى ۸۵، دىلاى ۳۵، ل ۱۹۵-

۱۹۶ (.ھ. س. ل ۱۹۰).

لەپراستیدا ژمارەییەکی زۆر ئەو پلانەى ڤاگوئىزراوە تايبەتەکان، پىويست نىيە بەردەوام چاودىرى ئىدارىيان بەسەرەو بى.

پيشنيارى لايردىنى تەواوى ئەو سنووردانانە بۆ ڤاگوئىزراوە تايبەتەکان، ئەم بەش و دەستانە دەگریتەو کە ئیمە پشتگىرييان دەکەين: ئەندام و پالىئوراوەکانى حيزبى کۆمونيستى يەکيتى سۆڤىت، کومسومولەکان و بنەمالەکانيان، بەشدارانى شەرى نيشتمانى گەرە (دوهم شەرى جيهانى) بە بنەمالەکانيانەو، تەواوى بنەمالەى شەهیدەکان (ئەوانەى قورىانى پاراستنى نيشتمانى سۆڤىتى بوون) نيشتمان دەگریتەو. ئەو ژنانەش کە مێرديان بە ڤاگوئىزراوە تايبەتەکان کردووە و ڤاگوئىزراوى تايبەت نين، هەرەها بەسالاچوووەکان (ژن لە تەمەنى ۵۵ سال زياتر و، پياو تەمەنى شەست سال زياترەو) و کەمەندامەکان و ئەو کەسانەى کە نەخۆش و چارەسەرى نەخۆشەبەکان نىيە، منالى ڤاگوئىزراوە تايبەتەکان (بە هەموو بەش و پلەکانيانەو) کە تەمەنيان نەگەيشتەوتە پانزە سال و، کولاکەکانى پيشوو، ئەوانەى نيوان سالانى ۱۹۲۹-۱۹۳۳ى ناوچەکانى پامالينى کولاکەکان "هەرموزيەکان" و، ژنە پووس و ئۆكرائين و نەتەوکانى تر کە سالى ۱۹۴۴ لە کریمەو ڤاگوئىزان، دەگریتەو. يۇنانى و تورك و خيمشين و بولگار و ئەرەنەکانيش دورخراونەتەو، دەگریتەو (کورديان تيدا نىيە، هەورامى).

لە ئەنجامى جيبەجىکردنى ئەم هەنگاوانەدا لە کۆمارى ئۆزبەکستان، هەلگرتنى سنوورەکانى سەر مافى ڤاگوئىزراوە تايبەتەکانى ئەو بەشانەى سەرەو، لە ۱۹۱۴۵۳ کەس نزیکەى ۱۲۵۰۰۰ ئىگرتەو.

لەگەل ئەوەشدا، ئیمە بە پىويستى دەزانين بەشەکانى ترى ڤاگوئىزراوەکان، بەتايبەت تاتارەکانى کریم کە سالى ۱۹۴۴ ڤاگوئىزراون بۆ ئۆزبەکستان و، لەبەرئەوێ کە هيشتا ژمارەییەکی زۆر لەناوياندا هەلوستىكى دوزمانە دەنوئين و تاوانى جينايى دەکەن، وەك خويان بەيلریتەو.

بەم چەشنە، سالانى ۱۹۵۲-۱۹۵۳ لە تەواوى ئۆزبەکستاندا، ۱۱۸۸ کەس زیندانى هەيە، کە ۱۰۲۰ يان تاتارى کریم و بە تاوانى قورسى جينايى زیندانى کراون. مێتەى ناوەندى پارتى کۆمونيستى ئۆزبەکستان، چالاكى سياسى و پەرەردەکردن

لەناو ئەمانەدا بەرپۆە دەبات و پايانەكيشى بۇ بەشدارىكرىنى چالاكانە لە ژيانىكى
كۆمەلەيتى-سياسيدا)).

* سەركردايەتى شووراي بالاي يەكيتى سۇقۇت

(سەبارەت بە ھەلگرتنى سنوورەكانى سەر پراگويىزاوۋە تاييەتەكانى تاتارە
كرىمەكان و بالكارەكان و ھاوئىشتەمانانى كوردو خىمشىن و ئەندامانى
بنەمالەكانيان، كە لە سەردەمى شەپى گەورەى نىشتەمانيدا گواستراونەتەو)

ژمارە ۱۳۶/۱۴۲

۱۹۵۶/۴/۲۸

بە لەبەرچاگرتنى ھىشتەنەوۋەى سنوورەكانى سەر بوارى مافى پراگويىزاوۋە
تاييەتەكانى تاتارو بالكارو تورك و ھاوولائىانى يەكيتى سۇقۇت، كوردو خىمشىن و
ئەندامانى بنەمالەكانيان كە لەنيوان ۱۹۴۳-۱۹۴۴دا لە جۇرجىاي سۇقۇتى و كرىمى
باكوورى قەفقاسەو پراگويىزاوۋن، لەمەولا پيويست ناكات ھىچ سنوورىك بۇ ئەو
مافانەيان دابىرى. سەركردايەتى شووراي بالاي يەكيتى سۇقۇت بىرارى دا:

۱- لىستى پراگويىزاوۋە تاييەتەكان ھەلگىرى و، چاودىرى ئىدارى
دامودەزگاكانى ھەزارەتى ناوخۇش بەسەر تاتارەكانى كرىم و بالكارو تورك و
ھاوئىشتەمانى يەكيتى سۇقۇت، كوردو خىمشىن و ئەندامانى بنەمالەكانيانەو
كە سەردەمى شەپى جىھانى دووھەم پراگويىزاوۋون، نەمىنى.

۲- ئەو ھەش دىارى بكرى كە لاىردن يا ھەلگرتنى سنووردانان لەسەر ئەو
كەسانەى كە لە خالى يەكەمى ئەم بىرارەدا ھاوون، بەو مانايەيە كە سەرو
سامانى دەست بەسەرداگىراوى كاتى پراگواستىيان پىيان بدرىتەو. جگە لەو،
ئەوانە مافى گەرانەوۋەيان نىيە بۇ ئەو شوئانەى كە لىى دوورخراونەتەو.

قەرەشىلوۋك

پىگوۋن.

* جاپنامە

شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە یەکگرتووەکانی سۆڤیئت
(سەبارەت بە داننان بە نایاسای بپوونی کردەوێ تاوانبارانە
دوورخستنەوێ گەلان کە کەوتنە بەر شالۆی بەزۆر دوورخستنەوێ دابینکردنی
ماڤەکانیان).

ئەمڕۆ لە قۇناغی نوێکردنەوێ شۆپشگێڤرانە کۆمەلگە سۆڤیئیدا، واتە
کاتیک دەست بە پڕۆسە دیموکراتیزەکردن و پاکسازی هەموو بوارەکانی ژیان
لە گۆپان و ئاوەژووکردنەوێ پرنسیپەکانی گشتی مرقایەتی (هومانیزم) کراوە
لە ولادت، هەرلەدان بۆ زانیی تەواوی راستیەکان لەسەر پابردوو توندتر دەبێ، بۆ
ئەوێ لە داهاقودا وانەیان ئی وەرێگێ. بیرەوهرییهکی گەرمی تابیەت، ئیئە
دەگەرینتەوێ بۆ سالانی تراژیدیای پاگواستنی نایاسایی و سەرپەخوی ستالینی
کە هەموو کۆمارەکانی سۆڤیئیتی و تیکرای گەلانی ئەم ولاتە گرتەوێ.

گرتنی بەکۆمەل و ئازارکێشانی ئۆردووگاگان و، کلۆلکردنی ژنان و،
بەسالآچوان و مندالان لە ئۆردووگاگان پراگۆیزراوەکاندا، تانیستاش ئازاری
ویژدانمان دەدەن و، جەخت لەسەر سووکایەتیکردن بە هەستی ئەخلاقیمان
دەکەن. ئەمە نابێ فەرامۆش بکری. کردەوێ دێندانەکانی پژیئمی ستالینی لە
سەردەمی شەری جیهانی دووهمدا، بریتییه لە بەزۆر پراگۆیزانی بەکۆمەل
بالکار، ئینگوشی و کالمیک و قەرەچایق و تاتارەکانی کریم و ئەلمانی و تورک-
مەسخیتین و چیچانیەکان. سیاسەتی بەزۆر گواستەوێ، کاریشی کردەوێ سەر
چارەنووسی کۆری و یۆنانی و کوردەکان و گەلانی تر.

شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە یەکگرتووەکانی سۆڤیئت، بەبێ هیچ پێش
مەرج و بەربەستێک، سیاسەتی بەزۆر گواستەوێ بەکۆمەل گەلان تاوانبار
دەکات و، تاوانیکێ قورسی دژ بە بنەماکانی مافی ئیئونەتەوێ و سروسیتی
مروڤۆستانە سێستەمی سۆسیالیستییه. شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە
یەکگرتووەکانی سۆڤیئت، بەلێن دەدات کە چیت بوار نەدات مافی مروڤ و شیوەکانی

مىڭدۇستى لە ئاستى دەۋلەتلىك؟! لە ۋلاتى ئىمە خەۋشدارو لەڭزىر پىن بىرىن.
شوراي بالاي كۆمارە سۆسيالىستەيەكگرتۈەكانى يەككىتى سۆڧىت، پىيى وايە
پىيۈستە بەپىيى ياسادانائىكى لەبارو ۋەلامدەرەۋە ھەنگاۋ بۇ گىڭرەنەۋەي بىن
چەندو چوونى مافى گەلانى سۆڧىتى دۇچارى شالۋى بەزۇر راگويزان بىرى.
شوراي بالاي كۆمارە سۆسيالىستەيەكگرتۈەكانى سۆڧىت، مۇسكۇ-كرىملن
۱۹۸۹/۱۱/۱۴.

* ئەم گەلەنامەيە بىلاۋىكرىتەۋە

گەلەنامەيى بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۆڧىت (پەرلەمان)
(چۈنىەتى جىبەجىكردىنى ئەم بىريارى تايبەت بە ھاۋولاتيانى سۆڧىتى تۈرك
ۋ كوردو خىمىشىن ۋ ئازەربايجانى كە لە جۇرجىاي سۆڧىتى دەڭيان ۋ، ماددەي
دوۋى رىكەۋتى ۱۹۵۶/۴/۲۸ يى بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۆڧىت ۋ
ماددەي دوۋى ۱۹۵۷/۱۰/۳۱ يى بىريارنامەيى شوراي بالاي يەككىتى سۆڧىت)
دەستەي بالاي شوراي سەركردايەتى يەككىتى سۆڧىت (پەرلەمان) بىريارى دا:
۱- پوون بىكرىتەۋە كە ھاۋولاتيانى تۈرك ۋ خىمىشىن ۋ ئازەربايجانى سۆڧىتى ۋ
بەمالەكانيان، كە پىشتەر لە كۆمارى ئۇتۇنۇمى ئاجارو ئاۋچەكانى ئاخالتسىخ ۋ
ئاخال كەلاك ۋ ئەدەگىن ۋ ئەسپىندزەۋ بەگدانى جۇرجىاي سۆڧىتىدا ژيان، ۋەك
ھەموو دانىشتۈان ۋ ھاۋولاتى سۆڧىتى، لە سەرانسەرى ئەم ۋلاتەدا مافى
يەكسانيان ھەيەۋ، بەپىيى ياساكانى ئەمپۇۋى ۋلات، ھەموو مافىكان بۇ
دامەزئاندىن لەسەر ئىشۋ سىستىمى پاسپۇرت ھەيە.

۲- پوون بىكرىتەۋە كە ھاۋولاتيانى نەتەۋەي تۈرك ۋ كوردو خىمىشىن ۋ
ئازەربايجانى كە پىشتەر لە جۇرجىاي سۆڧىتى ۋ كۆمارەكانى تىرى سۆڧىتىدا
ژيان، دەتۈانن بە تەۋاۋى ئەۋ مافانەۋە كە ھاۋولاتيانى سۆڧىتى ھەيانە،
بەشدارى لە ژيانى كۆمەلەيەتى-سىياسىدا بىكەن ۋ، ژمارەيەكى زۇرى ئەۋانە لەبەر
بەشدارى لە ھەلېژاردىنى دامۋەدەزگاكانى حىزبى ۋ سەندىكاكانى ۋلاتدا، نىشانەۋ
مىدالىيان لە كارددا پىن دراۋەۋ، پەلەي سەرۋەرى ۋ شانازىيان ھەيە.

فەرمان بە شوورای وەزیرانی کۆمارەکانی یەکییتی سۆڤیت دراو، واتە ئەو کۆمارانەی کە تانیستا ئەو ھاوڵاتیانەی لەسەرەو ناویان ھاتوو، لەمەولا یارمەتیو ھاوکارییان لە بواری گوزەران و ئیشوکار و کولتوردا بەپێی بەرزەوھندو تایبەتمەندیە نەتەوئییەکانیان بەردەوام دەبێ.

سەرۆکی شوورای بالای یەکییتی سۆڤیت

سەرتاریەتی دەستە بالای شوورای یەکییتی سۆڤیت^(١٣١)

* لە بڕیاری دەستە بالای شوورای یەکییتی سۆڤیتی (پەرلەمان)

(سەبارەت بە گۆڕینی کردەوێ یاسادانەرەکان کە پەيوەندی بە جاپنامە

شوورای بالای یەکییتی سۆڤیتەو لە ١٤/١١/١٩٨٩ دەھە)

سەبارەت بە داننان بە تاوانی کردەوێ نایاساییەکانی بەزۆر گواستەو

بەرامبەر بەو گەلانی کە بەزۆر پاگوێزان و گەپاندنەوێ مافەکانیان

بەپێی جاپنامە شوورای بەزۆر یەکییتی سۆڤیت لە ١٤/١١/١٩٨٩

(لەبارە نایاساییبوونی گواستەوێ بەزۆر و تاوانکارانەو بەرامبەر بەو

گەلانی کە کەوتوونەتە بەر شالۆی بەزۆر پاگواستن و مسۆگەرکردنی مافەکانیان)

بە پەچاوکردنی بایەخی سیاسی و کۆمەلایەتی تەواو چارەسەرکردنی ھەموو

کیشەکانی پەيوەندیدار بە گەپاندنەوێ سەرچەمی مافەکانی ئەو گەلانی کە بەپێ

بناغەو بەزۆر پاگوێزان، شوورای بالای یەکییتی سۆڤیتی بڕیاری دا:

١- ئەو ئەنجامدەرانی دام و دەزگاکانی بالای دەسەلاتی دەولەتی یەکییتی

سۆڤیت بگۆڕدین کە ببوون بە مایە ھەم کردەوێ دژی یاسایی و گواستەوێ

بەزۆر ھەندێ گەل لە جیوپی خۆیان و سنووردارکردنی مافەکانی

ھاوڵاتیانی ئەم گەلانی، ھەم بڕیاری نایاسایانە ھەلۆشانەوێ ھەندێ

قەوارە نەتەوئییە - دەولەتی ئەم گەلانی.

---

^(١٣١) نەرشیی دەولەتی پووسیای فیدرال، فوندى ٧٥٢٣، ئۆپیسى ١٢١، دیلاى ٤٩، ل ٢٧

(ھ. س، ل ١٩١).

ھەلگىرتنى مۇرەكانى (بۇ چاپمەنەكان) و بىرپارەكانى كۆمىتەى بەرگىرى
پىشوروى دەولەتى يەككىتى سۇقۇت لە دامودەزگاكانى ياسادانان. ھەرمان بە
كابىنەى شوروى ۋەزىرانى يەككىتى سۇقۇت دەدەين ئەو مۇرو بىرپارە نەيىنەى
دەولەتى سۇقۇتتى ئاشكرا بىكات.
۲-ھەلەشانەۋەو لاپردنى:

.... ماددەى ۲ى پىكەۋتى ۱۹۵۶/۴/۲۸ى دەستوروى شوروى بالى يەككىتى
سۇقۇت (سەبارەت بە ھەلگىرتنى سنوردانان بۇ ئەو كەسانەى كە بەزۇر
پاگوپزاون، ۋاتە لەسەر تاتارەكانى كرېم، بالكار و تورك و تورك و كورد و
خىمىشېن و ئازەربايجانىەكانى ھاۋولاتيانى يەككىتى سۇقۇت كە پىشتەر لە
كۆمارى سۇسىالىستى جۇرجيا ژياۋن و، ھەرۋەھا ماددەى دوۋەمى دەستوروى
دەستەى بالى شوروى يەككىتى سۇقۇت (پەرلەمان) لە ۱۹۵۷/۱۰/۲۱ى.
(بەپىۋەبەرايەتى دەزگای شوروى بالى يەككىتى سۇقۇت، ۱۹۶۸، ژمارە۲،
ماددەى ۱۸۸-پۇژنامەى ئىزقىستيا ۱۹۹۱/۳/۱۴).

بانگەۋانېك بۇ سىكرىتىرى گىشتى پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان

(سەبارەت بە ھەلەسەنگاندنى سەركوتكردننى گەلان لە يەككىتى سۇقۇت ۋەك
جىنۇسايد)

بەپىز سەركى گىشتى:

لە ۹ى دىسەمبەرى ۱۹۴۸ى پەيماننامەى (سەبارەت بە ئاگاداركردنەۋە سزادانى
تاۋانى جىنۇسايد) لەلايەن پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكانەۋە پەسند كراۋە. ئەم
پەيماننامەيەش لەلايەن دەولەتى يەككىتى سۇقۇتەۋە لە ۱۹۵۴ى پەسند كراۋە.

سەركردايەتى يەككىتى سۇقۇت، ھەر لە سەرەتاي سالەكانى ۳۰۰، بە بىانۋوى
جۇراۋجۇرەۋە ژمارەيەكى زۇر لە نەتەۋەكانى ئەم ۋلاتەى خىستە بىر شالۋى سىياسەتى
تەنگ پىھەلچىن و زولموزۇر. ھەندى لەم گەلانە ۋەك بالكارو ئىنگوۋشى و يۇنانى و
قەرەچايىق و تاتارەكانى كرېم و كۆرى و ئەلمانىەكانى سۇقۇت و چىچنىەكان و ئىن
گىرمانلاندى فېنلەندى و توركە مىسخىتىەكان و كوردەكان و خىمىشىەكان، بەكۆمەل لە

شۋېنى دېرىنى ژيانىان ھەلکەندران، لە ھەرىمەكانى باكوور- پۆژھەلاتى يەكىتى سۇقۇتدا كە كەش وھەوايەكى ناسازگارىان ھەيە، بە شىۋەيەكى بەربلاو جىگىركران. زۆرىيە سەرو سامانى نەتەوھىي ئەم گەلەنە بەتالان براو، بەشىكىشى كەوتە دەستى دەولەت. لە شۋېنى جىگىركردىيان، پزىمىكى توندى پاسەوانى و پۆلىسىيان بۇ دامەزاندن. بۇ وىنە، ھاتوچۆي ئەم گەلە بەزۆر راگويزراوانە لە شۋېنىكەو بۇ شۋېنىكى تريا لە گوندىكەو بۇ گوندىكى ھاوسى، بەبى مۆلەتى قوماندانى تايبەت، وەك ھەلەلەنى ھەلاتن لەقەلەم ئەدرا و سزاكەشى دوورخستەو بوو بۇ ئۆردوگاكانى كارى سەخت بۇ ماوھى بېست سال.

لە ئەنجامى ئەم كەردەو بەربەريانەيەدا، نزيكەي نيەوى گەلانى ناوبراو لەناو چوون و، زيانىكى يەكجار زۆريان لىكەوت و، تەنيا نيەوى ئەم گەلەنە توانىيان بگەپنەو بۇ شۋېنى دېرىنى ژيانىان.

دەولەتى يەكىتى سۇقۇت و پووسيا، ھەندى ياساى سەبارەت بە گېرانەوى مافى ئەم گەلەنى دەرکرد، بەلام ھېچ يەك لەم ياسايانە جىبەجى ئەكران و ناكرىن.

كۆمەلگەي ئىۋنەتەوھىي بەرو پووى ئەك تەنيا پىشلىكردىنى مافى مۇقە بووئەو، بەلكو پوويەرووى كۆمەلە گەلەك بووئەو كە وىنەي نىيەو جىنۆسايدىان كەردوون و، بەتەواوى لە خالى دووھەمى پەيماننامەى ناوبرادا جىي دەبىتەو.

ھىندەي بەستە بەو راگەيانەنى سەرەو، بە لەبەرچاوغرتنى ھەلەشانەوى يەكىتى سۇقۇت و راگەيانەنى كۆمارى پووسياو كۆمارەكانى ترى سۇقۇتى پىشوو وەك مىراتگىرى ياساى دەولەتى يەكىتى سۇقۇت، كۆنگەرى تايبەتى كۆنقىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراو داوا لە پىكخراوى نەتەوھەكگرتوكان دەكات:

—بەپىي ئەو پەيماننامە باسكراوھى پىكخراوى نەتەوھەكگرتوكان، ئەو كەردەو سىياسەتەي كە بەرامبەر بە گەلانى ناوبراو كراو، بە كەردەوھەكى جىنۆسايد بىناسرى و لەقەلەم بەرى.

—داوا لە دەولەتەنى كۆمارەكانى سۇقۇتى پىشوو ئەندامى پىكخراوى نەتەوھەكگرتوكان بىرى، ئەوانىش سەركوتكردىنى نەتەوھەي ئەم گەلەنە بە

كردەۋەيەكى جىنۇسايدانە، ۋەك لە چوارچىۋەي پەيماننامەكەي پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكاندا ھاتوۋە، بناسىنن و، لەم بارەۋە بەرامبەر بە پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان و گەلانى سەركوتكراۋ بەرپرس بن.

– ئەۋ دەۋلەتانەي كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشوو كە مافى مروڧ و ئىتنۇسەكان پىشپىل دەكەن، بە ئەندامى پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان ۋەرنەگىردىن.

سەرۋكى كۆنڧىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراۋى پووسىيائى فېدرال

ئىسماعىل عەلىيڧ نالچىك ۱۹۹۲/۲/۱۴

تېلېنى: تەنانت ھەندى لە بەشدارانى كۆنگرەي نەتەۋە سەركوتكراۋەكانى پروسىا پىشپىلار دەكەن داۋا لە پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان بىرى گەمارۋ يا چوارچىۋەيەك بەرامبەر بەۋ دەۋلەتانەي سۆڧىتى پىشوو كە مافى گەرەنەۋە يا پەچاۋىردىنى مافى گەلە بەزۇر پراگويىزراۋەكان ناكەن، دابىرى، ھەۋرامى (۱۳۲).

* بىريارى ژمارە ۳۷۵ لە ۱۹۶۸/۷/۱۲ دا ۋەزىرى پاراستنى ھىمنايەتى كۆمەلگەي يەككىتى سۆڧىت

فەرمان دەدەم كە:

۱- تەۋاۋى دامودەزگاكانى ئەم ۋەزارەتە، لە كۆمارو شارو ناۋچەكانى سەرانسەرى سۆڧىت، بۋارى كاركردن و كەلك ۋەرگرتن لە پاسپۇرتى ھاۋولاتيانى يەككىتى سۆڧىت، تورك و كوردو خىمشىن و ئازەربايجانى، ھەروەھا ئەۋانەي كە پىشتر لە كۆمارى ئۆتۈنۈمى ئاجارى يەككىتى سۆڧىت و ناۋچەكانى ئاخالتسىخ و ئادەگى و ئاسپىندزو ئاخال كەلاك و بەگدانى سەر بە كۆمارى سۆڧىتى سۆسىيالىستى جۇرجيا ژياۋن، دابىن بكات. ھەروەھا ئەۋ مافە، لەسەر بناغەيەكى گشتى ۋە پىيى ياساكانى ئەمرو، بىرىتە بنەمالەكانيان.

۲- جىبەجىكردى خالى چۋارى ۋەزارەتى ئاۋخۋى يەككىتى سۆڧىت ژمارە ۱۹۵۶/۴/۲۹، ۱۴۴.

(۱۳۲) كۆنڧىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراۋى كۆمارى پووسىيائى فېدرال، ۱۴۹۱-۱۵۰۰.

ژەنەرال پالكۆفنىڭ شلياكوڭ ۋەزىرى پاراستنى ھېمنايەتى كۆمەنگە
يەككىتى سۆڧىت (۱۳۲)

دەسەلاتدارانى خۇجىيى جۇرجيا، سەرەپاي ئەم فەرمان ۋە بېرىارە
فەرمانەكانى تىرى دەزگاكانى ھەرە بەزى حىزىي ۋە دولەتى ۋە پەرلەمانى
يەككىتى سۆڧىت، ناھىلن ئەو نەتەوانە بگەپىنەۋە كە سەرەخۇ يا لەپىگە
ياسايسىۋە دەگەپىنەۋە، جىيان ۋە كارىيان نادەنىۋ، ناھىلن بگەپىنەۋە سەر
گوندى خانوۋبەرەى خۇيان. ئەۋانىش، بە ناردنى نامەۋ دەستەى نوپنەرايەتى،
سكالاى خۇيان دەبەنە مۆسكۆ. لەۋىش سەرلەنۋى فەرمان ۋە بېرىارى نوئ
دەردەكەن، بەلام يا جىبەجى ناكىرن، يا نىۋەچل جىبەجى دەكرىن بۇ ئەم كەس
دەستەۋ ئەۋ كەس ۋە دەستە، نەك بۇ نەتەۋە يا دروستكردى ئۆتۈنۈمى بۇيان.

(بىزۈتتەۋەى گەرەنەۋەى خەلك بۇ سەر جىۋپىي پىشۋى خۇيان، نەدەۋەستا. لە
۱۹۶۴ دا ئەم كىشەيە لەلايەن كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى
سۆڧىتەۋە تاۋوتۋى كراۋ، گۋايە ھەموۋيان دامەزاون ۋە لەم بارەۋە گىژەۋ كىشەيەك
نىيە، بەلام ئەم گۈتتە دور لەپاستى بوۋ. بۇ سەلماندى ئەمەش، لە سىپتەمبەرى
۱۹۵۷ ۋە ۱۹۶۷ لەلايەن خەلكى تۈرك ۋە ئازەربايجانەۋە ۲،۵ ھەزار نامەۋ داۋاكارى
گەيشتە دەستى كارىدەستان ۋە لەمىيان يەك شت بوۋ: (گەرەنەۋەى بەكۆمەلى خەلك
... بگۈترى باش نىيە، مەسلەھەت نىيە).

ھەموۋ كىشەۋ داۋاكارىەكان خرابوۋنە چۈرچىۋەى بېرىارى دەزگاي حىزىيۋ، تىيىدا
ھاتوۋە ((چالاكى بەرىلاۋى سىياسى لەناۋ ھاۋولاتيانى تۈرك ۋە خىمىشۋ ۋە ئازەرىدا
بكرى ۋە بۇخىكى نىشتەمانپەرستانەى سۆڧىتى ۋە ئىنتەرناسىيۋناليزم ۋە دۆستايەتى
گەلان ۋە ... ھتد پەرۋەردە بكرى)) ۱۹۶۸/۵/۳۰ شوراي بالاى يەككىتى سۆڧىت
(پەرلەمان) بېرىارى دا مۆلەت بىۋ خەلكانە (پاگۋىزۋەكان) بىرى لە ھەموۋ جىگايەكى
ئەم ۋلاتەدا بىژىن، بەلام ئەم بېرىارە جىبەجى ئەكرا (۱۳۴).

(۱۳۳) قەفقاز، گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۱۵.

(۱۳۴) قەفقاز، گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۱۵، ۳۱۶.

* بېريارى دەستەي بالاى شووراي يەككىتى سۇقۇت (پەرلەمان)

سەبارەت بە ھەلۋەشانەۋەي كۆمارى ئۇتۇنۇمى سۇسىيالىستى سۇقۇتتى
چىچىنى-ئىنگوشى و چۆنىەتتى دابەشكىردىنى بەرپۆبەرايەتتى خاكەكەي
۱۹۴۴/۳/۷ ژمارە ۱۱۸۰۳ مۇسكۇ-كريمىلن

سەبارەت بەۋەي كە لە سەردەمى شەپرى نىشتەمانىدا (شەپرى جىھانى دوۋەم)،
بەتايىبەت كاتى ھەلسۈكەۋەتتى ھىزە لەشكىرەكانى ئەلمانىيائى فاشى، ژمارەيەكى
زۆر لە چىچىنى- ئىنگوشىيەكان خىيانەتتەن بە نىشتەمان كىردۈۋە چۈنەتە پىزى
قاشىستە داگىرەكان، لەگەل ئەۋ دەستە خراپكارو سىخۇپانەي كە
ئەلمانىيەكان لە پىشت بەرەي شەپەكانى سوپاي سوۋرەۋە دايانبەزاندوۋن،
ھاۋكارىيان كىردۈۋە و، بە فەرمانى ئەلمانىيەكان دەستەۋ باندى چەكدارانەيان
دژى سوپاي سۇقۇتتى پىك ھىناۋە؛ ھەرۋەھا بە لەبەرچاۋگرتتى ئەۋەي كە
ژمارەيەكى زۆر لە چىچىنى و ئىنگوشەكان سالانىكى زۆرە بەشدارى كارى
چەكدارانەي دژى دەسەلاتى سۇقۇتتەن كىردۈۋە سالمايە ئەۋانە ھەلسۈكەۋەتتى باش
ناكەن و چەتەگەرەنە پەلامارى كەلخۇزەكانى ناۋچەكانى خۇيان دەدەن و تالانى دەكەن و
خەلك دەكۆزىن" دەستەي بالاى شووراي يەككىتى سۇقۇت لەم بارەۋە بېريار دەدات:

۱- ھەمۇو چىچىنى و ئىنگوشەكانى دانىشتۇۋى كۆمارى ئۇتۇنۇمى سۇقۇتتى -
سۇسىيالىستى چىچىنى- ئىنگوشىياۋ، ھەرۋەھا ئەۋانەيان كە لە ناۋچەكانى
دەۋرۈبەرەي ئەم كۆمارەدا دەژىن، بگۈزىنەۋە بۇ ناۋچەكانى تىرى يەككىتى
سۇقۇت و كۆمارى ئۇتۇنۇمى چىچىنى- ئىنگوشى ھەلبۈەشىندىرپتەۋە.

شووراي ۋەزىرانى يەككىتى سۇقۇت زەۋىيان لە شوپىنى نوپى جىگىر كىردى
ئەۋانەدا دەداتتى و يارمەتى پىۋىستى دەۋلەتتەن بۇ كارو شوپىنى گۈزەرانىان بۇ
داپىن دەكات.

۲- ناۋچەي گىرۇزنا، بە ناۋەندى شارى گىرۇزناۋە، بخىرتە سەر ھەرىمى
ستاقراپولى سەر بە كۆمارى سۇقۇتتى سۇسىيالىستى پووسىيائى فېدراقتىف (ناۋى
شارو شوپىن و ناۋچەكان بەدۈۋرو درىژى نووسراۋە).

۳- ناوچەو شارو شويئەكانى ترى كۆمارى ئۆتۈنۆمى چىچنى-ئىنگوشى كە
لە كۆمارى ئۆتۈنۆمى داغستانەو نىزىكن، بخرىئە سەر ئەم كۆمارە ئۆتۈنۆمىيە
دوايى (ناو شويئەكانىش بەدوورو درىژى نووسراو).
۴- ئەو ناوچانەش كە لە كۆمارى ئۆتۈنۆمى ئەسەتىنىيە باكوورەو نىزىكن،
بخرىئە سەر ئەم كۆمارەى دوايىو كۆمارى جۇرجيا (ناو ناوچەو شويئەكان
زۆرە، ھەورامى).

سەرۆكى پەرلەمانى يەككىتى سۆفئىت كالىنىن. م
سكرىتېرى پەرلەمانى يەككىتى سۆفئىت گوركىن. نا. (۱۲۵)

* شوياتى ۱۹۴۴

بىرارى شووراي ۋەزىرانى يەككىتى سۆفئىت سەبارەت بە
(ناردن و جىگىركردنى خەلكى تر بۇ ئاۋەدانكردنەو ەكەك ۋەرگرتن لە ژيان و
مانەۋەيان)

(ۋەك سىياسەتى بەعەرەبكردن يا بە تورككردن كوردستان، ھەورامى)
...لەبەر ھەلۋەشانەۋى كۆمارى ئۆتۈنۆمى چىچنى-ئىنگوشىيە سۆفئىتى و
دەبەشكردن ئەم كۆمارە بەسەر كۆمارو بەرئۆبەرىيەكانىتر، شووراي ۋەزىران بىرارى دەدات:
۱- ھەشت ھەزار بىنەمالە تا ۱۹۴۴/۴/۱۵ بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى
چىچنى-ئىنگوشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر ھەرىمى ستاقراپول.
۲- پىنج ھەزار بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى-
ئىنگوشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى ئۆتۈنۆمى داغستان.
۳- سى ھەزار بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى-
ئىنگوشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى ئەسەتىنى باكوور.
۴- پىنج سەد بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى
ئىنگوشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى سۆفئىتى سۆسىالىستى
جۇرجيا (۱۲۶)

(۱۲۵) سەرچاۋەى پىشوو، ل ۷۶-۷۷.

جیڭرى سەرۆكى شوراي وەزيرانى يەكئىتى سۆڧىت مولەتوۋ.م
 (پاشانىش فەرمان درا پارەو ماشىن و... بۇ گواستەنەو و بىردى خەلكى تر بۇ
 شوينى چىچنى و ئىنگوشەكان دابىرى و، لەجىشدا ئەو دى كە پىئوستە
 بىاندريئى، وەك تراكتور ماشىن و ئىستگەي تەلەفون و.... ھەرەھا دەيان ھەزار
 سەر ئازەل و پەزو بىزن و گاۋ ئەسپ و.... كە ھى خەلكى چىچنى-ئىنگوشى
 بوون و، كاتى پاگواستى دەستيان بەسەردا گىرابوو، درانە ئەو خەلكە كە ميان
 بوون. لەپاستىدا ستالين بۇ ھەمىشە ئەوانى ئارد بۇ ئەوئى، جگە لەوانە،
 شتومەكى تر، مال و خانوبەرەو تفاق و خواردەمەنى بەجى ماويان درايى،
 تەئانەت دانەوئەلەو پەتاتەو مرىشك و.... لەبەر زۆرى مەن وەرم نەگىرا. ئەمانەم بۆيە
 ھىنايەو، چونكە كوردە كلۆلەكەي سۆڧىتىش سى جار ئەمەي بەسەردا ھات
 (لەسەردەمى ستاليندا). لە بەلگەكاندا ھاتو، ئەو خەلكانە نىردرانە شوينى
 چىچنى و ئىنگوشەكان كە لە دەسەلاتى فاشىيەكان پزگار ببوون يا ھەلھاتبوون.
 بەلام پاستىيەكەي وانىيە، لە بەشەكەي كوردستانى سووريش، ئازەرى و ئەرمەنى و
 جۇرجيان ئاردە شوينيان، ھەورامى)

* راپۇرتى ھەوالەكان

لەلەيەن پالكوفنىك كالينىنەو بۇ كابولوۋ سەبارەت بە خۆبەدەستەو دانى
 دواين بەشدارانى باندى چىبىرلوۋ بايساگوروۋ
 لە گروژنەو ۱۹۴۴/۸/۸

سەر كەردەي باند بايساگوروۋ بەيگ موراز لەدايكبوى ۱۹۰۶ى گوندى داي
 سەر بە ناوچەي چىبىرلوۋ و چىچنىيەو لە ۱۹۴۱دا ئەم باندە پىك خراو و جىگىرى
 ناوبراۋ ئامزىيەو چالاكانە بەشدارىي لە راپەرپىنى دژى شۆرپشى ۱۹۴۱دا لە
 گوندى داي كەردو. دواي دەستگىركەنى بادايڧ لە ۱۹۴۴/۲، بايساگوروۋ
 دەپتە سەر كەردەي باندەكە. دووچار خۆي تەسلىم كەردەو، دواين جار لە

(۱۲۶) ئەرشىڧى دمولەتى روىساي فیدرال، فوندى ۲۲۷۰، ئوبىسى ۱، دىلاي ۷۰۸، ل ۶۱-۶۳.

۱۹۴۴ دى خۇي لە فېدرالى شارىدە... باندەكە بەتەۋاۋى لەناوبرا ... تاۋانەكانى باندى بادايف و پاشان بايساگوروۋ بەم چەشنى خوارەۋەن:

۱- ۱۹۴۴/۸/۸ "موناليف" ى سكرتېرى كۆمىتە ى ۋەزارەتى ناۋخۇي ناۋچەي چېبىرلوفيان كوشت.

۲- راپېرىنى دى شۇپش لە گوندى داي لە ۳۱ ى ناۋگوستى ۱۹۴۱ دى تەۋاۋى دام ۋەدەنگاكانى سۇقۇتقان لەناوبرد.

۳- كوشتنى سەرۋى بەرپۇەبەرايەتى ۋەزارەتى ناۋخۇي ئىنگوشى بەناۋى كالىسنىچىنكاۋە لە مانگى دۋادەى ۱۹۴۱ دى.

۴- لە ھېرشىكدا بۇ سەر گوندى شارۋئارىپ لە ۳۱/۵/۱۹۴۱ دى بە پىش چاۋى خەلەكەۋە بە ئازاردان ئەفسەرىك دىكوژن.

۵- باندەكە لە ۱۹۴۲/۴ دى گەمارۋى دەستەى ئۇپراسىۋنى ۋەزارەتى ناۋخۇ دەۋەن و، بەرپرسى سىياسى ئەم دەستەيە دىكوژن و، دوو سەربازىش برىندار دىكەن.

۶- كەلخۇزى گوندى داي لە ۲۸/۱۹۴۲ دى تالان دىكەن و، ئازەلى كەلخۇزەكە بەتالان دەبەن.

۷- لە ۷/۱۲/۱۹۴۲ دى بەرامبەر بە دەستەى ئۇپراسىۋنى ۋەزارەتى ناۋخۇ بەرگى چەكدارانە دىكەن.

۸- "ياكوفلىف" ى كاپىتانى دىزگاي پاراستنى (ك.گ.ب) KGB لە ۷/۵/۱۹۴۳ دى دىكوژن.

۹- يارىدەدەرى دەستەى ئۇپراسىۋنى ۋەزارەتى ناۋخۇ، بەناۋى شەمسەدىنۇفەۋە لە ۷/۵/۱۹۴۳ دى دىكوژن.

۱۰- لەلىنىفاتۋىكتەرۋ لە ۶/۳/۱۹۴۴ دى گوندى داي دىكوژن و، دوو سەربازىش برىندار دىكەن.

۱۱- پۇژى ۲۵/۳/۱۹۴۴ لە گوندى ئىنزناكخ تەقە لە ھىزەكانمان دىكەن و، سەربازىك برىندار دىكەن.

۱۲- لە كۆتايى مانگى ۳ى سالى ۱۹۴۴د لەلای گوندى دای پىنج سەرباز دەكوژن^(۱۳۷).

* بۆ سەرۆكى شوورای بالای يەكيتى سۆفیت قەرەشیلوف ك.ى
لە عەلیفەوۋە ۋ.ئا (مەگدان"شوینی زیندانىکردن- ھەورامى"، فراگەرودتای
يەكەم ژمارە ۲۷)
كورتكرارو:

من لە كۆمارى ئۆتۆنۆمى چىچانى-ئىنگوشى لە ۱۹۲۴ لەدايك بووم. باوكم
ئەحمەد حاجى عەلىف قىركارو پىنەچىو بەشدارى شەپى ناوخۆى كردووەو
دژى گاردە سىپەكان لە شارى گرۇزنا برىندارو كەم ئەندام بوو. دايكىشم
كالبانەو، ھەردوكيان نەخویندەوارن. من ھەر لە پۆلى يەكەمەوۋە بە زمانى پروسى
دەرسم خویندووەو، لە سايەى پارتى كۆمۇنىستەوۋە من خویندەوارم. كۆپى باوك و
دايكىكم كە نەخویندەوار بوون و، توانيم لە پەيمانگەيش بخوینم. من چىچانيم،
ئەو گەلە زۆر دواكەوتووە. جگە لە خویندن، توانيم ھۆشيارىو زانىارى خۆم
پەرەپى بدەم و، ھەستەم بە گەرەيى شۆرشى ئۆكتۇبەر كردو، لە ۱۹۴۴د بووم بە
پالىوروى ئەندامى پارتى كۆمۇنىستى يەكيتى سۆفیت.

رېڭخراوەكانى پىانىر (پىشەرەو) و كۆمسەمول و حىزب منيان پەرەردە كرد.
من سكرتېرى پاسەوانە پىانىرەكان و، پاشان سالى ۱۹۴۲ سكرتېرى كۆمسەمول
بووم. لە مانگى ۸-ئەو تا ۱۹۴۲/۱۲/۲۵، بە داخوازى خۆم چوومە پىزى
ئامادەبووانى پارىژگارى لە نىشتەمان و، بەرپرسى بەشى پىروپاگەندەو
ئارزىتاسىيۇنى رېڭخراوى كەمسەمۆل بووم.

سالى ۱۹۴۳ لە بەرەى شەپ لەسەر پروبارى دىنىپەر لە دەورەبەرى شارى كىف،
بانگ كرامە لای بەرپرسى كۆمىتەى حىزبى وەك جەنگاوەرىك كە لە بەرەكانى
شەپدا وەك نەموونە خۆى نواندووە و، دوو جارىش خەلاتى دەولەتيم پىندرا،

---

(۱۳۷) ئەرشیفى دەولەتى پووسىيائى فیدرال، فوندى ۹۴۰۱، ئوپىسى ۱، دىلای ۲۱۹۶،

يەككىيان نيشانەى شەرى نىشتمازى، ئەوى ترىان ئەستىزەى سور. لە مانگى ۱۹۴۴/۵، دواى نەخۇشىيەكى گران، لە نەخۇشخانەى شارى تولا كۆمىسيۇنى دوكتۇرەكان منيان لە پىزى "كەم ئەندام"ى پلە دوو دانائو، ھەر بەپىى ئەو بىريارە پىشنياريان كرد بۇ قوولايى بەشەكانى پشت بەرەكان بىرىم. بەلام من زانيم كە نىشتمان لەم ھەلومەرجەدا پىويستى بە ھەموو مەوۇقەك ھەيە، بۆيە بىريارم دا ھەر لە بەرەى پىشەوەى شەردا بىننەو.

لە ۱۹۴۴/۶/۲۱ منيان بانگ كردە بەشى دژە سىخوپى ئەوى (سەوۇكى ئەم بەشە ھاوپى پالكوڤنىك لىچما و جىگرەكەى ھاوپى مابور كوزنىتسوۋ و لىكۆلەرەوەى گەرە ھاوپى كاپىتان سىپىرىن لەوى بوون). لەوى منيان بە تاوانى ئەوەى سەر بە نەتەوەى چىچانيم، گرت و، بەپى دەرچوونى گرتەم داوايان لى كردم چەكەكەم تەسلىم بكەمەو، دەرەجەو نىشانەكانم لە خۆم بكەمەو. ھاوپى كوزنىتسوۋ گوتى: پىويستە چاوپروان بى تا كىشەكە پروون بكرىتەو.

لە پروتۇكۆلى تاوانباركردنەكەمدا ھاتووە كە من دانم بە تاوانەكانى خۆمدا ناو. بەلى من ناچاركرام مۆرى بكەم و ھاوپىيان كوزنىتسوۋ و سىپىرىن ئەم تاوانەيان ئاراستە كردم. ئەوانە ئەمەيان چۆن كردو پىك ھىنا ؟ نازانم سىپىرىن لەم بارەو، ەك بەپىكەوت نەبوو و لەپىشدا بىرۆ بىريارى لەسەر دابوو، گوئى لە پروونكردنەو گوتەكانى من نەگرت و، چەند جارىكىش لەپىش چاوى من پرسىيارى لە يەككىىتر دەكرد. كاتىك ئەم مەوۇقە دوو جار ئامادە نەبوو دان بەو تاوانانەدا بنى كە ئاراستەى كرابوون، كاپىتان فەرمانى بە قوماندان قولكوۋ، دا: "ئاگر بارانى خيانەتكارى نىشتمان بكەن" (واتە گوللەبارانى بكەن، ھەورامى). دەنگى تەقەى دەمانچە ھات (تەقە لە كاپرا كراو)، تەقەى دووھەم لەلايەن قولكوۋەو لەو مەوۇقە كرا كە كەوتبوو. بە منىشيان گوت بېرۆ و بىردەيان بۇ سەر سەكۆكە (سەكۆى تىرباران). لە ۱۹۴۴/۷/۲۲ بەپى بىريارى دادگاي نىزامى سوپاي ستالىنگراد، لەسەر ئەو دۆسيە دەستكردەى سىپىرىن ئامادەى كردبوو و، گوايە منىش دانم پىدا ناو، تاوانبار كرام.

مىيان زىندانى كىردى، بەپەلە پىش تەواۋىۋىنى ۋەخت ئازادىيان كىردى. ئەۋە بۇ
من ھىچ گىرگىن نەبۋى و نىيە، بەلام من دوو كۆرۈم ھەيە. من نامەۋى ئەم نەنگ و
عارە كە من بە نووسىن دانم پىدا ناۋەۋە بە ئەستۋى خۇم گىرتوۋە، بىكەۋىتە يا
بخىرتە سەر كۆرەكانى يا بەۋانەۋە بنووسى^(۱۳۸).

لە بىرەۋەرىەكانى قارەمانى كارى سۆسىالىستى و سەرۋكى كۆمەلەى
ھونەرماندانى يەكىتى سۆقىت "مەحمود ئىسامبايىف"

((... پىگەۋى پىنجى ھەموو مانگىك، من دەۋايە بچە لاي قوماندان (پۇلىس) و
ئىمزا بىكەم كە من لەجىدام و پام نەكرىدوۋە. ئەم چەشەنە ھىنان و بىردنە، بۇ من
سوۋىكەيتى بوو. جارىكانى من ئەم دەرىپىنەم بە قوماندان گوت، ئاۋىراۋ ۋەك پىروانىتە
شۋىنىكى بەتال، گوتى: ((ئەگەر بىتۈ نەيەن، ئىمە دەتخىرىن بۇ ئەۋ شۋىنەى كە
گىياكەى بۇ لەۋەراندنى گۆرەكە نەبى...)). پالكوڧنىك پاسپۇرتەكەى ئى ۋەرگىرم و
پۇششت بۇ شۋىنىك. پاش پىنج سەعاتىك گەرايەۋە، بە شىۋەيەكى ئاشىرىن دايمەۋە.
مىنىش كە پاسپۇرتەكەم كىردەۋە، ئەۋ شۋىنەى كە بۇ نىشانەى تايىبەت دانراۋو،
مۆرىكى رەشىان پىۋە ئابوۋ و، تىيدا نووسراۋو: (مەحمود ئىسامبايىف بۇى ھەيە لە
چۈرچىۋەى شارى فرونزەدا بىزى). ۋەك ئەمىرۋ بە باشى بىرم دىت، گىرم داھاتم و سوور
بوۋمەۋە. ئەم لاپەرەيەم لە پاسپۇرتەكەم كىردەۋە دامە دەستى قوماندان. بۇ پۇزى
دوايى، مىيان بانگ كىردە ۋەزارەتى پاراستن و، ئەمجارە ئەفسەرىكى تر دەستى بە قسە
كىردى گوتى: تۇ دەزانى پاسپۇرتى سۆقىتتەت دىراندوۋە؟... ئەى چۈن ۋەلامى بدەمەۋە؟
گوتىم: ئەم پاسپۇرتە دەسەلاتى سۆقىتى بە مىنى داۋە، ئەۋ دەسەلاتەى كە باۋىك بە چەك
پارىزگارىى ئى كىردوۋە. بوۋ نادەم مۆرىكى پىسى پىۋە بى.

پىم وانىيە ماياكۇڧسكى شاعىر شانازى بە پاسپۇرتىكەۋە بىكات كە مۆرىكى وا
پىسى پىۋە بى (ماياكۇڧسكى ھەلبەستىكى ھەيە كە شانازى تىدا بە پاسپۇرتى
سۆقىتتەۋە نەكات، ھەۋامى). ۲۴ سەعات بەسەر ئەۋ دەمەتەقىيە تىنەپەرى، ۋەك

^(۱۳۸) ئەرشىڧى دەۋلەتى پووسىيائى فىدراال، فوندى ۷۵۲۳، ئوپىسى ۸۵، نەيىنى دىلاى

چۆن قوماندان بە منى گوت، ئاردميانە چىپكان، شوپىنىك كە دارەكانى ئاۋ ئەيانبات. تەنيا پاش سالو نيوپىك دۆستەكانم توانىيان من بگەپىننەمە بۇ فرۇنژە، دووبارە لە تىئاتر دەست بەكار بگەمە. ھەر كە ماۋەى دورخستەمەم لە ۱۹۵۷دا تەۋاۋ بوو، دەستبەجى خەلاتى پەلەى ئارتسىتى گەلى كۆمارى قرقىزستانىان پى بەخشىم. ئەم گىرەنەمەيە بە مەبەستە نىيە كە من خۆم ھەلگىشەم و خزمەتى خۆم نىشان بەم، بەلگىۋ دەمەۋى جەخت لەسەر ياسايەك بەم كە: گەلىك ھىچ كات ناتوانى ھەمەۋى خائىن بى، لەبەرئەۋەى ھەر گەلىك ژمارەى كەم يا زۆر بى، ھەمىشە ۋەك يەك نىن. بەلام تاقمىكى سەركىش كە لەسەر دەسەلاتن و دەسەلاتىان بەدەستەۋەيە، تواناى ئەۋەيان ھەيە خىانەت لە گەلىك بەگەن و زۆر جارىش ئىمە ئەۋ شتەمان دىتوۋە ...)) (۱۳۹).

بەشەك لە راگەياندىنى ئىزما ئىلوۋ، س.ش (خەلگى شارى نازران)
 ((...)) من نامەم بۇ ھاۋرئى ستالين نوۋوسىۋە كە مېژۋى مەۋقايەتى كەدەۋەيەكى ۋا دژى مەۋقائەى بەرامبەر بە تەۋاۋى گەلىك بەخۋەۋە نەبىنىۋە)) (۱۴۰).

لە بىرەۋەرى سەربازىكى بەشدارى شەپرى گەۋرەى نىشتەمانى (دوۋەم شەپرى جىھانى)، سەرۋكى بەرپۆۋەبەرايەتى كەلخۇزى "كەراسنى ساگوپ شى" لە راگۋىزراۋە تايبەتەكانى كۆمارى ئۆتۈنۈمى چىچنى و ئىنگوشى، گوندى دائۋەيكوۋ.

((چۈار سالى تەۋاۋى ئاگام لە كەس و كارم نەبوو. سالى ۱۹۴۶ مەيان ئارە ناۋچەى ئىقانوقاۋ، لەۋى مېدالى "سەركەۋتن بەسەر ئەلمان لە شەپرى گەۋرەى نىشتەمانى ۱۹۴۱-۱۹۴۵دايان پى بەخشىم". لە ھەمەۋى گەنگەر، من بلىتى حىزىم تائىستا پاراستوۋە؛ لە شەردا پىم بوو، لە دالەۋە پارىزگارم ئى كرد. من

(۱۳۹) مەحمۇد ئاسامبايىف، گەتوگۋ لەگەل ئەۋەكانمەدا، پۇژنامەى "گەۋزەنسكى رابوچى"، ۱۹۸۹/۲/۴.

(۱۴۰) ئەرشىفى دەۋلەتى پوۋسىيەى فېدرالى، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۷۰، ل ۲۹۲.

ئىستانلىرىدە لەپىڭگەي دۆستلىكىمىز، پاش يانزىدە سال، چاوم بە دايىكم كەوت و،
دوای ھەشت سالىش تۈانىم بگەپىمەۋە بۇ ساگوپ شى))^(۱۴۱).

* لە يادداشتى ۋەزىرى ناوخۇي يەككىتى سۇقۇت

دودوروف، ن. د. ۱۹۵۶/۶

((...)) چىچنى و ئىنگوشەكان زۇربەي ھەرزۇريان لە كۆمارى كازاخستانى
سۇقۇتتى (۳۵۵ ھەزار) و لە كۆمارى سۇقۇتتى قرقىزستانى سۇقۇتتى (۷۶،۹۸۶)
جىگىركراون. شوينى پىشۋويان (نىشتمانەكەيان، واتە كۆمارى چىچنى-
ئىنگوشى، ھەورامى) خەلكى تىرى ئى دامەزراۋە نىشتەجى كراۋە.
دروستكرىدەۋە دامەزىراندەۋە ئۇتۇنۇمى بۇ چىچانىەكان و ئىنگوشىەكان لە
چۈرچىۋە سىنورى پىشۋوياندا، كاريكى دژارەۋ زەخمەتە جىبەجى بىرى،
لەبەرئەۋە گەپانەۋە چىچنى و ئىنگوشىەكان بۇ جىۋپى پىشۋويان، بى
گومان كۆمەلى كىشە ناخۇشى بەدۋاۋە دەبى. لەم بارەيەۋە دەكرىۋ باشترە
كىشەى دروستكرىدى ئۇتۇنۇمىيەكى ناۋچەيى بۇ چىچنى و ئىنگوشىەكان لەناو
خاكى كۆمارەكانى كازاخستان و قرقىزستان تاۋوتوى بىرى...))^(۱۴۲).
(دەسەلەتدارانى ئەۋى لە نىشتمانە داگىركراۋەكەشياندا دژى گەپانەۋەيان دەبى.
ئەمە جگە لە مۇسكۇۋ ھەزارو يەك بىيانوۋ و ناردنى داۋاكارى، بەلام سەرنەگىرى،
چۈنكە چىچانىەكان لەسەر گەپانەۋەيان سۈرر بوون، ھەورامى)

* كۆمىتەى ناۋەندى

پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقۇت

۱۹۵۶/۶/۳۰

ژمارە ۸۲۴/d

^(۱۴۱) پۇژنامەى "گروژنىنسكى پابوچى"، ۱۹۸۹/۳/۵.

^(۱۴۲) ئىرشىقى دەۋلەتى كۆمارى پووسىيائى فېدېرال، فوندى ۱۹۴۷۹، ئۇپىسى ۱، دىيلاى ۱۹۲۵،

... زۆربەى ھەرەزۇرى چىچنى و ئىنگوشەكانى دانىشتۇوى كۆمارەكانى
كازاخستان و قرقىزستان لە كەلخۇزۇ سەقخۇزەكانى كازاخستان و قرقىزستان
لەسەركار دامەزراون.

ماوۋى دوانزە سال ژيانان لەوئ، لىھاتوۋىي و شارەزايى و پسپۇرىي
ئىشۋىكارىيان وەرگرتوۋەو فېربوون. ژمارەيەكى زۇريان مال و خانوبەرە و
زەوى و باخچەيان ھەيە، يا لە مالە گشتىيەكاندا دەرژين. بە پىۋىستى دەزانم ناۋى
پاگويزراۋى تاييەتيان لەسەر لاپېرئ و، ئەو چوارچىۋە سنووردارەكەيان و
چاودىرئ و كۆتۈرۈلكردىنى دەرگاكانى وەزارەتى ناوخۇ پاراستىيان لەسەر
نەمىنئ و ھەلېگىرئ. ئەمەش بەو مانايە ئىيە كە بۋارى گەرانەۋەيان بدرئ بۇ
شۋىنى پىشۋوى خۋيان و، ئەو سامان و شتومەكەى كە كاتى گواستەنەۋەيان
دەستيان بەسەردا گىراۋە، پىيان بدرىتەۋە.

گەلەلى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقئىت لەسەر ئەم
كىشەيە ئاراستە دەرئ

ۋەزىرى ناوخۇ يەككىتى سۇقئىت دودوروف، ن. پ. (۱۴۳)

* بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۇقئىت (پەرلەمان)

سەبارەت بە دروستكردەۋەى كۆمارى ئۆتۈنۈمى سۇسىيالىستى سۇقئىتى
چىچنى و ئىنگوشى

(ھەلۋەشانەۋەى ھەرىمى گرۇزنى)

۱۹۵۷/۱/۹

ژمارە ۷۲۱/۴ مۆسكۇ

بە مەبەستى پىكھىنانى ھەلۋەرجى پىۋىست بۇ گەشەپىدانى نەتەۋايەتى گەلانى
چىچنى و ئىنگوشى كۆمارى ئۆتۈنۈمى سۇقئىتى سۇسىيالىستى چىچنى-ئىنگوشى بە
ناۋەندەكەى (پايتەختەكەى)، واتە شارى گرۇزنىيەۋە، دروست بكرىتەۋە.

(۱۴۳) ئەرشىفى دەۋلەتى كۆمارى پووسىيائى فېدرال، فوندى ۱۹۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۸۰،
۳۳۸-۳۳۹.

ئەو ئاۋچەو ھەرىم و شارو گوندو خاكانەى كە كاتى گواستىنەو ھەيان بەسەر كۆمارە ئۇتۇنۇمىيەكانى داغستان و ئەسىتاي باكور و ھەرىمى ستاقراپول و كۆمارى جۇرجىادا دابەش كرابوون، بخرىنەو سەر كۆمارى ئۇتۇنۇمى سۇقۇيتى - سۇسىالىستى چىچنى - ئىنگوۋشى و، بە پەرلەمانى ئەم شوئنانە رابگەيەندرى كە گەراندەو ھەى ئەو شوئنانە لەلەيەن خۇيانەو پەسند بىرى.

سەرۋكى شوراي بالاي كۆمارى پووسىيائى فیدرالنى تاراسوۋ.
سكىرتىرى سەرۋكى شوراي بالاي كۆمارى پووسىيائى فیدرال زىمىن. (۱۴۴)
* راپۇرتى سكىرتارىيەتى شوراي بالاي يەكىتتى سۇقۇيت
نۇنەر گوركىن. ئا. ف. سەبارەت بە پەسندىكردى

بىرلەرەكانى شوراي بالاي يەكىتتى سۇقۇيت فېبرىرى ۱۹۵۷
ھاۋرىيائى نۇنەر: ۋەك دەزانن لە كۆنگرەى بىستەمى پارتى كۆمۇنىستى
يەكىتتى سۇقۇيتدا ھاتوۋە كە لە پابردودا ھەندى كىردەو ھەى ئاپەسندى
پىچەۋانەى پرىنسىپە بىچىنەيەكانى سىياسەتى نەتەۋەى لىنىنى و دەۋلەتى
سۇقۇيتى پوۋى داۋە. ئەم كىردەو ئاپەسندانە لە راگۇيزانى بىنباغەو بەكۆمەلى
زۇر گەلدە پەنگى دابوۋەو كۆمەلە چوارچىۋەو سنوورىكىيان لە شوئنى نۇيىاندا
بۇ دانابوون. بۇ وىنە، لە كۇتايى ۱۹۴۳ و سەرەتاي ۱۹۴۴ چىچنى و ئىنگوۋشى و
كالمىك و قەرەچايقەكانىيان لە باكورى قەققاسەو بۇ كۆمارەكانى كازاخستان و
ئاسىيائى ئاۋەرەست راگواست و ئۇتۇنۇمىيە ناسىۋنالەكەى (قەۋارەى نەتەۋەى) ھەر
كام لەۋانەيان ھەلۋەشاندەو.

كۆمىتەى ئاۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتتى سۇقۇيت و دەۋلەتى يەكىتتى
سۇقۇيت، بەپىي بىرلەرەكانى كۆنگرەى بىستەمى پارتىمان و بە سەركرىدەيتى
ئەو، بە ھەۋلەدانىكى تايبەت جەختى لەسەر ئەو كىرد كە مافى يەكسانى و

(۱۴۴) ئەرشىقى ئاۋەندى دەۋلەتى پووسىيائى فیدرال، فوندى ۳۵۲، ئۇپىسى ۲، دىلاى ۹، ل. ۴.
ئەرشىقى شوراي بالاي يەكىتتى سۇقۇيت، كۆمىسىۋنى لىكۇلىنەۋەى گەلانى راگۇيزاۋ.

دۆستايەتى گەلان بناغەى پايدەدارى ۋە ھېزى لەبن نەھاتوۋى سىستەمى دەۋلەتى سۇڧىتتە، دەۋلەت ھەنگاۋى ناۋە بۇ گېرەنەۋەى ماف و سىماۋ شەرەفى ئەۋ گەلانەى كە بەنۇر راگۇرزان ۋە چاككردنەۋەى ئەۋ ناھەقىيەى كە بەرامبەريان كراۋە. دەستەى سەركردايەتى شووراي بالاي يەككىتى سۇڧىت، بە لىكۇلەنەۋەى كىشەى بارودۇخى گەلانى بالكارو چىچان ۋ ئىنگوشى ۋ كالمىك ۋ قەرەچايلى، بە لەبەرچاۋگرتنى مافى ياساى ھىۋاۋ داخۋازەكانيان، بېريارى دا ئەۋ ناپەرەۋايى ۋ كارە ناپەسندەنەى بەرامبەر بەم گەلانە كراۋە، ناھەقى بوۋن. بېياردرا ئۇتۇنۇمىيە ناسىۋنالەكەيان بۇ رېك بىخىتەۋەۋ، بەم چەشەنە بارودۇخىكى پىۋىست بۇ ئەم كارە بېرەخسىنۇرئى. واتە دەست بەكار بى ب رېكخستەۋەى ئۇتۇنۇمى ۋ قەۋارەى نەتەۋەى بۇ ھەر كام لەم گەلانە بۇ گەشەپىدانى ھەمەلايەنى ئابۋورى ۋ كولتورىيان. دەستەى سەركردايەتى شووراي بالاي يەككىتى سۇڧىت، ئەۋ بېريار ۋ فەرمانانەى گۇپى كە كارىكان كىرەۋ ھاۋولاتيانى ئەم گەلانە نەتۋان بۇ جىۋپى ۋ نىشتمانى پىشۋى خۇيان بگېرەنەۋە. بېريارى ۱۹۵۷/۱/۹ى سەركردايەتى شووراي بالاي يەككىتى سۇڧىت داۋا لە تەۋاۋى دىۋەنەگاكەنى دەۋلەتى ۋ ھىزىۋى... كىرەۋە كە لەم بارەيەۋە ھەۋل ۋ يارمەتى پىۋىست بۇ گەپەنەۋەى ئەۋ گەلانە دىۋەنەۋەى سەرنەۋى ئۇتۇنۇمىيەكانيان بىدەن ۋ ....

ھاۋرپىيانى نۆينەر:

بۇ پەسندىكىرى بېريارەكان سەبارەت بە گەپەنەۋەۋ رېكخستەۋەى ئۇتۇنۇمىيە ناسىۋنالەكان بۇ گەلانى ئاۋىراۋ، پىۋىستە بەپىنى ئەم بېريارەنە ماددەى ۲۲ى ياساى بىچىنەى يەككىتى سۇڧىت گۇرەنكارى تىدا بىرى. لە كۇبۋەنەۋەى شووراي بالاي يەككىتى سۇڧىتدا، كۇبۋەنەۋەى چۋارەم، خولى شەشەم (۵-۱۲، فېبرايەرى ۱۹۵۷)، پاپۇرتى كۇبۋەنەۋەكە لەيەن شووراي بالاي يەككىتى سۇڧىتتەۋە بىلەۋكراۋەتەۋە سالى ۱۹۵۷، ل ۵۷۶-۵۷۹).

(پاشان بېريارى تر سەبارەت بە رېكخستى كۆمىتەۋ كۆمىسۋى تايبەت بۇ چاۋدىرى ۋ كۇتۇل ۋ جىبەجىكىرىنى فەرمان ۋ بېريارەكان دەدى. پارەۋ كەرەستە لە

ھەموولايەكەۋە بۇ گەپرانەۋەي پاكۆيزراۋەكان و، پاش گەپرانەۋەشيان يارمەتتيان دەدرى. كەچى نە تەنيا لەم بارەيەۋە بېريارىك بۇ كورد نەدرا، بەلكو نەيانەيتشت خۇيان لەسەر حيسابى خۇيان بگەپرئەۋە، چونكە كرىملن بېريارى بۇ كورد دەرئەكرد، تا كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمينيائو جۇرجيا ملەكەچ و جىيەجىي بكن و... ھەورامى).

لە پاپۇرتىكدا سەبارەت بە گەپرانەۋەي چىچنىو ئىنگوۋشى بۇ ۋلاتى خۇيان، نووسراۋە:

((لە بەھارى ۱۹۵۷دا سەدوچل ھەزار كەسى چىچنىو ئىنگوۋشى گەپرانەۋە بۇ كۆمارەكەى خۇيان و، ھەندى لەو گەلانەى داغستان و ئەسەتەن كە ھاوردەش بوون، گەپرانەۋە بۇ كۆمارەكەى خۇيان - مەبەست ئەوانەى كە پاش پاكۆيززانى چىچنىو ئىنگوۋشەكان نىردرابوونە جىيان و لە شوئىنى ئەوان ژيابوون، ھەورامى))^(۱۴۵).

پاش ئەمانى دىكتاتۇرەكەى كرىملن، واتە ستالەن و، لەسەركار لابرانى ھاۋكارە تاۋانبارەكانى لە ۱۹۵۳دا، ھەتا دەرچوونى فەرمان و بېريارەكان سەبارەت بە ئازادى گەپرانەۋەى ئەو گەلانە، ژمارەيك لەوانە بەيى ترس و چاۋەپوانكردن و بە ئىجازە دەگەپرئەۋە نىشتەمانەكەى خۇيان. لەلايەكى ترەۋە، بە نامەنووسەن و ئاردنى دەستەى نوئەنەرەيەتى خۇيان بۇ مۆسكۆ و داۋاي گەپرانەۋە كردن، پزىمى سوڧىت ناچاركرا ملەكەچيان بى. گەلان و نەتەۋەى داگىركەرى ۋلاتەكەشيان، واتە ھاوردەكان، كە بەزۇر نىردرابوونە سەر خانوۋبەرە و سامانى ئەوان، بە ئابەدلى و بەيى فەرمانى سەرەۋە، ناچار كرەن يا ھەلەين، يا ئەۋى بەجىئەيلىن و، ژمارەيكەشيان ھەر لەلايەن چىچنىو ئىنگوۋشىيەۋە سى چۈار سالىان بۇ گەپرانەۋەيان دانابوۋ. بەلام ئەوانە پۇژ بەپۇژ و مانگ بە مانگ و سال بە سال زۆربەيان گەپرانەۋە و... ھەورامى.

* ژمارەى پاكۆيزراۋ و پاكۆيزراۋى تايبەت بەپىي سەرژمىرى ۱۹۴۹ ... ژمارەى گشتى لە سەرئەسەرى سوڧىتدا ۳،۲۳۲،۵۸۹ (سەن مليۇن و سىئەسەد و سىۋدو ھەزار و پىنجەسەد و ھەشتاۋنۇ كەس) كە لەوانە تورك و كورد و خىمىشەن ژمارەيان ۹۴،۹۵۵ كەس دەبى و ۱۴،۸۹۵ كەسيان مردن^(۱۴۶).

^(۱۴۵) لە كتەبى: گەلانى بەزۇر پاكۆيزراۋى پووسيا - چىچنىو ئىنگوۋشى، مۆسكۆ، ۱۹۹۴، ل ۲۱۸.

^(۱۴۶) ئەرشيڧى دەۋلەتى پووسياى فېدرال، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۳۶، ل ۱۹ - ۲۰.

له راپورتى سەرۆكى بەشى راگويزراوه تايبه تەكانى سەر بە وەزارەتى ناوڤى
يەكيتى سۆڤىت

پالكوڤنيك شيبان ۱۹۴۸/۱۱/۱۵

سەبارەت بە خەبات دژى ھەلەاتن لە شوينى دوورخستنه وەيان (منفى) تا
۱۹۴۸/۱۰/۱

لە دوو مليۆن و سەدوچوار ھەزار و ھەوتسەد و پەنجاويەك كەسى راگويزراوى تايبەت،
ھەفتا و ھەوت ھەزار و پينجسەد و چلويەك كەس ۲,۱۰۴,۷۵۱ و بيست ھەزار و نۆسەد و
پەنجاويەتەك كەس ۲۰,۹۵۵ لە پاكردندا بوون. لەم ژمارەيە، دوو ھەزار و سەتسەد و دە كەس
رايان كردوو و سەتسەد و شەست ويەك كەس لە پاكردندا بوون^(۱۴۷).

* برياى شوراي وەزيرانى يەكيتى سۆڤىت

زۆر زۆر نەينى

۱۹۴۸/۱۱/۲۴

ژمارە ۴۳۶۷-۱۷۲

مۆسكۆ-كريمەن

... ئەوانەى كە رايان كردوو و لە پاكردندا دەبن، بۆ ھەميشە مافى ئەو ھەيان
نابى بگەيژنەو جى وپى پيشووى خويان.

... كردەو ھەيان ئەوانە بە تاوان ئەژميردى و، بۆ ئەم چەشنە تاوانانە بە بيست
سال كاري كەمەرشكىن سزا دەدرين. ئەوانەش كە پەنا يا مۆلەتى ھەلاتيان
دەدەن يا يارمەتيان دەدەن، بۆ پينج سال لە نازادى بىبەش دەكرين.
... چاودىرو كۆنترۆل بەسەريانەو بەھيز بكري، بە چەشنەك كە ھيچ پنگەيەك
بۆ پاكردنيان نەبى.

... وەزارەتى پاراستن (ك. گ. ب.) KGB ھاوپى كروگلوڤ رابسيپىرى لەرنگەى
دام و دەزگاكانى پاراستنيەو لەوبارەيەو كەلك وەرگيرى لە ئامرازەكانى

^(۱۴۷) ھەمان سەرچاوە، فوندى ۹۴۰۱، ئوپيسى ۱، ديلاى ۳۱۴۴، ل ۲۰.

گواستنه‌وه‌ی وهك شه‌مه‌نده‌فهره‌ی پاپوړو ړنگه‌ی ده‌ریایې بۇ گرتن و به‌ده‌سته‌وه‌دانیان.

نه‌نجامه‌كان له ماوه‌ی مانگي‌كدا به‌ شوورای وه‌زیران پابگه‌یه‌ن^(۱۴۸).
سه‌رؤكی شوورای وه‌زیرانی یه‌كيتی سؤفیتی ستالین.ی.۵

* سه‌رژمیږی مردوو و له‌دایکبوو

وه‌زیرى ناوخوی یه‌كيتی سؤفیت بیږیا له‌ نامه‌یه‌کې نه‌ننیدا بۇ میکویان له
(۱۹۴۵/۶/۹) د، دهنووسې له‌به‌رته‌وه‌ی تفاق و خوارده‌مه‌نی بۇ پاگويزراوه
تایبه‌ته‌کانی نیشته‌جیکراوی کازاخستانی سؤفیتی به‌ش ناکات، شوورای
وه‌زیران و کؤمیته‌ی ناوه‌ندی پارتی کؤمونیستی (به‌لشه‌ویک)ی کؤمارى
کازاخستان داواى تفاق و خوارده‌مه‌نیان بۇ مانگی ۶ و ۱۹۴۵/۷ ده‌کات.
به‌پنې زانیاریه‌کانی وه‌زاره‌تى ناوخوی یه‌كيتی سؤفیت، بارودؤخی پاگويزراوه
تایبه‌ته‌کانی کؤماره‌کانی ئۆزبه‌کستان و قرقیزباش زؤر دژواره‌و، ۳۶۰,۰۰۰ (سیسه‌د و
شه‌ست هزار کس پیويسي‌تيان به‌ یارمه‌تى هه‌یه، واته ۲۲۵,۰۰۰ له‌ کازاخستان و
۸۰,۰۰۰ له‌ کازاخستان و ۵۵,۰۰۰ هزار له‌ قرقیزستان.

بۇ دایینکردنی تفاق و خوارده‌مه‌نی، تا به‌ره‌مه‌ی نوئ (خه‌له‌و خه‌رمان،
دانه‌ویلّه) په‌یدا ده‌بئ، پیويسي‌ته وه‌زاره‌تى ناوخوی یه‌كيتی سؤفیت بۇ مانگی
۶ و ۷ ی ۱۹۴۵ بۇ هه‌ر یه‌کيک ۱۵۰ گرام (سه‌دوپه‌نجا گرام) ئاردو دانه‌ویلّه و په‌نجا
گرام و ۱۵ گرام خوئ و ۱۵ گرام شه‌کر (ته‌نیا بۇ مندالان)یان بۇ بنیږی. سه‌رجه‌م،
۳۲۰۰ تن ئاردو ۱۰۰ تن دانه‌ویلّه و ۵۰ تن خوئ و ۲۵ تن شه‌کر پیويسي‌ته.

گه‌لّله‌ی فه‌رمانی شوورای وه‌زیرانی سؤفیت پیشکه‌ش ده‌کری

وه‌زیرى ناوخوی سؤفیت بیږیا^(۱۴۹)

ژماره‌ی پاگويزراوه‌کانی کؤمارى جۇرجيا تا ئؤکتؤبه‌رى ۱۹۴۸ نه‌وه‌ت‌وپینچ
هه‌زار و شه‌شسه‌د و شه‌ست‌ونؤ کس بووه، دوو هزار هه‌شتسه‌د و هه‌فتاوسن

^(۱۴۸) ئه‌رشیفی شوورای بالای یه‌كيتی سؤفیت.

^(۱۴۹) ئه‌رشیفی ده‌ولته‌ی پووسیای فیدرال، فوندى ۵۴۴۶، ئوپیسی ۴۸، دیلاى ۲۲۵۷، ل ۳-۴.

كەسى لەدايكبوو و پانزەھزار و چوارسەد و سىودوو كەسى مردوويان دەبى^(۱۰۰) (واتە ژمارەى مردوھكان لە پېنچ قاتى لەدايكبوھكان زياترە).

بەپىي سەرژمىرى ۱۵/۷/۱۹۴۹، لە ھەشتايەك ھەزار و پېنچسەد و ھەفتاوپېنچ كەسى تورك و كوردو خيمشيني پراگويىزاو لە جۇرجياو، نۆزدە ھەزارو چوارسەدو بىستويەك كەسى پياوو بىستوپېنچ ھەزار و سەدوھەوت كەسى ژن و ۲۶,۸۰۵ منالى تا تەمەنى ۱۶ساڵ دەبن^(۱۰۱).

لە سەرچاويەكى تردا، ژمارەى لەدايكبووان و مردوواني پراگويىزاوى جۇرجيا لە كۆمارى كاراخستان لەنيوان ۱۹۴۵-۱۹۵۰دا، لەدايكبووان ۷,۸۴۳ كەس و، مردووان پانزە ھەزار كەس و دووسەد و شەش كەسە.

لە ھەمان سەرچاوەدا، ھى سالى ۱۹۴۵، ژمارەى ئەوانەى كە لە جۇرجياو گوازانوئەتەرە بۆ كاراخستان، ۵۹۹ لەدايكبوو و ۶,۹۰۳ مردوو (كوردو تورك و خيمشين) بوون.

* بۆ ۋەزىرى ناوخۆى يەكيتى سۆڤىت ھاوپى كروگلوۋ.س.ن
سەبارەت بە ئىشوكارى بەشى پراگويىزاو تايبەتەكانى ۋەزارەتى ناوخۆى
يەكيتى سۆڤىت

نيوان مارتى ۱۹۴۴ تا ۱۹۴۶/۱/۱
ژمارەى پراگويىزاو تايبەتەكان لە ۋلاتدا، تا سەرەتاي مانگى ئۆكتۇبەرى ۱۹۴۵، دوو مليۇن و دووسەد و پەنجا ھەزار كەسە، ۲,۲۵۰,۰۰۰ كە لەوانە:

ئەلمانى ۶۸۷,۳۰۰ كەس
چىچنى و ئىنگوشى ۴۰۵,۹۰۰ كەس
تاتارەكانى كريم و يۇنانى و بولغار و ئەرمەن ۱۹۰,۲۰۰ كەس
تورك و خيمشين و كورد ۸۸,۸۰۰ كەس
كالمىك ۸۰,۳۰۰ كەس

(۱۰۰) ھەمان ئەرشيڤ، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۳۶، ل ۱۴.

(۱۰۱) ھەمان سەرچاوە، ل ۶۷.

قەرەچايڭ ۶۰,۱۰۰ كەس

بالكار ۳۳,۱۰۰ كەس

لەڭگەل ئەمانەشدا، لەناو ڤاگوئىزراوۋە تايبەتەكاندا، ۲۰,۸۰۰ ئائىلە تىسۇقەكان (خەلكى ئۇكرانىي سەر بە ئەلمان و دژى سۇقۇت) و كۇلاكەكانى پىشوو ۶۰۸,۸۰۰ و ھاوكارو يارىدەدەرەكانى ئەلمانى فاشى ۹,۲۰۰ كەس بوون.

تەواۋى ڤاگوئىزراوۋە تايبەتەكان بەسەر شەش كۇمارى سۇقۇتتى و ھەشت كۇمارى ئۇتۇنۇمى و ۵ ئاۋچى ئۇتۇنۇمى و ۲۷ ھەرىمى يەككىتى سۇقۇتدا دابەش كراون، كە ۸۶۶,۲۰۰ يان لە كۇمارى كازاخستان ۱۸۱,۸۰۰ لە كۇمارى ئۆزبەكستان و ۱۱۲,۴۰۰ لە كۇمارى قىرغىزستان لە ھەرىمى كراسنايار (پروسىيا) ۱۲۵,۶۰۰ ھەرىمى ئالتاي ۸۵,۸۰۰ ھەرىمى كىمىروفا ۹۷,۲۰۰ و ھەرىم تامبۇق، ۹۲,۴۰۰ ھەرىمى سىقىر لوڭسكى ۸۹,۲۰۰ ھەرىمى مولەتۇق ۸۴,۳۰۰.

سەرۋكى بەشى ڤاگوئىزراوۋەكانى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ يەككىتى سۇقۇت كوزنىتسۇق. م. (۱۵۲)

* ھەندى زانىارى تر

بەپىنى زانىارىيەك كە لە ۱۹۵۵ دا دراو، دىگوتىرلى لەناو ڤاگوئىزراوۋەكاندا سالى ۱۹۴۹، ۴,۳۵۸ كەس ئەندامى پارتى كۇمۇنىستى يەككىتى سۇقۇت (بەلشەۋىك) و ۱۳۰۸ كەس كانىد (پاللىورا) و ۱۱,۶۷۵ ئەندامى كومسەمولن، ۹,۰۰۰ خۇيىندى بالايان ھەيى، ۶۶,۰۰۰ خۇيىندى ناۋەندى. ھاۋكات دىركەۋتوۋە كە زياتر لە ۳۵۲,۰۰۰ كەس نەخۇيىندەۋان، زۇربەيان لە ڤاگوئىزراۋەن كە لە جۇرجياۋە گوئىزراۋەنەتو، واتە لە تورك و كوردو خىمىشېن، ئىرانىەكان، لە باكوۋى قەفقاسىش چېچنى ئىنگوۋشى و قەرەچايڭ بالكارو كالىمىكن.

(۱۵۲) گەلانى سىركوتكراۋى پروسىيا (چېچنى و ئىنگوۋشەكان): دوكيومېنت و فاكت و كۇمىنتارەكان، مۇسكو، ۱۹۹۴، كۇمىتەى دەۋلەتى پروسىيائى فېدېرال سەبارەت بە كاروبارى فېدېراسىيا و ناسىۋنالى بەرپۇبەرايەتى كىشەكانى گەلانى سىركوتكراۋ - فوندى گەلان و ھاۋولاتيان، ۱۹۹۱، ۱۵۰.

لەناو پاگوئىززاوۋە تايىبەتەكاندا ۵۷,۰۰۰ ھەزار كەس ھەن كە پېشتەر لەناو سوپاي سۆڧىتدا خزمەتيان كىردوۋە، شەش ھەزاريان ئەفسەرو زياتر لە ۲۰,۰۰۰ ھەرەجەدارن كە زۆربەيان كاتى شەپرى جىيەنئىيى دوۋەمەيش خزمەتيان كىردوۋە (لە جىگايەكى تردا ژمارەى كورد كە بەشدارى شەپريان كىردوۋە، تەنبا ئەوانەى كازاخستان ۱۴۱ كەس كە ۴ ئەفسەرو ۱۵ ھەرەجەدارو ئەوانەى تريان سەريازن. ھى كوردى ئاسىيائى ناوھەراست و ئەرمىنيا و ئازەربايجان.....ئىيە).

لەناو پاگوئىززاوۋەكانى كازاخستاندا ۷۴۹ كەس و لە ئۆزبەكىستان ۶۳۵ كەم ئەندام و بىكەسو بىسەپەرشت ھەن.. ژمارەى منالى بىكەسو ھەتيو ھەزار كەسە كە كاتى گواستەنەو دايك و باوكى خۇيان لەدەست داۋەو تائىستاش لە باخچەى مندالان دانەمەزاون^(۱۵۳).

ژمارەى گشتى ئەر پاگوئىززاوۋەى كە لە كۆمارى جۇرجياۋە بۇ كۆمارى كازاخستان نىردراون و ئىستا لەم كۆمارەدا نىشتەجىن، تا نىۋەى سالانى پەنجا ۸۸,۵۰۱ كەسو ۹,۰۱۳ كەسيان كورد بوۋە (۲۴۰۳ يان ژن و ۲۶۲۹ پياۋو ۳۹۸۱ منالان)^(۱۵۴).

پاپۇرتىكى زۆرىش لەسەر بلاۋبوۋنەۋەى نەخۇشى (لەبەر نەخواردن و كارى سەخت و گۆپىنى كەش ۋەھۋاۋ..) و نەبوۋنى داۋودەرمان و خۇكۇژىو كەم ئەندامان و بىرىنداران و قارەمان و ۋەرگىرى مېداليا و نىشانەكانى سۆڧىت، ھەرۋەھا كىركارىكى زۆرىش لەناوياندا ھەلدەبژىرن بۇ ئەو شوين و شارو ناۋچە دورانەى يەكىتى سۆڧىت، بەتايىبەت سىبىرياو، بۇ ئەۋىيان دەبەن.

* لە پاپۇرتى ۋەزىرى ناوخۇى يەكىتى سۆڧىتى ژىنرالى دەرگاى پاراستنى (ك.گ.ب) KGB بىريا.ل

بۇ ھاۋپى ستالين سەرۋكى كۆمىتەى بەرگىرى يەكىتى سۆڧىت ۱۹۴۴/۲/۲۳ ئەمپۇ ۲۳ى شوباتى (۱۹۴۴/۲/۲۳) بەيانى زوو دەست بە گواستەنەۋەى چىچىنى و ئىنگوشەكان كراۋ، ئۇپىراسىۋنەكان بە شىۋەيەكى ئاسايى

^(۱۵۳) ھەمان سەرچاۋە، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۶۷۰، ل ۲۴۲.

^(۱۵۴) ھەمان سەرچاۋە.

بەپۈھچوون. شىتىكى ئەوتۇ يا پووداۋىكى گىرنگ نەقەوماۋ، تەنيا شەش پووداۋى ھەلەدان بۇ بەرەنگاربوونەۋە لەلەين ھەندى كەسەۋە پوۋىدا، كە ئەۋىش پىشى ئى گىراۋ چەكىش بەرامبەريان بەكارھىنراۋ، ۸۴۲ كەس لەم بارەيەۋە گىران و، لە كاتژمىرى ۱۱ى بەيانىدا نەۋەدوچار ھەزارو ھەتسەدو چلويەك (۹۴،۷۴۱) كەس، واتە زىاتر لە ۲۰٪ى ئەۋ كەسانەى كە دەبى بگوانزىنەۋە، كۆكرانەۋە ۲۰،۰۳۰ كەسىيان سۋارى شەمەندەفەر كران^(۱۰۰).

* بۇ سەرۋكى كۆمىتەى بەرگىرى يەكىتىى سۆڧىتىى ھاۋپى ستالىن ۱۹۴۴/۲/۲۴

سەبارەت بە راگويزانى چىچنى و ئىنگوشىەكان لە ۱۹۴۴/۲/۲۴ دا بەم چەشەنى خوارەۋە راپۇرتتان ئاراستە دەكەم. بە ھەموۋىەۋە ۲۳۲،۷۳۹ (سىنەد و سى ھەزار و ھەتسەد و سىۋنۇ كەس) كۆكرانەۋە، ۱۷۶،۹۵۰ يان بە شەمەندەفەر نىردان. دەكرى بلىم، پۇژى ۱۹۴۴/۲/۲۳ لە تەۋاۋى ناۋچەكانى چىچنى و ئىنگوشىدا بەفرىكى زۇر بارى. بۇيە ھەندى دژۋاريمان بۇ ھاتە پىش، بەتايىبەت لە ناۋچە شاخاۋىەكاندا. بىريا^(۱۰۶)

* بۇ سەرۋكى ك. پ. ى. س ھاۋپى ستالىن ۱۹۴۴/۲/۲۶ ئۇپىراسىۋنى راگويزانى چىچنى و ئىنگوشەكان بەشىۋەيەكى ئاسايى بەپۈھ دەچى. ئىۋارەى ۱۹۴۴/۲/۲۵ (۳۲۴،۶۷۴) كەس سۋارى شەمەندەفەر كران، كە لە ۸۶ قافلەى شەمەندەفەر پىك ھاتبۋو و، نىردان بەرەۋ شوۋىنى مەبەست. بىريا^(۱۰۷)

* لە راپۇرتى سەرۋكى بەشى ئۇپىراسىۋنەكانى راگويزانى چىچنى و ئىنگوشى ۱۹۴۴/۲/۲۳

(۱۰۰) لە كىتبى گەلانى راگويزاۋى پووسىيا...، ل ۴۹ (ۋەرگىراۋە لە سەرچاۋەكانى ئەرشىف).
(۱۰۶) ھەمان سەرچاۋە، ل ۴۹.
(۱۰۷) ھ. س، ل ۵۰.

ئەم ئۇپراسىيۇنەنى كە لە كاتژمىرى ۲۴،۰۰ ى ۱۹۴۴/۲/۲۲ دەستى پىكرىدېو، لە كاتژمىرى ۲،۳۰ شەمى ۲۳-۱۹۴۴/۲/۲۴ كۆتايى پى ھات. لە ئەنجامدا ۲۳ كەسمان گرت، ھەلھاتىن نەبوو، چەك نەبوو، و تەنبا ۲ خەنجەر گىراو.

* بۇ كۆمىتەنى پارىژگارى يەككىتى سۆڧىت ھاپرئ ستالىن ۱۹۴۴/۲/۲۴ سەبارەت بە ئەنجامى ئۇپراسىيۇنەكان، واتە پاگويزانى چىچنى و ئىنگوشىيەكان كە ۲/۲۳ دەستى پىكرىد، لە زۆربەى ناوچەكاندا كۆتايى پى ھاتو، جگە لە ناوچە شاخاويەكان. تا ۱۹۴۴/۲/۲۹ بە ھەموويە ۴۷۸،۴۷۹ كەس كۆو بە شەمەندەفەر بەرئى كراون، كە ۹۱،۲۵۰ كەسيان ئىنگوشى و ئەوانى تر چىچنن و، تىكرا سەدوھەشتا قافلەى شەمەندەفەر بوون،، كە ۱۵۹ قافلەيان نىردراو بۇ شوئىنى نوئى و ديارىكراو^(۱۵۸).

وھزىرى ناوخۇ بىريا

* لە راپورتىكى ترى بىريادا لە ۱۹۴۴/۳/۱ بۇ ستالىن، ھاتو كە تا ۱۹۴۴/۲/۲۹ (۴۷۸،۴۷۹) كەسى چىچنى و ئىنگوشىيان گرتو و پەوانەى شوئىنى ديارىكراو كراون. ھەندئ شوئىنى شاخاوى ھەيە كە لەبەر بەفرو نەبوونى پىگە دوو پۇژ ماوھى دەوى، تا ئەوانەش بگرين و ژمارەيان ۶ ھزار كەسە. لەكاتى ئۇپراسىيۇنى كۆكرىدەو و پاگويزانى چىچنى و ئىنگوشىيەكاندا، ۲،۰۱۶ كەسى دژى سۆڧىتمان گرت و، بە ھەموويە ۲۰،۰۷۲ چەك و چەقۇ و خەنجەر و شمشىر و ... مان پىگرتوون.

لە راپورتى بىريادا بۇ ستالىن، ۷ ى مارتى ۱۹۴۴، بۇ گواستىنەوھى چىچنى و ئىنگوشىيەكان سەرچەم (ھىزى وھزارەتى ناوخۇ ك. گ.ب.و...) سەد ھزار ئەفسەر و لەشكرى بەشدارى ئەم ئۇپراسىيۇنەيان كرىد، زۆربەيان پىشتەر لە پاگويزانى قەرەچايڧ و كالمىكەكاندا بەشدارىيان كرىدو، بىريار وايە دواترىش لە پاگواستىنى بالكارەكاندا بەشدارى بكن^(۱۵۹).

(۱۵۸) سەرچاوهى پىشوو، ل ۵۱.

(۱۵۹) سەرچاوهى پىشوو، ل ۵۴.

* بۇ ۋەزىرى ناوخۇي يەككىتى سۇقۇت

بۇ جىڭرى ۋەزىرى پاراستن ھاۋپى كەبولۇ ۱۴ى مارتى ۱۹۴۴

راپۇرت سەبارەت بە:

بەپىۋە بىردىن ۋ گواستىنەۋەى چىچنى ۋ ئىنگوشى ۋ بالكارەكان

بۇ جىبەجىكەردى فەرمانى ھاۋپى بىرىا، بەشى گواستىنەۋەى ۋەزارەتەكانى ناوخۇ پاراستن ۋ بەپىۋەبەرايەتى دامۋدەزگاي شەمەندەفەر، ھەولمان دا بە كورتىرىن ماۋە ۵۲۱،۲۴۷ لەۋانە لە ۱۹۴ قافلەى شەمەندەفەردا بگوازىنەۋە بۇ شۈپنى دىارىكراۋ.

بەپىۋى ئەۋ ئەزمۈنەى كە ئىمە لە گواستىنەۋەۋ بەپىكەردى قەرەچايف ۋ كالمىكەكاندا ھەمانبۈۋ، تۈانىمان لە گواستىنەۋەى چىچنى ۋ ئىنگوشى ۋ بالكارەكاندا، شەمەندەفەرۋ واگۇنى كەمتر بەكارىيىتىن. بەپىۋى بەرنامەى داپىژراۋ دەبۈايە ئىمە ۲۷۲ شەمەندەفەر، واتە لە ۱۵۲۰۷ واگۇندا ئەۋانەمان بگواستايەتەۋە، ھەر ۵۶ واگۇن لە يەك قافلەى يا شەمەندەفەردا بى. بەلام ئىمە ۱۲۵۲۵ واگۇن، يا بە ۱۹۴ قافلەى شەمەندەفەر كە ھەركاميان ۶۵ واگۇنيان پىۋە بو، كارەكانمان پايى كرد. واتە ئىمە ۲۶۵۲ واگۇن، يا ۴۱ قافلە (ھەر قافلەى شەمەندەفەرىك ۶۵ واگۇن)مان كەم كىدەۋە يا دەستمان پىۋەگرت.ك ئىمە واگۇنى تايىبەتمان بۇ شتۈمەك ۋ تفاق ۋ خواردەمەنى لاپردۋ، ھەموويان شتى خۇيان لەگەل خۇيان بىردە ناۋ واگۇنەكان ...

سەرۋكى بەشى سىپەمى دەزگاي بەپىۋەبەرايەتى پاراستنى (ك.گ.ب.) KGB

سۇقۇت

مىلىشتىن (۱۶۰)

(جىبەجىكەرانى فەرمانى سەركرەكانى سۇقۇت لەرادەبەدەر بى بەزەيىۋ فاشى بوون. جىبەجىكەرانى ئەۋ فەرمانانە، ۋەك لە راپۇرتى سەرۋەدا دەبىيىرى، نامرۇفانەتر بوۋە لەۋەى كە سەركرەدە جەلادەكانيان پىيان گوتوون ۋ پلانىيان بۇ

(۱۶۰) سەرچاۋەى پىشۋو، ۵۸.۵۷ل.

داناونو، وەك ئاژەل بەشتومەكەو سوارى شەمەندەفەریان كردوون. لە بارى ئابوورییەو یارمەتى ئەو پزىمەیان داو، تا بۆ خۆیان میدال و نیشانەو پارەى زۆرتەر وەرېگن، زۆرتەر بدنو، زووتر فریای پاپووت و گرتنى گەلانى تر بکەون. هەندى جار کە بێردەكەمەو، دەلیم پزىمى ستالین دەیتوانى ئەوانە بکوژى ون بۆى ئاساتر بوو و کەسپىش نەیدەزانى، ئەم بەلگانەشیان دەسووتاند. بەلام دیار بوو پىویستى بە هیڤى کارى کۆیلەکان بوو، بەرەبەرە لەوى مردوون و تەوانەتەو سىياسەتى سۆڤىتى زاسیا (بەسۆڤىت کردنى ئەو گەلە) ئاساتر بوو. شوینى چۆلو وێران زۆربوو، دەبوو ئەوان ئاوەدانى بکەنەو. ولاتى ئەو گەلەش دەولەمەندو جوان بوو، دەبوو بىرایە بەو گەلەنى کە پزىمى پزىمى جیهان و گەلانى ئازادىخوێز لەپیشدا بۆى دیارى کردبوون و...، هەورامى).

* بىرایى شوورای بالای یەكیتى سۆڤىت ۱۹۸۹/۱۱/۱۴

سەبارەت بە پزىمى ئەو کردەو نایاسایى و تەوانبارەنى کە بەرامبەر بە گەلانى دوچارى شالۆى بەزۆر پاكواستن كراون و داينکردنى مافەکانیان.

.....

گۆڤزى تەواوى ئەو فەرمان و بىرایەنى دامودەزگا بالاكانى دەسەلاتى دەولەتى سۆڤىتى کە بوون بە بناغەى بەزۆر پاكوێزانى نایاسایى هەندى گەل و نەتەو لە جى و پزى هەمیشەىیان و، سنووردارکردنى مافە مەدەنىەکان (وەك هاوولاتى) و، هەلەشاندنەوى پىکەتە (قەوارە) نەتەوێى و دەولەتى ئەم گەلە (پۆڤنامەى ئىزڤىستیا ۱۹۹۱/۳/۱۴).

* یاسای کۆمارى سۆسپالیستى سۆڤىتى پووسپای فیدرالى

سەبارەت بە گەپاندنەوى مافى گەلانى بەزۆر پاكوێزراو

گۆڤرەوى ماف و ژيانى ئەو نەتەو گەلەنى پووسپای فیدرال یا گرووپی ئەتنىكى دەگرتەو کە لە ئاستى دەولەتیدا سىياسەتى بەدناوکردن و جىنۆسایدیان بەرامبەر كراو، بەزۆر پاكوێزان و قەوارەى دەولەتى نەتەوێىیان هەلەشاندوونەتەو، لە شوینى دوورخستەو شىاندا پزىمى تیرۆكارو زۆلم و زۆریان بەسەردا سەپاندوون.

جگه له يارمه تى ئو زهره روزيانه ي كه لييان كه وتوو، قۇناغ به قۇناغ قهره بوو ده كړينه وه... ئو ماوه يه ي كه ئه وانه له تاراوگه (مهنفا) دا بوون، پيشينه ي خزمه تيان سق قات بو دهميردرى و موچه ي خانه نشينيشيان بو زياد ده كړى.

له بوارى كولتوريشه وه، كومه له ههنگاويك بو گه پانه وه زيندو و كړدنه وه گه شه پى دانى كولتوريشيان هه لده كړى و، ناوى كؤن و ميژويى ئو شويانه (شارو گوند) ي كه گوږدراون لييان دهنريته وه.

(سروكى شوراي بالاى كؤمارى سؤقيتى - سؤسياليستى پروسيای فيدرالى يلتسين. ب-ن مۇسكۇ ۱۹۹۱/۴/۲۶)

* سەبارەت بە هەندى كيشه كه په يوه ندييان به گيړانه وهى مافى گهلانى به زور راگويزراو و سهركو تكتراوه وه هيه.

۲۶ى ئاپريلى ۱۹۹۱ شوراي بالا (پهرلمان) ي كؤمارى سؤسياليستى سؤقيتى فيدرالى پروسيا ياسايه كى "سەبارەت بە گيړانه وهى مافى گهلانى به زور راگويزراو" و بريارى "جيبه جيكردى ياساى كؤمارى سؤقيتى سؤسياليستى پروسيای فيدرالى سەبارەت به ر گيړانه وهى مافى گهلانى به زور راگويزراو" دهركد. لهم ياسايه دا، بهرونى ماناى گهله سهركو تكتراوه كان ديارى كراوه و، مافى ئه وانه سەبارەت به پيكه يئانه وهى قهواره ي نه ته وهى - ده ولته ي و يه كپارچه يى خاكيان كه تا به زور راگواستنه ويان هه يان بووه و، گه پاندنه وهى ناوه كؤن و ميژوييه كانى شوي و جيگاكان كه دواى به زور راگواستنه ويان گوږيو يان و، قهره بوو كړدنه وهى ئو زهره روزيانه ي كه ده ولته ليى داوون. هاوكات ئه م ياسايه بهر شه وهندى مافى ئو هاوولا تيانه ي كه ئيست له ناو خاكى ئو گهله سهركو تكتراوه اندا دهرژين، واته هاورد ه كان، مسوگهر ده كات و، له هر چه شنه پيشيلكر دنيكى مافه كانيان ده يانپاريژى. بو جيبه جيكردى گه پاندنه وهى يه كپارچه يى خاك (تري توريا)، ئه گهر پيوست بى، قۇناغى گواستنه وهى بو ديارى ده كړى. بريارى قۇناغى گواستنه وهى ديارى كړدنه وهى سنوور ه كان له لايه ن شوراي بالا (پهرلمان) ي كؤمارى سؤقيتى سؤسياليستى پروسيای فيدراليه وه ده كړى.

پېۋىستە ياساكه پەسند بكرى، چونكه پاستىيەكى مېژۋىي ساغ و پوون دەكاتەۋە. لەگەل ئەۋەشدا، بە بۆچوونى ئىمە، كاتى جېبەجىكرىدى ئەم ياسايە بەپىي پېشېبىنىيەكى قوول و ھەلسەنگاندنى ورد، لەۋانەيە نەك تەنيا لەناو خاكى پووسىي فېدرالدا، بەلكو لە دەرەۋەي ئەم ۋلاتەشدا ئاسەۋارىكى جىددىي بەدۋاۋە بى.

ئەۋەتا ئەمبۇ نامەيەكى زۆرمان لە دانىشتۋانى ۋلاتى ئەو گەلانەۋە كە بەزۆر دەرۋان و زۆربەيان بەبى ئىرادەي خۇيان لەۋى گىرساۋنەتەۋە يا جىگىرېوون، بە دەست گەيشتۋە. خەلك پەرۋشى پەرەسەندنى ئەو پووداۋانەن كە پەيوەندىيان بە ئەگەرى چاۋخشانەنەۋە بە گۆرېنى سنوورەكانى نىۋان كۆمارو ھەرىم و ناۋچەكان و شوئەكانى نىشتەجىبىۋندا ھەيە.

گرنگىۋ گەرمى كىشەي ئەو ناۋچانەي كە لە بارى دىمۆگرافىيەۋە گۆپاون و پېشتەر لە چوارچىۋەي خاك و قەۋارەي تردا و سەر بە پىكھاتەي دەۋلەتى- نەتەۋەيى گەلانى بەزۆر راگويزراۋ بوون، ھەروا دەمىنئەتەۋە كە چارەنۋوسيان چى بى. بەتايبەت ئالتۇزى كىشەي نىۋان كۆمارى ئۆتۈنۋمى ئەسەتىنباي باكوورو كۆمارى چىچنى و ئىنگوشى، لەناو خودى ئەم كۆمارەشدا لەنىۋان چىچنى و ئىنگوشەكاندا ھەيە. مانگى يازدەي سالى ۱۹۵۷، سەبارەت بە دروستكردەۋەي كۆمارى چىچنى و ئىنگوشى، كۆمارى ئۆتۈنۋمى ئەسەتىنباي باكوور ۵ ناۋچەي پېشتەر دابراۋى كۆمارى چىچنى-ئىنگوشى خرابوۋە چوارچىۋەي كۆمارە ئۆتۈنۋمىكەيەۋە. ئەم كۆمارەي دوايى چوار ناۋچەي بۇ كۆمارى چىچنى- ئىنگوشى گەپاندەۋەتەۋە. لە چوارچىۋەي كۆمارى ئەسەتىنباي باكووردا، تەنيا ئەو زەۋيانەي دەۋرۋەرى شارو ھەندى پارچە زەۋى ترى بچووك ماون كە ئىنگوشىيەكان داۋاي دەكەنەۋە. لە ھەمان كاتىدا، بە فەرمانى دەستەي سەركردايەتى شورراي بالا (پەرلەمان)ى كۆمارى پووسىي فېدرالى لە ۱۹۵۷دا، ناۋچەكانى كارگالين و شىلكوۋ و ئائورلسىكى كە پېشتەر خرابوونە سەر ھەرىمى ستافراپول، درانەۋە بە كۆمارى چىچنى-ئىنگوشى. راگەياندنى كۆمارى

قەرەچايىف لە ۱۹۹۰/۱۱/۱۷ دا لە كۆنگرەى نوينەرانى گەلدا، ھەموو ئاستەكانى شەش ناوچەى (پيشتر تا ۱۹۴۳ سەر بە كۆمارى ئۆتۆنۆمى ھەريمى قەرەچايىف) لەلایەن دانىشتوانىيەو بە يەك چاو تەماشای ناکرى. ناوچەكانى زيلينچوكسكى و ئوروپسك زۆربەى دانىشتوانى قەزاقن، داواى ئەو ناوچانە دەكەن كە تينيدا دەژين، وا كە بخريئە سەر ھەريمى ستافراپول يا كراسنادار. زياتر لە چل ھەزار قەرەچايىقى لەو ناوچانەدا كە دانىشتوانى چەرکەسن، دەژين.

ئاكينتسەكان (كە گروپيىكى ئيتنيكى چيچين) لە داغستان، داوا دەكەن ناوچەى ناخوفسكى (ئىستا ناوى نوقالاكسكىيە) كە پيشان ناوى جوگرافيايى ئاكيىنى و تا راگواستەنەويان ھەر ئەم ناوہى ھەبوو، پيىك بەيئريئەو. داواى ئازادکردنى خانوبەرەو ھەوشەو بەرمالەكانيان دەكەن. بەلام ئەمەو لاكتسيەكان و ئاوارتسيەكان، كە بەبى ئيرادەى خويان نيردراون يا جيگيركاون، لەوى دەژين.

لە كۆمارى كالميك كۆميسيۇنيىك پيىك ھاتوو، لەوانەى ناوچەكانى نەريمانوفسكى و ليமானوفسكى كە ئىستا لە چوارچيوى ناوچەى (ئاستراخان)دان، بخريئەو سەرى، چونكە پيشتر لە چوارچيوى ئەم كۆمارانەدا بوون. گەرچى ئەمەو دانىشتوانى كالميكى ئەم ناوچانە لەسەدا دوو تا يازدەى ئەم ناوچانە پيىك دەھيئن.

بەپيى ئەو ياسايەى شووراي بالا (پەرلەمان)ى كۆمارى سوڤيىتى سوڤساليستى پووسياى فيدرالى كە سەبارەت بە گيرپانەوہى مافى سياسى قەزاقەكان دەرچوو، لەم بارەىيەو لەوانەى ئەوانيش داواى گيرپانەوہى مافى خاكەكەى (تريتوريا) و پيىكەينانەوہى ھەريم و ناوچەكانى قەزاقى بكەن.

لە تشرينى دووہم (نوفامبى) ۱۹۹۰ دا كۆنگرەى قەزاق و نەگايەكان بەستراو، تينيدا داواى گۆرپنى فەرمانى ژمارە ۷۲۱/۴ ى ۱۹۵۷/۱/۹ ى دەستەى سەركردايەتى شووراي بالاى پووسياى فيدرالى دەكەن. ئەم گۆرپنە ئەو بەشە دەگريئەو كە دەشتى نەگايى دەبى دابەش بكرى و بخريئەو سەر داغستان و چيچنى-ئينگووشى و ناوچەى ستافراپول. تا ۱۹۵۷ بەشيىكى زۆرى دەشتى

نەگايى لە چوارچىۋەى ناۋچەى ستاقراپولدا بوو، و لە سەردەمى قەيسەرى (تيزارى)دا بە ناۋچەى نەگاسىكى ناۋى دەرگىدبوو. قەزاقەكانى ناۋچەى تىرو نەگايەكان، داۋاي پىكەيئانەۋەى يەكپارچەىى خاكى دەشتى نەگايى و، دامەزئانەۋەى كۇمارىك لەم ناۋچەىە و لە چوارچىۋەى كۇمارى فیدرالى پووسىادا دەكەن. ئەمەش پىداچوونەۋەى يا گۆپىنى سنوورەكان ھەم لە ناۋخۇى كۇمارى پووسىاي فیدرالىۋ ھەم لە گشت يەكئىتى سۇقئىتى بەدواۋە دەبى.

ئەگەر ئىستا ناۋچەكانى دەوروبەرى شار لە كۇمارى ئەستىنيى باكور، بوونەتە "ھۇى كىشەۋ ناكۇكى"ى نىۋان ئەسەتىنيەكان و ئىنگووشىەكان، بەوپەرى دلتايىشەۋە دەتوانىن پىشېينى بکەين كە داۋاي گەپانەۋەى يا پىكەيئانەۋەى بەرپۆۋەبەرايەتىۋ تريتۆرى ناۋچەى قەزاقى دەكەن. كەۋاتە گەپانەۋەى ناۋچەكانى دەوروبەرى شار بۇ قەزاقەكانى بەدواۋە دەبى. ھەرۋەھائىش ناۋچەكانىتر كە دانىشتوانىيان لە ۱۹۱۸دا بەزۆر دوورخراۋەتەۋە. بۇ وئىنە، پووداۋە تراژىدىەكانى ئىستگەى ترويتسكى (ئىستا پىنج ھزار قەزاق و ھەزارو پىنجسەد كەسى ئىنگووشىى ئى دەژى) و ناۋچەى سوژنىسكى سەر بە كۇمارى چىچنى-ئىنگووشى، جارىكىتر نىشايان دا كە شەپو كىشەى نىۋان قەزاقەكان و گەلانى باكورى قەفقاس لەۋانەيە پەرە بستىنى. ئەمەش زياتر ئەۋ بىرو بۇچوونانە لەنىۋان ئەم گەلانى پەرە دەستىنى كە بە ناپەرەۋايى ئەم خاكەيان لە سەردەمى قەيسەردا داگىركراۋە. كىشەى "قەزاقەكان" لە دەرەۋەى چوارچىۋەى كۇمارى سۇقئىتى سۇسيالىستى پووسىاي فیدرالدايە و، لەۋانەيە كۇمارەكانى سۇقئىتى سۇسيالىستى ئۇكرائىنياۋ كازاخستان و قرقىزستانىش بگىرتەۋە، چونكە بەشىكى خاكى ھەرىمى لەشكرى قەزاقەكانى لۇن خراۋەتە سەر ئۇكرائىنيا و، خاكى قەزاقەكانى كازاخستان، واتە ئۇرال و سىبىرىۋ سىمىرىچنى، كەۋتەۋەتە ناۋ چوارچىۋەى كازاخستان. ئەۋەتا ئىستا بزووتنەۋەى ژيانەۋەى گەپانەۋەى قەزاقەكانى ئۇرال و ئەم ناۋچەۋ ھەرىمانە خستەۋە سەر كۇمارى پووسىاي فیدرال، لە ھەرىمەكانى ئۇرال و گورىفشكى كازاخستان، بەھىز دەبى.

مانگی ۱۱ ی سالی ۱۹۹۰ کۆنگره ی قەزاقەکانی دۆن لە شار ی پەستوف بەرپۆهچوو. یەکیتی کۆمەلایەتی-سیاسی قەزاقەکانی ھەریمی لەشکری دۆن، وەك پیکخراویکی سەرپەخۆو ئازاد دروست بوو. داواکاری ژمارەییەکی زۆر لە یەکیتی قەزاقەکانی لەشکری ھەریمی دۆن "سەبارەت بە گێڕانەوێ مافی مەدەنی و سیاسی قەزاقەکان" کە ھەلۆیستی دانیشتوانی دۆنی تیدا بەرامبەر بە سیاسەتی "لەناوپردنی قەزاقەکان" یا "لەناوپردنی جوتیاران" و کردەوێکانی لەووبەری دژی قەزاق، دەربەرداوه. بۆ وێنە، کێشە ی لەناوپردنی ناسەواری گۆرینی شوینی پیشووی ھەریمی لەشکری دۆن و دانانی شورای بالا (پەرلەمان) ی یەکیتی سۆفیت بەم تریتۆریە (خاکە) دا کە دەکەوێتە چوارچیوێ پروسیا و ئوکرائینیا و نیشتەجێ ی میژوویی ژیا نی قەزاقەکانی دۆن بوو. ھەریمەکە، بە شوینی دیرینی دانیشتوانی، واتە قەزاق و ناخەزاکەکان، بەبێ ھیچ کەرنیکی سەرلەنوێ پادەگەینەری. ھەرەھا بێرێار دراوێ گاردی (ھیزی لەشکری) میلی قەزاقی سنوورپاریزو ھیزی تری قەزاقی دابمەزیندەری، و، بالادەستی بزوتنەوێ قەزاقی لەچا و ھەر پیکخراویکی سیاسی تریشدا پاگەینەرا.

لە کۆنگرێ گەلی بوریاتدا، کێشە ی یەکخستەوێ یا یەکگرتنەوێ سێ ئۆتۆنۆمی بوریات (کۆماری بوریات سۆفیتی سۆسیالیستی، ناوچە ی ئۆتۆنۆمی ئاگینسکی و بوریاتسکی سەر بە ھەریمی چیتا و، ناوچە ئۆتۆنۆمیەکانی ئوست-ئوردنیسکی و بوریاتسکی سەر بە ھەریمی ئیرکوتسک) خرایە بەر باس و تاووتیکردن.

بەبێ ناوھۆکی یاسا، دەبێ ئۆتۆنۆمی ئەلمانیهکانی پاڤولژی (سەر پووباری ڤولگا) پیک بەینریتەوێ. ئەم بێرێارە لەلایەن دانیشتوانی ڤولگاگرا دو، بەتایبەت ھەریمی ساراتوڤو، بە خراپی وەرگرا کە لەوانەبوو بێتە ھۆی ھەم دژارپوونی ھاتنی ئەلمانیهکانی ناوچەکانی تری یەکیتی سۆفیت بۆ پاڤولژی، ھەم ئەگەری پیکھینانەوێ ئۆتۆنۆمی بۆ ئەلمانیهکانی یەکیتی سۆفیت بخاتە بەر پرسیار و مەترسی بۆ پیکھینانەوێ بخولقینێ.

كاتى چاوپىكەوتنەكەي سەرۆك كۆمارى يەككىتى سۆڧىت لەگەل نوينەرانى ئەلمانىەكانى يەككىتى سۆڧىتدا لە ۱۹۹۱/۵/۷، پىكەيئانەوہى دەولەت بۆ ئەلمانىەكان لە پاقولژى دەستنىشان كرا، ئەويش تەنيا لە بارودۇخىكى لەباردا بەيئىرتە دى كە بەرژەوہندى گەلانى دانىشتووى دىرىنى ئەو ھەرىمەي تىدا لەپىش چاو بگىرى، كىشەكە قۇناغ بە قۇناغ چارەسەر بگرى، كە ھەر بە تىخويندەوہى پىكەتەي ھەلومەرجى سياسى و ئابوورى جىبەجى دەبى. بەلام ئەمە ئەوہش ناگەيەنى كە پىگە لە پىكەيئانەوہى قەوارەي نەتەوہىيى بگىرى لەو شوينانەدا كە پىكەوہ دەژين.

بىروراي گشتى ئەو كىشەيە بەجۆرىك باس دەكەن، كە كاتى جىبەجى كردنى ياسا، بەوردى بىر لە ھەموو مىكانىزمىكى پاراستنى خەلكانى ئەمپرى سەر خاكى گەلانى بەزۆر پراگويىزاو بگىرتەوہ. ھەنسەنگاندن و بۆچوونى خالى دەي ئەم ياسايە لەلايەن خەلكەوہ، يەكدەست دەرنەپراوہ يا وەك يەك نىيە، بەتايبەت كە لەم خالەدا گوتراوہ: ھاوولتايانى بەزۆر پراگويىزاو كاتى مانەوہيان لە تاراوگە (شوينى بەزۆر نىشتەجىكردن) بە خزمەتى سى قات بۆ حىساب دەكرى.

ئەو كىشە يا پىرسىارە دىتە ئاراوہ كە بۆچى ئەم ياسايە كەس يا خەلكىكى زۆتر ناگىرتەوہ ؟ بۆ ويئە، ئەوانەي كە براون يا نىردراون بۆ سىبرى، بەتايبەت كاتى بەكۆمەلكردنى جووتياران و لەناوېردنى كەرتى تايبەتى جووتياران يا بەدەولەتىكرديان جووتيارو وەرزيرو ئەوانەي كە نىوان ۱۹۳۷-۱۹۳۸ و سالەكانى تر بەزۆر پراگويىزانەوہ. بە لەبەرچاوغرتنى ئەو ئالۇزىو دژورىانەي كە كاتى جىبەجىكردى ئەم ياسايەي كۆمارى سۆڧىتى سۆسيالىستى پووسىاي فیدرال "سەبارەت بە گىرپانەوہى مافى گەلانى بەزۆر پراگويىزاو" لەم بارەيەوہ دىتە پىش، پىئويستە پىكخراوى كۆمۇنىستەكانى كۆمارو ھەرىم و ناوچەو شارو گوندەكانى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى پووسىاي فیدرالى دەست بەكارىن. لەم بارەيەوہ پىئويستە:

۱- كۆمىتەي ئاوەندى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى پووسىاي فیدرالى
پايسپىردى كە:

ئەو بارودۇخەي لەم بارەيەو ھاتو ھەتە پېش، تاووتوئ و لىكۆلىنەو ھەي لەسەر بىكرى و، لە ھەموو شوپىنەيدا لەگەل پىكخراو ھەكەنى خۇجىيى حىزب و دامودەزگاكانى زانستىدا "شوپىنە گەرمەكان" (شوپىنى ئالۆزى و كىشە) دىيارى بىكەن؛ واتە ئەو شوپىنەنى كە لەوانەيە كىشە و پىكدادانىيان لەسەر خاك و ... ھتە تىدا دروست بىي. دەبى، بەپىي ياساى ناوبرا، پىشنىيارى كۆنكرىتى سەبارەت بە گەپاندەو ھەي مافى ئەم يا ئەو گەلە بەزۆر پاكۆيزراوانە و پاراستنى بەرژەو ھەندەكانى ئەو ھاوولتايەنى كە تائىستە لە خاك يا ولاتى پىشووئ ئەو گەلاندە دەژىن، لەپىگەي نوپىنەرانى كۆمۇنىستى پەرلەمانى پووسىا ھە ئاراستە بىكرى.

كۆبۈنەو لەگەل سىكرىتېرى كۆمىتەكانى حىزبى كۆمار و ھەرىم و ناوچەكانى حىزبى كۆمۇنىستى كۆمارى پووسىاي فېدراالدا، لە شارى رەستوۋا، بۇ گۆپىنەو ھەي بىرپا و دانان يا كاركردن لەسەر ھەلوپىستىكى يەكگرتو لەم كۆمىتەئەدا تايبەت بە ئالۆزىبوونى پەيوەندى نيوان گەلان و چالاك بوونى بزوتنەو ھەي قەزاقەكان بىكرى. نامەي تايبەت و ياخود چەشەنە پىنوپىنىيەك كە پىشنىيارەكانى خۇيانى تىدا سەبارەت بە كاروبارى جىيەجىكردى ئەم ياسايە، واتە "گىپرانەو ھەي مافى گەلانى بەزۆر پاكۆيزراو"، بەدەنە كۆمىتەكانى حىزبى.

۲- كۆمىتەكانى حىزبى لە كۆمار و ھەرىم و ناوچە و شارەكانى كۆمارى پووسىاي فېدراالدا، لەو شوپىنەنى كە گەلانى بەزۆر پاكۆيزراو دەژىن، دەبى چالاكى پوونكردنەو لەناوياندا بىنوئىن، تاكوو خەلك بىئارامى لە خۇنىشان نەدەن و بىپارى بى بىكردنەو (نەكىشراو و ھەلنەسەگىنراو) بەدەن. بۇ كاركردن لەسەر پىشنىيارى لەبار بۇ ئەم كىشانە، دىكرى نوپىنەرانى گەل لە پەرلەمان لە ھەموو ئاستەكاندا، بەسالاچوو و گەورەكان و بەشدارانى شەپى جىپھانى دووھەم (پىش خەزەتانى شەپ) و خەزەتكارانى كارو نوپىنەرانى ھونەر و پووناكېرى و زانست و دىن پاكىشپىرئىن و، كۆمىسىيۇنىكى ھاوبەش و چارەسەرەكرەيان ئى دروست بىكرى. پىش ھەمووشىك پىشت بەو خالانەي ئەم ياسايە بىبەستى كە بوارى چارەسەركردىنى شىوازى سىياسى كىشەي خاك (ترىتۇر) دەدەن.

۲- چاپەمەنىھەكەنى ناوەندى خۇجىيى حىزبى پاسبىردى كە لە
بلاوكراوەكانىاندا بۆچوونىكى لەبار و گونجاو سەبارەت بە جىبەجىكردى ئەم
ياسايە بنوینن و داواى دىالوگىكى خولقىنەر و كارساز و خۇراگرى لە خەلك
بەن و، جىاخوازى (ئىكتىرىمىزم) و سەربەخۇيى شەرمەزار بەن.
بەشى سىياسەتى نەتەوھىيى كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتىى
سۇڧىت^(۱۶۱).

---

^(۱۶۱) ئەرشىڧى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتىى سۇڧىت، فوندى ۸۰، پاپكاي ۵،

بیره وهریه کانی راگواستن

* مودار عوسمان

کۆچ پیکردن

له بیره وهریه کانی راگوینزروی تایبهتی گوندی (ئینتیل)ی ناوچهی ئاخالتیسی کوماری جورجیا، گوئاری "لیتراتورنی قرقیزستان"، ۱۹۸۲، ل ۱۰۶-۹۶.

بهیانی زووی پوژی ۱۹۴۴/۱۱/۱۵ له گونده کهمان (ئینتیل)، له ناوچهی ئاخالتسیخی جورجیا، که دهیان کیلومیتر له سنووری سوئیت و تورکیاوه دور، هیزه کانی سنوورپاریزی یه کیتی سوئیت به ناماده بوونیکی ته واره و هه لیا نکوتایه سه رمان. هه تانیستا هاواره کانیان له گویمدا ئه زرنگینه وه. خه لکه که دهیانوت: (ئه لمانیه کان هاتن، ئه لمانی). له مال بۆ سه رکولانان وه ده رکه وتین. ژنان له سه ر و سنگی خو یان ده دا. به سالچوان هاواریان ده کرد و منالانیش ده گریان ... قافله ی ماشینه باریه کانی سه ربازیش که سه ریان داخرا بوو، گه یشته ناو گوند. سه ربازی چه کدار وه ده رکه وتن، پێیان گوتین هه مووتان به زووترین کات ده گوازینه وه و نیو ساعه تیان بوارد که خو مان ناماده بکه ین. گوایه ئه لمانه کان نزیك بوونه ته وه، ده بی پله بکه ن، تا هه مووتان پزگار بکه ین. له ئیستگه ی شه مه نده فهری بورژومی، شه مه نده فهری باری چاوه ریی ده کردین، شه مه نده فهریک بوو پێی ده لێن واگونی گوێلکه کان. ئه و واگۆنانه ی که عاده تن به رازیان بۆ کوشتارگه کان پی ده گواسته وه، بی په نجه ره و بی ده رگا بوون.

کاتیکیش ئیمه له سنووره کانی باشووری جورجیاوه گه یشتینه ئیستگه ی بیلین ژار له ئازهریاجان، له وی بۆ جاری یه کهم قیرژاندیان به سه ر ئه وانه دا که

سەرىپچىيان لە فەرمانە سامناكە قەدەغەكان كىردو گوتيان: ((لە واگۆنەكان مەينەدەرى، لەجىيى خۇتان مەجولئىن)). پاسەوانەكانى قەتارەكە تەقەيان لە كۆپە مېرمندالەكان كىرد، ئەوانەى كە زۆربەى سەرنشېن (موسافىر) كۆلنەدەرو خۇپاگرەكەى قەتارەكەى ئىمەيان پىك ھىنابوو.

خەلكمان لى مرد... بۇ ئەوەى كەس و كار مردوويان تەسلىمى خاكى غەرىبى نەكرى، بەفر زەوىى داپۆشېبوو، پەشايى بەدەورەو نەبوو. خەلك، لە زۆر واگۇندا، لاشەى مردوكانى لەژىر فەردەو بارەكاندا شارەدەو. بەلام سەربازەكان زوو ھەستيان بەم بەزم و فېلە ساكارە كىردو كەوتنە پىشكەنىنى واگۆنەكان و لاشەى مردوكانيان لە كەس و كارىان سەند (ئەو مردوانەى كە ھىشتا ھەندىك گەرمایى ژيانيان پىو مابوو و سارد نەبوونەو). وەك فەرماندەكانيان فەرمانيان پى دابوون، لاشەكانيان لى دەسەندەو دەيانكردن بەژىر بەفرەو (لەناو بەفردا دەيانناشتن، ھەورامى). ئىمەى موسافىرى سامناكى ئەم شەمەندەفرە يا ئەوانەى كە بەزىندوويى ماينەو، گەيەندراينە فرونزەو، لەوئىشەو بەپى ئىمەيان گەياندە ئالا ئەرگى خواروو. ئەمە كۆتايى ئەو گەشت و گوزارە دوورودرىژەو سەرەتاي چارەنووسىكى نوئى بوو. مانگى ديسامبرى ۱۹۴۴ سەھولبەندانىكى پروت بوو بە كۆسپى پەردەم اگوئىزراوە تايبەتەكان، تا نەتوانن قورپىگرنەو و خشت دروست بكەن و پەنايەكى پى دروست بكەن. ئەوانەيش كە تواناي ئەم ئىشەيان نەبوو، چال و كونيان لەناو خاكدا بۇ خۇيان دەكرەو. ژمارەيەكى زۆرى دانىشتوانى ئەو ناو، بەناشكرا ھەستى خۇيان بەرامبەرمان دەرئەبرى و، بەدزىوە جلوبەرگى كۆن و كولېرەى تازەيان پىئەداين. پەتاتەو كەلەرميان لەگەلدا بەش دەكردين. جارىكيان كە لەخەو ھەستام، لەپىش دەرگای پەناگاگەماندا (نە خانوو نە كونە، بە پووسىيەكەى ژىر زەمىنى پى دەلئىن، ھەورامى) كۆمەلئىك جلوبەرگم بىنى زۆر كۆن بوو. بەلام دەكر لەبەريان بكەين .... پايزى ۱۹۴۵ بوو، باوكم لە بەرەى شەپ گەراپەو. ھاتبوو لای فەرماندەى پاسەوانەكان (قوماندان)، تا ناوى لە لیستى راگوئىزراوە تايبەتەكاندا بنووسى. ئەویش (قوماندان) تەماشای میدال و

نیشانه‌کانی سەر سڀی باوکم دھکات و، وھک کولھکە وشک پادھووستی و دەلی:
(تۆ تەماشای بکە، چی پوو دەدا! چەند میدال و نیشانەیان کردووە بە بەر
دوژمنی گەدا! ئیستا ئیتر کارمان لەگەڵدا (ئەندامانی دەزگای پاراستنی سوڤیت،
ھەورامی) بکە.

* لە بیرەوەرەکاندا

نادر کەریم (پۆژنامەی "سەپوز"، ژمارە ۲۸، سالی ۱۹۹۰)

لە وینەی من و لە چۆنیەتی ژیاڵی من و لە بیوگرافی و بەسەرھاتی مندا،
دەکرێ چارەنووسی تەواوی بەزۆر راگوێزراوەکان ببینی. ((ئیمە لە گوندی
کیکاچی سەر بە ناوچەی ئەخچەوان (ئەو سەردەمە ناوی ناوچەی ستالین بوو)
بووین. باوکم، کاتیک من تەمەنم چوار ساڵ بوو، لە ۱۹۳۶دا کۆچی دوایی کرد.
دایکم نۆمائی بۆ مایەو، پاش سالی ک تراژیدیایەکی تر چاوەڕێی کردین.
پۆژیکیان کە لە خەو ھەستام، دەبینم ماڵ و گوندەکان ھەمووی گەمارۆ دراوە.
بیریم دێ سەربازەکان ھەموو چەکیان پێبوو، سەرو نیژەیشیان پێو بوو. ئەوانە
لەگەڵ یەکتەدا قەسەیان دەکردو، گەرەکانی گوندیش دەگریان. پاشان زانیم
سەربازەکان چییان گوتبوو: دەتوانن ئەوێ کە زۆر زۆر پێویستتە، کۆی
بکەنەو. دەتانبەین بۆ شوینی. ۲۴ سەعات (شەو پۆژیک) بوارتان ھەیە خۆتان
نامادەبکەن. ئەو مانگاكان، مائەکو...؟ گوتیان: شتەکانی تر ئێو کە پاشان
گەرانیو، دەیانبەن. برا گەرەکم و خوشکم بەپەلە دەستیان بە کۆکردنەوێ
شتومە کردو، ئەوێ کە دەرگا ھەلیبگرین بە پێخەف پێچیان. پۆژی دوایی،
ئیمەیان سواری ماشینێ باری کردو، بەرەو ئیستگێ شەمەندەفر برد.

واگۆنەکانیان ھینا، ئەو واگۆنەکانی کە بۆ گواستنەوێ بارو ئازەل بوون.
فەرمانیان دا ھەموو بچینە ناو واگۆنەکانەو سواری بین. مانگ و نیویک تا دوان
بەرێو بووین. پاشان زانیمان ئیمەیان ھیناوە بۆ شاری جەمبۆلی کازاخستان.
لەوێش، ئیمەیان سواری ماشینێ باری کرد. ئیمەو چەند مائیکی خەلکی
گوندەکان براين بۆ بیابانیکی پووت، بەلام کانییەکی ئی بوو. لییان پرسین:

په شمال و چادرتان پيښه؟ گوتمان: ههيه. گوتيان: جارې تياندا بژين، پاشان به پاره ي
خوتان مالتان بؤ دروست دهكهن. جگه لهوه، پاشانيش بؤمان دهركهوت خزم و
كس وكاري گوندهكه مان به سسر شويني جيا جياو په راگنده دا دابهش كراون.

بهم جوره ئيمه بووين به كوچيرو راگويزراو. به كورتي بلّيم: زيندان بوو. زه مان
تيپه پريو ئيمه خانوومان له خشتي كال دروست كرد. شوكرى خدا، سرئنه جام
ئيمه توانيمان له جيگايهك بهوئينه وه. له نه خشه ي هريمي (جمبول) دا، گوندى
نوئى، واته گوندهكانى بؤدينوقاو كهسك- بالهك، پيدا بوون. بؤمان دهركهوت هه موو
خهم و په ژاره كان به دواوه و، دهكرا له گه لياندا بژين و هه لكهين. به لام ناكري و،
تراژيدى يايه كي تر چاوه پري دهكردين. هه ر ئه وه شه وه، پياوه سهركوته گره كانى
وه زاره تي (ن.ك.ف.د) پاراستن، هه موومان هه لده سينن و پرسيار دهكهن: كي گه وري
ماله؟ برا گه وركه م "عبداللّ" كه تازه گه يشتبوه ته مهنى بيست و دوو سالى، خوى
هه ر تازه ژنى هينابوو، گوتى: من گه وري مالم. گوتيان: له گه لمان وه ره. ته واو و،
تائيس تاش ئيمه نازانين چيى به سسر هات. هه ر ئه وه شه وه، ته واوى بنه ماله كانى
گوندهكه مان گه وركه كانى خويان له دهست دا. ئيمه بووين به راگويزراوى تايبته.
بؤمان نه بوو بؤ جيگايهك برؤين، بى ئه وه ي مافى خويندنه مان له قوتابخانه و
په روه رده كرده نده هبى. به كورتي بلّيم: زيندان بوو، به لام به بى گه مارؤى په رښنى
ته لى دركاوى. دواى ساليك، قوتابخانه له گوندهكه مان كرايه وه، قوتابخانه ي
ناوه ندى. هه موو ماله كانيان ناچار دهكرد بچن بؤ خويندن. ناشكرايه ئيمه پيمان
خوش بوو كه ناچارمان دهكهن نه لقوبى بخوينن. ئه ي كي ببېته مامؤستا ؟ ئه و
سهرده مانه له ناو كا زاخه كاندا مامؤستا به شى نه دهكرد. ئه ي كه واته چى له كورده
راگويزراوه تايبته كه ان بكرى ؟ مامؤستايان له ناو كورده كاندا ديارى كرد، ئه و
كورده انه ي كه خويندنى زور كه ميان ته واو كرده بوو. له بيرم دى، كه ريم عه ليثيان
كرده سه روكى قوتابخانه. ناوبراو په يمانگه ي په روه رده يى (ته كنكى- تيخنيكوم) ي
ئيره فاني ته واو كرده بوو. برا گه وركه ي منيش "ئهنومر" كه كه ميكي مابوو ئه و
په يمانگه يه ته واو بكات، كرده يانه مامؤستا.

بەلەم ئەوھى كە زۆر سەير بوو، دەبوايە خويىندەكە بە زمانى كازاخى بى. ئاشكرايە لەوكاتەدا كوردەكان ئەم زمانەيان نەدەزانی، سەرەپای سوپاسى ھەموو كوردان بۇ گەلى كازاخ كە لە كاتە سەختەكاندا ئىمەيان وەرگرت و بە ھانا مانەو ھاتن و ئەوھى دەیان تەوانى يارمەتییان داين. بەلەم لە گوندەكەى ئىمەدا تەنەت يەك كازاخیشى ئى نەبوو، تا بگاتە ئاستى مامۇستايى كازاخى و، كتيبى وانەى قوتابیش بە زمانى كازاخى، وەك مامۇستايانى كورد كۆن و تەمەنيكان بەسەر بردبوو. مەگەر خودا بزانیٹ چۆن بوون ! بەلەم ھەرچۆنيك بوو من قوتابخانەم بە سەرکەوتوویی تەواو كردو، بە باشى فيرى زمانى كازاخى بووم و، بگرە شيعريشم بە زمانى كازاخى دەنووسی.

دواى تەواوكردنى پۆلى دەھەم، چوومە لای قوماندان و، پيىم گوتى: دەمەوئى لە پەيمانگەيەك دريژە بە خويىندن بدم. لە وەلامدا گوتى: كامە پەيمانگە ؟ بلى سوپاس بۇ ئەو دە سالى لە گوندەكەى خۆتان كار بكة.

ئەو دەمە من نامەيەكم بۇ ستالين نووسی، ئاخىر لەبەر ئەوھى ھەموو ھىواو بىرو ھۆشيكمان بەم ناوەرە گرىدابوو. بۆم نووسی دەمەوئى بخويىنم، ياساى بنچينەيى (دەستوور)ى يەكيتىى سۆفيتيش ئەم مافە دەدات.

دواى چەند مانگيىك، قوماندان منى بانگ كرده لای خۆى گوتى: نامەت نووسیوھ بۇ ستالين ؟ ئەوھتا وەلامەكەى. ئیوھ دەتوانن لە قوتابخانەى پەرورەدە بەرزەكان بخويىنم، بەلەم ئەك لە پايتەختەكاندا، شارىكى ھەرىمى ھەلبىژرە كە پەيمانگەى ئى بى. ئىمە ئەوكاتە دەتوانن مۆلەتت بەدەينى و بچى بۇ ئەوئى. ئەو سەردەمە لە تەواوى كازاخستاندا، واتە لە چوارچيۆھى ئەم كۆمارەدا، لەو شويىنەى كە دەمتوانى بخويىنم، تەنیا لە (قىزل ئوردە) و (چيمكەنت) پەيمانگەى ئەوتۆى ئى بوو. قىزل ئوردە پايتەختى پيشووى كازاخستان بووھو، سالى ۱۹۲۷ پەيمانگەى پەرورەدەيى قىزل ئوردە رشتەى كۆليجى كيميا- بايولۇژياى تيدا بوو، كە كەم يا زۆر بە دلى من بوو. سالىك پاش تەواوكردنى قوتابخانە، ھەتا من نامەم نووسی و وەلام وەرگرتەوھ، سالىك لەدەست چوو. بەلەم سالى ۱۹۴۹

بېريارم دا تاقىكردنه وه كانم بدهم. بۇ ئەمەيش سەرەتا پېويست بوو له پەيمانگه وه
مۆلەت و بانگ بکړى و، مۆلەتى قوماندانىش بۇ پوښتن بۇ قىزل ئورده وەرېگرم.
له پەيمانگه وه بانگ کرام، به لّام له سەر وه خندا فرياي تاقىكردنه وه كان نهکوتم،
نەويش له بهر نه وهى که مۆلەته کهى قوماندانم له کوتايى مانگى ئوگه ستدا
به دده ست گه یشت.

سوپاس وا هه لکه وت و وا دهرکه وت که سەرۆکى پەيمانگه کەيش جه نابى
"لى"، نەويش وه من له پاگويزراوه کۆريه کان بوو. ده بوايه تاقىكردنه وه كانم به بن
نمرى سى بن، تا پارهى مانگانهى قوتابيان (ستپيندى) وەرېگرم و بتوانم ژيانى
قوتابيتى خۇمى پى دابين بکه. تاقىكردنه وه كانم به سەرکه وتوويى دا و، له
خۇشياندا هه لبه ستىکم به ناوى "ئاواتى من، پەيمانگه" وه به زمانى کاراخى
نووسى، دام به پوژنامهى خوجيى. ئەوهم به لاوه سەير بوو که له يهکى مانگى
سپىتامبردا (پوژى خویندن) ئەم هه لبه ستە له پوژنامه کهدا بلأوکرايه وه.

منيان بانگ کردە کۆپى شاعيره لاوه كانى پەيمانگه، که سەرۆکى ئەم کۆپه
"نەسرەدين سیر عەليیڤ" بوو، له سەر هه لبه ستى شاعيرى ئەدەبى کلاسيكى
کاراخستان "عەسکەر توکماگه مبه يتوق"، دەر و.

بەم چەشنە من بووم بە قوتابى، به لّام نهک وه هه موان. زستان به سەرچوو،
هه موو بۇ پشوودانى زستان خويان ناماده دهرکد. چوومه لای قوماندان، گوتم
ده مه وئ سەردانى کهس و کارم بکه و بپۆمه وه بۇ مال. گوتى نا نابى، ده بوايه
داوهت و داخوازی گه پانه وهى بۇ ماله وهت سى مانگ بهر له پشوودان بنووسيبايه.
هه موو قوتابيه کان سەفەريان کردبوو، هەر من نه بى که له بهشى خانەى قوتابياندا
ما بوومه وه. لييان دەرپرسيه بۇچى نه پوښتوويته وه بۇ لای دايکت، شهرم ناکهى ؟
له راستيدا شهرم دهرکد. گهرچى من پاگويزراوى تاييه تى کورد بووم، وه لّام بۇ
هه لده به ستن.

که خویندنى پەيمانگه کهم ته و او کرد، ويستم دريژە به خویندنى بالآ
(نەسپىرانتوره) بدهم و، گوايه له م باره يه شه وه هيچ که ندو کۆسپيک نيبه. به لّام

دىسانەۋە ياساڭىردىنى پۇيشتىن بۇ پايتەخت بوۋە كۆسپ. بووم بە مامۇستاۋ پۇيشتىم مامۇستايى گوندى (چولەكتا)، كە ئىستا شارى كارتايد، بىكەم. ئەمە سالى ۱۹۵۳ بوو. سالى ۱۹۵۶، دىسانەۋە ھەۋاي درىژەپىدان بە خويىندىن كەۋتە سەرم. ئەم ھىۋايەشم ھاۋكاتى يەككىك لە وتارەكانى خروشچوۋە بوو كە پىشنىيارو داۋاي كرد ھەر تاۋان و ناۋيك بە مامۇستايانى "پاگويزراۋى تاييەت" ھەۋە لكىندراۋن، ھەلبىگىرېن. گوتى: ((ئىمە باۋەر بە پەرۋەردەى ئەۋ نەۋە تازە پىگەيشتۈە دەكەين. ئايا دەتۋانېن ئەۋانە لە سەرەتايىترىن مافيان بىبەش بىكەين ؟! سەرەپاي ئەۋەيش، مامۇستاي يۇنانى و قەرەچايقى لە قوتابخانەكەى ئىمە ھەبۋون و، ئىمە ھەموومان مافى ئەۋەمان نەبۋو پىۋجىۋى خۇمان دىيارى بىكەين.

ئىمە لە سالىڭدا پاسپۇرتەكانمان گۇرې، ئەۋ پاسپۇرتانەى كە مۇرى نەفرەتكراۋى "بى مافى سەفەركرىد" يان پىۋە بوو. سالى خويىندىن تەۋاو بوو، پۇيشتىم بۇ مۇسكۇ، زەحمەت نەبۋو. سەرئەنجام تۋانىم بىمە (خويىندىن دىكتۇرا) پەيمانگەى پەرۋەردەى مۇسكۇ بەناۋى لىنىنەۋە. پىشۋەخت بەرگىرىم لە بېروانامەكەم كردو، ئىركى سەرۋكى بەشى كىمىيائى پەيمانگەى پەرۋەردەى خابارۋىسكىيان پىدام و، ناردىميان بۇ ئەۋى. خابارۋىسك، پراكتىكى پاستەقىنەى زانستى پىشكەش كردم. لەۋى تۋانىم نامەى دوكتۇراكەم بىۋوسم و، بووم بە پروفىسۇر تاقە پروفىسۇرى ئەۋ سەردەمەى ھەرىمى (دالنى ۋەستوك). بە كورتى، بېرىرم دا لەۋى بىمىنەۋەۋە كارىكەم، بەلام ھاۋولاتيانم كە زانىيان كوردىكى ۋا ھەيە دوكتۇرى زانستى كىمىيائە و ناسناۋى نادىروۋە، ئامۇڭگارىۋ داۋايان لى كردم نىزىكيان بىمەۋەۋە بگەرېمەۋە بۇ كازاخستان. ھەۋت سال سەرۋكى بەشى تەكنولۇجىيائى كىمىيائە سەر بەرھەمىيائى نەۋت و، جىڭرى كاروبارى زانستى پەيمانگەى كىمىيائە- تەكنولۇگىيائى كازاخستان بووم لە چىمكەنت. كاتىك كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى كازاخستان بانگى كردم و، سەرۋكى ئاكادىمىيائى زانستى (كۆرى زانىيارى) ئەۋ سەردەمەى كۆمارى كازاخستان بە ناۋى كونايف. ئا.م. پىشنىيارى پىن كردم بىمە سەرۋكى پەيمانگەى ئاكادىمىيائى لە گورىف. منيان بە ئاكادىمىك ھەلبىژاردو، بووم بە خاۋەنى خەلاتى دەۋلەتى. ھەموۋى بە سەركەۋتۋىۋىۋ

زۆر باش دەچۈە پېشەۋە. كارم زۆر دەكردۇ، زۆرىش پېشەۋەم، زياتر لەۋەي
 چاۋمىي يا گومانم دەكرد. بە دىئۆزىۋ پاكى كارەكانم جىبەجى دەكردۇ، ھىندە
 ماندوۋبوۋنى جەستەيى و مەنەۋىم كېشاپوۋ، پېۋىست بوۋ وازىيىم. قۇناغى دوۋەمى
 سەركوتكردن (بەزۆر دوۋر خستەنەۋە) ى ژيانى من، پىك دۋاى پەنجا سالى بەسەر
 تراژىدىي يەكەمدا، واتە لە (۹۸۶-۹۸۷) دا دەستى پىكرد بە ناۋى پىرسىتۇرىكاۋە،
 واتە- نەفەرت و مردن بۇ "زاناكانى سەردەمى ۋەستان يا كەساسى" (مەبەست سەردەمى
 بىرژىنىقە كە ناۋيان لىۋابوۋ سەردەمى سىستى و پوۋكانەۋە "زاستوى"، ھەورامى). واتە
 دەستيان بە "پەخەنگرتن" لە من كرد، ھەروەك سالى ۱۹۳۷ و تەنجا جياۋلۇزىيەك كە
 لەنئوانىندا ھەبوۋ، ئەۋەيە كە ئىستە من لە تەۋاۋى شتەكان تىۋەگەم و، دەمتۋانى بەپىي
 تۋانا لەسەر پىي خۇم پراۋەستەم. تىگەيشتم لەبەرئەۋەي من تاقە كوردىكى ناۋ تەۋاۋى
 ئاكادىمىيەكانى ئاكادىمىيەي زاستى كۆمارى سۆسىيالىستى سۆقىتى كازاخستان بوۋم و،
 خالى بىۋەزى مەنىش كورد بوۋ، بۆيە بە ئاسانى دەكەۋتە بەر تانەۋ تەشەرو، بە
 ئاسانىش زىانم پى دەگەيەنرا. لە كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى سۆقىتى
 سۆسىيالىستى كازاخستان، ناچارىان كىردم داخۋازى دەست كېشەنەۋە ۋەك زاناي گەۋرە
 لە سىكرتارىەتى دەستەي بالاي سەركىردايەتى ئاكادىمىيەي زانستى كۆمارى كازاخستان
 بىۋەسەم و ئىمزاى يەكەم. ئەۋەش (بە داخۋازى ۋ ئارەزۋى خۇم) بىۋەسەم. ھەۋلى زۆرىان
 دا لە پارتى دەرم يەكەن و دۆسىيەي تاۋانكارىم بۇ دىروست يەكەن و، ئەۋ بەرھەمە
 زانستيانەي كە من لە چاپخانىە بۇ بىلۋەكەنەۋە دامناۋوۋن، لايان بەرن و نەھىلن بىلۋ
 بېنەۋە. پىرۋەسەي بەدناۋەكەنم دەستى پىكرد. ھىزۋ كاتىكى زۆر پىۋىست بوۋن، تا ئەۋ
 ھەموۋ ھىزىش و تاۋانانە تىك بىشكىنم. بەپىي ئىنجامى لىكۆلىنەۋەيەكى وردو ئەۋ
 كىرەۋە ناياسايانەي كە بەرەمبەر بە مەنيان كىرد، بىرارىكى تايىبەت لەلەين يىۋى
 كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى كازاخستان و دادستانى ئەم كۆمارەۋە درا. بەلام
 لەم بارەيەۋە دەپى بگوتى، لەبەر ئەۋەي تا ئەۋ ناھەقى و سەركوتكردنەۋە لە ژيانى
 كۆمەلگەكەي ئىمەدا ھەبن، بە ھەر شىۋەيەك بوۋە ئەۋ كەسانە ۋەلادەنرەن كە بۇ ھەندىك
 بىۋەكەك و خراپىن و كەس نىيە پارىزگارىيان لى بىكات.

ئەمە پەيۋەندى ۋە ھەلۋىستىكى گىشتى بوو بەرامبەر بە كوردەكان، كە شايسىتەي ئەو ھەموو ناھەقى ۋە سووكايەتى پىكىردنە نىيە. بارودۇخى ھاوخىل ۋە نەتەۋەكانم ئەمپۇ خراپترە لە سالانى ۱۹۳۷ ۋە ۱۹۴۴، واتە لە سەردەمى بەزۇر پاكواستىيان. لەبەر شەپرو كىشەي نىۋان نەتەۋەكان لە كۆمارەكانى ئۆزبەكىستان ۋە قىزىستان ۋە ئازەربايجان ۋە ئىرمەنستان، كوردەكانى ئەم كۆمارانە ناچار بوون ئەۋى، واتە شوئىنى ژيانيان، بەجىن بەيئەن ۋ، بۇ كارو خانوۋىرەو نىشتەجى بوون، سەرگەردانى سەرانسەرى ئەم ۋلاتە بوون (ھىشتا سۆفىت نەپروخابو، ھەورامى). ئاۋارەي كورد، تەنيا لە پەوسىيا بە دەيان ھەزا كەس مەزەندە دەكرىن. ۱۹۳۷، سەرەراي ئەو ھەموو سووكايەتى پىكىردنە، كارو شوئىن بۇ "تايىبەتەكان"، بەلام بۇ "پاگوئىزراۋەكان" دانرايوو. بەلام ئىستە نە كار ۋە نە شوئىنى نىشتەجىبوون، واتە (سوۋپانەۋەو ۋىل ۋە سەرگەردان ۋەك لات ۋە لووتى بىن خانوۋىرە).

پىريارى كۆنگرەي نوئىنەرانى گەل (پەرلەمانى سۆفىت، ھەورامى) سەبارەت بە جىبەجىكىردنى تەۋاۋى مافەكانى ئاۋ ياساى بىنچىنەيى، بۇ گەلانى بەزۇر پاكوئىزراۋ جىبەجىن نەكرا. ھەموان ئامازە بە بارودۇخى دژۋارى ۋلات نەكەن (كە بۇ جىبەجىن ئاكرىن، ھەورامى). بەلام ئەي بۇ ئەم پىريارە درا، ئەگەر بولارى جىبەجىكىردن نەبوو؟! كوردى ئەو ۋلاتە ھەزاران سالە تەنيا لە چەند كاتىكى سنووردارو كەمدا ھەستى بە دەۋلەتى خۇى كردوۋە، واتە مەبەستەم كوردستانى سوۋرە كە سالانى ۲۰ يىست لە چوارچىۋەي ئازەربايجانى سۆفىتدا دامەزرا. ئىستە كاتى ئەۋە ھاتوۋە لە ھەركوئى بى پەناگايەك بۇ خۇى بدۆزىتەۋە.

* لە پىرەۋەرىەكانى ئەنۋەر نادىرۇڧ،

يىست سال لە پاكوئىزانىكى دوانەدا (مەنفاى دوانە)

ھەرىمى چىمكەنت، سالى ۱۹۹۰

بۇ ئەۋەي داھاتوۋ بىيىن، پىۋىستە بە باشى ئاگادارى پابردوۋ بىن. مەن دەمەۋى باسى ئەو زولم ۋە زۇرە بىكەم كە دژى گەلى كوردمان كراۋەو، ۋەك شاىەتەال ۋە زىان لىكەۋتوۋىەك باسى بىكەم.

ناوەندى مانگى ۱۹۳۷/۱۱، من ئەو دەمە لە پەيمانگەى تېخنىكومى كوردى ئىرەقان دەمخويند. پياوھكانى وەزارەتى ناوخۇ (ن.ك.ق.د) لە خەو ھەليانساندم و، گوتيان لەگەليان بېرۇم. بۇ بەيانى، منيان بىرد بۇ ئىستگەى شەمەندەفەرى ئاراز دايان لە كۇمارى ئۇتۇنۇمى نەخچەوانى سۇقۇت، واتە ئەو شۇيىنەى كە تەواى كوردەكانى ئەو ناوچەيەيان بە شتومەكەوہ بۇ گواستېوہ. دەوروبەرەكەى ھەمووى بە سەرباز گەمارۇ درابوو.

دواى چەند پۇژۇك، ئاردنى قافلەكانيان دەستى پىكرد. ھەر قافلەيەك لە سەد تا سەدوبىست بىنەمالە پىك ھاتبوو و، بە شەمەندەفەرى باركىشيش دەيانبردن. فەرمانيان دا ئاژەلى بچووك بھىلنەوہ، ئاژەلى گەورەى شاخدار و ئەسپەكانيان ھەر لەگەل مۇقەكان پىكەوہ كىردە ناو فارگۇنەكان.

ھىچ كام لە كوردەكان نەياندەزانى بۇ كۆى و لەبەرچى دەيانگوازنەوہ. ئەو خەلكە كە لە كەش و ھەواى نەرمى دۆلەكانى چىاي ئاگرى (ئارارات) دا ژياىبون، جلوبەرگى پىيوست و گەرميان پى نەبوو. لە پى، نەك تەنيا لە سەرماندا، بەلكوو لە برسپەتیشدا، تووشى سەرماو نەخۇشى بوون. تەنيا لە چەند ئىستگەيەكدا سەربازەكان دەيانھىشت ھەندى خواردنى بە ھەلكەوت بىكړن. گەورەكان بەتايەت شتيان نەدەخواردو نەدەخواردەوہ، بۇ ئەوہى پىويستيان بە چوونە سەر پىشاو نەبى، كە كونيك بوو لە ناوەندى فارگۇنەكەدا دروست كرابوو.

بۇ ئەوہى ھىزى وزەى خۇمان راگرين، بە پۇژو بە شەو راکشابووين. ھەستمان كرد بەرەو باكورمان دەبن. بۇ كۆى؟! تەنيا بۇچونىك بوو كە ھەمانبوو. ژمارەيەكمان بەرگەى ئەو ھەموو گوشارە دەروونى و جەستەيەيان نەدەگرت و دەمردن.

۱۹۳۷/۱۲/۱۲، قافلەى شەمەندەفەرەكەى ئىمە گەيشتە شارى مىرزويان، كە پاشتر ناويان گۆپى بە جەمبول. بەفر تا ئەژنۇ بارىبوو و، پلەى گەرمایش ۴۲-۴۵ ژىر سفر بوو. لەویشەوہ، ئىمەيان سواری ماشىنى بارى سەرنائوالە كردو بەرەو ناوچەى (سارى سو) شۇيىنكى بى رىگە بەرپيان كردين كە دەكەوئتە دووسەد كىلۇمەترى شارى مىرزويانەوہ. لەویش، ھەر دووسى بىنەمالەيەكيان بەسەر

كەلخۇزەكانى ناوچەدا دابەش كرد. خەلكەكە ھەمووى پىكەرە تووشى نەخۇشى بوو. خزمەتى دەرمانى پزىشكى نەبوو، دەيان كەس مردن.

لە من مانگى ۲ى ۱۹۲۸دا، بۇ درىژەدان بە خویندن، گەرەمەو ھەم بۇ ئىرەقان. بەلام پەيمانگە تىخنىكومى پەرەردەيى كوردى، ماوەيەكى كورتى بەر لە گەشتەن، منى خستبوو. لەوئى، لە ئەرمىنيا پارەى پزىشتىيان دامى بۇ گوندەكەمان، واتە سوداروك (ى سەر بە ناوچەى ئۇتۇنۇمى نەخچەوانى سۇقۇتتى) كە خوشكەكەمى ئى دەژيا. لە يەكەم شەودا، پياوھەكانى پاراستن منيان لەگەل خۇياندا برد بۇ بەشى وەزارەتى ناوخۇى ناوچەى ئىلىچىشكى (ناوچەى ستالىنى پىشوو) لە نوراشين. دادگا، لەبەرئەوئى ھىشتا باغ نەببووم و برىارى گرتتى منى دابوو، تەمەن لەو سەردەمەدا شانزە سال بوو، بەرپىيان كردم. دواى چوار پىنج پۇژ منيان خستە ناو شەمەندەفەر، بۇ دواو ھەم بۇ ناوچەى (سارى سو) بەرپىيان كردم. لەوئىش منيان بانگ كرده لاي قوماندان و، لەبەر سەرىخۇ پزىشتەن، دەستيان بە ئازارو ئەشكەنجەم كرد. ديار بوو پاشان وازيان ئى ھىنام، لەبەر ئەوئى باغ نەببووم و، دواوى بەلگە (ناسنامە) لەدايكبوونيان "مىترىك" ئى كردم. ئەو دەم من زمانى پووسىم بە خراپى دەزانى، وەلام دانەو ھەم كە دەزانم "مىتر" چىيە، بەلام نازانم وشەى "مىترىكا" چىيە. ئىتر سەمىل و پىشى من دەرھاتبوو، ئەوانىش تەمەنى منيان برەو ھەم بۇ دواو و سالى لەدايكبوونىيان كرده ۱۹۱۷، واتە شەش سالىان خستە سەر تەمەن.

مانگى ماى ۱۹۲۸، تەواوى كوردەكانى "قافلەكەمان"يان لە گوندە چىاييەكەى بىركوت (ئىستا ناوى شارى ژاناقاسە) كۆكردەو و، لەوئىش كەلخۇزى كوردىيان بەناوى "بودىنوۋ" ھەم بۇ دامەزاندن.

من لە ماوەى دووسى مانگدا فىرى زمانى كازاخى ببووم و، تاكە پروپاگەندەكەرى نىوان كوردەكان ببووم لە ھەلمەتى چالاكەكانى پىش ھەلباردن شوروئى بالا (پەرلەمان)ى كۆمارى سۇقۇتتى-سۇسىالىستى كازاخستاندا كە مانگى ۷/ ۱۹۲۸ بەرپو ھەم چو.

دە پانزە پوژ بۆ ھەلبژاردنە مابوو، ئەو کاتە لە یەک شەودا لە کەلخۆزە کە ی ئیمە چل پیاوی کوردیان، لەوانە برابەکی بیست و دوو سالتە ی مە ناوی "عەبدوللا" و، برد. بێمالە ی ئیمە کە لە دە مئال پیک ھاتبوو، بەبێ بەخێو کەر مایە وە. باوکم سالتی ۱۹۳۶ کۆچی دوا یی کرد، تا ئەودە مە باوکم چەند جار خرابووە زیندانە وە، مامە "یەحیا" میان لە ھاوینی ۱۹۳۷ دا برد و، چیتەر نەگەراییە وە.

پاشان زانیم کۆمیتە ی ناوچە ی حیزب و کۆمیتە ی بەرپۆبەراییە تی ناوچە کە منیان کردبوو ئازیتاتۆر. مە لە لیستە کە دا ژمارە چل و یە ک بووم. بۆم دەرکەوت بۆچی شەش سالت تە مەنی منیان گەرە کرد. بەو چەشنە زیندوو مامە وە، چل پیاو کە ییش بەبێ شوینەوار و ن بوون. ھەر دوو کەس لە سێ کەسی کەلخۆزە کە مان ھەتیو مایە وە.

لە ۱۹۴۲ دا، مە وە ک سەرۆکی قوتابخانە ی گوند بووم. لە کۆمیتە ی بەرپۆبەراییە تی ناوچە کە، گوئیان لە راپۆرتی ئیش و کارەکانی مە دەرگرت و، جێ ی رەزامەندیان بوو. بەلام سەرۆکی بەشی وەزارە تی ناوخۆ ی ناوچە کورە کبایف، دژم بوو، دەرگوت: ((ئەو کورێ گورگە و ئێو بەرپۆ ی پێ دەکەن)) و ((دەبێ دەر بکری و، بەلگە یشتان لە سەر تاوانەکانی نیشان دەدەم)). داوایان ئی کردم بپۆمە دەرئ. لە راپەرە کە دا، پۆلیس بە دەستبەندە وە وەستابوون و چاوەرپییان دەکردم.

شەش مانگ لە زیندان بووم. بۆیان دەرکەوت کورە کبایف ھیچ بەلگە یەکی سەبارەت بە تاوانەکانی مە پێ نییە. بەلام سەرپرای ئەوە منیان ھەر ئازاد نەکرد و، لە ئاپریلی ۱۹۴۳ دا بە تاوانی (کەمتەرخەمی یا ھاویشی نەکردن لە ئیش و کاردا، واتە شکاندنی شووشە ی پەنجەرەکانی قوتابخانە و قەلش پێ بردنی کاشیەکان و ...) بە شەش سالت زیندان سزا درام. بەلام ھاوگوندەکانم پشتیان گرتم و، پارێزگارییان ئی کردم. دوا ی چەند مانگێ ک دەستە ی سەرۆکایە تی دادگای ھەریم، تەواوی تاوانەکانی لە سەر ھەلگرتم و ئازادیان کردم وا کە لە ژێر چاودیریدا بم.

دواى مانگىك- مانگ و نيوڭ، ھەر ئىكسەر سالە بەرپۆھبەرايەتى ھەرىمى
 ۋەزارەتى ناۋخۇ دەستى بە چالاكىيەك كىرد، ۋاتە بە شەو گەمارۋى كەلخۇزەكەى
 ئىمەى دا و پەنجا كەسى لە پياۋە كوردەكان گىرت، منىش لەناۋياندا بووم. تەنيا
 من ۋەك سەر كىردەى باند، دەستيان بەسەر ھەموو شتومەكى مائەۋەدا گىرتە و
 بىردىيان. بىگرە پىخەف و ئازەلەكەيشمان براۋ، تەنيا پىخەفى داىكم و براكەم كە
 پاكشاپوون و قىسەيان لەگەلدا نەكردن، نەبرا. لە بىكەى پوليس، مۆرى پەنجەى
 ئىمەى پياۋەكانيان گىرت، بۇ ئەۋەى بىنئىرن بۇ شويىنك، تا پاشان من، بەپىئى
 ماددەى ۵۹ى ياساى جىنايى، ۋەك "سەر كىردەى باند" تاۋانبار بىكەن. سالى
 ۱۹۳۸ يىرم كىردەۋە و، بە خۇم گوت: دەپى شتىك بىكەم. ھەر يىرم دەكردەۋە. تا بە
 شەو لە بەرپۆھبەرايەتى پۇلىس رامكرد. ۋەم دەپى خۇم بىگەيەنمە كاربەدەستانى
 بالا. بە دواى منىشدا شەش ھەوت كەسىكى تر پايانكرد. تەۋاى ھىزى
 زىندوۋى ناۋچەى مىرزويانىيان بۇ گىرتنى ئىمە ئامادە و بەرى كىردبوو. ئىمە
 دەترساين تەننەت بىجۈلئىنەۋە، خۇمان شارىدبەۋە. ھىچ نەبوو بىخۇين و، لەبەر
 تىنوۋىتى گىانمان ھاتبەۋ سەر لىۋمان و، ئەۋە لە پۇژە گەرمەكانى مانگى ھەشتدا
 بوو. تاقەتمان ئى برا و چوۋىن تا ئاۋ بدۇزىنەۋە.

دىار بوو يەكسەر ھەستيان بە ئىمە كىردبوو. بۇ ئىۋارە، گەمارۋيان داين و
 ھاۋارىيان دەكرد (خۇ تان بەدەستەۋە بدەن). ئىمەيش بەملا و ئەۋلادا رامانكرد. بە
 تىفەنگ و چەكى ئۇتۇماتىك كەۋتە تەقەكردن لىمان. بوتەيەكى (نە دار يا كۆتەلە،
 نە گىايە، نزمە ۋەك گەۋن) كوئىستانى و پەلەھەۋرىكى پەش و بارانى كاتى
 ئىۋارە، ئىمەيان پىزگار كىرد. كاتىك رامان دەكرد، جەلكانى بەرمان فرى دەدا.
 تەۋاۋى شەو لەبەر پىژنەى باران و سەرمادا دەلەرزايىن. بۇ پۇژى سىيەم
 كۆبۈۋىنەۋە، بۇمان دەر كەۋت كۆژاۋ بىرىندارمان نىيە. ماۋەى دە تا دۋانزە پۇژ، بەر
 لەۋە سەرۋكى بەرپۆھبەرايەتى ۋەزارەتى ناۋخۇى ھەرىم "تورتسىيانوۋ" لە ھىچ و
 خۇپاىى و بە پۇژى پوۋناك مەموداۋودقى ھەفتا سالەى كۈشتىبوو و شانى عىسا
 مەحمودۋقى بىرىندار كىردبوو. لەو جۆرە ۋىئانە گەلىك زۆرە.

شەو ھاپىڭىڭىز بېرىپان دا خۇيان بەدەستەۋە بەدەن. مەنىش ئەۋانم بە خائىن دانائۇ، بە تەنىيىسى بەرەۋ ناۋەندى ھەرىم پىڭگەم گىرتەبەر. كە بەناۋ بۆتەكاندا دەپۇيىشىم، بەپىڭگەۋە گەيىشىمە سەۋزايىيەك. دەبىنىم شىتېك بەرامبەرم دادەگىرسى. ۋامزانى شۋانەۋ ئاگرى كىرۋەتەۋە. گوتىم ئىستى دەچمە لاي، لەۋانەيە شىتېك بەدەنىۋ بىخۇم. لەناكاۋ داگىرسانەكە نەما. ماندوۋ ۋ سەرمەم بوم ۋ، چىتەر نەمدەتۋانى بېرۇم، ھىزىم لى بېرابوۋ. نىزىكى بەرەبەيىنى بومەۋە، كەۋتە يىرى دۈزىنەۋى شۋىنىك، خۇمى تىدا بشارمەۋە لە با پىزگارم بى. چاللىكى قوۋم دۈزىيەۋە چۈمە ناۋى. كەمىك گەرم داھاتم. پاشان خوم ئى كەۋت. نىۋەرۇ لە خەۋ ھەستام. شىتېك لەلامەۋە خەشەخىشى ھات، دەبىنىم مەرىكە، ترسام ۋ دەستەبەجى ترسەكەم پەۋىيەۋە. بە خۇم گوت: باشترە مار پىۋەم بىدات، نەك بىكەۋە بەر دەستى پىاۋەكانى سەر بە ۋەزارەتى ناۋخۇ (پاراستىن). بەلام پىزگارم بوۋ.

كاتىك پۇز بەرز بوۋەۋە، گەرمە گۇشارى بۇ ھىنام ۋ لە چالەكە ھاتمە دەرى. گەپام بەدۋاى ئاۋدا. مەركەيش ھاتە دەرى. كاتىك تەماشام كىر، پىم ۋابوۋ لەناۋ گۇپىكى تىكداۋدا خۇم شارۋەتەۋە. موۋى ھەموۋ لەشم ۋەك مىخ پاست بوۋنەۋە، بە پەلە دوۋرەكەۋتەۋە. لەناكاۋدا ۋا ھەستەم كىر خەك بەرەۋ لاي مەن دىن. نەدەكرا خۇم بشارمەۋە، بۇ پاكىرنىش دەرەك بوۋ، بوۋ نەبوۋ. ئەۋەبوۋ گەپامەۋە بۇ گۇرە ترسناكەكەم ۋ، تاقە پىڭە يا بەختى پاراستىنى مەن بوۋ. ئەۋانەي كە دوام كەۋتبوۋن، نىزىك بوۋنەۋە. بەلام لەناۋ گۇرەكەدا ھەستەم كىر پۇيىشتى ۋ لەۋ ناۋە نەمان. يەكەم جار بوۋ لەۋاۋە چەند مانگىكدا لەدەۋە پىۋەكەنم.

گومانم لەۋەدا نەبوۋ كە لە ھەموۋ شۋىنىك بەدۋامدا دەگەپىن. بۇم دەرەكەۋت ۋ لەۋاۋەپەشدا بوم كە زەھمەتە بە زىندوۋىيى بگەمە ناۋەندى ھەرىم. بېرىم دا بگەپىمەۋە بۇ مال ۋ خۋاھىزى لە دايىك بگەم. كە گەپامەۋە بۇ مال، دەبىنىم مال لەگەمارۇدايە. بەلام پىشى چۈنە ناۋ مەۋەيان ئى نەگىرەم. دايىك باۋەشى پىدا كىرەم ۋ گوتى: ((چىتەر بەرت نادەم ۋ ناھىلەم بېرۇ. بەيىنى تەسلىمەت دەكەم. با ھەموۋ كەس لۈمەم بگەن كە كۆپەكەي خۇم گىرتوۋە تەسلىمى پىاۋەكانى

حکومەتەم کردوو. گومانیشم نییه که ئەمە تاقە پێگەو بەختی پزگاریی تۆیە و هەمیشەیش وەک سالی ۱۹۳۸ نابێ. ئەوانەى که دواى تۆ کەوتوون، دەیانەوێ بتگرن. ئەوانیش دایک و منالیاں هەیهو، تێدەگەن ئیتەر تۆ ئەو کەسە نیت که وا تێت گەشتوون. دەبینى دەوروبەرى مالهکه گىراوه، بەلام نایەنە ژوورئ)). دایکم دەپارایەوهو، ئامۆزگارى دەکردم خۆم بە دەستەوه بدم و، دەیگوت: ((دەى بـمکوژە، بەلام بەرت نادەم)). لەناو خەم و پەژارەیهکی زۆردا پۆژم کردەوهو، دایکم پەرۆشەو، هیشتا من بپاریی خۆم نەداوه. بۆ بەیانى، لەگەڵ دایکەدا پۆیشتم و خۆم بەدەستەوه دا.

ئیمە که چەند کەسێک بووین، کۆیان کردینەوه. جەختمان لەسەر ئەوه کرد که هەر دەبێ دەستبەجێ بماننێن بۆ ناوەندى هەریم. پاسەوانەکانمان بە سواری ئەسپ و، ئیمەیش بەپێ کەوتینەپێ. لە پێ بپاردا پێگەکه کورت بکەینەوهو بە پێگەى سەرەکیدانەپۆین، بە تینکسوی (دۆلى شیت یا دۆلى شیتان- بە زمانى کارزاخى)دا پۆیشتن. بۆ ئەوهى ئیمە پانەکەین، دوو دوو بەیهکیانەوه بەستین (ئیمە شەش کەس بووین)، گەورەیان بە بچووکەوه دەبەست. لەپێگە ناچاریان ددکردین پشت لەیهکتر بکەین و دەستیان وەک خاچ بەیهکەوه دەبەستین. لە شوێن و پێگە ناخۆشەکەدا، بەناو کەندو کۆسپ و هەورازو نشیودا، ئازاریکی زۆرمان بینی. کاتیکی یەکیک لە ئیمەى پرسى ((ئێوه کە موسلمانن، بۆچی وا ئازارمان ئەدەن؟)). وەلامەکهى کورت بوو: ((ئێوهش موسلمانن، بۆچی ئابووی هەریم و تەواوی کۆمارەکەتان بردوو؟!)).

بۆ پۆژى دووهم، ئیمەیان تەسلىمى زیندانى بەپێوهبەرایەتى هەریمى وەزارەتى ناوخۆ کرد. کاتیکی دەستیان کرد بە لیکۆلینەوهو پرسیارکردن، لەپادەبەدەر خۆشحال بووم. بەلام ئەم خۆشحالییەم ئاشکرا نەکرد، تا لێپرسینەوهکه کۆتایی پێ هات. تەواوی ئەو تاوانانەى که بۆ منیان هەڵبەستبوو وەک باندیت و چەتە، دانم بە هەموویاندا نا. گوتم: راست دەلێن و، سەرئەنجام بۆ

خۇشيان سوپاسيان كردم كه دانم به تاوانه كاندا ناوه ،منيش له دلّه وه سوپاسي شهوانم كرد.

من له ژوورتيكي زينداندا له گهال سهر كرده يه كي به تهواوي مانا بانديت و دزدا به ناوي "تكاچينكا" وه يووم، باندكه ي له حهفتاويه كهس پيك هاتبوو، ئهوي ويستبوويان و لهدهستييان هاتبوو كردبوويان. ههمان كات ئهندانمانى باندكه ي من له ژووري جياجياي زيندانه كه بوون. تكاچينكا ههموو پوژي باسي ده كرد چيى كردوه. ليكوله ره وه ههموو كرده و كانى) ئهوي له سهر باندكه ي من دهنووسى و، منيش دانم پيدا دهن. تكاچينكا ههموو پوژي له زيندان شتى وهرده گرت و بوي دههات، منيش هر هيچ وهرنده گرت و، ئهو منى به خيو ده كرد.

كوپه كانى ئيمه كه له ژووره كانى تهنيشت بوون، دهيانگوت: بئگومان تو شيت بووي كه دانت ناوه بهو تاوان و كرده وانه دا كه نه تكدرون. كاتيک بو ليپرسينه وه و پوويه پروو كرده وه بانگيان كردين، به كوردي به كوپه كانم وت ((هرچيه كه ده ليم، ئيوه بلين راسته)).

پيش ئه وه ي ليپرسينه وه كه كو تا يي پي بي، يه كيك له خزمه كانم خو ي پي پانه گيراو له پوويه پروو كرده وه كه دا گوتي: ((ئهو كابرايه له وانه يه شيت بووي، چون ئهو ههموو تاوانه ي كردوه، له كاتيكا لهم وهخته دا له زيندان بووه ؟!)). ئينجا به پيوه به رايه تي هريم تيگه يشت بهم شيويه ئابرووي چووه، ئهو درؤو ده له سه نوييه ي كه بو منيان هه ليه ستوه، ئيتر بي كه لك و به سهر چووه. جگه له وه، منيان به تاواني هه لاتن له زيندان له گهال براده راني تري گوايه ئه نداسي "باند" كه ي مندا تاوانبار كرد و، ناردينيان بو دادگاي هريم. له وي، دهسته ي سه رو كايه تي دادگاي هريم و دادستان تهواوي ئهو تاوانانه ي كه بو منيان هه ليه ستبوو، لايان بردو، رايانگه ياند ((ئهو مروقه تان له هيچ و خو پايي گرتوه و ده ستان به سهر سه رو سامانيدا گرتوه. هه تا ئه م كاته يش كه ئهو مروقه تان به شه ش سال زيندان تاوانبار كردبوو، هر به خوتوخو پايي بووه. دادگا برياري نازا كردني من و تهواوي سامان و ئازله ي ده ست به سهر دا گيراوي دا. كو تا يي

مانگی چواری ۱۹۴۴ منیان ئازاد كرد، له گه‌ل نيوه‌ی ئه‌و سامانه‌داو، نيوه‌كه‌ی تری (نه‌دۆزرايه‌وه). پۆژی دووه‌م، منیان كرده سهرۆكى قوتابخانه‌ی (ناته‌واوی) ناوه‌ندی قهره‌نويكس كه ده‌كه‌ويته پانزه كیلۆمه‌تری كه‌لخۆزی كوردی. قوماندان له يه‌كى مانگی ۹/۱۹۴۴/۱۰ منی نارد بۆ ئابلون و، له‌وێش به‌بێ ئاره‌زوو و پرسىار وه‌ك بریار درابوو منیان كردبوو به مامۆستای فیزیك و ماتماتیکى گوندى بوستانديك كه ده‌كه‌ويته دۆلى چونیو سه‌دوه‌شتا كیلۆمه‌تر له كه‌لخۆزی كوردییه‌وه دور بوو.

منیش يه‌كسهر گه‌رامه‌وه بۆ ناوچه، له‌به‌رئه‌وه‌ی ماوه‌ی ئه‌و مۆله‌ته‌ی كه قوماندان بۆی دانا‌بووم، ته‌واو ده‌بوو. چوومه لاى سكرتیری يه‌كه‌مى كۆمیتە‌ی پارتی ناوچه‌و، گوتم: ئاخ‌ر من شه‌ش هه‌وت سا‌ل خویندنى سه‌ره‌تایی و ده‌ریكیش قوتابخانه‌ی په‌روه‌رده‌ییم هه‌یه، بۆیه ناتوانم ده‌رس به پۆلی ۸-۱۰ ب‌لێمه‌وه. سكرتیری يه‌كه‌م عومه‌روڤ به هه‌ست و تیگه‌یشتنه‌وه گویى بۆ گرت‌م و، يه‌كسهر گوتی: ((ئێستا ب‌رۆ بۆ ئه‌و و، له‌گه‌ل پۆله‌كانى ۶ و ۷ دا خه‌ريك به. دواى بیست تا بیست‌و‌پنج پۆژ وه‌روه‌و بۆ لام، من تا ئه‌وده‌مه هه‌ولێ گۆپینی ب‌ریاره‌كه ئه‌ده‌م)).

پۆیشت‌م بۆ ئه‌و و، وانه‌م به پۆله‌كانى ۵ و ۶ و ۷ ده‌گوته‌وه. مامۆستایانى ئه‌و پێشوازییەکی گه‌رمیان لێ كرد‌م، سهرۆكى قوتابخانه‌ی بايبولوڤ، خانووی خۆی دام‌ی. له ماوه‌ی ده‌ پازده پۆژدا توانیم په‌یوه‌ندییەکی گه‌رم له‌گه‌ل مامۆستایان و لاه‌كانى ئیدا ب‌ه‌ه‌ستم و، له ته‌واوی ژيانمدا چه‌شنه په‌یوه‌ندییەکی باشی ئه‌وتۆم له‌گه‌ل خه‌لكدا نه‌دی‌بوو. كاتێك ده‌بوو ب‌رۆم بۆ كۆمیتە‌ی ناوچه، دۆسته نوێكانم نه‌یان‌ه‌یشت. ئه‌وده‌م ماشین نه‌بوو تا به ماشین ب‌رۆم و، دۆستانیش شه‌و و پۆژ به‌ده‌ورمه‌وه بوون و یاری پۆیشت‌ن و ته‌نانه‌ت هه‌لاتی‌شیان پێ نه‌ده‌دام. له‌م كاره ده‌سته‌جهمعییه‌دا، مامۆستا شون سماخانول كه پاشان بوو به يه‌كێك له نووسه‌ره ناو‌داره‌كانى كازاخستان، كاری ده‌كرد. گوته‌كانى دایك‌م ب‌ی‌هاتنه‌وه: ((ئه‌گه‌ر له ژيانى خۆش ده‌رب‌جی، به‌ره‌و‌پووی ژيانێکی خراب

دەبىتەو. لە ژيانى خراپيش دەربچى، بەرەوپووى ژيانىكى باش دەبىتەو)).
 بېيارم دا بۇ سالىكى تىر خويندن لەوئى بمىنمەو و، وانەم تەنيا بە پۆلەكانى ۵-
 ۷ دەگوت. سەرکردايەتى قوتابخانە زۆر لىم پازى بوو و، لە فوندى ئىنتىرنات
 (پىكخراوى پەرەردەو يارمەتيدان) ئەو تفاق و خوار دەمەنيان لەپىگەى ناوچەو
 دەنارد بۇ بنەمالەكەم لە شارى قەرەتوو.

پۆلەكانى ۸ تا ۱۰، لەبەر نەبوونى مامۇستاي فيزيك و ماتماتيك، كاتى
 گوتنەوئى ئەم وانانە لە كۆلەنان دەسووپانەو و منيان بە پىرسىار بىزار كىردبوو.
 ھەموو جارى دەيانپىرسى: ئاگاي، كەى وانەمان دەلييتەو؟. لەبەر پىزى فراوانم
 بۇ خەلكى ئەو ناوچەيە، نەمدەويىرا بە منالەكان بلىم من ناتوانم وانەيان پى
 بلىمەو. بىرم كىردەو چۆن لەم بارەو يارمەتيدان بەدەم.

نازانم چ ھىزىك بوو پالى بە منەو دەنا، شەوان نەخەوم و لەبەر چرا
 (لامپاى) نەوتيدا خەرىكى خويندنى فيزياو ماتماتيك بم. گەرچى تا ئەودەمە
 تەنانت نەشمەزانى نيشانەى پادىكال چىيە. لە ماوئى دوو تا سى مانگدا
 توانيم ئەو پەيوەندى بە بەرنامەى قوتابخانە و وانەى فيزياو ماتماتيكى
 منالەكانەو ھەيە، لى تىبگەم و، ھەموو پىرسىارەكان سەرپاست و پوون
 كىردەو دەستم بە گوتنەوئى فيزياو ماتماتيكى پۆلى ۸ و ۹ كىردو، كۆتايى
 سالىش توانيم بەسەر ئەم ماددانەى پۆلى دەيشدا زال بم.

وەك ھەموو خەلك لە بارودۆخىكى دژواردا دەژيام. بۇ ويئە، سابوون نەبوو. بۇ
 شۆردنى پۆشاكى ژىرەو، عادەتەن دەچوومە سەر زىخ و لم و، لەوئى ئاگرم
 دەكرەو و جەكانم بەسەر كۆپەى ئاگرەكەدا ئەتەكاند، تا ئەسپىيان پىو نەھىلم و
 پىزگارم بى لە دەستيان.

دام و دەزگاكانى پاراستن (قوماندا تورىا)، ھەموو كاتىك بەدوامەو بوون و
 كۆترولىان دەكرەم. لە ۱۹۴۷ دا منيان گواستەو بۇ قوتابخانەيەكى ناوەندى
 بەناوى قوتابخانەى كروپسكايا (ژنى لينىن) و.

جاریکیان من تیگستى كۆتۈرۈلى وەزارەتى پەرۋەردەم دەخوئندەۋە، ھەلەيەكم تىدا بىزىۋ پاستم كىردەۋە. ئەۋە بەبى مۆلەت يا پەسندىردى كاربەدەستانى سەرۋە بوو. ئەم خۆسەرىيەى من بەدى كرابوو و پىي زانرابوو و لەسەريان نووسىيىووم. منيان بۇ پوونكىردەۋە بانگ كىردە قومانداتورە، گوتيان: ((تۆكە گوتىووت ئاستى خوئندىت ئەۋەندە نىيە، بە چ ھەقىك ئىجازە بەخۆت دەۋەى تىگستى كۆتۈرۈل بگۆپى ؟)). كاتىك وەزارەتى پەرۋەردە دانى بەۋەدا نا كە من پاستم، دەستيان بە لىپرسىنەۋەى من كىرد و گوتيان: ((بۆچى ئاستى خوئندى خۆت لە ئىمە دەشارىتەۋە ؟! تۆكام قوتابخانەى بەرزت تەۋاۋ كىردەۋە)). زۇرچار ھاتىوونە مالىۋ نووسراۋەكانى منيان تاقى كىردەۋە. مالىان پىشكىنم و يادداشت و تىيىزىۋ بەگشتى ئەۋى بە نووسراۋ ھەمبوو، تەنانت ناۋ كىتەبەكانىشيان تەماشىا كىرد، ناۋ كىتەبەكانى پۆلى ۸-۱۰ى قوتابخانەۋ ئەۋ شوئىنانەى كە تىيىزىۋ نىشانەم كىردىوون. لە ھاۋسىكانم ھاۋكارەكانىيان دەپرسى لەبارەى مەۋە، پاستى ئاستى خوئندى منيان بۇدەركەۋتەۋە.

سەرەتاي ۱۹۴۸، لە ناۋەندى ناۋچە دۆستىكم بە ناۋى كالىبكوفەۋە كە جىگىرى سەرۋكى كەلخۆز بوو، چاۋى پىم كەۋت. پەلە بوو، دەۋىست بگەپتەۋە بۇكەلخۆز، بۇ ئەۋەى كاروبارى ئەۋى بۇ ھاتنى كۆمىسيۇنىكى پىشكىنر نامادە بىكات. ناۋىراۋ ھىندە پەشۋكاۋ و ترسابوو، بەپەلە خەرىكى پاكىرتنى گواستەۋە بوو، تا زووتر خۆى بگەيەنىتەۋە ئەۋى. منىش بە گالتە گوتم: ((جىاۋازىيەك لەنىۋان ئىۋە ۋەك بەرپۆۋەبەرايەتى كەلخۆزۋ مىشكەكاندا ھەيە. مىشكەكان كە پىشەلە دەيىنن ھەلدىن ۋ خۆ قوتاردەكەن. بەلام ئىۋە بەپىچەۋانەۋە بە پىرى كۆمىسيۇنەۋە دەچن و، ھەۋل ئەدەن تا بۇتان بىرى كۆمىسيۇنەكە تىر بىكەن تا ئىۋە قووت نەدات)). زۇر پىكەننن و جىابوۋىنەۋە.

مانگى مارتى ۱۹۶۸ بە بىريارى دادگاي ناۋچە ژوۋرەكەيان بە وردى پىشكىنم. ئەۋدەم ھىشتا ژنم نەھىنابوو. لە ژوۋرى بەشى خانەى قوتابياندا (ئىنتىرنات) لەگەل خوشكىكى سىزە سالىۋ ۶-۷ كەسى قوتابىى پۆلى ۹-۱۰ لەگەلما

دەژايىن. دواى پشكەننىڭ زۆر، ئەوانە دوو چەقۇو خەنجەرىڭكى بچووكيان لەناو پىخەقدا دۆزىيەو. مەنەلەكان يەكسەر گوتبويان ھى ئىمەيەو، دواى خويندن بە پىڭەى قەرەتوودا دەگەپپىنەو بۇ مال. ئەم چەقۇو خەنجەرەمان بۇ تەنگانەى پىڭە پىويستە.

قوماندان بەرۇكى منى گرت، گوتى: ئەمە ژوورى تۆيە، واتە خەنجەرەكەيش ھى تۆيە.

مەنەلەكان لە گوتەكانى پىشويى خويان، كە خەنجەرە چەقۇكان ھى ئەوانە، پاشگەز بوونەو. پاش پۇژىك منيان دووبارە گرتەو. ھەتا من لە زىندان بووم، ئەو جىڭا و شوپانەى كە منيان ئى بېووم، لەوانە مەلەكەمان لاي دايكم لە شارى قەرەتو، پشكەننىبويان. كەس نەيدەزانى ئەوانە چىيان پىويستە؟ بەدواى چىدا دەگەپان ؟

سالى ۱۹۸۷ چون سماخانول لە (ئالمائاتا) ھەندى شتى لەسەر ئەو گرتەنە بۇ گىپرامەو، گوتى: ئەو دەم ئەوانە بەدواى خەنجەردا نەدەگەپان، بەلكو بەدواى شىعەرەكانتدا دەگەپان، ئەو شىعەرە دژى سۇقپانەى كە سەبارەت بە جياوازي نيوان بەرپۆەبەرايەتى كەلخۆز و مشكەكان نووسىوتە. سەد جار پرسىاريان ئى كردووين. بەلام نەيانتوانى يەك نىشانە يا بەلگە لەم بارەو دژى تۇ بدۆزنەو. ئەو بوو بيانويان بەم چەقۇيانەو گرت.

مانگى ۱۹۴۸/۷ دادگا بېريارى ئازادکردنى دام و، نامەيان پىدام كە مافى ئەو دەم ھەبو لە خويندنگە بەرەكاندا بخوينم. ھەر لەو سالەدا چوومە پەيمانگەى پەرورەدەى ئالمائاتا (بەشى بەرپۆەبردنى نووسىنگە) و، سالى ۱۹۵۷ خويندنى پەيمانگەم تەواو كرد. درەنگ تەواوم كرد، لەبەر ئەو ھى لە مەنفاى دوانەدا بووم؛ ھەر دووسى سال جارىك دەيانگرتە يا شوپنى كارەكەميان دەگۆپىو، لە شوپنى نىشتەجى كوردەكان دوريان دەخستەو، نەدەبوو بەبى مۇلەتى قوماندان ھەوت كىلۆمەتر زياتر لە شوپنى ژيانم دورىكەومەو. ھەندى جار مۇلەتيان دەدا بېوم بۇ خويندن و، ھەندى جارىش دووسى سال نەياندەدا. بۆيە

منیش له خویندن دابرام و درهنگ تهواوم کرد. هر سالی ۱۹۵۸ پینان
 راگه یاندين چاودیږی پولیسخانه مان به سهره وه نه ماوه. ۱۹۵۸ یش، له تهمه نی
 ۲۲ سالیډا، بووم به خاوه نی مافی هاوولاتی سوځیت، واته پاسپورتي پاکم
 وهرگرت. به لام تانیستا تنه گه یستم و نازام له بر کام گوناح و تاوان گه له که م و
 منیشیان تیوه پینچا؟ له برچی و بوچی ناهیلن له سهر خاکی باوو باپیران بزین؟

* عزیز علییف

فالماتا ۱۹۹۱

کوا نیشتمان؟ پاریزگاریمان له چی کرد؟

سهریاز له بهر ی شهر گه راپه وه.

له سهرنگر، له سهر تهختی نه خوشخانه، له هیرشه سهخته کاندا، له وړینه
 گهرمه کاندا، هه میشه مالی باوکم و گونده که مان و کهس و کارم ددی، له هیرشی
 فاشیسته کان پاراستمان.

به لام نه و هتا گه رانه و که م له بهر ی شهر به خوشییه وه وهر نه گیرا.

ته نانه ت نه یانه یشت عریف (استوار) زیا علییف بچیته وه بۆ ولاته که ی
 خوی؛ نه شوینه ی که لئی له دایک و گهره بووه، نه شوینه ی که ماله که ی لی بوو،
 نه و ماله ی که باوکی باپیری دروستی کردبوو.

دیاره کاتیک "دورمن ماله که تانی سووتان دبی و بنه ماله که تی هه موو کوشتبی"، هر
 نه و دورمنانه، به لام لیره دورمنه کانی خومان، نری نه وانه ی خومان ماله که ی باوکمیان
 پوو خاندووه و تالان کردووه و کهس و کارم که میان بۆ شوینی نادیار دهر کردووه.

"بۆ نیشتمان" (له پیناوی نیشتماندا) "بۆ ستالین"، له گه ل نه وانه ی تردا کاتی
 هیرشبردن بۆ سهر فاشیسته کان، هاواری دهر کردو نه م دروشمانه ی ده گوتووه.
 به لام دهر کهوت نه و و بنه ماله که ی نیشتمانیان نییه، بردوویانه، (زهوت کراوه)
 (لییان سهندراوه ته وه). به په ر ی کاغه زیك که به ناوی ستالینه وه نیمزا کراوه،
 پینچ برای "علییف" له یه ک بنه ماله، سالی ۱۹۴۱ پویشتون بۆ بهر ی شهر.

مورادخان و بهجهت و شهوكت و ئاتاباش كوژدان. ئەو، واتە زيا، زيندوو ماوتەتەو. دوو برا گەورەكەى ژنيان هينابوو و، دوو برا بچووكەكەى هيشتا فريا نەكەوتبوون. زيا بە داخە كە نەكوژراوە تەنيا بريندار بوو. بۆچى ؟

كە پويشتبوو بۆ بەرەى شەپ، دايك و ژنەكەى و منداڵە يەك سالەكەى و خوشكە خوشەويستە بچووكەكەى بەجى هيشتبوو، هەموويان مردن، لە برسىتى و سەرمادا مردن. كاتىك بەزۆر بە واگوڤە باربەرە تەختەيبەكان بۆ دوورايەكى ناديار پاگويزرانەو، بەلى مردن.

بەلام ئەى بۆچى عەريف زيا عەلييف بە تەنيا زيندوو مايەو؟

ئەمڕۆ عەريف زيا باتىرخانوڤىچ عەلييف لەبىرەتتى چۆن لە ستالينگرادەو گەيشتە بەرلن و، نيشانەكانى پلەيەك و دووى ئەستىرەى سوورى شەپى نيشتمانى (شەپى جيهانىى دووهم) و پانزە ميدالى ترى پيشان دەدات و، بۆ هەركامىكيشيان قارەمانىيەكى نواندوو. ئازارەكت نەيشتەتەو؟

نا، سال بە سال پىر ئازارت دەبى.

نايا دەشتى ئەو فەرامۆش بكى كە ٣٠٪ پياوەكانى كورد لە يەك كاتژمىرى مانگى ساردى ١١/١٩٤٤د لە نيشتمانىان دابپن و، پاشان لەناو واگوڤى بارى و كونادەريان بنين و لە پىگە بمرن ؟! ئەمە جگە لەوانەى كە لە بەرەى شەپ نەگەرەنەو يەك هەزار كەس نين (هەزاران كەس). بەلام كى ئەوانەى لەبەرە، قارەمانىتيان و خزمەتەكانيان لەپيناوى ولادت؟!

ناكرى ئەو هيش لەبىر بكەى و لەبىرىش ناچى، كاتىك لە شوينى نووى نيشتەجىكرديان، لە دەوروبەرى ئالماتا، كوردەكان لە بەهاردان ناچار دەبن لە برساندا گيا بخۆن و، چۆن بەو زستانە سەختە كە پلەى گەرمای هەواپووى تىدا دەگاتە چلى خوار سەر، لە سەرمادا دەژين! كوردەكان هەر بەبىرىشياندا نەهاتوو كە لەوانەى سەرمایەكى ئەوتۆ هەبى. پووت، برسى، بىپەناو خانوو، لە تەويلەى ئەسپاندا خويان لوول داو و لە ئەمبارەكاندا ژياو و پەڕۆ شەپەيان بەدەست و لاقى خۆو پىچاوه. ئەم بىرەوهرىانە سامناكن. كە ئەو زستانە سامناكەيان وەبىر دیتەو كازاخەكان يارمەتییان داو، دەيانگوت سوپاسيان دەكەين.

هاوتویژەکانم سێ کەس بوون، واتە زیا باتیرخانوفیچ عەلییفی خانەخوێ و
 هاوسێکە (پیشتر و ئیستایش هاوسین) نازیل خان موستەفایوفیچ موستەفاییف و
 ئایدان سەلو ئوغلی عەلییف. ئەوانە سیان بوون، بەلام یەک چارەنووسیان هەبوو،
 چارەنووسیکی ترازیدیانه! جیاوازیەکەى ئەنیا لە وردەکاریەکاندا.

بۆ وێنە، موستەفاییف لە ساڵی ١٩٤١مە شەری کردوو. لە بەرەى کورس لاقى
 بریندار بوو و، درای دوو مانگ هەستاوتەوه. لە دەرووبەری خارکوڤ، لەلای ئیستەگەى
 لیخاچوڤ، دیسانەوه بریندار بوو. ئەم دەستى چەپی بریندار بوو، دیسانەوه براوه بۆ
 نەخۆشخانە. ئەمجارە شەش مانگ لەوێ بوو. پاشان هیتراوو بۆ مائەوه بۆ تیماری
 برینەکەى، چوو بۆ گوندەکەى ئاخکید، بێئەندازە دلخۆش بوو. چاوه‌پێى
 سەرکەوتن و کوژتایی شەری نەکردوو و بریاری ژنەینانی داوه و کچیکی جۆرجیی بە
 ناوی "ماریا" وه هیناوه. پایزی ١٩٤٤ پشوو دانەکەى تەواو بوو و، خۆى نامادە
 کردوو بۆ گەڕانەوه بۆ بەرەکانی شەری، بەلام ئەک بۆ ئەوێ. بە شیوەیهکی
 چاوه‌پواننەکراو و دور لە خەیاڵ، سەریاز لەسەر جاده‌و ناو کۆڵانەکان دەرکەوتوون.
 ((هەر بەو تەفەنگەى کە شەڕمان دەرکرد، هەر بەویش ئیهمەیان پاگواست)). خەمبارە کە
 ئەو شتەنەى دیتەوه یادو دەیانگێڕیتەوه.

کەس و کاری ژنە گەنجەکەى، واتە ماریا، داویان ئی کردبوو بمینیتەوه، بەلام
 ماریا هەر لەسەر ییروباوه‌پێ توندی خۆى پراوه‌ستابوو و گوتیبوو: ((مێردەکەم بۆ
 هەرکوێ دەبەن، منیش دەچم، ئەو دەمریت منیش دەمرم)).

هەموان شت لەسەر ژنی دیسەمبەرەکان دەزانن و، هەلبەست و داستانیان بۆ
 نووسراوه. بەلام لەسەر ئەمانە، واتە لەسەر دایکەکانمان، ئەو دایکەنەى کە بۆیان
 نەبوو خۆشەویستی بکەن و پێیان پەوا نەبینرا مێرد بە نوێنەری ئەو گەلە بکەن
 کە دەولەت فەڕێی داو و عەیبەداری کردوون، ماره‌کردنەکیان لەپێگەى
 دام و دەزگاگانى هەمان دەولەتەوه کراوه. بەلام ئەو دایکەنە وازیان لە مێردەکانى
 خۆیان نەهێناو، بەریان نەدان و لەگەڵیاندا پۆیشتن و، لەگەڵ هەموو خەم و
 نازارەکانیاندا بەشدار بوون. کێ بێ گۆرانى شیاویان بۆ بلی.

پاش ۲۸ سال، ماریا چاوی به دایک و باوکی کهوتەوه. ئەگەرچی ئەوکاتە (سالی ۱۹۴۴) کاتیکی ئەوانیان برد دیارنەبوو بۆ کوێیان دەبەن. هیوایان نەمابوو کە جاریکی تر یەکتەر ببیننەوه. لەپێگە یەک لەدوای یەک دەمردن و، لاشەکانیان لە لیژنەیەکانەوه وەك ژیل لە واگۆنەکانەوه فری دەدران. عەریف ئەو شتەنە یێر دیتەوهو باسیان دەکات. تن ناگەم چۆن دواي ئەو شتەنە بە زیندوویی ماوەتەوهو شیت نەبەو! لەراستیدا هەندی کەس شیت بوون. ماریا ترساوه بەری و وەك شتیکی ناپیویست، ئەویش لە هەورازیک فری بدەنە خوار. مردن ئاسان بوو، ئاساتر لە تینویتی؛ کاتیکی زمان وشک دەبی و دەمت وەك یێرە ئاوێکی وشکی ئی دی، یا کە برسی دەبووی. کاتیکی پێش چاوەکانت پەش دەبوو، لاقەکانت هیزیان تیدا نەمابوو و دەبوون بە سەریار، یا کە لە هیزیشی سەرمادا بۆ ناو واگۆنەکان، ئێتر هەست بە لاشەو پۆج و گیانی خۆت ناکی. کەسیکیش نەبوو هاواری بۆ بکە و هانای یارمەتی بۆ بەری، یا بە هانای هاوارەکانتەوه بی. پاسەوانەکانیش خۆیان تن نەدەگەیاندى، تەنیا ئەوەیان لە ئێمە دەخوپی: ((وس بە، گوللەیهکەت پێوه دەنیم)). تەنگەکیان بەرمو پوو دەگرتیو، پەنجەیان لەسەر ماشەکی داوەنا.

ئایدان عەلییەف پەلەسیکی کردەوهو تەواوی میدال و نیشانەکانی پێژاندە سەر میژیک "قارەمانیتی" و "لەبەر خزمەتە جەنگاومرەیکان" و نیشانە "شانازی" شی داناو، لەسەر کورتەکە، نیشانە "گاردی (عەسکەری) و نیشانی "شەری نیشتمانی" ی پێوه بوون. لە ۱۹۴۱-هە شەری کردووه. دواي سەرکەوتن دەینێرن بۆ ئاوەدانکردنەوهی شاری ستالینگراد، کە ناوی "باوکی گەلان" ی پێوه یە یا پێوه نراوه، واتە باوکی گەلەکی ئایدان عەلییەف، باوکی هەموو کوردان کە بە "شیوەی باوکانە" لە مائەکە خۆی لە چیاکان هەلیانکەندوون و نێردراون بۆ بیابانیکی وشک و قاقەر. ئایدان هەموو کەس و کاری خۆی، ئەوانە کە تاسە ی کردبوون، لەدەست داوه. پاشان داوای لە سەریازیکی پووس کردووه یارمەتی بدات و سۆراخی دۆزینەوهی باوک و دایک و خوشک و برای بۆ بکات. سەریان بەکۆیدا نەکردووهو کێ نەماوه نەچەلای و نامە ی بۆ نەنووسن. سەرئەنجام، لە کۆمیتە ی بەرپۆهەبەرایەتی ناوچە ی ئاپینسکەوه وەلامی

درايهوه: داوا له يرړۍ ډاگۆيززاوره کانی ناسیای ناوهراست و کاراغیستان کراوه، له م باره وه لوم بدهنهوه. ئایدان نامکه دمخوینیتهوهو نو ۲۲۵ پوږه دوزهخیانهی زهوی بچووک"ی بیردیتهوه که له دوروبهری (کیف) و (ژیتومیر)و له (کاریات) بهسهختی بریندار دمی. هم کهم نندامهی شهرې جیهانیی دوروهم (شهرې گهرهی نیشتمانی)، لهناو بهفریکي زوردا دهکوی و، پیی وادهبی خوینکهی ناوهرستی و لایوههتهوه، بهلام نهیتوانیوه باوهپ به بهوه بکات که ههمو بنهمالهکي دهگوازنهوه بۆ مهنقا. به هیچ شیوهیهک و لهبر هیچ هوپهک، نهیزانیوو خهم وکارهسات هاتوون یهخهگیری کوردان بوون. سرتهنجام خهمی نهبرایهوه، ناخر هم سهربازه کورده چپاییهی گوندی ناخچیا، لهبر میدال و نیشانهو خهلات نهچوه بهگژ دورژمندا.

پاشان گهلک جار بیران دههاتهوه که له بهرهی شهردا بارودوخیان لهگهل هی کهس وکاریاندا که له پشتهوهی بهرهکانی شهردا بوون، باشترو ناساتر نییهو بهراوردیش ندهکرا. پاشان له شوینی جیگیرکردنی نوئیاندا، هر خهم و پهژارهی نو ههمو بئ مافی و سووکایهتییهیان دهخوارد. کارکردن له بهرمبهیانهوه تا شهوو برسیتییهکی نهبراه و بئ پایان! دوروپووت ئارد لهباتی ههموی و بۆ ههموان. نهمو جگه لهوهی که نگه له گوندهوه بچيته سرړیگهی بهرمو شارو، به هلکوت یا بتهوی برړی بۆ شار، دهتگر و خوت له زیندان دهیپنیتهوه. نگه همولی پویشتن بۆ ناوهندی ناوچهکه له کهللت بدات و برړی، بیست و پینچ سال زیندانت به تپهاندانهوه بۆ دهبرنهوه.

جاریکیان ئایدان له بیري دهچی و دهچيته بازارپی سهوزه بۆ کرپنی هیلک (بیژنگ)، نهویش بۆ شتیکی وا بچووک. پایدهگرن، چونکه پوهلت و دیمنی ناشکرای دهکن و پیوهی دیاردېن. مانگ و نیویک زیندانی دهکن و، نیستا دهلیت بهختی بووه که ۲۵ سالیان حوکم ندهاوه. دیاره فرمانبران داویان کردووه نهوانهی له کارکردن رایان نهکردووه، زهویان کیلوهو توویان چاندوه و جوگهیان هلبهستوه. ئازیل خان ناغا نهیتوانیوه به دهسته چهپه بریندارهکي خاکهنازهکه لهسر زهوی (کیلگه) ډاگرې و به شانیوهی بهستوه. نهمهیه زیرهکی و نازایهتی و غیرهتی سهربازی ناتواوی

دسته‌چه‌په برینداره‌که‌ی. ئیستایش دیاره له تهمه‌نی په‌نجاو پینچ سالدیدا ناسنامه‌ی که‌منه‌ندامیه‌که‌ی شهر‌ی مه‌زنی نیشتمانیان ئی سه‌نده‌توه. هه‌روا بر‌دوویانه و به‌س و، ده‌لئ: بئ پوونکردنه‌وه و بئ هیچ بنچینه‌یه‌ک، بئ شه‌وه‌ی کۆمسییونی پزیشکی بریاریدات یا ئاگادار بئ. شه‌وانه له‌گه‌ل شه‌و زو‌لم و زۆره‌ راها‌توون. به‌لام قه‌یناکا هه‌مه‌نه‌نده‌ بتوانئ به‌سه‌ر پی‌وه‌ راوه‌ستی و مه‌اله‌کانی گه‌وره‌ بکات و نه‌وه‌کانیشی ببینی، شه‌وانه‌ی که‌ نه‌مردوون و له‌و شال‌وه‌ دپ‌ندانه‌یه‌ پزگاریان بووه‌ و نه‌که‌وتوونه‌ته‌ به‌ری و به‌ کویری چاوی شه‌و زۆردارانه‌ زیندوو ماونه‌توه‌ و ده‌میننه‌وه‌.

که‌ گویم له‌و به‌سالا‌چوانه‌ گرت، سه‌رم سو‌پما له‌و د‌ل و پۆحه‌ به‌ه‌یزه‌یان، که‌ شه‌و به‌سه‌ره‌اتانه‌یان ده‌گ‌یرایه‌وه‌و باسی را‌بردووی ره‌ش و ت‌ال و پی‌که‌مینا‌ویشیان ده‌کرد. ئایدان ئا‌غا باسی ده‌کرد، له‌ "زه‌وی بچووک" قیری شه‌وه‌ ده‌بن ته‌قه‌مه‌نی به‌ که‌ر بگوازنه‌وه‌ و که‌ره‌کانیش چه‌مووش و ناهه‌رمان ده‌بن. زۆرجار شه‌وانه‌ به‌وپه‌ری ه‌یزانه‌وه‌ زه‌راندوویانه‌و ده‌که‌وتوون و خویان ئاشکرا کردوه‌. فه‌رمانده‌ی ه‌یزه‌کانیش له‌ دووره‌وه‌ فه‌رمانی داوه‌ که‌ره‌کان لاهه‌رن، شه‌گینا دو‌ژمن له‌وانه‌یه‌ وایه‌ بیرکه‌نه‌وه‌ که‌ شه‌و ده‌نگه‌ ناخۆش و زه‌ره‌زه‌ره‌ هی سه‌ریانه‌که‌مانه‌.

"گولستان"ی ژنی زییا ئا‌غا که‌ تا باسی که‌ره‌کان بئ‌ده‌نگ دانیشتبوو، هاته‌ ناو باسه‌که‌وه‌، وتی کاسه‌ی سه‌ه‌ری هه‌موان لی‌وپیژ بووه‌ و، تائ‌یستایش هه‌ر له‌و بارودۆخه‌ ناخۆشه‌دان و دیاره‌ هه‌ر در‌یژه‌ی ده‌بی. بوار ناده‌ن بگه‌رپینه‌وه‌ بۆ و‌لاتی خۆمان و، شه‌گه‌ر وای دا‌بن‌ئین بوار ده‌ده‌ن، خانووبه‌ره‌ و سامانه‌که‌مان نه‌ماوه‌ و ده‌ستمان ناکه‌ونه‌وه‌.

"باشه‌، مه‌اله‌کانیان پووخاندوه‌ و ئا‌ژه‌ل و چوار پی‌کانیان بر‌دوه‌، کار له‌وه‌دا نییه‌ چه‌ند و چۆن بوو. به‌لام شه‌وانه‌ بۆچی گۆپی با‌ووبایه‌رانه‌مانیان هه‌له‌ق‌ندوه‌ و ئاسه‌واره‌کانمانیان له‌سه‌ر شه‌ره‌ز لا‌بردوه‌وه‌ و شوینه‌واریان نه‌ه‌یشتوه‌وه‌؟ به‌ بلدۆزه‌ر گۆپ‌ستانه‌کانیان یه‌کسان کردین و، له‌ جئ‌ی شه‌م گۆپ‌ستانه‌ که‌ ئی‌سکی با‌ووبایه‌ر و پی‌شینیا‌نمانی تیدا بووه‌، نه‌خۆشخانه‌یان دروست کردوه‌. چۆن ده‌وی‌رن له‌وئ تیماری خۆیان بکه‌ن یا تیماریان بکه‌ن؟

به‌لئ له‌ هیچ شوینیکی دنیا‌دا شه‌و شته‌ نابینی!

بە درېژايى مېژوو تائىستا مرقايەتى و كۆمەلگە پارېژگارىسى گۆپى
پېشىنانى خۇيان دەكەن، بەلام لاي ئىمە.... تابووت و كېل و گلکۇيان دەرھىناو
و، شوينەوار و يادگار يەكەنيان لەگەل خاكدا يەكسان كردووه و، گوندەكانمان كە
يادگار يىمە و ولاتەكەمان بوون، لەناويان بردوون. ئازليخان ئاغا لەكاتى
مالئاواييدا بە دلئىكى پرەوه وتى:

جوولەكەكان كاتىك لەلايەن لاشخورەكانەوه دەرەكرېن، پەنا بۇ كون و
ئەشكەوتەكان دەبەن. بەلام ئەي ئىمە پەنا بۇ كۆي بەرين و بۇ كۆي پابەكين و چ
پەناگەيەك بدۆزىنەوه؟

زۆر سەخت و خەماوييە كە گويت لەم وتانە دەبى، ھەر تەنيا بىر لە
بەسالاجوہەكان دەكەيتەوه، بەلكوو بىر لە مئالەكان و نەوہەكانى خۆت دەكەيتەوه،
بىر لەو نەوہە تازە پېگەيشتوہى كورد كە شوينىكيان لە ولاتەكەي خۇياندا نىيە.
خاكەكەيان (نيشتەمانەكەيان) ئى زەوت كردوون و بردوويانە و، دواين شتيشيان ئى
دەسيئەنەوه، واتە زمان و ھەستى نەتەوہيى و ئەو مافەي كە دەيانەوئى لەگەل
گەلانى تردا يەكسان بن. لەبەرچى چارەنووسى كوردان وا ھەلگەپرايەوه؟ گوناحى
ئىمە بەرامبەر بە خەلك چى بوو؟ كەي كۆتايى بەو ھەموو پەيوەنديە نامرۇفانە
بىدادانە دى بەرامبەرمان؟ كەي بىر لە ئىمە دەكەنەوه، يا بىريان ديتەوه كە
ئىمەش مافى ئەوہەمان ھەيە ژيانئىكى بەرېز و شايستەمان ھەبى؟

پرسىيار و پرسىيار.

چەند سالە ئىمە چاوپرەئى ئاوردانەوہ و ولەم و بانگەوازيان ئى دەكەين؟ ھەموو
گەلئىك تايبەتمەندى خۆي ھەيە و، ئەم تايبەتمەنديە برىتتيە لە كولتورى ئەو
گەلە. دەبى پارېژگارى لە زمانى زگماكى خۆي بكات، مۇسقىقاي خۆي، ھاوبەشى
نەتەوہيى خۆي (وہەك يەكبوونى)، ھەموو ئەو جياوازيانەي كە گەلئىك لەوى تر
جياوہەكاتەوه، ھەموو ئەو شتانەي كە دەبەن ھەمەچەشنى و پەنگاوپرەنگى و جوانى
دنيا، ئەو دنيايەي كە ئىمە تىيدا دەرژين.

* سفيريدوۋ. گ. كەسايەتتەكى مۇسقىي-كۆمەلەتتە سۆڭىتى

(كتىبى ئەمە ئاۋابو، بەرگى ۱، ل ۱۲۵)

خاتو سڭىتلانا لە پىشەكى كىتەبەكەيدا (ل ۱۴) دەنوسى: ((... ئەو مۇققانەي كە لە تاراۋگەكان بە ھاناي لىقەوماۋەكانەۋە دەچوون، زۆر كەم بوون. ھەموو كەسكىش ئەو بوۋىيەي نەبوو يارمەتتيان بدات، لەبەرئەۋەي ژيانى خۇيان دەكەۋتە مەترسىيەۋە....)).

پاشان لە لاپەرە (۱۵) دا سەبارەت بەو گۆرانى و سرودەي كە لە سەردەمى سۆڭىتىدا باو و ھەموۋكەس ئەم ئاۋازەي دەزانى بەناۋى (ئادرەسى ئىمە نە مال و نە جادەكانە، بەلكو يەكىتى سۆڭىتە....). دەلى گۆرانىيەكى "تال بوو" و، ئەم گۆرانىيە مالەكان و خاۋەن مال و نىشتەمان و... لى لەناۋ دەبەرد.

"تاقىكرەنەۋەي دروستكرەنى كۆمەلگەيەكى نوئى "گەلىكى نوئى سۆسىالىستى" (يا كۆمەلگەي سۆسىالىستى، ھەورامى) لەرېگەي بەزۆر گواستەۋەي خەلك و تىكەلكردنى گەلانى يەكىتى سۆڭىتەۋە، تائىستاش ھەر بەردەۋامە. ئەو سىياسەتەي كە ستالين بناغەي دانا... ھ.س، ل ۱۷".

ھىوادارم پۇژىك دابى ئەم بەرھەمە بەنرخ و بەكەلكە لەگەل بەرھەمەكانى تردا بە كوردىيەكەي بىكەۋىتە بەر دەستى خويئەرانى كورد، ئەم خانمە بەرېز و ئازايە يەكەم كەس بوۋە خۇي گەياندەۋتە لاي كوردە پاگوۋىزراۋەكان و گەلانى تر و بىرەۋەرى و لىدوانەكانى لەو كىتەبەكەدا تۇماركرەدوۋە.

دەبۋايە يەكىكى ۋەك خاتو بوئىر (ى ژنى ساخارۋە) و خاتو شڭىتلانا عەلىيىف و پروفىسور بوگاي، بانگ بىكرەدبانە كوردستان و كۆپ و سىمىسار و بەرنامەي تەلەفېزىۋىنيان بۇ ساز بىكرايە. دەبوو سەريان لى بدرايەۋ، ناۋى جادە و گۆرەپان يا شوئىنى شاينايان بە ناۋەۋە بىكرايە.

* سەلاھەدىن قاسىموۋ

كوردەكان

كوردەكان يا كرمانجەكان، يەكێك لە گەلانی دێرینی پۆژمەلانی ناوەرەستان. ئەوانە شۆینەواریکی بەرچاویان لە میژوودا بەجێهێشتوو و، بەشداریەکی زۆریان لە گەشەپێدانی پۆحی گەلانی تورکیا و ئێران و هەندێ لە ولاتی عەرەبیدا كردوو. لە سەدەی دوانزەدا سەلاحەدینی ئەیوبی كورد سوپاسالاری ئەفسانەیی و دامەزرینی بنەمالەیی دەسەڵاتداری بەناوبانگی ئەیوبی لە سووریا، پیشپەروی خاچ هەلگرەكانی بۆ پۆژمەلات پاگرت. ئەو كوردانەیی كە نێوان سەدەكانی ۱۴-۱۹ لە خاکی ئەمپڕۆی كوردستاندا نیشتەجێ كرابوون و لە چل ھۆزی كورد پێك ھاتبوون؛ بەپۆلەت و بەناو دەرەوێ ناو چوارچێوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و شای ئێران. بەلام ھەولێدانی ھاوسەبەھێزەكان بۆ سەرەخۆیی و ئازادی ئەم گەلە و ھەولێ تواندەنەویان لەناو فارس و توركدا، دەبێتە ھۆی راپەرینە. یەك لەدوای یەكەكانی ئەم گەلە كە گەلێك شەری خۆیناوی بەدواوە بوو.

... كوردەكان گەرچی ئەمپۆ بەناو خاوەن مافێکی یەكسان لەگەڵ گەلانی دەسەڵاتداری ئێران و تورکیا و عێراق و سووریا، بەلام ھەندێکیان ئەك ھەر گەلی كورد وەك گەلێکی جیاواز و سەرەخۆ ناسن، بەلكوو بە ھەموو شێوەیەك ئەوانیان خستۆتە بەر شالۆی تەنگ پێھەلچن و، ھەول ئەدەن بەرێگەیی عەسكەری دەستیان پێ لە بیرێ دیاریكەری چارەنووسی خۆیان ھەلگرن و، ئەم بیرۆكەیان ئەھیلن.

سەبارەت بەوێ كە كورد چۆن لەناو خاکی ولاتەكەمان (یەكێتیی سۆڤیەت)دا سەری ھەلھێناو؟ ئەویش ئەك بە ژمارەییەكی كەم، ئەمپۆ بەپێی سەرژمێری رەسمی نێكە سەدەیانچا ھەزار كورد لە یەكێتیی سۆڤیەت ھەن. بەلام بەپێی سەرچاوە ناپەرەسمییەكان، زیاتر لە دوو تا چوارقەتی ئەم ژمارەیان و، لە تەواوی ئەم ولاتەدا پەرژ و بلاو كراونەتەو. بەلام زۆریە كوردەكان، واتە نێكەیی سەدەبیست ھەزاریان، ئەمپۆ لە كۆماری كازاخستان و، تەنیا دەھەزار كەسیان لە كۆماری قرقیزستان دەژین. سەدەیی نۆزدەھەم، دوای شەری پووس-ئێران،

نیوان ۱۹۲۶-۱۹۳۶، دەكرى به قۇناغىكى زېرىن له پىكهينانى كولتورى نەتەودى كورد بژمىردى: ئەو سەردەمە پووناكېرانمان سەريان ھەلەينا. ئابى نەوېش لەبىركى كە كوردەكان سەركەوتنىكى مەزنىان له دروستكردنى ژيانىكى نوئى و بەختەوهرتردا بەدەست ھىنا. خەباتى كوردەكانى دەرەوېش پەرەسەند و گەشىتبوونە ئەو باوەرەى كە يەكىتى سۆقت دۆستى گەلى كوردە و، ھەر ئەو كە وىنەى چارەسەركردنى كىشەى نەتەودى نىشان ئەدات. (جگە لەوېش كاتىك سالى ۱۹۴۱ سوپاى سور چوو ناو خاكى ئىران، كوردەكان يارمەتتەىكى زۆرى پىشەرەوى و جموجۆلى سوپاى سوورىان دا. بۇ نمونە، چاوساغو و رېنوئىيان لەگەل خستى و ھاوكارىى چەككردنى ھىزەكانى ژاندارمىرى و سوپاى ئىرانىيان كردن كە دەيانويست بەرامبەريان بوەستەنەو).

سكرتىرى يىرۆى ئاسىياى ناوەرەست، زىلىنسكى كە ئەنجامى يەكەم قۇناغى دروستكردنى سۆسىاليزمى ھەلسەنگاند، له ترىبونى كۆنگرەى چواردەى حىزىدا وتى: ((... له ولاتانى دەورويشتەمانەو و له دەورويەرى ھىندستانەو كە بە ھەزاران فەرسەخ لە ئىمەو دەورن، چ بە تەك و چ بە بنەمالە و ھۆز و خىل و نەتەوكانى پۇژھەلات دىنەلامان. ئىمە گروپپىكى زۆرى بەلوچ و كورد و جامىسى و ھەزارە و بەرەىر ھاتوونەتە لامان. ئەوانەيش كە دەيانەوى يا لە بارودۆخى پىچەوانەى ئىرادەى خۇيان كە تىنى كەوتون، يا لە چەوسانەو پزگارىان ببى، ھەولى ھاتن بۆ لای ئىمە دەدەن، يا دەيانەوى پىگەى چارەسەرى كىشەى نەتەودى خۇيان لای ئىمە بدۆزنەو ...)).

بەلام زۆرى پى نەچو لە سىياسەتى دەولەتى ناوەندى ئالوگۆپىكى بناغەى پووى دا و، گەلى كورد وەك ژمارەىكى زۆر لە نەتەوكانى تەركەوتە بەر شالەوى سالى بىرەحم و پەشەكەى ۱۹۳۷. ئەم بەدبەختىيە، بۆ ناوچە ئۇتۇنۇمىەكەى كورد، زۆر زووتر دەستى پىكرد. دواى مردنى لىنن، كاروبارى پووناكېرى لەناو كوردەكاندا كەم كرايەو، قوتابخانەكانىان داخست، دەرچوونى پۇژنامەكانىان پاگرت و، سالانى ۳۰ بەكارھىنان و باوى وشەى "كورد" نەمان، ژمارەى

دانىشتوانيان زۆر كەم كرايهو. ۱۹۳۷ ژمارەيەكى زۆرى كۆمەنىستەكان و
فەرمانبەرانى سوقىتى و حىزبى و پروناكبيرانى كورد گيران و قوتابخانە
كوردەكانيان بەست و چىتر پۇژنامەكان و كىتبە كوردەكان دەرەنەچوون.... مەنلە
كوردەكان كە بەبى قوتابخانەى خۇ مابوونەو، چوونە قوتابخانەكانى ئەرەمنى و
ئازەرى و جورجى. بەلام واهاتە پىش كە ئەمەيش زۆر نەخاياند. گوايە لەبەر
نەزانىنى زمانى تەواوى ئەو ھوردانە (پىبوار و ميوان يا ھاتو) و فرىانەكەوتنى
خویندن لە قوتابخانەكان دەرەكران. ئەو بوو ژمارەى نەخویندەواران بەرەو
زىادبوون چو، ئەویش لەو كاتەدا كە تازە بوورژانەوئى كولتورى گەلى كورد
دەستى پى كوردبوو.

بەلام ئەمە ھەرە خراپەكەى نەبوو. سالانى ۱۹۳۷-۱۹۳۸ دەستيان بەزۆر
پاگويزانى كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرەنستان بۇ كۆمارەكانى ئاسىاي
ناوەرەست و كازاخستان كورد. پاگواستەنەو كە بەم شىوہ بوو: ھەر سى چوار مالىك
لە گوندىك كۆ دەرەنەو و پاشان تىكەلىان دەرەكران و دەياننارن.

بەم چەشنە يا بە شىوہەيكى تر ئۆتۆنۆمى كوردەكانيان لەناوېرد. بەمەيش
وازيان نەھىنا، سكرتېرى ئەو دەمەى كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى
ئازەربايجان باقىروف دەستى بە ترساندنيان كرد: ئەگەر ئىوہ دەتانەوئى وەك
ھاوھۆز و خىلەكانتان لە كۆمارى ئەرەنستان و كۆمارى ئۆتۆنۆمى نەخجەوان
بەزۆر پاگويزىن، پىويستە بۇ ھەمىشە وشەى "كورد" لەبىرېكەن. ئەو دەم
خەلكىش دەستى بە خۇنوسىن بە ئازەربايجانى كرد، گەرچى نووسراوہى
پاسپۇرتەكان نەياندەتوانى نە نەتەوہىيى بوونى كورد و نە زمانەكەيان بگۆپن،
بەلام ئەگەر لە ئازەربايجان كورد بەرەسمى بوونى نىيە، واتە كىشەى كوردىش
نىيەو نابى باسى ئۆتۆنۆمى گەلىكى وا بكرى؟

ئەگەر سەردەمى دروستبوونى ئۆتۆنۆمى كوردستان، چل و ھەشت ھەزار
كورد لەوئى ژيان، بەپىنى سەرژمىرى ۱۹۷۹ يەك كورد لەوئى نەدەژيا. بەپىنى
بەروردى خەلك، بە لەبەرچاوغرتنى ئەو پاستىيە كە زىادبوونى سروشتى ژمارەى

كوردەكان، واتە بىنەمالە كوردەكان زۆر مىندالان، لانى كەم دەبوو ژمارەى كوردان نىزىكەى سىيسەد ھەزار كەس بى. لە بارى فېزىكىيەو ەم ژمارەى، واتە ەو ەندە كەسى كورد ەىە. بەلام لە بارى قانونى، يا بە واتايەكى تىرپە سىمىيەو، بە ناوى گەلىكى تىر لەقەلەم دراوون و توپىندراو ەتەو. سەرژمىرى كوردەكانى توركىمانىستانىش كە لە ناوچە سەرسنورىيەكانى ەم و لاتەدا لەگەل ئىراندا دەرژىن، ھەر بەو چەشنەىە. بەپىي سەرژمىرى ۱۹۲۶، كۆمارەكانى پشت قەفقاس و توركىمانىستان زياتر لە ۳۰۰ (سىيسەد) ھەزار كەسىيان تىدا ژياو. بەلام دواى دە سال لە سەرژمىرىيەكانى دواييدا بەھوى زولم و زۆر و بەزۆر راگويزان و دەرکردن و لەناوبردنى پووناكبيرانى كورد و بەستنى قوتابخانەكان و پوژنامەكان و ناچارکردن يا بەزۆر و ناھارەزوومەندانە گوپىنى ناسنامەو، كوردەكان لە پىزى "نەتەوەكانى تر"دا نووسران. ەمپو بە سەدان كورد لەناو ئازەربايجانى و ەرمەن و جورجى و توركىمانەكاندا و ... ەتد دەپىنرئەو.

كوردەكانى قىزىستان لە ناوچەى ئوش، بەتايبەت لە شارى كوك-يانگاك و ەندى گوندى دۆلەكانى تالاس و چوین، دەرژىن. من زۆرجار دەچمە لای ھاوئىشتمانە كوردەكانم و بە بىستىن و لەخۆمەو ەم شتانە ئالىم و ئاگادارى ەموو بارى ژيانىانم. ماو ەيك لەمەوبەر لە جەلال ئاباد گرووپىكى فۆلكلورى دروست بوو، كوپ و كچى لادى كورد بەشدارىيان تىدا كردوو. بەلام بەداخەو ەمپو تەنيا لە پىوپەسمە فەرمىيەكاندا بەشدارى و بەرنامە پىشكەش دەكەن. لە كۆمارى دراوسىدا، واتە كازاخستان، بارودۆخەكە زياتر مايەى دلخوشىيە. لە ھەرىمى جەمبول، كاتى بەرپوھچوونى فىستىقالى بەرھەمەكانى گەلىرى، كوردەكان زۆر بە جوانى خواردەمەنى (چىشتخانە)ى كوردى و وینە دەستكردە دىرىنەكان و گۆرانى و پىوپەسمە كوردىيەكانيان پىشان دام.

ەمپو لە ولاتەكەماندا، بەتايبەت لە قىزىستان، پووناكبيرىكى زۆرى كورد سەريان ەلھىئاو، كە فەرمانبەرى زانستى و سەركردەى دامودەزگاكانى پىشەسازى لەناوياندان.

دەبىي دانىش بەۋ پاستىيەدا بىرى ئاستى كولتورى و خوئندەۋارى كوردەكان زۆر زۆر لە خوارەۋەيە و، ئەۋىش گوناحى خودى كوردەكان نىيە. دەسەلاتدارانى ئىمە ھىچ بەرژەۋەندىيان لە گەشەپىندانى كولتور و پاراستنى و ژيان و تايبەتمەندى ئەم گەلەدا نىيە بەپىي پىۋىستى ھاۋچەرخ. بەدبەختى و خوشبەختى ئەم گەلە ئەۋەيە كە زۆريەيان خەرىكى ئازەلدارىن و، ەك پەنجا، سەد، سىسەد سال لەمەۋبەر چۆن ژياۋن، ئىستايىش ۋادەژىن. ۋاتە لە چىكان و دور لە پىگەۋبەنەكان، لە خانوۋبەرە كۆي و قوپاۋيەكان، لەۋشۋىنەنى كە بە گۆيىرىژ (كەس) ئاۋى خواردن ئەگۈزەۋە دەژىن و، لە ھەموو شوپنىك و بارودۇخىكى ناگۈنجاۋ و دور لە تەندروستىدا دەژىن. ئىۋاران كەك لە چرا فانۇسىيە نەۋتەيەكان ۋەردەگرن كە باۋيان نەماۋە، ئەگەر نەۋتەيشيان نەبى سود لە بلىسەى ئاگر دەبىنن. خواردن لەسەر ئاگر دروست دەكەن. بۆچۈۋنىكى ئاپرونىيان لەسەر پوژنامە و تەلەفزيۇن ھەيە. بىنەمالەكان ەك كۆن زۆر مندالان و ھىچ ئاگادارى و چاۋدىرىيەكان بەسەرەۋە نىيە، ئەۋىش زياتر لەبەر ئەۋ ئىشۋكارە سەختانەى كە دايك و باۋكيان پىۋەيان خەرىكن. مندالەكان (زياتر كچەكان) بۆ ماۋەيەكى زۆر ئانئىردىنە قوتابخانە. ئەۋ كوپرەنەش كە دەنئىردىنە ئىنئىرەنات (قوتابخانەى شەۋو پوژ) بە باشى ئاخوئىن: لەبەرئەۋە دايك و باۋكيان بۆ خۇيان نەخوئندەۋارن و ئاشكرايە ئاتۋانن بەگۆيەرەى پىۋىست ھىچ يارمەتى پىشكەۋتنى منالەكانيان بەدن. ئەۋ كوپرە منالە كوردانەى كە لە بىنەمالەى ئازەلدارەكانن، زۆربەيان دوو سال لە يەك پۇلدا دەمىننەۋە و سەرئەنجام دەرسەكەيان تەۋاۋ ئاكەن و دەگەرپىنەۋە مالى. ھىچ ھەۋلەدانىكيان بۆ خوئىندن لى بەدى ئاكرى. باۋك و دايكەكانيان لەۋ باۋەر و ھەلۋىستەدان كە ئەگەر "باۋوبايران بەبى خوئىندن ژياۋن ئىمەيش دەژىن".

لە سىبەرى ئەۋ چەشنە ژيانەدا- گەلى كورد، تايبەتمەندىەكانى نەتەۋەيى خۇى بەبى گۆپانكارى پاراستوۋە. ئەۋ كەۋتەۋەتە چۈرچىۋە يا جەنگەلى چرى خىلەكەى خۇى و ھەموو كەلەپوۋرو نەرىت و باۋ و بىرۋاكەى خۇى پادەگرى و

پاریزگاریی دەکات و لە ژيانی پۆژانهیدا بەکاری دێنێ. بەلام ئەو چەشنە وێنەیی ژيان، واتە بەبێ گەشەپێدانیکى ئاسایی، گەلەکەى بەرەو دواوە برد. سەرئەنجام ئەگەر بواری هەولدانى بەبێ ئالۆگۆڤ و پێویستىەکانى هاوچەرخی نەدری، بەرەو مردنى دەبات. من پێم وایە بێلایەن بوون یاخود گوێنەدان بە چارەنووسی گەلى کورد و کولتورەکەى، بە تاوان دەژمێردری.

سکالا و داخوازی کوردەکان زۆرجار گوێیان نادریتێ: هاوھۆزەکانم (هاوولایەتەکانم) کە زۆر ناخۆشە باسیان لێوە بکری، بە چەشنە ژيانیکى ئەوتۆ پایان هیانوان و ھۆگریان کردوون، دەکری بڵێم هیچ چەشنە بیرێک لە سەرەخۆبوونی ئەو گەلە کە پێویستی بە گەشەپێدان و بووژانەوێ کولتورەکەى ھەیە، نەکراوەتەو.

یادداشتەکانى من بەرەو کۆتایی دەچن. نیگەرەن و خەمى ئەوھم نییە کە کەسیکیش ئەم یادداشتە خەمبارە تەواوکراوانەى منى بەدڵ نەبێ. بەلام کفریشە ئەگەر باس و گێڕانەوێ سەر ژيانى ئەمپۆی کوردەکان بکری بە تەپلى دەسکەوتەکان، شادی و ھاندانیك بۆ داھاتوو. مەیلی کوردەکان خۆیان بۆ گۆپینی ژيانى خۆیان کەمە- پێویستە دەولەت یارمەتییهکی زۆر بەپەلەیان بدات. ئەمپۆ گەلێک کێشەى جیددی لە ولاتەکەماندا ھەن، یەکیکیان کێشەى بووژانەوێ نەتەوێ-کولتورێ گەلى بەتوانا و زۆر زۆلم لیکراوی کوردە (ل ۹۵-۱۰۰).

نامەكانى نىردراون

بۆ سەركردايەتى سۆڧىت و رەوسىاى فېدرال

۱- نامەكان لەلايەن كۆمەلە يا پىڭخراوئىكى كوردى سۆڧىتەو "يەكبوون" ئاپاستە كراون. پىڭخراوەكە بە رەسمى لە وەزارەتى دادى سۆڧىتدا وەرگىراو و مۆركراو. سەرەپاى كەموكوپى و پەخنە كە ھەندىك دەلئىن نوینەرى كوردى ھەموو كۆمارەكانى سۆڧىتى تىدا نەبوو، بەلام خواست و داواكانى بۆ وەرگرتنەو ھى مافى گەلى كورد لە سۆڧىت و گەپانەو و دروستكردنەو ھى كوردستانئىكى ئۆتۆنۆمى و .... خواستى رەواى ھەموو كوردئىكى ئەم ولاتە بوو.

۲- يەكبوون بەزۆرى لەلايەن كوردى ئۆتۆنۆمى كوردستانەو (واتە كوردستانى سوور يا كوردى ئازەربايجان) پىڭ خراو و، ھەر ئەوانىش پىڧوئىست بوو دەستپىشخەرى ئەم ئەركە بن، چونكە كورد لە چوارچىو ھى ئەو كۆمارەدا خاوەن ناسنامە و چەشنە قەوارەيك بوو و بەپىئى فاكتى مېژووى، واتە دروستبوونى كوردستانى سوور لە ۱۹۲۳دا و ياساكانى سۆڧىت و ياساى نۆینەتەو ھى، ئەوان زياتر بۆيان ھەيە داواى مافى زەوتكراوى خۆيان بكەن. يانى بەلگەى حاشانەكراويان بەدەستەو ھەيەو، بىڭومان ئەم دەستپىشخەريەى كۆمەلەى يەكبوونىش لەلايەن كوردى تەواى كۆمارەكانى سۆڧىتەو پىشتىوانى لى كراو و، ئەگەر ھەمووشيان نوینەريان لە يەكبووندا نەبووبى، دەستەى نوینەرايەتى كوردى سۆڧىتدا كە يەكبوون پىڭى خستوو، نوینەرى كوردى دەرەو ھى كۆمارى ئازەربايجانى تىدا بوو.

۳- نامەكانى يەكبوون كە ئاماژە بە نووسىنى نامە و ئاردنى دەستەي نوینەرایەتى تر لە سەردەمى خروشچوۋە و برىژنىف و گەرباچوۋدا دەكات، گىرنگى تر بەم نامانە و خواستە پەواكانى كوردى سۆڧىت دەدەن و، تەنانەت ئاوى ئەو بىرپىرسانەيش دەبەن كە دەستەي نوینەرایەتى كورد لەگەلئاندا دانىشتوون و، باسى كىشەكەي خۆيان و، گىرنگىتر لەو بەسى يىرەينانەوئەي جىبەجىنەكەردنى بەلئىنى كاربەدەستانى سۆڧىت لە قۇناغ و سەردەمە جۇراوجۆرەكانى سۆڧىتدا دەكەن. واتە ھەموويان ئاوانبارن كە كىشەي كوردیان چارەسەر نەكرد و گەليانديانە ئەو قۇناغە دژوار و پىر لە ترلەيدىانەي پاش پووڧانى سۆڧىت. بەرپىرسىيەكە دەكەوئە سەر شانى كاربەدەستانى سۆڧىت و، گەلى كورد ھەر چاوەرپۆي ھەوالئىكى دىلخۆشكەر لە مۆسكۆ يا كرىملىنەوئە بوو. كەچى؟

۴- نامەكانى يەكبوون باس لەو دەكەن كە سەردەمى سۆڧىت بە ئاشكرا و پاشكاوى نەيانوئىراو لەپىگەي پىكخراوى سىياسى يا كۆمەلەيەتى يا كولتورى يا بە پىگەي پۆژنامە و پادىو و خۆپىشاندان و مانگرتن و ... ھتد لە كىشەكەيان بدوئىن، چونكە سىستەمەكەيان سىستەمىكى دىكتاتور و لە ھەموو چەشنە ئازادىيەكى دەرپىرەن دوور بوو. راستىيەكەشى واىە، چونكە ئەگەر مافى مەوۋە و بەرابەرى گەلان و مافى چارەنووس پەچا و كرابايە، گەلى كورد لە سۆڧىت تووشى ئەو ھەموو جىنۇسايەدە نەدەبوو. لەلەيەكى ترەو، ئەگەر ئازادىيەكى يا دىموكراسىيەكى نىسبىشى ھەبواىە، كورد بە نووسىن و خۆپىشاندان و، بگەر بە ياخىبوونىش، گوشارىكى بۆ چارەسەركەردنى كىشەكەي دەخستە سەر دەسەلاتدارانى سۆڧىتى و لە مۆڧو كىشەكەي چارەسەر كرابوو.

۵- ئەو راستىيە ئالەيش دەبىن بگوتى، بەتايبەت ئەوانەي لە سۆڧىت خۆيىندىتەيان دەزانن، كە لە كىتەبى قوتابخانە و زانكۆ و پەيمانگەكان و دەزگاكانى پراگەياندندا لە كورد نەدەدوان و لئىيان نەدەنووسى، چونكە كورد قەوارە و ئاسنامەيەكى نەبوو تا باسى بگەن. كۆمەلانى گەلانى سۆڧىتى گەلى كوردیان بەلاوە ئاسراو و ئاشنا نەبوو. نووسەرى ئەم كىتەبەيش، زۆر جار بگەر لەناو كۆپ و

كۆمەلى پروناكىير و زانكۆ و مامۆستا و ... ئەو پاستىيەى بۇ دەرگەوتووه كه ژمارەيەكى زۆر كەميان ناوى كورديان له دەرەوہى سۆقيت بەرگوى كەوتبوو. بۆيە نووسەرى نامەكەيش پاست دەلى: كۆمەلانى خەلكى ئەم ولاتە بە خۆپيشاندان و رېپيوانى مۆسكۆ زانييان كورد ھەيە.

٦- نووسەرانى نامەكان ژيرانە و بئىپەردە له تارانى پزۆمەكانى سۆقيت بەرامبەر بە كوردى سۆقيت، بگرە دژى كوردى دەرەوہيش دەوى، كه گەلى كوردى سۆقيت و گەلانى بچووكى تريش لەناو بردووه يا دەرخواردى نەتەوہ زۆر و بالادەست و خاوەن كيانەكانى كردوون، چ سەردەمى سۆقيت و چ پاش ھەلەوشانەوہى.

٧- لە يەكەك لە نامەكانيشدا باسى پيكنهينانى كۆميسسيۆنىك بۆ ليكۆلینەوہى كيشەى كورد و بارودۆخى كوردەكانى سۆقيت لەلایەن كاربەدەستانى ئەم ولاتەوہ دەكرى، كه دەبوايە ئە پيشەوہى ھەمويان سەردانى كوردە بەزۆر پاگويزراوہكانى كاراخستان و ئاسياى ناوہپاست بگات. كەچى ديارە بەھوى ھەندى ناھەز و دوژمنى كوردەوہ، لە ئاستى سەركردايەتى سۆقيتدا بە ھاوكارى ھەندى، يا بەپاشكاوى بليين جاش و نيشتمانفرۆشى كورد، سەردانى كوردى ئيزدييان لە ئەرمينيا كردووه، يا پرسياريان ئى كردوون و بەپيچەوانە وەلاميان داوہتەوہ. گەرچى كوردى ئيزدى لە سياسەتى دەسەلاتدارانى ئەرمەنىدا، ھەميشە وەك نەتەوہيەكى جياواز لە كورد، لەقەلەم دراوون. گوايە ئەوان كەموكۆپيەكيان نيبە و خاوەنى ھەموو ماف و ئازاديەكن و پەخنە و گلەيشيان نيبە. ئەگەرچى سەردەمى سۆقيت و پاش ھەلەوشانەوہيشى، ژمارەيك لەو كوردە ئيزديە نيشتمانپەرور و دلسۆزانە كە لەپيئاوى ئازادى گەلەكەيان و مافى كورددا، بەبئى جياوازی نيوان كوردى ئيزدى و موسلمان، خەباتيان كردووه، گيران يا بەزۆر دەركران. نووسەرانى نامەكە باسى دروستكردنەوہى ئۆتۆنۆمى كوردستان لە چوارچيۆى ئازەربايجان و گەپانەوہى كوردە پاگويزراوہكان بۆ ئەوى دەكەن. كەواتە كۆميسسيۆنەكە دەبئى سەر لەوان و ئازەربايجان بەدەن و پرس بە پاشماوہى كوردەكانى كوردستانى سوور و ئەوانەى كە لەو كۆمارەوہ بۆ

كازاخستان و ئاسىيائى ناوهراسىت پراگويىزاوون، بىكەن و، فەرمان بە كاربەدەستانى نازەربايجان بەدەن لەم بارەو ھەنگاو ھەلبىگرن و بېريار دەربىكەن، نەك لە سەرەتادا بىنۆردىن بۇ ئەرمىنىيا. واتە ئەم كارەى كۆمىسيۇنەكە، جگە لە تەنگەتلىكەكردن و ناوەرژووكردنى كىشەكە و نەويستنى چارەسەرکردنى، مەبەستىكى ترى نەبوە، ئەگىنا بەو شىوۋە ھەئس و كەوتى نەدەكرد.

۸- پرسىيارىكى تر كە پەيوەندىي بەم نامە يا نامانەو ھەيە، ئەو ھەيە كە ئەم دەولەتە بەھىز و گەورە و خاوەن دەسلەتە، چۆن ھىشتوۋىەتى ئەو ھەموو كوردە (بەناو ھاوولەتتەيە) لە ئۆزبەكستان و قرقىزستان يا ئەرمنستان دەربىكەن ؟ بۆچى پىشيان نەگرتوۋە، يا سزاي ئەو كەسانەيان نەداوە كە بەم كارە بىئەشەرم و تاوانبارانەيان ئۆرەشاوۋەتەو ؟ ياخود دەسلەتدارانى ئەم كۆمارانە چۆن وىراون، نەك لە ترسى مۆسكۆ، بەلكو لە بارى مرقاىيەتى و ئەخلاقيەو، دەست بەم تاوانانە بىكەن ؟ خۆ سەرکردەكانيان ئەندامى سەرکردايەتى پارتى كۆمۇنىست و پەرورەدى قوتابخانەى براىەتى و ئىنتەرناسىيۇناليزم و يەكسانى و ... بوون. ئەگەر بلىين دەسلەتدارانى ئەو سى كۆمارە بەبى پرس و ئاگادارى مۆسكۆ ئەم تاوانانەيان كوردى يا پىشيان نەگرتى، خۆ ئەو تا دەستەى نوینەرايەتى كورد بە نامە و بەدەم ھاوارى ئەم گەلەيان پى گەياندوون، بۆچى پىشيان نەگرتوون يا چارەسەرىكى بنەرەتتيان بۇ كىشەى كورد نەدۆزىوۋەتەو ؟

۹- لە نامەكاندا باسى ئەو دەكرى كە دەسلەتدارانى سۆقۇت، نە تەنبا ھىچيان بۇ بوژانەو و پىشكەوتنى كورد لە بوارى زمان و كولتور و ... دا نەكردوۋە، بەلكو ئەو ھىش كە ھەيانبوۋە لەدەستيان داو و، لەبەر نەبوونى ناسنامە و قەوارە و پىرژوبلاويان لەناو گەلانى تردا تەواندوياننەتەو.

۱۰- خالىكى تر كە پىيوستە ئامازەى پى بىكرى، وەلامى كاربەدەستانى سۆقۇت بە كوردەكانى سۆقۇتە، كە دەبى جارى لەبەر شەپرى ئىران و عىراق بوەستىن. پىش ئەو ھىش زۆرجار دەيانگوت با كىشەى فەلەستىن چارەسەر بىي، ئىنجا نۆرەى كىشەى كورد دىت. ئەم وتانە، جگە لە ھەئخەلەتاندن و بى مانايى و بى ناوەرژووكى، شتىكى تر نىن و، پەيوەندىيان بە كىشەكەو نىيە.

شەرقى ئىران ۋە عراق چە پەيوەندىيەكى بە كىشەيەكى ناوخۇ يەككىتى سۇقۇتتە ھەيە، يا كىشەيە فەلەستىن ؟ ئەي ئەگەر ھاتتو ئەم كىشانە چارەسەر نەكران، ياخود دواكەوتن، سەبەينى كىشەيەكى تىرىتتە پىشەو، دىسانەو كورد فرىو نادەن ۋە ئالەين جارى بۆستەن ۋ...؟

دروستكرەنەوئى ئۆتۈنۈمى كورد لە ئازەربايجان، بە بىر يار يا فەرمانىكى مۇسكۇ، بىقەرە ۋە كىشە جىبەجى دەكرا. جگە لەو، كورد لەوئى شەرقى نەكرەو، تا ئازاۋەيەك دروست بى. كۆمىسيۇنىك بەناۋ بۇ چارەسەرى كىشەيە كوردى سۇقۇت دروست كراۋە ۋە دەسەلات ۋە بەرپىسى ۋە ئازادىي پى دراۋە، خۇ سەرۈك كۆمارى سۇقۇت ۋە ئەندامانى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىست يا دەۋلەتى سۇقۇت، خۇيان بەم كىشەيەو سەرگەرم نەكرەو، تا بلىن كات ۋە بوارىان نىيە! ئەمە لەگەل ھىچ لۇژىكىدا ناگونجى.

۱۱- لە نامەيەكدا ھاتتو دەسەلاتدارانى ئازەربايجان لە ئازەربايجان بە كوردەكانىيان ۋەتوۋە: پروسەكان خاك يا ۋلاتەكى ئىۋەيان داگىركىدو، بىرۈنە لاي ئىۋان. لەپاستىشدا ھەروايە، لە سەدەي ئۆزەھەمدا كە پروسىا قەفقاس ۋە ئاسىيا ناۋەپراستى داگىركىد ۋە بەشىكى كوردستان كەۋتە سەر خاكى ئەم ئىمپىراتورىيە، پاش ھاتتە سەر كارى بەلشەۋىكەكان، دابەشيان كورد بەسەر كۆمارەكانى قەفقاسدا، پاشان كۆمارىكى ئۆتۈنۈمىيان لە بەشىكىدا دروست كورد. ئىنجا ھەلىيانۋەشانەو ۋە زۆرىيە دانىشتۋانى گواستىرانەو. كەۋتە كورد دەپ يەخەي پروسىيا يا مۇسكۇ بگىرى، چۈنكە بىر يارەكە ئىۋان داۋايانە. ئىۋان بەرپىرسن ۋە دەسەلاتدارانى ئازەربايجان يا ئىرمىنىيا ناتۋان لە قەسى مۇسكۇ دەرچەن.

كورد كە بە فرىودان يا بەزۇر يا لەسەر داخۋازى خۇي كەۋتە سەر خاكى ئىمپىراتورىيەتى پروسىيا (ئەۋدەم دەسەلاتى ئىرمەنى يا ئازەرى لە ناۋچەكەدا ۋە ناسنامە ۋە قەۋارەي نەتەۋەيىشيان نەبۋە)، ۋاتە كورد سەرۈكارى لەگەل پروسىيا ۋە دەۋلەتى پروسىيا ۋە كاربەدەستانى پروسىيادا ھەبۋە ۋە پاشانىش دەۋلەتى پروسىيا كە كۆمار ۋە قەۋارەي بۇ ژمارەيەكى زۇر لەۋ گەلەنە دروست كورد ۋە بۇ

كورد ھىچ و، خاكى كورد خرايە ناو چوارچىۋەى ئەو كۆمارانە، بەبى ئەۋەى گەرانتى مافىيان بىكات.

ۋاتە راستەوخۇ چارەنۋوسى گەلى كورد لە دەستى مۆسكۇدا بوۋە و مۆسكۇ بەرپىسى ئەو ھەموو تاۋان و مەرگەساتانەيە كە بەسەر گەلى كورددا ھىنراۋن. مۆسكۇ فەرمانى ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور و پاگويزانى كوردى داۋە، نەك باكۇ و ئىرەقان و تېلىس. مۆسكۇ تاۋانى گواستەنەۋەى كوردەكانى ھەلبەستۋە. مۆسكۇ فەرمانى چۆنىەتى پاگويزان و شوينى تاراۋگەى بۇ دىيارى كردوون. مۆسكۇ پىي گەرەنەۋەى نەداۋن. ھەروايش بوۋە، كاتىك كوردەكان پاش مردنى ستالين گەرەنەۋە، چونكە بەلگە و بېريارىكى مۆسكۇيان پىي نەبوۋ، بۇ داۋە نىردرانەۋە.

۱۲- كوردە ئاۋارە و بىدەرەتانەكانى سۆڧىت، بەھۋى شەپى نىۋان ئازەربايجان و ئىرمەنستانەۋە لەسەر ئاگورناقەرەباغ و، لەبەر ھۋى ئابوورى و سىياسى، پاش تىكچوونى سۆڧىت پەنايان بۇ كۆمارى پووسيا برد. دەيانزانى دەسەلاتدارانى سۆڧىت و پووسيا ھىچيان بۇ ئاكەن و داۋا دەكەن لە ئاۋچەيەكى پووسىيادا شوينىيان بۇ دىيارى بكرى و چەشنە ئۆتۈنۈمى يا بەرپۈەبردنىكيان بدرىتتى، تا لەۋى بە ئارامى پىكەۋە بژىن و كارىكەن و قوتابخانە و ... ى خۇيان ھەبى و لە فەۋتان و تۋانەۋە و سووكايەتى پىكردن و ڤاكردن لەم شارەۋە بۇ ئەو شار پزگارىيان بىي. بەلام ئەم داخۋازەشيان جىبەجى نەكرا. داۋاى مافى نىشتەجىبوونىيان كرد، نەياندانى، تا بتۋانن بە پىرژۋىلاۋى بىي ۋەك مۇۋ بژىن و كارىكەن و منالى خۇيان بىنيرنە قوتابخانە و نەخۇشيان بتۋانى بچىتە خەستەخانە. ژمارەيەكى زۆر لەم كوردانە خانووبەرەى خۇيان فروشتۋە و لە پووسيا خانووبەرەيان كپىۋە. ئەمانىش دەيان پەلپ و بىيانوويان پىي گرتوون. جگە لەۋە، بە ئاشكرا پىيان گوتوون: ھەردەبىي بېۋن و ئىرە بەجىبەلن.

پووسيا يا ھەر كۆمارىكى تر ئامادە نابى ئەو ھەموو كوردە لە شوينىك كۆبكاتەۋە يا شوينىكيان بدەنى، دەترسن سبەينى داۋاى قەۋارە و كيانى خۇيان

بەكەن. كەواتە باشترە ھەر پىرژوبلاو بىن و تەنگيان پىۋەلېچىرى، تا باشتر و ئاساتىر بىتۈيۈنە. پىروسىيا سەردەمىك كە قەققاسى داگىركىد، پەناى بۇ كوردەكان دەبرد، بەلېنى پىۋەلېچىرى، چۈنكە ئەو سەردەمە پىۋىستى پىيان ھەبوو. بەلام ئىستا ئەو شتانه لەپىركاۋون و باس ناكىرىن. لەپال ئەو دەدا، پىروسىيا ۋەك مىراتگىرى يەككىتى سۆڧىت، كە دەيان پەيمان و ياساى لەم بارەيەو دەركىدو، جىبە جىيان ناكات، بەتايىبەت بەرامبەر بەو گەلانى سۆڧىتى پىشوو كە خاۋەنى كيان و قەۋارە نىن و، لەمەموولايەكەو تەنگيان پىۋەلېچىرى. ئەۋانىش ناچار پەنايان بۇ پىروسىيا ھىناۋە.

ئەمانە ئازار و بىرىنى بىۋەلەتەن.

۱۳- گىرنگى نامەكان بۇ كارىدەستىنى يەككىتى سۆڧىت، لەۋەدايە كە ئامازە بە نامە و داخۋاز و دەستەكانى نوینەرايەتى كورد لە سەردەمى خىۋىچۇۋ و بىرىنىڭ و ھەتا گەرباچۇۋ و يىلتىسىدا دەكەن. جگە لە ناۋى دەستەكانى نوینەرايەتى كورد، ئامازەش بەو دەكەن كە جارىكىان شەشسەد ئىمزا و جارىكىشىيان نۇ ھەزار و پىنچ كەس ئىمزاىان كىردو. ئەگەر ئەمەى دوایىمىان لەپىش چاۋ بگىرىن، ئەو نۇ ھەزار و پىنچ ئىمزا، لانى كەم ئەۋەندەش بىنەمالەن؛ ياخۇد ھەر ئىمزاىەك چەند بىنەمالەى خىزم يا ھاۋخىل و ھۆزى پىۋە بەستراۋە. ئەۋەندە ئىمزا كەم نىيە. ئەى ئەگەر خۇپىشاندىان يا مانگىرتىيان كىردايە، لە دىيادا دەنگى ئەۋەدايەو سۆڧىتى دەھەژاند و، پىۋىمى سۆڧىت، بەتايىبەت لە سەردەمى گەرباچۇۋدا، ناچار دەبو ھەنگاۋىك ھەلگىرى. لەلەيەكى ترەو، گىرنگى ئەم نامە و ئىمزا، ئەۋەدايە كە نوینەرى كوردى ھەموو كۆمارەكانى تىدا بوو و، ئىمزاكانىش لە دانىشتۋانى كوردى ھەموو كۆمارەكانى سۆڧىت كۆكراۋەتەو، واتە كوردە دەربەدەرەكان پىشتىۋانىيان لەو دەستەى نوینەرانەى كورد كىردو، ئەگىنا ئىمزاىان نەدەكەد. واتە خواستى ھەر پىنچ يا شەش كەسى نوینەرى كورد نەبو. بەلام بۇچى كارىدەستىنى سۆڧىت ھەنگاۋىكىان لەم بارەو نەناۋە؟ جىى پىرسىارە. ئايا ئەمە ئەنجامى داخۋازى ئاشتىانەى كورد بوو؟ ئايا كوردىيان بە

بەلگىن و درۆ و دەلەسە فریونەدرا؟ پېم وایە کاربەدەستى پېم كەلگىان لە نیاز و ھەلۆیستى پاك و ئاشتىانە و یاسایانەى كورد وەرگرت. كورد ئەگەر بە شىۋەيەكى تر ھەلس وکەوتى كوردبايە، چارەنووسىيان بەشىۋەيەكى تر دەبوو و ھەر شتىگىيان بۆ دەكرا. بۆ وینە، مانگرتن بەرامبەر بە كرىملین یا شورای وەزیران یا ھەر شوینىكى تر لە مۆسكۆ، پۇژنامەوان و كەنالەكانى تەلەفزیۋنى ولاتانى دەرەو و بەتەواوى دنیا و كۆپ و كۆمەلگەى جیھانیان تى دەگەیاندا، بەتایبەت لە سەردەمى گەرباچۇڤدا كە مەترسییەك نەبوو.

خالىكى گزنگ ئەوێە كە ئەو نامانە لە سەردەمى گەرباچۇڤدا لەلایەن كوردەكانەو نووسران و كۆپىيەكانىشى نێردرانە پەرلەمانى سۆڤىت و لاى سەرۆك كۆمارەكانى سۆڤىت و پەرلەمانەكەيان. بەلام ئەوانىش يەكگىيان بە ھانى كوردەو نەھات و، يەكك لەوانە مېژوويەكى بۆ خۆى دروست نەكرد تا كېشەى كورد بخاتە بەرباس و، لە چوارچىۋەى مافى مرۆڤ و ئەو ئىنتەرناسیونالىزم و مافى چارەنووس و سۆسیالىزم و....دا كە لە قوتابخانە و پەرەردەدا فىزى ببوون، لەسەر كوردە ھاوولاتیەكانیان و ھجواب بێن. ئىتر باسى ھەیدەر عەلىيىقى سەرۆكى كۆمارى ئازەربايجانى بە پەچەلەك كورد یا "نیازوڤى" (توركمان باشى) سەرۆك كۆمارى توركمەنستان كە نیووى كوردە ناكړى، كە پۇژى لە پۇژان لە سەردەمى سۆڤىت و پاش پووخانىدا ھەلمىكى نە تەنیا كوردانە بەلكو مەرقانەيشیان ئى ھەلنەستا. یا سەرۆك كۆمارى ئەرمەنستان كە سەر بە پارتى داشناك سوتون بوو، ئەو ھەموو ھەرا و ھۇریا و درۆ و دەلەسانەى لەو ھەبەرى ئەم پارتە سەبارەت بە برايتى كورد و ئەرمەن و ھاوکارىكردنى يەكتريان لە خەباتدا، ھەمووى بە پېچەوانە دەرچوو. خالىكى تر كە لەم نامانەدا خۆى دەنوینى، ئەوێە كە بەرپەرچەدەرەوێ ئەو نووسەرانیە كەوا باسى بەھەشتى بەرىنى كوردى سۆڤىتيان كردووە.

دەبى وەلامى ئەوانە و پارتە كۆمۇنىستەكانى ولاتانى داگیركەرى كوردستان، پاش دیتنى ئەم ھەموو بەلگەيە چى بى؟ ئایا ئامادەن پێداچوونەوێەك بە بۆچوونەكانیاندا

بىكەنمەنە، داۋاي لىيېۋوردن لە گەلى كورد بىكەن كە ئەم ھەموو درۆ و دەلەسەيەيان بۆ كورد و ناكورد كردوۋە و خەلىكىان لەسەر سۆڧىتخۋازى بە كوشت داۋە؟

ئەم كارەساتەي كە بەسەر گەلى كوردى سۆڧىتىدا ھاتوۋە، قۇناغ بە قۇناغ و يەك لەداۋاي يەك بوۋە، ئەۋىش لە سىستەمىكى بەناو سۆسىالىستىدا و پىرانەۋى بۆ نەبوۋە. لىزەدا چارەنوۋسى گەلىك، نەك كەسانىك، لەئارادايە. لىيېۋوردن و پاكانەي بۆ ناكى. پەرلەمانى كام دەۋلەتى داگىركى كوردستان، ۋەك پەرلەمانى ئازەربايجانى سۆڧىتى بە سەرۋاگىيەتى ھاۋپى ئەسكەندەرۋە، ھىندە بى شىرم و پەگەزىپرست بوۋە كە حاشاى لە بوۋنى كورد كردوۋە لە ۋلاتەكىدا؟! دەسەلاتدارانى تۈرك بىو پەگەزىپرستىيەي خۇيانەۋە، كورد بە ھاۋولاتى يا تۈركى كىۋى ناۋدەبەن و، دەلىن ھەن و ھەموو مافىكىيان ھەيە. فارسىش ھىروا دەلىن، پەسەتەرىن نەتەۋى ئىران كوردن، كەچى ھىچ مافىكىيان پى پەۋا نەبىزراۋە. لە سۆڧىتىش، لەو كۆمارەدا كە كوردستانى سوۋرى تىدا دامەزرا، سەرۋكى پەرلەمانەكى بوۋنى كورد و كىشەكەيى حاشاى لى كرد. ئەگەر ياسا لەم ۋلاتەدا ھەبۋايە، دەبوۋ نە تەنبا لەسەر كار لاىرايە، بەلكوۋ ۋەك تاۋانبارىش سزا درابايە. دىكرا ۋەتكەنى ناۋىراۋ بە ئاپارتايد و پارسىزم لەقەلەم درابايە. بۆچى مۇسكۆ چاۋى لە ھەلۋىستە پۆشيوۋ؟ پىرسىارىكە و، بى ۋەلام.

۱۴- پىژىمى سۆڧىتى كە ئامادە نابى مافە زەۋىتكارۋەكانى گەلى كوردى سۆڧىت بگەپىزىننىتەۋە و كوردەكان ھەست دەكەن نامۇن بەم دەسەلاتە، پىشنىار دەكەن (دەپارىنەۋە) لە ناۋچەيەكى ھەر كۆمارىك بى كۆيان بىكەنەۋە، لەو شوپىنانەدا كە چۆلن و كەسىيان تىدا نىيە، تا خەرىكى كشتوكال و ئازەلدارى بن كە قازانچى ھەم بۆ دەۋلەت و ھەم بۆ كوردىش ھەيە. داۋاي بە ئىجارگرتنى زەۋى وزار لە دەۋلەت دەكەن، تا لەدەست كاربەدەستانى كۆمار و ناۋچەكانى تىرى سۆڧىت، كە ھىچ مافىكىيان پى پەۋا نابىنن، پىزگارىيان بى ۋىچىر سوۋاگىيەتلىيان پى نەكەن.

پىژىمى سۆڧىتى بەمەيش پازى نابى. گەرچى ئەم داخۋازەي دەستەي نوپىنەرايەتى كورد ھەلەيەكى مىژۋوىي و پاشەكشەيە، بگرە تىكدانى چارەسەرى

كىشەى كوردە، چونكە كورد تەنيا لە نىشتمانەكەى خۇيدا، واتە بە گەرەنەو بۇ جىۋىۋى باۋوباپىرانى كە بە سەدان سال لەۋىدا ژىاۋە، دەتۋانى بىھەيتەو و گەرانتى مانەوەى ھەبىۋ قەۋارەى خۇى دامەزىننەتەو. لەناو ھىچ كۇمار يا ۋلاتىكى ترداۋ سەر خاكى بىگانە، كەس يا ھىچ نەتەوەيەك ناھىلى قەۋارەيەك دامەزىنن.

ئەم داخۋازەى كوردەكان بايەخى كىشەكە و جىددى بوۋنى چارەسەرى كەم ئەكاتەو، كورد تەنيا بەو بەلگە و دىكومىنتە مىژۋىيانەى كە ھەينى، دەتۋانى داۋاى گەرەنەو يا قەۋارە و مافەكانى خۇى بىكات. لەلايەكەو، ئەم جۆرە داخۋازە مەبەستىكە، لەمىژە كارىبەدەستانى رەگەزىرەستى نازەرى و ئەرەمنى و جۇرجى ھەۋلى بۇ دەدەن. بۆيە كوردىيان لەۋى دەرگىد، بۇ ئەۋەى چىتر نەگەرېنەو و بتۋىنەو و پىرژوبلاۋ بىن و، بە تىپەرېۋونى زەمان بوۋارى گەرەنەۋەيان نەبى. لەلايەكى ترەو، مانەۋەى كورد لە دەرەۋەى ۋلاتەكەى خۇى، تەنانەت ئەگەر ھەموۋشى لە كۇمارەكانى سۇقىت كۆبىرىتەو و لە چۈرچىۋەى كۇمارىكدا بى، بەپىنى ئەو ئەزموونە تال و ناخۇشەى كە كوردى سۇقىت بەتايىبەت لەم بارەو ھەيانبەو، دانىشتۋانى ئەو كۇمارە يا نەتەۋەى دەسەلاتدار بىۋەى و نەتەۋەى بە بىگانە و بە داگىرەك و بە مېۋانىكى بانگ نەكراۋ و بگرە بە چاۋىكى سوۋكىشەو تىنى دەرۋانى، پاستەوخۇ يا ناراستەوخۇ داۋاى بەجىھىشتن و پۇشتن لە ۋلاتەكەى دەكات. ئەگەر كورد زەمانى رەسمى ئەو كۇمارە ۋەربىگى و نەتەۋەى ناو و ناسناۋى خۇشى بگۇپى، ديارە و جىگاي ناكىرتەو. بەتايىبەت كورد لەناو كازاخ و ئۆزبەك و قىزىق و پوۋسدا، لە ھەموۋ بارىكەۋە ديارە. واتە لە بارى ئاتىرۇپۇلۇژى و فىسۇلۇجى و بە دەموچاۋ و بەژن و بالا ... يەۋە ديارە و، بە ئاسانى لە كازاخ و ئۆزبەك و... جيا دەكرىتەو. ئىتر باسى كەش ۋەھۋاى ئەۋى ناكەم كە زۇر لەگەل كوردستاندا جىاۋازە، لەكاتىكدا كوردى نازەربايجان و ئەرەنستان زۇر زۇر كەم لە ئەرەمنى و نازەرى جيا دەكرىنەو و، ئەۋە تەنيا لەكاتى قسەكرىندا دەرەكەۋى.

لەلایەکی ترەوه، کوردی سۆڤیت جگە لە مۆسکۆ یا دەولەتی ڕوسیا شوێنێکی تر نەبوو پەنای بۆ بەری. ئەگەر سەردەمی سۆڤیت پەنای بۆ کۆمەڵگەی نۆنەتەوی وەك UN و پەرلەمانی ئەوروپا و ... بردبایە، ئەمە بە تاوان دەژمێردا و کفر و ئاڤو و چوونی ئەم دەولەتە بوو کە کێشەیهکی ئەوتۆی هەیە و ئەو پزێمە وای بەسەر گەلی کورددا هێناوە. بێگومان مەرگیش چاوەڕێی نووسەرانێ نامە یا دەستە ی نوێنەرایەتی کوردی سۆڤیتی دەکرد.

۱۵- لە نامەی یەکەمی کۆمەڵەی "یەکیبۆن" دا بۆ گەڕاچۆقی سەرزکی دەولەتی سۆڤیت ھاتوو: ئەمەیش پاستیەکی میژووییە و حاشای ئی ناکرێ کە ستالین و بیژیا بە دوورخستنەوەی کوردەکانی قەفقاس تۆلەی خۆیان لە کورد سەندووەتەو. پێش ئەوەی ھەریەک پێشت قەفقاس لەلایەن ڕوسیاوە داگیر بکری، سەر بە دەولەتی پاشایەتی ئێران بوو. گواپە زۆریە سوپای ئەو سەردەمی ئێران کورد بوون و، پێشتریش کاتی داگیرکردنی جۆرجیا لەلایەن ئێرانەوە فرماندەی سوپای ئێران کوردو زاوای شای ئێران بوو (مێردی خوشکی شاھ عەبباس).

بەلام تۆلەسەندنەو لە گەلیک بەو چەشنە و لە ناوھراستی سەدەی بیستەم و ژێر سێبەری سۆسیالیزمدا، نە تەنیا بە تاوان، بەڵکوو بە جینۆسایدیش دەژمێردی، چونکە کورد وەك دەولەت جۆرجیای داگیر نەکردوو. واتە کورد دەولەتی نەبوو و، سوپای ئێرانیش ھەمووی کورد نەبوو، بەڵکوو گەلانی قەفقاسیشی جگە لە نەتەرەکانی ئێران تێدا بوو. جگە لەو، ئەم ڕووداوێ نزیکی دوو سەدە بەر لە تۆلەسەندنەو کە ڕووی داو. ئەو دەولەتی ئێران بوو کە فرمانی داگیرکردنی جۆرجیای داو. گەلی کوردیش وەك نەتەرە لەگەڵ گەلی جۆرجی و نەتەرەکانی تردا ژێر چەپۆکی پاشایەتی ئێران و تورکیا بوو. کاتی ئەم تاوانانە ستالین ڕوویان دا کە گەلی کوردی تورکیا و ئێران لەژێر دەسەلاتی تورک و فارسدا دەیانلاند. ئەمەیش درۆیەکی ئاشکرای پشیتیوانی سۆڤیت لە گەلانی چەوساو (بەتایبەت کورد) بوو.

پێش دوورخستنەوەی کوردەکان لەلایەن ستالینەوە و، ھەروەھا پێش ئەوەی ھیتلەر بێتە سەر کار و شەری جیھانی دووھەم لەئارادا بی (کاتی شەری جیھانی دووھەم، گواپە

كورد لەوانە بوو لەگەڵ ئێران و توركيای ھاوپەيمانی هيتلەردا ھاوکاری بکات، بۆيە دورخراوەتەوه) پزڤمی بەلشەويکەکان وەك لە زۆر بەلگە و دیکومينتدا هەيه، هەولێ داوھ کورد نەبێتە خاوەن قەوارەى خۆى، چونکە بە بۆچوونى ئەوان کوردستان کە بوو بە دەولەت، دەبێتە پینگەيەکی ئيمپرياليزم و مەترسى دەخاتە سەر سوڤيەت. خوێنەر ئەگەر کتیبى (کورد لە شەرەکانى پروسىادا لەگەڵ ئێران و تورکيا)داى خوێندبێتەوه یا بخوینێتەوه، بۆى دەردەکەوى سیاسەتى پروسىا لەکاتى داگیرکردنى قەفقاسدا بەرامبەر بە کورد چى بوو؟ چ نامە و شاند و بەلنڤان بە کورد داوھ، تا وئامانە بن ببنە ھاوڵاتی پروسىا؛ چونکە کوردی قەفقاس بەنیشتمان و دانیشتوانەکەيەوه، نە تەنیا قورسايیەکی زۆریان بوو، بەلکۆو دەسلەتیشیان لە هەرمەکەدا هەبوو. تەنانت حاکمى ئێرەقانىش کورد بوو. بەلام ئەم ھاوڵاتیە کوردانەى پروسىای قەيسەرى و پاشان سوڤيەت، بينیویانە چيان بەسەردا هێناون. کورد بەپێچەوانەى زۆریەى گەلانى قەفقاسەوه، ئەوانەى کە ئەمڕۆ قەوارەى نەتەوهييان هەيه، پاش داگیرکردنى قەفقاس لەلایەن پروسىاوه دژى ئەم دەولەتە پانەپەریوه داوای جیابوونەوه لە پروسىا، یا داوای گەڕانەوه بو باوەشى ئێران یا تورکيا بکات، یان رێکخراویکی دینی پێک بهێنێ، وەك حیزبى موساواتى ئازەريایجان یا داشناکی ئەرمەنى یا منیشەويکی جۆرجى، تا دژى سەقامگیربونی دەسلەلاتى سوڤيەتى بێ لە قەفقاس.

* بۆ سکرتیری گشتى کومیتەى ناوەندى پارتى کومونىستى یەکیتهى سوڤيەت و سەروکی بالای شوورای یەکیتهى سوڤيەت (پەرلەمان) ھاوړى گەرباچوڤ. م. س.
لەلایەن نوێنەرانى گەلى کوردەوه

داواکاری

بەرێز میخائیل سیرگەیفیچ

گەلى ئێمە گەلىكى بچووك نییه، لەدنیا دا زیاتر لە چل ملیۆن کورد هەيه. بەپێى بەراوردو بە پشەتەستن بە سەرچاوەکانى ئيمپراتۆریی پروسىا تا شوڤشى ئۆکتوبر،

ژماره‌ی دانیش‌توانی کورد له یه‌کیتی سوڤیت ده‌بی ئیستا له پینجسه‌د هزار (نیو ملیون) که‌س زیاتر بی. به‌لام به‌پی‌ی سه‌رژمیری دوا‌یی دانیش‌توانی کوردی سوڤیت نزیکه‌ی سه‌دو په‌نجاودوو هزار که‌سه. شو‌پشی ئوکتوبر بۆ ئه‌وه‌ پووی دا که‌ شه‌رف و ناموس و ماف و ئازادی هه‌موو که‌سیک مسوگه‌ر بکات و بپاریزی. ده‌بوو پار‌تی کومونیست ئاگای له هه‌موو که‌سیک و هه‌ر گه‌لیک بی و بزانی چۆن ده‌ژین و که‌موکوپیه‌کانیان چیه‌ و چۆن و چ یارمه‌تییه‌ک بدرین. به‌لام سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتپه‌رستی و زۆری ستالینی و پاشانی‌ش سه‌رده‌می که‌ساسی و وه‌ستان (سه‌رده‌می بریژنیف، هه‌ورامی) زیانیکی قه‌ره‌بوونه‌کراویان له کومه‌لگه‌ی ئیمه‌ داو بناغه‌ی داب و نه‌ریت و په‌گ و ریشه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و که‌له‌پووری ئیمه‌یان هه‌لته‌کاند. ستالین یه‌رۆکه‌و ئامانجی ئوکتوبری ئاو‌ه‌ژوو کرده‌وو، سته‌م و زیان هه‌موو بواره‌کانی ژیا‌نی گرت‌ه‌وه‌.

ئه‌م زۆم و زۆرو زیانه، گه‌لی کوردی هه‌ژار و بی‌ده‌ره‌تان و لیقه‌وما‌وی ئیمه‌شی گرت‌ه‌وه‌. ستالین له‌پ‌ری‌ی به‌زۆر پاگواستنی گه‌لانی بچووک (که‌مه‌نه‌ته‌وه‌)ه‌وه‌، گه‌لانی گه‌وره‌ی ناچار کرد بی‌ده‌نگ بن.

ده‌لین یوه‌ان گروزنی و پیتیری یه‌که‌م، بی‌په‌حم بوون. ئه‌وانه به‌رامبه‌ر به‌ دو‌ژمن بی‌په‌حم بوون، گه‌لانیان به‌یه‌کجاری له‌ناو نه‌برد‌وه‌وه‌. هه‌ی کاتی‌ک ئه‌وانه گه‌لانی تریان ناچار نه‌کرد‌وه‌ به‌زۆر له‌ناو گه‌لانی تر دا ب‌تو‌ن‌ری‌نه‌وه‌وه‌. ئه‌وانه با‌وه‌ریان به‌ خوا یاسا‌کانی هه‌به‌وه‌ لی‌ی ترسا‌ون و به‌بی‌ تا‌وان سزا و زۆم و زۆریان نه‌کرد‌وه‌وه‌. می‌ژوو به‌زۆر پاگواستن و تونده‌وه‌ی ئه‌وتۆی گه‌لانی بچووک و بی‌ده‌ره‌تانی به‌خۆوه‌ نه‌بینی‌وه‌.

ئیمه‌ ده‌ژانین و له‌ی‌رمانه‌ که‌ نه‌وه‌ گه‌وره‌کان چا‌وی بینینی ستالینیان نه‌به‌وه‌، هه‌میشه‌ گوتو‌ویانه‌ خوا هه‌روا ستالین ناه‌ی‌ل‌ته‌وه‌وه‌. کاتی‌ک دی‌ خوا‌ی گه‌وره‌ ته‌وا‌وی بنه‌ماله‌که‌ی له‌ پ‌ری‌ی نا‌وه‌کانی مرۆ‌ق‌ایه‌تی لا ده‌بات. هه‌روایش بوو، به‌لام به‌ دوا‌که‌وتنیکی زۆره‌وه‌.

ئه‌م ئه‌رکه‌ گه‌وره‌یه‌ که‌وته سه‌ره‌شانی خرۆشچۆ‌قی زانا و ئازا، به‌لام نه‌یان‌ه‌یشت ئه‌م مرۆ‌قه‌ تاسه‌ر و به‌ته‌وا‌وی ستالین له‌قاو بدات. دیاره‌ ئی‌وه‌ و ها‌وپ‌یانتان له‌

بيروى سياسى حيزب پيمازىكى راستان گرتوۋەتە بەرو، شوپشىكى ئاشتىانە و بىخوینرشتنتان دەست پىن کردوۋە كە تاقە شوپشىكى لەم شىۋەيە دىنیا؛ داۋاتان لىدەكەين پرۇسەى پىرىستۇكا خىراتر بكن، ئەگەنا لەوانە دوزمن كەلك وەرىگرى و ئەمىلى بەرپوۋە بچى.

دەشنى لەوپەرى دلخوشى و رەزامەندىيەۋە، باسى قوۋلاىى ئەو پرۇسە دىموكراتىيەى ولاتى ئىمە بكرى. ئەم پرۇسەيە رەنگدانەۋەيەكى باشى لە تەۋاىى بواریەكانى ژيانى پۇژانىى ولاتدا ھەيە، بەتايبەت ئەو لایەنەى كە پەيوەندىى بە گەل و نەتەۋەكانەۋە ھەيە.

مىخائىل سىرگەيىڭچى بەرپىز، ئىۋە لە ئۇكرانىا گوتتان: ((مىۋگەركردنى مافى نەتەۋەكان بە شىۋەى جۇراۋجۇرو، تا دروستكردنى ناۋچەۋ ھەرىم يا ئەنجومەنى نەتەۋەيى دىتە دى)). سالى ۱۹۵۶ كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرەنستان و كوردانى بەزۇر راگويزراۋى كۇمارەكانى ئاسىاي ناۋەرەاست، زۇر نامەۋ داۋاكارىيان سەبارەت بە ھەلسەكەۋتى ناعادىلانەۋ چەۋسانەۋەى كورد نووسىۋەۋ داۋيانە بە كۇمىتەى ناۋەندى پارتى كومونىستى يەكىتىى سۇڧىت و دەلەتتىمىۋڧىت و، داۋاى راستكردنەۋەى ئەو ھەلەنەيان كىردوۋە؛ بەلام تائىستا ۋەلامى پىۋىستىيان نەدراۋەتەۋە.

يەككە لەو نامانە كە بۇ برىژنىڭ نووسراۋە، شانزە ئىمزاى نوینەرانى كوردى ھەۋت كۇمارى يەكىتىى سۇڧىت و، دوۋە نامەش شەشسەد ئىمزاى ئىۋەيەۋ، داۋاى گەپانەۋە يا دروستكردنەۋەى سەرلەنۋىى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كوردى لە چۈرچىۋەى ئەم ولاتەدا دەكەن. مىخائىل سىرگەيىڭچى بە رپىز، گەلى ئىمە، يەككە لە گەلە كۇنەكانى پۇژەلاتى ناۋەرەاست (پۇژەلاتى غەربى). ئىۋە باش شارەزائى مېژۋى گەلەكەمانن، لەبەر ئەۋە ھىچتان لەو بارەيەۋە بۇ ئانۋوسىن. ئىمە زۇر چاۋەپوان بوۋىن و ئىۋەمان سەرقال نەكردو كاتى گرانبەھى ئىۋەمان بۇ كاروبارى دەۋلەت نەگرت. بەلام ئىستاۋ لەم قۇناغەدا كە ئىۋە خەرىكى پىرىستۇكاى مەزنن، دەمانەۋى ئەۋە ئىمەش بگىتەۋە. ئىمە داۋامان ئەۋەيە

خۇتۇن تەماشای داواکاریه کائمان بکەن و، داواکاریه کائانی ئییمەى کوردی یەکیک له گهلانی یەکییتی سوقیت بهجی بهینن.

پیروسترویکا، دواى بریاره میژووییه کائانی کۆنگرهى ۲۷ و کۆنفرانسی حیزبمان، سەرله بهری بواره کائانی ژیانى ولاته کهمانی گرتۆته وه. وته کائانی لینین خهریکه جیبه جی دهن و، خهبات دهکری دژ به بیروکراتی و بهرتیلخوری و فریودان و درۆو دهله سهو، نزیکه دیموکراسی راسته قینهو پاکى و کراوه یی سه قامگیر بین. به رهه می کار پوو له زیادبوونه و کهک له دهسکه وته کائانی زانست و تهکنیک وهرده گری بۆ به رهه مهینانی زیاترو، ئابووری به رهو بوژانه وه و کاملبوون دهچی. پیروسترویکا، له زۆر پوو وه کاری کردوته سه رژیانی گهلی ئییمه ش'

جگه له وه، له پوانگه ی بۆچوونه کائانی لینینه وه بپوانینه سیاسه تی چاره سه رکردنی کیشه ی نه ته وه یی و تایبه ته مند ی و کاره ساته میژووییه کائانی ژیانى گهلی کورد، بۆمان دهرده کهوی که کاری ناره و او زۆرداری به رامبه ر به کورد کراون و، مافه په واکانی که له یاسای بنچینه ییدا سه لمیتراون، پیشیل کراون. له کاتی که کورد هه ر له کۆنه وه نزیک به ناوه نده کائانی پیشکه وتن و شارستانیتی جیهان ژیاون، که چی له وه دهسکه وتانه بی به ش کراوه و، دوو خراوته وه. گهلی کورد له کۆتایی سه ده ی نۆزده مه مدا له پووی کولتووری و کۆمه لایه تی و ئابووری و پیشکه وتنی سیاسیه وه، له زۆریه ی گهلانی تری پۆژه لاتی ناوه راست به جی ما.

کوردستان، له ناو دهو له ته گه ره و به هیزه کائانی پۆژئاوای ئاسیادا بووه و که وتوته به ر چه و سه انه وه ی دهو له تانی تورکیا و ئیران و عیراق و سووریا. بۆیه کورد نه مپۆ ده ست به ردار ی خهباتی پیروزی خو ی نه بووه دژ به دهو له ته کۆنه په رستانه بۆ گه یشتن به سه ره خو یی و نازادی یا لانی که م کۆما ری ئۆتۆنۆمی. کوردی عیراق، له سه ره تایی سه رده می بیسته مه وه تا یکه م جهنگی جیهانی به سه رو کایه تی شیخ مه حموود دهستی دایه خهبات دژ به چه وسینه رانی عیراقی و ئینگلیز. سالی ۱۹۲۰، شیخ مه حموود به نامه داوای یارمه تی له "لینین" ی یکه م پزگار که ری گهلانی چه و سه وه ی پووسیای له ده ست و زۆلم و زۆری قه یسه ری کرد. ۱۹۱۴-۱۹۲۵ شیخ سه عید پیه رایه تی خهباتی گهلی

كوردى كورد بۇ سەربەخۇيى و پزگارى لە دەست توركيا. خەباتى پىرۋى گەلى كورد بە سەركردايەتى مستەفا بارزانى بۇ ئۆتۈنۈمى لە چوارچىۋە كۆمارى عىراقدا، سىيانزە سال درىزە كىشا. كوردى ئىرانىش لە نىوان ۱۹۴۱-۱۹۴۶ بە سەركردايەتى قازى محەمەد، دىرى پىزىمى پاشايەتى ئىران ھەستا بۇ سەربەخۇيى و سەرتاى ۱۹۴۶ تا سەرتاى ۱۹۴۷ دەولەتى سەربەخۇيى خۇي ھەبوو. خەباتى ئەم بەشەى كوردستان بەربەرايەتى حيزبى ديموكراتى كوردستانى ئىران، تائىستاش بەردەوامەو پەرە دەسىنى. بە وتەى مېژوونووسى كورد بەرپىز خاليد، خەباتى پىرۋى ئەم گەلە ھىشتا بۇ گەيشتن بە قەوارەيەكى كوردى نىزىكەى پىنچ مىيۈن قورىانى ھەبوو. خەباتى درىزەخايەنى چەكدارانەى گەلەكەمان بۇ سەربەخۇيى ھىشتا بە ئاكاسى خۇي نەگەيشتووە.

ئاشكرايە دەولەتى ئىران شەپىكى درىزى دىر بە گەلى زىزلىكراوى كورد راگەيانەو سەپاند. لىتان ئاشكرايە كە ئالۋى ئابوورى و ھەزلى و نەخۇشى و گرانى كوردستانى گرتوۋەتەو، كوردستان سەرتاتىن ماق ديموكراسى و ئازادىى نىيە. بەلام سەپراى ئەم ھەموو گىروگرفت و دىرلارمانە، خەباتى قارەمانانەى گەلەكەمان بۇ ئازادى و سەربەخۇيى، ھەربەردەوامە.

كوردى سۇقىيەت و تەولوى مۇقايەتى لەلای ئاشكرايە كە پارتەكەمان پارتى كۆمونىستى يەكىتى سۇقىت و دەولەتى سۇقىتى، لەگەل گەلانى ئەم ولتەدا، پەروشى بەجىيەننى ئىركى پىرۋى ئىنتەرناسىيۇنالىزىمى و، ھەربەيەكەم پۇزى شۇرشى ئۆكتۇبەرەو ھەموو يارمەتى و پىشتىوانىيەكى پىشكەش بە خەباتى پزگارخوۋى گەلى كوردى ئەم ولتە كرەووە.

لە بارودۇخىدا كە كىشەى كورد ھىشتا چارەسەرىكى ئاشتىانەى لە ئاستى نىۋەتەوۋىيدا بە خۇيەو نەدىو، ئىمەى كوردى سۇقىت دەمانەوى سەبارەت بە چارەسەرى كىشەى نەتەوۋىي كوردى دانىشتووى سۇقىت ھەلوۋىستى خۇمان دەربىرىن. تائىستا نىزىكەى پىنچەسەد ھەزار كورد لە يەكىتى سۇقىت دەرىن و بەزمانى خۇيان دەوۋىن و خاۋەنى ژيان و كولتورى تايبەتى خۇيان^(۱۶۲).

(۱۶۲) بېروانە: ۱- كىتەبى نىكىتىن، ۲- دانىسىگ، توركيا، لە بلاۋكراۋەى سوپايى-سىياسى، مۇسكۇ، ۳- مەحمۇدۇف. پ. خ، كوردەكان، (بە زمانى نەرمەنى)، ئىرىقان، ۱۹۵۱.

سالانى يەكەمى دەسلەتدارىتى يەكەمى سۆڧىت، ئەنجومەنى كۆمىسارەكانى گەل (ئەنجومەنى ۋەزىران)ى ئازەربايجان، بە فەرمانى لىنىن، گەللەيەكى ئاراستەى كۆمىتەى ئاۋەندى جىبەجىكەر (تسىك)ى ئەم كۆمارە كرد، سەبارەت بە پىكەڧىئانى كۆمارىكى ئۆتۈنۈمى كوردستان، كە ئاۋەندەكەى (لاچىن)و لە چوارچىۋەى ئازەربايجاندا بى. سالى ۱۹۲۲ چەند جارىك لە كۆبۈۋنەۋەى تسىكى ئازەربايجاندا لەم گەللەيە كۆلرايەۋە. ئەم مەسلەيە لە كۆبۈۋنەۋەى پۇژى ۱۹۲۳/۷/۷دا بابەتى لىكۆلىنەۋە بوۋە، سەرەنجام برىارى دامەزاندنى كۆمارى ئۆتۈنۈمى كوردستان، بە ئاۋەندى (لاچىن)ۋە دراۋە، "گوسەى حاجىڧىڧ (گاجىڧىڧ)ىش بە سەرۈكى ئەنجومەنى كۆمىسارەكان (ۋەزىران)ى كۆمارەكە دەست نىشان كراۋە.

ئەم كۆمارە ئاۋچەكانى لاچىن و كەلەجارو قوياىلى گرتۈۋەتەۋە كە زۆرىەى دانىشتۋانىان كوردە^(۱۶۳). لىنىنى مەزن، بە تايبەت ھەلۋىستىكى نىشتمانىى لەم بارەيەۋە نىشان داۋە، ھەر ئەۋىش سالى ۱۹۲۱ ئاگاي لە برىستى كوردستان بوۋە برووسكەى بۇ سەرۈك ۋەزىرانى ئازەربايجان "ئەرىمانۇڧ ن. ن. ئاردوۋە كە ئەمەى تىدا ھاتۋە: ((داۋا لە بانكى دەۋلەتى ئازەربايجان دەكەم، كە دىسان كراۋەتەۋە، پالېشتىكى قايمى بەرپۈۋەردنى سىياسەتى ئوۋى ئابۋورى بى، وا كە كرىكاران و جووتىارانى كۆمارەكانى سۆڧىت بۇ نىشاندانى ئالاي سوورى ئىنتەرناسىۋئاليزمى زەحمەتكىشان، چل مليون پۇبل بۇ برىسەكانى دەۋرۋەرى قۇلگاۋ كوردستان تەرخان بكەن)).

كۆمىسارەكانى كۆمارى فېدرالى سۆشالىستى پروسىا لىنىن
(نوسراۋەكانى لىنىن و. ى. چ ۴، ب ۳، ل ۱۰۰).

^(۱۶۳) بېۋانە: ئەرشىڧى دەۋلەتى ئازەربايجان سەر بە كۆمىتەى ئاۋەندى كۆمىستى ئازەربايجان، دۆكۆمىنتەكانى بەرپۈۋەرىتى كاروبارى زەۋى سەر بە كۆمىسارىاي زەۋىدارى ئازەربايجانى سۆڧىت؛ دۆسىەى ژمارە ۷، ل ۲۵، ۱۹۲۳ "بۆكشپان، كوردەكانى ئازەربايجان، ياكۆ، ۱۹۳۲.

چاومروانی و پەرۋاشى پىبىرى گەلانى ئازادكرا، كارىكى كرد لەكاتى پىۋىستدا يارمەتى كوردە برسىيەكان درا، قوتابخانە بۇ منالانىان كرايەو، دەست بە لە چاپدانى كىتب كرا، پۇژنامەى "كوردستانى سۆقنىتى" بە زمانى كوردى لە شارى (لاچىن) دەرچوو و بلاوكرايەو، پەيمانگەى پەرۋەردەيى تەكنىكى كوردى و ناوئەندەكانى ترى كولتورى لە شارى (شورە)كرانەو، بەرنامەى رادىۋى بەكوردى پەخش كرا، دامودەزگاكانى خۆجىيەتى و خوبەپىۋەردنى كوردى لە ناوچە كوردنشىنەكاندا چالاكانە كاريان كرد، بايەخىكى زۆر بە پىگەياندى كادىرى كوردى درا.

دواى پىكەينانى كۆمارى ئۆتۆنۆمى كوردستان لە ئازەربايجان، زۆرى پى نەچو لە ناوچە كوردنشىنەكانى ئەرمىنيا و جۇرجيا و توركمەنىستانىش دەست دراىە كردنەو، قوتابخانە و ناوئەندەكانى ترى كولتورى و، قوتابى كورد نىردرايە زانگۆر پەيمانگە پەرۋەردەيىيەكانى شارەكانى ەك مۆسكۆ و لىنىگراد، تا پسپۆر و شارەزاي كورد بۇ ئەم كۆمارە ساوايە پى بگەيەنرى.

بەم چەشنە ەوائى دروستكردنى كۆمارى ئۆتۆنۆمى كوردستان لە چوارچىۋەى ئازەربايجاندا بە فرمانى لىنىن و پارمەتيدانى بەرپرسەكانى كوردستان، لە ناو ەموو كوردانى سۆقنىت و كوردى دەرۋەشدا دەنگيان دايەو، ئەم ەنگاۋە بە خەمخۆرى و چاودىزىيەكى گەورەى پارتەكەى لىنىن و دەولەتى سۆقنىت بۇ گەلى زۆرلىكراوى كورد لە قەلەم درا. دروستبوونى ئەو كۆمارە، ەاندەرىكى بەرچاوى كوردانى توركيە و ئىران و عراق و سووريا بوو بۇ خەباتى پزگارى نىشتەمانىيان نژ بە داگرەكرانى كوردستان. گەلى كورد لەو پارچەيەى ولاتەكەيدا، بە سىياسەتى ژىرانەى لىنىن بۇ چارەسەرى كىشەى نەتەۋەيى، بە بەختەۋەرى و ژيانىكى ئاسوۋە شاد بوو.

ئەوى پاستى بى، نيوان سالانى ۱۹۲۳-۱۹۳۶ قۇناغىكى تايبەت و مەزنى پىشكەوتنى گەلى ئىمە بوو، كە ەستى تىدا بە ئازادى و يەكسانى و برايەتى و بەختيارى كرد. بەلام لە سالى ۱۹۳۷ بەدواۋە، لەبەر ئەو ەۋيانە كە ەشتا ئاشكرا و پوون نىن، ەەلۋىست و پەيوەندى دەولەتى سۆقنىت بەرامبەر بەكوردى

موسلمان گۇراو كۇمارە ئۇتۇنۇمىيەكەى لە ناوبراو، كوردى دانىشتوى قەفقاس گويۇزايەوہ بۇ كۇمارەكانى پشت قەفقاس و كازاخستان.

لەبەر ئەوہ كاتى خۇى ھىزە عەسكەريەكانى شاى ئىران كە زۇربەيان لە كورد پىك ھاتبوون و سەركرەكەيان كوردو، مىردى خوشكى شا عەباس بوو، جۇرجيا (گورجستان)ى داگير كردو، چووه ناو شارى (تبليس)، ستالين و بىريا لە تۇلەى ئەوہدا ئەو كۇمارەيان نەھىشت و كوردىان دورخستەوہ. ئەمە ھۆيەكى ئەو نەھامەتيە بوو.

لە تاراوگە، پاسەوانيان بەسەرەوہ دانراو، لەبەر نەزانىنى زمانى ئەو گەلانى كۇمارەكانى ئاسيا، منالەكانيان لە قوتابخانە بىبەش كران. تەنيا پاش مردنى ستالين لە ۱۹۵۷د، پاسەوانيان لەسەر ھەلگيراو منالەكانيان چوونە قوتابخانەو يارمەتى پىويست دراو، دووبارە بەختەوہرى و مافى ژيانى يەكسانى پىپەوا بىنراو، پىگەى دا بگەرىنەوہ بۇ نىشتمانى خۇى. بەلام لەبەر نەبوونى خانووبەرە، ھەرنزىكەى ۱۰%ى ئەو كوردە دورخراوانە گەرانەوہ.

ئىستا كوردى خاوەن بېروانامەى خويندى بەرز زۆر كەمەو، ئەوانەش كە ھەن بە پىيى خزمەت و زانستيان بواريان نادى كار بکەن و، تەنانت بە شىوہيەكى بىمانا تەنگيان پى ھەلئەچنرى و پىيان ئى ئەگىرى. ھەر لەبەر ئەوہيە كە زاناو ھونەرمەندو، پۇشنىبرى گەرەو دادوہرو سكرتېرى كۆمىتەكانى ھەرىمى حزب و بەرپۆہبەرەو سەرۆكى پۆليس و ... يان نىيە لەناو دەرگاكانى حكومەت و حزىدا. ئايا ئەمە بەرابەرى و يەكسانى و برايتى گەلانە؟ دەرمانەوى بە زمانى خۇمان لە ژيانى پۇژانەماندا بدويىن و ئەدەبىياتى كوردى بخويىن و گۇرانى بچرىن و بە زمانى كوردى بلىين: دىموكراسى و گلاسئۆست و پىرىستروىكا.

گەلى (لاك)ى دانىشتوانى داغستان، نەمۇنەيەكى بچووكە؟ ئەو گەلە سەد دىكتۇرى زانستى زياترى ھەيەو، نوينەرانيان لە ھەموو شوينى و بگرە لە دەرگاكانى ئەنجومەنى ھەزىرانىشدا كار دەكەن. بەلام ئىمەى كورد، وەك بلىى بە نەتەوہيەكى گومانلىكراو دانراوين، بۆچى؟ لامان روون نىيە!

بەرىن مىخائىل سىرگەيىڭ، بەرەچاۋىنى بارىدۇكى كورد لە ۋلاتەكەمان و پىرنىسپەكانى سىياسەتى چارەسەركردنى كىشەي نەتەۋەيى، زۆر جار داۋامان لە كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىت و ئەنجومەنى ۋەزىران كىردۈۋە، سەرلەنۇي كۆمارى ئۆتۈنۈمى كوردىمان بۇ دروست بىرئەۋە. ئىمە بە جىبەجىكردىنى ئەۋە دەتۈنن تەۋاۋى شوئەنەۋارى نابەرابەرى گەلەكەمان لەگەل بىنەمالەي گەۋرەي گەلانى ۋلاتدا، واتە يەككىتى سۆڧىت، نەھىلن.

ئىمە ھەموومان ئاگادارىن كە لەدۋاى ۱۹۳۷ ۋە تائىستا گۇرانكارىيەكى بەرچاۋ لە پىكەياتەي گەلانى ۋلاتەكەماندا روۋى داۋە، چەندىن كۆمارى ئۆتۈنۈمى و ھەرىمى و ناۋچەيى لە كۆمارى سۆڧىتەي فېدرالى سۆشالىستى رووسىاۋ كۆمارە يەكگرتۈەكانى تىرى ۋلاتدا ھەن. ئەۋ جۆرە ئۆتۈنۈمىانە لە شوئىنى ۋا دروست كراۋن كە ژمارەي كەمەنەتەۋەكانىان لە ۳۰-۴۰ ھەزار كەس زىاترىنە. بۇيە ئىمە ھەست بە پىشلىكردىنى بەرژەۋەندى نەتەۋەيى گەلەكەمان دەكەين. "مەمەد بابايىڭ"ى كۆپى گەلەكەمان سالى ۱۹۵۶ داۋاى گەپانەۋەي گەلەكەمانى بۇ ئازەربايجانى سۆڧىت و دروستكردەۋەي كۆمارە ئۆتۈنۈمىەكەيى لە چۈرچىۋەي ئەۋ ۋلاتەدا كىردۈۋە. ئەۋە بوۋ بانگ كرايە كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئەرمىنيا و لەلايەن "نسىننىكۇڭ"ى فەرمانبەرى كۆمىتەي ناۋەندى پارتەۋە ۋەلامى دراىەۋە، ناۋىراۋ پىي گوتبۈۋ: پىبەرايەتى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىت و دەۋلەتى سۆڧىت و خودى ھاورى خۇشچۇڭ ن. س. فەرمانىان داۋە كۆمارى ئۆتۈنۈمى كوردى سەرلەنۇي لە ئازەربايجان دروست بىرئەۋە. ئەۋكاتە مەمەد بابايىڭ و ھاورى سىننىكۇڭ لەلايەن ھاورى "مۇستايىڭ ى.د."ى سكرتېرى يەكەمى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئازەربايجانەۋە، پىشۋازىيان ئى. كرا. بەلام سەرەنجام ھىچ شتىكى ئى سەۋز نەبوۋ.

سالى ۱۹۶۱ و مانگى يەكى ۱۹۶۲ يەك يا دوۋ كەسى كورد لە ھەموو كۆمارىكەۋە لەگەل ھاورى بابايىڭدا بۇ چاۋپىكەۋتنى بەرپىرسان چۈۋە كۆمىتەي

ناوەندى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۆڧىت. ئەم دەستەى نوپنەرايەتيەى كورد
 برىتى بوو لە: عەلىيڧ تەيموورو سايخوۋ ئوسەين، حوسەينى سادىقوۋ"ى جووتە
 پالىۋراى زانست و پۇژنامەوان ئوسەين تەببىڧ لە كۆمارى كازاخستان و،
 مافناس ميگەيوۋ سانوى و ئەندازيار مەمەد عەبدوللايىڧ لە كۆمارى قىرغىزستان و،
 مامۇستايان حەسەنۇۋ مەمەد و حەمۇسەينۇۋ تەيموور لە كۆمارى ئازەربايجان و،
 مافناس كولوس لە كۆمارى جۇرجيا. لە مۇسكۆۋ پروفىسۇر باكاىيڧ چ. ح و لە
 لىنىنگرادوۋ پروفىسۇر كوردۇيىڧ ك. خ. چوۋە پالىان. نۇكەس لەوانە لە كۆمىتەى
 ناوەندى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۆڧىت وەرگىران و ھاوپىيان پانەماريوۋ
 وبادىرو شومانىسكى پىشوازييان ئىكرەن. ئەوانە پىيان وتن: ئىستا لە عىراق
 شەپە. ئىمە ناتوانىن ئوتۇنۇمىتان بۇ دابمەزىنن، چونكە دەلەين ئەمە دەستى
 يەككىتى سۆڧىتى تىدايە. ئامۇڭگارىيان كرىدىن كە جارى بارودۇخ لە ھەموو
 شوپنى بخولقىنن بۇ دروستكرەنى ئوتۇنۇمى كولتورى و، بەلەينيان دا دواى
 شەپ بچىنەۋە سەر چارەسەرى كىشەكە. بۇ جارى سىيەم، دەستەيەكى شەش
 كەسى لەگەل بابايىڧدا كە برىتى بوون لە: كاندىدى زانستى ميژوۋىي چەتۇيىڧ
 خ. م. بەرپىسى بەشى كوردناسى سەر بە كۆپى زانىارى ئەرمەنستانى سۆڧىتى
 و، نووسەر مەمەدۇۋ ئا. ئا. كوردنۇغلى ك. و، رۇژنامەوان ئارامى چاچانى و
 پەحىمى قازى كوردى شۇپشگىرى ئىران و گىرام سانوى مافناس لە قىرغىزستان.
 نوپنەرانى ئىمە لە چوار كۆمارەۋە ھاتن بۇ شارى باكۇ و، ھاوپى

ئەخوندۇۋ لە بارەگاي سكرتېرى يەكەمى كۆمىتەى ناوەندى پارتى
 كۆمونيستى ئەۋكاتەى ئازەربايجان پىشوازيى ئىكرەن. ھاۋرى "ئەسكەندەرۇۋ"ى
 سەرۇكى دەستەى بالاي شوورا (پەرلەمان)ى ئازەربايجانى سۆڧىت پىشوازيى
 ئىكرەن و، ئاۋبراۋ حاشاي لە بوۋنى كورد-بەگشى-دەكرە؛ گوتى چىتر دواى
 ئەم كىشەيە مەكەون و باسى مەكەن. ئىمەش تىمانگەياند كە ناتوانن دەنگى
 ھەژدە مليۇن كەسى گەلى كورد كپ بكن. ئىمە ھەر ناچار بوۋىن چاۋەپوان بىن.
 بەلام بەداخوۋە لىكۇلىنەۋە تاۋوتوى كىشەكەمان دواخران و، بەبى ھىچ ھۇ

بەھانەيەك فەرامۇش كرا. ئىستا زىمانى نەتەۋەيىمان لە يەككىتى سۆفىيەت لە مەترسى لەناۋچووندايە. لە راستىدا پىرۇسەي لەناۋچوونى ئەم ھەموو شتەي درىژايى ھەزاران سالى مىژوومان كە كارى بۇ كراۋە، بەرپۈۋەيە.

پارتى ھەمىشە تەماشىا دىكات و، ھەلەكانى راست دىكاتەۋە. بە بۇچوونى ئىمە ھەلەي زۇر سەبارەت بە كىشەكەمان كراۋە. تەۋاي گەلانى بەختەۋەرى و سەربەخۇيىيان ھەيە. ئىمەش دەمانەۋى وەك ئەۋان بىن و كۆمارىكى ئۆتۈنۈمىمان ھەبى. پىۋىستە ئەۋەش بگوتى، لەپاستىشدا ھەر وايە، جگە لە گەلى ئىمە، سەرجەمى گەلانى يەككىتى سۆفىت گەيشتۈنەتە ناستىكى بەرزى كولتۈورى و خويندەۋارى و ئابوورىيەكى بەمىز. پىمان وايە ھەر نەتەۋەيەكى بچووكى يەككىتى سۆفىت، ئىستا لە ھەر گەلىكى ترى ۋلاتانى سەرمایەدارى ئەۋروپا زياتر پىشكەۋتوتترو خويندەۋارترو دەۋلەمەندترو ئازادترو سەربەخۆترە.

مىخائىل سىرگەيىڭچى ئازىز، ئىمە دۋاي كۆنگرەكانى ۲۰-۲۲۰ حىزبى كۆمونىستمان، بە پەچاۋكردنى برىارى كۆنگرە ئاۋىراۋەكان كە فەرمانى بەدامۋەدەزگاكانى حىزب و دەۋلەت داۋە. ھەلەكانى ھەموو بارىك و تايبەت بە ھەر كىشەيەك لە ماۋەيەكى كورتدا راست بىكەنەۋە. بۆيە ئىمە سالانى ۱۹۵۶، ۱۹۶۲، ۱۹۶۴، ۱۹۷۹، ۱۹۸۲ داۋاكارى و نامەۋ نوینەرمان ئاردۋەتە لای كۆمىتەي ئاۋەندى پارتى كۆمونىستى يەككىتى سۆفىيەت و دەۋلەتى سۆفىت، تا كۆمارى ئۆتۈنۈمى بۇ ئىمەش دامەزىننەۋە.

مىخائىل سىرگەيىڭچى ئازىز، ھەموو گەلانى يەككىتى سۆفىيەت چاۋەپى ئەۋ پۆۋەيان دىكرد كە كۆپىكى نەترس و ئازاي گەلى پووس دىرىكەۋى و كۆتايى بە زولم و زۇرۋى مېتۇدە ئاپاست و پاكانە بۇ نەكراۋەكانى بەرپۈۋەردنى سۆشپالىزىم لە ۋلاتەكەماندا بېنى. ئىستا ئىۋە ئەۋ قارەمانىتەتەن نىشان داۋ شۆپشى بىخوینتان پراگەياند، پىرىستروىكا و گلاسنىۋست، كە شۆپشى كۆمەلگەكەمان لە بەرتىلخۇرى و زۇردارى و دىموكراسىيى دروزنانەۋ مەتەخۇرى و بىياسايى ... پزگار دىكات و ئابوورى دەۋلەت بەمىز دىكاتەۋەۋ پاكى و دىموكراسىيى

پاستهقىنەو خوشگوزەرانى بۇ گەلان بە ديارى دەھىنى. ناوى ئىوہ لە مېژووى
رووسىادا، لەگەل ناوہ گەرەکانى ترى کورانى ئەم گەلەدا، بۇ ھەتاھەتايە لە
مېژووى مەرقايەتيدا دەمىنىتەوہ.

مىخائىل سىرگەيىڧىچى ئازىز، ئاشکرايە پىرىستروىکا سەرلەنوى تەواوى
ئەو كىشانەو ھەلەكان دەخاتەوہ بەر لىكۆلىنەوہو توۋىژىنەوہ. ئىمەش ئاواتمان
ئەوہيە پىروىستروىکا كىشەى ئىمەى كوردىش چارەسەر بکات. كىشەى ئىمەى
كوردىش چارەسەر بکات. كىشەى نەتەوايەتى لە يەكىتى سۆڧىت بۇ گەلە
گەرەکانىش چارەسەر نەکراوہ. بەلام بۇ گەلانى پچووكى وەك گەلى كورد جارى
فەرامۇش کراوہ. بگرە بارودۇخى كىشەى گەلى كورد زۆر خراپەو ئالۆزترە لە
سەردەمى پىش شۆرش. بەشىكى ئەو گەلە پچووکانە تواونەوہو، بەشىكى تریان
بە مەبەست ناچار کراون خویان بە نەتەوہى تر لەقەلەم بەدن تا پلەو پایەو کار
وەرېگرن يا خویان لە زۆلم و سەرکوتکردن بپارىژن. ئىمە پىمان وایە بە ناپاکى
بەرامبەرمان جوولانەتەوہ. ئىمە بەم نامەيە مىخائىل سىرگەيىڧىچى ئازىز داواتان
لى دەکەين و دەپارىژىنەوہ لىتان کە كىشەکەمان لەکۆل خۇتان بکەنەوہ.

داواکارى گەرەمان لە ئىوہ ئەوہيە کۆمارىكى ئۆتۆنۆمىمان لە چوارچىوہى
کۆمارى ئازەربايجاندا بۇ پىك بىنن. ئىمە رېژمان بۇ ئازەريەکان ھەيە. گەلەکانمان
سەدان ساللە بە برايەتى لەگەل يەکدا ژياون. ئىمە خزمىن و ئەم سەردەمە دژى
دروستکردنى ئۆتۆنۆمى لە ئاۋچەو ھەرىمى گەرم و کۆمارەکانى تردا نىن.
ژمارەيەكى زۆرى بىنەمالەى كورد ھەمىشە لە کۆمارىکەوہ بۇ کۆمارىكى تر
کۆچيان کردوہو، ھىچ قازانچىکیان نە بۇ خویان و نە بۇ دەولەتیش ئەبوە. ئىمە
دلىياتان دەکەينەوہ کە ھىچ کەسمان بىلايەن نەيىن. ئىمە ھەموومان وەك مەۋ
ئامادەين بۇ بىناکردنى سۆشپالىزم و جىبەجىکردنى پرۇگرامى حىزب و
بەدپەينانى پىروستروىکا.

بەباۋەرى ئىمە، کۆمارى ئۆتۆنۆمى لە پەوى ئابوورىيەوہ بەرھەم و قازانچى بۇ
دەولەت دەبى. واتە ئىمە دەتوانىن خەرىكى کشتوکال بىن لەسەر زەوى و بەرھەمى

زىياترى كشتوكال و ئارالدارى دابىن بكەين. بەرھەم و دەسكەوتى گەلى كورد لەم بارەيەوہ بۇ پتەوكردنى ژىرخانى كۆمۆنىزىم، لە پروى ماددى و تەكنىكىيەوہ، زىياتر بەرچاو دەبىي، كۆمارى ئۆتۆنۆمى بۇ كوردان ئەم پراستىيانە دەخەنە پرو. كۆمارى ئۆتۆنۆمى بۇ كوردى سۆفیت دەبیتە پىشتىوانىك بۇ كوردانى دەرەوہو زمان و كولتور دەبوژىنىتەوہو ئاسەوارى تۈانەوہ ناھىلى.

مىخائىل سىزگەيىقىچى ئازىز، ئىمە لەكاتى ئامادەكردنى بەرنامەى بەرپەوہبردنى ئالوگۆپكى گەورەدا سەبارەت بە يارمەتيدانى گەلانى بچوك و پىكەينانى دەولەتتىكى ياساى، ئەم داواكارىەتان ئاراستە دەكەين. گەلانىك كە بوونەتە خاوەنى دەولەتى خۇيان، واتە لە كۆمارى سەربەخۇ يا ئۆتۆنۆمى باشتريان ھەيە، بەلام ئىمە فەرامۆش كراين. ئىستاش داواكارى و پارانەوہى ئىمە لە ئىوہ ئەوہيە كە دللى خوش بكەن بەوہى كە بەللىنى دروستكردنى كۆمارىكى ئۆتۆنۆمى بدەنى. بەوچەشەنە ناوى ئىوہ لەگەل پىرىستروىكا وگلاسئۆستدا دوو ئەوہەندە زىياتر دەچىتە ناو مىژووى جىھان و گەلى كورد. گەلى كورد بەو پىيە سەدان سال سويسى ئىوہ دەكات و پىزتان ئى دەنى، ھەرەھايىش لە حىزىبەكەمان، واتە پارتى كۆمونيستى يەكىتتى سۆفیت و گەلى مەزنى پروسيا.

بە لەبەرچاو گرتنى ئەوہى كە لە سەرەوہ باس كرا، داوايەكى زۆر باوكانەتان ئى دەكەين كە يارمەتى گەلە كۆلۆ و زۆر زۆلم لىكراو بەشخوراوو سووكايەتى پىكراو تانەو تەشەر لىدراوہكەمان بدەن لەم لايەنەنى لاي خوارەوہ:

(۱) ئىمە لە شوينىك كۆيكەنەوہو كۆمارىكى ئۆتۆنۆمىمان بۇ دروست بكەن. ئىمە بەپىي ئەو ئەزمونانە كە لەسەر كشتوكال و زەويدارى ھەمانە، دەتوانىن بە شىوہى ھەرەزى لەسەر زەوى كار بكەين و سى تا پىنچ قاتى كەلخۆزو سەفخۆزەكان بەرھەممان ھەبى. بۆيە ئىمە دەتوانىن زەوى بە ئىجارە بگرىن و، بۇ ھەر ھىكتارىك زەوى بەراو ھەزار پۆل بە ئىجارە بدەينە دەولەت و، بۇ ھى بىئاودىرى پىنچسەد پۆل و بۇ ھى دىم دووسەد پۆل. ئەويىش بە قازانجى دەولەتە.

(۲) ئىۋە بۇ خوتان نوينەرايەتى ئىمە ۋەرىگىرن و گوييان بۇ پادىرن.

(۳) داوا دەكەين فەرمان بدەنە كۆمسيونى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كومونىستى يەكىتتىى سۆڧىت و سەرۆكى شوراي و بالا (پەرلەمان)ى يەكىتتىى سۆڧىت كە لە كىشەكەمان بىكۆلنەۋەو داۋاى نوينەرى ئىمە ھاۋپى بابايىف مەمەد سوليمانۆڧىچ بىكەن كە لەمىژە خەلك ۋەك بەرپىرس و سەرۆك بۇ ئەم مەبەستە ھەلى بىزاردوۋە.

بابايىف م. س. كانديداتى زانست و لە سالى ۱۹۴۴ بەدواۋە ئەندامى پارتى و بەشدارى شەپى نىشتىمانى (جەنگى دوۋەمى جىھانى)يە. ناۋىشان بۇ ۋەلامدانەۋە:

شارى باكۆ -۱۴۹، جادەى ژەنەرال مەمەد نازارۇقا، ژمارە ۸، مالى ۳، بابايىف مەمەد سوليمانۆڧىچ.

لەگەل رىزماندا

بابايىف م. س.

۹۰۰۵ نۇ ھەزارو پىنچ ناۋتان بە ئىمزاى دانىشتۋانى كوردى سۆڧىتەۋە ئاراستە دەكرى.

۱۱ اس اپرىلى ۱۹۸۹

* بۇ سەرکۆمارى يەكىتتىى سۆڧىت. ۱۹۹۱/۷/۱۲.

ھاۋپى گەرباچۇۋە م. س.

نۆر بەرىز مىخائىل سىرگەيىڧىچ.

لە سايەى ئەو دىموكراسى و كرانهۋە (گلاسنىۋست)و گەشەپىدانەى مافى مروڧدا لە يەكىتتىى سۆڧىت كە ئىۋە پىشكەشتان كردوۋن. ئىمەى كورد، بوارمان بۇ پەخسا لە يەكىتتىى سۆڧىت بىكەين بە نووسىن لەبارەى ژيانى خۇمانەۋە. گەلانى ئەم ۋلاتە لەرېگەى كۆيۈنەۋەو دىدارى نوينەرانمانەۋە لە شارى مۇسكۆ ئاگاداركرانهۋە كە گەلى كوردىش لىزە ھەيە. دەكرا ئىمەش لە پىزى ئەندامانى سەركردايەتى دەۋلەت و ھكۈمەتى يەكىتتىى سۆڧىتدا بن.

ئىمە پىنمان وايە گەلانى ئەم ولاتە لە پىي دىموكراسىيەو دواپۇژىكى بەختەوەر چاوەپىيان دەكات. شۆپشى ئۆكتۆبەر شتى زۆر بۇ گەلانى خاوەن ئۆتۆنۆمى و كۆمار كردووو زۆر گەلى كردە نەتەوەر گەلى گەورە. ئەم شۆپشە پىشكەوتن و پەرەردەو كولتورىكى بەرزى پىشكەشى ئەم گەلانە كردووو زمان و ناسنامەى نەتەوەپىيانى زىندوو كردووتەو.

زۆر جىي داخە كە كاتى ديارىكردنى سنوورەكانى نيوان يەكيتى سۇقۇت و تورىيا، ھەرىمەكانى فارس و وان و ئەرزەپۇم كە تا پىش شۆپش لەژىر دەستى ئىمپراتورى پووسىادا بوون ، نەكەوتنە ناو چوارچىوہى يەكيتى سۇقۇت. ئەگەر ئەم ھەرىمانە كە چوار مليون كورد زياتريان تىدا دەژى، كەوتباناىە چوارچىوہى ئەم ولاتەو، بىگومان ئەوكاتە يەكيتى سۇقۇت كۆمارىكى وەك كۆمارە يەكگرتوہكانى ترى سۇقۇت بۇ ئىمەش دروست دەكردو، ئەو دەمە ئەم ولاتە بۇ ئىمەش دەبوە بەھەشت.

ئىوہ دەزانن شۆپشى ئۆكتۆبەر تەنیا خەم و چارەپەشى و بەزۆر پاگواستنى سالانى ۱۹۲۷-۱۹۴۴ى بۇ كورد ھىفا. ئەوكاتە ۲۲۲۰۰۰ دووسەدو سىودوو ھەزار كورد كەوتنە ناو يەكيتى سۇقۇت، كەچى ئىستا ۱۲۳۰۰۰ سەدو بىستوسى ھەزار كەسمان ماوہ. لەبەر مەترسى بەزۆر پاگواستن و ھۆكارەكانى ترى گوشارو تەنگ پىھەلچىن ، ژمارەيەكى يەكجار زۆرى كورد كە لە ۵۰۰۰۰۰ پىنجسەد ھەزار كەس پترە، توینرايەو.

ئىمە دلشاد بووین كە زانىمان دىموكراسى پىگەى بۇ گىپرانەوہى مافەكانمان كردووتەو. بەلام بەداخوہ بارودۇخەكەمان لە سەردەمى گلاسئۆست و دىموكراسىدا گەئى خراپتر بوو. زياتر لە ۲۵۰۰۰ بىستوپىنج ھەزار كوردى موسلمان لە ئەرەنستان و ۳۰۰۰ سى ھەزار كورد لەلايەن ئۆزبەكەكانەوہو زياتر لە ۱۰۰۰۰ دە ھەزار كوردىش لەلايەن قرقیزەكانەوہ، ئەگەرچى دانىشتووى ئەم كۆمارانە بوون، دەركران. لەبەر ئەوہى ئەم كۆمارانە سەرىەخووى خويان وەرگرت، ئەوانە داوا دەكەن ئىمە يا لەناوياندا بتوینەوہ، يان خاكەكەيان بەجىبەيلىن.

بۇيە ئىمە ئەمۇ چل ھەزار كوردى پەنابەرمان لە ۲۲ ھەرىمى كۆمارى پووسىيائى
فیدرالدا ھەيە. ئىمە چاوەپوانى ئەو پۇژەين كە ئۆتۆنۇمىيەكەمان بۇ بگىپنەو. ئەو
دەمە ئىمەش دەبىنە خاوەنى مافىكى يەكسان و چىتر نابىنە مروقى پلەدوو،
لەگەل گەلانى ترى يەكىتى سۇقۇتدا دەبىنە خاوەنى مافى يەكسان. ئىمە ھىوامان
بە پەيمانى يەكىتى سۇقۇت بوو. بەلام تەننەت بە وشەيەكىش ناوى گەلەكەمان
لە گەلەلى پەيماننامەى يەكىتى سۇقۇتدا كە بەناوى (۹+۱) (نۇ كۆمارى
پىشوو سۇقۇت و كۆمارى پووسىيا، وەرگىپ) وە ئامادە كراو، نەھىنراو.

دەستەى نوینەرایەتى ئىمە، بە فەرمانى ئىو، لەلایەن ھاوپى "پىقىنكا"ى
ئەندامى شوورای سەر كۆمارىيەو، وەرگىراو بەلئىنى چارەسەرى كىشەى كوردى
دا وا كە پەلەى لى بکات. لەم بارەيەو كۆمىسيۇنىك لە نوینەرانى پەرلەمان بە
سەرۆكایەتى ھاوپى "سەبولىيىف ڤ. د"ى نوینەرى پەرلەمان پىك ھاتوو. ئەم
كۆمىسيۇنە، لە ئۆكتۇبەرى سالى پىشووو سەرى لە تەواوى ئەو كۆمارانە داو
كە كوردى موسلمانان تىدا دەژى و كۆبوونەوەى لەگەلدا كردوون و، زانیويەو
بۇى دەرکەوتوو كە كوردەكان بە يەك دەنگ داوا دەكەن ئۆتۆنۇمىيەكى كوردى لە
ھەر شوینىكى يەكىتى سۇقۇتدا پىك بەپىنرى. ئەوانە دەچنە ھەر شوینىك كە
كۆمىسيۇن بۇيان ديارى بکات. بەلام ئەم كىشەيە كوردى ئىزدى نەگرتەو كە
بەزۆر دوورخاوەنەتەو و نایانەوى لەمەودوا خۇيان بە كورد لەقەلەم بەدەن.

دوو سالى شوورای بالا (پەرلەمانى سۇقۇت) ياسايەكى زۆرى لەسەر
دەولەتىكى ياسايى ديموكراتى پەسند كردوو، بارودۇخى ولات بەرە بەرە بەرە
ئاسايىبوونەو دەچى. بەلام بارودۇخى ئىمە لە ساىەى كۆمارە سەربەخۇكانەو
بەرە خراپى دەپوات. ئەگەر ئاوا بچىتە پىش، دواى دە سالى تر ھىچ كوردىك لە
يەكىتى سۇقۇت نامىنى و، ھەموويان لەناو ئەو گەلەندا دەتوینەو كە تىیدا
دەژىن.

وەك دەزانن ژمارەى ئىمەى كورد لە پۇژەلەتى ناوەرەستدا لە بىست ملیون
كەس زیاترەو بارودۇخيان تراژىدىيە. بۇيە ئىمە ناتوانىن داواتان لى بکەين پىمان

بدەن باركەين بۇ ئەو خاكە كە گەلەكەمانى تىدا دەژى و، لەویش وەرمان ناگرن. كەواتە داوايەكى گەرەتان ئى دەكەين، ئەویش گېرەنەوى ئەو ئۇتۇنۇمىيە كە سالى ۱۹۲۳ دروست كراو ۱۹۳۱ لەلەين ستالىنەو لەناوبرا. ئەم داوايانەى خوارەوتان ئى دەكەين:

۱. پىمان بدەن ۳۰۰ كەسمان بېۋنە ئەورۇپا و ۳۰۰ كەسىشمان بۇ ولاتانى ئاسياى، تا كۆمەلگەى نىۋنەتەوئى لە بارودۇخى دژوارى گەلەكەمان ئاگادار بكنەو جىگەيەك بۇ ئەو كوردانە بدۇنەو پىكەو تىيدا بژين.

۲. لە ۱ى ئابەو بۇ ماوئى مانگىك مانگرتن لە خواردن لە مۇسكۇ بەرپۇو بچى و پۇژانە ۱۵ كەس بۇ ماوئى ۱۰ پۇژ بەشدارى بن. داوايەكى زۇرتان ئى دەكەم نۆينەرانى ئىمە قىبول بكن.

لەگەل پىزماندا،

سەركى پىكخراوى سەرتاسەرى كوردانى سۇقۇتى "يەكبون" بابايىف م.س.

* بۇ سەرك كۆمارى پووسياى سۇقۇتى فیدرال

هاوپى يلىتىن. ب.ن

زۇر بەرپۇز بارىس نىكۇلايىچ

بەناوى ھەموو گەلى كوردەو، بەۋنەى ھەلېژاردنتانەو ەك سەرك كۆمارى پووسياى سۇقۇتى فیدرال پىرۇزباى سەركەوتنتان لى دەكەم. ھىواى تەندروستىيەكى پتەو بەختەوئى بەئاكام گەيشتنى تەواى ھىواكانتان بۇ پىشكەوتنى كۆمارى پووسياى سۇقۇتى فیدرال دەكەم. ئىو مىژووى گەلى كورد بەباشى دەزانن. ئىمە دەمانەوى كورتە مىژوويەكى گەلى كوردى كۆلتان لە يەكىتى سۇقۇتى بۇ باس بكن. كاتى ديارىكردنى سنوورەكانى نىوان توركيوا ئىران و يەكىتى سۇقۇتى، ۲۳۲ ھەزار كورد كەوتنە بەر خاكى يەكىتى سۇقۇتى. دواى زۇلم و زۇر و تەنگ پىھەلچىن و سووكايەتى پىكردن، ئەمۇ بەھەموويەو ۱۵۳ ھەزار كوردمان ئى ماوئەو. يەكىتى سۇقۇتى كۆمارو كۆمارى ئۇتۇنۇمى بۇ گەلان بەرقەرار كردو، بەم چەشنە زۇر گەل و نەتەوئى بەپى چەندايەتى پىك

ھېنا. زۆر كەس ھەستىيان بەرە كەرد كە سەر بە چ نەتەو ھە گەلېكن. بۇيە ژمارەى دانىشتوانى ئەو گەلانەى كە خاوەنى كۆمارى يا ئۆتۆنۆمى بوون، زىادبوو. گەلى پووسو تەواوى ئەو گەلانەى كە خاوەنى كۆمارى ئۆتۆنۆمى بوون، پەرەردەو پووناكېرىو كولتورۇ ھەرەھا ھۆشيارى و ژانىستىيان چووە سەرى و لەبوارى وەستايى و پېشەسازىدا بەرەوپېش چوون.

بەلام يەكېتى سۇقېت بەم شىوہىە زۆر گەلى بچووكى لەناوېردو تۋاندىو، زمان و ناسنامەى نەتەمىو كولتورۇ... لى سەندنەو. لە ئەنجامى ئەم سىياسەتەدا زىاتر لە دووسەد گەل كە تا شۇپشى ئۆكتۇبر لە پووسىا بوون، تەمىا ۳۵ تا ۵۰ يان مانەو، خەلكى پلەدوويان لەم گەلە بچووكانە پېكېناو، ئەوانە بەدرىژايى سەدەيكە لە بارى كولتورۇ و پەرەردەو، لە گەلانى گەرە بەجى مان. ستالېن بەم كارانەشەو وازى نەھىنا، بەبى ھېچ شتېك سالى ۱۹۳۷ كوردە موسلمانەكانى لە ئازەربايجان و ئەرمېنىا دورۇخستەو، سالى ۱۹۴۴ لە كۆمارى جۇرجيا وەك بەزۇر بەرەو كۆمارەكانى ئاسىيا ناوہراست و كاзахستان پاپېچ كران. لەو كۆمارانەيشدا ئىمەيان بەسەر چولرە ھەرىم و سەدودە ناوچەدا پەرشو بلاو كردەو و دابەشيان كردين و نەيانەھىشت لە ھەر شونېنېك زىاتر لە نە بنەمالە بژى.

لەرېگەو كاتى گۋاستنەوھياندا بۇ تاراوگە، ژمارەيكى زۆر لەسەرماو بىرسىتېدا مردن. بەلام لەكاتى شەردا لەبەرئەو سىتالېن پېئوسىتى بە ئىمە ھەبوو، گېراينىوہ بۇ قەفقاسو، وەك سىخوپ كەلكى لى وەرگرتېن بۇ سەر توركياو ئىرانو، يەككە لەوانە من بووم.

كۆتايى بە ستالېن ھات و خرۇشچوۋ. ن.س ژمارەيكى زۆرى ئەو گەلانەى ناردەوہ بۇجىوېى پېشووويان و ئۆتۆنۆمىكەى بۇ گەراندەوہ. ھەر بۇيە ئەم گەلانە بۇ ھەمىشە ئەمەكبارو قەرزدارى خرۇشچوۋن.

سالى ۱۹۶۱ دەستەيكى نوينەرايەتى كوردمان لەلايەن بە سەرۆكايەتى من لەلايەن سكرتېرى ئەودەمەى كۆمىتەى ناوہندى پارتى كۆمۇنىستى يەكېتى سۇقېتەو "بارىس پونەماريوۋ" وەرگىراين. ئىمە داواى گەرانەوہ بۇ سەر زەوى و بەرقەرار كردنەوہى ئۆتۆنۆمىكەى خۆمان كرد كە ۷ى حوزەيرانى ۱۹۲۳ لە

چوارچىۋەى كۆمارى ئازەربايجاندا پىك ھىنرابوو. داوامان كرد بمانگەپىننەۋە بۇ نىشتمانەكەى خۇمان.

بارىس بۇنەمارىۋە ھىناۋى خروشچوۋفەۋە بەلىنى پىداين و وتى ئىۋە لىبوردنتان بۇ دەرچوۋە و مافەكانتتان دىگىردىننەۋە، بەم زوۋانە ئۇتۇنۇمىيەكانتتاندا دانەمەزىتەۋە دىگىرپىننەۋە بۇ نىشتمانەكەتان. بەلام دەبى كەمىك بوەستىن، با بزانىن چى بەسەر شەپى ئىران وعىراقدا دىت. جگە لەۋە، ئەمە ئەۋە دىگەيەنى كە شەپى كورد دىرى عىراق بەدەستى مۇسكۇۋە دەستى مۇسكۇ تىدايە. ئەۋەبوو پىۋىست بوو چاۋەپى بگەين. لەناكودا سالى ۱۹۶۴ خروشچوۋ. س لەكار لابرا، برىژنىف دەسەلاتى گرتەدەست كە تەننەت نەيدەۋىست گويشى لە ناۋى كورد بىو بزوۋتەۋەى كوردى دەرۋەى سىركوت كرد، ھەپەشەى گرتىشى لى كردم. بەلام تۋانىم بەپىگەى جۇراۋجۇر لەم بارەۋە خۇم لادەم.

ئىمەى كورد ۋەك گەلانى بچوۋكى تر كە سوۋكايەتياپ پى كراۋە، چاۋەپى كۆتايى ھاتن بە زولم و زۇرو دىكتاتورىمان دەكرد. ئەۋە بوو سالى ۱۹۸۵ ھاتەپىش و دىموكراتى پاكەيەندراۋ بانگەۋازى ئازادى بۇ ھەموو خەل كرا، ۋا كە نابى چىتر خەل پەلدوۋ بىو، تەۋاۋى ئەۋ ھەلەنى كە كراۋن راست دىگىرپىننەۋە. ئىمەى كوردىش بەم پاكەياندانە خۇشحال بوۋىن. بەلام بەپىچەۋانەۋە دەرچوۋ، گەلانى گەۋرە بوۋن بە دەۋلەتى سەپەخۇ، ئەۋانە گەلانى بچوۋكىان ناچاركرد كە يا بە زوۋترىن كات لەناۋياندا بتۋىنەۋە، يا ۋلاتەكەيان بەجىبەپىلن. ۋىنەيەكى زىندوۋ لەۋانە ئىمەى كوردىن: ئەرمەنەكان بەھۋى كىشەى ناگورناقەرەباغەۋە سالانى ۱۹۸۹-۱۹۹۰ بىستۋپىنچ ھەزار كوردى موسلمانىان لە ئەرمەنىستان دەركد. لەبارى لۇژىك (مەنتىق) ئەۋە، دەۋايە ئازەربايجان ئىمەى ۋەرگرتبايە. بەلام ئازەربايجان ئىمەى ۋەرنەگرت و، بىيانوۋشيان بۇ ئەمە ئەۋەبوو كە ئىمە بۇچى داۋى پىكەپىننەۋەى ئۇتۇنۇمىيەكەمان دەكەين.

پاشانىش ۳ ھەزار كوردىان لە ئۆزبەكىستان و، زىاتر لە دەھەزار كوردىان لە قرقىستان دەركد. كۆمارەكانى تر ئىمە ۋەرنەگرت و، دەيانگوت خاكى ئىۋە

لەلایەن ڤووسەکانەو داگیرکراوە، بۆن بۆ لای ئەوان، بەم چەشنە نزیکەیی چل ھەزار کورد ئاوارەیی کۆماری ڤووسیا بوون، لەوانە زیاتر لە دەھەزار کەسیان لە خانووبەرە کراوەکانی تاتاری کریم لە ھەریەکە گراسنادار جیگیر کراون و قەزاقەکانی کراستاداریش کوردەکان دەردەکەن. نیووی ئەو کوردانەش مافی نیشتەجێبوون و کاریان نییە. تائیستایش کوردەکان لەوئ دەکوژین و، ھەتا ئەمڕۆ چوار کەسیان لێ کوشتوون. ھەموو جاری ئازاریان دەدەن و، داوایان لێ دەکەن خاکی کراستادار بەجێبھێڵن و بێریاری شوورای گوندەکانیان ئاواستەدەکەن.

بارودخێکی ئەوتۆش لە ھەریەکەکانی تردا ھەیە. وەك لاتان ئاشکرایە کوردەکانی دەرهەو لە خەبات بۆ دروستکردنی دەولەتێکی کوردین. بۆیە ئیمەیی کوردی سۆقێتی پێشوویش جیگەییە کمان نییە، بۆ کۆی ڤۆین و لەکۆی بژین. بە لەبەرچاوترینی ئەوێ کە ئیمەیان لە کۆمارەکان دەکرد، ئیمەیی کورد لە ١٩٨٩-١٩٩٠ دا بۆ شارەزاکردنی کۆمەلگەو پێبەڕانی پارێزگەکان و دەولەت لە کیشەکەمان، لە شاری مۆسکۆ کۆڤو کۆڤونەو ھەیکەمان بەرپۆوەبرد. دەستەیی نوینەرایەتی ئیمە، لەلایەن چیریکیۆ و گری ئینکاو پریقینکاو تارا زایقیچ و... ھەو پێشووزیانی لێ کرا. بێریاری کۆنفرانسی حیزبی و شوورای بالا (پەرلەمان)ش ھەییە سەبارەت بە گەڕانەو ھەمان بۆ نیشتەمان و دامەزراندنەو ھەیی ئۆتۆنۆمی کوردی، بەلام ئازەربایجان ھەر ناھێلێ توخنی بکەوینەو.

ئیمەریگەییەکی تری دەربازبوونمان نییە. بۆیە بێریارمان دا پەنا بۆ ئیو، وەك سەرکردەیی گەلی ڤووس، بەرین و داوای یارمەتیتان لێ بکەین. گەلی مەزنی ڤووسیا زۆر گەلی کردووەتە ئەتەو ھەیکەیی پێگەیشتوو و خویندەوار، تەنیا ئیمە و تورکەکان ماوین. ھەوای ئیمەبە ئیو ھەیی، بە گەلی مەزنی ڤووسیا.

ئیمە داوای زۆرتان لێ دەکەین لە ناوچەیک کۆمان بکەنەو ھەو ناوچەیکەیی ئۆتۆنۆمیمان بۆ دروست بکەن. بەم چەشنە زمانەکەمان و ناسنامەیی ئەتەو ھەیمان دەبووژیتەو ھەو خویندن و پێشکەوتن و کولتورمان پێ دەدات.

ئىمە ۋەرزىر (جووتيار) و ئاژەلدارى باشىن، ئىمە ئەۋە نابىن ئەگەر بىتتو لە ناۋچەيەكى زەۋى رەش يا ناۋچەى تردا جىگىرمان بىكەن. ئىمە ئامادەين و دەتوانىن لەسەر خاكى ئازادو نەكىلراۋ ئىش و كار بىكەين و، بەرھەمى كىشتوكالىش بۇ خۇمان و بۇ ھاۋسىكانىشمان داين بىكەين.

بە لەبەرچاۋگرتنى ئەۋەى كە لە سى ناۋچەى ھەرىمى كراستاداردا تا ۳۰ى ئەيلول مۆلەتيان پى داوين كە خاكەكەيان بەجىبەيلىن، ئىمەش پىيارمان دا لە ۲۷ى ئەيلولدا دەستەى نوينەرايەتى خۇمان بنىرىنە مۆسكۇ بۇ لاي ئىۋە. داۋاتان لى دەكەين نوينەرەكانمان ۋەربىگرن و بەيەكجارى كىشەكەمان چارەسەر بىكەن.

لەگەل پىزىمدا سەرۋكى كۆمەلەى سەتاسەرى كوردەكانى سۆڧىت "يەكبوون"
بابايڧ. م ۱۹۹۱/۶/۲۶

* بۇ زۆر بەرپىزانى سەرۋك كۆمار و سەرۋك پەرلەمانەكانى ژمارە ۷۹
كۆمارە سەرەخۇكانى سۆڧىتى پىشوو ۱۹۹۱/۷/۲۰

ئىمە زۆرجار داۋامان لە سەرۋكى يەكىتىى كۆمارەكانى سۆڧىت (يەكىتىى سۆڧىت) و دەۋلەت و پەرلەمانى يەكىتىى سۆڧىت كردوۋە، كىشەى كورد چارەسەرىكەن. گەرچى دەۋلەتى يەكىتىى سۆڧىت سەرەخۇيى دا بەم كۆمارانە، بەلام لەگەل ئەۋەشدا سەرەخۇيى ئەۋگەلەنە فەراموش كرا كە خاۋەن ئۇتۇنۇمى نەبوون. ئىمەى كوردى موسلمان لە ۱۹۲۷-۱۹۴۴دا ۋەك گەلانى بچوۋكى ترى موسلمان كە كاتى خۇى لەژىر دەسەلاتى توركييا و ئىراندا بوون، پراگويىزايىن بۇ كۆمارەكانى ئاسىياى ناۋەپراست و كازاخىستان. توركييا و ئىران لەكاتى خۇيدا بەيارمەتى ئەم گەلەنە جۇرجيا (گورجىستان)يان داگىركرد. ستالين بەھۋى جۇراۋجۇرەۋە ئەم گەلەنى سەركوت كرد و، بەم چەشەنە تۈلەى خۇى سەندوۋە. ئىمەى كوردىش پىش ھەموو گەلانى تر لە ۱۹۲۷دا دورخراينەۋە.

دەبى ئەۋەيش بگوتىرى كە لە تاراۋگە بەباشى پىشۋازىيان كردىن و، دەۋلەت ئاگادارى ئىمە بوو. بۇ ۋىنە، سكرتېرى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى

كازاخستان ھاوپى مىزۇرىيان ل و سەرىكى پەرلەمانى ئەم كۆمارە ھاوپى عىسايىق، بۇ خۇيان سەردانى ئىمەيان كىردو، ھىورىيان كىردىنەو ھو بەلىنى يارمەتتىيان پى دايىن و لە وتەى خۇيان پەشىمان نەبوونەو. شەش مانگى تەواو ئىمەيان بە خۇپايى بەخىو كىردو جىو كاريان پى دايىن. دواى سالىك پارەى ئەو بەرخانەيان پى دايىن كە لىيان سەندبووين. ئەمەيش لە سەردەمى ستالىندا بوو.

ئىستايىش كاتى ئەو ئالوگۇرپانەى كە لە ولاتەكەماندا پوودەدەن، چل ھەزار كوردى ئاوارەمان ھەيە كە لە ۲۳ ھەرىمى پووسىادا پەرشو بلاون و يارمەتتىيان دەدرى. ئەوانە كۆپۇن (بتياقە)ى خواردەمەنى ھەرنەگىرنو، پۇژانە مندال و بەسالچوۋەكانمان لەبەر برسيتى و سەرماو چاودىرىنەكەردن دەمرن. ئەگەر پىرىستروىكا مۇرقى بە گەورەترىن سەرمایە دانائە، ئىستا ئەو بايەخەيان نەماو. بە بۇچوونى ئىمە، ھىچ سىستەمىك كە گەلان فىرى خويندەوارىو پەرورەدە دەكات، نەيتوانىو ئەو چەشنە كولتورۇو خويندەوارىيە بداتە گەلان كە سىستەمى سۇسىاليستى و پارتى كۆمۇنىستى داويانە. ئەگەر ستالىن تولى لەو گەلە بچوكانە نەكەردبايەو، ئەوانىش خاۋەنە كولتورىكى بالو پىشكەوتوو دەبوون. خرۇشچۇف. ن.س ئەم ھەلەيەى ستالىنى راست كىردەو و، گەلە بچوۋكەكانى گەپاندەو بۇ نىشتەمانى خۇيان و ئۇتۇنۇمى بۇ دروست كىردەو. تەنيا چوار گەل نەبى، كوردو تورك و ئەلمانى و تاتارەكانى كرىم. خرۇشچۇف فرىاي چارەسەركىرنى كىشەى ئەم گەلانە نەكەوت و، لايان برد. چارەنوسى ئەم چوار گەلە ھەتا ئىستاش ھەروا ماوئەتەو.

ھەر لە سەرتەى دامەزاندنى سىستەمى سۇفىتيدا، دەولەتىكى فرەنەتەو بىۋىنە پىك ھات، كە بەرژەۋەندى تەواى گەلانى بەرپەسى دەناسىو، بۇ نەتەو گەورەكان كۆمارو، بۇ بچوۋكەكانىش كۆمارى ئۇتۇنۇمى و ھەرىمى پىك ھىنا. كۆنگرەى دەى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتى سۇفىت بە شىۋەيەكى بىۋىنە كىشەى نەتەو بى چارەسەركىردو، پاشان ئۇتۇنۇمى بۇ ئىمەى كوردىش بەرقەرار

كرا. بەلەم لە سەردەمى ديموكراتى ئىستادا، قەوارەو ناسنامەمان لەدەست چوو. دەكرى چارەسەر بكرى، يا بەمانگىرەنەو بۆ بارودۆخى جاران كە تىيدا ژيا بووين.

بە لەبەرچا و گرتنى ئەو دەوى كە مەن تەمەنم حەفتا سەلەو بە باشى لە سىياسەتى دەولەتى و كىشەى كورد تى دەگەم، پىموايە ئىمە سىياسەتىكى راستمان نەگرتەو بەر، چونكە لەداهاتوودا نابىتە ماىەى پىشكەوتنى گەلان. پىم وايە پىويستە بگەپنەو بۆ سىستەمى پىشوو، ئەویش لەبەرئەو دەوى كە دەولەتەكەمان فرەنەتەو بوو. ئەگەر ئىمە بودجەى لەشكرىمان ۵۰-۷۰٪ ى كەم بگەينەو هوسىكانمان بەخىو نەكەين، لەماوەى ۱۵ تا ۲۰ سەلدا پىش ئەمەرىكا دەكەوين. يەكيتى سۆفیت، دواى پەنجا سەل لە دامەزراندن، تەواوى كىشەى گەلاكانى چارەسەر كرد. خروشچوڤ چارەسەرى تەواوى كىشەى گەلانى يەكيتى سۆفیت (جگە لە كىشەى كورد، تورك و ئەلمان و تاتارەكانى كریم) ى كرد. بەلەم دەولەتە نوپىەكان يا كۆمارە سەربەخۆكانى سۆفیت، كە ماوەى حەفتا سەلە هەن، ناتوانن چارەسەرى كىشەى ئەم سى تا چوار گەلە بكەن. بەپىچەوانەو، بەزۆر پاگويزراوەكانيان ئاوارە كرد. ئىمە لە كۆمارەكانەو پامان كردە هەرىمى كراسنادار بۆ لاى گەلى پروسىيا، ئەو گەلەى كە خاكەكەى ئىمەى داگیر كردو نىشتەمانەكەى ئىمەى بەخشى بە گەلانى گەورەو بەرامبەر بە ئازەرىو ئەرمەنىو جورجى و توركەمەن سووكايەتتى پى كردىن.

كوردەكان تا شۆرشى ئۆكتۆبەر هیچ كاتىك لەناو گەلانى تردا نەتوینراونەتەو. دوژمنایەتى ستالین بەرامبەر بە گەلەكەمان، بوو بەهۆى لەناوبردنى ئۆتۆنۆمىەكەمان و دوورخستەنەو تواندەنەو مان لەناو ئازەرىەكاندا كە ژمارەمان سىسەد هەزار كەس دەبوو. هەروەها لەگەل توركەمەن و زیاتر لە سەدەزار ئەرمەنى و جورجىشدا. ئىمە بە دەستپىكردنى پىرىستروىكا لە ۱۹۸۵ دا زۆر خۆشحال بووين كە ديموكراتى و گلاسنىستى پاگەيەندران. لەسايەى ديموكراتى و گلاسنىست و پەرەسەندنى مافى مەوقدا لە يەكيتى سۆفیت، ئىمەى كورد كەوتىنە نووسىن لەسەر ژيانى خۆمان لەم ولاتە. هەروەها لە پىنگەى كۆپو كۆبونەووەو لە شارى مۆسكۆ، گەلانى يەكيتى سۆفیت سۆفیت ئاشناو

شارەزاي گەلى كورد بوون و زانيان كورد ھەيە. توانرا لەلايەن ئەندامانى سەركردايەتى دەولەتى و حكومەتى سۆڧىتەو پيشوازي بكريين^(١٦٤).

... ئيمە لەگەل ئازەربايجانيەكاندا ھاوسىي يەكترين. گەلى ئازەربايجان زۆر لە ئيمەوە نزيكن. زۆربەمان لە ئازەربايجانەو پراگويزراوينو، ئيستا خاك و ئاوى ئيمە لەلايەن دانىشتوانى ئەو كۆمارەو داگير كراون، گەرچى زەوى وا لە ئازەربايجاندا ھەيە كە لەبەر نەبوونى خەلك و جۆگەى ئاو چۆلەوانىيە. ئەم شويئە كە ئاوى جەيران-چيلىيە ھەر لە شارى باكوو تا شارى ساليان دەگرىتەو. ئازەربايجان دەتوانى ئيمە لەو شويئانە نىشتەجى بكات.

داواتان لى دەكەين يارمەتى گەلەكەمان بەدەن:

- ١- ئازەربايجان پازى بى لەو شويئە چۆلانەى كەناومان بىردن، ئۆتۆنۆمىمان بەداتى.
  - ٢- كەرەسە (پارە) بۆ خەرجى كيئشانى ئاوى خواردنەو ئاوداشتن بۆ ئەو شويئە ديارى بكري و، قوتابخانە و... لە ئەستۆى خۆماندا بن.
  - ٣- ئەگەر ئازەربايجان پەسندى ناكات، ئيمە ئامادەين ئۆتۆنۆمى لە ھەر شويئىكى تىرى يەكيتى سۆڧىت بەرقەرار بكەين و بېژين بۆ ئەو.
  - ٤- بۆ پيشگرتن لە بەردەوامى قورباني (ئەم سى سالى دوايى، كوردەكان زياتر لە سەد كەسيان لەدەست داو)، داوا لە شووراي فيدرالى دەكەين ئەم كيئشەيە لە كۆبوونەو يەكى نزيكدە بە يەكجارى چارەسەر بكات.
- لەگەل پيژمدا

سەرۆكى كۆمەلەى سەرتاسەرى كوردەكانى سۆڧىت "يەكبوون"

بابايف. م. س.

تييبيئيەكى جياواز لەسەر ئەم نامەيە:

كوردەكان پاش ئاوميدبوونيان لە موسكو، ئەم نامەيەيان ئارد بو سەرۆك كۆمارو پەرلەمانەكانى كۆمارەكانى پيشووى سۆڧىت. ديارە نووسينەكەى خراب نىيە. گەرچى چاوهرىي ئالوگۆپيئە ناكريئ لە سياسەتى ئەو كۆمارانەدا بەرامبەر،

---

^(١٦٤) ھەندى لەو بابەتانەى كە وشە بە وشە لە نامەكانى تردا ھاوتوو، بە پيويستەم نەزانى وەرى بگيرم و دووپاتيان بكەمەرە.

نەك تەنیا كورد، بەلكو گەلانی بچووكی كۆمارەكانیسیان، نەدەكرا بېریاریکی ھاوبەش یا تەنیا لەم بارەیهوه بدری. تائیسیتایش دوورن لە دیموکراتی و مانە. مڕۆڤ و ... زۆریەشیان ھەر پەرورەدی قوتاجانەیی سۆقیتی و ئاگاداری ئەم سەرکردایەتی نیونەتەوہیی و حکوومی و حیزبی یەکییتی سۆقیت و ئاگاداری ئەم کیشەیی کورد بوون. نووسەر یا نووسەرائی نامەکە کە داواي گەرانیوہی کورد بۆ شوینیکی چۆل و بێئاو و ئاواوەدانی ئازەربایجان یا شوینیکی تر دەکەن، واتە لە ھەر کۆماریکی تری سۆقیت بێ، نەك لە شوینی باووبایرانیان و لەو شوینەیی کە کۆماری ئۆتۆنۆمی کوردستانی سووریان دامەزراند، ھەلەیکە دواتر بەجیا باسی دەکەین.

نووسەر لەم نامەییو نامەکانی تردا، ھەر باسی کوردی موسلمان دەکات، واتە کورد دابەش دەکات. راستە کوردیان لەرووی دینییەوہ دابەش کردوہو، زیاتر کوردی موسلمان کەوتوہتە بەر شالۆی ھەمچەشنەیی زۆرداری و چەوسانەوہ. ئەگەر دۆژمن و ناحەزانی کورد یا ھەندێ کوردی ئیزدی ئەم دووبەرەکییان دروست کردبێ، نووسەر یا نووسەرائی نامە نەدەبوو ئەم شتەیان کردبایە. ئەوانە لەسەرەتاوہ کورد دابەش دەکەن و بەشیکیان دەکەن بەگژ ئەوی تریاندا و پارەیان دەدەن، تا بەشەکی تریان لەکوڵ بێتەوہ، پاشان یێنە سەر بەشەکی تریان. ھەروایش کرا. نووسەر یا نووسەران بەم چەشنە بیانوو دەدەن دەستی داگیرکەر و ناحەز و دۆژمنی کورد و ژمارەیک لەو ئیزدی و موسلمانانە، تا کیشەکە ئالۆزتر بکەن.

نووسەر یا نووسەرائی نامەکە بەپێچەوانەیی بەلگەو دیکومینتەکان و گێرانەوہی خەلکەوہ، کە دەلی پاش پاگواستەنەوہیان بەپیریانەوہاتوون و یارمەتییان داو، تەنانت بە پێچەوانەیی زانیاریەکانی خۆیانەوہ کە لە نامەکانی تردا نووسیویانە، ئایا ئەم تاکتیکە، یا لەرووی ناچاری و ترسەوہ بەم چەشنە نووسیویە؟!

لەلایەکی ترەوہ، لەم نامەیدا بە خراپی باسی پیرستۆیکاو گلاسئۆست و دیموکراتی سەردەمی گەرباچوڤ دەکات، دەلی ڕینگەییەکی راست نییە. داواي گەرانیوہ بۆ دەولەتی فەرەتەوہی پیشووی سۆقیت، یا چارەسەری کیشەیی کورد

لەم ولاتە یان یەكێك لە كۆمارەكان دەكات؛ ئەو سیستەمەى كه ئەو ھەموو كارەساتەى بەسەر كورددا ھێناو، پاش ستالین و ھەتا پروخانیشى كێشەكەى چارەسەر نەكرد، كەچی داواى گەڕانەوێى بكړی، لەبەر ئەوێى بارودۆخیان پاش پروخانى سۆڤیەت بەرەو خراپتر چوو! من كوردیكى ھەلاتووى كوردستانی باشوورم بیرھاتەو كە لە پروسیا گیرا، زیاتر لەبەر نەبوونی پاسپۆرت و ئیقامەو ھاتنى نااسایى. ناوبرا، ماوێھەكى زۆر لەبەر بێدەسەلاتى و نەبوونی كەسێك یا ھەندى پارە یا نەبوونی دەولەتى كوردی و گوێ نەدانى پارتە كوردیەكان و ... خراپە زیندانەو. پاشان كە بەربوو، پروسیا و UN ھەك تاوانبارێك و ھریان گرت و، ھەروا بەبى پاسپۆرت و ئیقامە ماوێھەو نەیدەتوانى كار بكات و نوێنەر بۆ خۆى و ھەربگرێ. پۆلیسى پروسیش كە دەیانبینى، پرایان دەگرت و پارەیان ئى دەسەندو ئازاریان دەداو زیندانىیان دەكرد. لەبەر گەلیچك ھۆش بوارى گەڕانەوێى بۆ عێراق یا كوردستان نەبوو. دەيگوت خۆ زیندانەكەى جاران لەو ژيانەى ئیستام باشترەو، لەوێ جیگایەكم ھەبوو زیندان بوو، خواردنێكم ھەبوو. مەترسى پاسپۆرت و ئیقامەو كارو...م نەبوو.

كوردی سۆڤیەتیش پاش پزگاریبوونیان لەدەستى ئەو پزێمە، ئاواتەخوازى ژيانى پابردوویان و بە باشترى دەزانن. كەچی ھىچ كامیان باش نین. ئەگەر جاران زیاتر داواو ھەولیان بۆ گەڕانەو ھەو بۆ نیشتمانى خۆیان و ھىواو خەونەكانیان دروست كردنەوێى كوردستانی سوور و بەرپەسمى ناسینى كورد لە كۆمارى ئەرمینیاو جۆرجیاو توركمانىستان بوو، ئەمڕۆ لەبەر دەریەدەرى و دۆزینەوێى ئیش و كار، جا لە ھەرجیھەك بى، ژيانیان ئى تال بوو...

لەلایەكى ترەو، نووسەرەن پێشنىارى كەمكردنەوێى خەرجى لەشكرى (%۵۰- %۷۰) سۆڤیەت و یارمەتى نەدانى ولاتان و گەلانى تر دەكەن، تا ئەو ولاتە پێش ئەمريكا بكەوێ. زۆر زەحمەتە ئەم وتەى بێنەمايەكى راستى ھەبى، چونكە سیستەمى بەرپۆلەبەرایەتى ئابوورى و سیاسى ئەم ولاتە، خراپ و پوخابوو و، زەحمەت بوو كە ئەو ھەموو تاوانەى لە پابردوودا كردووەو ئالوگۆزێكى لە سیاسەتى ناوخۆ و دەرەویدا نەكردووە، بە كەمكردنەوێى خەرجى لەشكرى یا

يارمەتى ئەدائى ھاسىۋ دەۋلەتلىرى لى پوۋخانىكە پزىگارى بى. ئەۋەش كە ئىستى بارودۇخى كوردى سۆڧىت پاش پوۋخانى سۆڧىت خراپتىر بوۋە، مىراتى سىياسەتى رابردوۋى سۆڧىتى پىشوو بوۋە.

كۆپۈنەۋە شىۋراي خەلىكى دانىشتوۋى گوندى (ساروقە) ناۋچەي كراسناگقاردىسكى سەر بە ھەرىمى ئۆتۈنۈمى ئادىگە لە ۱۹۹۱/۶/۱۰ دا، بە دەرىپىنى وىستى زۆربەي ھەرە زۆرى دانىشتوانى گوندى ساروقەي سۆڧىتى و لەبەرچاۋگرتنى ئەۋ بارودۇخە ئالۋەي ئىۋان خەلىكى كوردو دانىشتوانى پەسەنى گوندەكە كە خەرىكى تەقىنەۋەيە، پىياري دا:

۱- داۋا دەكەن بە زوۋترىن كات (لەماۋەي ھەقتەيەكدا تا ۱۹۹۱/۶/۱۷) خەلىكى كورد دەرىپىرىن، ئەۋانەي كە:

ئ: مافى نىشتەجىبۈۋىيان نىيەۋ بە ناياسايى ماۋنەتەۋە،

ب: ئەۋانەيش كە مافى نىشتەجىبۈۋىيان ھەيەۋ كار ئاكەن، لەۋ ماۋەيەدا كە كۆپۈنەۋەكە دىياريى كردوۋە، دەرىپىرىن. دەبى خەلىكى كورد بەبى ھىچ چەشەنە مەرج و پارانەۋەيەك دەرىپىرىن.

بەرىۋەبەرايەتى كەلخۇزى"دروژيا" بەپىيى تواناۋ گونجان يارمەتى گواستەۋەي شتومەكىيان بۇ ئىستەگەكانى شەمەندەفەر بدات.

گروۋپى دەستپىشخەر (چىسەبەيڧ، يوپ ۋىبايىنكو، گ.ن و خاچەدوروۋ.پ.ف) ھىمىنى و كاروبارى ئەۋانەۋ پىشتىگىرىكىردن لە تىككەلچوۋنى ئىۋانىيان لەسەر بناغەيەكى ئەتەۋەيى (ئەتنىكى) مسۇگەرۋ بەئەستۈ دەگىرى. ئەگەر ھاتوۋ خەلىكى كورد داخۋازىيەكىيان جىيەجىنەكرد بە داۋاكارى بەشدارانى كۆپۈنەۋەكە بۇ دەرىكىردىيان، پەنا بۇ ھىز بىرى (بەزۋر دەرىپىرىن، ھەۋرامى). لەم بارەيەشەۋە كۆپۈنەۋەكەمان ھىچ بەرىپىسىيەكى ئاسەۋارى پىياريەكەي ئاكەۋىتە ئەستۈ.

بەرىپىسى جىيەجىكىردنى ئەم خالە دەخىرتە ئەستۈ سەۋكى كۈمەلەي كوردەكان عەلىيڧ.م.

۲- لە ۱۹۹۱/۶/۱۱ داۋاۋوتوۋىژو تاۋوتوۋى لەم بارەۋە بىرى، ئەۋەش بە بەشدارى

گروۋپى دەستپىشخەر (چىسەبەيڧ، يوپ ۋىبايىنكو، گ.ن و خاچەدوروۋ.پ.ف) و،

"ئىچىن، ن.ئا" لە شوراي شار و "كاردىفيسكى، ئا.د" لە بەرپۆمبەرايەتى كەلخۆزى (دروژيا) و، ئو (۸-۱۰) بىنەمالە بە نەتەو كوردەى كە هېشتا هېچ خۇيان بەدناو نەكردو، بەشىۋەيەكى تايبەت بوو مۆلەتى مانەو ژيانان پى بدرى، تا كىشەى ئۆتۆنۆمى كولتورى يا پىكىخستنىكى تى نەتەوئى كوردەكان چارەسەر دەكرى. ئويىش بە مەرجەى كە ئەم داخوازەنى خوارەو جىبەجى بكن:

د- دەبى تەواى ئەوانەى كە ئىشيان پى دەكرى، بى ئەملاوئەولا كاربكن.
ب- بەجىددى پەچاوى تەواى داب و نەرىت و كەلەپوورو ياساى ناوچە و خەلكە بكن.

پ- دەستبەجى لەماوئى ۵ پۇژدا مال و حەوشەو بەر مال و گەرەك و دەورپىشتى خۇيان پاكوخاوين بكنەو.

ت- دوورخستەوئى ئازەل (ئاشكرايە دەبى لە چوارچىۋەيەكى ديارىكرادى بى)، دەبى ئازەلكە تەنبا لە (مىگەل يا گاگەل)ى گشتىدا بى و تا ۱۹۹۱/۶/۱ كاتيان بۇ ديارى بكرى (مۆلەتيان پى بدرى).

ج- دەبى بەجىددى و بەتوندى چاودىرى ھەلسوگەوتى كوردەكان بكرى لە شوئىنە قەرەبالغەكان، يانە پۆشنىرىيەكان (سىنەماو شانۆو...) و فرۆشگا و گەرماو شوئىنە گشتىەكاندا.

ئەگەر كوردەكان ھەر چەشنە لادان يا پىشلىكردى ياساكان و داب و نەرىت بكن، بە ھەلسوگەوت پىزى نەتەوكانى تر نەگرن سووكايەتيان پى بكن (بەبى لەبەرچاوغرتنى تەمەن و رەگەز، دەبى دەستبەجى (لەماوئى ۴۸ كاترمىردا) دەركىرن و، بەپى بىرىارى ھاوبەشى ئەندامانى دەستەى دەستپىشخەر شوراي گوند، ئەگەر پىويست بكات پەنا بىرىتە بەر ھىز بۆدەركرديان.

چ . فرمانى بە دەستەى ئەندامانى دەستپىشخەر چىسەبەيغ، يو. پ و سەرۆكى شوراي گوند ئىچن، ن.ئا بدرى، سەبارەت بە پەسندكردى بىرەرەكە، نوئىنەرانى شوراكانى گەل لە ھەرىم و ناوچە ئاگادار بكنەو.

ئىمزاى سەرۆك ئىچىن، ن.ئا

ئىمزاى سكرتير گورەنىكا. پ.گ

مۆرى شورا

سەبارەت بەم بېرىارە يا بەلگەيە:

ئەمە يەكەم بېرىارو دواين بېرىارى دەسەلاتدارانى سۆڧىتى و پووسى نىيە، بگرە بېرىارى خراپىترو توندىترو دورر لە ھەموو ياساو دابو نەرىتىكى مۇڧايەتى و نۆودەولەتیش دراوہ. كوردى ھەژار لە گەلەك شويىن و ناوچەو ھەرىم و گوندى پووسيا لەلايەن تاقمە پەگەزپەرسىت و فاشىيەكانى ئەم ولاتەوہ كوژراو و بىسەروشويىن كراون و گىراون و تىيان ھەلداون و دۆسيەى درۆو تاوانيان بۆ ھەلەبەستون. بگرە لەلايەن پۆلىس و كاربەدەستانەوہ دەركراون بۆ شويىنى ترو، خەلك لەدژيان ھان دراوہو، گىرەو كىشەيان بۆ دروست كردوون و، ژيانيان لى تال كردوون و، ناچاربوون سەرى خۆيان ھەلگىرنو، كارو ئىشيان پىنەداون، يا بە بيانووى نەبوونى ئىقامەوہ نەيانھىشتوہ خۆيان كاربەكەن و پىستىرەن و بىپەشتىرەن و قورستىرەن و ھەرزانتىرەن كارىشيان كردوہو، وەك فەپراشى و ھەمالى و پاككردنەوہى ئاودەست. كوردەكان بازاپىكن بۆ پۆلىسى پووسياو، بە بيانووى نەبوونى ئىقامە و ژيانى نياسايى و نەبوونى مۆلەتى كاركرەن يا كارى بىقانوونى و نەدانى باج و ...و، ئەگەر پۆژانە جەرىمە نەكرىن، بە قۇنتەرات ھەفتانە يا مانگانەيان لى دەستىن بۆ پىكھاتنى ھەردوولا تا دەرەنەكرىن و پسوولەى وەرگرتنى جەرىمە يا پارەكەيشيان پى نادەن كە بۆ دەولەتیش نابى. بگرە زۆرجار كورد پۆژانە چەند جارى لايەن پۆلىسەوہ پادەگىرىن، چونكە پسوولەى جەرىمەيان پى نىيەو، دەبى جەرىمە بدەن. ئەگەر لەسەر جادەو ئىش دەستيان نەكەوت، بەناو مالاندا دەگەرىن و دەبى جەرىمە بدەن. ئەگىنا دەيانبەن بۆ پۆلىسخانە و ھەپەشەى دەركرەن و زىندانيان لى دەكەن.

زۆرجار كە لەسەر كوژران و لىدان و بەرتىل وەرگرتن پەنايان بىردووەتە لاي كاربەدەستان، يا بى وەلام ماونەتەوہ، يا پشتگوئى خراون، يان بەلنى ھىچ وپووپچيان پى داون و ھىچ ھەنگاويكىان نەناوہ بۆ سزادان و دژ بەو تاوانانەى كە دەرھەقيان دەكرى. زۆرجارىش بەبى بېرىارو ھۆو داداگايىكرەن، سوارى شەمەندەفەريان كردوون و وەدەريان ناون. تەنات پۆژنامەو تەلەفزيونى پووسياش لەم وىنەيەى ھىناوہتەوہ.

ئەم بېرىارو كۆپۈنەنە دەپمەن سەردەمى سۆڭىتىدا، بەناۋى گەل و دانىشتوان و شووراۋ دەسەلاتى دەۋلەتى و حىزبى و سىستەمى سوسىيالىستىيەۋە بوۋە. ئەندامانى حىزبىنىكى ئىنتەرناسىيونال و پارىژەرو ئۆيىنەرى كرىكارو زەخمەتگىش و گەلانى چەسساۋە تەۋاۋى دانىشتوانى ئەم ولاتە، كە گوايا ھەمۇ يەكسانن و يەك مافىيان ھەيە، فەرمانىيان پىدراۋە بۇ جىبەجىكرەن. كۆمىتەۋ پىكخراۋەكانى حىزبى ئاگادار كراۋەتەۋە بەجىيەننى ئەم بېرىارە خراۋەتە ئىستۇيان، ئەۋىش بەشىۋەيەكى پەسىمى و نووسراۋ. كەچى ھاۋارو پەخنىيەك لەلەيەن كۆمىتە يا پىكخراۋ يا ئەندامىكى ئەم حىزبەۋە ھەلنەستەۋە. ئەم بېرىارە سنوۋرى ئاپارتايدو جىاۋازى پەگەزى بېرىۋە. لەو پىژنە ناۋىراۋەدا، ئەگەر مەۋقۇ پەش لە ئەفرىقاي باشۋور داۋاۋى دەسەلات، يا بەشداربۈۋى دەسەلاتى لەگەل مەۋقۇ سىپىدا كىردى، ئىنجا كەۋتەۋەتە بەر لىدان و تەنگ پىھەلچىن. كەچى لىزە ئەۋە بە كورد دەكەن كە داۋاۋى دەسەلاتى نەكردۈۋە، گوايە ھىشتا ھەر ھاۋولاتى ئەم دەۋلەتەيەۋ پاسپورتى ھەر ئەم دەۋلەتەي پىيە! مە نامەۋى بە وردى و دوۋوردىزى تاۋوتۋى ئەم بېرىارە بىكەم، كە دىكرى كىتېيىكى لەسەر بنووسى. دىكرى بىكرىتە بەلگەيەكى حاشالىنەكراۋ دىكومىنتى و، بىكرىتە بەردەم دادگاي نىۋنەتەۋەيى لاھى UN و پىكخراۋو كۆپۈ كۆمەلەي نىۋنەتەۋەيى و مافى مەۋقۇ... كە شتى ئەۋتۇ ئەمەۋ لە ولاتىكدا دىكرى و دىنەش بىدەنگە.

تەننەت ئەنجامدەرانى ئەم بېرىارە، جگە لەۋەي كە خۇيان دەستپىشخەر بوۋن و دەسەلاتى پۇلىس و پاراستن (ئاسايش)يان ھەبۋە، خەلگىشيان، يا بە واتايەكى تر دانىشتوانى ناۋچەكەش، لەپال ئەۋەدا كە دىرى كوردەكان ھان دراۋن، كراۋنەتە چاۋدىرو سىخۈپ بەسەريانەۋە. گەر شتىكى نااسايش يا ناپەسىمىيان كىردو لەگەل دابو نەرىتياندا نەگونجا، كارىبەدەستان ئاگادار بىكەنەۋە. لاي خەلگىش، كوردەكان داگىركىرى ولاتەكەيانن و مىۋانى بانگ نەكراۋن، واتە دەسەلاتداران خۇيان گەلەن بەگىزى يەكتىدا دىكەن، گىرەۋ كىشە لەنىۋانىاندا دىنەنەۋە پەرى پىدەدەن. بىچوكتىن بىانۋو لەلەيەن كوردىكەۋە بەدەستەۋە دىرى، بەسە كە بىيىتە

مايهی دهرکردنی. دسه لاتداران به دانیشتونانی ناوچه یا گونده که نالین: نهوانه لیقه و ماوو هاوولاتی ئیمن و پیویسته یارمه تییان بدری و، ئیوهش پیز له داب و نه ریتی نهوان بگرن. نابئی ههر کورد پیز له داب و نه ریتی نهوان بگری، پیویسته پیزی هاوبهش و بهرام بهر بهیه که هه بی.

له لایه کی تره وه، دهگوتری نهوانه ی توانای ئیشکردنیان هیه، یا گه یشتو نه ته ته مه نی ئیشکردن، ده بی ئیش بکه ن. به لام ئه ی نه گهر ئیقامه یان نه بی و ئیشیان پی نه دری، چون کاربکه ن؟! دهگوتری نهوانه ی ئیقامه یان هیه و ئیش ناکه ن، ده بی دهر بکری ن. دیاره که س له ئاواره ییدا ناتوانی به بی کارکردن و ته نانه ت به بی سوال کردنیش بژی و، مهرج نییه به په سمی کاریان هه بی، به لکوو ئیش و کاری نازادی وه که سه به ت و کری کاری و وه ریزی و ... نه مه لای نهوان ئیش نییه. یا نه گهر تو نه ئیش و کاری و کارانه بکه ی، ده بی بهوانه بلئی یا ئاگاداریان بکه یته وه. به لام ههر مه به ست دهرکردنیان بووه. ته نانه ت زور کوردیش خانووبه ره ی کپیوه یا دروست کردوه یه به کری ئی گرتووه، که چی ههر ناپازین و ده بی بیانوویه کی بو بدوزنه وه. بو وینه، پاگرتنی ئاژهل و ...، که چی نهوانیش که م یا زور وه که خه لکی پووس یا دانیشتونانی گوندو ناوچه که ئاژهل یان پاگرتووه. ژیان ی کورد، وه که پابردوو، به ئاژهل داری و کشتو کاله وه به ستر اوته وه. ههروه هاو پیه کم گوتی، خه لکی گوند، واته دانیشتونانی په سه ن و ناپه سه نی گوند، هه موو ئاژهل پاده گرن.

به لام بۆچی ئه م پریاره ههر بو کورده کان دهرچوو؟ له کاتی که ئاواره و په نابهری سهر به گه لانی تریش له وی ژیاون، که چی ههر ناوی کورده که هاتوو. ژماره ی په نابهره کورده کان له چاو زۆریه ی په نابهری سهر به نه ته وه کانی تر که مه تره.

کورده ئاواره کان، وه که زۆریه ی گه لانی تری ئاواره، شوین و ناوچه یه کیان بو په نابهری هه لپاژدوو که بو ئاژهل داری و کشتو کال له بارو که م دانیشتوو یا چۆل بووه. ئاشکرایه کار له شوینی وادا هیه بو دانیشتونانی ترو، دهوله تی پووسیا به رژه وهندی له وه دایه که به ره مه ی ئاژهل داری و کشتو کالی زیاتر بی. له لایه کی

ترەۋە، زۆربەى دانىشتوانى ئەو جۆرە شوينانە، بەتايىبەت پروسەكان، كەمتر خۇيان لە ئىش و كارى ئاژەلدارى و كشتوكال يا كاي ترى ھەرزان داۋە. لە ھەمووى گىرنگىر، پروسىا ولاتىكى مەزن و بەپىت و بەرەكەت و ھىزى كارى تىدا كەمەو بوونى گەلى بالادەست و خاۋەن دەسەلات يا براگەۋرە و پىشكە و توتوترو ... ھۇى پەنابردنى خەلك بوۋە بۇ ئەم كۆمارە، بەتايىبەت پاش پووخانى ئىمپىراتورىيەتى سۇقۇيتى ئەم ولاتە تەۋاۋى بەرپىرسىي دەۋلەتى يەككىتى سۇقۇيتى گرتە ئەستۇ، يا ۋەك مىراتگىرى ياسايى دەۋلەتى سۇقۇيت خۇى پاگەياندوۋە.

خوينەر ئەگەر تەماشاي پۇژو مانگى بىريارەكە بكات، ۋەزى سەرماۋ زستانە. جگە لەۋە، ھەوت پۇژ ماۋەيان پىداۋن كە دەبى بېۋن، بۇ كوى و چۇن پىسارىكە! ئەۋى مال و ئاژەل و شتومەكى ھەيە بە ھەوت پۇژ پىي نافرۇشى. ئەگەر بفرۇشى، دەبى بە نيۋە قىمەت بىفرۇشى. ئەۋەش نەبى، چۇن پىۋىستىيەكانى ۋەك قاپ و قاچاخ و پىخەف و جلو بەرگ و شېرەۋىرەي ناۋمال و ... بە ئاۋارە ۋە دەريە دەۋرى بى دەرتان و نەدار دەگوزىتەۋە؟ ئەۋە خەرجىي دەۋى. پاشان بۇ كوى بچن؟ لەۋىش بە ھەمان شىۋە رەفتارىيان لەگەلدا دەكرى. ئىنجا ناكرى خۇيان بشارنەۋە. ئەگەر نەپۇن، ۋەك بىريار دراۋە، بەزۇر دەريان دەكەن. ۋەك لە بىريار كەدا ھاتوۋە، ئەگەر بىتوۋ ئەم دەركردنە ھەر پاشماۋىيەكى تال و ناخۇشى بەدۋاۋە بى تا رادەي كوشتن، جگە لە كوردەكان خۇيان كەس بەرپىرس نابى. ناكرى نەپۇن، پۇلىس و ھىزى ئاسايش دەچن و سوارىيان دەكەن و دەيانبەن بۇ ئىستگەي قەتار يا گەپراچ. ناكرى بىمىننەۋە و ھەموو پۇژى بەرۇكيان بگرن و خەلك لەدۇيان ھان دەن و بىانكوژن.

لە جىگەيەكى تردا باسى كوشتنى كوردەكان لە چەند ناۋچەو گوندو ھەرمى پووسىادا دەكەين، باسى نووسىنى پۇژنامە و تەلەفۇنەكانىيان و، ھاندانى خەلك و پىكخستنى خۇپىشاندان دىرى كوردەكان و گىپرانەۋەي كوردەكان خۇيان. من لە ھەندىك گوتاردا بۇ پۇژنامە و گۇقارە كوردىيەكانى دەرەۋەو ناۋەۋە، كە سى دانەيان لەگەل ئەم بەلگەو دىكومىنىتەنەدا دەخىنە بەرچاۋ، ئاماژەم كردوۋە

بە سياسەتى ستراتېژىكى دەسەلاتدارانى ئەرەنستان و ئازەربايجان و پروسىيە
 كۆن و سۇقۇتتى دويىنى و پروسىيە ئەرەنستان بەرامبەر بە كىشەي كوردو، بەتايىبەت
 كوردەكانى سۇقۇتتى. بۇچوونەكانىشەم زياتر بەھۆي ئەرەنستان بەھۆي كە خۇم بە
 چاوى خۇم لە پروسىيە بىنيوومن. مەن كەوتومەتە دووان لەگەل كوردەكانى
 سۇقۇتتى پىشوو، چ موسلمان و چ ئىزدى، پىكخراو كومەلەر پوژنامە
 نووسراو و گىرەنەھەي ھەندى بەسەرھاتى تالانم ديوە بىستوو، سەرئەنجام
 دەستەم پارەيشتوو بە ھەندى بەلگە نووسراوى ئارشىقەكانى سۇقۇتتى پىشوو.
 ئەرەنستان، نەك تەنبا لە قەلچۇكردى بەناو ھاوولاتى خۇياندا لە قۇناغ و
 سەردەمى جىجىادا دەستىان ھەبەو، تا بۇيان كرابى پارىزيان لە سەرنەھەي
 قەوارەي كوردى و ناسنامەكەي نەكردوو، سەرەراي ئەرە، دووبەرەككىيان
 خستووتە نە تەنبا ناو كوردەكانى لاي خۇيان (موسلمان و ئىزدى) و بەگىزى
 يەكتىياندا كوردو، بەلگەو لە ئاوارەيى و ھەندەرانىش لەپىگەي ھەندى
 بەكرىگىراوى كوردى ئىزدىيەو پەرەيان بە دووبەرەككىيە ناو كوردەكانى خۇيان
 داو. لىرە مەبەست ئەرە كوردە ئىزدىانەي ئەرەمىتايە كە ئىستا ئاوارەن لە
 پروسىيە يا لە ئۇكرەين و بىلە پروسىيە بۇ پەيداكردى پاروويەك نان و پوژ بە پوژ
 ئمارەيان لە زىادبووندايەو لە دەرەھەش پارەيان دەندى پوژنامە گوڭار
 دەرەكەن و كۆپو كۆمەل بەستەن و پىكخراو پىك بەيەن و داوا لە كاربەدەستانى
 پروسىيە بگەن لە سەرمىرەكاندا بە نەتەھەيەكى جىاواز بىاننوسن و ....

لىرەدا گوتارى دوو كورد (يەككەك وەك كورد و ئەرەي تريان وەك نەتەھەي
 ئىزدى) كە لە كىتەبى نەتەھەكانى كۆمارى ئەرەنستاندا نووسراو، وەك بەلگەيەك
 لە دەيان و سەدان بەلگە، دەرەھە بەر چاوى خۇيەنەران. ئەرە نەنجام و بەرەمى
 سياسەتى نەتەھەي-لىنىنى ولاتىكى سىيالىستى بوو، ئەرە بەرەمى ھەموو
 ئەرە ناوئەندە كوردناسىيەو ... بوو. گوتارى نوينەرى گەل ئىزدى كە بىگومان بۇي
 نووسراو بىبناغەو دور لەزانستە، بۇ فرىودان و شىواندن و دژى گەل كوردو
 كىشە پەرەكەيەتى و بۇ مەبەستىكى تايىبەت نووسراو؛ لەوانەيە ھەندى كەسى

ساكاری پى هه‌لخه‌لختینن یا بیباخته گومانه‌وه، چونكه خوینهران له‌وانه‌یه نه‌زانن گه‌لیك جار شو چه‌شنه پیلانانه له شویننه‌كانى تری كوردستان یا پارچه‌كانى تری كوردستان له‌لایهن ده‌سه‌لأدارانى عه‌رب و تورك و فارس‌ه‌وه به‌پێوه‌چوووه سهرى نه‌گرتوووه. ئه‌مه ته‌نیا له سوؤفیتی جاران یا ئه‌رمه‌نستان و پووسیای نوێ نه‌بووه. جیی سهرسوڤمانه كه نووسراوه‌كه‌ى نوینهرى گه‌لى ئیزیدیان، ئیزیدیكان و ئه‌رمه‌نیكان به‌یهك بنه‌ماله، یا ئیزیدیكان به‌به‌شیکى ئه‌رمه‌نى یا خرمى ئه‌رمه‌نى داده‌نى. له‌كاتێكدا نه‌ك ته‌نیا هیچ شتیكى هاوبه‌شیان له‌گه‌ل كورددا نییه، بگه‌ر زمان و جلوبه‌رگ و خواردن و كولتووریان و... جیاوازه‌وه، به‌لكوو هه‌ر له‌كۆنه‌وه دوژمنی یهك بوون و ئیستاش هه‌ر شو دوژمنایه‌تیه ماوه. ئه‌و نووسراوه دژی ئه‌وانه راوه‌ستى كه گوايه هه‌ول ئه‌ده‌ن ئیزیدیكان به‌ نه‌ته‌ویه‌كى تهره‌وه، واته كورد، بنووسینن. نووسر دیاره نه چاوى به‌ سه‌رچاوه میژوویییه‌كان كه‌وتوووه، نه ویستوویه خۆى ماندوو بكات. نازانى داگیركه‌رانى تری كوردستان هه‌ولێ زۆریان داوه، نه‌ك ته‌نیا كورد له بارى دینییه‌وه دابه‌ش بکه‌ن، به‌لكه بیكه‌نه ئیزیدی و موسلمان و قزلباش و شیعه‌و سوننى و عه‌لى ئیلاهى و كاكه‌یی و هه‌تا هه‌ورامى و زازاو لوڤو به‌ختیارى و هه‌ندێ هۆزو زاراوه‌ى كوردی. به‌گشتی، عه‌رب و فارس و تورك هه‌ولێ زۆریان داوه نه‌ته‌وه‌ى كورد به‌به‌شیک له نه‌ته‌وه‌كه‌ى خۆیان دابنن.

نووسر كه باسى كوشتارى به‌كومه‌لى ئه‌رمه‌نییه‌كانى له ۱۹۱۵دا به‌ده‌ستى سه‌ركوټكه‌رانى تورك كردوووه، نه‌ك ته‌نیا كورده ئیزیدیكان، به‌لكو كورده موسلمان و عه‌لمو و ئاسوریه‌كانیشى تیوه گلاندوووه، باسى راپه‌ڕینه‌كانى پێشتر و پاشترى نه‌كردوووه كه چۆن بزوتنه‌وه‌كانى كوردیان بێ‌به‌زه‌یی سه‌ركوټ كردوووه سه‌ركوټكه‌رانى تورك نه‌یانده‌پرسى كامه‌یان موسلمان و ناموسلمان، باسى ئه‌وه‌یشى نه‌كردوووه كه له ته‌واوى راپه‌ڕینه‌كانى كورددا تا ئیستاش ته‌واوى نوینهرانى دینی (ئیزیدی و موسلمان) ی تیدا به‌شدارییان كردوووه و پێكه‌وه خوینیان رشتوووه ده‌ریه‌ده‌رو زیندانى كراون؛ یا له باشوورى كوردستان پژیى به‌عس جیی به‌سه‌ر كوردی ئیزیدی و ئائیزیدی هیئا! نازانن

خۆی لی گیل کردوو که چەند کوردی ئیزدی لە سەرکردایەتی بزووتنەوی کوردو دام و دەزگاکانی حکومەتی باشووری کوردستاندا هەن.

نووسەر دیارە هەموو نووسراوەکانی زانای بەناویانگی ئەرمانی لەسەر کورد نەخۆیندووەتووە که ئیزدیهکان لە کورد جیا ناکاتووە. نووسەرانی تریش باسی "ئاندەرانیکی" ئەرمانییان بە باشی کردوو. ئازانی هەر ئەم پیاو لە سەردەمی شەپی جیهانیی یەکەم و پاش جەنگدا بکوژی کوردەکان بوو، راپۆرتی فەرماندەکانی سوپای پوووسیا لە سەردەمی ناوبراودا باشترین بەلگەی زیندوووە که تەنانت هیزەکانی پوووسیش زۆر لەم کردوو نامرۆقانهیە ئاندەرانیکی ئەرمانی ئارازی بوون و ئاگاداریان کردووەتووە. باسی بەشداری ئیزدیهکانی لە شەپی ئازەربایجان و ئەرمانیا کردوووە که یارمەتی و شەهیدیکی زۆریان داووە بۆ پشتیوانیکردنی هیزەکانی ئەرمانی. بەلام باسی ئەوەی نەکردوووە که لەکاتی شەپەکەدا ئەرمانیهکان گەلیک بەلێنیان بە کوردەکاندا داوو، کهچی پاش داگیرکردنی ئاگورناقەرەباخ که کوردستانی سووریش دەکوێتە ئەوناو، بەلێنی ئۆتۆنۆمییان بە کورد داوو. زۆر ناسەرکەوتوانە ویستووێه سلاقیان و سیربیاری خاوەتیهکان لەگەڵ کورددا بەراورد بکات، که جینی خۆی نییه.

بەلام چەند راستییەکی دەرخواستوو، دان پێدانانی سیاسەتی کوردی کاربەدەستانی ئەرمانیهیە لە سەد سالی راپردوودا، که هەمیشە کوردو ئیزدییان بەجیا وەک دوو نەتەوی جیاواز لەقەڵەم داووە. وەک لە نووسراوەکەیدا دیارە، ماددەکانی ۱۵ و ۱۶ یاسای بنچینهیی کۆماری ئەرمانستان سەبارەت بە مافی مرۆفە و کەمەنەتەوکان جێبەجێ نەکراو، ئەنجامەکەیشی ئەو دوو بەرەکی و جیاوازییە که خستووایانەتە ئیوان کوردی ئیزدی و موسلمان و پەریانی پی داو. سەبارەت بە گوتاری دووهم که باسی کوردی ئەرمانیای کردوو، سەرەپای دوورەپەریزی یا ترس و نەبوونی بوار، نووسەر هەلۆیستیکێ نیشتمانی و نەتەو پەرەوانەیی هەیه؛ باسی ئازارو مەینەتی ژیاانی کوردەکانی ئەرمانیای کردوو، لە بێبەشی و دەوریان لە دام و دەزگای ئەرمانستاندا دوواو. باسی

چۆنیەتی دەریپەراندنی کوردە موسلمانەکانی لە ئەرمینیا کردوو، بەلام نەییوئراوە بەپاشکاوێ بلی دەسەلاتدارانی ئەرمەنی بۆ گەشتن بەم مەبەستە سوودیانی لە کوردە ئیزیدیەکانیش وەرگرتوو بۆ وەدەرنانی کوردە موسلمانەکان. ئینجا نۆری کوردە ئیزیدیەکان خۆیان ھاتوو، کە زۆریەیان راستەوخۆ یا ناپراستەوخۆ لەوێ ھەلکەندران یا لەناو ئەرمەنەکاندا توانەو. ھەردوو نووسەر وەک یەک باسی ئازار و کەموکوپی و داخووزەکانیان کردوون، تەنانت وەک یەک ناوی نیشتەجینی کوردەکانیان ھیناوە کە زۆریەیان کوردین، گەرچی ھەندیکیان گوپاون. واتە کوردی موسلمان و ئیزیدی پیکەووە و تیکەل ژیاون.

ئىزدىەكان

(كتىبى: نەتەۋەكانى دانىشتوۋى ئەرمىنىيا، چاپى ئىرەقان، ۱۹۹۸، ل ۶۳-۷۰)
گوتارى سەرۋكى پىكخراۋە كۆمەلەيتەكانى فۇندى نىۋنەتەۋىي ئىزدىەكان
جەمال سەداخىان"

ئىزدىەكان لەبۋارى ئانتروپولوگىيەۋە بەشىكىن لە بنەمالەى پەگەزى بچوۋكى
ئەرمەنى و يەكىكىن لە پەگەزە گەۋرەكانى ئورپايى. زمانى ئىزدىەكان (ئىزدى)
يەكىكە لە زمانەكانى باكور- پۇژاۋاى گروپى زمانە ئىرانىەكان كە لە بنەمالەى
زمانە ھىندۇ ئورپايىەكانە.

ژمارەى گشتى ئىزدىەكان لە جىھاندا لە دوو مىليۇن زىاترە و زۆربەيان لە عىراق
(لە ناۋچەكانى شەنگال و شىخان) و لە تۈركىيا (لە موپىن، ديارىكر، موش،
ساسون، بتلىس و وان) و ھەرۋەھا لە ئىران و سوورىا و جۇرجيا و پووسيا و
ئەلمان دەژىن. لە ئەرمىنىيا، نىزىكەى شەست ھەزار ئىزدى دەژىن و، زۆربەيان
خەرىكى كشتوكال و ئاژەلدارىن و، لەناۋ شارەكانى ئەرمىنىيا چىن و تويژىكى تر
دەژىن كە نۆينەرانى زانست و كولتۈور كۆمەلەيتەن. لە ئىرەقان، پىكخراۋى
يەكىكى نەتەۋىي ئىزدىەكان پۇژنامەى پەسمى خۇيان بەناۋى (دەنگى
ئىزدىەكان) "گولەس يەزىدوۋ" ۋە دەردەكەن، رادىۋى مىللى ئەرمىنىيا پۇژانە بۇ
ماۋەى سى خولەك بە زمانى ئىزدى بەرنامەى ھەيە.

پىكخراۋى كۆمەلەيتە سىياسى بەناۋى "يەزدىخان" لە ۱۹۹۶ ۋە خەرىكى
چالاكى و مەبەستى پروگراممەكى ھاۋكارى ھەمەلەينەى ھاۋولاتيانى ئىزدى
كۆمارى ئەرمىنىيا ھە پۇژنامەى گەيشتن بە پۇرسەى دەسەلاتىكى

گەلیرىدا. پىڭخراۋى كومەلەيتى "فوندى جىيەنى ئىزدىگەن" (مالاتى ئىزدى) لە سەرەتاي ۱۹۹۸دا پىڭ ھات، كە دەبوو بۇ پىڭھىنانى ناۋەندىكى زانىارى و كولتورى نەتەۋەيى ئىزدى تىڭكۆشى.

دۆستايەتى گەلانى ئەرەن-ئىزدى لە قوۋلايى سەدەگەنەۋە دىت، با ئەۋ پۇژە خۇيىناۋيانە ۱۹۱۵ كە بۇ گەلى ئىزدى تال و بىزەزىيەنە بوون، بىرەيىنەنەۋە كە ھەردو گەلى ئەرەنى ئىزدى كەۋتەنە بەر شالۋى چەوسانەۋەۋە كۈشت و كۈشتار. لەۋ بارودوخە دژارو سەختەدا ھەردو گەل بوونە پالپىشتى يەكتى. پاستىيەكى مىژۋىيى و حاشانەكراۋى سالى ۱۹۱۵ ئەۋەيە، كاتىك دەۋلەتى توركيا بىريارى كۈشتارو پاونانى ئەرەنىەگەلى بۇ بىابانەگەن دەركىد، ئىزدىگەن نىزىكە شەش ھەزار ئەرەنىيان لەدەست بىكۆژەگەلى تورك پىزگار كىد و پەنایان دان و لە ئامىزىيان گرتن. ھەر بۇيە لە ۱۵ى شوياتى ۱۹۱۷دا دەۋلەتەگەلى توركيا و ئەلمان ئىزدىگەنەلىيان ۋەك دۆژمنى خۇيان تاۋانباركرد. بەلام سەرەپاي ئەۋەيش، خۇيان پاگرت و درىژەيان بە يارمەتيدانى ئەرەنەگەن دا.

لىردا لەجىي خۇيدايە ۋتەي پووناكبرى مەزنى گەلى ئەرەنى "خاچاتور ئەۋوڭيان" بەيىرەيىنەنەۋە: ((ئىزدىگەن و بىرەۋەپەرەگەلىيان، گەرچى لە ھەموو شوينىك كەۋتەۋنەتە بەر شالۋ پاونان و نەفرەتكراۋى ھەموان بوون، بەلام تا ئەمپۇش لەبەر ئەۋ سىروشتە ئازايەي كە ھەيانە، ئەم گەلە بەرەنگارى لە خۇي و پاشەكشەي بە دۆژمن كىد)).

لە پۇژە پەشەگەلى ژىنوسايددا، دۆستايەتى سەدان سالىە دوو گەل بە ھاۋكارى دوو سەركردەي لەشكىرى "ئاندرانىك"ى ئەرەنى و "جەھانگىر ئاغا"ى ئىزدى دژى توركەگەلى خۇي نىشان دا. ئىزدىگەن چالاكىيەكى بەرچاۋيان لە شەپەرەگەلى دەۋرەپەرى بامش ئاپاران و سەردار ئابادو.... نواند و لاپەرەيەكى نۇيىيان لە مىژۋى ھەردو گەلدا نەخشاند. ھەموو سالىك ۷/۱۵ پۇژى قورىانيەگەلى ئەم تراژىدەيەۋ، نابى تراژىدەي ئىزدىگەنىش كە ھەشتا سال لەمەۋەر لە توركيا پۇۋى دا لەيىرىكى.

دۆستايەتى دوو گەلى ئەرمەن و ئىزدى نەپچراۋە. باشتىن بەلگەش بۇ ئەمە پۈدۈدەكانى ۱۹۸۸ (شەرى ئەمىنيا و نازەربايجان لەسەر ناگورناقرەباخ، ھەورامى) تە. كاتىك بزووتنەۋەيكى گەلىرى ئەرمىنيا بۇ پاراستنى سەرۋەرى خاكى ئەرمىنيا دەستى پىكرى، ئىزدىەكانىش بەشدارىيان تىدا كىردو، بۇ نازادكىردنى "ئارشاخ" ژمارەيەكى زۆرى ئىزدى زۆر خۇبەختكەرەنە چوونە پىزى سوپاي ئەرمىنياۋە. زىاتر لە سى ئىزدى جەنگاۋەر شەھىد كران. بزووتنەۋەى ئارشاخ بوو بە مەشق و تاقىكىردنەۋەيەكى راستەقىنە بۇ جەنگاۋەرە لاۋەكانى ئىزدى كە لە خۇپاراستنى گورس، قاىك، ئىراسخەقان، ئىجەقاندا بەشدارىيان كىرد. لەگەل ئەۋەشدا، ژنە ئىزدىەكانىش شەرىيان كىرد، ئىزدىەكان يارمەتتەيەكى زۆرىيان، لە بوارى ماددىۋە دارايدىدا، پىشكەشى شەرى ئارتساخدا كىرد. ئىزدىەكان، جگە لە زمانى خۇيان زمانى ئەرمەنىش بەتەۋاۋى دەزانن و بە نازادى پىنى دەۋىن. بۇچوونى ۋا ھەيە كە دەلەن ئىزدىەكانىش كوردن. ئەم بۇچوونە بىئەناغەيەۋ، بەگۈيرەى پىۋىست بەرپەرچ دراۋەتەۋە مەكوم كراۋە پەخنى ئى گىراۋە. ئىزدىەكان، بە زمانى نووسراۋ دىن و داب و نەرىت و تايبەتمەندىەكانى تىرى ئەتنىكى، گەلىكى سەربەخۇن، يەكبوون با لەيەكتەرچوونى ئىزدىەكان لەگەل ھەر گەلىكى تردا، ماناى پەتكىردنەۋەيەكى مىكانىزىمى سەربەخۇبوونى ئەۋ گەلەيە كە سەدان سائە نىشانى داۋە ئىسپاتى كىردوۋە.

لاى ھەموان ئاشكرايە كە سلافيانەكانى سىرپىاۋ خارقاتيا بە يەك زمان قەسەدەكەن و سەر بە يەك گروپى ئەتنىكىش، بەلام دىنيان جىاۋازە. واتە پرافاسلاۋ و كاسولىك و موسلمانن و، سى دەۋلەتى جىاۋازيان پىك ھىناۋە. ئىزدىەكان بەدرىژايى سەدان سال دىن و زمانى خۇيان و نەتەۋە پەۋالەت يا دىمەنى ئەتنىكى خۇيان پاراستوۋە. لىرە دىسانەۋە وتە بەنرخەكانى "خاچەتۇر ئەبوفيان" بەبىردىنەۋە كە دەلى: ((گەل (نەتەۋە) بە زمان و دىنى خۇى دەپارىزى)). ئىزدىەكان ھەر بەم چەشەنە، بە درىژايى سەدەكان تا ئەمرو خۇيان پاراستوۋە.

ماتريالەكان (كەرەستە نووسراوەكان) سەبارەت بە (دانیشتوانی ئەرمینیا لە سەد سالی پابردوو ۱۸۳۱-۱۹۳۱)دا، نیشانی دەدەن كە ئیزیدیەكان لە ھەموو بەلگەكاندا وەك نەتەویەکی جیاواز لە گەلانی ترو لەوانە لە كوردەكانیش لەقەڵەم دراون. بەپێی سەرژمێریەكان، ئیزیدیەكان لە ئاپاران، باسارگیچار، نوریا یەزید و قیدی دەژین. لە كۆماری ئەرمینیا نوێنەرانی گەل (نەتەو) دەژین كە لەپرووی چەندایەتییەو پلەى دووھەمیان ھەیە. بەپێی سەرژمێری سالی ۱۹۸۹، لە ئەرمینیا ۵۲،۹۸۰ كەسن (پەنجاو سی ھەزارو نۆسەدوھەشتا). دواى پاگەیاندى سەرپەخووی كۆماری ئەرمنستان، وەك دەزانن بارودۆخیكى دژواری كۆمەلایەتى-ئابووری بالى كیشا بەسەر ئەم ولاتەدا، بە سەرماو سولەو وەستانی دوورودریژی خەلك بۆ نان و نەبوونی ھۆیەكانى گواستەو، كاتێك خەلك ناچار بوون پۆژانە دەیان كیلومەتر بەپێی بڕۆن، سەرەتاكانى سالانى نەوت بەیڕبەینیئەو.

شتێكى شاراوەیش نییە كە لەم سالانەدا خەلكى ئەم كۆمارە كەوتنە كۆچكردن و پەنابەرى بۆ ئیەم دیاردەیهكى پەسند نەكراو. بەلام ئەو پاستییە كە ئاوارەبوون و كۆچ ئیزیدیەكانى گرتووەتەو. بەپێی سەرچاوە سەرژمێریەكان نزیکەى ۱۰٪ى دانیشتوانى كۆماری ئەرمنستان لەم سالانەدا ئیرەیان بەجێھێشتوو. ئاوارەبوون لە ئەرمینیاو، چ ئەرمنى و چ نوێنەرانی گەلانی ترو لەوانە ئیزیدیەكانیش، لە سالانى نەوتەو بەپێى بنەمایەكى ئازادو سەرپەستانە، بەداخو لەبەر ھەندى فاكترى واقیعى لەزیادبووندا.

بەپێى یاسای بنچینەیی كۆماری ئەرمینیا، دەسەلات لەرێگەى گەلەو ھەلدەبژدری و یاسای بنچینەیی كۆماری ئەرمینیا یاسای نیونەتەویى پەچاو و مافى پاراستن و ئازادى مڕۆ مسۆگەر ئەكات و بوار نادات ھیچ چەشنە جیاوازییەك لە زمان و ناسیونال و ئاین و ... لەناو دانیشتوانى ئەرمینیا دا ھەبى. ئەم مافە پەروایە بەپرونى لە ماددى پانزەى یاسای بنچینەیی كۆماری ئەرمینیا دا جێ كراوەتەو، سەبارەت بەوێ كە دانیشتوانى كۆماری ئەرمینیا، بەبێ لەبەرچاوگرتنى نەتەو و پەگەزو زبان و ئاین و چۆنیەتى بارى كۆمەلایەتى و

نیشانه‌کانی تر، هه‌موو ماف و ئازادی و به‌پررسییه‌کیان هه‌یه‌و مسۆگهر کراوه. له
مادده‌ی شه‌ست و چواری یاسای بنچینه‌یشدا هاتووه، بۆ نوینه‌رایه‌تی په‌رله‌مانی
کۆماری ئهرمینیای ته‌واوی دانیش‌توانی کۆماری ئهرمینیا که ته‌مه‌نیان گه‌یشته‌بێته
٢٥ سال و ٥ سالی دوایی هه‌میشه له ئهرمینیا دا ژیا‌یی و ئاسنامه‌ی ئهرمه‌نی
هه‌بی، مافی هه‌لبژاردنی هه‌یه‌و ده‌توانی خۆی بپاڵێوی.

له‌م دوو مادده‌یه‌ی یاسای بنچینه‌یه‌یدا دیاره که له‌م بواره گرنه‌گه‌دا جیاوازی
نه‌ته‌وه‌یی به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ناکرێ. به‌له‌به‌رچاوه‌گرته‌ی ئه‌و شتانه‌ی که باس کران،
پیشنیار ده‌که‌ین که:

١- پووناکیرانی ئێزدی بۆ تاووتوێکردنی گه‌لله‌ی یاسا‌کانی په‌رله‌مانی
می‌للی ئهرمینیا رابکێشن.

٢. له‌کاتی هه‌لبژاردنه‌کانی ئه‌نجومه‌نی می‌للی ئهرمینیا دا بوار به‌ کۆمه‌له‌ی
ئێزديه‌کان بدری نوینه‌رانی خۆیان بۆ ئه‌م ئه‌نجومه‌نه‌کان‌دیو هه‌لبژێرن.

٣. له‌ به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی و دام‌وه‌زگای ده‌وله‌تیدا، پسپۆری ئێزدی دا‌بنری.

٤. بۆ رێکخستنی ناوه‌ندیکی کولتووری بۆ کومه‌له‌ی ئێزديه‌کان شوینی
(بینایه‌ک) له‌ شاری ئه‌رقان دیاری بکری (ده‌توانین شوینیکی له‌بار، بۆ وینه،
سینه‌ما تیئاتری "ئیری‌بونی" پێشوو دیاری بکه‌ین)، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئێزديه‌کان له
ئهرقان نه‌ ته‌نیا ناوه‌ندیکیان نییه، به‌لکوو تانیستا له‌ هه‌موو ئهرمینیا‌ش
ناوه‌ندیکی ئه‌وتۆیان نییه.

٥. له‌ په‌یمانگه‌ی می‌للی پۆژه‌هه‌لاتناسی ئاکا‌دیمیای زانیاری ئهرمه‌نستان،
به‌شی ئێزدی‌ناسی (ئێزدا‌لۆگیا) بکریته‌وه، تا بوا‌ری لێکۆلینه‌وه‌ی می‌ژوویی
ئێزديه‌کانی هه‌بی و بتوانی به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌قینه و باب‌ه‌تی می‌ژووی گه‌لی
ئێزدی که تانیستا ئاوا‌ژوو کراوه و هه‌ولێ زۆر دراوه بیسه‌لمێنن سه‌ر به
نه‌ته‌وه‌یه‌کی ترن، ئاراسته‌ی بیرو‌رای گشتی بکه‌ن.

٦. له‌یه‌کی‌تی نووسه‌رانی ئهرمه‌نستان، به‌شی نووسه‌رانی ئێز‌دیش بکریته‌وه.

۷. بۇ يادگارنى ھەمىشەسى و پېژنان لە جەنگاۋەرانى ئىزدى كە لە ناۋچە سەرسنۋورىيەكانى ئەرەنستان و لە شەپەكانى ئارستاخدا شەھىد كران، ناۋى يەككە لە شەقامەكانى شارى ئىرقانىان لى بىزى و پەيكەرىكى بىرەۋەرى بۇ ئىزدىيە تىكۈشەرەكانى پىگەى ئازادى دوست بىرى.

۸. لە تەلەفزيۋنى مىللى ئەرمىنياۋ لەژىر چاۋدىرى و پشتىۋانى دەۋلەتدا، لە ھەفتەيەكدا كاتىمىرىك بەرنامە بە زمانى ئىزدى بىلۋىكىتەۋە.

۹. تا ھەلېزاردى نۆى، نوئىنەرىكى گەلى ئىزدى بۇ پەرلەمانى ئەرەنستان (مەجلىسى مىللى) دىارى بىرى.

شۋىنى نىشتەجىئى ئىزدىيەكان لە كۆمارى ئەرمىنيا بەپىئى سەرمىرى ۱۹۸۹

شارەكان	كۆمارى دانىشتۋان
ئىرقان	۷۰۸۶
ئەبۇفان	۴۶۵
ئەللاۋىردى	۹
ئاشتاراك	۸۳
ئارارات	۵۴
ئارتىك	۶۴
ئارتاشات	۳۶۳
گورىس	-
دىليجان	۱۸۶
ئەچمىادزىن	۱۰۰۷
ئەجۋان	۱
گومرى (لېنىنەكان)	۳۲۵
كامو	۱
قانادزور (كىرۋەكان)	۳۳
ئارماۋىر (ئوكتىمېريان)	۹۳۸
رازدان	۱۳۳

—	كاپان
۱۵۱	چارنیتساوان
۱	چەرموك
۱۵۵	سیوان
۳۳	سپیٹاك
۱۶۸	ستیپانه‌وان
۱۱۱۳۳	سەرجه‌م

ژماره‌ی دانیشتوان	ناوچه‌كان
۱۸۴۰	نه‌بوڤیان
۱۴۳	ئارزنی
۵۵	بیروخه‌وان
۳	عه‌زیزبه‌یکوڤه (ڤایک)
۲۳۷	ئاخوریان
—	ئاماسیا
۲۸۵	ئانی
۲۱۶۹	ئاشتاراک
۷۳	ئاپاران
۴۰۳۴	ئاراگاتس
۲۱۴۲	ئارارات
۹۹	ئارتیک
۲۶۵۱	ئارتاشات
۳۸	گوتارک
۱۷	ئیخیگنادزور
۷۳۰۳	نه‌چمیا‌دزین
۴۱۹۳	تالین
۸۳	تومانیان

۳۷	نەجوان
۵۶	كالىنين (تاشير)
۴۱	كامو
۱۴۰	كراسناسيلىك
۹۹۵۲	ئارماوير
۴۱۴	رازدان
۴	كاپان
۳	ئاشوتسك (گوكاسيان)
۳۲۳۱	ماسيسى
۱۸	مارتونى
۲	ميگرى
۲۳۸۸	نايرى
۱۱	نوئيمبەريان
۱۰	شەمشەدىن (تائوش)
۲۴۹	سيوان
۱۲	سيبيان
۴	سپتيك
۴۳	ستپانەوان
۳۳۹	قارديسى
۴۲۳۳۷	(سەرجهم)

كورد له ئەرمينيا

(سەرچاوەی پێشوو)

(نوسینی ئاماریکی سەردار- سەرۆکی بەرپۆوەبەرایەتی شوورای پووناکبیرانی کوردی کۆماری ئەرمينيا سەرنوسەری پۆژنامەی "پێیا تازە"، پۆژنامەنووסי خزمەتگوزاری ئەرمينيا)

ئێمە گە لەسەر "کوردەکان" دەدوین، بە شیوەیەکی گشتی باسیان دەکەین. واتە کە دەلێن کوردەکان، مەبەستمان هەم کوردە موسڵمانەکان و هەم ئەو بەشە ئێزدیەکانە کە خۆیان بە کوردی ئێزدی دادەنێن. جگە لەو، هەرۆک ئاشکرایە بەشەکی تری ئێزدیەکان تا ئەمڕۆش ئایینی کۆنی خۆیان، واتە پۆژپەرستی خۆیان، پاراستوو و خۆیان بە گەلیکی جیاواز دادەنێن. بۆیە بۆچوونی جیاواز لەسەر ئەم کێشە هەیە، گفتوگۆی زۆریشی لەسەر دەکری. بەلام دوان و لیدوان و پوونکردنەو لەم بارەو ئەرکی ئیستای ئێمە نییە.

فاکتە میژووییەکان ئەوەمان بۆ دەردەخەن، کە هێشتا لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەو هەندێ هۆزو خێلی کورد لە ئەرمەنستانی پۆژەلاتدا ژیاون و، لەبەر سیاسەتی چەوساندنەوی تورکیا، هەرۆها لەبەر پووبەپووبوونەوی کوردی موسڵمان و ئێزدی کە دەسەلاتدارانی تورکیا بە هەموو توانای خۆیانەو دەستیان لە هەلگیرساندن و پەرەپێدانیدا هەبوو، کوردە ئێزدیەکان کاتی شەپی پووسیا-تورکیا لە ۱۸۷۸-۱۸۷۷دا لە (عەین تەپە)و کۆچباری ئەرمەنستانی پۆژەلات بوون و لە ناوچەی تیکور (گویری کاخ)، سورمالو، ئاپاران، ئەچمیادزین، ئارماویرو ئاشتاراک جیگیربوون. کاتی شەپی جیهانیی یەکەمیش، زۆربەی کوردە

ئىزدىگەن لە ناوچەكانى (گوپىنى) قارس و سورمالين و وان ھەلکەنراون و، لە ناوچەكانى ئاپاران و تالين و ئارماوير، ئەچمىادىڭين، ماسيس، ئارارات، ئاشتاراك، ئارتاشات و، لە جۇرجياش زۆربەيان لە شارەكانى تيبليس و باتوم و تىلاو جىگىر بوون. لە ئەرمينيا كوردە ئىزدىگەن لە گوندەكانى ناوچەكانى ئاراگاتسون، ئارماوير، ئارارات دەرڭين. كوردىكى ئىزدى زۆرىش لە گوندەكانى دولى ئارارات (لەگەل دانىشتوانى تر (تيگەل و پيگەل) دەرڭين. لە شارەكانى ئىرەقان و گومرى، قانادزور، ئەبوقيان، دليجان، ستىپاتووان و تاشيريش دەرڭين.

ئيش و كارى سەرەكى كوردەكان ئازەلدارى و كشتوكالە. زۆربەى گوندە كوردنشىنەكان لە ناوچە كۆيستانىيەكاندا لەگەل ئازەلدارىدا، كشتوكالى جۆو گەنە و پەتاتە دەكەن. ئەو كوردەكانى كە لە دولى ئارارات دەرڭين، باخداريش (باخەوانى) دەكەن. لەناو كوردەكانى شارنشىندا، كرىكارو فەرمانبەر و ئەندازيار و پووناكبير ھەيە. پىيوستە بگوتى لە ھاوھى ھەفتا سالى پابردوودا، كوردەكانى ئەرمينيا، نەك تەنيا گەيشتوونەتە ئاستىكى پيشكەوتن، بەلكو ژمارەى دانىشتوانىشيان زىادى كردوو. بۆ وىنە، ئەگەر لە ۱۹۲۳ (۸۶۵۰) ھەشت ھەزارو شەشەسدو پەنجا) كوردى موسلمان و ئىزدى ژيان، ئىستا بەپىى سەرژمىرى ۱۹۸۹ زياتر لە شەست ھەزار كەس لە ئەرمينيا دەرڭين.

زۆربەى كوردە موسلمانەكانى ئەرمينيا لە ئىوان ۱۹۸۹-۱۹۹۰ دا لەگەل ئازەرىيە موسلمانەكانى ئىرەدا ئەرمينيان بەجى ھىشت. ھۆى سەرەكى ئەم بەجىھىشتن و ئاوارەبوونە، ئەو بوو كە ئەوانە لە گوندە ئازەرىنشىنەكانى ئەرمينيا دەرڭيان و، پەيوەندى بنەمالەيان بەيەكەو ھەبوو و، مندا لانى كورد لە قوتابخانەكانى ئازەرى دەيانخويئند. ژمارەى ئاوارەكانى كوردى موسلمان نزيكەى دەھەزار كەسە، ژمارەيەكيش لە كوردە ئىزدىگەن ئەرمينيا (نزيكەى دوانزەھەزار كەس) ھەروا ئاوارەى دەرەوھى ئەرمينيا بوون. بۆ وىنە، ئىستا تەنيا لە ھەرمى ياروسلافي (پوسيا) ھەشتەسد بنەمالەى ئىزدى دەرڭين و، زۆربەى ھەرمەزوريان لە ئەرمينياو ھاتوون. سەرەپاي ئەمەيش، ئەوانە پەيوەندى خويان لەگەل كۆمارى ئەرمينيا

نەپچراندوو، ئەوانە منداڵەکانی خۆیان نەفرۆشتوو، تەنانەت ئەوانەش كە لەوێ كۆچى دوايان كردوو، بۇ ناشتن هينراونەتەو بۇ ئەرمينيا. ئىستا ژمارەى دانىشتوانى كوردى موسلمان و ئىزدى لە ئەرمينيا نزيكەى چل ھزار كەسە.

ھۆى سەرەكى ئاوارەبوونى كوردە ئىزدىەكان، ئالۆزى و سەختى بارودخى ئابورىيە كە تەواوى دانىشتوانى كۆمارى ئەرمينياى گرتووتەو. ئىمە ھىچ كاتىك ھەستمان بە جياوازى نەتەوئى و چەوسانەو ئازاردان لە ئەرمينيا نەكردوو، ھەست بەو دەكەين كە ھەموو مافىكى ھاوولائيمان ھەيە، واتە ئو مافانەى كە لە ياساى بنچينەيدا تۆماركراون.

ئەرمەنستان ئو ولاتەيە كە كۆمەلگەى ئىمەى كوردەكانى ئى جىگىر كراو بە ھاوكارى راستەوخۆى پووناكيرانى ئەرمەنى پەرەى بە كولتورى نەتەوئى خۆى داو. ئىستا پ بەرنامەى رادىوئى ژاڤە كاترميرىك و پاژدە خولەك بە زمانى كوردى بلۆدەبىتەو. لە (١٩٣٠) ھە تائەمىرۆ پۆژنامەى رىيا تازە بە يارمەتى دەولەت دەرەچى، كە لەكاتى خۆيدا يەكەم پۆژنامەى كوردى بوو لە يەكيتى سوقيت. لە پەيمانگەى پۆژمەلاتناسى كۆپى زانىارى (ئاكادىمىاى زانست) مىللى ئەرمەنستان، گروپى كوردناسى و لە زانكۆى "داويت ئاناخت" بەشى كوردناسى ھەيە.

يەكەم فىلمى ھونەرى و بەلگەنامەى كە باسى ژيانى كولتورى كوردەكان دەكات، لە ئەرمينا بەرھەم ھينراو (بۇ وىنە، فىلمەكانى "زارى"، "كوردە ئىزدىەكان"، "كوردەكانى ئەرمينيا"، "كوردەكانى ئەرمينيا... ھتد). زياتر لە شەست سائەو بەشى نوسەرانى كورد لە يەكيتى نوسەرانى ئەرمينيادا كاردەكات. لە قوتابخانەى گوندە كوردنشينەكاندا لە پۆلى دووھەمەو تا ھەشتەم دوو سەعات لە ھەفتەدا بە زمانى كوردى وانە دەگوتريتەو.

ئەم دە سائەى دواى، لە ئەرمينيا ئەوئەندە كتيب (لەبارى ھونەرى، ھەرگىزانى زانستى و سياسى) بە زمانى كوردى دەرچوو كە لە ھىچ ولاتىكى تر، يا بە واتايەكى تر، لە يەك ولاتى تردا ئەوئەندە دەرەچو. كوردەكانى ئەرمينيا

سوپايەكى پروناكىبرى زۆريان ھەيە ۋەك زانا و نووسەرو دكتورو ئەندازيارو .... بەلام
 بەداخو ھەشەشەكى زۆريان، لەبەر سەختى بارى ئابورى، ئەرەنستانيان
 بەجى ھىشتو ھە. لە ئەرەنيا چەند كۆمەلەو رېكخراوى كۆمەلەيتى كوردى كارەكەن.
 بەم چەشنە، تا ئەو جىگەيەى كە بوار پەخسابى، كوردەكانى ئەرەنيا
 كەلەكان ۋە رەگرتو ھە بۇ پەردەدان بە كۆلتوورى خۇيان و ئەزموونىكى
 دەولەتەندىشيان لەم بارە ھەيە. ئەوى ئەمەز پىيوستە بۇ كىشەى كوردەكانى
 ئەرەنيا بىرى، مۆلەتى مىكانىزىمى كارى رېكخراو كۆمەلە كوردەكان بەرى بۇ
 چارەسەرى ئەو كىشە نوپىيانەى كە ھاتوونەتە پىش و، ئەو كەموكوپىيانەى كە
 ھەبوون، لاپېرېن و چارەسەر بىرىن و، ئەو شتەنەش كە نەكراو بىرىن.
 لەم سالانەى دوپىدا، لە ئەنجامى قۇناغى گواستەنەو ھە ئالوگۆرەكاندا، ھەندى
 كىشە ھاتوونەتە بەردەم كۆمەلەنى كوردى ئەرەنيا. بەداخو ھەگەرەترىن ژمارەى
 كەمەنەتەوكانى ئەرەنستان، واتە كوردەكان، ھىشتا نوپەنەريكان لە پەرلەمانى
 ئەرەنيادا نىيە. پىيوست بە بىرەنەنەو ھە كە سالى ۱۹۱۸ تا ۱۹۹۰ ئىمە يەك يا
 زياتر لە يەك كەسمان لە پەرلەمانى ئەرەنيا ھەبو. نەبوونى كوردەكان لە
 پەرلەمانى ئەرەنيادا، دەگەرپتەو ھە بۇ ئەو كەموكوپىيەى كە لە ياساى ھەلپژاردندا
 ھەيەو بەتەواوى كارى لەسەر نەكراو. پىم وايە پىيوستە لەم بارەو ئەزموونى
 ئىران و لوپنان لەپىش چاوبگرىن. لەم دوو ولاتەدا نوپەنەرانى كەمەنەتەوكان
 لەلایەن كۆمەلگەى خۇيانەو ھەلدەبژىردىن و، نوپەنەرانى ئەرەنى بەم چەشنە بۇ
 پەرلەمانى ئەم دوو ولاتە (ئىران و لوپنان) ھەلدەبژىردان. ئىمە ھەروەھا
 نوپەنەرمان لە دامودەزگای جىبەجىكەرى (دەولەتى) كۆمارى ئەرەنستانىشدا
 نىيە، گەرچى ئىمە لىو ھەشاو ھەيەكى ئەوتۇمان ھەيە. زۆر ھەز دەكەين و باشتريش
 بوو مۆفقىكى ئەوتۇ لە نووسىنگەى سەزۇك كۆمارى يا دەولەتى (شوروى
 ۋەزىران) دا ھەبى كە ئاگادارى كىشەكەى ئىمە بى و بىزانى.

زۆريش پىيوستە لە كۆمارەكەماندا كادىرى نەتەو ھەيە ئامادەبىرى و، ئىمە لەم
 بارىشەو ئەزموونىكى تەواومان ھەيە. لەكاتى خۇيدا ئىمە خاوەنى پەيمانگەى

پەروەردەى كوردى بووين و بەشى كوردناسى لە فاكولتەى پۇژمەلاتناسى زانكۆى ئىرهقان ھەبوو كە پىسپۇرپان بۇ نامادە دەكردين و ولەمدەرى پىويستىيەكان بوون. كەواتە ئەگەر ئىمە ھەبوونى گروپى كوردناسى، پۇژنامەى كوردى، ھەبوونى بەرنامەى رادىيۆى بە زمانى كوردى، گوئەنەوى زمانى كوردى و ئەدەبىياتى كوردى لە قوتابخانەكاندا لەبەرچاو بگيرن، نەبوونى كادىر و نامادەنەكردينان بۇ ئەم ناوەندە كوردىيانە مەنتىقى نىيە.

كردەنەوى بەشى كوردناسى لە پەيمەنگەى پەروەردەى ئىرمىنيا و زانكۆى ئىرهقان يا لە فاكولتەى زمانناسى، بە وەرگرتنى ٤ تا ٥ قوتابى كورد (بەبى مەملانن بە پاسپاردەى دەولەت) لەم ناوەندانە پىويستىيەكانى كادىرى كوردى كە لەمىژە ھەستىيان پى دەكرى، جىيەجى دەبوو. جگە لەو، ئەگەر ئەو ھەش لەبەرچاو بگيرن كە ھىچ پىسپۇرپكى پىداگوگ (پەردەردە)مان بۇ زمانى كوردى نىيە. ھەروەھا كەموكۆپىيەكى زۆر لە دەستخست و نامادەكردى كىتبى قوتابخانەدا ھەيە بۇ قوتابىيانى كورد (بە زمان و ئەدەبىياتى كوردى). ئىستا زياتر لە ١٥ سالە ئەم كىتبەنە لەچاپ نادرىن و، ئەو ھەيش كە ھەيە، ولەمدەردەوى ئەم سەردەمە نىيە. تەلەفزیۆن تايبەتەندى و كارىگەرىكى راستەوخۆى لە ژيانى كۆمەلایەتى و نەتەوہى و كولتورىدا ھەيە. لانى كەم بلاؤكردەنەوى بەرنامە لەسەر كوردەكان (بابەتە كوردیەكان)، ئەو ھەيش جاروبارو نەك بەردەوام، نیشانەى بايەخدانە و بە ھەنگاویكى گەورە دادەنرى. بەرنامەكانى تەلەفزیۆنى دەتوانى دانىشتوانى ئەرەمنى زياتر لە ژيان و دین و نەتەو و كەلەپوور و... ی كوردەكانى ئىره ئاگادار بكا تەو.

ئەرمىنيا، وەك ناوەندىكى كوردناسى و چاوكى بووراندەنەوى كولتورى كوردى، جىگەيەكى تايبەتى ھەيە، دام و دەزگای دەولەتى و پەيوەندى ئەرەم لەم بارەو زۆر باشە. بەھەلکەوتىش نىيە كە لىزە باس يا داواى ئۆتۆنۆمى كولتورى بۇ كوردەكان دەكرى بۇ بووراندەو پەره پىدانى زمان و كەلەپوورى ئەم گەلە.

ھەشت گوندى ناوچەى ئاراگاتسوتن، واتە گوندەكانى ئالاگىز، ئاف شىن، دەرىك جا موشلو، پىيا تازە، سەنگار، ئەمرى تازە، بەشىكن لەو ناوچەيەى كە بە

ناوچهی لیقه و ماو و زیان لیکه و تووو پاگه یه ندراره، که له ئه نجامی بوومه له رزه وه زیانیکی زۆریان ئی که و توووه دانیش توانیان تووشی قوربانیه کی گیانی زۆر بوون. زۆربهی خانوه کانی ئهم گوندانه ویران یا پوو له پوو خانن. ههروه ها ناوه نده کولتووریه کانی ئهم شوینانه (کلویه کان و کتیبخانه کان و ماله کولتووریه کان و قوتابخانه کان) یش زیانیان لی که و توووه. ئهم گوندانه له ده سالی پابرد وودا هیچ کاروباریکی دروستکردنی بینا یا چاککردن هه ئه کاروبارانهی که پاگیراون، بۆ نه کراوه. قوتابخانهی ناوه ندهی ئالاگیز، ئه قوتابخانه یه که له ناو قوتابیه ده رچه کانی دا زاناو نووسه رو پوژنامه نووس و دکتووو مافناس و... ی به ناو بانگی ئی هه لکه و توووه، له بارودوخیکی دله زیندایه. وانه کان له جینگه وریگه ی کاتیدا ده گوترینه وه هیچ پیوستیه کی گهرمکردنه و یان نییه. ههروه ها قوتابخانه کانی ناوه ندهی گونده کانی سیپان و ده ریک و پریا تازه یش له بارودوخه دان.

له ۱۱ (یازده) گوندی ناوچهی ئاراگاتس، ته نیا له گوندی ئالاگیز بنکه یه کی ته ندروستی هیه، له هه شت گوندی ناوچهی تالین، ته نانه ت شوینیکی ده رمانکردنیشی ئی نییه.

چهند ساله ژماره یه که له گونده کان، ته نانه ت ناوی خواردنیشیان نییه، ئوتوبوس به ویدا ها توچۆ ناکات. ته نانه ت له هه ندی گوند یه که ده زگای ته له فونیش نییه. پوژنامه هه ر ناگاته لایان و، بگره بواری بینینی ته له فزیونیسیان نییه. له گونده کاندای ته نانه ت ناوه ندیکی کولتووری نییه و چۆل کراون و، ته نیا به سالآچوان و ژن و مندالیان ئی ده ژین. گه نجه کان بۆ به ده ستهینانی بژیوی که سواریان ئه وریان به جی هیش توه. زۆربهی کیشه کانی ئیمه پیوستیان به چاره سه ره هیه.

– نوینه ریکی کورد له په ره مانی ئه رمینیا دا هه بی.

– ده کری دام و ده زگا کانی ده ولته ی که لک له هیزو توانای پووناکیرو زاناو پسپوری ئیمه وه ر بگرن.

– ئاماده کردنی کادیری کوردی.

- چاپکردنی کتییی قوتابخانه له بواری زمان و ئەدهبیاتی کوردیدا.
- دیاریکردنی لانی کەم سەعاتیک لە مانگیکدا بۆبەرنامەی تەلفزیۆنی کوردی.
- بایەخی پێوست بە کردنەوهو چاککردنەوهی ناوەنده کولتورییهکان، بەتایبەت قوتابخانەکانی گونده کوردنشینەکان بدری، بەتایبەت ئەوانەی کە ئیستا بە ناوچەی زیان لیکەوتوو دانراون. دروستکردنی دەرمانگە، خزمەتگوزاری گواستنەوه، ئاوی خواردنەوهو دابەشکردنی دادپەرەوانەی ئەو یارمەتیە مروقانیەیی کە دەگات.
- پەخساندنی گەیانندی پوژنامە بۆ ئەو گوندانە.
- لەو باوەڕەدام بە چاکتربوونی باری ئابووری، ئەو کێشەکانی سەرەوهیش کە تووشی کۆمەڵانی گەلەکەمان بوون، چارەسەر دەکری. لەبەر ئەوه کەمەنەتەوهکانی کۆماری ئەرمینیا هیچ کاتیک تووشی جیاوازی نەتەوهیی نەبوون.

رووخانى ئىمپراتۇرىسى سۇڧىت و توولبۇنەۋەدى تراژىدىيى كەمەنەتەۋەو گەلانى دەرىدەدەركراو

تا پۇڭمى سۇڧىتى مابوو، بەتايىبەت لە سەردەمى ھاتنە سەركارى گەرباچۇڧدا، ھىۋاي گەرانەۋەدى ئەو گەلە بەزۇر دەركراۋانە بۇ نىشتىمانى باۋوباپىران، نەك تەنیا مابوو، بەلكە لەچاۋ جاران بەھىزىتىش بوو. وپپاى بپىارەكانى حىزب و دەۋلەت و پەرلەمانى ئەم دەۋلەتە، گەلىك بپىارى نۇي لە سەردەمى گەرباچۇڧدا سەبارەت بە گەرانەۋەو قەرەبوو كەردنەۋەدى زىيان و زەرەرىك كە لىيان كەۋتوۋە دەرچوو و، لەسايەى سىنپەرى پىرىستۇيكاۋ ئازادى دەربىرىندا، گەلىك چالاكى لەم بارەيەۋە كراۋ، بە شىۋەيەكى بەرىلاۋ لە دەزگاكانى پاگەياندىنى ئەم ۋلاتەدا پەردە لەسەر تاۋانەكانى پۇڭمى ستالين و ئىش و ئازارو خواستى ئەو گەلانى ھەلدىرايەۋە خرايە بەر چاۋى دەۋلەت و حىزبى كۇمۇنىستى دەسەلاتدارى ئەم ۋلاتە بەتايىبەتىۋ جىھان بەگشتى.

پىكخراۋ و بزۋوتنەۋەدى سىياسىۋ كۇمەلەيەتىۋ كولتۋورى، كەۋتەنە خۇسازدان بۇ ۋەرگرتنەۋەدى مافە پەۋاكانيان و گىپرانەۋەدىان بۇ نىشتىمانى خۇيانو، كىشەكەيان بە ئاشكرا لە پەرلەمان و شوراي ۋەزىران و، بەتايىبەت لاي گەرباچۇڧى سەۋكى ئەم ۋلاتە خرايە بەرىياس و تويۇنەۋە. گەلىك ھەنگاۋو گەلەلەۋ ياساۋ كۇمىسىيۇن و كۇمىتە بۇ چارەسەرى كىشەكانيان پىك خرا و، ئەو گەلە دەركراۋانە پوويان لە مۇسكۇ بوو و، چارەسەرى كىشەكانيانىيان ھەر بەدەست مۇسكۇ و پارتى كۇمۇنىست و دەۋلەتەكەى بوو و، لەۋپوۋايەشدا بوون ئەگەر مۇسكۇ بىيەۋى كىشەكەيان چارەسەر بكات، كۇمارەكانى تىرى سۇڧىت

دەتوانن لەژێر دەستی مۆسکۆ دەریچن؛ پێیان وابوو سەردەمی گەرباچۆڤ لەچاو رابردودا باشتەین هەل بۆ گەڕانەوە و چارەسەری کێشەکانیان پەخساوە، چاوەڕێش دەکرا هەر وابوو، و، گەشت و بەلێنیش لەم بارەییەو هەبوو. ساڵی ۱۹۹۱ کاتێک بۆ یەکەمجار، بۆ لیکۆلینەوهی بابەتی پروانامەکم سەبارەت بە کۆماری مەهاباد، نامەو پاسپاردەکی پەیمانگەی پۆژەلاتناسی (مەهد الاستشراق)م بۆ ئارشیفەکانی سۆڤیەت پێ بوو، لەگەڵ سەرۆکی ئارشیفی حیزبیدا لەسەر کێشەکانی کۆماری بابەتی لیکۆلینەوهکە دوام و کێشەکانی کۆماری سۆڤیەتیشم باس کرد. گوتی: دەستورێکی تایبەتەمان لەلایەن بەرپۆشەبەراییەتی سەرۆک کۆمار گەرباچۆڤوە بۆ ھاتووە، وا کە راپۆرتێک لەسەر کۆماری سۆڤیەت بەپێی بەلگەو دیکۆمینی ئارشیفەکانمان ئامادە بکەین. گوتی: ئامادەمان کردو ئاردمان. دیارە بابەتی لیکۆلینەوهکە من لەسەر کۆماری مەهاباد بوو، و، ئەدەکرا لە یەکەم چاوپێکەوتندا داواي کۆپی یا خوێندەوهی بکەم. پاشان ھەولێ زۆرم دا ئەم راپۆرتەم دەست کەوتی، و، بەلێنێان پێ دام و ئەملاو ئەولای زۆریشم کرد، بەلام بەداخووە ھەر دەستم نەکەوت. مەبەستم ئەو یە جموجۆل و ئاوردانەو یەک بۆ کێشەکانی کۆماری سۆڤیەت، لەلایەن چ سەرکردایەتی سۆڤیەت و چ کۆماری مەهاباد.

بەلام بەھۆی ھەلەوێشانەوهی سۆڤیەت و راکەیانندنی سەربەخۆیی کۆماری مەهاباد پێشوووە کە لە ۹ کۆماریاندا کۆماری مەهاباد، و، دەرچوونیان لەژێر دەسەلاتی مۆسکۆ، کێشەکانی کۆماری سۆڤیەت و گەلانی تری بەزۆر دەرکراوی وەک کۆماری تەراڤیدیایەکی خەمبارتری بەخۆوە بینی. ئیتر ئاوەندیێک ئەم ئەو گەلانی پەناي بۆ بەرن، و، کۆماری نوێکانیش سەرکردەکانیان ھەر ئەندامی سەرکردایەتی پارتی کۆمونیستی یەکییتی سۆڤیەت و ئەولەتەکی بوون، یا لە کۆماری مەهاباد خۆیان خاوەن دەسەلات بوون (گۆش کردە و پەرەدە قوتابخانە حیزب و کۆمەڵگە سۆسیالیستی و ئینتەرناسیۆنالیزم بوون). ئەوانە بەپێچەوانەی ئەوێ کە خوێندبوویان و بانگەوازیان بۆ دەکرد، شۆڤینی و ناسیۆنالیست و دینی و پەرگەزەرست بوون، و، بە ناوی سەربەخۆییو ئەو گەلانی چوارچێوەی کۆماری مەهاباد خۆیان خستە بەر ئەوپەری تەنگ

پېښه لېږند و ليدان و كوشتارو دهر كړدن و سنووردار كړدنې مافه كانيان. هر څه
ميرا ته شوو مې سهرده مې ستالينيان بڼه مایه وه. نازهرې و نهر مې، جگه له شه پر
خویناو په كانيان له سهر ناگورنا قهر باغ، دانیشتونې په كتریان له شاره كانې خوږان
به زور له مالان دهر د كړدو، مندانان له پهنجره مې ماله كانه وه فرې دده په خواره وه،
به تهر و چه قو چه كوش گهر كه به گهر كه و مال به مال به دواي په كتر دا دهر گهران و
دهيانكوشتن. يا دهره لاتدارانې جوړجی چیان به تابخانو نه سه تینو و تورکی
میسختی نه كړدو، نوز بهی هاوړه گهر و هاوړمانی تورکی میسختی چ خوینیکیان له
تورکی میسختی پشت و دهریان كړدن ! تهنانت دایك كاتې پاكړدن مندانه
كوژراوه كهی خوږ له ناو جامه دانیدا له گهل خوږ بردووه. نیر باسی سوپای پووسیا
ناكرې كه چپی له چیچنیه كان كړد. كوردی كلول و داماویش كه فریای گهرانه وه
پیکه نانه مې قهواره كهی خوږ نه كوت، بواړی گهرانه مې يا دواكړدنې مافه كانیشی
پې نه درا؛ جاران سكالای خوږ بڼه موكو دهرېد، به لام نیستا په نا بڼه كوی بهرې و،
دواي چی بكات و، چی وه لام نه دهنه وه و چی لي ده كن ؟!

له بې بهختی و چاره رهشی كوردی سوځیت و نهو گهلانه کی نه یان تونې مافی
خوږان وهریگر نه وه بگهرېنه وه چی و شوینی خوږان، تا پووخانی پښی سوځیتی
فریای گهرانه وه نه كوتن یا نه یانه یشت بگهرېنه وه. نهو سیسته مهش كه پروسه ی
دیموكراتیزه كړدن و پرفروم (چاكسازي)ی گرتیوه بهر، له ناكاودا هلوه شایه وه،
كاره ساتی نهو گهل زورلیكراوانه زیاتر بوو. چی داخ و كهسهر بوو كه گهل كورد به
هه موو پارچه كانیه وه، به تایبته كوردی سوځیت، جگه له زیان و تاوان شتیکی
باشی لهو سیسته مه نه دیتبوو و، نهو پښی نهك ته نیا دهره كوتیكي نه بوو بڼه
كورده كانی ولاته كهی خوږ و پاریزگاری لی نه كړدن، بهلكوو نیشتمان هكهشیان لي
سه ندنه وه.

نه گهر نه پښی بهایه، سه دام و پښی دایك گهره كانی تری كوردستان كه
پالان پیوه دابوو، نه مړو لهو كهساسی و لاوازیه دا نه دهبوون (نه مه بابته تیكي
تایبته، لیړه دا شیي ناكه ینه وه به ناوی دژي نیمپریالیزم بوونی نهو ولاتانه و

كېرىنى چەك و تەقەممەنى پووسىيەۋە چىيان بەسەر كورددا ھىناۋە و چاۋ لە ھەموو تاۋان و كۈنەپەرستى ئەم ولاتانە پۇشراۋە).

جگە لەۋە، پاش مردنى ستالېن تا پووخانى سۇقۇت، ۳۸ سال ماۋەو كات بۇ راستكردنەۋە يا قەرەبىۋكردنەۋە تاۋانەكانى ئەم پۇتئە ھەبۋو. ماۋەيەكى يەكجار زۇر بوو، مافى كورد و چەند نەتەۋە تىرىشيان نەگەراندەۋە. ھىچ گەرانتىيەكىش نەبۋو كە ئەگەر ئەم پۇتئە ھەر بەيەۋ دىرژەى بە تەمەنى بدايە، كوردەكانى دەرگەراندەۋە قەۋارەكەى بۇ دادەمەزاندەۋە. ئەگەر پاگواستىنى زۇرملى سالى ۱۹۳۷، يا ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور لە سالى ۱۹۳۰دا، تا پووخانى سۇقۇت لە سالى ۱۹۹۱دا، كە دەيان سالى بەسەردا تىپەرپىۋە، لەبەرچاۋ بگرىن و چاۋىك بە كىشەى كوردى سۇقۇتدا بگرىن، دەبىنن لەكاتىكدا بىرپارەكانى ستالېن بە برووسكە لە ماۋەى ۲۴ سەعاتدا جىيەجى دەكران، كوردى سۇقۇت بە پىچەۋانەى زۇر گەلى ۋەك يۇنانى و جوو و ئەلمانى و كۇرى... ، دەۋلەتى نەبۋو تا لەكاتى تەنگانەدا پەناى بۇ بەرى يا كۇچى بۇ بكات، ياخود ئەو دەۋلەتە كوردىيە ۋەك كۇرىا و يۇنان داۋاۋ گوشار بخەنە سەر دەۋلەتى سۇقۇت و، پاش پووخانى، زۇر بۇ كۇمارەكانى ترى سۇقۇتتى پىشۋو بەيىنن. ئەو دەۋلەتانە لەرىگەى بالىۇزخانە و كۇنسۇلەكانىانەۋە پاسپۇرتيان دايە ھاۋولاتيانى خۇيان (بۇ ئەۋانەى دەيانوۋىست بگەرپنەۋە) و، فۇكەيان بەدۋادا ناردن يا بلىتيان بۇ كرىن؛ بۇ ئەۋانەش كە مانەۋە قوتابخانە و پۇرئامەۋ پەيمانگەۋ.....يان بۇ دامەزاندەن. كورد ۋەك نۇيىنەرانى ئەو گەلانە سەرمايەيەكيان لە سۇقۇتتى جاراندە نەبۋو، كە بتۋانى يارمەتى گەلەكەى پى بىدات و بىخاتە سەر ئىشۋكارو لە كارخانە و كۇمپانىاۋ ھتد.... دابمەزىنرۇن، يا ۋەك ئەۋان پىاۋيان لە دامۋەزىگانى دەۋلەتيدا ھەبى.

ھەرۋەھا پاش پووخانى سۇقۇت و سىياسەتى خاۋەندارىتتى و پەيدابوۋنى كەرتى تايىبەت، ئەۋى پارەدارو دەستپۇشتۋو بوو، سەر بە نەتەۋەى دەسەلاتدار بوو. زۇر كارگەۋ كارخانە و دوكان و ھۇتېل و پىستۇران و كەلخۇز و سەفخوز و

زەۋىي و ھتد... يان كېرى. كورد لەمەش بىبەش بوو ! خويندن و خزمەتگوزارىەكانى تەندروستى و بوارەكانى ترەھەمووى بوون بە پارە. ئەمۇ كورد بەھۇى سەرەخۇبۇونى كۆمارەكانى يەككىتى سۇقئەتەو ھەتووتە ناو چەند ولاتى سەرەخۇو، بۇ ھاتوچۇى لاي يەكتري ئىشكردن لە ھەندى لەو كۆمارانەداو، تەنانت بۇ بەشدارى لە شايى و شىوھنى يەكترو دەيان كىشە و گىروگرفتى تردا، پىويستى بە مۆلەتى مانەو ھەيە. ئەمەش لە بارى ماددىيەو بارىكى گران و قورسە.

پژىمى خاوەندارىتى (كەرتى تايبەت و فروشتنى كەرتى گشتى يا دەولەتى)، لە كۆمارەكانى سۇقئى پىشوو دا گەرەترين زىانى لەو گەلە دەرگراوانە دا. ھەر بۇيە يەكك لەو كىشانەى كە كۆنفيدراسىيۇنى گەلانى سەرگوتكراو بايەخى پىداو ھو شىكردنەو ھى لەسەر كىردو ھو كاربەدەستانى دەولەتى كۆمارە سەرەخۇكانى سۇقئى پىشوو لەم بارەيەو ئى ئاگادار كىردەتەو، كىشەى خاوەندارىتى سامانى ئەو گەلانەو، لەوانە فروشتن و كرىنى زەوييە. واتە جگە لەو ھى زەوى ئەو گەلانە پاش بەزۇر راگويزانىان لە سالى ۱۹۲۷ و پاش سالى ۱۹۴۴ دەستان بەسەردا گىراو، چىتر نەيانھىشت بگەرىنەو ولاتەكەى خۇيان و، بەخشرا بە خەلكى تر، پاش پووخانى سۇقئىت فروشراو ھەك شىرى ھەللى داىك و مىرات مايەو، كرا بە مولى ھەتاھەتايى خەلك و كەسانى تر. راپۇرتى ئىسماعىل عەلىيف سەركى كۆنفيدراسىيۇنى گەلانى سەرگوتكراو، بەناوى كىشەى گەلانى سەرگوتكراو ھو، بۇ پىگەى چارەسەريان لەم بارەيەو گوتويە:

((بۇ گەلانى سەرگوتكراو نەتەو كەم ژمارەكان، زەوى نەك تەنيا شوينى ئىشكردن و ژيانە، بەلكو نىشتمانى گەل و نەتەو كەيەو ولاتى پىرۇزى باووباپىران و پىشىنانە و نابى بازىگانى پىو بگىرى. بۇ ئەو گەلانە فروشتنى زەويەكانيان، ماناى فروشتنى نىشتمانە. ئەمۇ گەلانى سەرگوتكراو زۇرباش دەزان و پىيان وايە دەرگى بگوترى گەرەترين ھۇو و تاقە ھۇى بەزۇر دورخستەو ھو دابرىنيان لە نىشتمانەكەيان، جوانى دەولەمەندى ولاتەكەيان

بوو، بەلەم ئەمجارە لەسەر زەمىنەيەكى ئابوورى زولمىيان ئى دەكرى. زەحمەتە ئەم گەلەنە بەرگەى خاوەندارىتى بگرن يا پەسندى بگەن^(۱۶۵).

لە خالى دوانزەى بېرىارنامەى كۆنگرەى تايبەتى كۆنفىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراودا ۱۵-۱۶/۲/۱۹۹۲ لە شارى ئالچىك بۇ تەواى كۆمارەكانى سۆفیتى پېشوو، لەم بارەيەو هاتوو:

۱۲-داوا لە پەرلەمانى كۆمارەكانى سۆفیتى پېشوو دەكرى، بېرىارى پاكترنى خاوەندارىتى زەوى و سەر و سامانى گەلانى سەركوتكراو لە نىشتەمانەكەيان بدرى، تا بەتەواى مافە پەواكانيان پى دەدریتەو...^(۱۶۶).

وەك باس كرا، هەندىك لەو بەزۆر پاكۆيززاوانە (لە هەموو نەتەوەكان) پاسپۆرتيان ئى وەرگرتوون و، هەندىكىش پاسپۆرتيان هەبوو، بەلەم بە مۆرى "مافى سەفەرکردنى نىيە"و. ئەويش ئەگەر يەكك وىستىيتى بەو پاسپۆرتە بېرات بۇ شويفىك، دەبوو پاش لىكۆلینەو لە داواكارىەكەى مۆلەت وەرېگرى. ئەوانەى كە پاسپۆرتيان نەبوو، جىئى مەترسى بوون و نەيانتوانىو سەفەر بگەن و، كۆتروۆ و چاودىرىى زياتريان لەسەر بوو.

هەروەها بەزۆر پاكۆيززاوكان بۇ چەند دەستەو تاقمىك دابەش كراون. لىرەدا تەنبا ئامارەيان پى دەكەين: پاكۆيززاو، بەزۆر پاكۆيززاو، بەزۆر پاكۆيززاوى تايبەت، پاكۆيززاوىك كە بۇ هەميشە دوورخراوەتەو، پاكۆيززاوىك كە بۇ شوينە تايبەتەكان دوورخراوەتەو مافى هاتوچوى نەبوو. دەستەو تاقمى ئەوتۆش هەبوو كە دەبوو پۆژانە خوۆ بە پاسەوانى يا بەرپۆەبەرايەتى و دامودەزگاكانى پارىژگارى بناسىنى و ئىمزا بكات.

پاش مردنى ستالين، بارودۆخى قورس لەسەر هەندىكىيان هەلگىرا، ((بەلەم تەنبا بە بېرىارى ۱۹۵۵/۳/۱۰ (پاش ۱۱ سال يا ۱۸ سال) پاسپۆرت بە پاكۆيززاو تايبەتەكان درا))^(۱۶۷).

^(۱۶۵) سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۰۳.

^(۱۶۶) ه. س، ل ۱۴۹.

لە كۆنگرەى كۆنفىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراددا، كورد لەچاۋ گەلانى تردا باسى نازارەكانى نەكرا، چونكە نوپنەر يا پرىكخراۋىكى كوردىي تىدا بەشدار نەبوو. بەلام ھەر لە كۆنگرەكاندا كەم يا زۆر باسى كردا. ((لە ناۋچە سەرسنووورپەكانى جۆرجيادا، تەنيا لە مانگى ۱۱ى ۱۹۶۴دا ھەشت ھەزارو شەشسەد كورد پراگويژراون. ئەمەو جگە لەوھى كە سالى ۱۹۳۷ ھەزارو سىئەد كەس لە نەخچەوان و ئەرەنستان بەزۆر پراگويژراون))^(۱۶۸).

بەداخەو، ژمارەيەك لە دامودەزگاكانى پراگەياندى كۆمارەكانى سۆڤىتى پيشوو و ھەندى لايەنگرى پزىمى سۆڤىتى پيشوو و ستالىنىستەكان و مىراتگرانى پارتى كۆمۇنىستى يەكيتى سۆڤىتى و ناسيۇنال شۆڤىنىيەكانى ئەو كۆمارانە، جاروبار وەك پابردوو نەشتەرى ژەھراوى خۇيان راستەوخۆ و ناپاستەوخۆ ئاراستەى ئەو گەلانەو مافە پەواكانيان دەكەن و بوختان و درويان بۇ ھەلدەبەستى و سووكايەتتيان پى دەكەن و، ھەندىك لەوانە بۇ بەرگرتن بە مافە پەواكانى بزوتنەوھى پيشكەوتنخواز پيشنيارى گۆپىنى سىستەمى بەرپۆەبەرايەتى ئەمرو (بەتايبەت سىستەمى فیدراتيقي پووسيا) و كۆمارەكانى ترى خاوەن ئۆتۆنۆمى يا كيشەى نەتەوھى دەكەن، وا كە ئەو سىستەمە ھەلۆەشىندىرتەوھو وەك سەردەمى قەيسەرى ئى بکرىتەوھو بەپىي گوپرنیەكان (پارىژگا يا ئوستان) بى. واتە قەوارەى (ئۆتۆنۆمى) ئەو گەلانە لە چوارچىوھى كۆماريكي فیدراتيقي وەك پووسيا، ھەلۆەشىندىرتەوھو... لەباتى ئەوھى ھەولى دروستكردن و زىندووكردنەوھى قەوارە زەوتكرادى ئەو گەلانە بدرى، داواى دروستكردنەوھى يەكيتى سۆڤىتى و ھاتنە سەركارى دەسەلاتيكي لە چەشنى ستالىن بکرى، سىياسەتيكى توندوتۆل و ناوھندى بەرامبەر بەو گەلانە پىرەو بکرى ! بەم چەشنە پاكانە بۇ پزىمى ستالىن و سۆڤىتى دەكەن و مەترسى جىابوونەوھى گەلان و كۆمارەكان يا ئۆتۆنۆمىيەكانى ولاتەكەيان دەھىننەكايەو.

---

(۱۶۷) ھ. س، ل ۷۱.

(۱۶۸) ھ. س، ل ۵۵.

زۆر كارىبەدەست و بەرپىرسى گەرەو بچووكى دەولەتى، لە ئاستى سەرەو و خوارەوى دەسلەتدا، لايەنگرى لەم بىرو بۆچوونانە دەكەن و كۆسپ و تەگەرە و ئاژاوە دژايەتى لەنيوان گەلاندا قوت دەكەنەو. كيشەو شەپە خويناويەكانى پاش تىكچوونى سۆقنىت لە كۆمارەكانى سۆقنىتى پيشوودا، كە زۆرىە و بگرە ھەمويان ئەنجامى ئەو سىياسەتە دژى مرۆفە و نالەبارەى ستالين و حيزبەكەى بوون، ھەتا ئەمپۇش زۆريان بەبى چارەسەر ماونەتەو. ئەو ھەلومەرجە دەيان ھەزار كەس و خەلكى بىتتاوانى كردووەتە قوربانى، مليۆنەھا كەسى ئاوارە و دەربەدەر كردووە، يا كەوتوووەتە نيوان بەرەكانى شەپ. گەرچى ئەم بۆچوون و پرۇپاگەندەيە تا رادەيەك كارى كردووەتە سەر ھەندى كۆپو كۆمەل، بەلام دەرکەوتن و ئاشكەرابوونى ئەو ھەموو بەلگەو دىكومىنتانەو بىرەوهرى و گوتارى زىندووى قوربانىەكانى پرىمى ستالينى، پەردەيان لە پووى ئەو تەنگەتاوكردانە ھەلماليووە و پۆز بە پۆز زياترو پووتر دەكرىنەو.

برياريكي بئى سەروبەز لە ڤووسيا سەبارەت بە كوردە ئىزدىەكان

لە ڤووسيا بېريارە مانگى ئوكتوبرى سانى ۲۰۰۲ سەرژمىرى دانىشتوانى ئەم ولاتە بكري. گرنگى سەرژمىرى لە ھەر ولاتىكدا ديارەو، ئەوانەى كە لەم بارەو بەتايبەت لە ھوارى ئابوورى، سياسى، كۆمەلەيتى و... دا پىسپۆڤو شارەزا بن، دەزانن ناگونجى لەم وتارەدا باسى بكەى.

وەك لەم بەلگەيەدا ھاتووە، كابرايەك بە ناوى كۆمەلەيەكى ئىزدىيەو، لە يەكێك لە شارەكانى ڤووسيا، داواى كردووە ئىزدىەكان لە سەرژمىرى نووى دانىشتوانى ڤووسيا، بە نەتەوہيەكى جياوازو سەربەخۆ بنووسرين. ويستويە داواكارىكەى لەلایەن ئەو دوو ئەنيسيتيتووتەو پەسند بكري و، ئەوانيش پەسنديان كردوو و داويانەتە كۆميتەى بەرپۆەبەرايەتى سەرژمىرى دەولەتى ڤووسيا. ئەم كۆميتەيش، بە پشتبەستن بەم بېريارەو بەم بەلگەيە، ناوى ئىزدىەكانى لە ريزى نەتەوہكانى تردا بەجيا داناو. واتە نەتەوہيەكى نووى زياد دەكرى بۆ نەتەوہكانى دانىشتوى ڤووسيا.

با لەو بەگەين كە پارت و پىكخراوہ كوردىەكانو نوينەريان و ڤووناكبرى كورد، بەتايبەت ھى دىنى ئىزدى، لە ڤووسياو كۆمارەكانى ترى پيشووى سوڤيتدا ھەلويستىكيان لەم بارەو نەبو، كە دەيانتوانى بە نووسىنى نامەو شاندى گوتارو ڤوونكر، نەو لە چاپەمەنيەكانى ئەم ولاتەدا، پيش بەم تەنگەتيلەكە كردنە بگرن. با لەو بەگەرين كە كوردناسەكانى سوڤيتى پيشو،

به تايبەت كوردناسەكانى پووسيا، كە گەلێك سالى خەرىكى ليكۆلێنەوهى كيشەو
 ميژووى كورد بوون و، بەرەمیان لەم بارەوه هەيه و، كەم يا زۆریش لە
 نووسینەكانیاندا ئاماژەیان بە دینی ئیزدی و ئیزدیەكان داوه و، هەموو لەم
 بارەیهوه یەكدهنگن كە ئیزدیەكان كوردن و ئیزدی نەتەوه نییه و ئاینکی كۆنى
 كوردانە، ئەوانیش بێدەنگ بوون. با لەوەش بگەرێن ئەوهى كە ئەم نامەیهى
 نووسیوه و داواى لە ئەنێستیووت و كۆمیتەى سەرژمێرى پووسيا كردوه
 داخوازهكەى جێبەجێ بكەن، ئایا ئەم كابرایە بە قەناەت و بیروباوەرەوه
 نووسیویه، یا دەستیكى لەپشتە، یا لەپووى نەزانینەوه ئەم كارەى كردوه؟!
 بەلگەو راستى لەم بارەوه چى بن و ئەم كابرایە پابردووى چى بێ، ئەو
 كۆمەلەیهى كە لە شارێكى وا بچوك، ئەویش لە هەندەران و ناو ئاوارهكانى
 ئیزدى ئەم شارەدا دەستەیهكى پێك هێنابو، ئەم داوايهى كردبێ،
 پوونكردهوى ئەم پرسیارانە پێویست نییه. لێردا مەبەست ئەو ئەنێستیووت و
 پرۆفیسۆر و دكتور و شوورای زانیاری پووسيايه، كە بە پەچاوكردن و
 ليكۆلێنەوه بریارێكى ئەوتۆى دوور لە زانست و زانیاریان داوه، كە نەك تەنیا
 شان و شكۆى ئەنێستیووت و كۆپى زانیاری پووسيا و خۆیان هێناوته خوار،
 بەلكو سووكایەتییەكى گەورەشیان بەرامبەر بەو زاناو ليكۆلەرەوه
 ميژوونووسانەى ولاتەكەى خۆیان كردوه كە لەم بارەوه نووسینیان هەبوه
 پرسیان پێ نەكردون (ئەوانەى كە ئەمڕۆ زیندوون) و نەیانپروانیوه تە
 نووسینەكانى ئەوانەى كە كۆچى داویان كردوه یا نەكردوه یا
 ئێنسۆكلۆپیدیەكانى خۆیان و ئەوروپایى یا ئیسلاامى، یا لانی كەم پرسیاریکیان
 لەم پووهوه لە چەند ئیزدییهك و كوردێك كەردبايه، ئینجا بریاریان دايايه. ئایا ئەم
 ئەنێستیووت و پرۆفیسۆر و دكتور یا كۆمیتەیهى سەرژمێرى دانێشتوانى
 پووسيا یا دەولەتەكەیان، بوار دەدەن گەلى پووس لە بارى دینییهوه دا بەش بکەن
 بەسەر مەسیحی (خاچپەرست) و لایەنگرانى ئایینی تر كە زۆرن، بەتایبەت ئەو
 دین و مەزەبانەى كە هیچ پەيوەندییهكانى بە ئایینی مەسیحییهوه نییه.

پاش پووخانی سۆقیت، گەلێك كۆمەل و پێكخراوی ئەم دین و مەزھەبانە لە پووسیا پێك هاتون. ئایا دەكری ئەگەر كەسێك یا كۆمەڵە دەستەبەك هەوڵێكی ئەوتۆ بدات، هەلۆیستی ئەوانەو دەوڵەتەكەیان چی دەبی؟ ئەك تەنیا بوار نادەن، بەلكوو سزاشیان دەدەن. هەروەها هیچ نەتەوێك بوار نادات گەلەكەكی لە باری ئایینییهوە دابەش بكری و ژمارەیهكیان دژی ژمارەیهكی تریان هان بدری و، دووبەرەكی یا چەندبەرەكی بخەنە ناو خەلكەكەیان. زۆر گەل و نەتەوێكی ئەم دنیا ئیە پەپرەوی دوو یا چەند ئایین و، نموونەیش زۆر. لە پووسیا گەل و ئەم هەم پەپرەوی ئایینی ئیسلام و هەم مەسیحیش دەكەن، یا بەشێكیان بودا و بەشێكیشیان مەسیحی و بەشێك پەپرەوی ئایینی كۆنەكان دەكەن. بەلام ناوی نەتەوێكەیان لە پاسپۆرتیاندا نووسراوە، ئەك ئایینیەكەیان. كە لە پووسێك دەپرسن سەر بە چ نەتەوێكەكی؟ ئالێ سەر بە دینی مەسیحی یا كاسۆلیك یا پراڤاسلاڤ یا بودسیت یا موسلمانم یا بێ دینم. ئەو پروفیسۆر دكتورانە دەزانن كە نیشانەكانی نەتەوێك چین و، لێرەو پێویست بە ئاماژە كردنیان ناكات. بەلام ئایا دەزانن كورد زۆرێك موسلمانە، بە شیعە و سونی و لق و پۆپەكانی سونی وەك شافعی، حەنەفی، حەنبەلی و مالیكی، یا رێبازی شیخ و سەیدەكانی وەك قادری، نەقشبەندی، هەقە یا عەلی ئەلاهی، كاكەیی، شەبەك، عەلەوی، دوانزە ئیمامی، جگە لە ئێزیدی.

ئەوانە ئەگەر بیانزانایە بەر لە ئیسلام ئایینی كوردان چی بوو و ئیسلام چۆن هینراوەتە كوردستان و، لایەنگرانی دینی كۆنی كورد ماون یا كۆن و لەكوێ دەژین و بەسەرھاتیان چی بوو و كۆتیبەكەیان ناوی چیبەو بە چ زمانێك نووسراوە، خۆیان بە چ زمانێك دەدوین و، كۆلتووڕو جلوبەرگیان چیبەو، نیشتمانیان لەكوێیە، دەیانزانن ئێزیدیەكان چەند چالاكانە بەشداری بزوتنەوێكی كوردیان كردوو و لە سەرگردایەتی پارت و پێكخراوە سیاسیهكانی بزوتنەوێكی كورددا، چ لە راپردوو چ ئەمڕۆ، چ دەورێك دەبینن و بینویانەو، چەند ناوەندی چاند و لێكۆڵینەو و چاپەمەنیان لە كوردستان و دەرەوێكی كوردستان هەیە.

ئەوانە كەس باسى كوردبوون يا نەبوونيان ناكات، بەلكوو بەشیكى جیانه كراوهی
 نەتەوهی كوردو نیشتمانەكەیان و شانازی بەكوردبوونی خۆیانەوه دەكەن و، شیخ و
 پیرهكانیان لەگەڵ مەلاو شیخ و سەیدە موسلمانەكانی كورد بۆ پزگاریبوون و
 سەربەستی ولاتەكەیان شان بەشانی یەك هەول دەدەن و بەرپەرچی ناحەزان و
 داگیركەرانى كوردستانیان داوەتەوه. گەلێك جار ویستوویانە بەهۆی جیاوازی دینی
 یا زاراوایی گەلی كورد پارچە پارچەو دژی یەكتر هان بدەن و، زۆر جار بە پارە یا
 لەژێر گوشاری داگیركەرانى كوردستاندا ویستوویانە ئاژاوە دروست بكەن، بەلام
 بۆیان نەچووتە سەر. داگیركەران و نەیارانى كورد، نەك تەنیا كەلكیان لە جیاوازی
 دینی گەلی كورد وەرگرتووه، بەلكوو هەتا ئەمڕۆیش هەولێ زۆریان داوہ زاراوہ
 دیالێكتەكانى كورد بكەنە ئامرازى دابەشکردنى گەلی كوردو، گەلێك نووسراوو كتیبى
 بێناوہپرۆکیان لەم بارەوہ نووسیوه. بۆ وێنە، دەلێن زاناپیەكان یا ھورامیەكان یا
 لوپو بەختیارنەكان كورد نین، یا كوردی شیعو سونیان كردووه بەگژ یەكدا. ھەر
 بەوہشەوہ نەوہستان، ناوی گوندو شارو كۆو چیاكانى كوردستانیان گۆپیوہ و،
 بگرہ ناھێلن ناوی كوردی بە منداڵەكانیانەوہ بنرێ، یا بەھۆی سیاسەتى
 ڕەگەزپەرستانەى بەعەرەبكردن یا بەتورك كردن یا بەفارسكردنەوہ، خەلكى ھەندى
 ناوچەى كوردستانیان دوور خستووتەوہ دەرپەدەر و دوچاری تواندنەوہیان كردوون
 لەناو گەلانى خۆیاندا. بگرہ ئەو كوردانەیش كە زمانى زگماكى خۆیان نازانن، ھەر
 خۆیان بە كورد دادەنێن. ئەوانە نەیاننوانى پێش بە پەرەسەندنى كێشەى كورد بگرن
 و لە خەباتى ڕێگەى سەرخۆى گەل و نیشتمانەكەى لای بدەن. پێكھێنان یا
 دروستکردنى كۆمەلە یا ڕێكخراو یا ناوہندیكى كوردی ئێژدى، چ لە دەرەوہو چ
 لەناوہوہى كوردستان، بۆ ئەوہ نییە یا ئەوہ ناگەيەنى كە ئەم بەشەى كورد لەوانى
 جیابكرنەوہ، بەلكوو بۆ ئەوہیە كە توێژینەوہى تاییبەتیان لەسەر بكرى و
 كێشەكانیان چارەسەر بكرین، وەك چۆن زۆر ناوہندو كۆمەلە یا ڕێكخراوى جیاجیا بۆ
 لوپەكان (فەیلیەكان)، ئەنفالكراوہكان، كێشەى كەركوك و بەعەرەبكردى ئاوارەكان،
 ھەروەھا كاكەییەكان، ھەورامیەكان و ... ھەییە و دروست كراوہ.

وەك چۆن لە ڤووسیا و دەرەوێ ڤووسیا، گەلیك پێكخراو و ناوەندی ڤووسەكانی دەرەوێ ڤووسیا، بەتایبەت هی كۆمارەكانی پێشوو سۆڤیەت، یا ناوەند یا كۆمیسە كاسولیکەكانی ڤووسیا، یا ئاوارەكانی ڤووس، یا قەزاقە ڤووسەكان هەیە.

پروڤیسۆر تیشكوڤ و هاوکارەكانی كە پسیپۆری میژوو و ئیتنۆلۆگیاو ئانتروپۆلۆگیا، كەم یازۆر شارەزای میژوو كوردو تراژیدیاو نەبەزیو ئازادیخوازی ئەم گەلەن و دەزانن بەدریژایی میژوو هەتا ئەمڕۆ چ ناپەرەواییەك بەرامبەری كراوە. ناشی ئاگایان لە تراژیدیای كوردەكانی سۆڤیەت نەبی كە ستالین لە ولاتەكەیی خۆی وەدەری نان و قەوارەكەیی پێهەلۆشانەو. ئەمڕۆش لە هەندەران و ئاوارەیی و كراسنادار چییان پێ دەكری. پژیمة داگیركەرەكانی كوردستانیش بەپارە ئەوێ كە تائیستا بۆیان كراوە لە چاپەمەنیەكانی ڤووسیا دا كوردیان بەدناو كردوووە ئەمەیش (كوردە ئیزیدیەكان بە نەتەوێ جیاواز دابنرێن) بەشێكە لەو پیلانانەیی كە دژی كورد بەرپۆوە دەبرێن. ئەگەر ئەم جۆرە كردەووە ناشایستانە لە بەشێكی كوردستان لەلایەن داگیركەرێكی كوردستانەووە ئەنجام درابایە، مڕۆڤە بایەخێكی ئەوتۆی پێ نەدەدا. بەلام لە ڤووسیا، ولاتیك كە بەرەو دیموكراتی و شارستانی دەپوات، كە ئەم تەنگەتیلەكە كردنە لەلایەن زاناو پسیپۆرانەووە بەرپۆوە دەبرێ، جیی داخە. ئیمة هیوادارین ئەم جۆرە كردەوانە سیاسەتی پەسەمی دەولەتی ڤووسیا نەبن. دەزگاكانی بەرپرسن فەرمان بە هەلۆشانەوێ ئەم بپیارە بدن. هەروەها هیوادارین ئەو كەسانەو ئەو دامودەزگایانەیی كە لەم بارەووە بپیارێكی ئەوتۆیان داوە، لێكۆلینەووەیی زیاتر لەسەر كوردو كێشەكەیی بكەن و، بپیارەكەیی خۆیان وەرگیرنەووە پێشنیاری خۆیندەوێ پۆژەلاتناس و كوردناس و گەڕیدەو زاناکانی ڤووسیاو سۆڤیەت بكەن، كە زۆربەیان بەناوبانگ و جیی پێزو شانازی گەل و دەولەتی ڤووسیان. ئەوانەیی كە لە كوردستان بوون و لەنزیكەووە لێكۆلینەوویان كردوووە، بەتایبەت لەسەر كوردە ئیزیدیەكان یا دینی ئیزدی، بو وێنە دەتوانن ناوی هەندێكیان بڵێن:

نووسراوکانی ئاکادیمیک "مار" که ده‌لی: ئیزدیزم دین یا دینی په‌سمی کوردان بووه تا هاتنی ئیسلام" بیلایف، مینتیشاشفیلی که ده‌لی: بئ‌گومان ئیزدیزم یه‌کیکه له ئاینه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری، نه‌که گه‌لیکی جیاواژ؛ یا ئاریستوفا و یلچیفسکی که له‌سه‌ر کورده ئیزدیه‌کانی سو‌قیتی پېشوو لیکولینه‌وه‌یان هه‌یه. سه‌رچاوه‌کانی ئیسلامی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست، وه‌ک ئیبنو ئه‌ثیر و گه‌لیک میژوونوسی ئیسلام و عه‌ره‌بیش، ئاماژه به کورده ناموسلمان و ئیزدیه‌کان ده‌که‌ن.

کۆمه‌له یا پێکخراو یا ناوه‌ندکانی ئیزدی، چ له‌ده‌ره‌وه‌و چ ناوه‌وه‌ی کوردستان، به‌تایبه‌ت نه‌و پێکخراوه ئیزدیانه‌ی شاری یاروسلاڤ که ئه‌ریکان لیکولینه‌وه‌و په‌ره‌دان به کولتوو‌رو چاندو هاوکارکردنی هاوولاتیانه، نه‌مپو کورده‌کانی پووسیا چ ئیزدی و چ موسلمانه‌کانیان که تووشی کێشه‌یه‌کی زو‌ر بوون و ئیقامه‌یان نییه، یا به‌ئازادی ناتوانن بگه‌ڕێن و ئیش‌و‌کار بکه‌ن و، له‌بواری په‌روه‌رده‌و ته‌ندورستیدا مافیان پېشیل ده‌کری، پێویسته پوژنامه‌و گو‌فار ده‌ریکه‌ن و، له‌ریگه‌ی ده‌زگه‌کانی ده‌وله‌تی پووسیاوه به هاوکاری پارت و پێکخراوه کوردیه‌کان و ناوه‌ندو پێکخراوه ئیزدیه‌کانی تره‌وه، به‌تایبه‌ت له باشووری کوردستان و ئه‌وروپا، کێشه‌ی هاوولاتیانیان چاره‌سه‌ر بکه‌ن، واته نه‌و کێشانه‌ی که پوژانه به‌ره‌وو‌ویان ده‌بنه‌وه. به‌جیا‌دانانی ئیزدیه‌کان وه‌ک نه‌ته‌وه نه کێشه‌کانیان چاره‌سه‌ر ده‌کات و نه ده‌سکه‌وتی‌کیان بو‌ به‌ده‌ست ده‌هینی، به‌لکو به‌پێچه‌وانه‌وه زیاتر له به‌رژه‌وه‌ندی کوردی ئیزدی و موسلماندا نییه و نابێ و، ته‌نیا به یه‌کی‌تی و یه‌ک‌گرتوویی ده‌کری کێشه‌کانیان چاره‌سه‌ر بکری، ئه‌ویش له هه‌نده‌ران و له بارودۆخیکی دژوارو ناخۆشدا. جگه له‌وه ئه‌م جو‌زه کرده‌وانه شان‌و‌شکزی کورده په‌نابه‌ره‌کان و کێشه‌ی کورد به‌گشتی له‌لای کۆمه‌لانی تر خه‌وشدار ده‌کات.

ئه‌مپو وه‌ک پابردوو نییه که داگیرکه‌رانی کوردستان له‌دژی کورد پیلان بگێنن و به‌ریه‌رچ نه‌درینه‌وه. ئه‌مپو کورد خاوه‌نی دام‌و‌ده‌زگای راگه‌یاننده و، نه‌ گه‌لی

كوردو نه كۆمەلگەي جيهاننىش وەك جاران و وەك سەردەمى سۆڧىتە بەرامبەر بە
 كىشەكەي. ژمارەيەك لە كوردەكانيان بە نەتەوہەيەكي جياوازي وەك ئىزدى
 نووسى و، كەس نەيوپرا دژيان پراوەستى و لەقاويان بدات. ئايا ئەوہى كە ئەمپو
 دەكرى، ھەر ئەو دەستانەي دوينى نين كە كوردى ئىزدىيان بە نەتەوہى جياواز لە
 پاسپورت و سەرمىريەكاندا نووسيوہو لە ئاوارەيى و پەنابەريشدا
 دەستبەردارىيان نين؟! چوار مانگ زياتر ماوہ تا دەست پىكردى سەرمىري
 دانىشتوانى پووسيا، ئايا لەو ماوہيەدا دەكرى ئەم بىرارە ھىچ وپووچە
 ھەلۆەشىندريتەوہ؟ گومان لەوہدا نيبە كە ئەگەر ھەلۆەشىندريتەوہ، كوردەكانى
 دانىشتوى پووسيا لەكاتى سەرمىريەكاندا، واتە كاتى نووسىنى بەلگەي
 سەرمىريەكان، وەلامى ئەم تەنگەتيلكەكردنە دەدەنەوہ.

نەيارو ناحەزاني كورد ئەمپو لە پووسيا دەيانەوي بەم چەشنە ژمارەي
 دانىشتوانى كورد ديارى نەكرى و، سبەينيش لە كۆمارەكانى ترى پيشووي
 سۆڧىتدا كە كورديان تيدا دەژى، لە سەرمىريەكانياندا ويئەي ئەرەمەستان و
 پووسيا دووپات بكەنەوہ. گەرچى سەردەمى سۆڧىت و پاش ھەلۆەشانەوہيشى،
 ھىچ كاتىك سەرمىريى كوردەكان لە كۆمارەكانى تر بەراستى نەكراوہ.
 سەرمىري تەواوي كوردەكانى سۆڧىت ھەميشەو ھەتا ئەمپوش لە ژمارەي
 كوردەكانى تەنيا يەك كۆمارى وەك كازاخستان كەتر نووسراوہ^(١٦٩).

وەرگيردراوى بەلگەنامەكە:

* ئاكا ديمعاي زانبارى پووسيا

ئەنيسستيووتى ئيتنۆلۇگيا ئانتروپۆلۇگيا (بەناوى ميكلوخە - مەكلايا. ن.ن)

كۆپى

لە پرۆتۆكولى ژمارە ٣

^(١٦٩) ئەم گۆتارە لەگەل بەلگەي ئاوپراودا، ئازارى سالى دوو ھەزارو دوو ئىردرا بۆ سلىمانى، گوايە
 بلۆكرەوتەوہ. ھەتا ئىستاش نازانم لە چ گوڤار يا پرۆژنامەيەكدا بلۆكرەوتەوہ.

كوڤوونەوھى شووراي زانستى ئەنستىيوت (پەيمانگە)

۱۴ى مارتى سالى ۲۰۰۲

گويمان گرت: بو كيشەى سەرژمىرى ئىزدىەكان، بە پيشنيارى سەرۋكى
پىكخراوى كۆمەلەيتى "ئىزدىەكان" لە ھەرىمى ياروسلاڧ بەرپىز پولاتوڧ. ف.پ،
وا كە ئىزدىەكان لە سەرژمىرىە رەسمىەكاندا بە نەتەوھىكى سەرپەخۇ بنوسرىن.

سەرۋكى شووراي زانستى

پروڧسىۋر تيشكوڧ. ف، ئا

سكرتېرى شووراي زانستى

دوكتۇر پىيانىڧا. ڧ.ئا

تراژیدیای کوردهکانی سوڤیت و بی‌ده‌نگیه‌کی گشتی

کاتیک کرده‌وه‌یه‌کی ناره‌وا بهرام‌بهر به مروڤ یا کۆمه‌له و نه‌ته‌وه‌یه‌ک له هر کون و قورب‌نیک‌کی ئەم دنیا‌یه ده‌کری، کۆمه‌لگه‌ی نیونه‌ته‌وه‌یی یا ده‌وله‌تیک یا ریک‌خراوه سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و مروڤایه‌تیه‌کان ئەم کاره ناره‌وا‌یه له‌قاو ده‌ده‌ن، یا ناره‌زایی له‌دژی ده‌رده‌برد‌ری و، به‌گشتی به‌رگری لێ ده‌کری، بۆ ئەوه‌ی ئەم ناره‌وا‌یه‌تیه نه‌ک ته‌نیا له‌و شوینه، به‌لکو له‌ شوینی تر دووپات نه‌ک‌ریته‌وه. به‌تایبه‌ت کاتیک بهرام‌بهر به‌گه‌ل یا نه‌ته‌وه‌یه‌کی وه‌ک گه‌ل کورد که دابه‌ش کراوه و قه‌واره‌یه‌کی نییه‌، ناتوانی ده‌نگی گه‌له‌که‌ی له‌پ‌ر‌نگه‌ی ریک‌خراوه نیونه‌ته‌وه‌یه‌کانی وه‌ک (UN)‌ه‌وه به‌ دنیا‌دا پ‌ا‌ب‌گه‌یه‌نی و، ولاته‌که‌ی چ له‌ ده‌ره‌وه و چ له‌ ناوه‌وه پارێزگاری له‌ گه‌له‌که‌ی خۆی بکات.

به‌داخه‌وه ئی‌مه نه‌ک ته‌نیا مافی دامه‌زراندنی قه‌واره‌ی نه‌ته‌وه‌یی و س‌روشتی خۆمان پ‌ی‌‌ره‌وا نه‌بین‌راوه، به‌لکو وه‌ک زۆر گه‌ل بنده‌ستی تر و بی‌قه‌واره یا گه‌ل بچ‌ووکی تر نوینه‌ری چاودێریشمان له‌ (UN)‌دا نییه. به‌لام خۆ ریک‌خراوو پار‌تی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و کولتووری و که‌سایه‌تی پ‌وونا‌ک‌ی‌رمان له‌ ده‌ره‌وه و له‌ ناوه‌وه یه‌ک‌جار زۆر ده‌توانین کۆمه‌لگه‌ی جیهانی که‌م یا زۆر به‌ نام‌و خ‌و‌پ‌ی‌ش‌ان‌دان و مانگرتن یا له‌پ‌ر‌نگه‌ی ده‌زگا‌کانی پ‌ا‌گه‌یان‌ده‌وه س‌هرنجی خه‌لک پ‌اک‌یش‌ین و له‌س‌هر ئه‌و تاوان و کاره ناره‌وا‌یانه‌ی که بهرام‌بهر به‌ هاو‌ن‌ی‌ش‌تمان‌ه‌کانمان ده‌ک‌ر‌ین ئا‌گاداریان بکه‌ینه‌وه. م‌ه‌به‌ست له‌ نووسینی ئەم وتاره ئا‌گادار‌کرد‌نه‌وه یا ئا‌گاداری‌یه‌که بۆ هه‌موان، ئه‌و‌یش تراژیدیای کورده‌کانی سوڤیت (کوردستانی سوور یا قه‌فقاس یا پ‌ووس‌یای پ‌یش‌ووه) که کوتایی پ‌ی‌‌نایه‌ت.

ئەگەر پىشتىگىرىنى ئۆزىگە ئالسا، چاۋەرىنى دىمەننىكى خەمناكتىر يا گەۋەرتەر دەكرى. بۇيە ئىركى نىشتىمانى يا ئەتمەۋىي يا مەۋقايەتى ھەمۇ كوردىكە، بە پىكخراۋو پارتە سىياسى و كۆمەلەيتەكانەۋە، كە ھەمۇ ھەنگاۋىكى پىۋىست بۇ پىشتىۋانى ھاۋولاتىيانى خۇيان ھەلېگىرن. با ۋەك سەردەمى سۆڭىت بەرامبەر ھەمۇ ھاۋەتوانەي كە پىژىمى سۆڭىت بەرامبەر بە كوردەكانى خۇي كوردى و لە نىشتىمانى خۇي دەرەدەرى كىرن، بىۋەنگ نەمىن. با ئەمۋىش ۋەك دۋىنى فرىۋى تاقم و كەسانىك نەخۇين كە بە درۋو بەپىچەۋانەۋە لەسەريان دەۋىن يا خۇ لە باسكردىيان دەپارىژن و.... سەردەتاي مانگى ۵۱ سالى دوۋەھزارو دوۋ دەزگاكانى راگەياندنى پووسيا، بەتايىبەت چەند كانالىكى ناۋەندى تەلەفرىۋىنى، ھەۋال و پىريارى پارىژگار (مىخافىز يا ئوستاندان) شارى كراسنادارى ناۋەندى ھەرىمى (كوبان) سەبارەت بە دەركردىنى ئەۋ پەنابەر يا ھەلاتۋانە ۋالو كىردەۋە كە مافى نىشتەجىۋونىيان نىيەۋ بە شىۋەيەكى ناپەسىمى و ناپاساىي لە ھەرىمەكەدا دەرژىن. گۋايە لەبەر زورىۋونىيان ھەپەشەۋ مەترىسيان خىستۋەتە سەر قەۋارەي ئەتمەۋىي ناۋچەكەۋ، ئەگەر ۋا بىروات لەۋانەيە لە داھاتوۋدا ژمارەي پەنابەران لە دانىشتۋانى ناۋچەكە زىاتىر بى. فەرمان دراۋە بە دامۋەدەزگاكانى پۇلىس و پاراستن كە ئەۋ كەسانەي فائىلەكانىيان بە "يان" ۋاتە (فامىلى ئىرمەنى) يا ئوغلى (فامىلى ئازەرى) يا "دزە" (فامىلى گورجى) كۆتايى پى دى (فامىلى كوردەكانىش زۆرىەيان ئىرمەنى و ئازەرىن، لەبەرئەۋەي ناسنامەۋ پاسپورتەكانىيان لەۋ كۆمارانە ۋەرگرتۋەۋ)، دەبى دەرېكرىن و، تەننەت بە چاۋدىرى و كۆتۈرۈلى ھىزى پۇلىس و قەزاق يا لەشكرى بەپى بىكرىن. بىگەر پارەي بلىتى فېۋكەۋ شەمەندەفرۋ ماشىنىشىيان پى دەدى. ئەگەر ھاتوۋ بەرەنگارىيان كىرد، لە ئۆردۈۋوگاكاندا كۆپكىرنەۋەۋ بەرەبەرە بەرپىيان بىكەنەۋەۋ بۇ ۋالۋى خۇيان يا ئەۋ جىگەيەي كە لىۋەي ھاتوۋن.

بۇ ئەم مەبەستەش، پىكخراۋە چەكدارەكانى قەزاق و پۇلىس و ژمارەيەك لە دەستەۋ پىكخراۋە ناسىۋونالىستەكانى ناۋچەكە پىكەۋەۋ بۇ جىبەجىكردىنى فەرمانى ئەلىك نىر تىكاچوۋ كەۋتەنە گىرتن و لىدانى، ۋەك لىزە خەلكى قەفقاس

پێیان دەلێن، سەرپرەشەکان. تەنانەت کەوتنە پشکنینی ماله‌کانیان و چوونە چەند گوند و ناوچەیک و هەرەشەیان لە قەفقاسیەکان کرد کە خۆیان بۆ ناردنەوێه نامادەبکەن و پاسپۆرتەکانیان تەسلیم بکەنەوێه.

لەسەر جادەو کۆلێ و ناوبازارەکانیش دەست بەلێدان و سووکایەتی و گرتنیان کراو، جەریمە کران و دەست بەسەر سامانیاندا گیرا یا تێکۆپێک درا، یا لەلایەن هەندێ باندەوێ سووتێنرا. هەرواڵدەرکانی تەلەفزیۆن کۆمەڵە دیمەنیکیان لەم بارەوێ هەلگرتبوو و پیشانیان دا. دەزگاکانی پاگەیانندی ناوچەکەیش وەک پوژنامەو تەلەفزیۆن و پادیۆکان، خەڵکی ناوچەکەیان بۆ دەرکردنی قەفقاسیەکان هان دەدا و، پروپاگەندە و هەراوهوریایەکی زۆریان دەست پێکرد، بە نووسینی دروشمیش لەسەر دیواری کۆلێ و جادەکان داوای گەڕانەوێیان دەرکردن یا سووکایەتیان پێ دەرکردن. تەلەفزیۆنەکانی ناوەندی پووسیا لە موسکۆ چەند پوژێک لەسەریەک وێنەی هەندێ لە پەفتاری پۆلیس و قازاقەکانی کراستاداریان پیشان دا، کە چۆن پەفتار لەگەڵ سەرپرەشەکانی قەفقاسدا دەکەن. مەوێ بە دیتنی مال و گوزەرانی و جلویەرگی ئەو خەڵکەو، ئەو ترس و بێ‌دەرەتانیەکی کە پێیانەوێ دیار بوو، ناگری تێبەردەبوو. جگە لەوانە، دیمەنیکێ قەبرستانی ئەرمنی پیشان دا کە تێکۆپێک درابوو و کێڵەکانیان شکاندبوو.

فەرمانی کاربەدەستانی هەریمی کوبان، بەتایبەت پارێزگار ئا. تەکاچوڤ، کە بەپێچەوانە و دژی یاسای ناوەند بوو، لەبەر گوشار و پەخنی و پرۆتێستی کۆمەڵەو پێکخراوو کەسایەتیەکانی پارێزەری مەوێ و کاربەدەستانی کۆمارەکانی پێشووی سوڤێت، پاگیرا. گەرچی دەبوو تەکاچوڤیان، نە تەنیا لەسەر کار لابەردرایە، بەئێکۆو سزاش درابایە لەناو ئەو گەلانی کە داوای دەرکردنیان دەرکرد. جگە لە ئەرمنی و ئازەری و تورکی میسخەتینی، ناوی کوردیش دەهات و، هەندێ جار کورد و ئێزیدییان بە دوو نەتەوێ جیاواز دادەنا. بەپێی بێریاری (دادستان، مدعی عام)، لەو هەموو هەراوهوریایەدا تەنیا سێ مال لە ناوچەکە دەرکران کە هەرسی بێمالە کورد بوون و بەرەسمیش لە تەلەفزیۆن و پوژنامەکان

پاڤه‌په‌ندرا. ئیتر له‌ناو چه‌ند سه‌دهه‌زار ئهرمه‌نی و ئازهری و جوړجی و گهلانی تردا که له ناوچه‌که‌دا ده‌ژین، ته‌نیا ۳۰-۲۵ هه‌زار کورد له‌وین، که له‌چاو زوړی گهلانی تردا، هه‌ر نه‌ده‌بوو باسی کورد کرابایه. که‌چی ته‌نیا بې‌ریار له‌سه‌ر ده‌رکردنی سێ بڼه‌ماله‌ی کورد درا، چونکه کورد بێ‌پشتیوانه، بێ‌که‌سه و وه‌ک ئهرمه‌نی و ئازهری یا گهلانی تر قه‌واره و ده‌وله‌تی تییه، تا له‌سه‌ریان به‌جواب بێ‌و نا‌ره‌زایی و په‌خه‌و په‌روشی خو‌ی دژ به‌و سیاسه‌ته ئا‌راسته‌ی ده‌وله‌تی پووسیا و داوای پا‌گرتن و کو‌تایی هینان به‌م تاوانه بکات. کوردی بێ‌ده‌ره‌تان بالۆ‌زخانه و کونسول یا ناوه‌ندیکی له پووسیا نییه، یا به‌پێچه‌وانه‌ی ئهرمه‌نی و ئازهری و جو‌رجییه‌وه که‌سی له‌ناو دام‌وده‌زگا‌کانی ده‌وله‌تی و ناده‌وله‌تی پووسیا نییه، یا که‌سایه‌تی زاناو خا وه‌ن ده‌وری وه‌ک نووسه‌ر و پو‌ژنامه‌وان و هونه‌رمه‌ندو... ی له پووسیا نییه ده‌نگی خو‌ی به‌ریکا‌ته‌وه و بیرو‌پای ده‌وله‌ت و کو‌مه‌لگه‌ی پووسیا بو‌ ئه‌و کاره نا‌ره‌وايه‌پا‌کی‌شێ. کوردنا‌سه‌کانیش، به پووس و کوردو پا‌رت و پێ‌ک‌خراوه کوردیه‌کانه‌وه، به‌رامبه‌ر به‌م تاوانه بێ‌ده‌نگن و، ته‌نانه‌ت به نووسینی و‌تاریک یا کو‌پرو کو‌بوونه‌وه یا کو‌نفراسیک تاووتو‌یی ئه‌م پووداوه‌یان نه‌کردو، ده‌ره‌ق به‌و نا‌ره‌وايه‌ هاواریکیان لی‌وه به‌رز نه‌بووه‌وه.

گه‌رچی پێ‌ش ئه‌و پووداوانه‌ی کراسنادار، هه‌ر له‌و‌ی و له شاره‌کانی تری پووسیا، به‌تایبه‌ت له موسکو، گه‌لیک پووداوی وه‌ک هێ‌رشى ناسیونا‌لیسته‌کان و ئازارو پاوانانی سه‌رپه‌شه‌کان له‌لایه‌ن ئه‌وان و پو‌لیسه‌وه هه‌بوو و گرتن و کوشتنێکی زو‌ریان به‌داوه‌ بوو و چاپه‌مه‌نیه‌کانی پووسیا و دنیا‌ش له‌سه‌ریان نووسی و ده‌نووسن. گه‌لیک جا‌ریش ئه‌م هێ‌رش و کوشتن و ته‌نگ پێ‌هه‌لچینه، جگه له سه‌رپه‌شه‌کانی قه‌فقاس، خه‌لکی ولاتانی ئه‌مریکاى لاتین و ئوروپا و ئه‌فریقا و ئاسیاشی گرتوه‌ته‌وه، که زو‌ربه‌یان خو‌یندکارو گه‌پیده یا سه‌یرانکه‌ر یا فه‌رمانبه‌ر بوون و، که‌وتوونه‌ته به‌ر شالو‌ی ئه‌م هێ‌رشانه‌و، ئه‌وه بووه به‌هو‌ی په‌خه‌و نا‌ره‌زایی ده‌وله‌ته‌کان و بالۆ‌زه‌کانیان له موسکو. سه‌ره‌نجام له ۲۰۰۳/۵/۳۰ دا کو‌بوونه‌وه‌یه‌کی گشتی ته‌واوی سه‌فیرانی ولاتانی ده‌ره‌وه‌ی له

مۆسكۆ ئىكەنلىكى، كە بەشىۋەيەكى پەسىمى و ھاۋەش لەپىگەى وەزارەتى دەرهۋەى پووسىاۋە پەرۋشى و ناپەزايى خۇيان دەپرې سەبارەت بەو مەترسىيەى كە لە ھاۋولاتىيەكانيان لە پووسىا دەكرى و، داۋايان لە دەۋلەتى پووسىا كەرد بۇ بەرگرتن لەو كەردەۋانە ھەنگاۋ ھەلېگرى و دەۋلەتى پووسىيان بە بەرپرەسى ئەو پووداۋانە دانا. زۆرى پى نەچۈۋ دۋاى ئەۋەى ھاۋولاتىيەكانيان لە شەپرى جىھانى دوۋەمدا بوۋنە قوربانى ھېرشى نازىيەكان، لە سالتېۋىزى لەدايكېۋونى ھېتلەردا، بەتايىبەت لە مۆسكۆ، بە ھېرشېردنە سەر سەرپەشەكان و دروشم نووسىنى ۋەك "پووسىا بۇ پووس"، "پووسىا بۇ پىستەسپىيەكان" ۋ.... كۆمەلگەى پووسىاي ھاۋاندو، لەلەين پىكخراۋ و كەسايەتى پارىزەرى مافى مروقى پووسىا و جىھانەۋە لەقاۋدرا و دەۋلەتى پووسىا ناچاركرا بۇ بەرگرى لەو كەردەۋانە ھەنگاۋ ھەلېگرى.

ھىنانەۋەى ئەم وىنانە و دەيان وىنەى تر كە زۆر زەحمەتە مروقى كورد لە دەرهۋەى پووسىا ھەست بە قوۋلى تراژىدىاي ھاۋولاتيان خۇى بكات، لە وتارىكدا جىي نايىتەۋە. گومان لەۋەدانىيە ئەگەر ئىمەى كورد قەۋارە و دەۋلەتېكمان ھەبۋايە، ستالېن يا پېژىمى سۆقېتى نەيدەۋىرا كوردى سۆقېت لە خاكى باۋوباپىرانى، واتە ئەو نىشتەمانەكەى كە بەلشەۋىكەكان دانيان پىدا ناۋ (كوردستانسكى ئويزد) يا (كوردستانى سوور)يان ئى دروست كەرد، دەرېكات و، قەۋارەكەى ھەلۋەشېندىتەۋە و، زۆرەى دانىشتۋانى بگۈازىتەۋە بۇ كۈمارەكانى سۆقېتى پېشۋو. كورد، تەننەت ۋەك ئەو گەلەنەى كە لەگەلېدا يا پاشتر دوورخراپوۋنەۋە و قەۋارەيان ئى سەندرابوۋە، ۋەك كالمىكەكان و چېچنەكاۋ، كاباردىيەكان و... كە پاشان بەلشەۋىكەكان ناچار بوۋن لەژېر گۈشارى ناخۋو دەرېكدا بۇيان بگەپىننەۋە، نەگەپاينىرايەۋە پىي پەۋا نەبىنرا كوردستانى سوورى بۇ دروست بگىتەۋە.

ياخود كورد، بەپىچەۋانەى گەلانىكى ۋەك كۆرىيەكان و يۇنانىيەكان و ئەلمانىيەكان و بگرە يەھۇدىيەكانى سۆقېتەۋە، كە كارى ناپەۋايان بەرامبەر كرابوۋ،

دەولەتەكانيان بە ھەموو پېڭەو توانايى خۇيانەوۋە فرىايان كەوتىن و، ئەوانەى كە دەيانويست بگەپىنەوۋە بۇ كۆمارەكانى كۆريا و يۆنان و ئەلمان و ئيسرائىل، ھەموو پىئويستىيەكى گەپانەوۋەيان بۇ دابىن كىردىن و چوونەوۋە. ھەتا ئەمپوش يارمەتى ئەوانە دەدەن كە ماونەتەوۋە و قوتابخانەوۋە ناوۋەندى كولتورى و پوژنامەوۋە شتى زۆريان بۇ مسۆگەر كىردون و، لە ھەموو بارىكەوۋە لەلەين دەولەتەكانيانەوۋە پىشتىوانىيان لى دەكرى. بگرە ھەرجارىك دەستەيەكى نوپنەرايەتتيان دىتە پووسيا يا كۆمارەكانى تىرى سۆقۇتتى پىشوو، سەردان و چاپىكەوتىيان لەگەلدا دەكەن و ھەست بە چەوسانەوۋە و كەم زانين ناكەن و سەربىلدىن و كەس ناويزى سووكايەتتيان پى بكات و مافيان ژېر پى بنى، لەكاتىكدا ئەو گەلانەى وەك كۆرى و يۆنانى، بەپىچەوانەوۋە وەك كورد، خارەنى خاك ياخود قەوارەيەك نەبوون.

دەبى ئەو راستىيەش بگوتى، تەنگ پى ھەلچىن و لىدان و سووكايەتتىكردىن و بگرە دەركردىن نەتەوۋەكانى تر لە كۆمارەكانى پىشوو سۆقۇت، شىوۋى راستەوخۇ وناپاستەوخۇى ھەيە و پوژىبەپوژ زياترە. بۇ وىنە، ئەو كارە ناپەوايانە بەرامبەر بە پووس و پووسزمانەكان، جگە لە كۆمارەكانى قەققاس و ئاسياى ناوۋەراست، لە سى كۆمارى پىرى بالتىك، واتە ئەستۇنيا و لىتقى و لاتقىا، دەركرىن. ئەو زۆر جار بوۋەتە ھۆى ئالۆزىبوونى پەيوەندىەكانيان. سەرىپەرى ئەو خۇشەويستىن و پىق لەيەك ھەلگرتنەى پووسيا شەپى چىچنيا بو، كە بوو بەھۆى ئەوۋى ھەر سەرىپەشنىك لە پووسيا بەگومان و شكەوۋە چاوى لى بكرى و پابگىرى و، ئەگەر ئىقامە يا قىزەى نەبوو، سزا بدى. بەھۆى ئەو تەقىنەوۋە و خراپكارىانەوۋە كە لە پووسيا كراون و، دەرگاكانى راگەياندىنى پووسياش كارىگەرىيەكى خراپيان لەم بارەوۋە لەسەر دانىشتوانى پووسيا داناوۋە، خەلك بە چاويكى گوماناوىو نابەدل تەماشاي ئاوارە و پەنابەرەكان دەكەن. راستە بەشنىك لەو تاوانانەى وەك دىزى و كوشتىن و بلاوكرىدەوۋەى مادەى بى ھۆشكەر كە لە پووسيا دەركرىن، پەنابەرەكان دەيكەن. راستە كىشەى تىريان بۇ كۆمەلگەى پووسيا دروست كىردوۋە. بەلام زۆرىەيان بۇ خىزمەتى كۆمەلگەى پووسيا و

بەرژەۋەندى ئابۋورى كۆمارى پووسىيائى فېدراڭ كاردەكەن و خەلكى زەحمەتكىش و خەرىكى كىشتوكال و بىناكردى پىگەوبان و خانوبەرىن. دانىشتوانى پووسىيائى سەرەپاي ئەۋەى كە ژمارەيەكى زۆريان بىكارن، بەلام ئەۋكارانە ناكەن، ياخود بەۋ ھەزائىيە نايكەن. بەكورتى، ژمارەيەكى زۆرى دانىشتوانى پووسىيائى ھاتنى خەلكى كۆمارەكانى پىشۋى سۆڧىت، ئەك تەنپا ھى كۆمارەكانى قەققاس و ئاسىيائى ناۋەپاست، بەلكو ھى ئوكرائىيا و بىلەپووسىيائى كە ھاوزمان و ھاپرەگەزو ھاۋئايىنى يەكتىرن، ناپازىن.

لە كۆماركانى قەققاس و ئاسىيائى ناۋەپاست، پووس و پووسزمانەكان زۆرجار لەلەين شۆڧىنى و تاقمە پەگەزپەستەكان و، بگرە خەلكى ئاسايىشەۋە، بە داگىركەرى ولتەكە و بىگەنەيان دەزانن و، بەناشكرا لەسەر كار لادەبرىن يا پىيان دەلەن بېۋنەۋە بۆ ولتەي خويان، يا نامەيان بە پۇستدا بۆ دەنۋوسن يا بويان لەناو مال دەۋاۋىن كە بگەپىنەۋە بۆ پووسىيائى و، بەر بە پىشكەۋتنى كولتورى و دىنى و سىياسى و كۆمەلەتتىيان دەگىرن و، قوتابخانەكانىيان بە زمانى پووسىيائى دادەخىرن. بۆيە شەپۇلى گەپانەۋە پووسەكان بۆ پووسىيائى، لەبەر ئەۋ ھۆيانە و ئالۋىزى بارى ئابۋورى بەردەۋامە.

پووسىيائى، لەبەر ئابۋورى دژۋار، ئامادە نىيە مليۋنەھا ۋەرىگىرئ و تواناى يارمەتيدانى نىيە، چۈنكە ھەر ۋەرگىرتنى ئەۋانە مەرج نىيە، بەلكو دەبى شۆينى ھەۋانەۋە كارۋ خويىند و...يان بۆ ئامادەبكات. مروڧ كە دەيانىنىن لە بارودوخىكى نالەبارۋ بى يارمەتيدان، دلى بۆيان دەسۋوتى. تەننەت ئەۋانىش كە خانوبەرى سامانى خويان فرۆشتۋە، بەۋ پارەيە لە پووسىيائى نە دەتۋانن خانوبەرى دىۋست بگەن و، نە پىي دەژىن. بەلام ئەۋە ھەيە كە گەپاونەتەۋە بۆ ولتەي خويان و دەرناكىرن و بەرەۋپوۋى مەترسى ۋەك كورد نابنەۋە. واتە بەتەكچۋونى يەكتى سۆڧىت، لەبەر ئەۋ كىشانەى كە باس كران، مليۋنەھا خەلك مالۋىران و دەرىدەركران، بەتايىبەت گەلانى بچۋوك و بى قەۋارە و بى دەرەتان كە كەس پارىزگارپان لى ناكات و لەسەريان ۋەجۋاب نايەت و ۋەريان ناگىرئ و مافيان

لەھەموولایکەمە پېشیل کراوە. یەکیک لەو گەلانە کوردە، کە دەتوانم بۆم لە ھەموان زیاتر زۆلمی لی کراوە دەکری، چونکە ھەر لە سەردەمی سۆڤیەتەم پەرەگەندە کرابوو، پاش پووختی سۆڤیەتیش پەرەگەندە کران و ژمارەییەکی زۆریان ھاقتە پووسیا و لە کراسنادار و تامبو و یاروسلاۋ و ساراتوۋ و... جیگیر بوون.

پووسەکان یا پووسەمانەکان کە لە کۆمارەکانی پێشووی سۆڤیەت دەژین و نایانەوی خۆیان لەناو کۆلتوو و داب و نەریتی ئەو کۆمارانەدا بتوێننەو یا زمانیان فیژ بن، دەگەڕێنەو بۆ پووسیا. گواوە لە ۳۵ ملیۆن تا ئەمڕۆ ھەشت ملیۆنی گەراوەتەو. کەچی کورد و نەتەوەکانی تر کە لە پووسیا دەژین یا پەنابەر و پراکەردوون، نایانەوی زمان و کۆلتوو و داب و نەریتی خۆیان بەسەر گەلی پووسدا بەسەپین و، بێچەوانەو فیژێ زمانەکیان دەبن و خۆیان لەگەڵ ژێانی پووسدا پادین. واتە لەپرووی ناچارییەو بۆ یا لەبەر خواست و پێشکەتنی کۆلتووی پووس، زەمینی توانەوی ئەوانە لەناو پووسدا زیاتەر. ئەو پەلەوپایەیی کە پووس لە کۆمارەکانی پێشووی سۆڤیەتدا ھەیانبوو، غەیرە پووسەکانی پووسیا لە پووسیادا نایانە، یا داوا ناکن، یا بۆیان ناچیتە سەر داوا بکەن. واتە پەنابەرەکان زیاتر لە بەشی خەزەتگوزاری و کاری ھەزەن و پەشدا خەریکن و کشتوکال و ھەمائی و دەستفروشی دەکەن.

ئێمە لێرەدا مەبەستمان کوردە کۆلەکیە کە لە سەردەمی سۆڤیەتەم تا ئەمڕۆ لەبارکردن و دەرکردن لەم کۆمارەو بۆ ئەو کۆمار و لەم شارەو بۆ ئەو شارداوە، لەژێانی کۆچەریشدا ھەوانەوی بۆ نییەو، مەترسی دەرکردنی ھەمیشەیی لی دەکری. جگە لەو، دەکەوتە بەر شالۆی سووکایەتی پیکردن و لێدان و بارکردنی نوێ. ژمارەییەکی لەو کوردانە، کە لە سەرەتای دەستپیکردنی شەری ناگورناقەرەباخی نیوان ئازەربایجان و ئەرەمنستانەو، واتە دووسێ ساڵ پێش پووختی یەکیتی سۆڤیەت، ھاوونەتە پووسیا و خانووبەریان کەریو یا پاسپۆرتیان وەرگرتوو یا ئیقامەیان ھەیی، کەچی ئەوانیش کەوتوونە بەر ھێرش و تەنگ پێھەلچنین. پووسیا بە پەسەم پەرەییانداوە میراتگیری یەکیتی سۆڤیەت و پارێزەری مافە، بەپەرسە بەرامبەر بە

زۆر شت، لەوانە هاوولاتیانی پیشووی یەکییتی سوڤییت کە دەتوانی ببێتە هاوولاتی پووسیا. جگە لەوە، پووسیا کە ئەو پەیمانە نیۆنتەتەوییانەی سەبارەت بە مافی مڕۆڤ و پەنابەر وەرگرتن (کە لە یاسای بنچینەیی پووسیا شادا هاتوون) و خەبات بۆ نەهێشتنی جیاوازی پەرگەزی، نەتەوییی، ئایینی و... ی ئیمزا کردووە، دەبێ پەرچاویان بکات و، لە چوارچێوەی ئەو یاسا و پەیمانانەدا پێز لە مافی کوردەکان بگرێ کە خزمەتیکی زۆری ئەم ولاتەو گیانیان لەپێناویدا بەخت کردووە.

دەسەلاتدارانی پووس زۆر بە باشی ئاگاداری کێشەیی کوردن، بەتایبەت ئەو کوردانەی کە سەردەمی ئەم هاوولاتیان بوون و بەشدارییان لە شەڕی جیهانیی یەکەم و دووھەم و دەوریان لە ئابووری و بینای کۆمەڵگەی سوڤییتیدا هەبوو، باسی بەشدارییان ناکەم لە شەڕەکانی نۆوان پووسیا و عوسمانی و شاکانی ئێرانداو بەتایبەت شەڕی کریم کە هەزاران کورد لە پیزی لەشکری پووسیدا گیانیان لەدەست دا، ئەوانە باش دەزانن کێشەکانیان کامانەن و چێن و، سەردەمی سوڤییت بەتایبەت، سەردەمی دەسەلاتدارێتی ستالین، تووشی چ کارەساتێک بوون. با هەول بەدات قەوارەکیان کە زەوت و داگیر کراوە، بۆ بگەڕێنێتەوە، ئینجا هەولی ناردنەووە دەرکردنیان بەدات.

پووسیا هەمیشە ولاتیکی فرەنتەتەو بوو، پەيوەندی کۆن و نوێی کوردو پووس شتیکی شاراوە نییە. پێم وایە کاربەدەستی ناوچەی کراسناداری وەک تکاچوڤ، ئەگەر ئاگاداری کێشەیی کوردو بەسەرھاتی خەمباری کوردەکانی سوڤییت و بەشەکانی تری کوردستان بێ، بەو جۆرە پەفتار ناکات. ئەگەر نەزانێ، پێویستە دەسەلاتدارانی ناوەند ئاگاداری بکەنەو. دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ئەوانە چارەنووس وای ئی کردوون ئەمڕۆ لە پووسیا بگێرسێنەووە تووشی ئەو هەموو ناپەوایییە بێن. ئەوانە بە دلی خوێان نەهاتوون، بەلکۆو لەبەر ناچاری پوویان لە پووسیا کردووە و، هیچ پێگە و دەرەتانیکی تریان نەبوو؛ کە لە پووسیا ش دەبکرین، بۆ کوێ بپۆن، بۆ نیشتمانە پارچەکراوەکیان کە هیچ

ماڤيكيان لهوئى پئى پهوا نهبيخراوه! خو دهلواتانى داگيركهرى كوردستانيش وهرىان ناگرن.

دهبئى پووسياو ولاتانى نهوړوپاو ... كه لهميژه ههلوى نيويژيكهرى و يهكلاييكردهوى كيښهئى نيوان نازهربايجان و نهرمهستان ددهن لهر ناگورنا قهرباغ (كوردستانى سووريش دهكهويته چوارچيوى نهو ناوچهيه كه دوو ولاتى ناوبراو شهرى لهر دهكهن) و دهيانهوى چارهسهرى بكهن، و ناواركان كه ژمارهيان يهك مليون و دووسد هزاره و زور بيابانى له بيابانى (ناجبهدينسكى) و نزيكهئى دووسد هزاريان تانيستا لهناو خاكى ئيران دهژين. دهبئى له چارهسهركردنئى كيښهئى ناگورنا قهرباغدا، هم لايهئى نازهرى و هم نهرمهئى و هم دهلواتانى ناويژيكهريش كيښهئى كوردهكانيش پهچاو بكهن، چونكه بهپيى بهلگهئى ميژوويى كوڼ و نوئى نهو ناوچه كوردنشينانه پاشتر كوردستانى سوور يا (كوردستانسكى ئويزد)يان ئى دامهزاند. بهپيى ههندئى سهرچاوهئى پهسمى، لهو يهك مليون و دووسد هزار ناوارهيى ناوچهئى ناگورنا قهرباغ، نزيكهئى سهدوهشتا تا دووسد هزاريان كوردن و پاشماوهئى كوردهكانى كوردستانى سوورن كه دانيشتوانى شهش ناوچه و شار پيك دينن (شووشه و لاجين، قوبادلى، زهنگيلان، كهلباجار، جهرهئيل). ناكري چاو لهو هه موو راستييه بيوشري و بئى دهنگ بن. كيښهئى ناگورنا قهرباغ، تهنيا كيښهئى نيوان نازهربايجان و نهرمينيا نيه، كيښهئى كورديشهئى، دهسلاتدارانى هردوولا هم راستييه به باشى دهزان.

كوردو نازهرى و نهرمن، بههوى هلكهوتنى جوگرافياوه، هاوسپى يهكن و، رابردوويهكى هاوبهشيان ههيو، تووشى چهوسانهوى هاوبهش بوون و، نهمرؤ ژمارهيهكى زورى خهلكى نهرمن و نازهرى له بهشهكانى ترى كوردستاندا دهژين. پيشيلكردن يا ريزنهگرتن له مافى يهكتر، خزمهتى هيچ لايهنيك ناكات و، پووسياش وهك ميراتگرى يهكيټى سوقيټ دهتوانئى دهوريكى باش ببيني. كوردهكانى سوقيټ به پيوهنديگرتن به هردوولاي نازهرى و نهرمهئى و ناردنى نامه و يادداشت و نوينهرانى خويان، دهتوان كيښهكهيان باس بكهن. لهلايهكى

ترهوه، وهك لایه نیکى خاوهنى كیشكه، دهبن به شداری له چاره سهركردنى كیشهى ناگورنا قهره باغى نیوان نازهر بایجان و ئهرمه نستاندا بكن.

پنیوست به بیر هیئانه وهیه كه تهواوى سهراوه میژوویهكانى به تایبته سهدهو نیویك و سهدهیهكى پابردوو، لهوه دهوین كه كورد له ههریمى قهفقاس ژیاوه، واته پیش ئهوهى ههریمهكه له لایهن پووسهكانهوه داگیر بكرى و، سنوورهكانى سئ ئیمپراتوری عوسمانى و پووسیاو پاشایهتى ئیران دیارى بكرن. به داگیرکردنى ناوچهكه له لایهن پووسیاوه، كه تیشكانى پاشایهتى ئیران و پاشان عوسمانى له ئهنجامى زۆر شهرى خویناويدا له سهردهم و قوناغى جیاجیادا ئى كهوتهوه، بهشیكى كوردستان خرایه سهر ئیمپراتوریهتى پووسیا (پووسیا، بهدریژایی سهدهى نۆزده، دوو شهرى گههرى لهگهل پاشایهتى ئیراندا، واته ۱۸۰۵-۱۸۱۳ و، چوار شهرى لهگهل تورکیا ۱۸۰۵-۱۸۱۳، ۱۸۳۸-۱۸۳۹، ۱۸۵۳-۱۸۵۶، ۱۸۷۷-۱۸۷۸ کردوه). له ئهنجامى ئهوه شهراهندا كه زۆرجار پارچهیهكى كوردستان دهبوه گوهرهپانى شهره دپندانه و گاولكههرهكانیان، گهلى كوردیش تووشى زیانیكى ههمله لایهنهى به تایبته گیانى و ئابورى بووه، ناوچه كوردنشینهكان له ئاكامى شهرهكانیاندا و بهپێی پهیمانهكانیان، چهندجار دهست به دهست كراون، واته سنوورهكانیان گوهرهوه. دواى جار، بهپێی پهیمانى (بريست لیتوفسك)، فارس و ئهردههان له لایهن بهلشهویكهكانهوه، بهبن پهزامهندى و پرسکردن به زۆریهى دانیشتهوانیان كه كورد بوون، درانهوه به كهمالیهكان.

سهراوهكانى پووسى تا كۆتایى یهكهم شهرى جیهانى، باسى دابهشبوونى كوردستان بهسهر سئ ئیمپراتوریهتى پووس و فارس و توركداهكهن و، بگهه میژوونووس و گههریدهو سیخووپ پیاوانى لهشكرى و پۆشهلاتناس و ... تا ۱۹۳۰، واته سالى ههلهوهشانهوهى كوردستانى سوور له لایهن پژیمنى ستالینهوه، ههموویان دان بهوهدا دهئین كه بهشیكى كوردستان دهكهویته چوارچێوهى پووسیا (سۆقیته)وه. ئهوه بوو له ناوچهیهكى ئهم بهشهى كوردستاندا، سالى

١٩٢٣ کوردستانی سووریان دامه‌زاندو، سالی ١٩٣٠ هه‌لوه‌شیند رایه‌وه. دامه‌زاندنی ئەم قه‌واره‌یه بۆ کورد ده‌ستکرد و کتوپڕ نه‌بوو، له‌به‌ر نه‌وه زۆربه‌ی دانیش‌توانی ئەو ناوچانه کورد بوون و، به‌پێی پڕیاره‌کانی ده‌وله‌تی و حیزبی ئەو سهرده‌مه‌ی سوڤیت دامه‌زا. جگه‌ له‌ به‌لگه‌و دیکومینتانه‌ی که تا ئەم‌پۆش ماون، پۆژنامه‌کانی ئەو سهرده‌مه کوردستانی سوور، واته‌ ئەو ناوچه‌یه‌یان، به‌ نیشتمانی کوردان و به‌ناوی کوردستانه‌وه ناو بردووه. بۆ وێنه، سهردی‌پری هه‌واله‌کانیان به‌م چه‌شنه‌ ده‌ستی پێ کردووه:

"له کوردستانه‌وه"، "به کوردستاندا"، "کوردستانسکی ئویزد (ناوچه)"، گوند یا فلان شاری سهر به کوردستان، یا هه‌واله‌کانی کوردستان، یا کۆبوونه‌وه‌ی حیزبیی ژنان، یا ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیستی (به‌لشه‌ویک) له فلان شار یا ناوه‌ندی کوردی له کوردستان، یا ده‌ستکه‌وتی ئازە‌لدارانی کوردستان و، له‌و باب‌ه‌ته سهردی‌پرانه. پاش هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی کوردستانی سوور، ههر ناوچه‌و شاریکی کوردستانیان به‌ناوی "دابه‌شکردنی سیسته‌میکی به‌پۆه‌به‌رایه‌تی نو‌ی‌ی ئازە‌ربایجان" هه‌، خسته سهر ناوچه یا ههریم و شاره‌کانی تری ئازە‌ربایجان. به‌م چه‌شنه‌ ناوی کورد و کوردستان، یا به‌ واتایه‌کی تر قه‌واره‌که‌یان له‌ فهره‌نگی سوڤیتی و ئازە‌ربایجانی سوڤیتیدا سهرییه‌وه‌و، قوتابخانه‌و پۆژنامه‌و به‌پۆه‌به‌رایه‌تی‌و، به‌گشتی ده‌سکه‌وته‌کانی ئەم گه‌له‌یان نه‌ه‌یشت و، دانیش‌توانی کوردی که‌وتنه‌ به‌ر شال‌ل‌وی راسته‌وخ‌وو ناراسته‌وخ‌وی جیاوازی په‌گه‌زی‌و توانده‌وه‌و، ژماره‌یه‌کی زۆریان له‌ ترساندا ناو و ناسناو و نه‌ته‌وه‌ی خ‌ویان گ‌ور‌ی، بۆ ئەوه‌ی ده‌رنه‌کرین، یا له‌ ناوه‌چن، یا کارو ئیشی خ‌ویان له‌ ده‌ست نه‌دن، یا بتوانن بخ‌وینن و کاربکه‌ن و له‌ نیشتمانه‌که‌ی خ‌ویاندا بم‌یننه‌وه. کوردیکی یه‌کجار زۆر به‌م چه‌شنه‌ هه‌تا ئەم‌پۆش، له‌به‌ر نه‌بوونی قه‌واره‌و بواری خ‌ویندن، تویندراونه‌ته‌وه. به‌لام ئەمه‌ش واته‌ بێ‌ده‌نگ بوون و توانده‌نه‌یان. کورده‌کانی سوڤیت له‌ کاره‌ساتی تریش نه‌پاری‌زان. پ‌یش و له‌کاتی شه‌پری جیهانیی دووه‌مدا، به‌تایبه‌ت له‌ ١٩٣٧ و ١٩٤٣ و ١٩٤٤دا به‌ کۆمه‌ل گ‌وین‌زانه‌وه بۆ

كۆمارەكانى تىرى سۇقۇت. بىيانووشىيان بۇ ئەم تاوانە گەورەيە زۆربو "گوايە بەرەي قەفقاس، لەبەر "كۆمەلانى گومانلىكراو" يا "بېروپىنەكراو" كە كوردىش خرابوۋە ئەو خانەيەو (بە بەھانەي ئارىبوون و ھاوھەستىيان لەگەل ئەلماندا يا ھاوئايىنىيان لەگەل توركىادا)، لەبەر نىكېبونەو (ھىزەكانى ئەلمان و توركىا، دەبوو پاك بىكىنەو دوور بخىنەو، نەو ك بە دەست پىكىردى شەپ يارمەتى ئەلمانىەكان و توركەكان بەدەن (ئەویش پاش ئەو ھەموو كارەسات و جىنۇسايدەي كە تورك بەسەر كوردىدا ھىنا!). كەواتە دەبوو ئەو مەترىسىيە نەمىنى، ئەویش لەپىگەي دوورخستەو (ئەو گەلەنەو كە كوردەكانىشى دەگرتەو. ئەو دەبوو كوردەكانىيان لە ئازەربايجان و ئەرمىنيا گواستەو، زۆربەيان بۇ ئاسىيائى ناوھەراست و كازاخىستان و ئۆزبەكىستان و سىبىريا. گواستەو كەيشىيان بە شىۋەيەكى نامرۇقانى و بىئاگادارى پىشۋەخت و بە شەو بوو، بە گەمارۇدانى گوندو شارە كوردنشىنەكان و ھىنانىيان بە ماشىنى لەشكرى بۇ ئىستەگەكانى شەمەندەفەر گواستەو ھىيان بە شەمەندەفەرى تايبەت بە ئاژەل و بارەلگەر، بەبى ئەو بەيلىن شتومەك و پىۋىستى ناومال و سامانىيان لەگەل خۇياندا بىەن.

كاتى كۆكردەنەو ناردن و لە پىگە، ژمارەيەكى زۆريان لەبەر پەرخنە و ئارەزايى دەرىپىن لەلەين سەربازەكانى سوورەو گوللەباران كراون، يا خۇيان لە شەمەندەفەرەكان فېرى داۋەتە خوارەو. ژمارەيەكى زۆرىشىيان لە پىگە و لەبەر سەرما و بىرسىتى و نەبوونى خواردن و... ژيانىيان لەدەست داۋە، بەتايبەت بەسالچوان و مندال.

كارەساتى ئەو گەلەنە، بەتايبەت كورد، لە شوپىنى نوئى ژياندا، بەھۆي بارودۇخى نامرۇقانى و پانەھاتنەو لەگەل كەش ۋەھۋاى بەتايبەت (سىبىريا) دا، درىژەي تراژىدىياكەيە و باسكىكى ترو تايبەتى دەۋى. لە تاراۋگە و ئۆردوۋگا زۆرەملىكاندا، دەستبەسەر لەئىز كۆنترۆلى دەزگاكانى پاراستنى سۇقۇتدا بوون. سەفەر كىردىيان بۇ ئەملاو ئەولا ياساغ بوو، پاسپورت و ناسنامەيان ئى سەندراۋەتەو.

دووم شەپرى جىيەنى، ژمارەيەكى زۆرى پۆلەكانى گەلى كورد لەناو سوپاي سووردا بەشدارى شەپرى دژى ئەلمانىاي فاشى و دەريەپاندنى سوپاي ئەلمان لە خاكى سۆڧىت و ئازادكردنى ئەوروپا تا گرتنى بەرلن بوون^(۱۷۰). جگە لەوەى كە كورد قوربانييەكى زۆرى لە شەپدا داو، ژمارەيەكى زۆرىشى نيشانەو ميداليائو پلەوپايەى سوپايى پى دراو، كارىدەستانى سۆڧىت بەم چەشنە سوپاس و پىزانىنى خۆيان بۆ لىيوردويى و ئازايى و مېرخاسى پۆلەكانى گەلى كورد لە شەپرى جىيەنىى دووھەمدا نيشان داو! بەلام كە ژمارەيەكى زۆر لەم قارەمان و سەربازانەى شەپرگەپانەو بۆ مال و شوينى خۆيان، بنەمالەو كەسوكاريان لەوى نەمابوون و خەلكى تر لە جىگەى ئەوان نيشتەجى كرابوون. دۆزىنەوئەى كەسوكارو پۇيشتن بۆ لايان و زانىنى ھۆى گواستەنەويان، ئاسان نەبوو، ئازايى و نەترسى دەويست، ئەويش لە سايەى ئەو پزىمە ديكتاتورەى ستاليندا. كوردە دوورخراوكانى ئەويش، بە بىستنى كۆتايى ھاتنى شەپ، ھىواو گيانىكى تازەيان بەبەردا كرا، چونكە دەگەپانەو بۆ ولات و شوينى خۆيان. لەبەر ئەوەى فاشيزم تىك شكابوو و مەترسى لەسەر ولاتەكەيان (سۆڧىت) نەمابوو و، پىيان راگەيەندرابوو كە ھىنان يا گواستەنەويان كاتىيەو بە كۆتايى ھاتنى شەپ ھەموويان دەگەپنەو سەر جىوپیى خۆيان. زۆرىەى ئەو گەلانەى كە لەگەل كورددا لە ولاتى خۆيان دوورخرايوونەو، بواريان پىدرا بگەپنەو سەرلەنوئ قەوارەكەى خۆيان دابەمەزىنەو گەشە بە زمان و كولتور و ژيانى خۆيان بەدەن؛ بەتايبەت پاش ھاتنە سەركارى خرۆشچوڧ، دەولەتى سۆڧىت يارمەتى زياترى ئەو گەلانەى دا كە بگەپنەو، تارادەيەك قەرەبووى مالىوئىرانيانى كردهو. دەولەت و پارتى كۆمۇنىستى يەكپىتى سۆڧىت، كردهوكانى ستالينيان لەم بارەو بە تاوان لەقەلەم دا و شەرمەزاريان كرد و، داواى لىيوردنيان لەو گەلانە كرد كە بوونە قورباني ئەم سىياسەتەو، ناوى كوردىش لە پىزى ئەو گەلانەدا

(۱۷۰) كۆتايىكى تايبەت لەسەر بەشدارى كورد، بە ناوو بە وینەو، لە دووم شەپرى جىيەنىدا لەلایەن نووسەرنكى كوردى سۆڧىتى "چەتويڧ.خ.م" ئەو نووسراو (مۆسكۆ، ۱۹۷۰).

ھاتووہ. بەلّام مخابن بوارى كوردەكان نەدرا بگەپنەوہ، سەرەپای ئەوہى كە
بەريارەكە بۆ ھەموان بوو، بۆ تەواوى ئەو گەلانەى كە لەگەل كوردداو پاش كورد لە
ولّاتى خوڤيان دورخرابوونەوہو قەوارەكەيان ھەلۆەشئندرابوہوہ. بگەرە پاش
ئەوہش قەوارەيەكى وەك ئۆتۆنۆمى يا بەرپۆەبەرايەتيەكى تايبەت بۆ زۆر گەلى
بچووك دامەزىنرا.

ھۆيەكانى نەگەراندنەوہى كوردەكان و دروستنەكردنەوہى كوردستانى سور
زۆرن. وەنەبى كوردەكان بۆ خوڤيان نەيانويستبى بگەپنەوہ، يا بۆيان نەكرابى، يا
سەدان نامە و داواكارىيان بۆ كارىبەدەستانى خوار و ژوررى سۆڤىتى نەنوسىبى،
بگەرە چەند جارىش دەستەى نوڤنەرانى كورد چوونە بارەگاكانى پارتى
كۆمۇنىست، بەتايبەت داوايان لە خرۆشچۆف كورد بوار و يارمەتى گەراندەوہيان پى
بدەن، بەلّام پشتگوى خرا، نە مۆسكۆ و نە باكو و نە ئيرەوان لەم بارەيەوہ
بەريارىكيان نەدا.

مۆسكۆ بەريارى نەداو، باكو و ئيرەوانىش دژى گەراندەوہى كوردانن. ئەگەر مۆسكۆ
بەريارى دابايە، باكو و ئيرەوان جىبەجىيان دەكرد. بەريارەكە لەدەستى مۆسكۆدايە، باكو
و ئيرەوان ناتوانن بەرفەرمانى نەبن. لە تاراوگە يا شوڤنى دورخستنەوہياندا، ياساى
سەردەمى ستالين بۆ كورد ھەر لەجىبى خۆيدايم، بەريارى گەراندەوہيان و ھەرەھا
باركردنيان بۆ شوڤنىكى تر نىيە. باكو و ئيرەوانىش لەم بارەوہ، بە بيانوى ئەوہى كە
لەسەرەوہ -واتە لە مۆسكۆ- بەريارىك نەدراوہ، ئامادەى وەرگرتنيان نين؛ خوڤيان نە
داوا لە مۆسكۆ دەكەن و، نە پىيان خوڤشە بگەپنەوہ، چونكە جىوڤنەكەيان بەخشراوہ
بە خەلكى ترو داگير كراوہ. بيانوى تريش ھەبوہ، وەك ئەوہى جارى كەرەستەو
ئىمكانى گەراندەوہيان نىيە. بيانوى ئەوہش ھەلبەستراوہ كە ئەگەر ئەوانە بگەپنەوہ،
لەگەل نىشتەجىكراننى نوڤدا كە دەستيان بەسەر مال و شوڤنى كوردەكاندا گرتوہ،
دەبىتە شەر و كىشەيان.

بەم چەشنە تا پروخانى پزىمى تۆتاليتارى سۆڤىتى، مۆسكۆ لە سەردەمى چ
خرۆشچۆف و چ برىژنەف و چ گەرباچۆف و ھەتا ھەلۆەشانەوہى سۆڤىت، بەريارىكى

بۇ كوردى سۆڧىت نەداو، لانى كەم بۇ گەپانەوھى بەبى قەوارەو ھىچ مافىكى نەتەوھى و كولتورى و تريتورىالى.

سەردەمى دەسەلاتدارىتى گەرباچۇق، گەلىك ھەول درا ئەو ناپەروايى و پىشلىكردنەى مافى كورد لە قۇناغى پىرىستۆيكا و گلاسئۆستدا، واتە لەسايەى ئەو ئازادى و ئاوالەببەدا كە دانىان پىدا نرابوو، راست بىرىنەوھو ھەنگاويان بۇ بنرى. بەلام بە دەستپىكردنى شەپى ناگورناقەرەباغ، كوردەكانى ئەوئى تووشى گەورەترىن زىانى گيانى و ماددى بوون و دەربەدەر و ئاوارە كران. تائىستايىش لەو بارودۇخە ناھەموارو خەمبارەدا دەژىن. مەوۇ بە دىتنى دىمەنى ئوردو وگاكانيان قرچە لە جەرگى دى!نە ئەوھىە شوين و مالى نوپيان بەدەنى و بگوازىنەوھ بۇ ئاوجەى تر و، نە پىگەى گەپانەوھىان ھىيە. لەژىر دەسەلاتى ئەرمەنىيەكاندان و، پىئى پۇيشتن و پەنابەرييان بۇ ولاتىكى تر نەدراوھو، لەو بارودۇخەدا ھىشتوياننەوھ، بۇ ئەوھى وەك بەلگەيەكى زىندوو لەپىش چاوى كۆمەلگەى نىونەتەوھىيدا بن و چارەسەرىك بۇ كىشەكە بدۆزىتەوھ. كەچى پاش تىپەربوونى ۱۶ سال، نە كۆمەلگەى نىونەتەوھىى و، نە ئازەربايجان و ئەرمەنستان چارەسەرى ئەم كىشەيان نەكردوھ. ئازەربايجان نەيتوانىوھ بە شەپ ئاوارەكان بگەپىننىتەوھ بۇ جىپىئى خويان. ژمارەى ئاوارەكانى كورد پوون نىيە، بەلام ھەموو وەك ئازەربايجانى لەقەلەم دراون. كاربەدەستانى ئەرمەنى دەسەلاتدارى ناگورناقەرەباغىش چاوپىئى گەپانەوھى كوردەكان ئاكەن كە بوونەتە قوربانى شەپى ئەرمىنيا و ئازەربايجان و وەريشيان ناگرن. تائىستا ھىچ تەگبىر يا بانگەوازيكيان لەم بارەوھ بۇ كوردەكان نەكردوھ.

كاتى شەپە خويئاويەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان، ھەردولا بەلپىيان بە كوردەكان دا ئەگەر بىتو ھاوكارىيان بكن، مافيان لە ناگورناقەرەباغ بەدى دەھىنرىو، بگرە كوردستانى سوورىيان بۇ دروست دەكرىتەوھو كوردە دوورخراوھەكانى سەردەمى ستالىنى بۇ دەگىپدرىنەوھ. بەم چەشەنە كوردەكانيان (كوردى موسلمان لە بەرەى ئازەربايجان و كوردى ئىزدى لە بەرەى ئەرمىنيا)

گلاندە ئەو شەپەرە. کوردیش لە پیزی سوپای ھەردوولا بوو. ھیزی تاییبەت و جیاوازیان لە کوردەکان پێک ھێنا. کوردی موسلمان، واتە کوردەکانی کوردستانی سووری پیشوو، پشتی ئازەربایجانیەکان و، کوردە ئیزیدیەکانیش ھی ھیزی ئەرمنیان گرت. بەم چەشنە کوردەکان کەوتنە دوو بەرە ی دژ بەیەک و سەدان کورد لە ھەردوولا کوژران و بریندار بوون و بەدیل گیران.

کاتی داگیرکردنی ناگورناقەرەباغ و شکستی سوپای ئازەربایجان، کوردەکانی ئەرمنیا چوونە پایتەخت، یا ناوەندی کوردستانی سوور، واتە لاچین و، ئالای کوردستانیان ھەڵکردو، بە چەپلەپێزان و شادی و پێوپەسمیکی تاییبەت دامەزراندنەوی کوردستانی سووریان پاگەیاندا^(١٧١).

لکاتی شەپری ئازەری و ئەرمنی، چاپەمەنی و رادیۆو تەلەفزیۆنەکانی ھەردوولا بەشداری کوردەکانیان لەم شەپرانەدا رادەگەیاندا، بانگەوازی بەشداری کوردەکانی نیشتەجیی خۆیان (ئەرمنیا و ئازەربایجان) دەکرد، بگرە نێردراوی کوردیان بۆ لای کوردە دوورخراوەکانی ئۆزبەکستان و قازاخستانیش دەنارد، وا کە بگەرێنەو تا بەشداری شەپر بن و، بەلێنی گەڕانەوی بەم زوانەو ھەروەھا دامەزراندنەوی کوردستانی سووریان دەدانی. ھەتا کوردیکی ئۆریشیان ھێنا بە سەر رادیۆو تەلەفزیۆنەکانیان، یا چاپەمەنیەکانیان، تا بۆ مەبەستی خۆیان وتووێژیان لەگەڵدا بکەن بۆ ھاندانی زیاتری کوردەکان. ھەندێ بەکرێگیراوی کوردو مرقفی ساکاری کوردیان دەناردە گوندە کوردنشینەکان و، پرۆپاگەندە بەشداری کوردیان لە ئازادکردنی کوردستانی سووردا لەناودا بلۆ دەکردنەو. کوردە ساکارەکانیش بەپیر ئەم پرۆپاگەندەو بانگەێشتانەو دەچوون. داخ و

---

(١٧١) ئەم پێوپەسمە بە قیدیۆ تۆمار کراوە. لەم فیلمەدا، دیارە چۆن ئالای سێ پەنگی کوردستان لەلایەن بەشدارانەو ھەلکراوە ماچیان کردووەو سوێندیان پێ خواردووە کە پارێزگاری بکەن و، لەناو شای و زەماوەندا سروودی ئەو پەقیبیان گوتەتەو. بەگوێرە ی گێڕانەوی یەکیک لە بەشداران ئەم پێوپەسمە، دوو سەعات بەسەر کۆتاییھاتی پێوپەسمەکەدا تێبەر نەبوو، کاتی گەڕانەوی بەشداران، یەکیکیان ناوی داوەتەو، ھەوالی ئاگرتییەردانی ئالای کوردستان لەو شوێنەدا کە بەرزکراوەو، بە ھاوێکانی رادەگەییەنی. دەبینن راستە و ئالاکە نەماوە، لەلایەن ئەرمنەکانەو سووتێنراوە.

كەسەر لەو ھەدايە كە گەلێك لەو پرۆپاگەندەكەر و ئاژاوەگێڕانە پووناكبیرو خۆبەندەواری كورد بوون، ئەوانەى كە كوردەكانیان بۆ ئەم شەپە ناپەوايە پراكێشاو، بەبێ ئەوەى هیچ گەرانتى و بەلگەيەك یا بېراریكى پەسىمى لەلایەن دەولەتانی ئاوبراو یا پەرلەمانەكانیانەو ھەبێ، كوردەكانیان ھان دا. ھەر ئەو تاقمە، پاش ئەوەى بۆیان دەرکەوت گالتيەیان پێ كردوون و فریودراون و درۆیان لەگەڵدا كراو، خۆیان پێ پانەگراو بەرھو پووسیا یا ھەندەران باریان كرد، بەبێ ئەوەى پەخنەيەك ئاراستەى دەسەلاتدارانى ئازەرىو ئەرمەنى بكەن، بەتایبەت ئەرمەنیەكان كە دەستیان بەسەر ئاوجەكەدا گرت و پشتیان لە ھەموو بەلێن و گوتەكانى خۆیان كرد.

ژمارەيەك لەوانە ئیستا خۆیان بە پارچەكانى تر یا پارتەكانى تری كوردستانەو ھەریك كردووو تێكەڵیان بوون و، نوزەیان لەسەر كێشەى كوردی سۆفیت لیو ھایەت و، ھەر دەلیی كورد لە سۆفیتی جاراندانە ماو ھە یا كێشەیان نییە.

پاش تێكچوونی یەكێتیی سۆفیت، چەند شەپێكى خۆبەندەواری كە لەسەر خاك (تەرتۆریا) و كێشەى نەتەوەیی و ئاكوکی كۆن و دەسەلات پوویان دا، تا ئەمڕۆیش چارەسەر نەكراون و، ھەردەم مەترسی ھەلگیرسانەو پێكداجوونی نوێو شەپێكى خۆبەندەواری نیوان ئەو گەلانە یا ئەو كۆمارانە لەئارادایە، چونكە ھێزەكانیان تائێستایش بەرامبەر بەیەك پراوستان. ئەو لایەنە دژانە تەواوی پەيوەندیەكانى خۆیان لەگەڵ یەكتەدا بڕیو، ھەمیشە پرۆپاگەندە دەكەن دژی یەكتە. بۆ وینە، ئاكوکیەكانى نیوان ئازەربایجان و ئەرمەنستان، ئابخازیا و جۆرجیا، كۆمارە ئۆتۆنۆمییەكانى ئینگوشى و ئەستین لە پووسیاى فیدرالى و گەلێك وینەى تر، بەپێچەوانەى بانگەشەى دەسەلاتدارانى دەولەتى و پارتى یەكێتیی سۆفیتەو كە گوايە كێشەى نەتەوايەتى گەلان لە یەكێتیی سۆفیت چارەسەر كراو، یا تەواوی گەلانى سۆفیت مافى یەكسانیان ھەيە، ئەنجام یا میراتی ئەو سیاسەتە بوون كە بەجۆرێكى تر كەوتەو. گەلێك كۆمار یا نەتەوەى پێشووی چوارچێوەى یەكێتیی سۆفیت، لەسەر حیسابى گەلان و نیشتمانى

گەلانى بچوكتىر پىك ھىنرا يا گەورە كرا كە ھىچ قەوارە يا بەرپوئەبەرايەتى يا مافىكى كۆلتورپىيان پىنەندراو پەپراگەندە كران، يا لەناو گەلانى تردا تۈنەنەو ناويان نەماو سىرپانەو. ئىمە لىرەدا تا لە مەبەستى گوتارەكە دورنەكەوينەو، باسەكەمان لەسەر كوردە بىن قەوارە و بىن ماف و دەريەدەرەكانى سۆقۇتە كە دواى ھەلۋەشانەوئى ئەو ئىمپىراتورىيە پۇژ لەدواى پۇژ زووترو زياتر لەچاۋ گەلانى تر ھەستىيان بە مەترسى كردوۋ، بەھۆى مانەوئەيانەو لە چوارچىۋەى ئەو كۆمارانەى سۆقۇتتى پىششودا، بەتايبەت كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرەنستان، لەبەر چەوسانەوئە بىن مافى و پەرەسەندىنى ناسىۋناليزم و بگرە پەگەزپەرستى دەسەلاتداران و تاقم و گروپى تر لەو كۆمارانەدا بەرامبەر بە نەتەوەكانى ترى دانىشتوۋى ۋلاتەكەيان.

ئەو شەپرە خويىناۋىيەى كە لەنىۋانىياندا لەسەر ئاگورناقەرەباغ پوۋى داۋ، سەرئەنجام ئالۋىزى بارى ژيان و قەيرانى ئابوۋرى پاشماۋەى كوردەكانى ئەۋىنى ناچاركرىد بۇ بژىۋى خۇيان پوۋ بىكەنە پوۋسىيا. زۆربەيان مال و سامانى خۇيان فروشت، تا لە تاراۋگە پەنايەك بۇ خاۋخىزانىيان پىك بىنن و، پاسپۇرتى خۇيان گۆپى و بوۋن بە ھاۋۋلاتى پوۋسىياۋ، دەستىيان دايە كاركرىد. ئەۋانەى تۈۋانەى كرىنى خانوۋبەرە يا گۆپىنى پاسپۇرتىيان نەبوۋ، كە زۆربەى ئاۋارەكانىيان پىك دەھىنا، خەرىكى كارى پەش و ھەرزان بوۋن، كە زۆر جار بەھۆى بارى ئائىسايى و نەبوۋنى ئىقامەۋە لەلايەن پۇلىسەۋە جەرىمە دەكران يا توۋشى ۋەدەرنان و پاگرتن لە ناۋەندەكانى پۇلىس و سوۋكايەتى دەبوۋن. ژمارەيەك لەۋانە ناچار گوند بە گوند يا شار بە شار جىگىسى خۇيان دەگۆپى. جگە لە پوۋسىيا، شۋىننىكى تر نەبوۋ بتۈۋان كارى لى بىكەن و خۇيانى تىدا بژىنن. لەبەر ئالۋىزىبوۋنى بارى ئابوۋرى، بەتايبەت لە ئەرەنستان و ئازەربايجان، ئەمجارە ئەك تەنيا ژمارەى ئاۋارەكانى كورد بۇ پوۋسىيا زياتر بوۋ، بەلكو ئەرەمنى و ئازەرىۋ نەتەۋەكانى تىرىشى گرتەۋە، بە چەشنىك كە ۋاى لىمات لە سى ئەرەمنى دۈۋانىيان لە دەرەۋەى ئەرەنستان بژى. ئەۋانەش زۆربەيان لە پوۋسىيا دەرژىن و، بەپىنى

سەرچاۋەكان ھەر لە ھەرواسيا دوو مليۇن ئازەرى دەژى. جگە لە ئازەرىيە ئەرمنى، چەند مليۇن خەلقى كۆمارەكانى تىرى سۆڧىتى پىشوو كە زۆربەيان بەشيوەيەكى ئاسايى ھاتوون، لە ھەرواسيا دەژىن، ئەوانىش لەبەر ناخۆشى ژيان و ھەژارى پويان كىردەتەئەوئ. ھەرواسيا سەرەپاي ئەو قەيران و گرانىيە، لەچاۋ كۆمارەكانى تىردا، باشترە، بۆيە خەلك پويى تىدەكەن.

ئەو ھەشمان لەبىر نەچى كە پاش ھەلۋەشانەو ھى سۆڧىت بىست و شەش مليۇن ھەرواس و ھەرواسى زمان كە زۆربەيان ھەرواس، لە ھەروەي ھەرواسيا، واتە لە كۆمارەكانى پىشوو سۆڧىت، مانەو ھەرواس. بەپىي ھەندى سەرچاۋە، تائىستا ھەشت مليۇن گەپراۋەتەو. واتە ژمارەي ئەوان، لە ھى ئاۋارەو پەناپەر ئاسايى و ئاسايەكانى ناو ھەرواسيا، زياترە. بە جىابوونەو ھى كۆمارەكانى سۆڧىت و پراگەياندى سەربەخۆيەيان، ھەر كۆمۇنىستەكان دەسەلاتيان بەدەستەو گرت، بەرگى خۇيان گۆپى و، بەناۋى دىموكراسى و سەربەخۆيەيەو، ئىنتەرناسىيونالېزم و براپەتى گەلان و...يان ۋەلانا. ھەر ئەوانىش بوون شەپەكانيان ھەلگىرساند و تەنكيان بە گەلانى بچووك يا بى ھىز ھەلچنى و سىياسەتى پەگەزپەرستانەيان گرتەبەر. ئەنجامەكەي ئەو شەپە قورس و خۇناۋايە بوو كە دىنا ئاگاداريان بوو. ھەندىكيان ناۋى پارتى كۆمۇنىستيان گۆپى، يا پارتىكى تىران دامەزراند، ۳۶۰ پەلە بايان دايەو؟ ھەندىكيان چوونە ھەج و، ھەندىك لە كلىسەكان گوناھەكانى پابىردوۋى خۇيان شوشتەو، بگرە كەوتنە لىدانى پىكخاۋو پارتە پىشكەوتو و ئازادىخاۋو نەپارەكان. زۆربەيان ئەو ھەرواسى خولە بەزۇر خۇيان دەكەنەو بە سەروك كۆمار و، يەك دوانىشيان خۇيان بۆ ھەمىشە بۆ سەروكايەتى كۆمارەكەيان ھىشتەو، بگرە مرخى مىراتگرى دەسەلاتىشيان ھەيە، وا كە پاش مردن كوپو نەوكانيان جىيان بگرەنەو، ۋەك توركمان باشى "ھاپىي نىازوۋ"ى سەروك كۆمارى توركمانستان كە ناۋەكەشى گۆپو، خۆى كىردەتە باوك و سەروكى ھەموو توركمانەكان و، دەيان پەيكەر جادەو گۆپەپان و شوپىنى تىرى بەناۋى خۇيەو ناۋ ئاۋەو، پارەكەشيان وئەي ھاپىي توركمان باشى پىۋەيە. ئىتر

باسى دەۋلەتمەندى و سامانيان ناكرى كه خۇيان و بىنەمالە و كەس و كارىيان بە دەۋلەتمەندترىن كەسى ولاتەكەيان دادەنرىن، يا وەك دەۋلەتمەندەكانى دنيا دەرژىن. ھەموو ئەۋەش بەرھەمى تالانكردىنى خەلك و سامانى نىشتەمان و گەلەكەى خۇيانە، كه له ھەژارى و برىستىدا ماۋەتەۋە و، پۇژ نىيە دەزگاكانى راگەياندىنى جىھان پەردە لەسەر ئەۋانە لانەدات. جگە له سەرۋەكانىيان، كابىنەى ۋەزىران و ئەندامانى پەرلەمانەكانىيان و، بەگشتى ھەموو دەزگاكانى بەرپۇەبەرايەتى ياساىى و لەشكرى و... دەۋلەتەكەيان پەرۋەردە و گۆشكرۋى سەردەمى دەسەلاتدارىتى سۇقۇتت؛ ئەۋانەى فىرى براىەتى و يەكسانى و... كرابوون و ئەمپۇ بەدەسەلاتەۋە پىشتىان له ھەموو پرنسىپىكى مۇقائە كرەۋە، ئەۋانەى كه بۇ خۇيان يا بە چاۋپۇشى ئەۋان ئەۋ ھەموو تاۋانانە بەرامبەر بە گەلانى تر دەكەن، بۇ خۇيان جىابوۋنەۋە و سەرپەخۇيىيان راگەياندا، كەچى ئەۋ مافە نە تەنبا بە گەلانى تر پەۋا نابىنن، بەلكو ئەۋ گەلانەيش كه مافى ئۇتۇنۇمى يا كولتورى يا بەرپۇەبەرايەتتىيان له چوارچىۋەى كۆمارەكەياندا ھەبوو، كەۋتتە تەسكردنەۋە و سنوورداركردىيان و بىيانوويان پى دەگرن و دەيانەۋى گالەيان پى بكن يا بىانتۇيىننەۋە. ئىتر كورد، كه لەۋەتى راگويزراۋە و بەسەر ۹ كۆمار و دەيان شار و ناۋچەى سۇقۇتتى پىشۋودا دابەش كراۋە و لەيەك پىچراۋە، ناتوانى پىكەۋە دەنگ بەرز بكاتەۋە و داۋاى خواستەكانى بكات كه لانى كەم دابىنكردىنى ناسنامەى ھاۋولاتىبوون و كار و ژيان و مافى كولتورىيە. پىشان دەۋلەتىكى يەكگرتوۋ، واتە سۇقۇتت، ھەبوو ھەندى كىشەى وەك ناسنامە و ئىقامە و بىنكارى و راۋاننى قۇرەش و راگرتنى خەلك لەسەر كۆلان و جادە و لەناۋ مالاندا نەبوو، سووكايەتى و جەرىمەى خەلك نەدەكرا، ھاتۇچۇ بە قىزە نەبوو، خەمى ئەۋە نەبوو مئال بىن خۇيىندن و نەخۇش بى دكتۇر... بىيىتەۋە.

كوردە دەركرۋا و ئاۋارەكانى سەردەمى سۇقۇتت له تاراۋگە زۆرەملىكان، لەناۋ پووسى سىبرىيا يا كازاخى كازاخستان يا ئۆزبەكدا كه مىۋانى بانگنەكرۋا و ھاۋولاتى سەپىندراۋ بوون، با وەك بىگانەيش چاۋيان ئى كرابتى، كەس نەيدەۋىرا

سووكايه تىيان پى بكات يا وەدەريان بىنى. پىشان دەولەتى سۇقۇتتى ئەوانەى دورۇخستەو وە نەيدەمىشت سووكايە تىيان پى بكرى، چونكە بۇ خۇى تاوانبار و بەرپرسى چارەنوسىيان بوو، دەبوو پارىزگارى مانەوەيان بكات؛ گىروگرفتىكىشىيان ھەبوايە ھەم دەولەت و ھەم پارتى كۆمۇنىست ھەبوو پەناى بۇ بەرن. ئەمىرۇ ھىچ كامىيان نەماون. ئەمىرۇ لە چەند كۆمارى سەربەخۇ و چەند ناوچەى ئۇتۇنۇمى و شار و ناوچە و گونددا دەژىن، لەناو يا لەژىر دەستى نەتەوەى خاوەن قەوارە يا بالادەست يا دەسەلاتدارى ئەویدان و، بىانوو بۇ تەنگ پى ھەلچىن و دەرکردىيان زۆرە. پىيان دەلین بگەپنەوە جى وپىى خۇتان، پوونکردنەوەى ئەم جى وپىنەيان بەلاوە زۆر زەحمەتە. يا دەلین ئىمە نەمانھىنان، مىواندارى بەسەو بېرۇن.

واتە كەش و ھەوايەكى وا بۇ ھەردولا دروست بوو كە كوردەكە خۇى بە بىيانى و مىوان دەزانى. ئەگەر واى دابىتىن خاوەنمال سووكايە تىيان پى ناكات و وەدەريان ناننى، ئەوا بە چاويكى باش تەماشايان ناكات. كوردە دورۇخراوەكان ناسنامەى ئەو كۆمارانەيان ھەيە كە ماوہىەكى درىژ، واتە ٦٠ تا ٧٠ سال، بەسەر گواستەنەوەياندا بۇ ئەو شوینانە تىپەپىو و لەوئى لەدايك بوون و ھاوولاتى ئەوین، بەتايبەت وەچەى نوئى كە شەست حەفتا سال بەسەر دورۇخستەوەى باووبايرانىاندا تىپەپىو بوو و نىشتەمانى خۇيان نەدىو و تەنيا بۇيان باس كردوون، نازانن چۇن و لەكوپىو، كەمىيان ئاگايان لە قوولایى كارەساتى گواستەنەوەى باووبايرانىان ھەيە.

نەتەوەكانى خاوەن قەوارە و دەولەت كە لە ھەندەران تەنگىيان پى ھەلدەچن، دەگەپنەوە بۇ ولاتانى خۇيان؛ خزم و كەس و كار و گوند و شار و خانووبەريەكىيان ھەيە تىيدا بچەوینەو و، دەولەتەكەيان حاشايان ئى ناكات. بەلام كوردەكە، كئى ھەيە پشتگىرىى بكات و، كئى چاوەپروانە، ولاتى نىيە“ ھەببوو لىنى زەوت كراو و داگىر كراو. با پاسپۇرتى كازاخى، ئازەرى، ئەرمەنى، يا بەگشتى سۇقۇتتى ھەبى و ھاوولاتى يا لەدايكبووى ئەوئى بى، وەك ئەرمەنى يا كازاخى يا

ئازەرى يا پووسىك پىشوازى ئى ناكىرى و يارمەتى نادىرى، بەلكو حاشايشى ئى دەكرى، كوردە، ئىزدىيە، موسلمانە، كاريان بەسەرەو نىيە. ئەوئە بەسە لە خۇيان نىيەو نەتەوئەكى ترە.

پىكخراو مرقۇدۇستەكان و كۆمىتەكانى پەنابەران، لەبەر بىرۇكراسى و دزى و تالان و كەمى كەرەستە و پارە و زۆرى پەنابەران، ئەمىرۇ ناتوانن بىيانپارىزن و يارمەتبيان بدەن. ياسا و پەيمانەكانى نىۋەتەوئەيى سەبارەت بە مافى مرقۇ و وەرگرتنى پەنابەران، كە ھەموو كۆمارەكانى سۆقۇتتى پىشوو ئىمزاين كردوو، نە تەنيا جىبەجى ناكىرن، بەلكو ياساكانى خۇشيان جىبەجى ناكىرن. بۇ وئە، ياساى بىچىنەيى زۆربەى كۆمارەكان ھەموو ماف و بەرپرسىيەكى ھاوولائىيانى خۇيانى بەبى پەچاوكردنى پەگەز و دىن و... مسۆگەر كردوو، يا ھەركەس لەوى لەدايك بووبى و تا پروخانى سۆقۇت لەوى بووبى، مافى ھاوولائى پى دراو. بەلام ئەم ياسايە بۇ ھەموو كەس نىيە، بەلكو زياتر بۇ خەلكى ئەو كۆمارانەيە كە پەيوەندى يا پەيمانى دۇستانە و ستراتىژىيان ھەيە، وەك پووسيا و ئەرمىنيا، يا كۆمارىكىان لەوى دىكەيان دەترسى و ناوئىرى مافى ھاوولائىيانى پىشئىل بكات.

كىشەى كورد لە سۆقۇتتى جاران "پرسىيارىكى داخراو" بوو. بۇيە كۆمەلگەى سۆقۇتتى ئاگاي نەك تەنيا لە كىشەى كوردەكانى خۇى، بەلكو لە كوردەكانى دەرەوئەيش نىيە. ئەوئەش لەبەر ئەو پەيوەندىيە باشانەى كە لەگەل پزىمە داگىركەرەكاندا ھەىبوو. پەفتارى پزىمى سۆقۇتتى خۇيشى بەرامبەر بە كوردەكانى خۇى، دىمەنىكى باشى نەبوو. كورد قەوارەيك و مافىكى نەبوو، تا پەخنە لە پزىمە داگىركەرەكانى ترى كوردستان بگرى. پىم وايە ئەگەر دەسەلاتدارانى سۆقۇت و پووسىاي ئەمىرۇ كىشەى كوردىان بە گەلانى خۇيان ناسىبايە و، بەشدارى كوردىان لە شەپەرەكانى پووسىادا لەگەل عوسمانى و پاشاكانى ئىراندا وەبىرھىنابايەو، باسىان كىرەبايە كە كورد چ قوربانىيەكى بۇ داو، بارودۇخى كورد لە پووسيا بە جۆرىكى تر دەبوو. پووسياو سۆقۇت كە گەلەك جار بەلئىنى يارمەتى دامەزنداننى قەوارەيكەيان بە كورد داو، نەك تەنيا

بەجىيان نەگە ياندوۋە، بەلكو پىشتىگىرى داگىركەرەكانى كوردستانىيان كىردوۋە بۇ سەركوتكىردنى بزوۋتنەۋەكانى كورد. چەند جارىكىش راستەۋخۇ ھىزەكانى سۇقۇت، شان بەشانى ھىزە داگىركەرەكانى كوردستان، بەشدارى سەركوتكىردنى بزوۋتنەۋەكانى كورد بوون. بۇ ۋىنە، بزوۋتنەۋەكانى سىمكۇ، شىخ سەئىدو ئاگرى (ئارات)، كە تائىستايىش كوردناسەكانىيان لەم بارەيەۋە لال و بىزەمان، ۋەنەبى پىي نەزانن. شىمەي كورد بۇ خوشمان لەم بارەۋە تاۋانبارىن. ئەمۇر پوسەكان خۇيان پۇژانە بە دەركىردنى كىتب و گوتارو بەرنامەي تايبەت بە بەلگەۋ دىكومىنتەكانى دەرگاكانى ك. گ. ب. (KGB) و پۇلىس و ... باسى تاۋانى بەلشەۋىكەكان و پۇتى سۇقۇتتى دەرەكەن كە چەند مىيۇن كەسى گەلى پروسىيان تىدا لەناۋ براۋە. نەۋەۋ كوپو كچ و ژن و كەس و كارىيان دەرەكەن سەر تەلەفرىۋنەكان و لەۋ تاۋانانە دەرەكەن. بەلام بۇچى دەرەكەن كورد تا ئەمۇرۋىش لەۋ ھەمۇ تاۋان و ئارەۋايەتتە كە بەرامبەرى كراۋە، بىدەنگ بى؟ باسكىردنى ئەۋ تاۋانانە بە ماناى دەرەكەن پروسىياۋ دەرەكەن و گەلەكەيان نىيە. كورد بەدەرۋىش مىژۋ ھىچ دەرەكەن تىيەكى گەلانى پروسىياۋ بەرۋەندەكانىيانى نەكىردوۋەۋ نايەۋى بىكات. لەبەرۋەۋ دەرەكەن تىكىردن و پىچراندنى پەيۋەندى لە بەرۋەندى ھىچ لايەكدا نىيە، بەتايبەت بۇ كورد كە ئەمۇر پىۋىستى بە ھاۋكارى و پىشتىۋانى ھەمۇلايەك ھەيەۋ، دەرەكەن گەلانى پروسىياۋ دەرەكەن تىيەكەيان لە كىشە پەۋاكەي تىبگەن. گەلىك جار پىرسىيار لە كوردناسە پروسىياۋ دەرەكەن، كە بۇچى لەسەر كوردى ۋلاتەكەي خۇيان نەۋوسىيۋە ۋەلۋىستان نەۋەۋ، ھەندىكىيان لە نوۋوسىيەكانى پىشتىۋانى خۇياندا ئامارەيان بەۋە كىردوۋە كە كوردى سۇقۇت بەختەۋەرتىن كوردى پارچەكانى تىرى كوردستانن و ھەمۇ مافىكىيان ھەيەۋ دوۋ دىناي جىۋاۋن؛ يا نوۋوسىيۋانە لەسايەي شۇرۋى ئۇكتۇبەر سىستەمى سۇسىالىستىيەۋە ئەۋە و ئەۋە كراۋە. ئەمۇر ۋەنەبى بۇرىيان نەبى ھەلەكانى خۇيان راست بىكەنەۋەۋ بنوۋسن شۇرۋى ئۇكتۇبەر و ئەۋ سىستەمە سەرەتا بەناۋى كارى ھەرەۋەزى و دەرەكەن تىيەكەيان، ھەمۇ سامانى ئەۋ خەلەكەيان زەۋت كىردو بەزۇر ئارەلدارانى

كوردىيان جىگىر كردو ئەو خەلگە ھەموو شىتېكىيان لەدەست دا. پاشانىش ھەر ئەم شۆپش و سىستەمە يارمەتى داگىركەرانى ولاتى كوردى داو، ھەر ئەم پۇژنامە بوو كە كوردەكانى ولاتەكەى خۆى چەندجار بەزۇر گواستەوہ بۇ كۇمارەكانى ترو ناوچە يا بەرپۇوہبەرىتتەكەى ئى سەندنەوہ. كوردەكانى سۇقۇت كە لە قەققاسەوہ بۇ ئاسىيائى ناوہراست و، بگەر تا سىبىريا پاگويزراپوون، پەرتەوازە كران.

ەوانە ھىچ پەيوەندىيەكىيان بەيەكەوہ نەبوو تا ئەمپۇيش نىيانە، لەبەرئەوہ ناوہند يا رېكخراوئىكىيان نەبوو نىيە كە پىكەوہ گرئيان بداتەوہو، پۇژنامە يا گۇقار يا چاپەمەنىيەك دەرېكات و بەدەستيان بگات و ناگايان لەيەكتر يا بارودۇخى بەشەكانى ترى كوردستان بى. پۇژنامەى "پىيا تازە" كە ئەو ھەموو باسەيان لەسەر كردووہو لە (ئىرەقان) دەرچووہو ئۇرگانى پارتى كۇمۇنىستى ئەرمىنيا بوو، زۇربەى كوردى سۇقۇت نە ناويان بىستووہو نە دىتوويانە. جگە لەوہ، زمانى كوردىيان نەزانيوہ تا بىخوئىننەوہ، كوردى كازاخستان يا سىبىريا يا ئۇزبەكستان و قرقىزستان يا توركمانستان يا ئازەربايجان بەدەستيان نەگەىشتووہو، نەكراوہ دەيان ھەزار دانەى بە پۇست يا بە دەستى بەوانە بگەيەندرى و، ھەوليش نەدراوہو كەرەستەو پارەى پىيوست نەبوو ...

بە ھەلگەوت تەماشائى دووسى ژمارەيم كرد. راستە بەكوردى لاتىنى نووسراوہ، بەلام گوتارو بىيارەكانى پارتى كۇمۇنىست و دەولەتى يەكيتىى سۇقۇت و كۇمارى ئەرمەنستان و پلىنۇمى حىزبەكانيان و ھەوالى دەرەوہ و ناوہو ... لەو بابەتانەى تىدايەو، باسى مېژوو و كولتورى كوردى تىدا نىيە. وەنەبى زۇركەس و پووناكبىرى كورد ھەولى بلاوكردنەوہى ئەو بابەتانەيان لەو پۇژنامە نەدەبى، بەلام پى بە بلاوكردنەوہى نەدراوہ. ھەروہا بوارى دەرکردنى كىتب و لىكۇلئىنەوہيان لەسەر كوردى سۇقۇت نەداوہ، گەرچى كىتب لەسەر شۆپش و پارچەكانى ترى كوردستان دەرچووہو زۇربەيان بەپىى سىياسەتى پۇژنامەى سۇقۇت بوو. سەير لەوہدايە كە تەواوى ئەو كىتب و چاپەمەنيانەى كە ماوہى ئەو ھەموو سالا لە سۇقۇت دەرچووہ، بەقەدەر ئەو كىتب و چاپەمەنيە

كوردىيانەى يەك يا دوو سالى سويد نابى؛ گەرچى ئەوئ كۆمەلىكى بچووكى
 كوردى لىيەو، بەپىچەوانەى ئىرەوۋە كىتەبەكان نەكەوتوونەتە بەر سانسۇر، يا
 بەپىيى سىياسەتى پۇژانەى دەولەتى سويد نەنووسران. لىرە ھەندىكىان مېژووى
 كوردىان ئاۋەئوۋ كىردوۋە شتى وایان نووسىوۋە كە ئەمپۇ ھەر خۇيان شەرم لە
 باسكردىيان دەكەن. مېژوونووسانى سەردەمى نوئ، واتە ئەمپۇى پووسىيا، بۇ
 خۇيان مېژووى ۋلاتەكەيان سەرلەنوئ دەنووسنەوۋە، دەرکەوتوۋە ئەوۋى
 نووسىوۋانە پاست نىيە، بەلكو بەپىيى بارى سەرنچو سىياسەتى بەلشەۋىكەكان
 نووسراۋو. ئەوۋى لەسەر كوردىش نووسراۋە، بەشەكە لەو بابەتانە. ئىتر باسى
 ئەوۋە ناكىرى كە كوردناسەكانى پووس لەبەر نەزانىنى زامانى كوردى كەلكيان لە
 سەرچاۋەى كوردى ۋەرنەگرتوۋە، ئىنجا چۆن دەتوانن بزوتنەۋەكانى كورد يا
 قۇناغىكى مېژووى ئەو گەلە بەرىكوپىكى ھەئسەنگىنن، كە بەداخوۋە ۋەركىپراۋى
 بەرھەمەكانىان بوۋەتە ئايەت و لەم كىتەبەۋە بۇ ئەو كىتەب دەگويزىنەۋە، بەبى
 ئەوۋى نووسەرانى كورد بەرپەرچىيان دابنەۋە يا پوونكردنەۋەيان لەسەر
 نووسىيى.

سیاسەتی رابوردوو و ئیستای پرووسیا بەرامبەر بە کێشە ی کورد

تەواوی دنیا کەم یا زۆر شارەزای تراژیدیا و کێشە ی کوردە. گەلیک کە نیشتمان و دانیشتوانی بەسەر پێنج دەولەتدا دابەش کراوە، تانیستا لە هیچ یەکیکی ئەو دەولەتانەدا سەرەتاییترین مافیان پێ پەوا نەبینراوە. دنیای پێشکەوتووش بە زلەیزەکان و پێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکییتی ئەوروپاوە، سەرەپای ئەو هەموو کارەساتە کە گەلی کورد سەدە ی پابردوو لەپیناوی ئازادی خۆیدا بەسەری هاتوو، نەیانتوانی بەهائای کوردەوە یین و بە بریارێکی نیۆنەتەوایی چارەسەرێک بۆ کێشەکە ی بدۆزنەو و کۆتایی بە تراژیدیاکە ی بینن. کورد بیرەوهرییهکی زۆر تالی لەسەر هەلویستی (دوو بلۆک) واتا زلەیزەکانی پۆژئاوا و پۆژھەلاتو، بێدەنگی کۆمەل و پێکخراوە نیۆنەتەواییەکان هەیه. بەتایبەت پاش شەپی یەکەمی جیهانی کە زۆر دەولەتیان بۆ گەلان دروست کرد و کوردیان پشت گوێ خست. جینۆسایدی کورد لە تورکیا و عێراق و، سەرکوتکردنی لە ئێران و، بێمافی و نەناسین و بەعەرەبکردنی ئەو بەشە ی ژێردەستی سووریا و، هەلۆەشاندنەوہی کوردستانی سوور لە بەشیکی کوردستانی بن دەستی سوڤیئت و، دوبەدوای ئەو ئەنقالەکانی ۱۹۳۷- ۱۹۴۴ستالین و دوورخستەوہی کوردەکانی ئەوێ لە نیشتمانێ خۆیان؛ هەرکام لەمانە سیناریۆ و میژوویەکی خەمباری هەیه. مەبەست لە نووسینی ئەم پێشەکییە ئاشنایە، تاووتوێکردنێکی بابەتێک نەبوو، بەلکۆو وەبیرھێنانەوہی چەند راستییهک و چوونە نیۆ باسیک بوو کە ماوہیەکی زۆرە دەزگاکانی

پاڭگەياندىنى پووسىياو بەتايىبەت تەلەفزيۇن و پۇژنامەكانيان پېيەو خەرىكن و دەستيان داوۋەتە پىروپاگەندەيەكى زالمەنە دژى كورد، بەشپاۋازىكى وەھا كە چوارچىۋەى گىشت ياسا نىۋدەولەتتەكان و بگرە ياساى پووسىياشى بەزاندوۋە؛ ئەگەر يا لە كۆمەلگەى پووسىيادا پۇلىكى ھەبوايە، دەبوو پىكخەرانى ئەو گەلەكۆمەيەى دژى كورد سزادراپان. چاۋەپىش دەكرى لە داھاتوۋدا ھەر بەردەوام بن و كورد بەشپەيەكى دژىوتر بە كۆمەلگەكەيان بناسىنن.

زەمىنەى ئەم شالۆۋ دەگەرپىتەوۋە بۇ سىياسەتى پابردوو و ئىستاي دەولەتەكەيان بەرامبەر بە كىشەى كورد و ئەو پەيۋەندىيە گەرم و گۈپەى كە ئەمپۇ داگىركەرانى كوردستان ھەيانە. ئەمە سەرەپاى پۇلى پارە؛ ئەمپۇ لە كۆمەلگەى پووسىيادا بە ئاسانى دەتوانرى كەسانىك لە دامودەزگاكانى پاڭگەياندىن و زۇر شوپىنى گرنگى ترى ئەم ولاتەدا بىكردرىن. ديارە كوردىش لەبەر نەبوۋنى دەولەت يان تەننەت دامودەزگاي ياساى نىۋنەتەوۋەى نە لەتوانايدايە پروتىستى خۇى ئاپاستەى دەولەتى پووسىيا بىكاتو، نە ئوینەرايەتى و نىۋەندىكى يەكگرتوۋى كارىگەرى ھەيە بتوانى بەرپەرچى ئەم شالۆۋە بىداتەو. ئەۋى جىگەى سەرسوپمانە، كوردناسەكانىشيان كە كىشەى كورديان بەلاۋە نامۇ نىيە، بەرامبەر بەم پىروپاگەندە ژەھراويانە بىدەنگن.

بىيانوۋى يەكىك لەم شالۆۋەى دژى كورد ناوۋەپراستى مانگى ۸ى ۲۰۰۱ ھەم لە دەنگەياسەكانى پۇژنامە و ۳ كەنالى تەلەفزيۇندا چەند جار خويىندرايەوۋە و نىشان دراۋ، ھەم لە ھەندى بىرنامەى ترى تايىبەت بە پووداۋى ناخۇشى شارى مۇسكۇدا پاڭگەيەندرا گوايە كۆمەلە كوردىكى سەر بە لايەنىكى سىياسى داۋاي پارەى لە كوردىكى تر كردوۋە؛ ئەۋىش كە پارەى نەبوۋ، يان نەيوستوۋە بىدات، چوۋە لاي پۇلىسى مۇسكۇ شىكاتى كردوۋە. پاڭگەياندىنى ئەمە ۋەك ھەۋال و پىپۇرتار، گەيشتە ئاستىك كە كورد ۋەك نەتەوۋە كرا بە مافيا، چەتە، تىرۋرىست. ئەگەر تۆمەتەكان دژى چەند كەس، تاقم، پىكخراۋ، پارت بوۋنايە، پەنگە پاساۋى ھەلگرتايە، يان گەر لە ئەنجامى گوشارى دەولەتانى داگىركەرى كوردستانوۋە بوايە، دىسان ھىندەمان پى سەير و نامۇ و لەبەر دلان قورس نەدەبوۋ.

كۆمەلى ئاۋارەى كورد لە مۇسكۇ يەككىكە لە ھەرە دياسپۇرا بچووكەكان و، بەھۇى بارى ئالۆزى كۆمارەكانى سۇقۇتتى پىنشووۋە كە پىشتىر كوردانى ئى ژيان، بە مەبەستى كار و كاسبى و بژىۋى پرويان كىردۈتە پووسيا و ژمارەيان پۇژبەپۇژ لەنۇربووندايە. كورد لە سەردەمى پۇژىمى سۇقۇتتا بىقەۋارە كرا، لە ۋلاتى خۇى دوورخرايەۋە و بىماف و ناسنامە مايەۋە. بەلام ئەم سىياسەتە دواى پووخانى سۇقۇتتىش ھەر بەردەۋامە. كوردەكانى پووسيا، بەتايبەت ئەۋانەى كە لە مۇسكۇ دەژىن، مۇقۇ ھەژار و زەخمەتكىشنى؛ لەبەرئەۋەى مافى ئىقامەيان نەدراۋەتتى، بە ناچارى پەنا بۇ ئىشى پەش دەبەن، بۇيە زۇرجار لەلايەن پۇلىسەۋە توۋشى سزادان و لىدان و دەرکردن دەبن. بىگومان شتىكى ئاسايىيە كار و كوردەۋەى ناشىرىن و نابەجى لىرەۋ لەۋى لەناۋ كورداندا، ۋەك دياسپۇراى گەلانى تر، دەرېكەۋى. ناخۋازىن لىرەدا داکۇكى لە خراپەكار و تاۋانباران بكەين، بەلام ئەۋەى كە نابى لىى بىدەنگ بىن و مىلى بۇ كەچ بكەين، تاۋانبارکردن و سووكايەتلىكردنە بە نەتەۋەيەك لەبەر خراپى چەند كەسىك و لەسەر شتى بچووك، جا ئىتر ئەۋ نەتەۋەيە كى دەبى با بىى. ئاخىركى ھەيە لە جىھاندا ناۋو ناۋبانگ و تاۋانەكانى مافىاي پووسى بەرگۈى نەكەۋتتى! ئايا پەۋايە گەلى پووس بە مافيا و تاۋانبار ناۋزەد بكەين؟ تەنانەت كاتىك لە پووسىياش باسى باندىكى مافىاي ئەرمەنى، جۇرجى، ئۇكرانى ... دەرگى لە چاپەمەنى و دەرگاكانى پراگەياندندا، ئالىن ئەرمەنىەكان، جۇرجىەكان، ئۇكرانىەكان. واتە كىشەى سىياسى ئەۋ گەلەنە تىكەلى تاۋانى ئەۋ باندو مافىايانە ئاكەن. ئىتر بۇچى دەبى نەتەۋەيەكى ۋەك كورد بەھۇى چەند زپە مافىايەكەۋە ناۋى بىزىنرى؟!

مىدىي پووسيا لە بلاۋكردنەۋەى تۆمەت و سووكايەتلىكردن بە نەتەۋەيەك ئەۋەندە گەرموگورە، كەچى ئەگەر بۇ جارىكىش بوۋە پۇژنامەنوسىك يان ھەۋالدىرىكى تەلەفۇزىۋى نەچۈۋ گەشتىك بە كوردستاندا بكات و، بزانى لەۋ ۋلاتە وىزان و سوۋتاۋەدا چى دەرگوزەرى و، گەرەتەين نەتەۋەى بىدەۋلەتى جىھان كە ئەۋان بە مافىاي لەقەلم دەدەن، چۇن دەرچەۋسىنرىتەۋە و داۋاي چى دەرگات! يان

لانى كەم جارىك بەرنامەيەك لەسەر كوردەكانى سۆڧىتى سەردەمى ستالين بلأو ناكاتەمە، يا ديدارىك لەگەل ئەو كوردانەى كوردستانى سوور كە بۇ كازاخستان و ئۆزبەكستان و قرقىزستان و سىيرىيا دوورخراونەتەمە، ساز نادات. پووسىيا لە ئەمىرىكا و ئىنگلىز و فەرەنسا و سوید نزیكتە لە كوردستانەمە، كەچى ھەرگىز نوینەرىكى پۇژنامەوانى يان پۇكخراوئىكى مەزىي، پزىشكى، پۇگەوبان و ئاوەدانكردنەمە، بازىرگانىي... سەرى لە كوردستان نەدا. ئايا لەكاتىكدا ئەمەى پى ناكى، يا لەپووى سىياسىيەمە خۆى لە كىشەى كورد ناگەيەنى، بەجىتە نىيە زىانىش نەگەيەنى؟ تاكەى مۇسكۇ بە چاويلەكى تاران و ئەنكەرە و بەغدا و شام دەپوانتە كىشەى كورد؟ پشت گوىخستنى كىشەى كورد نوئى نىيە و، ئەم ھەلۆستەى ئەمەزى پووسىيا، درىژەپىدانى ھەمان ھەلۆستى پزىمى سۆڧىتە كە ھەموو قورسايى خۆى خستبە سەر كىشەى فەلەستىن و، بەرامبەر بە كىشەى كوردىش بىخەم و، ھەندىك جارىش زىانبەخش بوو. داکۆكىكردن لە كىشەى فەلەستىن جىگەى ستايشە، بەلام ئەمەى جىي پەخنەيە و پىووستە پىسوا بكى، ئەم سىياسەتە دووپووييەى سەرانى سۆڧىتى جاران و پووسىيا ئەمەزىيە. ئەمەى زۆر جىگەى سەرنجە، پۇژھەلاتناسانى پووس سەبارەت بە كىشەى چىچىنستان، چەند جارىك لە كەنالە تەلەفزیونیەكانى پووسىيا، سىياسەتى پزىمى توركيایان دژى گەلى كورد و خەباتە پەواكەى بە نمونە و ئەزمونىكى باش و سەرکەوتوو ھەلسەنگاندوو و، خوازیارى ئەمەبوون ئەو سىياسەتەى توركييا لەھەمبەر گەلى كورد پەپەرەوى كردوو، پووسىياش دژى چىچىنستان پەپەرەوى بكات، بىناگا لەمەى كە توركييا و پزىمە داگیركەرەكانى كوردستان داکۆكى لە چىچىنەكان دەكەن! زۆرجار لەلایەن كەسانى دلسۆزەمە ھەول دراوہ و تار و زانیارى بە بەلگەنامە و فیلەمە دەربارەى كىشەى كورد لە چاپەمەنیەكانى پووسىيادا بلأو بىتەمە و، پىشنىيازى سەفەریان بۇ كوردستان پى كراوہ، كەچى بە بیانووى بى واتا پەتكراونەتەمە.

ئەمەزى كىشەى كورد گەرچى لە ئاستىكى نزمىشدا بى، لەلایەن ولاتانى پۇژئاواوہ باسىكى لیوہ دەكرى و، مەزى دەشتى وەك دەستپىكىك ھەلسەنگىنى.

شاردراوه نىيە كە كىشەى كورد يەك لە كۆسپە گىرنگەكانى وەرگرتنى توركيایە بۇ ناو يەكىتى ئەوروپا و، دەرکى بلىن كىشەى كورد كەم تا زۆر لەناو سىياسەتى پۇژئاوادا جىگەيەكى گرتوو. ئەمە شتىكە پووسيا و چىن و ولاتانى عەرەبى و ئىسلامى لىي بەدوون. پەنگە ھەلۆىستى ولاتانى عەرەبى و ئىسلامى، بە حوكمى دواكەوتوى و سىياسەتى شۇقنىستانەو پەگەزپەرستانە و دىنى ھاوبەشيان لەگەل ولاتانى داگىركەرى كوردستاندا، ھىندە نامۇ نەبى؛ بەلام ھەلۆىستى پووسيا و چىن، بەتايبەت پووسيا كە دەيەوى بەرەو كۆمەلگەيەكى مەدەنى و يەكىتى ئەوروپا ھەنگاوبنى، جىگەى سەرسوپمانە.

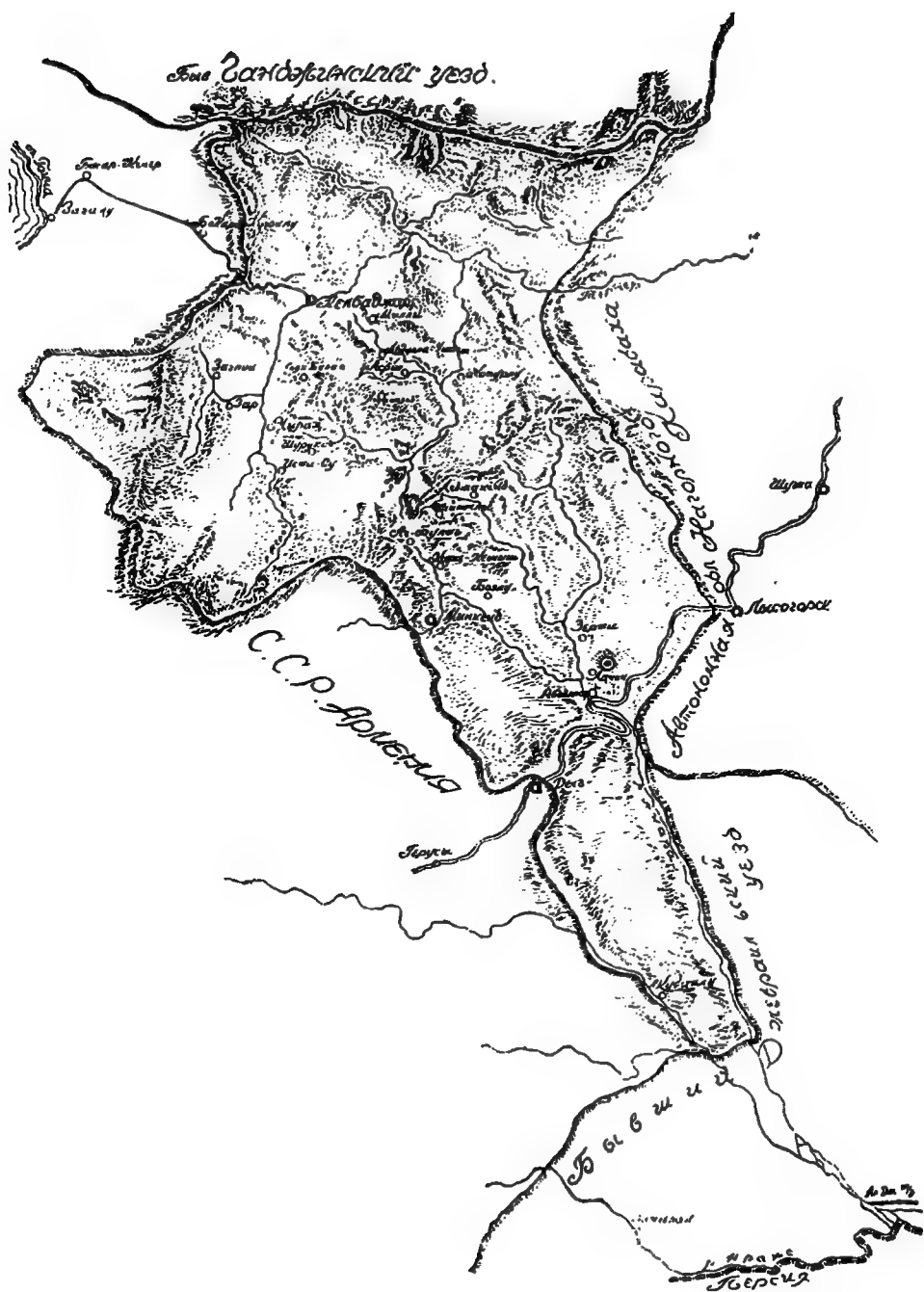
پەيوەندى و دۆستايەتى كورد و پووس مىژنەيەكى دىرۆكى ھەيە و، پۆلى كورد لە پەرەسەندنى ئەو ئىمپراتۆريە گەرەيەى پووسىادا شتىكى شاراوه نىيە و، شەرەكانى پووسيا لەگەل پادشاكانى ئىران و سولتانەكانى عوسمانىدا شاھىدى ئەم راستىن، چونكە ھەردولا نەيارى پووسيا و كورد بوون و، كوردىش بە مەبەستى خۇپزگارکردن لە ستەمى ئەو دوو ئىمپراتۆريە ھاوكارى پووسىاي كردوو. پووسيا بەرھەمى ئەو ھاوكارىيەى بەباشى بۇ خوى چنپووتەوو، زۆر جارىش بەلینى بە كورد داو ھەگەر كوردستان سەرپەخۆش نەبى، بکەوئتە چوارچىوہى ئىمپراتۆريەى پووسياو؛ يانىش ھەك ولاتىكى دۆست لەژىر پشتىوانى پووسىادا بى. بەلام دەسەلاتدارانى پووسيا پەيمانىشكىنانە بە ھىچ كام لە بەلینەكانى خويان وەفادار نەبوون و، تەنانتە سالى ۱۹۱۷ كە بەلشەويكەكانىش ھاتنە سەر حوكم، دەستى دۆستايەتى و پشتىوانىيان بۇ توركيە و ئىران درىژ كرد و، دوو ناوچەى كوردنشىنى ھەك (قارس و ئەردەھان)يان بى پەزنامەندى كورد پيشكەشى مستەفا كەمال كرد. ئەو بەشەى ترى كوردستانى پووسيا، واتا ئەمبەرى پووبارى ئاراس و ناوچەكانى داوینى ئاگرى "ئارارات" كە لە بەشكىدا كوردستانى سوور پىك خرا، ھەرەك ئامارەمان پى كرد، ستالین ھەلپووشاندوو و دانىشتوانەكەى دەريەدەر كردو، ژمارەيەكى زۆريان لەبەر برسیتى و سەرما و نەخۆشى لەرنگە لەناو چوون. پاش نەمانى ستالین، لە سەردەمى خرۇشوف و دواترىش

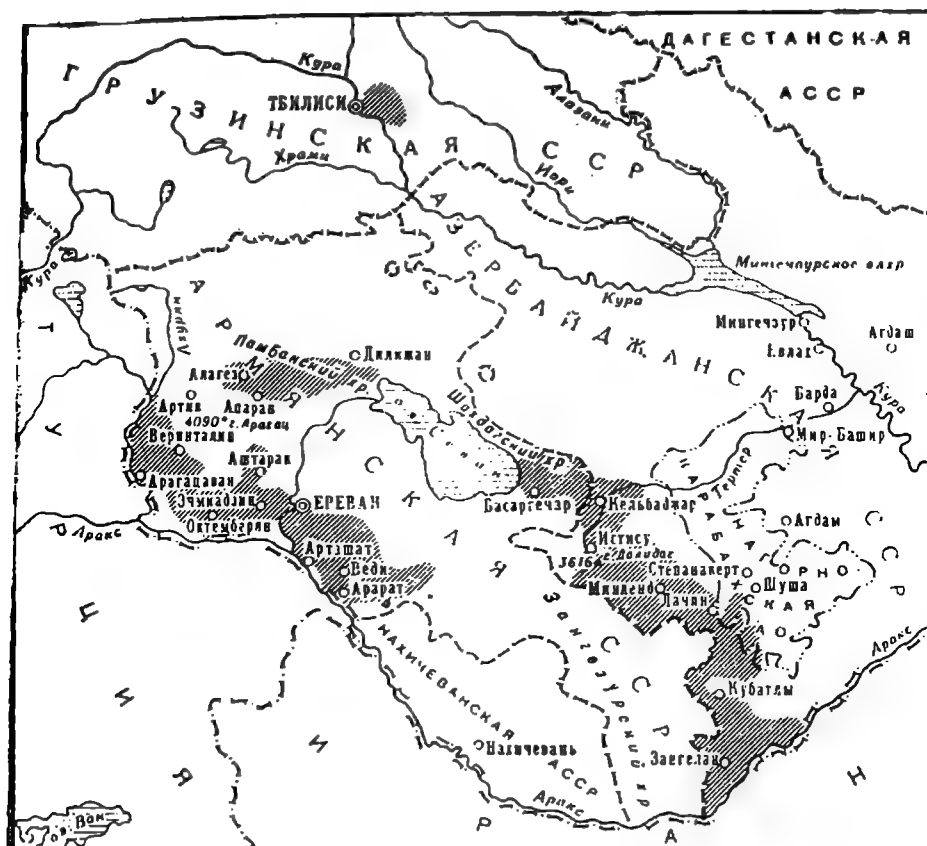
گۆرباچۇڭدا، دانىيان بە تاۋانەكانى ستالىندا نا كە بەشىك لە گەلانى سۆڧىتى ئەنقال كىردۈۋە.

زۆربەى دورۇخراۋەكانى سەر بە نەتەرە جىاجىياكان گەپرانەرە و قەرۋەرە خۇيان دامەزەندە، بەلام كوردەكە بۋارى گەپرانەرەى نەدرا. ئىتر ئەرە باسى گىپرانەرەى قەرۋەرە و دامودەزگا و بەرئەرەبەرىتى كوردى، باسى بىئەلئىنى لەئاست شىخ مەحمۇد و دامركاندەنەرەى شۇپشەكانى شىخ سەئىد و ئاگرى و كۇمارى مەھاباد، باسى پەيمانى شوومى جەزائىرى ۱۹۷۵ كە كارەساتىكى مىژۋىيى مۇڧايەتى بەسەر گەل كوردەا هىئا، لە پۇلى چەپەلى سۆڧىت بەدەر نەبوو. تراژىدىاي مەلەبجە كە جىهانى مەزەندە، لە سۆڧىت نە باس كرا و نە دەۋلەتەكەشيان مەلۇئىستىكى مەبوو؛ بگرە بە پىروپاگەندەيان دادەناۋ، سۆڧىت بەپىچەوانەى زۆر دەۋلەتى ترەرە، نە بىرىندارى كوردى ۋەركىرت و نە هىچ يارمەتتەكى دەرمانى يان لانى كەم مەنەۋىيى پىشكەشى كورد كىرد!

بەدرىژاىى خەڧتا سالى تەمەنى پۇڧىمى سۆڧىت، زۆربەى هىزە سىياسىيەكانى كورد لە خزمەتى سىياسەتى دەرەرەى سۆڧىتتەا بوون، كە زىيانىكى قەرەبوونەكرەوى بە چارەنۋوسى كورد گەياند. جگە لەمانە، ۲۰ سال لەمەبەر كىتئىيىكى گەرە لەسەر بەشدارانى كورد لە دوۋەم جەنگى جىهانىدا بلاءوكراۋەتەرە، دەيان نەۋنەى تى ھاۋكارى و قوربانىدانى كورد لەپىناۋى دۇستايەتى و ۋەفا بە بەلئىن و پەيمانەكانى خۇى لەگەل پروسدا لەئارادان. بەلام ئاكامى مەمو ئەمانە ئەرپۇ ناۋزپاندنى كوردو بىئەنگى و بىئەخمى بەرامبەر بە كىشە پەرۋاكەى و پشتىگىرى دەۋلەتانى داگىركەرى كوردستانە. ئەمەش گەرچى دۇى بەرئەرەۋەندەكانى نەتەرەى كوردە، بەلام ۋەك گشت سىياسەتە چەۋتەكانى تى پروسىا هىچ قازانچىكى بۇ داھاتۋى پروسىا نابى.

به لگه نامه

Расселение курдов в Закавказье

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС,
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО
СОВЕТА СССР

ТОП. Н.С.ГОРБАЧЕВУ

ОТ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КУРДСКОГО НАРОДА

З А Я В Л Е Н И Е

ДОРОГОЙ НИХАЛ СЕРГЕЕВИЧ!

НАШ НАРОД НЕ МАЛЕНЬКИЙ НАРОД, В ПИРЕ КУРДОВ НАСЧИТЫВАЕТСЯ БОЛЕЕ 20 МИЛЛИОНОВ. СОГЛАСНО РАСЧЕТАМ И ОСНОВЫВАЯСЬ НА ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ ДАННЫХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ ДОЛЖНО БЫТЬ БОЛЕЕ 500 ТЫС. ЧЕЛОВЕК. ОДНАКО ПО ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ КУРДОВ НАСЧИТЫВАЮТ ОКОЛО 150 ТЫС.ЧЕЛОВЕК. ОКТЯБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ СОВЕРШИЛАСЬ, ГАРАНТИРОВАЛА КАЖДОМУ ЕГО ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО, ЕГО ПРАВА, СВОБОДУ И САМООБНОВЛЕНИЕ. ПАРТИЯ ДОЛЖНА ИНТЕРЕСОВАТЬСЯ КАЖДЫМ ЧЕЛОВЕКОМ, КАЖДЫМ НАРОДОМ, ЗНАТЬ КАК ОН ЖИВЕТ, КАКИЕ ЗАБОТЫ, ЧЕМ ПОМОЧЬ ЕМУ. ОДНАКО ГОДИ КУЛЬТА ЛИЧНОСТИ, РЕПРЕССИИ СТАЛИНА, А ЗАТЕМ И ЗАСТОЯ НАНЕСЛИ НАШЕМУ ОБЩЕСТВУ НЕПОПРАВИТЕЛЬНЫЙ УРОН. ОНИ ПОДОРВАЛИ ОСНОВУ НАШЕЙ ПРАВОСУДИЯ, ПОДРЕЗАЛИ КОРНИ НАЦИОНАЛЬНОСТИ, НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ. СТАЛИН ИЗМЕНИЛ ИДЕИ ОКТЯБРЯ. ВО ВСЕХ СФЕРАХ ЖИЗНИ СОВЕТСКОГО НАРОДА НАЧАЛИСЬ РЕПРЕССИИ. ОНИ И ЗАХВАТИЛИ НАШ ВАЛКИЙ, БЕДНЫЙ, БЕЗЗАЩИТНЫЙ КУРДСКИЙ НАРОД. ЧЕРЕЗ ВЫСЛАНКУ МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ ТЕП СЛЫШИМ СТАЛИНА ЗАСТАВИЛ БОЛЬШИЕ НАРОДЫ ЗАМОЛЧАТЬ.

ГОВОРЯТ, ЧТО ИОАНН ГРОЗНЫЙ, ПЕТР ПЕРВЫЙ БЫЛИ ЖЕСТОКИМИ. ОНИ БЫЛИ ЖЕСТОКИМИ ПРОТИВ ВРАГОВ. ОНИ НЕ УНИЧТОЖАЛИ ЦЕЛЫЙ НАРОД. НИКОГДА НЕ ЗАСТАВЛЯЛИ ДРУГИЕ НАРОДЫ НАСИЛЬСТВЕННО АССИМИЛИРОВАТЬСЯ. ОНИ УВАЖАЛИ БОЖИЙ ЗАКОН, БОЯЛИСЬ ВСЕВИШНЕГО, НЕ ДОПУСКАЛИ БЕЗ ВИНЫ ПКАЗЫВАТЬ,РЕПРЕССИИ.

В ИСТОРИИ НЕТ ТАКОГО, ЧТОБЫ ОНИ ВЫСЕЛЯЛИ МАЛЕНЬКИЕ БЕЗЗАЩИТНЫЕ НАРОДЫ, АССИМИЛИРОВАЛИ.

МЫ ПОМИНИМ, ЧТО НАШЕ СТАРШЕЕ ПОКОЛЕНИЕ НЕ НАВИДЕЛО СТАЛИНА, ОНИ ВСЕГДА ГОВОРИЛИ, ЧТО БОГ СТАЛИНА ТАК НЕ ОСТАВИТ. БУДЕТ ВРЕМЯ, ЧТО ВЕЛИКИЙ БОГ ВСЕ ЕГО СЕБЬЯ ВИДЕЛЕТ ИЗ ЧИСЛА ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИМЕН. КАК ВИАНО, ОНО ТАК И СОВЕРШИЛОСЬ. ОДНАКО С БОЛЬШИМ ОПОЗДАНИЕМ. ЗА ЭТО ДЕЛО ВЗЯЛСЯ УМНЫЙ И ХРАБРЫЙ ХРУЩЕВ, НО ЕМУ НЕ ДАЛИ ДОВЕСТИ РАЗОБЛАЧЕНИЕ СТАЛИНА ДО КОНЦА. ПО ВСЕМ ДАНЫМ ВЫ ДОВЕДЕТЕ ДО КОНЦА. ВЫ И ВАШИ ТОВАРИЩИ В ПОЛИБУРО ВЗЯЛИ ОЧЕНЬ ПРАВИЛЬНЫЙ КУРС. НАЧАТАЯ ВАМИ МИРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ - ЕДИНСТВЕННАЯ СО ДНЯ ОБРАЗОВАНИЯ ЗЕМНОГО НАРА. ПРОСИМ УСКОРИТЬ ПРОЦЕСС РЕФОРМЫ, В ПРОТИВНОМ СЛУЧАЕ ВРАГИ МОГУТ ИСПОЛЬЗОВАТЬ И НЕ ДОПУСТИТЬ ПРОДВИЖЕНИЯ.

С ЧУВСТВОМ ГЛУБОКОГО УДОВЛЕТВОРЕНИЯ МОЖНО ГОВОРИТЬ О ГЛУБОКИХ ПРОЦЕССАХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ, ПРОИСХОДЯЩИХ В НАШЕЙ СТРАНЕ. ОНИ ЗЕРКАЛЬНО ОТРАЖАЮТСЯ НА БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ПЕРЕНАХ И ВО ВСЕХ СФЕРАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, В ТОМ ЧИСЛЕ В ОТНОШЕНИИ И МАЛЕНЬШИНОСТ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ!

НА УКРАИНЕ ВЫ СКАЗАЛИ: "МНОГООБРАЗНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ВПЛОТЬ ДО СОЗДАНИЯ НОВЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ РАЙОНОВ ИЛИ СОВЕТОВ".

С 1956 ГОДА КУРДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА, АРМЕНИИ, А ТАКЖЕ КУРДЫ, ВЫСЛАНИЕ В СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ РЕСПУБЛИКИ, НЕОДНОКРАТНО ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТСКОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ О НЕСПРАВЕДЛИВОМ ОТНОШЕНИИ И РЕПРЕССИЯХ К КУРДАМ И ПРОСИЛИ ИСПРАВИТЬ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ. ОДНАКО ДО СИХ ПОР НЕ ПОЛУЧИЛИ ЖЕЛАННОГО ОТВЕТА.

МЫ ХОТИМ, ЧТОБЫ ИМЕННО ВАШИ ЭТИ ИСТОРИЧЕСКИЕ СЛОВА КОСНУЛИСЬ И НАС, КУРДОВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ПОД ОДНИМ ПИСЬМОМ, АДРЕСОВАННЫМ Л.И. БРЕЖНЕВУ, БЫЛО 16-- ПОДПИСЕЙ - ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ 7-НИ РЕСПУБЛИК, ПОД ВТОРЫМ ПИСЬМОМ - 600 ПОДПИСЕЙ.

НАША ПРОСЬБА ВОССТАНОВИТЬ ИЛИ ЗАНОВО СОЗДАТЬ КУРАСКУЮ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ НА ТЕРРИТОРИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! НАШ НАРОД - ОДИН ИЗ ДРЕВНЕЙШИХ НАРОДОВ БЛИЖНЕГО - АРАБСКОГО ВОСТОКА. ВЫ ХОРОШО ЗНАЕТЕ ИСТОРИЮ НАШЕГО НАРОДА, ПОЭТОМУ ОБ ИСТОРИИ НАШЕГО НАРОДА МНОГО ПИСАТЬ НЕ БУДЕМ. МЫ ДОЛГО ЖДАЛИ, НЕ БЕСПОКОИЛИ ВАС, НЕ ОТНИМАЛИ ВАШЕГО ДОРОГОГО ВРЕМЕНИ ОТ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЛ. НО СЕЙЧАС В ПЕРИОД, КОГДА ВЫ ЗАНЯТЫ ОГРОМНОЙ ПЕРЕСТРОЙКОЙ, МЫ ХОТИМ, ЧТОБЫ ЭТА ПЕРЕСТРОЙКА КОСНУЛАСЬ И НАС КУРДОВ. МЫ ПРОСИМ ВАШЕГО ЛИЧНОГО ВНИМАНИЯ И УДОВЛЕТВОРЕНИЯ НАШЕЙ ПРОСЬБЫ, ПРОСЬБЫ КУРДСКОГО НАРОДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ПОСЛЕ ИСТОРИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ XXIII С'ЕЗДА НАШЕЙ ПАРТИИ И XXI ВСЕСОЮЗНОЙ ПАРТКОНФЕРЕНЦИИ В СТРАНЕ ИДЕТ ВО ВСЕХ СФЕРАХ НАШЕЙ ЖИЗНИ ПЕРЕСТРОЙКА. ВОССТАНАВЛИВАЮТСЯ ЛЕНИНСКИЕ НОРМЫ РУКОВОДСТВА СТРАНОЙ. ВЕДЕТСЯ БОРЬБА ПРОТИВ БЮРОКРАТИЗМА, ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА, ОЧКОВИТЕЛЬСТВА. ВОССТАНАВЛИВАЕТСЯ ИСКРЕННЯЯ ДЕМОКРАТИЯ, ГЛАСНОСТЬ, ЧЕСТНОСТЬ. ПОВЫШАЕТСЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА, ИРОКО ВНЕДРЯЮТСЯ В ПРОИЗВОДСТВО НОВЕЙШИЕ ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ, СОВЕРШЕНСТВУЕТСЯ УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКОЙ. ПЕРЕСТРОЙКА ВО МНОГОМ ОТРАЗИТСЯ И В ЖИЗНИ НАШЕГО НАРОДА.

ВМЕСТЕ С ТЕМ, ЕСЛИ ПОДОЙТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ, С УЧЕТОМ СВОЕОБРАЗНОСТИ И ТРАГИЧНОСТИ ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЕБ КУРАСКОГО НАРОДА В ЦЕЛОМ, ТО ВЕСЬМА ЧЕТКО ВЫРИСОВЫВАЮТСЯ СУЩЕСТВЕННЫЕ НЕДОЧЕТЫ В ОТНОШЕНИИ К КУРДАМ, ПРОЖИВАЮЩИМ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ, УЧЕДЛЕНИЕ ИХ В ПОЛНОЦЕННЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВАХ.

ИЗДРЕВНЕ КУРАИ ОБИТАЛИ ВБЛИЗИ ДРЕВНЕЙШИХ ОЧАГОВ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И НЕСМОТРЯ НА ЭТО ОНИ ОСТАЛИСЬ В СТОРОНЕ ОТ ЕЕ ДОСТИЖЕНИЙ К КОНЦУ XIX СТОЛЕТИЯ В КУЛЬТУРНОМ ОТНОШЕНИИ И ПО УРОВНЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НАМНОГО ОТСТАЛИ ОТ БОЛЬШИНСТВА НАРОДОВ БЛИЗНЕГО И СРЕДНЕГО ВОСТОКА.

КУРДИСТАН ВХОДИЛ В СОСТАВ КРУПНЕЙШИХ И МОГУЩЕСТВЕННЫХ ДЕРП АВ ЗАПАДНОЙ АЗИИ. НАХОДЯСЬ ПОД ГНЕТОМ ТУРЦИИ, ИРАНА, ИРАКА И СИРИИ, КУРДСКИЙ НАРОД ПОНЫНЕ НЕ ПРЕКРАЩАЕТ СВОЕЙ СВЯЩЕННОЙ БОРЬБЫ ПРОТИВ РЕАКЦИОННЫХ ПРАВИТЕЛЕЙ ЗА СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ И СВОБОДУ ЗА СОЗДАНИЕ ХОТЯ БЫ АУТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ.

В НАЧАЛЕ XX ВЕКА, ДО ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, КУРДЫ ИРАКА ПОД РУКОВОДСТВОМ ШЕЙХА МАХМУДА НАЧАЛИ БОРЬБУ ПРОТИВ ИРАКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ УГНЕТАТЕЛЕЙ. В 1920 ГОДУ ШЕЙХ МАХМУД ПИСЬМОМ ОБРАТИЛСЯ К ПЕРВОМУ ОСВОБОДИТЕЛЮ УГНЕТАЕМЫХ НАРОДОВ РОССИИ ОТ ЧАРСКОЙ ТИРАНИИ В.И.ЛЕНИНУ С ПРОСЬБОЙ ОБ ОКАЗАНИИ ПОМОЩИ.

В 1914-1925 ГГ. ПОД РУКОВОДСТВОМ ШЕЙХА САИДА ПОДНИЛИ БОРЬБУ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ И СВОБОДУ ОТ СВОИХ ПОРАБОТИТЕЛЕЙ КУРДЫ ТУРЦИИ. ОБЩЕИЗВЕСТНА СВЯЩЕННАЯ БОРЬБА КУРДОВ ПОД ВОДИТЕЛЬСТВОМ М.БАРЗАНИ ЗА АУТОНОМИЮ В ПРЕДЕЛАХ ИРАКСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, ДЛИВШАЯСЯ 13 ЛЕТ, А КУРДЫ ИРАНА В 1941-1946 ГГ. ВО ГЛАВЕ СВОЕГО ЛИДЕРА М.ГАЗИ ПОДНЯЛИСЬ ПРОТИВ ШАХСКОГО РЕЖИМА И ЗА СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ. С НАЧАЛА 1946 ГОДА ПО НАЙ 1947 ГОД СУЩЕСТВОВАЛО КУРДСКОЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО. ИХ НЕДАВНЕЕ ВСТУПЛЕНИЕ ПОД РУКОВОДСТВОМ КУРДСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ИРАНА, КОТОРОЕ ПРОДОЛЖАЕТСЯ ДО СИХ ПОР. ПО СВИДЕТЕЛЬСТВУ КУРДСКОГО ИСТОРИКА ХАМИДА В XX ВЕКЕ В БОРЬБЕ ЗА СВЯЩЕННОЕ ДЕЛО, Т.Е. СОЗДАНИЕ КУРДСКОГО ГОСУДАРСТВА ПОГИБЛО ОКОЛО 5 МЛН.КУРДОВ.

5.

МНОГОЛЕТНЯЯ БОРЬБА ВОИНСТВЕННОГО НАШЕГО НАРОДА ЗА
СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ ПОКА НЕ ПРЕТВОРИЛАСЬ В ЖИЗНЬ.

КАК ИЗВЕСТНО, ПРАВИТЕЛЬСТВО ИРАНА НАВЯЗАЛО МНОГОЛЕТНЮЮ
МНОГОЛЕТНЮЮ ВОЙНУ МНОГОСТРАДАЛЬНОМУ НАШЕМУ НАРОДУ. ИМ ИЗВЕСТНО,
ЧТО КУРДИСТАН ОХВАТЕН КРИЗИСОМ ЭКОНОМИКИ, НИЩЕТА, ИНОЯЗЫЧНИ,
УПАДЛОМ ДОРОГОВИЗНОЙ, ОТСУТСТВИЕМ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ
ПРАВ И СВОБОД. ОДНАКО, НЕСМОТРЯ НА СТОЛЬ УСИЛЕННУЮ БОРЬБУ НАШЕГО
НАРОДА ЗА СВОЕ ПРАВОЕ ДЕЛО, ИХ СТРЕМЛЕНИЕ БЫТЬ СВОБОДНЫМИ ОТ
УГНЕТАТЕЛЕЙ.

НАМ, СОВЕТСКИМ КУРДАМ, И ВСЕМУ ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ ОБЩЕИЗВЕСТНО С
КАКИМ ВНИМАНИЕМ И ОЗАБОЧЕННОСТЬЮ, С ЧУВСТВОМ ДОЛГА
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА НАША ПАРТИЯ И ПРАВИТЕЛЬСТВО СОВМЕСТНО СО ВСЕМ
СОВЕТСКИМ НАРОДОМ, С ПЕРВЫХ ДНЕЙ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ОКАЗЫВАЕТ
ВСЯЧЕСКУЮ ПОМОЩЬ И ПОДДЕРЖКУ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ КУРДСКОГО
НАРОДА, НАСЕЛЯЮЩЕГО ЭТИ СТРАНЫ.

ВОТ ПРИ ТАКИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ ВОКРУГ КУРДСКОГО ВОПРОСА,
КОТОРЫЙ ПО СУЩЕСТВУ ОСТАЕТСЯ НЕРЕШЕННЫМ В МИРОВОМ ПЛАНЕ, НАМ,
СОВЕТСКИМ КУРДАМ, ХОЧЕТСЯ ВЫСКАЗАТЬ, СООТВЕТСТВУЮЩИЕ СООБРАЖЕНИЯ В
ОТНОШЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ КУРДСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ, ПРОЖИВАЮЩЕГО НА
ТЕРРИТОРИИ СССР.

В НАСТОЯЩЕ ВРЕМЯ У НАС В СОЮЗЕ ПРОЖИВАЕТ ОКОЛО 500 ТЫСЯЧ
КУРДОВ, ГОВОРЯЩИХ НА СВОЕМ ЯЗЫКЕ, С ОДНИМ УКЛОНОМ ЖИЗНИ И
САМОБЫТНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРОЙ /СМ.КНИГИ: 1. ДАНЦИГ "ТУРЦИЯ",
"ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО", Г.МОСКВА; 2. П.Х.НАХИМУДОВ
"КУРДЫ", АРМ. ГОСИЗДАТЕЛЬСТВО, Г.ЕРЕВАН, 1951 Г./.

В ПЕРВЫЕ ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ПО УКАЗАНИЮ
В.И.ЛЕНИНА СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ АЗЕРБАЙДЖАНА ВНЕС В ЦИК
РЕСПУБЛИКИ ПРОЕКТ О СОЗДАНИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАН В
СОСТАВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА С ЦЕНТРОМ В Г.ЛАНКЕ.

В 1922 ГОДУ НА ЗАСЕДАНИИ ЦИКА АЗЕРБАЙДЖАНА НЕСКОЛЬКО РАЗ БЫЛ РАССМОТРЕН ПРОЕКТ СНК АЗЕРБАЙДЖАНА О СОЗДАНИИ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА /СМ.ПРОКОЛЫ ОТ 22.X.1922Г. 4; ОТ 20.XI.1922Г. ОТ 30.XII.1922 Г.

В 1923 Г. ЭТОТ ВОПРОС БЫЛ ПРЕДМЕТОМ ОБСУЖДЕНИЯ НА ДВУХ ЗАСЕДАНИЯХ 7.УП.1923 Г. НА НИХ БЫЛО ПРИНЯТО РЕШЕНИЕ ОБ ОБРАЗОВАНИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАНА С ЦЕНТРОМ В Г.ЛАЧИНЕ. ТОГДА ЕЕ ПРЕДСЕДАТЕЛЕМ СОСНАРКОПА КУРДИСТАНА БЫЛ НАЗНАЧЕН ГУСН ГЛАДНЕВ.

В СОСТАВ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ БЫЛИ ВКЛЮЧЕНЫ: ЛАЧИНСКИЙ, КЕЛЬБАДЖАРСКИЙ, КУБАТЛИНСКИЙ РАЙОНЫ, НАСЕЛЕННЫЕ В ОСНОВНОМ КУРДАМИ /СМ.ГОСАРХИВ ПРИ ЦК КП АЗЕРБАЙДЖАНА, ДОКУМЕНТЫ ПРАВДЛЕНИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА НАРКОМАТА ЗЕМЛЕДЕЛИЯ АЗЕРЬ.ССР,ДЕЛО НР 7, ЛИСТ 25, 1923 ГОДА: "АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ КУРДЫ" АВТОР БУКИПАН, БАКУ, 1932 Г./.

ОСОБУЮ ОТЕЧЕСКУЮ ЗАБОТУ О КУРДАХ ПРОЯВЛЯЛ ВЕЛИКИЙ В.И.ЛЕНИН. ИМЕННО ОН В 1921 ГОДУ, УЗНАВ О ГОЛОДЕ В КУРДИСТАНЕ, ПОСЫЛАЕТ ТЕЛЕГРАММУ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОСНАРКОПА АЗЕРБАЙДЖАНА Н.НАРИМАНОВУ: "МОЕ ПОЖЕЛАНИЕ ВНОВЬ ОТКРЫТОМУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМУ ГОСБАНКУ БЫТЬ ТВЕРДОЙ ОПОРОЙ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ В РУКАХ РАБОЧИХ И КРЕСТЬЯН БРАТСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, ПОЖЕРТВОВАНИЕ 40 МИЛЛИОНОВ ГОЛОДАЮЩИМ ПОВОЛЖЬЯ И КУРДИСТАНА НАИЛУЧШЕЕ УКАЗАНИЕ НАТИ ПО ЗНАМЕНЕМ КРАСНОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛА ТРУДЯЩИХСЯ. ПРЕД.СОСНАРКОПА РСФСР "ЛЕНИН" /СОЧ. В.И.ЛЕНИНА, 4 ИЗД., Т.3, С.100/.

БЛАГОДАРЯ ЗАБОТАМ ВОДАЯ ОСВОБОЖДЕННОГО НАРОДА СВОЕВРЕМЕННО БЫЛА ОКАЗАНА ПОМОЩЬ ГОЛОДАЮЩИМ КУРДАМ. БЫЛИ ОТКРЫТЫ ШКОЛЫ ДЛЯ КУРДСКИХ ДЕТЕЙ, СТАЛИ ПЕЧАТАТЬСЯ КНИГИ, ВЫХОДИТЬ НА КУРДСКОМ

ЯЗЫКЕ ГАЗЕТЫ "СОВЕТСКИЙ КУРДИСТАН" В Г.ЛАМНИНЕ. В Г.ДУШЕ БЫЛ ОТКРЫТ КУРДСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ТЕХНИКУМ И ДРУГИЕ ОЧАГИ КУЛЬТУРЫ. НА КУРДСКОМ ЯЗЫКЕ СТАЛИ ТРАНСЛИРОВАТЬСЯ РАДИОПЕРЕДАЧИ. В КУРДСКИХ РАЙОНАХ АКТИВНО СТАЛИ ДЕЙСТВОВАТЬ ПЕСТНЫЕ ОРГАНЫ САМОУПРАВЛЕНИЯ. ОГРОМНОЕ ВНИМАНИЕ УДЕЛЯЛОСЬ НАЦИОНАЛЬНЫМ КАДРАМ.

ВСКОРЕ, ПОСЛЕД ЗА СОЗДАНИЕМ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА, В АРМЕНИИ, ГРУЗИИ, ТУРКМЕНИИ, В РАЙОНАХ С КУРДСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ ПО ПРИМЕРУ АЗЕРБАЙДЖАНА БЫЛИ ОТКРЫТЫ КУРДСКИЕ ШКОЛЫ И ДРУГИЕ ОЧАГИ КУЛЬТУРЫ.

СТАЛИ ПРАКТИКОВАТЬСЯ ОТПРАВКИ НА УЧЕБУ В ВУЗ И ВТУЗ ГГ. МОСКВЫ, ЛЕНИНГРАДА ДЛЯ ПОДГОТОВКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ ИЗ КУРДОВ ДЛЯ НУЖД ЗНОВЬ СОЗДАННОЙ РЕСПУБЛИКИ.

ТАКИМ ОБРАЗОМ, ВЕСТЬ О СОЗДАНИИ В СОСТАВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА АВТОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАН ПО УКАЗАНИЮ В.И.ЛЕНИНА И ЕГО РАБОТА О ПОМОЩИ ГОЛОДАЮЩЕМУ КУРДИСТАНУ ОБЛЕТЕЛА КАК СОВЕТСКИХ, ТАК И ЗАРУБЕЖНЫХ КУРДОВ, КОТОРЫЕ В ЭТОМ НЕРОПРЯТИИ УВИДЕЛИ ВЕЛИКУЮ ЗАБОТУ ЛЕНИНСКОЙ ПАРТИИ И СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА О МНОГОСТРАДАЛЬНОМ КУРДСКОМ НАРОДЕ.

СОЗДАНИЕ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР ВОДОХНОВИЛО КУРДОВ ИРАНА, ТУРЦИИ, ИРАКА, СИРИИ НА НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНУЮ БОРЬБУ ПРОТИВ СВОИХ УГНЕТАТЕЛЕЙ ЗА НАЦИОНАЛЬНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ, ЗА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ.

ИТАК, НА ИСТОРИЧЕСКОЙ ОШЕ РАЗВИТИЯ И УГЛУБЛЕНИЯ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ, СВОЕ СЧАСТЛИВУЮ И РАДОСТНУЮ ЖИЗНЬ ОБРЕЛ И КУРДСКИЙ НАРОД. ПОИСТИНЕ ДЛЯ НАШЕГО НАРОДА ПЕРИОД С 1923 ПО 1936 ГГ. БЫЛ ОСОБЫМ, ВЕЛИЧЕСТВЕННЫМ И ВОСХОДЯЩИМ. НЕКОГДА ЗАБИТЫЙ, ТЕМНЫЙ И ОТСТАВНЫЙ НАРОД ПОЗНАЛ ПРЕЛЕСТИ СВОБОДЫ И РАВЕНСТВА, БРАТСТВА И СЧАСТЬЯ НА ЗЕМЛЕ. НО ВОТ ВЕКОВАЯ МЕЧТА СОВЕТСКОГО КУРДИСТАНА БЫЛА ОМРЖЕНА И ПЕРЕЧЕРКНУТА В ПЕРИОД НЕПОЯТНЫХ ДЛЯ

НАС ПРОШЛЫХ НАСЛОЕНИЙ. ТАК, НАЧИНАЯ С 1937 ГОДА САМЫЙ КРУТЫЙ ОБРАЗОМ ИЗМЕНИЛОСЬ ОТНОШЕНИЕ К МУСУЛЬМАНСКИМ КУРДАМ. АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА БЫЛА ЛИКВИДИРОВАНА. КУРДУ-МУСУЛЬМАНЕ, НАСЕЛЯЮЩИЕ ТЕРРИТОРИИ ЗАКАВКАЗСКИХ РЕСПУБЛИК, БЫЛИ ВЫСЕЛЕНА В СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ РЕСПУБЛИКИ И КАЗАХСТАН.

ЭТО ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКТ. СТАЛИН, БЕРЯЯ ОТОЧСТИЛИ КУРДАМ ЗА ТО, ЧТО ЗОЙСКА ИРАНСКОГО ШАХА, СОСТОЯЩИЕ В ОСНОВНОМ ИЗ КУРДОВ, КОМАНДИРОМ КОТОРОГО БЫЛ КУРД /ИЛИ СЕСТРА ШАХА АББАСА/ ЗАВОЕВАЛИ ГРУЗИЮ И ВОШЛИ В Г. ТБИЛИСИ. ВОТ ЧТО БЫЛО ПРИЧИНОЙ НАШЕЙ ВЫСЛКИ.

В ВЫСЛКЕ НА НАС БЫЛИ УСТАНОВЛЕНЫ КОНЕНДАНТСКИЕ ПОСТЫ. ИЗ-ЗА НЕЗНАНИЯ ЯЗЫКОВ НАРОДОВ АЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИК, ДЕТИ БЫЛИ ЛИШЕНЫ ШКОЛ. ЛИШЬ ПОСЛЕ СМЕРТИ СТАЛИНА НАШЕ ЗАТОПТАННОЕ ПРАВО БЫЛО ПОСТАНОВЛЕНО В 1957 ГОДУ, БЫЛИ ЛИКВИДИРОВАНЫ КОНЕНДАНТСКИЕ ПОСТЫ. ДЕТИ СТАЛИ ХОДИТЬ В ШКОЛУ И НАМ БЫЛА ОКАЗАНА СООТВЕТСТВУЮЩАЯ ПОМОЩЬ. МЫ ВПРЯМ ОБРЕЛИ СВОЕ СЧАСТЬЕ И ПРАВО НА ЖИЗНЬ НАРАВНЕ С ДРУГИМИ НАРОДАМИ СССР. НАМ РАЗРЕШИЛИ ВЕРНУТЬСЯ НА РОДИНУ, ОДНАКО ИЗ-ЗА ОТСУТСТВИЯ ПИЛИЧНО-БЫТОВЫХ УСЛОВИЙ ВЕРНУЛОСЬ ОКОЛО 10% НАСЕЛЕНИЯ.

ТАКОЕ ОТНОШЕНИЕ К НАМ ОТТЯНУЛО НАС ДАЛЕКО НАЗАД ПО СРАВНЕНИЮ С ДРУГИМИ НАРОДАМИ НАШЕЙ РОДИНЫ В ЧАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, КУЛЬТУРЫ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОТНОШЕНИИ.

В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ КУРДУ-МУСУЛЬМАН С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ ОЧЕНЬ МАЛО, А ТЕ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ТАКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЛИШЕНЫ ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧИТЬ РАБОТУ ПО ЗНАНИЯМ И ЗАСЛУГАМ, ДО НЕВОЗМОЖНОСТИ НАС ПРИТЕСНЯЮТ, МЫ ОГРАНИЧЕНЫ ВО ВСЕМ МАЛОМ И БЛИЗКОМ. ПОЭТОМУ У НАС ПОЧТИ НЕТ ДЕЯТЕЛЕЙ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ. НЕТ АРТИСТОВ, ХУДОЖНИКОВ, КОМПОЗИТОРОВ, ПРОКУРОРОВ, СЕКРЕТАРЕЙ РАЙКОМОВ, ПРЕДСЕДАТЕЛЕЙ ИСПОЛКОМОВ, НАЧАЛЬНИКОВ ПОЛИЦИИ И Т.Д.

ДАЖЕ НЕТ ЛЮДЕЙ, РАБОТАЮЩИХ В РАЙОННЫХ, ГОРОДСКИХ, ЦЕНТРАЛЬНЫХ АППАРАТАХ, КОМИТЕТАХ, МИНИСТЕРСТВАХ И Т.Д.

РАЗВЕ ЭТО РАВЕНСТВО, БРАТСТВО НАРОДОВ? РАЗВЕ МОЖНО ЭТО ТЕРПЕТЬ? ПОЭТОМУ МЫ, КУРДЫ, ХОТИМ ГОВОРИТЬ НА СВОЕМ ЯЗЫКЕ В СВОЕЙ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ, ЧИТАТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КУРДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПЕТЬ КУРДСКИЕ ПЕСНИ, И ПО КУРДСКИ СКАЗАТЬ: ДЕМОКРАТИЯ, ГЛАСНОСТЬ, ПЕРЕСТРОЙКА.

ВОТ ПЯМЕНЬКИЙ ПРИМЕР. ДАКСКИЙ НАРОД ДАГЕСТАНА ИМЕЕТ БОЛЕЕ 100 ЧЕЛ. ДОКТОРОВ НАУК И ИХ ПРЕДСТАВИТЕЛИ РАБОТАЮТ ВЕЗДЕ, ВПЛОТЬ ДО АППАРАТА СОВЕТА МИНИСТРОВ, А НАС, КУРДОВ КАК-БУДТО СЧИТАЮТ НЕНАДЕЖНОЙ НАЦИЕЙ. ПОЧЕМУ? НАМ НЕ ИЗВЕСТНО.

УВАЖАЕМЫЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! ПРИНИМАЯ ВО ВНИМАНИЕ ТАКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ С КУРДАМИ В НАШЕЙ СТРАНЕ, МЫ ИСХОДЯ ИЗ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НЕОДНОКРАТНО ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР ПО ВОПРОСУ ВОССТАНОВЛЕНИЯ КУРДСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ, ЧТО ПОЗВОЛИЛО БЫ ПОЛНОЙ ЛИКВИДАЦИИ НЕРАВЕНСТВА НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ В ОГРОМНОЙ СЕМЬЕ НАРОДОВ СССР.

ВСЕМ НАМ ИЗВЕСТНО, ЧТО ПОСЛЕ 1937 ГОДА ПО НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ, В СОСТАВЕ НАРОДОВ НАШЕЙ СТРАНЫ ПРОИЗОШЛИ ПОЗИТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ. В РСФСР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИКАХ ВНОВЬ СОЗДАНЫ И ДЕЙСТВУЮТ РАЗЛИЧНЫЕ АВТОНОМНЫЕ РЕСПУБЛИКИ, НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОКРУГА, ОБЛАСТИ. ПРИЧЕМ ОНИ СОЗДАЮТСЯ И ТАМ, ГДЕ ЧИСЛЕННОСТЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ДОСТИГАЕТ 30-40 ТЫС.ЧЕЛОВЕК. ПОЭТОМУ, ЧУВСТВУЯ УЩЕМЛЕННЫЕ ИНТЕРЕСЫ НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ В 1956 ГОДУ СЫН НАШЕГО НАРОДА М.САБАЕВ ОБРАТИЛСЯ С ПРОСЬБОЙ О ВОЗВРАЩЕНИИ КУРДОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКУЮ ССР И О ВОССТАНОВЛЕНИИ НА ЕЕ ТЕРРИТОРИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ.

ТОГДА БАБАЕВ БЫЛ ВОЗВАН В ЧК КП АРМЕНИИ. БЫЛ ПРИНЯТ ОТВЕТ РАБОТНИКОМ ЧК КПСС СЕННИКОВЫМ, КОТОРЫЙ ПЕРЕДАЛ, ЧТО ПО ПОРУЧЕНИЮ РУКОВОДСТВА ЧК КПСС И СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА, ЛИЧНО ТОВ. ХРУЩЕВА Н.С. СООБЩАЕТ, ЧТО КУРДСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ БУДЕТ ВОССТАНОВЛЕНА. ТОГДА ПО ЭТОМУ ПОВОДУ И. БАБАЕВ ОМЕСТЕ С ТОВ. СЕННИКОВЫМ БЫЛИ ПРИНЯТЫ БЫВШИМ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЧК КП АЗЕРБАЙДЖАНА ТОВАРИЩЕМ И. Д. МУСТАФАЕВЫМ, НО В РЕЗУЛЬТАТЕ НИЧЕГО НЕ ПОЛУЧЕНО.

В 1961 ГОДУ И В ЯНВАРЕ 1962 ГОДА ИЗ КАЖДОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО ОДНОМУ-ДВА ЧЕЛОВЕКА С ТОВ. БАБАЕВЫМ ОМЕСТЕ ПОЕХАЛИ НА ПРИЕМ В ЧК КПСС. ДЕЛЕГАЦИЯ БЫЛА В СОСТАВЕ: ИЗ КАЗАХСТАНА ДВА КАНДИДАТА НАУК - АЛИЕВ ТЕЙМУР, САДЫХОВ УСЕЙИ, ЖУРНАЛИСТ НАБИБЕЗ УСЕЙИ; ИЗ КИРГИЗСКОЙ ССР - ЮРИСТ МИГНЕВ САИОН ИНЖЕНЕР АБДУЛЛАЕВ НАХИЕД; ИЗ АЗЕРБАЙДЖАНА УЧИТЕЛЯ - УЧИТЕЛЯ ГАСАНОВ НАИЕД, ГУСЕЙНОВ ТЕЙМУР, ИЗ ГРУЗИИ - ЮРИСТ КОЛОС; ИЗ МОСКВЫ - ПРОФЕССОР БАКОВЕЗ Ч.Х.; ИЗ ЛЕНИНГРАДА - ПРОФЕССОР КУРДОВЕЗ К.Х., ИЗ НИХ БЫЛИ ПРИНЯТЫ ВСЕГО 9 ЧЕЛОВЕК НА ПРИЕМЕ В ЧК КПСС. НАС ПРИНЯЛИ ТТ. ПОНОМАРЕВ, ЗАДЕР, ШУПАНСКИЙ. ОНИ НАМ СКАЗАЛИ, ЧТО СЕЙЧАС В ИРАКЕ ИДЕТ ВОЙНА, НЫ НЕ МОЖЕМ ОБРАЗОВАТЬ АВТОНОМИЮ, ВО ВСЕЙ МИРЕ СКАЖУТ, ЧТО ЭТО ДЕЛО РУК СОВЕТСКОГО СОЮЗА. СОВЕТОВАЛИ НАМ ПОКА ДЕЗДЕ СОЗДАВАТЬ УСЛОВИЯ

АУДИЕНЦИИ ТОГДАШНЕГО ПЕРВОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КП АЗЕРБАЙДЖАНА ТОВ. АХУНДОВА, ОДНАКО НАС ПРИНЯЛ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АЗЕРБ.ССР Т. ИСКЕНДЕРОВ. ПОСЛЕДНИЙ ОТРИЦАЛ СУЩЕСТВОВАНИЕ КУРДОВ ДООБЩЕ И СКАЗАЛ, ЧТОБ БОЛЬШЕ НЕ ОБРАЩАЛИСЬ ПО ЭТОМУ ВОПРОСУ. НО ЕМУ ОБ'ЯСНИЛИ, ЧТО ВЫ НЕ В СОСТОЯНИИ ЗАГЛУШИТЬ ГОЛОС 10-ТИ МИЛЛИОНОВ КУРДСКОГО НАРОДА. НАМ ПРИШЛОСЬ ОПЯТЬ ИДТИ. НО, СОЖАЛЕНИЕ, РАССМОТРЕНИЕ НАШЕГО ВОПРОСА ЗАТЯГИВАЕТСЯ. ПО НЕОБОСНОВАННЫМ МОТИВАМ ОНО ПРЕДМЕТНО ЗАБЫВАЕТСЯ. НИЧЕ НА ГРАНИ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ НАШ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ. ПО СУЩЕСТВУ ИДЕТ ПОЛНОЕ ПОГЛОЩЕНИЕ ВСЕГО ТОГО, ЧТО БЫЛО ВЫРАБОТАНО ТЫСЯЧЕЛЕТНЕЙ ИСТОРИЕЙ НАШЕГО НАРОДА.

ПАРТИЯ ВСЕГДА СПОТРИТ И ИСПРАВЛЯЕТ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ. ПО НАШЕМУ МНЕНИЮ В НАШЕМ ВОПРОСЕ ДОПУЩЕНА ОШИБКА. ВСЕ ОСТАЛЬНЫЕ НАРОДЫ СЧАСТЛИВЫ, ИМЕЮТ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ, НО ТОЖЕ ХОТЯТ БЫТЬ ТАКИМИ КАК ОНИ, ИМЕТЬ АУТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ.

НЕОБХОДИМО ОТВЕТИТЬ, ЧТО ДЕЙСТВИТЕЛЬНО, КРОМЕ НАШЕГО НАРОДА ВСЕ НАРОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ДОСТИГЛИ УРОВНЯ ВЫСШЕЙ КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ, ЭКОНОМИЧЕСКОГО УКРЕПЛЕНИЯ. ПО НАШИМ УБЕЖДЕНИЯМ, ЛИБОЙ МАЛЕНЬКИЙ НАРОД СОВЕТСКОГО СОЮЗА В НАСТОЯЩЕ ВРЕМЯ БОЛЕЕ РАЗВИТ И ГРАМОТЕН, БОГАТ, СВОБОДЕН, САМОСТОЯТЕЛЕН, ЧЕМ ВО ВСЕХ ОТНОШЕНИЯХ ЛИБОЕ НАРОДЫ РАЗВИТОЙ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ ЕВРОПЫ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! НЫ ПОСЛЕ XX-XXII С'ЕЗДОВ НАШЕЙ КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ, УЧИТЫВАЯ, ЧТО В ПОСТАНОВЛЕНИЯХ УКАЗАННЫХ С'ЕЗДОВ БЫЛО ПОРУЧЕНО ПАРТИЙНЫМ И ГОСУДАРСТВЕННЫМ ОРГАНАМ В КРАТЧАЙШИЙ СРОК ИСПРАВИТЬ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ ВО ВСЕХ ОТРАСЛЯХ И ВОПРОСАХ. И ПОЭТОМУ НЫ В 1956-1962-1964-1979-1982 ГОДАХ ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТСКОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ, ЧТОБЫ НАМ, КУРДАМ, СОЗДАТЬ АУТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! ВСЕ НАРОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА АДАМЫ,
ЧТО КОГДА-НИБУДЬ ПОЯВИТСЯ ОДИН РИСКОВАННЫЙ, ХРАБРЫЙ СЫН РУССКОГО
НАРОДА И ДАСТ КОНЕЦ ТИРАНИИ, НЕПРАВИЛЬНЫМ, НЕОПРАВДАННЫМ МЕТОДАМ
ВЕДЕНИЯ СОЦИАЛИЗМА В НАШЕЙ СТРАНЕ. ТЕПЕРЬ ОН ПРОЯВИЛ ГЕРОЙСТВО,
ОБЪЯВИЛ БЕЗ КРОВОПРОЛИТИЯ РЕВОЛЮЦИЮ.

ПЕРЕСТРОЙКА, ГЛАСНОСТЬ, РЕВОЛЮЦИЯ ИЗБАВЯТ НАШЕ ОБЩЕСТВО ОТ
ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА, ДЕСПОТИЗМА, ОНКТИВНОЙ ДЕМОКРАТИИ, ТУЩЕИДЛА,
БЕЗЗАКОНИЯ И Т.Д. ПРИНЕСЕТ ГОСУДАРСТВУ СИЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ,
ЧЕСТНОСТЬ, НАСТОЯЩУЮ ДЕМОКРАТИЮ, ЗАВИТОЧНОСТЬ НАРОДУ.

В ИСТОРИИ РОССИИ ВАШЕ ИМЯ БУДЕТ В ОДНОМ РЯДУ С ИМЕНАМИ
ВЕЛИКИХ СЫНОВЕЙ РУССКОГО НАРОДА И НАВСЕГДА ОСТАНЕТСЯ В ИСТОРИИ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВА.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! КАК ИЗВЕСТНО, ПЕРЕСТРОЙКОЙ ЗАНОВО
РАССМАТРИВАЮТСЯ ВСЕ ВОПРОСЫ И ИСПРАВЛЯЮТСЯ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ.
ХОЧЕТСЯ, ЧТОБЫ ПЕРЕСТРОЙКА КОСНУЛАСЬ И НАШЕГО, КУРДСКОГО ВОПРОСА.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ ДЛЯ БОЛЬШИХ НАРОДОВ
РЕШЕН, А ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ, И КУРДСКОГО, ПОКА ОСТАЮТСЯ
ЗАБЫТЫМИ. ДАЖЕ НАМНОГО ХУДЕ СТАЛО, ЧЕМ ДО РЕВОЛЮЦИИ. ЧАСТЬ
МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ АССИМИЛИРОВАЛАСЬ, ДРУГАЯ ЧАСТЬ УНИЖЛЕННО
ЗАПИСАНА ДРУГОЙ НАЦИЕЙ, ЧТОБЫ ПОЛУЧИТЬ ДОЛЖНОСТЬ ИЛИ ИЗБЕЖАТЬ
РЕПРЕССИИ. ДУНАЕМ, ЧТО В ОТНОШЕНИИ НАС ПОСТУПИЛИ НЕЧЕСТНО.

ЭТИМ ПИСЬМОМ МЫ ОБРАЩАЕМСЯ К ВАМ, ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ, С
БОЛЬШОЙ ПРОСЬБОЙ, ЧТОБЫ ВЫ ЛИЧНО ЗАНЯЛИСЬ НАШИМ ВОПРОСОМ.

НАША БОЛЬШАЯ ПРОСЬБА К ВАМ ЭТО СОЗДАТЬ НАМ АВТОНОМНУЮ
РЕСПУБЛИКУ В ПРЕДЕЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ. МЫ ИХ ОЧЕНЬ
УВАЖАЕМ. ВЕКАМИ НАШИ НАРОДЫ ЖИЛИ ПО-БРАТСКИ, МЫ РОДСТВЕННИЙ
НАРОД. ОДНАКО МЫ НЕ ВОЗВРАЩАЕМ СОЗДАТЬ АВТОНОМИЮ В ДРУГИХ НАРКИХ
КРАЯХ, РЕСПУБЛИКАХ.

О НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ МНОГНЕ СЕПЬИ КУРДОВ ПОСТОЯННО КОЧУЮТ ИЗ ОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ДРУГУЮ, НИ СЕБЕ, НИ ГОСУДАРСТВУ НЕ ПРИНОСЯТ НИКАКОЙ ПОЛЗЫ. ОБЕЩАЕМ ВАМ, ЧТО НИКТО ИЗ НАС НЕ ОСТАНЕТСЯ В СТОРОНЕ, МЫ ВСЕ КАК ОДИН ЧЕЛОВЕК ВКЛЮЧИМСЯ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ СОРЕВНОВАНИЕ В ДЕЛЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОГРАММЫ ПАРТИИ, В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПЕРЕСТРОЙКИ.

ПО НАШЕМУ МНЕНИЮ, АУТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА ПРИНЕСЕТ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОТНОШЕНИИ ТОЛЬКО ПОЛЗУ ГОСУДАРСТВУ, ТО ЕСТЬ БУДУТ ОСВОЕНЫ НОВЫЕ ЗЕМЛИ, БУДУТ ДОПОЛНИТЕЛЬНО ПРОИЗВОДИТЬСЯ ПРОДУКТЫ ЖИВОТНОВОДСТВА И ЗЕМЛЕДЕЛИЯ. В ЭТОМ СЛУЧАЕ УВЕЛИЧИТСЯ И БУДЕТ ВИДИМА ДОЛЯ КУРДСКОГО НАРОДА В УКРЕПЛЕНИИ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ КОМУНИЗМА И АУТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА ОПРАВДАЕТ СЕБЯ. АУТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА БУДЕТ ОПЕРОЙ ЗАРУБЕЖНЫМ КУРДАМ, ПОМОЖЕТ В ВОССТАНОВЛЕНИИ ЯЗЫКА, КУЛЬТУРЫ И ЛИКВИДАЦИИ АССИМИЛЯЦИИ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! МЫ ОБРАЩАЕМСЯ К ВАМ НАКАНУНЕ ПОДГОТОВКИ ПРОВЕДЕНИЯ БОЛЬШИХ ПЕРЕМЕН В ДЕЛЕ ПОМОЩИ НАЦИОНАЛЬНЫМ МАНОРИТВАМ, СОЗДАНИЕ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА. НАРОДЫ ПОЛУЧИЛИ СВОЕ ГОСУДАРСТВО, ТО ЕСТЬ ЛУЧШЕ, ЧЕМ САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО РЕСПУБЛИКИ ИЛИ АУТОНОМНЫЕ РЕСПУБЛИКИ. НО МЫ БЫЛИ ЗАБЫТЫ. ТЕПЕРЬ НАША ПРОСЬБА К ВАМ ПОРАДОВАТЬ НАС, КУРДОВ, ТИТУЛОМ АУТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ. ЭТИМ ВАШЕ МНЕНИЕ НАРЯДУ С ПЕРЕСТРОЙКОЙ, ГЛАСНОСТЬЮ ДВОЙНОЕ ВОЙДЕТ В ИСЛОВУЮ ИСТОРИЮ КУРДСКОГО НАРОДА. КУРДСКИЙ НАРОД ВЕКЛЫИ БУДЕТ ВАМ ПРИЗНАТЕЛЕН, ПРИЗНАТЕЛЕН НАШЕЙ РОДНОЙ КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ, ВЕЛИКОМУ РУССКОМУ НАРОДУ.

УЧИТИВАЯ ВЫШЕИЗЛОЖЕННОЕ, УБЕДИТЕЛЬНО ПРОСИМ ВАШЕЙ ОТЧОВСКОЙ ПОМОЩИ НАШЕМУ МНОГОСТРАДАЛЬНОМУ, РАЗДРОБЛЕННОМУ, ОСКОРБЛЕННОМУ, УНИЖЕННОМУ НАРОДУ В СЛЕДУЮЩЕМ:

14.

1. СОБРАТЬ НАС НА ОДНУ ТЕРРИТОРИЮ, СОЗДАВ НАМ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ. ПО НАШЕМУ ОПыТУ В ДЕЛЕ ОБРАБОТКИ ЗЕМЕЛЬ МЫ В ФОРМЕ КООПЕРАТИВНОГО ВЕДЕНИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ МОЖЕМ ПОЛУЧИТЬ УРОЖАЙ В 3-5 РАЗА БОЛЬШЕ, ЧЕМ ПЕРЕДОВЫЕ КОЛХОЗЫ И СОВХОЗЫ. ПОЭТОМУ МЫ МОЖЕМ ЗЕМЛЮ ВЗЯТЬ В АРЕНДУ, ЗА 1 ГЕКТАР ПОЛИВНЫХ ЗЕМЕЛЬ ПЛАТИТЬ ГОСУДАРСТВУ 1000 РУБЛЕЙ, ЗА УСЛОВНО ПОЛИВНЫЕ - 500 РУБ., ЗА БОГАРНЫЕ ЗЕМЛИ - 200 РУБ. ТАК ЧТО ГОСУДАРСТВО ТОЛЬКО ВЫГАДАЕТ.

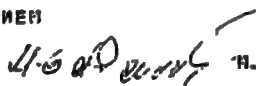
2. ЛИЧНО ВАМ ПРИНЯТЬ НАШИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ, ВЫСЛУШАТЬ ИХ.

3. ПРОСИМ ПОРУЧИТЬ КОМИССИИ ЦК КПСС И ПРЕЗИДИУМУ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР РАССМОТРЕТЬ НАШ ВОПРОС И ПРИГЛАСИТЬ НАШЕГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ТОВА. БАБАЕВА МАМЕДА СУЛЕЙМАНОВИЧА, КОТОРЫЙ ДАЖЕ ИЗБРАН НАРОДОМ КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЬ.

БАБАЕВ Н.С. - КАНДИДАТ НАУК, ЧЛЕН КПСС 1944/ г ВЕТЕРАН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.

АДРЕС ДЛЯ ОТВЕТА: Г.БАКУ-149, УЛ. ГЕНЕРАЛА МЕХМАНДАРОВА, В, КВ. 3. БАБАЕВ МАМЕД СУЛЕЙМАНОВИЧ.

С УВАЖЕНИЕМ

 Н.С. БАБАЕВ

ПРИЛАГАЕТСЯ 9005 ПОДПИСЕЙ КУРДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

"// " АПРЕЛЯ 1959 Г.

Приложение № 1.

Письмо кн. Цицанова Начальнику Эриванских курдов Хуссейнъ-агѣ, отъ 24 іюля 1804 года, № 845.

(Изъ I тома актовъ археографической комиссіи, стр. 617).

Упѣдомясь отъ кн. Орбеліани и отъ другихъ, что вы всегда преданы были душевно Россіи и желали ея правленія, спѣшу васъ извѣстить, что я здѣсь 3-я недѣля, а вы ко мнѣ не отозвались хотя письмомъ. Я уже разбилъ Баби-ханова сына, разбилъ и самого Баби-хана, да и подъ крѣпостью стоя, давно бы взялъ, если бы не жалѣлъ пролитія человѣческой крови, хотя и иновѣрныхъ, удаляясь сдѣлать жертвой нѣскольکو тысячъ человѣкъ для одного слѣпого хана. И такъ, буде вы хотите, чтобъ право вашего начальства надъ курдами оставалось въ прежней силѣ и преимуществѣхъ, то пріѣзжайте ко мнѣ со всѣми своими курдами и будьте увѣрены, что я васъ приму какъ сына и общаю священнымъ именемъ Е. И. В. всемилостивѣйшаго Государя моего Императора милость и благоволеніе. Эриванъ будетъ моя и легче рѣкѣ идти къ своей вершинѣ, нежели удержать ее слѣпому и другому женоподобному ханамъ.

ویندی نامه ی کاربدہ ستانی روسیای قسید ری بوسہ کردہ کانی کورد
له کاتی هیرشیمان بود اکثر کردی و قفقاز سالانہ ۱۸۰۴ و ۱۸۲۸

Приложеніе № 2.

Воззваніе графа Пасковича къ жителямъ турецкихъ областей.

(Рукописное дѣло отдѣльнаго Кавказскаго Корпуса по Генеральному Штабу «Прокламаціи жителямъ турецкихъ областей». По описи № 23, 1828 г.).
Изъ архива Штаба Кавказск. воен. Округа.

Къ жителямъ Турецкихъ областей!

Вступая съ побѣдоноснымъ Россійскимъ войскомъ въ Турецкія области, вновь обращаюсь къ вамъ, мирные жители! Желаю успокоить васъ совершенно и удалить отъ васъ и малѣйшую мысль опасенія.

Россія объявила войну Турецкому правительству; войска наши будутъ сражаться съ вооруженными, кои дерзнутъ противустать намъ; но не въ правилахъ Россійскаго правительства утѣснять мирныхъ жителей—невинныхъ въ подъятіи оружія.

Пребывая спокойными въ домахъ вашихъ, вы не почувствуете и малѣйшей тягости войны; самые предметы продовольствія будутъ пріобрѣтаемы покушкой. Поведеніе войскъ нашихъ въ Персіи въ минувшую войну конечно дошло до свѣдѣнія вашего и вы теперь познаете цѣну счастья находиться подъ благотворнымъ покровительствомъ милосерднаго Императора Россійскаго.

(Подписано). Командиръ От. Кавк. Корпуса Генералъ - отъ - Инфантеріи Генералъ - Адъютантъ Графъ Паскевичъ-Эриванскій.

Институт этнологии и антропологии им. П.Н. Миклухо-Маклая

ВЫПИСКА

Из протокола №3

Заседания Ученого Совета Института

От 14 марта 2002 года

СЛУШАЛИ: Вопрос об учете в Всероссийской переписи населения 2002 года евреев (Израилов).

ПОСТАНОВИЛИ: Согласиться с предложением Президента Ярославской областной общественной организации «Еврей» Ф. Р. Полатова записывать в переписном инструментарии в качестве официального наименования «евреи».

Председатель Ученого Совета
д. н. н. Профессор

А. Лышков

Ученый секретарь
к. н. н.

В. А. Пиневал

Р И Н И И

**охода граждан киталей Садзого сельского Совета Красногвардейского
района Адмгтейской автономной области
от 10.06.91г.**

Выражая волю абсолютного большинства киталей Садзого сельского Совета, учитывая чрезвычайность обстановки в отношении между гражданами курдской национальности и коренным населением оход граждан Садзого сельского Совета решил:

1. Потребовать немедленного (в течение одной недели до 17 июня 1991г) выселения граждан курдской национальности, которые:

- а) не приписаны и проживают незаконно,
- б) приписаны, но не работают.

Выселение произвести немедленно, в установленные сроки, без учета каких-либо требований и просьб со стороны граждан курдской национальности.

- Правлению колхоза "Дружба" оказать помощь по возможности в выделении транспорта для перевозки личных вещей к железнодорожной станции.

- Инициативной группе (Чесобов В.П., Бабенко Г.Н., Хачадуров П.Ф.) обеспечить на этот период полный порядок и пражетирования возникших отдаленностей на межнациональной основе.

- В случае не выполнения гражданами курдской национальности требований охода применить силу. В данном случае оход граждан не несет ответственности за возможные последствия.

Ответственность за выполнение данного пункта возложить на правление ассоциации курдов Адмгтея М.

2. Провести переговоры 11 июня 1991 г. с участием членов инициативной группы (Чесобов В.П., Бабенко Г.Н., Хачадуров П.Ф.), сельского Совета (Вчл Н.А.), администрации колхоза "Дружба" (Карловский А.А.) и ассоциации граждан курдской национальности (Адмгтея М.) и определить те несколько семей (8-10) граждан курдской национальности, которые себя еще ничем не скомпрометировали, которым, в порядке исключения, разрешить проживание на территории Совета до решения вопроса об автономии (или ином национальном образовании курдов) курдов при условии выполнения следующих требований:

- а) обязательного трудоустройства всех трудоспособных,
- б) строгого соблюдения всех местных традиций, обычаев, правил,
- в) немедленного наведения санитарного порядка на территории и прилегающих территориях (в том числе)

г) Лица, имеющие скот (оставить только в пределах установленных норм), оставшийся скот должен находиться только в общественном стаде. Срок до 1 июля 1991 года.

д) Строгое соблюдение правил поведения всеми курдами в населенных пунктах, домах культуры, магазинах, банях и других общественных местах.

При установлении фактов любых нарушений законов, традиций, обычаев, неуважительного отношения к другим национальностям со стороны курдов (независимо от возраста и пола) они подлежат немедленному выселению (в течение 48 часов) по совместному решению членов инициативной группы и сельского Совета, при необходимости с применением силы.

...Перучить члену инициативной группы Чошобиеву М.П. к председателю сельского Совета Ечиму Н.А. информировать о принятом решении районный и областной Совет народных депутатов.

Председатель охода: *Н.А.Ечим* Н.А.Ечим.

Секретарь охода: *П.Т.Гурьяков* П.Т.Гурьяков.

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com